زانستی ئابووری

زانستی ئابووری

نووسین و ئامادەکردنی

د. نەهرۆ عەلی

هەولێر - ٢٠٠٩

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی

- **زانستی ئابووری**
- نووسینی و ئامادەکردنی: د. نەهرۆ عەلی
- نەخشەسازی ناوەوە: تەها حسێن
- بەرگ: ئاسۆ مامزادە
- ژمارەی سپاردن: (٥٢٤)
- نرخ: (٤٥٠٠) دینار
- چاپی یەکەم : ٢٠٠٩
- تیراژ: ١٠٠٠ دانە
- چاپخانە: چاپخانەی خانی (دهۆك)

زنجیرەی کتێب (٣٧٢)

هەموو مافێکی بۆ دەزگای موکریانی پارێزراوە

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com

ئیمەیل: info@mukiryani.com

پێشکەشە بە....

هەموو ئەوانەی، کە داهات و سەروەت و سامانی کوردستان زیاد دەکەن!

پێڕست

له بری پێشەکی ١٥

بەشی یەکەم ١٩

نەخشەیەکی گەورە! ١٩

فەسڵی یەکەم ٢١

کێ چی بەدەست دەهێنێت و چۆن؟ ٢١

ئابووری چییە؟ لەپێناوی کێدایە؟ ٢٢

گەورە یان بچووك؟ ٢٣

سیستەمە ئابوورییـــەکان ٢٨

سێ ئابووریناس و تێورییەکانیان ٣٣

فەسڵی دووەم ٣٧

تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی ٣٧

تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی واتە ئابووری دەوڵەت (G.N.P) ٣٨

بەکاربەرەکان (کڕیار) (C) ٤٠

سەرمایەگوزاری (I) ٤٤

حکوومەت (G) ٥١

نارده و هاورده (Exp. – Imp.) ٥٢

فەسڵی سێیەم ٥٣

ئامرازەکانی ئابووریناسان (ئامرازی ئابووریناس) ٥٣

ژمارە و هێما و خشتە و وێنەی پێڕستە ئابوورییەکان ٥٤

ئاگادارکردنەوە ٦٧

فەسڵی چوارەم ٦٩

دەستی شاراوە! ٦٩

داوا و خواستەکان ٧٠

خستنەڕوو و پێشنیازەکان ٨١

هاوسەنگی داوا و خستنەڕوو ٩٠

فەسڵی پێنجەم ٩٥

هەی لەو نرخە سەرسوڕهێنەرانە؟ ٩٥

مەوداو درێژە کێشانی توانای چەماوەی داوا* ٩٥

ئەو فاکتەرانە چین کە کاریگەری دەکەنە سەر توانای چەماوەی داواکان؟ ١٠٢

ڕێکخستنی چالاکییەکانی بازاڕ ١٠٥

بەشی دووەم ١١٣

سەرمایەداری لە چالاکیدایە! ١١٣

فەسڵی شەشەم ١١٥

کڕیار لە کوێیە؟ هەڵسوکەوتی کڕیار لە بازاڕدا! ١١٥

سودمەندێتی داواکان چییە؟ ١١٥

شیر یان پسکیت! ١٢١

فەسڵی حەوتەم ١٢٧

کەم - زیاد، داهات، خەرج کردن، سەرمایەگوزاری ١٢٧

سەرچاوەی داهات ١٢٧

خەرج کردن یان پاشەکەوت کردن ١٣١

ئەرکی خەرج کردن و بەکارهێنان ١٣٤

ئەرکی پاشەکەوت کردن ١٣٥

لە ئاستی دەوڵەتدا ١٣٦

مانای سەرمایەگوزاری ١٣٨

ناهاوسەنگی پاشەکەوت کردن و سەرمایەگوزاری ١٣٩

فەسڵی هەشتەم ١٤١

هونەری سەوداکاری* ١٤١

سەوداکەری ڕاستەقینە ١٤٣

سەوداکار چی بکات؟ ١٤٧

بۆچی گەورەکان گەورەتر دەبن؟ ١٤٩

مـۆنـۆپـۆڵەکان ١٥٢

فەسڵی نۆیەم ١٥٧
کار، کرێکار، کارمەند، کرێی کار ١٥٧
خەباتکردن لە پێناوی نان پەیداکردندا؟ ١٥٧
سەندیکا چییە؟ ١٥٨
جیاوازی و جیاوازکاری بێسوودە! ١٦٣
فەسڵی دەیەم ١٦٥
سوڕی ئابووری! ١٦٥
سوڕی ئابووری چییە؟ ١٦٦
بێکاری و نرخ هەڵاوسان ١٦٧
گۆڕانکارییەکانی سوڕە ئابوورییەکان ١٦٩
قەیرانی ئابووری توندوتیژ و درێژخایەن ١٧٠
راکەن نرخ داشکاوە! ١٧٢
بەشی سێیەم ١٧٥
ئابووری دەوڵەت ١٧٥
فەسڵی یانزەهەم ١٧٧
دەوڵەمەندی و هەژاری ١٧٧
هەژاری چییە؟ ١٧٧
کێ چەندی دەست دەکەوێت؟ ١٧٩
بۆچی داهات و دەستکەوتەکان بە ناهاوسەنگی و نایەکسانی دابەش دەکرێت؟ ١٨٢
رۆڵی حکوومەت ١٨٦
هەندێ زانیاری زیاتر دەربارەی دەوڵەمەندی و هەژاری ١٨٧
فەسڵی دوانزەهەم ١٩٥
بودجەی گشتی دەوڵەت ١٩٥
رۆڵی حکوومەت لە سیستەمی ئابووری ئازاد (سەرمایەداری) ١٩٥
ئامادەکردنی بودجەی گشتی ١٩٧
سەرچاوەی دارایی بودجە ٢٠٠
خەرجکردنی (بەکارهێنانی) بودجە ٢٠٢
دەستەبرکردنی پرۆگرامی کۆمەڵایەتی چییە؟ ٢٠٣
دام و دەزگا حکوومییەکان کە سەرپەرشتی کەرتی ئابووری دەکەن: ٢٠٤
فەسڵی سیانزەهەم ٢٠٧
سیاسەتی دارایی و بودجە، گەشەکردنی ئابووری ٢٠٧
حکوومەت یەکەی بەشداری بازاڕە؟ ٢٠٧
جارێکی تر باج ٢٠٩
کورتهێنانی بودجە - قەرزی حکوومەت ٢١١
کێ راستە؟ ٢١٣
بەشی چوارەم ٢١٥
پارە، بانك، سیاسەتی دارایی و نەختینەیی ٢١٥
فەسڵی چواردەیەم ٢١٧
رەنگی پارە ٢١٧
پارە چییە؟ ٢١٧
بارستایی پارە! ٢٢٠
خواست لەسەر پارە ٢٢٢
یاسای سوڕانەوەی پارە ٢٢٣
تیۆری چەندێتی پارە (هاوکێشەی ئاڵوگۆڕکردن) ٢٢٥
چی بکەین؟ ٢٢٦
فەسڵی پانزەهەم ٢٢٧
بانکی بانکەکان و سیستەمەکانی بانك ٢٢٧
بانك وەك پێویستیەك! ٢٢٧
کەمێك دەربارەی بانك ٢٢٩
جموجۆڵ و چالاکی پارە ٢٣٢
دروستکردنی پارە ٢٣٥
فەسڵی شانزەهەم ٢٤١
سیاسەتی قەرز و دارایی ٢٤١
سیاسەتی قەرز و دارایی لە چالاکیدایە ٢٤١
کەمێك مێژوو! ٢٤٣
بەشی پێنجەم ٢٤٧

ئابووری جیهانی ۲۴۷
فەسڵی هەژدەهەم ۲۴۹
بازرگانی جیهانی ۲۴۹
هاوردە و ناردەنی بۆچی؟ ۲۴۹
ئازادی بازرگانی و لایەنگرەکانی ۲۵۲
ئازادیی بازرگانی و دژەکانی ۲۵۴
سنوردارێتی بازرگانی جیهانی ۲۵۸
ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی ۲۵۹
فەسڵی هەژدەهەم ۲۶۱
دارایی جیهانی ۲۶۱
دەربارەی بازاڕی دراو ۲۶۱
شێوەکانی گۆڕینەوەی دراو ۲۶۲
خواست و خستنەڕوو لەسەر دراو ۲۶۳
بازاڕی دراو, هاوردە و ناردە, تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی ۲۶۵
بالانسی پێدان ۲۶۷
کورتهێنانی بالانسی بازرگانی باشە یان خراپە؟ ۲۷۰
سیستەمی دارایی جیهانی ۲۷۱
یەکێتی ئەوروپا ناوچەی یۆرۆ! ۲۷۴
ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ناوچەی دۆلار ۲۷۵
فەسڵی نۆزدەهەم ۲۷۷
بازاڕی جیهانی و ولاتە تازە پێگەشتووەکان ۲۷۷
جیهان چەند بەشێکە! ۲۷۷
سیستەمی ئابووری جیهانی ۲۷۸
پۆلێن کردنی ولاتانی جیهان لەسەر ئاستی بەرهەمهێنان و ئاستی داهات ۲۸۳
بازاڕی نێودەوڵەتی! ۲۸۷
بەشی شەشەم ۲۹۱
ئابووری بۆ هەموو ڕۆژێك ۲۹۱
فەسڵی بیستەم ۲۹۳
چۆن بتوانین چاودێری گرژی و خاوبوونەوەی ئابووری ولات بکەین؟ ۲۹۳
گرنگێتی زانیارییە ئابوورییەکان ۲۹۳
مەبەست لە هێما و ئامار و پێناسە ئابوورییەکان چین؟ ۲۹۴
تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی ۲۹۵
بێکاری و جۆرەکانی ۲۹۶
هەڵاوسان و جۆرەکانی ۲۹۹
ڕێژەی سوودی قەرز ۳۰۳
پێناسە و پێڕستەکانی بازاڕی دارایی ۳۰۴
نەوت و نرخی نەوت ۳۰۵
زێڕ و نرخی زێڕ ۳۰۶
پێشبینکردنی ئابووری چییە؟ ۳۰۸
بەشی حەوتەم ۳۰۹
بازاڕی دارایی (Financial Market) ۳۰۹
فەسڵی بیست و یەك ۳۱۱
بازاڕی دارایی ۳۱۱
ئەو فاکتەرانە چین کە کاردەکەنە سەر بازاڕی ئاڵوێری دراو؟ ۳۱۱
هەواڵی میدیاکان ۳۱۱
فەسڵی بیست و دوو ۳۱۷
مێژووی بازاڕی ئاڵوێری دراوی جیهانی ۳۱۷
سیستەمی دارایی جیهانی ۳۱۷
سیتەمی دارایی ئەوروپایی ۳۲۲
ناوچەکانی بازاڕی دراوی جیهانی ۳۲۶
نرخی ئاڵوێری دراوەکان و توانای کڕین ۳۳۸
فەسڵی بیست و سێ ۳۴۵
سیاسەت، تەنگەژی، ڕووداوە سروشتییەکان ۳۴۵
سیاسەتی دارایی حکوومەتی ولاتە پێشکەوتووەکان ۳۴۵
تایبەتمەندێتی بازاڕی دراوی جیهانی ۳۵۳
فەسڵی بیست و چوار ۳۵۷

سیاسەتی دارایی و دەزگا داراییەکان ٣٥٧
دەزگای دارایی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ٣٥٨
- دەزگای دارایی بەریتانیا ٣٦٣
دەزگای دارایی ژاپۆن.. ٣٦٤
دەزگای دارایی سویسرا ٣٦٤
دەزگای دارایی یەکێتی ئەوروپا ٣٦٥
دەزگای دارایی کەنەدا.. ٣٦٦
دەزگای دارایی ئوسترالیا ٣٦٦
ڕێکخراوە داراییە جیهانی و ناوچەییەکان.. ٣٦٧
جۆرەکانی تێکڕای ڕێژەی سوود ٣٧٨
کاریگەری زانیارییەکان لەسەر نرخی سوود... ٣٨٤
فەسڵی بیست و پێنج ٤٠٣
بازاڕی کاغەزی دارایی ٤٠٣
ئەرکی بانکی ناوەندی لە بازاڕی دارایی دا ٤٠٦
دیاریکردنی پلەو پایەی توانای دارایی.. ٤٠٨
ئامراز و ڕێبەرەکانی (پێوەرەکان)ی بازاڕی دارایی ٤١٠
سەربەستی هەڵبژاردن (Option) ٤١٤
ئیندێکس (index) چییە؟.. ٤١٧
ئیندێکسی بۆرسەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا.. ٤١٨
ئیندێکسی وڵاتەکانی دیکە جگە لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ٤٣١
فەسڵی بیست و شەش... ٤٣٥
زانستی ئابووری لە ژیانی ڕۆژانەدا ٤٣٥
ئاگاداربە هەموو بەرزبوونەوەیەك نزم بوونەوەی بەدواوەیە ٤٣٦
پاشکۆ... ٤٣٩
فەرهەنگۆکی ئابووری... ٤٤٩
لەبەرهەمە چاپکراوەکانی نووسەر ٤٦٥
سەرچاوەکان... ٤٦٧

لەبری پێشەکی

بەگشتی پەرتوکخانەی کوردی زۆر لاوازە لە زۆربەی بوارەکانی زانستدا و بەتایبەتی لە بواری ئابووریدا. ئەمڕۆ لە دونیای نوێ و لەسەر لێواری پەڕینەوە بۆ سەردەمێك تەواو جیاواز لە سەردەمەکانی پێشوو پشکی ئابووری و ئەقڵی ئابووری و جوگرافیای ئابووری بوونەتە پایە سەرەکییەکانی بەڕێوەبردنی وڵاتان و سیاسەتی دەوڵەت و سەرجەم پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان و پەیوەندی لەگەڵ ڕێکخراوەکانی دونیادا لەبەرژەوەندییە ئابوورییەکانەوە ڕێگە دەگرێت.

ئەگەر بەئاشکراو بێ پەردەش هەندێك جار قسە لەسەر هاوتەریبی بەرژەوەندییە ئابوورییەکانی نێوان دوو لایەن نەکرێت ئەوا بێگومان لەناوەڕۆکدا بزوێنەری راستی پەیوەندییەکە هەر بەرژەوەندییە ئابوورییەکانە. بەرژەوەندی ئابووری دەتوانێت دوو دوژمنی سەرسەختی یەکتر بکاتە دۆست و شەریك وە هاوکات دەشتوانێ دوو دۆست یان دوو وڵاتی برا بکاتە دوژمنی سەرسەختی یەکتر، ئەگەر ئێمە بمانەوێت باس لەگرنگی کەرتی ئابووری بکەین لە بەڕێوەبردن و سیاسەتدا ئەوا زۆر لەوە زیاتری دەوێت کە ئێمە بمانەوێت لەم نووسینەدا ئاماژەی پێ بکەین. بەڵام ئەوەی من مەبەستمە گرنگی ئەم کەرتەیە لای بەرپرسان و خەڵکانی ئێمە و تێگەیشتنیان لە ئابووری و سیاسەتەکانی.

ئێمە لە کوردستاندا بە درێژایی مێژوو و لە مێژووی دروست بوونی حکومەتەکەمان (حکومەتی هەرێم) هیچ سیاسەتێکی ئابووری روون و ئاشکراو زانستیمان نەبووە کە حکومەت بەرنامەکانی خۆی لەسەر دابڕێژێت و بیکاتە پرنسیپی کارکردنی خۆی و لە نەخشە و پلانەکانییەوە بڕوانێتە ئەو پڕۆژانەی کە جێبەجێی دەکات، بەداخەوە بەرپرسانی ئێمە نەك هەر کەسانی ئابووری نین بگرە بیری ئەوەشیان نییە کە چاودێری گۆڕانکارییە ئابوورییەکانی جیهان بکەن و دۆخی وڵاتەکەی خۆمانی پێوە بەراورد بکەن.

ئەوەتا بەناو دۆست و هاوپەیمانەکانمان لە بەغدا بەهەموو کەموکوڕی و بێ سەروبەری دەسەڵاتەوە بەرنامە سیاسییەکانیان لەسەر پایەی بەرنامە ئابوورییەکان دادەنێن و هیچ بەندێکی سیاسییان نییە کە ناکۆك بێت لەگەڵ بەرنامەی ئابووریاندا، بەڵام ئەوە تا ئێمە دوای

(١٧) ساڵ رزگاری نەك هەروەك ئەوان بیر ناکەینەوە بەڵکو لامان هەر هیچ وەزنێکیشی نییە، لای ئێمە هەموو شت بە مەزاجە.

باشە چۆن بەرەو کرانەوەی ئابووری و بنیاتنانەوەی ژێرخانی ئابووری کوردستان هەنگاوبنێین لەکاتێکدا وەك گوتاری ئابووری وڵات تا ئێستا یەك دێڕ نووسراومان نییە، بگرە لەهەموو قەیران و گرفتە ئابوورییەکانماندا بەغدا تاوانبار دەکەین، چونکە تاکو ئێستا یەك شیتەڵ کردنەوەی رەوا و زانستانەمان نییە بۆ روون کردنەوە و چارەسەرییان، تاکو ئێستا بەرپرسێکم نەدیوە کە شرۆڤەیەکی زانستانە و ئابوورییانە بۆ گرفتەکانی بەرزبوونەوەی نرخ یان نەبوونی سوتەمەنی یان بڵاوەکردنی گەندەڵی ئابووری بکات.

بۆیە منیش بە پێویست و ئەرکی سەرشانی خۆمم زانی کە نووسراوێکی ئابووری بەشێوەیەکی سادە و ساکار پێشکەش بە پەرتوکخانەی کوردی و خوێنەری بەڕێز بکەم، بەتایبەتی بۆ ئەوانەی کە شارەزاییەکی باشیان نییە لەبارەی بابەتە ئابوورییەکانەوە، هیوادارم تا رادەیەك توانیبێتم ئەم ئەرکە پیرۆزە جێبەجێ بکەم.

ئابووری زانستێکی کۆمەڵایەتییە هەروەك زانستە کۆمەڵایەتییەکانی تری وەك (مێژوو، سایکۆلۆژی، فەلسەفە.. هتد.) ئابووری دەکۆڵێتەوە لە تەوەرەکانی بازاڕ، بۆچی خەڵکی یان کڕیار کاڵا و شمەکێکی دیاریکراو دەکڕن؟ خاوەن دوکانەکان چۆن نرخ دەستنیشان دەکەن؟ بۆچی هەموو کەسێك ناتوانێت هەموو ئارەزوو داوا و خواستەکانی جێبەجێ بکات؟ چۆن خاوەن کارگەکان بڕیار دەدەن چی بەرهەم بهێنن؟ چ بڕە پارەیەك بدەن بە کارکەران؟ حکوومەت دەتوانێت چی بکات بۆ باشکردنی گوزەرانی هاوڵاتییان، وە چۆن حکوومەت دەتوانێت یارمەتی هەژاران و کەم دەرامەتان بدات؟ ئابووری وەڵامی ئەم پرسیارانە و چەندان پرسیاری تر دەداتەوە و لێی دەکۆڵێتەوە.

ئەگەر تۆ پیاوی کاریت و سەوداکاری، سەرمایەداریت، یان تەنها مرۆڤێکی ئاسایی و مووچە خۆریت یان لێپسراو و خاوەن بڕیاریت، تێگەیشتن لە زانستی ئابووری ئەگەر بەشێوەیەکی سادەش بێت یارمەتیت دەدات چۆن بڕیاری راست و گونجاو بدەیت لەکارەکاندا یان لە ژیانی رۆژانە و کۆمەڵایەتیدا. تۆ ئەگەر خوێندکاری یان قوتابیت ئەم پەرتووکە یارمەتیت دەدات کە بەئاسانی لە تیۆرییە ئابوورییەکان تێ بگەیت وەك لەوەی لە هۆڵی زانکۆکاندا تیۆری وشك و ئاڵۆزت بۆ باس بکەن.

ئەم پەرتووکە باس لە تیۆری وشك و ئاڵۆزەکانی ئابووری ناکات، بەڵکو ئەو تیۆری و یاسا ئابوورییانە بەشێوەیەکی سادە و ساکار بەهۆی نموونەی ئاسان و پراکتیکەوە روون دەکاتەوە.

هەروەها ئەم پەڕتووکە باس لە کاریگەری ئـابووری دەکـات لەسـەر کارگـەکان، سـەوداکاران، دارایی، حکوومەت، سیاسەت. تەنانەت لە هەڵبژاردنی خواردنی ژەمی رۆژانەمان.

ئەمڕۆ ئێمەی کورد لە هەموو خەڵکانی تر زیاتر پێویستمان بە زانین و تێگەیشتنی زانستی ئابووری هەیە، چونکە رێگەیەکی دوورودرێژ و دژوارمان لەبەردەمدایە بـۆ بوژانـەوەی ئـابووری وڵاتە وێرانکراوەکەمان. بەبێ زانین و تێگەیشتن لە بنچینە سەرەکییەکانی ئابووری ناتوانین ئـەم کارە پیرۆزە جێبەجێ بکەین.

جارێکی تر هیوادارم تا رادەیەك توانیبێتم بەهۆی ئەم پەراوگەیەوە ئەقڵی ئابووری لە هزر و مێشکی رۆڵەکانی گەلەکەمدا بەرجەستە بکەم.

وە هەر لێرەوە داوای لێبوردن دەکەم لە هەموو کەم و کورپییەکی زاراوەیـی زمانـەوانی لـەم پەراوگەیەدا، چونکە زۆر زۆر بەداخەوە زۆربەی زاراوە ئابوورییەکان لەزمانی کوردیدا هـەر نـین یان من پێم نەزانیوە، هیوادارم لەکارەکانی ترمدا ئەم کەم و کورپییانـەش کـەم بکەمـەوە ئـیتر فەرموون بۆ خوێندنەوەی ناوەڕۆکی ئەم پەراوگە ئابوورییە.

لە کۆتاییدا پڕ بەدڵ سوپاسی بێ ئەندازەم، پێشکەش بە بەڕێز (بیلال کـەمال حەمەعـەلی) دەکەم، کە بەوپەڕی سەرنجەوە بە زمانی نووسـینەکەدا چـووەوە لـە دارِشـتنەوەی بابەتەکـەدا، دەستی یارمەتی بۆ درێژکردم، وێنەی زۆربێ و هەر سەرکەوتوو بێت.

ئۆکرانیا/ ٢٠٠٨

بەشی یەکەم

نەخشەیەکی گەورە!

لەم بەشەدا هەوڵ دەدەین باس لە تێگەشتنە ئابوورییەکان و میکانیزمی ئابووری بکەین، هەروەها باس لە بەشداران و لایەنەکانی پرۆسەی ئابووری بکەین کە بریتین لە کڕیار و فرۆشیار، کۆمپانیاکان، سەرکار و کارکاران، بازرگانەکان، کاسبکاران، حکوومەت...هتد، دەربارەی پلەوپایەی ئابووری نەتەوەیی دەدوێین، باسی یاسا ئابوورییەکان بەتایبەتی یاسای داوا و خستنەڕوو دەکەین، لەم بەشەدا باس لە پرنسیپەکانی پێکهاتەی بازاڕ و* باس لە بەها و نرخی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان و کاریگەری فاکتەرە دەرەکییەکان لەسەر پێکهاتەی ئەو نرخانە دەکەین.

* لەم نووسینەدا وشەی بازاڕ بەرامبەر وشەی (Market)ی ئینگلیزی بەکاردەهێنین، مەبەستمان لە بەکارهێنانی وشەی بازاڕ واتە ئەو رووبەرە فراوانەی کە مامەڵە و چالاکی ئابووری تێدا بە ئەنجام دەگەیەنرێت.

فەسڵی یەکەم

کێ چی بەدەست دەهێنێت و چۆن؟

لەم فەسڵەدا هەوڵ دەدەین وەڵامی سێ پرسیار بدەینەوە.

- بۆچی زانستی ئابووری گرنگە؟
- کۆمەڵگا و خەڵکی چۆن بڕیار دەدەن؟
- تێگەیشتن لە تیۆرییە ئابوورییەکان؟

ئەگەر بە وردی سەرنج بدەین دەبینین تەنها پرینسیپێك بۆتە هۆی بەردەوامی و پێشکەوتنی ژیانی مرۆڤایەتی لە گۆی زەویدا ئەویش بریتییە لە نەبوونی، کەمی، کەموکورتی، دەگمەنی، بێ سنووری ئارەزوو خواستەکانمان، بۆ نموونە کەمی خانووبەرە، کەمی ماشین و ئامێرەکان، کەمی وزە و تەنانەت کەمی خۆراك و پۆشاك، کەمی داودەرمان، کەمی مامۆستا و پزیشکەکان،...هتد. ئابووری وەك زانستێکی کۆمەڵایەتی دەکۆڵێتەوە لە هۆکانی نەبوونی و کەمی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان، وە هەمان کات چارەسەر دەدۆزێتەوە بۆ لەناوبردنی نەبوونی و کەم دەرامەتی و قەیرانە ئابوورییەکان.

ئەگەر سەیری مێژووی مرۆڤایەتی بکەین بۆمان دەردەکەوێت کە بەدرێژایی مێژوو مرۆڤ پەنای بردۆتە بەر هێز بۆ بەدەستهێنانی پێداویستییەکانی، شەڕوشۆڕی بێ بڕانەوە و هەمیشەیی نێوان میللەتان و دەوڵەتان ئەم راستییەمان بۆ دەسەلمێنن.

بەکارهێنانی هێز و داگیرکردنی سەربازی هەتاکو ئەمڕۆکەش بەردەوامە. زانستی ئابووری رێگەیەکی دوور لەشەڕ وشۆڕ و داگیرکردن نیشان دەدات بۆ جێبەجێ کردن و بەدەستهێنانی هەموو داوا و خواست و پێویستییەکانی مرۆڤایەتی، ئابووری باس لە چی دەکات؟ باس لە بەڕێوەبردن و رێکخستنی سیستەمە ئابوورییەکان دەکات، باس لە بەرهەمهێنان و ئاڵوگۆڕ دەکات باس لەخەرجی بەرهەمهێنان و قازانج دەکات، باس لە نرخ و بەها و کاڵا دەکات، باس لە کار و کرێی کار دەکات...هتد. باس لەوە دەکات چۆن بەرهەم بهێنین و کار بکەین و بەرهەمی نەتەوەیی و سامان زیاد بکەین تاکو هەموو تاکەکانی کۆمەڵ بەخۆشی و ئاسودەیی

ژیان بەرنەسەر؟ تاکو هەژاری و دواکەوتوویی لەجیهاندا بنەبڕ بکرێت لەبەر ئەم هۆیانە و چەندان هۆی تر زانستی ئابووری بۆ هەمووان پێویستە.

ئابووری چییە؟ لەپێناوی کێدایە؟

زەمینەی ئابووری باس و توێژینەوەیە لە بەرهەمی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان و دابەشکردنی لە کۆمەڵگادا دەکات.

هەر لە دێرینەوە لە مرۆڤەکانی چەرخی بەردینەوە تاکو ئەمڕۆکە، مرۆڤ چالاکی ئابووری نواندووە و هەمیشە هەوڵی داوە لە نهێنیەکانی دیاردە ئابوورییەکان تێ بگات.

کەواتە زانستی ئابووری چییە؟

ئابووری زانستێکی کۆمەڵایەتییە کە توێژینەوە و لێکۆڵینەوە لەپەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و پەیوەندی تاکەکانی ناو کۆمەڵگا دەکات. جیاوازی زانستی ئابووری لەزانستییە سروشتییەکانی تر لەوەدایە کە ئەنجام و تاقیکردنەوەی زانستە سروشتییەکان رەهایە و بەتەواوەتی بەرجەستە دەبێت، بەڵام زانستی ئابووری ئەنجام و تاقیکردنەوەکانی رەها نییە، بۆ نموونە بەپێی یاسای فیزیا هەموو دەزانین کە ئاو لە (١٠٠°) پلەی گەرمیدا دەکولێت، بەڵام بەهۆی زیادبوونی باجەوە ناتوانین بزانین چی روودەدات، چونکە زیادبوونی باج کاردەکاتە سەر کەم بوونەوەی داهاتی تاکەکەس، کەم بوونەوەی قازانجی کۆمپانیاکان، دابەزینی توانای کڕین لەلایەکەوە، بەڵام لەلایەکی ترەوە دەبێتە هۆی زیادبوونی بودجەی گشتی کەواتە حکوومەت دەتوانێت زیاتر پارە خەرج بکات بۆ پڕۆگرامە کۆمەڵایەتییەکان. کەواتە بەهۆی تێگەیشتن لە یاسا ئابوورییەکان دەتوانین شیتەڵی دیاردە ئابوورییەکان بکەین، بەهۆی رێسا ئابوورییەکانەوە دەتوانین پێشبینی گەشەکردن و داشکانەوەی باری ئابووری بکەین. وە دەتوانین بزانین هەڵاوسان بۆچی روودەدات، وە چارەسەری دیاردەی هەڵاوسان چۆن بکەین. دەتوانین دیاردەی زیادبوونی نرخی سووتەمەنی روون بکەینەوە وە هەروەها دەتوانین رێگەچارەی بۆ بدۆزینەوە، لەبەرئەوەی دیاردە و گۆڕانکارییە ئابوورییەکان پەیوەندییەکی راستەوخۆی هەیە بە ژیانی رۆژانەی هەر یەکێك لە تاکەکانی کۆمەڵ، وە پەیوەندی راستەوخۆی هەیە بە چالاکی کارکردن* لەبازاڕدا هەروەها پەیوەندییەکی راستەوخۆی هەیە بۆ هەڵسوکەوت و

---

* کارکردن: لەبری وشەی (Business)ی ئینگلیزی بەکارهاتووە، وە هەروەها هەندێ جار لەبری وشەی (Busniness) وشەی پیشە، سەوداکار، کاسبکار، بەکار دەهێنرێت.

بڕیارەکانی حکومەتەوە. لەبەر ئەم هۆیانە و چەندان هۆی تر زانستی ئابووری گرنگە بەهۆی تێگەیشتن لەزانستی ئابووری دەتوانین لە سیاسەتی ئابووری حکوومەتەکەمان تێ بگەین.

فەرهەنگی ئابووری

ئابووری هەمەکی (Macro Economics): ئەو بەشەیە لە بیروڕای ئابووری کە بایەخ بە لێکۆڵینەوەی پەیوەندی نێوان گۆڕاوە ئابوورییە هەمەکییەکان دەدات، کە گرنگترینیان داهاتی نەتەوەییە، خەرجی بەکاربردنی هەمەکی، وەبەرهێنانی هەمەکی، کارپێدانی تەواو، بڕی پارە، ئاستی گشتی تێکڕای نرخ، تەرازووی پێوانە..

فەرهەنگی ئابووری

ئابووری هەندەکی (Micro Economy): ئابووری هەندەکیی بایەخ دەدات بە لێکۆڵینەوەی بڕیارنامەکانی تاکەکیی (بەکاربەر، خێزان، دەزگا) و چۆنێتی ئاوێتەبوونی ئەم بڕیارنامانە بۆ دەستنیشان کردنی نرخی ڕێژەی کاڵا و خزمەتگوزاری و ئەو بڕەی کە دەفرۆشرێت و لێی دەکڕدرێت.

فەرهەنگی ئابووری

ئابووری پێوانەکیی (Econometrics) بەکارهێنانی ئامرازی بریکاری و ئاماریی لە شیکردنەوەی ئابوورییدا.

گەورە یان بچووك؟

هەموو زانستی ئابووری دابەش دەکرێت بەسەر دوو بەشی سەرەکیدا. ئەو بەشەی کە لەدیاردە گشتی و گەورەکان دەکۆڵێتەوە پێی دەوترێت ئابووری هەمەکیی، بەشەکەی تر پێی دەوترێت ئابووری هەندەکیی، چونکە لەدیاردە تایبەت و بچوکەکان دەکۆڵێتەوە، کەواتە ئابووری هەمەکیی ئەو بەشە ئابوورییەیە کە لەدیاردە گشتییەکان دەکۆڵێتەوە، وەك داهاتی نەتەوەیی، هەڵاوسان، بودجە، باج، گومرگ، بازرگانی دەرەکی...هتد) ئابووری هەندەکیی ئەو بەشە ئابوورییەیە کە لەدیاردە تایبەتەکان دەکۆڵێتەوە، وەك (کرێی کار، بازاڕی کار، نرخ، دارایی، خستنەڕوو، سەوداکاری..هتد) جگە لەو دوو بەشە سەرەکییەی ئابووری و بەهۆی گۆڕانکاری بنەڕەتییەکانی ئەرکی ئابووری وەك زانستێك بەشێکی تری ئابووری هاتۆتە مەیدانەوە ئابووریناسان پێی دەڵێن ئابووری ئەندازەیی پێوانەیی، مەبەست لە ئابووری پێوانەیی بەکارهێنانی ڕێسای بیرکارییە لە لێکۆڵینەوە و شیتەڵکردنی دیاردە ئابوورییە ئاڵۆزەکاندا. بەتایبەتی لە داڕشتن و نەخشەکێشانی

بەرنامەی ئابووری درێژخایەن و پێشبینە ئابوورییەکان. بۆ نموونە بەهۆی مێتۆدی پێوانەییەوە دەتوانرێت پێشبینی فرۆشتنی ژمارەی ئۆتۆمۆبیل بکرێت لەئایندەدا، هەروەها ئەم مێتۆدە بەشێوەیەکی فراوان بەکاردەهێنرێت لەسیاسەتی دارایی و قەرزیدا، بەتایبەتی لە دەستنیشانکردنی بڕ و ڕێژەی سوودی قەرز، ئەمڕۆکە پێشبینی ئابووری گرنگترین لقی ئابوورییە لەبەشەکانی دواییدا بەدرێژی باس لە گرنگیتی پێشبینی ئابووری دەکەین.

هەروەك لەسەرەوە ئاماژەمان پێدا. ئابووری زانستێکی کۆمەڵایەتییە، بۆیە لەتوێژینەوە و لێکۆڵینەوە دیاردە ئابوورییەکاندا پەنا دەباتە بەر کۆکردنەوەی زانیاری دەربارەی ئەو بابەتانەی کە لێی دەکۆڵێتەوە (بابەتی لێکۆڵینەوە جموجۆڵ و چالاکی پرۆسەی ئابوورییە کە لەلایەن خەڵکییەوە بەئەنجام دەگەیەنرێت) دوابەدوای ئەوە ئەو زانیارییانە لە ڕوانگەی تیۆرییە ئابوورییەکانەوە شیتەڵ دەکرێت و بڕیارە ئابوورییەکان گەڵاڵە دەکرێت، لەلایەن دەسەڵاتەوە بۆ دیاریکردنی ئاڕاستەی ئابووری دەوڵەت بۆ نموونە تیۆری دارایی قەرز، کاتێك بڕی سوودی قەرز کەم دەبێتەوە، ئەوا سەوداکار و کۆمپانیاکان وە تەنانەت خەڵکیش ڕوو دەکەنە بانکەکان وە ئامادەن قەرز وەربگرن چونکە ڕێژەی سوود نزمە. ئەمەش قەوارەی قەرز وەرگرتن زیاد دەکات، واتە چالاکی لەبازاڕەکاندا بەرزدەبێتەوە و بڕی خەرج کردنی زیاد دەبێت واتە گەشەکردنی ئابووری بەرەو قۆناغی بوژانەوە دەچێت. کەواتە دەتوانین بڵێین کە بەهۆی زانینی تیۆرییە ئابوورییەکانەوە حکوومەت دەتوانێت کاریگەری بکات لە بارودۆخی ئابووری.

خاڵێکی گرنگ هەیە کە دەمەوێت سەرنجی خوێنەری بۆ ڕابکێشم، ئەویش ئەوەیە چالاکی ئابووری لە چوارچێوەی وڵاتێکدا یان ناوچەیەکدا ناتوانرێت بەتەواوەتی کۆنترۆڵ بکرێت، چونکە چالاکی ئابووری چالاکی تاك و کۆمەڵانی خەڵکییە، هەڵسوکەوت و جموجۆڵی ئابووری ئەو خەڵکانە تایبەت و تاکایەتییە بۆیە کۆنترۆڵ کردنیان مەحاڵە، بەڵام بەهۆی تێگەیشتن لە تیۆرییە ئابوورییەکان حکوومەت دەتوانێت ئەو چالاکییانە ئاڕاستە بکات.

خاڵێکی تری گرنگ کە دەمەوێت سەرنجی خوێنەری بۆ ڕابکێشم ئەوەش ئەوەیە بنچینەی تیۆرییە ئابوورییەکان لەسەر بناغەی بیرۆکەی هەڵسوکەوتی خەڵکی لە کڕین و فرۆشتنی بەرهەمەکان لەبازاڕەکاندا بەرجەستە کراوە. بەواتایەکی تر ئابووری لە جموجۆڵ و چالاکییەکانی بازاڕ دەکۆڵێتەوە کەواتە بازاڕ بابەتی لێکۆڵینەوەی زانستی ئابوورییە.

بازاڕ ئەو شوێنەیە یان ئەو ڕووبەرەیە کە دەتوانین کاڵا و خزمەتگوزارییەکانی تێدا بکڕین یان بفرۆشین، جگە لەوە ئەمڕۆکە بۆرسەکان کە چالاکی کڕین و فرۆشتنی کاغەزی بەنرخ و

شەیر و دراوی قورسی تێدا دەفرۆشرێت و دەکڕدرێت بە بازاڕ دەژمێرێت. هەندێ لە ئابووریناسان شاشەکانی کۆمپیوتەر بە رووبەری بازاڕی نەبینراو دادەنێن، چونکە بەهۆی ئینتەرنێتەوە دەتوانین چالاکییە ئابوورییەکانمان جێبەجێ بکەین.

فەرهەنگی ئابووری

بازاڕ، باژێڕ (Market):

ئەو شوێنەیە کە هێزی خستنەڕوو و خواستی شمەکێك، یان خزمەتگوزارییەك بەیەکتر دەگەن و کار لەیەکتری دەکەن.

شێوە و جۆرەکانی بازاڕ بریتییە لە:

Foreign Exchange Market	بازاڕی فرۆشیار
Free Market	بازاڕی ئازاد
Discount Market	بازاڕی داشکاندن
Over the lounger Market	بازاڕی نائاسایی
Gold Market	بازاڕی زێڕ
Capital Market	بازاڕی سەرمایە
Black Market	بازاڕی رەش
Exchange Market	بازاڕی ئاڵوێر
Soft Market	بازاڕی کەساسی
Labor Market	بازاڕی کارکەران
Bear Market	بازاڕی ناکار
Imperfect	بازاڕی ناتەواو
Debt Market	بازاڕی قەرز
Financial Market	بازاڕی دارایی
Buyers' Market	بازاڕی کڕیارەکان
Bull Market	بازاڕی جامبازی
Money Market	بازاڕی پارە
Brond Market	فرە بازاڕی
Brokers' Market	بازاڕی چەرچییان

- بازاڕی فرۆشیار:

باری ئەو بازاڕەیە کە تیایدا شمەك بە بڕێکی زۆرکەم هەیە و فرۆشیاریش دەتوانێ کاربکاتە سەر بڕ و کارەکانی بازاڕ و نرخیش بەرزبکاتەوە.

- بازاڕی ئاڵوگۆڕی دەرەکی:

گۆڕینی یان ئاڵووێرکردنی دراوی بیانی بەبێ کۆت.

- بازاڕی ئازاد:

ئەو بازاڕەیە کە تیایدا هێزی خواست و خستنەڕوو بەشێوەیەکی ئازاد رۆڵی خۆیان دەبینن (واتە بێ دەست تێخستنی دەوڵەت).

- بازاڕی داشکاندن:

ئەم بازاڕە لە بانکەکان خانەی داشکاندن و خانەی پەسەندکردنی پێکدێت کە تیایدا ئاڵوێر لە بوارنامەی گەنجینە و کومپیالە و قەواڵەی ماوە کورت دەکرێ.

- بازاڕی ئاسایی:

زاراوەیەکە کە لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکادا بەکاردێت بۆ ئەو بازاڕەی کە لە دەرەوەی سنوری بازاڕی یاسایی کاغەزی داراییدا دەبێت.

- بازاڕی زێڕ:

ئەو بازاڕەیە کە تیایدا سەوداکاری بە داڕشتەی زێڕ دەکرێت.

- بازاڕی سەرمایە:

بریتییە لەو بازاڕەی کە تیایدا قەرزی ماوە درێژ بە دەست دەکەوێت، بە پێچەوانەی بازاڕی نەختینە کە ئاڵودێر تیایدا بەندە بە قەرزی ماوەکورت.

- بازاڕی رەش:

ئەو بازاڕەیە کە تیایدا بە شێوەیەکی نایاسایی دەفرۆشرێت، واتە بە نرخێکی زیاتر لەو نرخەی کە لە لایەن دەوڵەتەوە بۆی دانراوە.

چارەسەرکردنی کێشەی دواکەوتویی وڵاتە تازە پێگەیشتووەکان مێشك و هزری ئابووریناسانی سەرقاڵ کردووە، هەروەها وڵاتە گەرە و دەوڵەمەندەکانی جیهان لە هەموو کۆڕ و کۆبوونەوەکانیاندا هەوڵی چارەسەری کێشەی وڵاتە هەژارەکان دەدەن، بەڵام ئایا چۆن چارەسەر دەکرێت (ئەمەش باس و لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی دەوێت).

- بازاڕی ئاڵوویر:

بازاڕی کڕین و فرۆشتنی پارە.

- بازاڕی کەساسی:

باری ئەو بازاڕەیە کە دیاردەی کەمبوونەوەی نرخی پێوە دیارە و ژمارەی کڕیارەکانیش کەمن.

- بازاڕی کارکەران:

بریتییە لەو بازاڕەی (واتە هێزی خستنەڕوو خواستی کارکەران) بەپێی کرێ و مەرجەکانی کارکردن دەستنیشان دەکرێن.

- بازاڕی ئاگارا:

ئەو بازاڕەیە کە تیایدا نرخ کەمدەبێتەوە، یاخودا وا چاوەڕوان دەکرێ کە کەمبێتەوە.

- بازاڕی ناتەواو:

واتە بازاڕی هامڕێکی قورخدار (مۆنۆپۆلی).

- بازاڕی قەرز، بازاڕی دام:

ئەو بازاڕەیە کە تیایدا خواست لەسەر قەرز (پرۆژەکان و خێزانەکان و گەنجینەی گشتی) و خستنەڕووی قەرز (بانکەکان و دەزگا دارییەکان و...هتد) بە یەکتر دەگەن.

- بازاڕی دارایی:

ئەم بازاڕەیە یان بە سەرجەمی خواست و خستنەڕووی سەرمایە لە ماوەیەکی درێژدا، وە یان بەو دەزگایانە دەگوترێ کە بەکار دیاری بەرامبەر کردنی خستنەڕوو خواست هەڵدەستن.

لەم دەزگایانەدا پرۆسەی کاغەزە داراییەکان و هەروەها بانکەکان و سەوداکاران بە کڕین و فرۆشتنی کاغەزی دارایی هەڵدەستن.

- بازاڕی کڕیارەکان:

ئەو بازاڕەیە کە تیایدا شمەکێکی زۆر بۆ فرۆشتن ئامادەکراوە، لێرەدا کڕیارەکان توانای هەڵبژاردنی ئەو شمەکانەیان هەیە کە ئارەزوویان لێیەتی، یان دەتوانن کاربکەنە سەر نرخەکان بەرەو کەمی.

- بازاڕی جامبازیی:

ئەم زاراوەیە بۆ نیشانە هەڵدانی بەرزبوونەوەی نرخی پشك و قەواڵە و کەلوپەلی بازرگانی لە بازاڕدا بەکاردێت.

- بازاڕی هاڤرکێی ناتەواو:

ئەو بازاڕەیە کە تیایدا مەرجەکان هاڤرکێی تەواو بەدی ناکرێت، هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ کەمی ژمارەی کڕیارەکان یان کەمی ژمارەی فرۆشیارەکان، یان نایەکسانی ئەو شمەکانەی کە دەکرێنە بابەتی ئاڵوگۆڕکردن، یان بەهۆی کۆڵدانان لەسەر ئاڵوگۆڕکردنی زانیاری تایبەت بە خستنەڕوو خواست، یانیش بەهۆی کۆڵدان لەسەر داهاتی بەرهەمهێنی تازە لەو پیشەسازییەی کە ئەم شمەکە بە بەرهەم دەهێنێت.

ئەم بازاڕە چوار جۆری هەیە:

١- بازاڕی قۆرخ — Monopoly

٢- بازاڕی قۆرخی کڕین — Monopsony

٣- ئەو بازاڕەی کە قۆرخی کەمینەی بەسەردا زاڵە — Oligopoly

٤- ئەو بازاڕەی کە هاڤرکێی قۆرخواری تیا باوە — Monopolistic

- بازاڕی پارە:

ئەو بازاڕەیە کە تیایدا بانکەکان و دەزگاکانی مایە و پارەدان بە یەکتر دەگەن، بە مەبەستی هێنانەدی هەمبەرییەکی رۆژانەی نێوان دەرامەت و پێودادەکانیدا.

- فرە بازاڕ:

١- ئەو بازاڕەیە کە تیایدا چەند شمەکێکی جیاواز دەفرۆشرێت.

٢- ئەو بازاڕەیە کە سنووری جیۆگرافییەکەی فراوان بێت.

٣- ئەو بازاڕەیە کە تیایدا سنووری نرخەکان فراوانن.

- بازاڕی چەرچییان:

ئەو بازاڕەیە کە تیایدا سەوداکاری لە نێو چەرچییەکاندا دەکرێ.

سیستەمە ئابوورییەکان

هەر کۆمەڵگا و وڵاتێك سیستەمێکی ئابووری بۆ خۆی هەڵبژاردووە، واتە سیستەمە ئابوورییەکان جیاوازن بەڵام هەموو ئەو سیستەمانە دەتوانین لە سێ گروپدا کۆبکەینەوە.

– سیستەمی ئابووری ئازاد (سەرمایەداری).

– سیستەمی ئابووری بەڕێوەبردنی فەرماندەیی (سۆسیالیستی).

– سیستەمی ئابووری تێکەڵاو.

ئێستاکە بەدرێژی ناوەڕۆکی هەریەك لە سیستەمەکان روون دەکەینەوە.

- سیستەمی ئابووری ئازاد (سەرمایەداری):- هەندێ جار ئەم سیستەمە ناو دەنێنین سیستەمی بازاڕی، بیرۆکەی ئەم سیستەمە لەوەدایە کاتێك بەرهەمهێنەر سەربەست و ئازادە لە بەرهەم هێنانی کاڵا و خزمەتگوزارییەکاندا، کاربەر، کڕیار،لە بڕیاردانی کڕینی کاڵا و خزمەتگوزارییەکاندا تەنها یاساکانی بازاڕ دەتوانن سنوور بۆ ئەم ئازادییە دابنێن. یاساکانی بازاڕیش بریتین لە (داوا و خستنەروو، نرخ) کەواتە بەرهەمهێنەر بەپێی داواکانی بەکاربەران کاڵا و خزمەتگوزارییەکان بەرهەم دەهێنێت وە کڕیارەکان بڕیار دەدەن بە چ نرخێك کاڵا و خزمەتگوزارییەکان بکڕێت، لەم سیستەمەدا حکوومەت ناتوانێت دەست بخاتە کاروباری بەرهەمهێنەرەوە وە ناتوانێت بڕیار لەسەر بدات چی و چەند بەرهەم بهێنێت چونکە بنچینەی ئابووری ئازاد لەسەر بناغەی کەرتی تایبەت دامەزراوە بۆیە حکوومەت ناتوانێت کاریگەری راستەوخۆ لە بازاڕ بکات، سیستەمی ئابووری ئازاد تەنها سەرشۆڕی یاسا ئابوورییەکانی بازاڕە.

- سیستەمی ئابووری بەڕێوەبردنی فەرماندەیی (سوشیالیستی):- لەم سیستەمەدا دەسەڵات بەپێی نەخشە و پلانێکی ناوەندی دیاری دەکات چی و چەند بەرهەم بهێنرێت وە هەروەها ئەرکی دابەشکردنیش دەخاتە ئەستۆی خۆی وە هەروەها نرخی کاڵا و خزمەتگوزارییەکانیش لە چوارچێوەیەکی دیاریکراودا دەستنیشان دەکات. واتە حکوومەت هەڵدەستێت بە رێکخستنی بازاڕ و پرۆسەی بەرهەمهێنان و بەکارهێنان، واتە حکوومەت بەشێوەیەکی راستەوخۆ دەست دەخاتە کاروبار و جموجوڵ و چالاکییە ئابوورییەکان، چونکە بیرۆکەی سیستەمی بەڕێوەبردنی فەرماندەیی لەسەر بناغەی کەرتی گشتی دامەزراوە ئامرازەکانی بەرهەمهێنان هەمووی موڵکی دەوڵەتە و گشتییە، ئەمڕۆکە تەنها سێ وڵات بەردەوامن لە بەکارهێنانی ئەم سیستەمە (کۆریای باکور، کوبا، چین) بەڵام چین هەنگا و بەهەنگا و سیستەمەکەی دەگۆڕیت بۆ سیستەمی تێکەڵاو.

- سیستەمی ئابووری تێکەڵاو:- ئەم سیستەمە هەردوو سیستەمەکەی پێشووی لەخۆیدا کۆکردۆتەوە واتە بیرۆکەی سیستەمی ئابووری تێکەڵاو لەسەر بناغەی بیرۆکەی هەردوو سیستەمی ئابووری ئازاد و بەڕێوەبردنی فەرماندەیی دامەزراوە. لە پراکتیك کردنی ئەم سیستەمەدا زیاتر بیرۆکەی ئابووری ئازاد بەکارە، چونکە حکوومەت ناتوانێت بەشێوەیەکی راستەوخۆ بڕیاری چەندایەتی و چۆنایەتی بەرهەمهێنان لەکەرتی تایبەتدا بدات.

هەروەها بەهۆی لاوازییەوە ئامرازێکی بەهێزی بەدەستەوە نییە تاکو کاریگەری بکاتە سەر بازاڕ. حکوومەت لە چوارچێوەی ئەم سیستەمەدا تەنها دەتوانێت کاریگەری بکاتە سەر چالاکی ئابووری کەرتە گشتییەکان کە خۆی خاوەنێتی جا چەند بڕی کەرتی گشتی زۆرتربێت ئەوا کاریگەری حکوومەت زیاتر دەبێت لە پرۆسەی ئابوورییدا.

ئەمڕۆکە لەسەردەمی جیهانگیریدا و بەهۆی گۆڕانکارییە گەورەکانی جیهان لە هەموو بوارەکاندا بەتایبەتی لە بواری ئابووریدا زۆربەی وڵاتە پیشەسازییە پێشکەوتووەکان رەچاوی سیستەمی ئابووری تێکەڵاو دەکەن، تەنانەت ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا کە بەتەواوەتی رەچاوی سیستەمی ئابووری ئازاد دەکات لە (۲۸٪) ئابووری پاراستووە بۆ دەوڵەت واتە لە ۲۸٪ی ئابووری ئەمەریکا کەرتی گشتییە، وە ئەو کەرتانەش کەرتە ستراتیژییەکانی ئابورین وەك (وزە و کارەبا و هاتووچۆ)، ئەمەش یارمەتی حکوومەت دەدات بەشێوەیەکی چالاك دەست بخاتە پرۆسەی ئابوورییەوە.

لە ئابووری ئازاددا بەرهەمهێنەر خۆی بڕیار دەدات چەند و چی بەرهەمبهێنێت، وە کڕیار سەربەستە لە کڕیندا، دەسەڵات ناتوانێت راستەوخۆ دەست بخاتە کاروبار و چالاکی بازاڕەوە.

لەئابووری بەڕێوەبردنی فەرماندەیدا، دەسەڵات بەهۆی پلان و نەخشە کێشانەوە کۆنترۆڵی بەرهەم و دابەشکردن دەکات.

ئابووری تێکەڵاو، ئابووری ئازاد و ئابووری بەڕێوەبردنی فەرماندەیی بە بیری جیاجیا کاردەکەنە سەر پرۆسەی بەرهەمهێنان و دابەشکردن.

هەرچی وڵاتانی تازە پێشکەوتووە هەر وڵاتەی جۆرە رامیارییەکی ئابووری گرتۆتەبەر کە هەریەکەیان جیاوازە لەوی تر ئەم وڵاتانە چەندەها جۆر سیستەمی ئابووری و شێوازی بەرهەمهێنانی تێدا بەدی دەکرێت، پێکهاتەی کۆمەڵایەتی چۆنیەك و جیاوازە، بێگومان ئەم تێکەڵە و نایەك چوونە لە رووی شێوازەکانی بەرهەمهێنانەوە بۆتە هۆی ناهاوسەنگی و نایەکسانی رادەی پێشکەوتن و گەشەکردنی ئابوورییان بەپێی ئامارە نێودەوڵەتییەکان وڵاتە تازە پێگەیشتووەکان رێژەی لە (۸۰٪)ی وڵاتانی جیهان پێکدەهێنن لە (بەشەکانی داهاتوودا بە دوور و درێژی باس لە ئابووری وڵاتە تازە پێگەیشتووەکان دەکەین). خاڵێکی گرنگ هەیە دەمەوێت ئاماژەی پێبدەم، کۆسپی سەرەکی و گەورە لەبەردەم پەرەسەندنی وڵاتە تازە پێگەشتووەکاندا لە سەردەمی جیهانگیریدا جیاوازی نێوان ناوەندی سەرمایەداری و وڵاتانی تازە پێگەیشتووەکانە ئەمەش بۆتە هۆی کێشە بازرگانییەکان قەرز و قۆڵەی دەرەکی، پیشەسازی، راگوێزانی تەکنەلۆژیا،...هتد.

ئاگاداری

هیچ سیستەمێك لە سیستەمە ئابوورییەكان (ئابووری ئازاد، ئابووری بەڕێوەبردنی فەرماندەیی ئابووری تێكەڵاو) ناتوانن هەندێ كاڵا و خزمەتگوزاری بەرهەم بێنن كە زۆر پێویستە بۆ دانیشتوان، بۆ نموونە (هەوا) بەبێ هەوا ژیان كۆتایی پێ دێت، بەڵام ئەم ماددەیە خۆڕاییە و هیچ كەسێك پارەی پێ نادات. هەندێ لە ئابووریناسان دەڵێن ئەگەر هەوای ناوچەكە پاكو خاوێن بێت حكومەت پێویستە لە شێوەی باجدا بڕێك پارە لە دانیشتوان وەربگرێت، بەڵام ئەگەر هەوا پیس بێت و زیانی هەبێت بۆ تەندروستی ئەوا حكومەت پێویستە لەسەری بڕێك پارە وەك قەرەبووی هەواپیسی بدات بە دانیشتوان.

فەرهەنگی ئابووری

سەرمایەداری (capitalism): سیستەمێكی ئابوورییە كە زۆربەی بەشە ئابوورییەكان و سەرمایەی وڵات بەدەست چەند كەسانێك و ئەو دەزگا و دامەزراوانەوەیە كە دەوڵەتی نین، ئەم دەزگا و دامەزراوە ئابوورییانە هاڕكێی چالاكی ئابووری یەكتر و قازانجی زیاتر دەكەن.

نیشانەكانی سیستەمی سەرمایەداریش ئەوەیە كە هی یەك كەسە و هۆی بەرهەمهێنانیش موڵكایەتییەكی تایبەتییە و ئارەزوو قازانج لەبەرهەمهێناندا دەستێكی باڵایان هەیە و باوەڕیش وایە كە بەرژەوەندی كەسێك و بەرژەوەندی كۆمەڵ لە خۆیانەوە ناگرن و دەوڵەتیش دەستی تێ ناخات.

سیستەمی سەرمایەداری لەسەر ئەم بنچینە و باوەڕانەی خوارەوە وەستاوە:

١- هەموو كەسێك سەربەستە لە هێنانەدی بەرژەوەندی خۆیدا بەبێ دەستێخستنی دەوڵەت.

٢- بڕواهێنان كە سەربەستی لە هاڕێكدا و سەربەستی لە نرخبازیدا دوو هێزی شاراوەن كە سیستەمی ئابووری بەڕێوە دەبەن.

٣- بڕواهێنان بەوەی كە بەرژەوەندی هەر كەسێك لەگەڵ بەرژەوەندی كۆمەڵدا ڕێگە لە یەكتر ناگرن واتە بەیەكەوە دەگونجێن.

٤- بڕواهێنان بەوەی كە هەموو كەسێك بۆی هەیە تا بەرزترین پلەی بەختیاری بۆ خۆی بسازێنێت.

٥- قازانج چاكترین بزوێنەرە بۆ بەرهەمهێنان و پێشكەوتنی ئابووری.

٦- خەوشەكانی سیستەمی سەرمایەداری لەم چەند خاڵانەی خوارەوەدا دەردەكەوێت.

أ) ناكۆكی نێوان بیروڕای تەنیاكەس و بەختیاری كۆمەڵ.

ب) نارێكی دابەشكردنی داهات و سامان.

ج) نائارامیی.

هـ) سیستەمی سەرمایەداری چینێك پێ دەگەیەنێت دەبێتە خاوەن موڵك بێ ئەوەی بەرهەمێك بدات و بەبێ ڕەنجكێشان شتیش بەكار دەهێنێت.

و) ئەم سیستەمە نەك هەر ناتوانێت جیهانێكی چاكتر دروست بكات، بەڵكو بووەتە هۆی دروستبوونی سیستەمێكی چینایەتی ڕەها كە لە هەموو ڕێیەكەوە پربێت لە جەوری كۆمەڵایەتی.

فەرهەنگی ئابووری

هاوبەشایەتی (سۆشیالیزم) Socialism:

یەكەمین قۆناغی سەردەمێكی كۆمەڵایەتی _ئابوورییە كۆمەڵگەیە كە بەپێی یاسا مایەكییەكان گەشەكردنی كۆمەڵ لە جێگەی سیستەمی سەرمایەداری جێگیر دەكات، واتە ئابووری وڵات لەسەر بنچینەی خاوەندارێتی دەستە كۆمەڵی هۆیەكانی بەرهەمهێنان دادەنرێت، لە كۆمەڵگەی هاوبەشایەتیدا دەتوانین دوو جۆرە خاوەندارێتی كۆمەڵ دەستنیشان بكەین.

١- خاوەندارێتی سەرتاسەری خەڵك یان دەوڵەت.

٢- خاوەندارێتی دەستە كۆمەڵ یان هەرەوەزییانە.

هەروەها لەم كۆمەڵگایەدا پێوەندییەكانی بەرهەمهێنان، كە پێوەندییەكی دەستە كۆمەڵییانەیە لەگەڵ خاسیەتی هێزە بەرهەمهێنەرەكان كە ئەویش دەستە كۆمەڵییە وەكو یەكن واتە هاوشانن. ئەم هاوشانییە دەبێتە هۆی بەخێرایی گەشەكردن و بەردەوامی ئابووری، هاوبەشایەتی لە وشەی (Social)ی فەرەنسییەوە وەرگیراوە كە بە مانا (دەستە كۆمەڵ) دەگرێتەوە.

هاوبەشایەتی، تیۆری یان سیاسەتێكە، كە دەیەوێ خاوەندارێتی دەستە كۆمەڵ پەیدا بێت و كۆمەڵ ببێتە خاوەنی هۆیەكانی بەرهەمهێنان.

سەرمایە و زەوی و زار و كەلوپەل و هەموو شتێكی دیكە ببێتە خاوەنی تایبەتی كۆمەڵ و بە قازانجی كۆمەڵ كاریان پێ بكرێ.

زاراوەی (Socialism) یەكەم جار لە ساڵی ١٨٢٧دا بە لایەنگرانی(ڕۆبەرت ئۆون)یان دەگوت.

ئابووری تێکەڵاو (Mixed Economy):

ئەو ئابورییەیە کە توخمەکانی هاوبەشی نێوان پرۆژەی تایبەتی و پرۆژەی میری دەگرێتەوە، ئابووری بەریتانیا باشترین نموونەیە بۆ ئەم سیستەمە وە هەروەها ئابووری سویدیش نموونەیەکی ترن بۆ ئەم سیستەمە.

سێ ئابووریناس و تیۆرییەکانیان

هەر کۆمەڵگایەك بەهەموو رژێم و سیستەم و پەیوەندییەکانییەوە کەوتوونەتە ژێر کاریگەری رژێمی ئابووری و رێکخراوە جۆر بەجۆرەکانی بەشێوەیەك کە پەیوەندییە ئابوورییەکان دەست بکێشن بەسەر گشت پەیوەندییەکانی نێو کۆمەڵ و گشت هەڵسوکەوتێکی رۆژانەیانەوە. وە بەهۆی ئەو جیاوازیانەی نێو کۆمەڵگاکانی مرۆڤ و جیاوازی مەبەست و ئامانجەکانیان و شێوازی کارکردنیان، بۆیە بۆچوون و تێروانینەکانیان هەمیشە لەیەك جیاوازبوون سەبارەت بە رۆڵی (بواری ئابووری) لەژیانی مرۆڤداو گرنگی ئەو بوارە لە ئاراستەکردنی ئاکاریدا.

لە ئەنجامی ئەم جیاوازییانەدا چەندەها باوەڕی جیاجیا هاتنە کایەوە و هەریەکەیان دەیویست بەو جۆرە بۆچوون و شیکردنەوەیەکی تایبەتی بەخۆیانو پێشوازی لەو رووداوانە بکەن، هەریەکەیان هەوڵی خولقاندنی تیۆرییەکی تایبەتییان لەم بارەیەوە ئەدا، وەك بنکەیەکی بۆچوون و شیتەڵکردنەوە و دەستنیشانکردنی هۆکار و شێوازەکانی گەشەکردن و پێشکەوتنی کۆمەڵگاکانیان و ئاسۆییەکی ئابووری و رامیاری و کۆمەڵایەتی ئەو پاشەڕۆژەیان پێ رەچاو بکەن.

لە نێوەندی ئەمانەشدا لەهەرە دیارترین و زانایانی ئابووری دەتوانین تەنها سێ کەڵە زانا دەستنیشان بکەین و لە تیۆرییەکانیان بکۆڵینەوە، ئەوانەش بریتین لە:

(ئادەم سمیت، کارل مارکس، جۆن مانیاردکینز).

بێگومان تیۆرییە ئابورییەکان و بۆچوونە ئابورییەکانو کۆمەڵایەتییەکانی ئەم سێ کەڵە زانایە تاکو ئەمڕۆکەش وەکو بنچینەیەکی بنەڕەتی و سەرەکی بەکاردەهێنرێت.

ئێستاکە با بزانین ئەو کەڵە زانایانە کێن و چیان بەرهەمهێناوە.

- ئادەم سمیت (١٧٢٣ - ١٧٩٠):

ئابووریناس و فەیلەسوفێکی سکۆتلەندییە، یەکێکە لەو ئابووریناسانەی کە بانگەشەی بۆ ئابووری ئازاد کردووە کە ئەمڕۆکە جیهان پەیڕەوی دەکات. لە کتێبەکەیدا کە ناوی (سامانی نەتەوەکانی) لێنا، لە ساڵی (١٧٧٦)دا بڵاوی کردەوە، بە ئاشکرا و روونی باسی ئابووری ئازاد دەکات.

لەهەرە گرنگترین بیروراکانی سمیت تیۆری بەهایە، ئاستی بەرهەمهێنان، دابەشکردنی کار، ئاڵوگۆڕکردن، بەهای بەکارهێنان، بەهای ئاڵوگۆڕ، داوا و خستنەڕوو.

ئادەم سمیت چەندان نموونە لە کتێبەکەیدا دەهێنێتەوە بۆ سەلماندنی یاسای داوا و خستنەڕوو وە هەروەها سەلماندنی ئابووری ئازاد بە بۆچوونی ئادەم سمیت هەریەکەیەکی بەرهەمهێنەر و بەکاربەر بەبێ ئاگا لە یەکتر چالاکی دەنوێنن. بۆ نموونە قەساب، نانەوا، بەرهەمهێنەری مۆم. هەریەکە کاری خۆی دەکات و بەرهەم دەهێنن بەو بڕ و قەبارە وچەندایەتی وچۆنیەتییەی کە بە پێویستی دەزانێت، لە هەمان کاتدا هەریەکەیان بەرهەمی یەکتری بەکاردەهێنن بەو بڕەی کە پێویستیانە. کەسیان ئامۆژگاری یەکتر ناکەن، وە کەسیش پێیان ناڵێت چەند بەرهەمبهێنن وە چەند بەکاربهێنن ئەمەش واتە ئابووری ئازاد.

ئادەم سمیت بەهۆی ئەم ئەنجام گەیشتنەوە بناغەی قوتابخانەی ئابوریی کلاسیکی دامەزراند لێرەشەوە باوەڕی سمیت وابوو کە نابێ دەوڵەت دەست لەکاروباری ئابووری وەربدا، چونکە دەوڵەت دام و دەزگایەکی بەرهەمهێن نییە و سامان بەفیڕۆ دەدا. چونکە تەنها (دەستی شاراوە) واتە یاسای داوا و خستەڕوو دەتوانێت دەستنیشانی بڕ و قەبارەی بەرهەم و بەکارهێنان دیاری بکات.

زۆربەی بۆچوون و لێکۆڵینەوەکانی ئادەم سمیت هەتاکو ئەمڕۆکەیش جێگەی مشتومڕ و گفتوگۆیەکی زۆرن لە نێوان ئابووریناساندا.

- کارل مارکس (١٨١٨ – ١٨٨٣):

ئابووریناس و سیاسەتمەدارێکی ئەڵمانییە. یەکێکە لەو ئابووریناسانە و سیاسەتمەدارانەی کە بانگەشەی شۆڕشی پرۆلیتاریا و کرێکارانی کرد دژ بە سەرمایەداران. خاوەنی تیۆری چەوساندنەوەیە. مارکس ئاماژەی بەوە کرد کە بەهای زیادە لە پرۆسەی بەرهەمهێناندا بەدەست ناکەوێت، بەڵکو لە چەوساندنەوەی کرێکاردا بەدەست دەکەوێت. ئەم تیۆرییە مارکس لە کتێبە ناوبانگەکەیدا (سەرمایە) کەساڵی (١٨٦٧) بڵاوی کردەوە بە شێوەیەکی ورد و درشت دایڕشتووە. کارل مارکس چەندان نموونەی لە کتێبەکەیدا دەهێنێتەوە بۆ سەلماندی تیۆری بەهای

زیادە و مارکس لەسەر بنچینە ئابوورییەکان سەلماندوێتی کە مێژووی مرۆڤایەتی بریتییە لە تێکۆشانی چینایەتی لە نێوان چینی چەوساوە و چەوسێنەرەکانەوە.

مارکس بۆ یەکەمجار پرۆسەی چڕبوونەوەی سەرمایەی شیکردەوە و رایگەیاند (کێبەرکێی سەرمایە بەدوای خۆیدا سەرمایەی مۆنۆپۆلی دەهێنێ)، وە پاشان بەهۆی شیکردنەوەی ناوەڕۆکی کەڵەکە بوونی سەرمایە، زیاتر چڕبوونەوەی شیکردەوە سەلماندی کە چۆن چۆنی لە ئەنجامی ئەم پرۆسەیەدا سەرمایە دەبێتە سەرمایەی مۆتۆپۆڵی کەواتە مارکس یەکەم ئابوورنیاس بوو کە بەهۆی دۆزینەوەی تیۆریایی چڕبوونەوەی سەرمایە و شیکردنەوەی ئەم تیۆرییە پێشبینی جیهانگیری ئابووری کردووە. کارل مارکس توانی زانستییانە دەروازەکانی پەرەسەندنی سەرمایە هەڵبسەنگێنێ وە پەیوەندی ئۆرگانی ئیمپریالیزی بە جیهانگیرییەوە گرێدا.

دوابەدوا مارکس دەر ئەنجامی ئەو بۆچونانەی کرد کە زوویان درەنگ قۆناغی سەرمایەداری بە هەموو شێوازەکانییەوە کۆتایی پێدێت و قۆناغی سۆشیالیزم دەست پێدەکات، کە چینی پرۆلیتاری و خەڵکی دەبن بە خاوەنی ئامرازەکانی بەرهەمهێنان و بەمەش بانگەشەی بۆ بەگشتکردنی ئابووری کرد وە بانگەشەی بۆ کۆمەڵێك کرد کە چەوسانەوەی تیا نەبێت. ئەوەبوو بەهۆی تیۆری و بۆچوونەکانی مارکس لە پراکتیکدا لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا کەمپی سۆشیالیستی بە سەرۆکایەتی یەکێتی سۆڤیەت دامەزرا (رووخان و رماندنی ئەم سیستەمە باسێکی تایبەتی دەوێت). ئەوە بوو بۆ بەدرێژەدانی تیۆرییەکانی کارل مارکس، لێنین یەکەم وڵاتی سۆشیالیستی دامەزراند و سیستەمی بەڕێوەبردنی فەرماندەیی چەسپاند. بێگومان سیستەمی بەڕێوەبردنی فەرماندەیی پۆزەتیڤ و نێگەتیڤی خۆی هەیە. کە لێرەدا شوێنی باسی نییە. هەرچەندە تیۆرییەکانی مارکس لە پراکتیکدا تاڕادەیەك سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا و بەڵام مارکس توانی لایەنە لاوازەکانی سیستەمی سەرمایەداری بخاتەروو کە سەرمایەداران سودێکی زۆری لێ وەردەگرن ئەوەتا هەتاکو ئەمڕۆکەش جیاوازی چینایەتی بۆتە هۆی کۆسپێکی گەورە لە هەموو کۆمەڵگایەکدا هەرچەندە ئەم جیاوازییە شێوازی تازەی وەرگتووە بەڵام ناوەڕۆکی مەسەلەکە نەگۆڕاوە کە مارکس باسی لێکردووە.

- جۆن ماناردکینز (١٨٨٣ - ١٩٤٦):

ئابووریناس و پسپۆڕی دارایی ئینگلیزییە بۆ مەبەستی دۆزینەوەی رێگا چارەیەك بۆ تەنگژەی ئابووری سەرمایەداری لە سەرەتای ساڵەکانی سەدەی بیستەمدا هاتە مەیدانی تیۆریزەکردنەوە.

(کینز) بۆچوونی وابوو کە دەبێت دەوڵەت خۆی بێتە لایەنێك لە ئابووری نەتەوایەتیدا، واتە دەبێ دەوڵەت بۆ چارەسەرکردنی حاڵەتی بێ بازاڕیی دەخالەت لەسەر پاکی جموجۆڵی ئابووریدا بکا بە پێچەوانەی بۆچوونەکانی ئادام سمیت و کارل مارکسەوە. پوختەی تیۆرەکەی کینز لەو کتێبەدا

بڵاوکردۆتەوە کە ناوی (تیۆرە گشتییەکانی بێکاری، سوود ، دراو) لێنا، لەم کتێبەدا کنیز دەیسەلمێنێت.. کاتێك پرۆسەی ئابووری نەیتوانی خۆبەخۆ گەشە بکاتەوە و لە دۆخی بێ بازاڕیی رزگاری ببێ، پرۆسەی پەرەسەندنی گەشە بە خۆیان بدەن و سەرمایە بەگەر بخەن، لە حاڵەتێکی وادا دەبێ دەوڵەت رۆڵی خۆی ببینێ و دەخالەت بکا و سەرمایە بخاتە کارەوە، کاتێکیش پرۆسەی پەرەسەندنی گشتیی بەرادەیەك باش گەشە دەکا و ئاستی بەرهەمهێنان تێدەپەڕێنێ. دەبێ دەوڵەت رێگای پترکردنی داهاتی باج بگرێتەبەر وە بەم هەڵوێستەش دوو ئەنجام دەپێکێت.

رێگا لە هەڵئاوسانی دراو دەگرێ، وە پارە و پولێکی زۆریش لە رێگەی باجەوە کۆدەکرێتەوە، ئەو قەرزانە پڕدەکاتەوە کە لەکاتی بێ بازاڕیدا خەرجکراون لەبەر رۆشنایی تیۆرییەکانی (کنیز)دا دەوڵەتانی سەرمایەداری کەوتنە پشتگیری ئەو پیشەسازییانەی کە خێراتر پەرە بە ئابووری دەدەن و زۆرترین ژمارەی هێزی کاریان تێدا بەگەڕ دەخرێ، بۆ نموونە لە ساڵەکانی سییەکانی سەدەی بیستەمدا رێژەی بێکاری لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا گەیشتبووە (٢٥٪) ئەگەر بە روونی بڕوانین لە تیۆرییەکانی کینز بۆمان دەردەکەوێت کە نەپشتگیری لە فراوان بوونی موڵکایەتی دەوڵەت دەکات وە نەدژی کەرتی تایبەتە. تەنها مەبەستی (کنیز) رزگارکردنی ئابووری سەرمایەداری بوو لە رێگای دەست تێوەردانی دەوڵەتەوە.

بەهۆی بەرپابوونی جەنگی جیهانی دووەمەوە تیۆرییەکانی (کینز) نەتوانرا بەشێوەیەکی فراوان لە پراکتیکدا بەکار بهێنرێت. دوابەدوای ئەوە زۆری تری ئابووریناسان بڕە و گەشەیان دایە بۆچوونەکانی (کنیز) وە بنچینەی تیۆرییەکانی کنیز بوون بەسەرتایەك بۆ هێنانە کایەی سیستەمێکی نوێی دراو. وە لە پراکتیکدا بوو بەهۆی دامەزراندنی سندوقی دراوی نێودەوڵەتی وە هەروەها دوابەدوا (بانکی نێودەوڵەتان) دامەزرا.

بە کورتی ئەگەر دەرئەنجامی بۆچوونەکان ئەو سێ ئابووریناسە بکەین دەتوانێن بڵێین.

(ئادەم سمیت) توانی بنەما سەرەکییەکانی زانستی ئابووری دادەمەزرێنێت.

(کارل مارکس) توانی مەودا و زەرەر و زیان و لاوازی و لایەنە نەگەتیڤەکانی سیستەمی ئابووری ئازاد (سەرمایەداری) ئاشکرا بکات.

(جون مایناروکنیز) توانی سەرەتایەك بۆ ئابووری سیاسی دابڕێژێت.

فەرهەنگی ئابووری

ئادەم سمیت بنەما سەرەکییەکانی سیستەمی ئابووری ئازاد (سەرمایەداری) دامەزراند. کارڵ مارکس بنەما سەرەکییەکانی سیستەمی بەڕێوەبردنی فەرماندەیی (سۆشیالیزم)ی دامەزراند.

جۆن کنیز بنەما سەرەکییەکانی سیستەمی ئابووری تێکەڵاوی دامەزراند.

فەسڵی دووەم

تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی

وابزانم هەریەکە لە ئێوە دەتوانێت وەڵامی ئەم پرسیارە بداتەوە, ئایا چۆن گۆشتی (گایەکی گەورە) دەخورێت..؟ بێگومان پێویستە گاکە (پارچە پارچە بکرێت) دوای ئەوە دەتوانین سوود لە پارچە گۆشتەکان وەربگرین بۆ شلە، بۆ برژاندن بۆ سوورکردنە و..هتد.

تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی یان ئابووری نەتەوەیی وەك ئەو گایە وایە بەیەك پارچەیی ناتوانین بزانین چییە پێویستە بەش بەشی بکەین، ئەوکاتە بەتوێژینەوە و لێکۆڵینەوەی هەربەش و کەرتێکی ئابووری دەتوانین لە ناوەڕۆکی ئابووری نەتەوەیی تێبگەین.

دەمەوێت خاڵێکی گرنگی بخەینەوە بیری خوێنەر، ئەو خاڵەش بریتییە لەوەی کە مرۆڤ واتە خەڵکی کە ئێمەین تەوەری سەرەکی هەموو جموجوڵ و چالاکییە ئابورییەکانن، هەموو شتێك لەناوی مرۆڤ و لەپێناو خۆشی مرۆڤدا دەکرێت. مرۆڤیش هەڵدەستێت بە هەموو کارەکان، کەواتە مرۆڤ چەقی ناوەندی چالاکییە ئابوورییەکانە تەنها مرۆڤ بڕیاردەدات چی و وە چەند وە چۆن بەرهەم بهێنرێت وە تەنها مرۆڤ دەستنیشانی بەها و نرخەکانی بەرهەمەکان دەکات.

هەرچی ئامێر و تەکنەلۆژیا و دام و دەزگا ئابووری و حکومییەکانە رۆڵی دووەم سێیەم دەبینێت لە چالاکی ئابووریدا رۆڵی سەرەکی تەنها مرۆڤ دەیبینێت کەواتە هەر مرۆڤ دەتوانێت کاریگەری و کۆنترۆڵی پرۆسە ئابورییەکان بکات بەڵام بەداخەوە هەندێ جار رۆڵی خۆمان بیردەچێتەوە.

چەند بەرهەم بهێنرێت، چەند سەرمایە پێویستە چۆن بەرهەم و داهاتەکان دابەشبکرێت..هتد بە واتایەکی تر بەرهەمی نەتەوەیی چۆن پێك دەهێنرێت لەم فەسڵەدا هەوڵ دەدەین بەشێوەیەکی ساکار و ئاسان چۆنیەتی پێکهێنانی پرۆسەی تێکرایی بەرهەمی نەتەوەیی روون بکەینەوە.

تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی واتە ئابووری دەوڵەت (G.N.P)

(Gross National Product)

کاتێك سیاسەت مەداران و ئابووری ناسان دەڵێن (هێزی ئابووری چەکی سیاسییە) مەبەستیان لە سەروەت و سامانی نەتەوەییە، چونکە دەسەڵاتی سیاسی هەر نەتەوەیەك بەندە بەو سەروەت و سامانەوە کە هەیەتی. لەبەر ئەوە مەسەلەی بەرهەم و دەستهاتی نەتەوەیی لە یەکالا کردنەوەی ئابووریدا زۆر گرنگە چونکە تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی کام وڵات بگرێت پلە و پایەی ئابووری نەتەوەیی ئەو وڵاتە و مەودای بەرەوپێش چوون و پەرەسەندنی ئابووری ئەو وڵاتە دەنوێنێ. ئێستا هەوڵ دەدەین بە شێوەیەکی دوورودرشت لە تێکڕای بەرهەمی نەتەوەی بکۆڵێتەوە و پێکهێنەرە بنەڕەتییەکانی لێك شیبکەینەوە و لە رێگا و چۆنیەتی ژمێرکردن و پێوانەکردنی شارەزابین.

کەواتە تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی چییە؟ بریتییە لە بەهای نەختینەیی پوختەی کالا و خزمەتگوزارییەکان کە بەرهەم هێنراون لە ماوەیەکی دیاریکراودا واتە لە ساڵێکدا. یان دەتوانین بڵێین بریتییە لە کۆی گشتی بڕی خەرجییەکانی ناوەوەی وڵات بۆ کالا و خزمەتگوزارییەکان لە ماوەی ساڵێکدا. زۆربەی ئابووریناسان بازرگانی دەرەکی واتە ناردنە دەرەوەی کالا و خزمەتگوزارییەکان بە پێکهاتەیەکی گرنگی بەرهەمی نەتەوەیی دادەنێن. کەواتە ئێستاکە دەتوانین تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی لەم هاوکێشەیەی خوارەوەدا نیشان بدەین.

هاوکێشەی تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی:

$$\{G.N.P = C + I + G + (Ex. - Im)\}$$

G.N.P - تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی.

C - کۆی گشتی هەموو خەرجی دانیشتوان.

I - کۆی گشتی هەموو سەرمایە گوزارییەکان.

G - کۆی گشتی هەموو خەرجییەکانی حکوومەت.

Ex. – Im - کۆی پوختەی ناردنە دەرەوەی کالا و خزمەتگوزارییەکان.

بۆ نموونە تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی {(C+I+G) + (EX - IM)} ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا نزیکەی (١٠) ترلیۆن دۆلارە واتە ئەمریکا لە ماوەی ساڵێکدا بە بڕی (١٠) ترلیۆن دۆلار کالاّ و خزمەتگوزاری بەرهەمهێناوە*.

ئێستاکە یەکە یەکە بڕگەکانی هاوکێشەکەی سەرەوە روون دەکەینەوە.

پێکهاتەی تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی ئەمریکا بەم شێوەیە دابەش بووە.

بڕگەی	(C)	٦٥٪
بڕگەی	I	١٥٪
بڕگەی	G	٢٠٪
بڕگەی	.Ex. – Im	٠
هەمووی		١٠٠ ٪

کەواتە خەرجییە گشتییەکانی خەڵکی ئەمەریکا ڕێژەی (٦٥٪) هەموو بەرهەمی نەتەوەیی پێکدەهێنێت بەڵام سەرمایەگوزاری تەنها لە (١٥٪) وە خەرجییەکانی حکومەت (٢٠٪) ئەگەر ئەو ئامارەی سەرەوە کەمێك تاوتوێ بکەین. دەبینین خەرجی گشتی دانیشتوان بڕگەی (C) ڕێژەکەی لەوانی تر زیاترە بۆچی، چونکە دانیشتوان واتە کڕیار داهاتێکی بەرزی هەیە بۆیە دەتوانێت خەرجییەکی زۆربکات لە کڕینی کالاّ و خزمەتگوزارییەکاندا ئەمەش واتە ئەو وڵاتە ئابوورییەکی پەرەسەندن و گەشەکردوویی هەیە. وە کاتێك سەرمایەگوزاری بڕگەی (I) زیاد دەکات واتە کۆمپانیاکان خەرجییەکانیان زیاتر دەکات لە دروستکردندا، کڕینی ئامێر و تەکنۆلۆژیای نوێ بۆ بەرهەمهێنان، کڕینی زیاتر مەوادی خاو و، ئەمەش دەبێتە هۆی زیادەی بەرهەم واتە ئابووری وڵات بەگشتی بەرەو گەشەکردن دەچێت، کاتێك خەرجییەکانی حکومەت زیاد دەکات واتە بڕگەی (G)، ئەوکاتە حکومەت دەتوانێت ڕێگاوبان و باخچەکان زیاتر دروست بکات دەتوانێت زیاتر خەرجی بکات لە بەرنامە کۆمەڵایەتییەکاندا لە کردنەوەی خوێندنگا و خەستەخانە. دەتوانێت مووچەی فەرمانبەران و خانەنشینی زیاد بکات ئەمەش واتە ئابووری وڵات لە ئاستی گەشەکردندایە.

* لەم نوسینەدا زۆربەی نموونەکانمان لەسەر ئابووری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بەکارهێناوە، لەبەر ئەوەی ئەمڕۆکە ئەمریکا مەزنترین هێزی ئابووری جیهانە، وە هەروەها ئامارێکی چڕوپڕ و تەواو دەربارەی ئابووری ئەمریکا لەبەردەستدایە.

فەرهەنگی ئابووری

تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی: بریتییە لە کۆی گشتی هەموو خەرجییەکان (بەهای کالاّ و خزمەتگوزارییەکان) لە ناوەوەی وڵات لە ماوەی ساڵێکدا. هاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بریتییە لە:

{G.N.P = C + I +G + (Ex. - Im)}

کاتێك:-

C- کۆی گشتی هەموو خەرجی دانیشتوان.

I- کۆی گشتی هەموو سەرمایە گوزارییەکان.

G- کۆی گشتی هەموو خەرجییەکانی حکومەت.

Ex. – Im.- کۆی پوختەی ناردنە دەرەوەی کالاّ و خزمەتگوزارییەکان.

بەکاربەرەکان (کڕیار) (C)

مەبەست لە بەکاربەران واتە کڕیار هەموو دانیشتوانی وڵاتەکەیە لە خەرجکردنی داهاتەکانیان بۆ جێبەجێ کردنی پێداویستییەکانی لە هەموو بوارەکاندا، بەپێی سەرنجی ئابوریناسان کۆمەڵگای ئەمەریکی بە کۆمەڵگایەکی بەکاربەر لە قەڵەم دەدەن چونکە دانیشتوانی ئەمەریکا خەرجییەکی زۆر دەکەن بە ڕادەیەك کە دەتوانن تا ئاستێکی دیاریکراو هەموو داوا و خواستەکانی جێبەجێ بکەین هەروەك لە پێکهاتەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی نیشتمانیدا ڕێژەی خەرجی دانیشتوان ڕێژەکەی لە (٦٥٪)ی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی پێك دەهێنێت. بەڵام دانیشتوانی ژاپۆن زیاتر هەوڵی پاشەکەوت کردن دەکەن وەك لە بەکارهێنان..هتد چەند فاکتەرێکی گرنگ کاریگەری ڕاستەوخۆیان هەیە لەسەر چالاکی بەکاربەران بە گشتی ئەو فاکتەرانەش بریتین لە:

- بڕی ژمارەی دانیشتوان.
- ڕادەی بێکاری.
- بڕی داهات.
- ڕێژەی سودی قەرز و باج.

ئێستا لە خوارەوە هەریەك لەو فاکتەرانە روون دەکەینەوە.

- بڕی ژمارەی دانیشتوان: چەند ژمارەی دانیشتوان زۆرتربێت پێویستی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان زیاتر دەبێت، زیاد بوونی ژمارەی دانیشتوان بەرە بەرە یان بە کوتوپڕی دەبێتە هۆی زیادبوونی داوا بۆ نموونە بە کۆتایی جەنگی جیهانی دووەم بەهۆی گەڕانەوەی سەربازەکان بۆ وڵاتەکانی خۆیان بەشێوەکی کتوپڕی بووە هۆی زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان، بێگومان هەر بە گەڕانەوەی سەربازەکان ڕێژەی دروستبوونی خێزان زیادی کرد بەپێی ئامارەکان لە ساڵی (١٩٤٦) تاکو ساڵی (١٩٦٥) ژمارەی دانیشتوان و خێزانەکان زۆر زیادیان کرد واتە ژمارەی بەکاربەرەکان زیاد بوون ئەمەش بووە هۆی زیادبوونی خەرجی دانیشتوان چونکە خێزانێکی نوێ پێویستی بە خانووی جیا هەیە کەواتە داوا لەسەر خانوبەرە زیاد دەکات کەواتە کەرتی بیناسازی بەرەو بوژانەوە دەچێت، بێگومان هەموو خێزانێك جگە لە خانوو پێویستی بە ناوماڵە هەر لە فەرش، رایەخەرە تاکو تەلەفزیۆن و قەنەفە و ئامرازی ساردکردنەوە و قاپ و قاچاخ... هتد.

کەواتە داوا لەسەرتاپای کاڵا و خزمەتگوزارییەکان زیاد دەکات لەبەر ئەوە ئابوریناسان زۆر بەوردی دەکۆڵنەوە لە زیادبوونو کەم بوونەوەی ژمارەی دانیشتوانو تەمەنی دانیشتوان چونکە لە پێشبینیکردنو نەخشەکێشانی ئابووریدا فاکتەری ژمارەی دانیشتوان کاریگەریەکی راستەوخۆیان هەیە لە گەشەکردنو داشکانەوەی ئابووری نیشتمانیدا زربەی ئابووریناسان فاکتەری ژمارەی دانیشتوان تەمەنی دانیشتوان بە دایلەمۆی پێشکەوتنە ئابورییەکان لە قەڵەم دەدەن.

فەرهەنگی ئابووری

داینەمۆی (وزەی) ئابووری: پێرستی پێوەرکردنی ئەندازەی گەشەکردنی ئابورییە وە هەروەها بەهۆیەوە رادەی داهات، بڕی خەرجکردن، ژماری بێکاری، ژمێر دەکرێت، واتە یەکێکە لە پێڕستە ئابورییەکان کە بەهۆیەوە دەتوانن بزانین چی روودەدات لە بارودۆخی ئابوورییدا، وەهەروەها بەهۆیەوە دەتوانین پێشبینیکردنی گۆڕانکارییە ئابوورییەکان بکەین.

- رادەی بێکاری:

بێگومان چەند داهات زۆرتربێت، خەرجییەکان زیاتر دەبێت بەڵام بۆ ئەوەی داهاتی هەبێت پێویستە سەرقاڵی ئیشکردن بین واتە سەرچاوەی داهات کارکردنە جا ئەو داهاتە لە شێوەی کرێی کار دابێت یان مووچەی مانگانە یان کاری سەربەست بە دەست بکەوێت هەمووی بە سەرچاوەی داهات دەژمێرێت کەواتە چەند دانیشتوان سەرقاڵی کارکردن بن واتە ڕێژەی بێکاری

لەنێو دانیشتواندا کەم دەبێتەوە کەمی بێ کاریش دەبێتە هۆی سەقامگیری کۆمەڵایەتی و سیاسی وڵاتەکە زۆر بوونی داهاتی خەڵکی دەبێتە هۆی زیادبوونی کڕیار و بەکارهێنان ئەمەش دەبێتە هۆی گەشەکردنی ئابووری خۆی لەخۆیدا دیاردەیەی کەم بوونەوەی بێکاری واتە هەموو کەرتە ئابورییەکان لە چالاکیدان چونکە شوێنی کار دابین کراوە بۆ هەموو ئەوانەی خواستی کارکردنیان هەیە چەند شوێنی کار لە دامو دەزگاو کارگەکاندا زیاتربێت ژمارەی بێکاری کەم دەبێتەوە و داهاتی گشتی دانیشتوان زیاد دەکات.

ئاگاداری

سەرقاڵی تەواو: ئەوکاتە روودەدات کە بێکاری نەمێنێت واتە ئەوانەی پێویستیان بەکارە دەتوانن بە ئاسانی شوێنی کار بدۆزنەوە ئابووریناسان ڕێژەی (٤٪) بێکاری بەسەرقاڵی تەواو ئەندازە دەکەن، چونکە ڕێژەی لە (٤٪) ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە شوێنی کارکردن دەگۆڕن یان لە گەڕاندان بەدوای کاردا بەپێی پسپۆڕییان.

- بڕی داهات:

داهات ئەو بڕە پارەیەیە کە خەڵکی لە ئەنجامی کاکردندا یان لە ئەنجامی بەگەڕخستنی سەرمایەدا دەستیان دەکەوێت. سەرچاوە سەرەکییەکانی داهات بریتییە لە کرێی کار، مووچەی مانگانە، بەخشیش، خانەنشینی، یارمەتی کۆمەڵایەتی، ڕێژەی سوود لە پاشەکەوتکردنی پارە، سوودی شەیرەکان موڵکانەی زەوی،...هتد. زیادبوونی داهات دەبێتە هۆی زیادکردنی خەرجییەکانو زیادبوونی داهات دەبێتە هۆی زیادکردنی خەرجییەکانو زیادبوونی بڕی پاشەکەوتکردن. واتە پتر بوونی داواکان کە دەبێتە هۆی گەشەکردنی ئابووری لە وڵاتدا. خەڵکی داهاتەکانیان یان خەرج دەکەن یان پاشەکەوت دەکەن لە هەردوو حاڵەتەکەدا کاریگەری پۆزەتیفانەی هەیە لەسەر باری ئابووری (لە بەشی دووەمدا بە درێژایی باس لەم پەیوەندییە دەکەین) زۆربوونی داهات بڕی پارە زیاددەکات لە گیرفانی خەڵکیدا، کەواتە ئەو پارەیە یان خەرج دەکرێت یان پاشەکەوت دەکرێت واتە بڕگەی (C) لە هاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوایەتیدا زیاد دەکات واتە ئابووری نەتەوەیی بەرەو گەشەکردن دەڕوات. خاڵێکی گرنگ هەیە کە دەمەوێت سەرنجی خوێنەری بۆ رابکێشم ئەویش ئەوەیە کاتێك بڕی ڕێژەی پاشەکەوتکردن زیاتربێت لە خەرجکردن ئەوا بڕگەی (I) سەرمایەگوزاری پتر دەبێت، کەواتە هاوسەنگی هاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی ناگۆڕێت.

داهاتی پاك: ئەو بڕە پارەیەیە کە خەڵکی لە ئەنجامی چالاکی ئابووریدا دەستیان دەکەوێت دوای پاککردنەوەی لە باج، داهات یان خەرج دەکرێت، یان پاشەکەوت دەکرێت لە هەردوو حاڵەتەکەدا بڕگەی (C) هاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی زیاد دەکات. واتە دەبێتە هۆی گەشەکردنی باری ئابووری وڵات.

- ڕێژەی سوودی قەرز و باج:

ڕێژەی سوودی قەرز و باج دوو فاکتەری گرنگن لە بوژانەوە و گەشەکردنی بەکاربردندا. دانیشتوانی وڵاتە پێشکەوتووەکان بەشێوەیەکی زۆر چالاکانە پەنا دەبەنە بەر قەرزکردن بۆ جێبەجێکردنی پێویستییەکانیان بە تایبەتی لە کڕینی خانووبەرە و ئۆتۆمبێل و پێویستییە درێژخایەنەکانی تر. (چونکە سیستەمی دارایی و بانك لەو وڵاتانەدا پێشکەوتووە کە لەبەشەکانی تردا باسیان لێ دەکەین(. چەند ڕێژەی سوودی قەرز نزم بێت ئەوا خەڵکی دەتوانن زیاتر قەرزبکەن، واتە بڕی پارە زیاتر دەبێت لای دانیشتوان کە سەرچاوەکەی قەرزە مانگانە لە مووچە و داهاتەکانیان دەگێڕێتەوە بۆ بانکەکان کەواتە کەمی ڕێژەی سوود کاریگەرییەکی ڕاستەوخۆی هەیە لە پرۆسەی ئابووریدا بەتایبەتی لە چالاکی بەکاربردندا. هەموو داهاتێك باجی لەسەرە کە پێی دەوترێت (باجی داهاتی تایبەتی) بێگومان کەم بوونەوەی ڕێژەی باج لەسەر داهاتەکان جارێکی تر دەبێتە هۆی زیادبوونی داهاتو پارە لەلای دانیشتوان. خاڵێکی گرنگ هەیە کە دەمەوێت ئاماژەی پێ بدەم لە زۆربەی وڵاتەکاندا ڕادەی باجی داهات زۆر بەرزە، چونکە حکومەت بەهۆی سیاسەتی دارایی و قەرزەوە بەرزکردنەوەی باجی داهات بودجەی گشتی پێ دەوڵەمەند دەکات ئەمەش کاریگەری نێگەتیڤانە ناکاتە سەر هاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بە مەرجێك ئەگەر بڕی ئەو باجانە خەرج بکرێتەوە لە بەرنامە کۆمەڵایەتیەکاندا ئەمەش پێی دەوترێت خەرجی گشتی حکومەت لە هاوکێشەکاندا بە بڕگەی (G) دیاریمان کردووە.

ئاگاداری

باجی داهات: لە زۆربەی وڵاتە پێگەیشتووەکاندا ڕادەی باجی داهات زۆر بەرزە، بە تایبەتی ئەو وڵاتانەی کە ئاراستەیەکی کۆمەڵایەتییان لە سیاسەتی ئابووریدا ڕەچاو کردووە بۆ نموونە باجی داهات لە سوید بەپێی داهات بەرز دەبێتەوە، چەند داهات زۆرتربێت باجەکەی زیاتر دەبێت هەندێ جار دەگاتە ڕێژەی (٨٠٪)، لە ئەمەریکا ڕێژەی باجی داهات لە نێوان

(١٣٪) تاکو لە (٣٦٪) دەبێت، لە نەرویج ڕێژەی باجی داهات لە نێوان (٣٠٪) تاکو (٦٥٪) دەبێت. لە عەرەبستانی سعودی ڕێژەکە لە ١٪ دەبێت.. هتد.

سەرمایەگوزاری (I)

وشەی سەرمایەگوزاری چەند مانایەکی هەیە بۆ نموونە کڕینی شەیر لە بۆرسەکاندا بەمەبەستی دەستکەوتنی قازانج دوای فرۆشتنەوەی پێی دەوترێت سەرمایەگوزاری، دانی پارەدان لەلایەن خوێندکارەوە بە زانکۆکان واتە پارەی خوێندن ئەمەش پێیدەوترێت سەرمایەگوزاری لەپیناوی پاشەڕۆژدا واتە (سەرمایەگوزاری خودی)، خەرجکردنو کڕینی ئامێر و تەکنۆلۆژیاو کارگەکان لەلایەن سەرمایەدارانەوە واتە بەگەڕخستنی سەرمایە لە بواری بەرهەمهێناندا ئەمەش پێیدەوترێت سەرمایەگوزاری، ئێمە لێرەدا باس لەم جۆرە سەرمایەگوزارییە دەکەین واتە (بەگەڕخستنی سەرمایە لە پرۆسەی بەرهەمهێناندا)، هەرچی جۆرەکانی تری سەرمایەگوزاری لە هاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیدا دەچنەوە سەر بڕگەی (٢) وەك خەرجی گشتی دانیشتووان. واتە سەرمایەگوزاری ئەو پرۆسەیەیە کە لەئەنجامی بەگەڕخستنی سەرمایەدایە دەتوانێت کالاَ و خزمەتگوزاری بەرهەم بهێنێت لەپێناوی دەستکەوتنی قازانجدا. چەند فاکتەرێکی گرنگ دەبنە هۆی هاندانی سەرمایەگوزاری لەو فاکتەرانەش:

- بڕی سوودی قەرز و باج.
- پێویستی سەرمایە.
- بوونی تواناکان.

ئێستا لەخوارەوە هەریەك لەو فاکتەرانە باس دەکەین.

بڕی سوودی قەرز و باج

ئەگەر بەوردی سەرنج بدەین دەبینین بڕی سوودی قەرز و باج یەکەم فاکتەرە، بەڵام لەحاڵەتی بەکاربردندا کە لەپێشەوە باسمان لێکرد دواهەمین فاکتەرە بۆچی؟ چونکە سەرمایەگوزاری زیاتر هەستدارترە بەرامبەر ڕێژە و بڕی سوودو قەرزو باج وەك لەبەکاربەران (کڕیاران). لەبەرئەوەی کڕیار لەهەموو حاڵەتێکدا زۆر بیرناکاتەوە لەکاتی خەرجکردنی داهاتەکانیدا، بەڵام سەرمایەدار پێش ئەوەی سەرمایەکەی بەگەڕبخات پێویستە بیرێکی قووڵ و پلانێکی گونجاو دابڕێژێت چونکە هەموو سەرمایەگوزارێك ئامانجەکەی لەبەگەڕخستنی سەرمایەدا دەستکەوتنی زۆرترین قازانجە.

سەرمایەگوزار پێش بەگەڕخستنی سەرمایە قازانجی گشتی و راستەوخۆ ژمێرناکات بەڵکو پێویستە رێژەی قازانج ژمێربکات ئەو رێژەیەش بریتییە لە بڕی قازانج لەسەروو لەژێر ناوەندی قازانجی گشتییەوە.

هەمیشە رێژەی ناوەندی قازانج بەراورد دەکرێت بەبڕی سوودی قازانجەوە.

ئەگەر بڕی سوودی قەرز زۆرتربێت لە رێژەی ناوەندی قازانج ئەوا سەرمایەگوزار هیچ ئامادەییەکی نییە بۆ وەرگرتنی قەرز، بەڵام ئەگەر بڕی سوودی قەرز نزمتربێت لە رێژەی قازانجی ناوەندی ئەوا سەرمایەگوزار ئامادەیە قەرز وەربگرێت.

بۆ نموونە گریمان بۆ جێبەجێکردنی پڕۆژەیەکی دیاریکراو پێویستمان بە ١٠٠٠٠ دۆلار قەرز هەیە، وە دەزانین بەگەڕخستنی ئەو بڕە پارەیە لەماوەی ساڵێکدا ١٠٠٠ دۆلار قازانج دەکەین، واتە بڕی قازانجی ناوەندی بریتی دەبێت لە (١٠٪)، (١٠٠٠ دۆلار / ١٠٠٠٠ دۆلار= ١٠٪)، ئەگەر بڕی سوودی قەرز لە ساڵێکدا بریتی بێت لە (٧٪) کەواتە لە بەگەڕخستنی سەرمایەدا بڕی قازانجی ناوەندی بریتی دەبێت (٣٪) ئەمەش مانای ئەوەیە پڕۆژەکە سەرکەوتوو دەبێت. کەواتە چەند بڕی سوودی قەرز کەمتربێت ئەوا رادەی قازانجی ناوەندی زیاتردەبێت.

جگە لەبڕی سوودی قازانج باج بەشێوەیەکی راستەوخۆ کاردەکاتە سەر پڕۆسەی سەرمایەگوزاری، بێگومان چەند بڕی باج کەمتربێت ئەوا بڕی قازانج بەرزتر دەبێت، وە ئەمەش هانی سەرمایەگوزاران دەدات کە سەرمایەکانیان بخەنەگەڕ لەبواری وەبەرهێناندا. ئەگەر بەووردی سەرنجی بەرنامەی پارتە سیاسییەکان بدەین لەکاتی هەڵبژاردندا بەتایبەتی (لە وڵاتە پێشکەوتووەکاندا). هەموو بەیەك دەنگ پەیمانی کەم کردنەوەی باج دەدەن، چونکە سروشتی مرۆڤ وا هەڵکەوتووە کە حەز بە باجدان ناکات، ئەو پارتە سیاسیانەش پێویستییان بەدەنگی دانیشتوان هەیە. بەڵام لە پراکتیکدا مەرج نییە هەموو نزمکردنەوەیەکی بڕی باج ببێتە هۆی زیادبوونی سەرمایەگوزاری لە وڵاتدا (لە بەشەکانی دوایدا باس لەم پەیوەندییە دەکەین).

فەرهەنگی ئابووری

سەرمایەگوزاری، وەبەرهێنان (Investment) :- خەرجی لەسەر چۆنیەتی بوون بە خاوەن هۆیەکانی بەرهەمهێنان، بە واتایەکی دیکە ئەو شمەکە سەرمایە تازانەیە، کە لەبەرهەمهێنانی شمەکی دیکەدا بەشداری دەکەن، واتە شمەکی بەرهەمهێنراو ناگاتە پارەی بەکاربردن، بەڵکو هەر لەپارەی بەرهەمدارییدا دەمێنێتەوە.

وەبەرهێنان چەندان جۆری هەیە لەهەرە گرنگەکانی:

- وەبەرهێنانی بیانی	Foreign Investment
- وەبەرهێنانی بازرگانی	Trade Investment
- وەبەرهێنانی نێودەوڵەتی	International Investment
- وەبەرهێنانی داڕن	Investment passive
- وەبەرهێنانی بەشدارگەکان	Corporate Investment
- وەبەرهێنانی رووت	Investment Net
- وەبەرهێنانی راستەکیی (ماڵینە)	Investment Real
- وەبەرهێنانی ناڕاستەوخۆ	Indirect Investment
- وەبەرهێنانی راستەوخۆ	Investment Direct
- وەبەرهێنانی ناوەکی (خۆجێیەکی)	Domestic Investment
- وەبەرهێنانی دنەدەر	Induced Investment
- وەبەرهێنانی سەربەخۆ (خۆکار)	Autonomous Investment
- وەبەرهێنانی جێگرەوە	Replacement Investment
- وەبەرهێنانی نەختینە (پارە)	Money Investment
- وەبەرهێنانی حکوومی	Government Investment

- سەرجەمی وەبەرهێنان:

هەر سەرباری کردنێك بۆ مافەکانی دەزگا (کە ئامێر و خانووبەرە و هۆیەکانی گواستنەوە و رێگەوبان و جڕ و جیازە جیاوازەکان —ستۆکات- دەگرێتەوە).

سەرەڕای ئەو سازاندنەی کەلە تەمەنی بەرهەمداری ئامێرەکاندا زیاد دەکات.

- وەبەرهێنانی بیانی:

ئاراستەکردنی پاشەکەوتی وڵاتێك بۆ پێکهێنانی سەرمایەی راستەقینەی تازە لە وڵاتێکی دیکەدا، هەروەها وەبەرهێنانی نێودەوڵەتیش پێی دەگوترێت.

- وەبەرهێنانی بازرگانیی:

هەڵگرتنی یان کڕینی پشکی بەشدارگەیەکی دیارکراو لە لایەن بەشدارگەیەکی دیکەوە.

- وە بەرهێنانی داڕن:

ئەگەر پاشکەوتی رالێبینراو یان گەرەك زیاتر بێت لە وەبەرهێنانی رالێبینراو یان گەرەك جیاوازییەکە وەبەرهێنانێکی داڕن پێك دەهێنێت.

- وەبەرهێنانی بەشدارگەکان:

هەڵسانی بەشدارگەکان بە پێکهێنانی سەرمایەی راستەقینەی تازە (خانوو بەرە، ئامێر ڕێگەوبانو..هتد)و پارەداکردنی لە ڕێگەی ئەو پاڵپشتییەی کە لەلایانە.

- وەبەرهێنانی رووت:

پوختەی زیادەی قەوارەی سەرمایە نێوان دوو مادەیان چەند مادەیەکی بەراوردکراودا، ئەم وەبەرهێنانە خواستی هەمەکی لەسەر شمەك و خزمەتگوزاری زیاتر دەکات.

- وەبەرهێنانی راستەکیی (ماڵینە):

ئەمەش هەموو (مافە) چەسپاوە جیاوازەکان و گۆڕان لە ئاخنراو دەگرێتەوە.

- وەبەرهێنانی ناراستەوخۆ:

وەبەرهێنانی لەسەر ئاستی دەوڵەتاندا دەکرێتە دوو بەش:

وەبەرهێنانی راستەوخۆ Direct Investment

وەبەرهێنانی ناراستەوخۆ Indirect Investment

کاتێك لە راپۆرتە ئابورییەکان و هەواکانی تەلەفزیۆندا گوێمان لی دەبێت دەڵێن بەرهەمی نەتەوەیی بەرێژەی ٣٪ زیادی کردووە واتە بارودۆخی ئابوری بەرەو بوژاندنەوە دەچێت کەواتە باروگوزەرانی خەڵکی بەرەو باشتر دەچێت. واتە داهاتی خەڵکی زیاد دەکات, بەڵام کاتێك گوێمان لێ دەبێت کە بەرهەمی نەتەوەیی بەرێژەی ٣٪ دابەزیوە واتە ئابوری توشی قەیران بووە ئەمەش کاردەکاتە سەر خراپ بوونی بارو گۆڕانی خەڵکی دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی داهاتی دانیشتوان.

پێکهاتەکانی تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی وەك ئۆرگانێکی پێکەوە بەستراو لە یەك نەپێچراو وان هەریەکەیان کاردەکاتە سەر ئەوی تریان بەکەم بوونەوەی بڕی هەر یەکێك لە پێکهاتەکانی بەرهەمی نەتەوەیی تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی کەم دەبێتەوە ئێستا بە جیاجیا لە هەریەکە لەو پێکهاتانە دەدوێین.

ئەگەر مەبەستی وەبەرهێنانی بیانی زاڵ بوون بێت بە سەر پڕۆژەی نیشتمانیدا بەهۆی ئەو سەرمایەی کە لەم پڕۆژەیەدا بەکاری دەهێنێت، ئەمە پێی دەگوترێ وەبەرهێنانی راستەوخۆ.

ئەگەریش وەبەرهێنانە کە مەرجی زاڵبوونی نەبێت ئەم پێی دەگوترێ وەبەرهێنانی ناڕاستەوخۆ.

- وە بەرهێنانی دنەدەر:

ئەم جۆرە وەبەرهێنانە زیادبوونی داهاتی نەتەوە زیاد دەکاتو یەکەم بوونیشی کەم دەبێت واتە قەبارەکەی پشت بە ئاستی داهاتی نەتەوەیی دەبەستێت.

- وەبەرهێنای ناوەکی (خۆجییەتی):

ئاراستەکردنی پاشەکەوتی ولاتێك بۆ پێکهێنای سەرمایەی راستەقینەی تازە لە هەمان ولاتدا.

- وەبەرهێنانی سەربەخۆ (خۆکار):

بەشێکە لە وەبەرهێنانی هەمەکی، کەتیایدا.

١) هۆکارە ئابورییەکان (وەك نرخی سوود، گۆڕانی خواستی شمەكو خزمەتگوزاری، قازانجی وەبەرهێنان) کاری تێ ناکەن .

٢) چەند هۆکارێکی دەرەکی (ئەوانەی، کە پەیوەندییان بە ئاوێتەبوونی چالاکییە ئابورییەکانەوە هەیە) کاری تێدەکات.

- وەبەرهێنانی جێگرەوە:

بەشێکە لەو سەرمایەی کە تەرخان دەکرێت بۆ ئەوەی جێی ئەو سەرمایە بگرێتەوە، کە لە کردەی بەرهەمهێناندا تووش پووان دەبێت.

- وەبەرهێنانی نەختینە (پارە):

وەبەرهێنانی راستەقینە، کە بە پارەی خۆیەکیو دراوی بیانی هەڵسەنگاندرابێت.

پێویستی سەرمایە

بێگومان چالاکی سەرمایەگوزاری جێبەجێ نابێت بەبێ بوونی سەرمایە، ئایا چۆن سەرمایە پەیدا دەبێت، سەرچاوەی سەرمایە گەلێك زۆر و جیاوازن. بەڵام ئێمە باس لەبوونی سەرمایە دەکەین کە لەپرۆسەی چالاکی ئابووریدا دەهێنرێتە بەرهەم. پێشتر باسمان کرد کاتێك بڕی سوودی قەرز نزم بێت ئەوا سەرمایەگوزار دەتوانێت قەرز وەربگرێت لە بانکەکان یان لە رێکخراوە داراییەکان بۆ جێبەجێ کردنی پرۆژەکانی، باشە بانکەکان پارەیان لەکوێ بوو، وەڵامی ئەم پرسیارە ئاسان نییە بەڵام هەوڵدەدەم بەشێوەیەکی ساکار روونی بکەمەوە.

هەروەك لە پێشەوە باسمان لێکرد خەرجییە گشتییەکانی دانیشتووان واتە داهاتی دانیشتووان بەرزترین رێژەی هاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی پێکدەهێنن، کەواتە گرنگترین سەرچاوەی سەرمایە داهاتی دانیشتووانە. بەشێوەیەکی گشتی بەشێك لە داهاتەکان خەرج دەکرێت بەڵام بەشێکی زۆرتری پاشەکەوت دەکرێت، لە ولاتە پێشکەوتووەکاندا خەڵك پارەکانیان لە بانکەکان دەپارێزن یان لە بازاڕی داراییدا بەهۆی بۆرسەکانەوە شەیڕ دەکرن لە هەردوو حاڵەتەکەدا بڕێ پارەی زیاد پەیدا دەبێت بەگەڕخستنی شێوەیەکی نوستوو. کاتێك ئەو

بڕە پارەیە بەكاردەهێنرێت لەشێوەی پێدانی قەرزدا ئەوا ئەو پارە پاشەكەوتكراوانە دەگۆڕێن بۆ سەرمایە. كەواتە بڕگەی (I) لەهاوكێشەی تێكڕای بەرهەمی نەتەوەیدا زیاددەكات ئەمەش دەبێتە هۆی چالاكی پرۆسەی سەرمایەگوزاری واتە بوژانەوەی ئابووریو گەشەكردنی بارو دۆخی ئابووری بەگشتی.

خاڵێكی گرنگ كەدەمەوێت سەرنجی خوێنەری بۆ راكێشم، زۆربەی حكوومەتەكان بۆ داپۆشینی كورتهێنانی بووجە پەنا دەبەنە بەر قەرزی ناوەكی. واتە حكوومەتیش بۆ بەڕێوەبردنی كاروبارەكانی پەنا دەباتە بەر قەرز لەناوەوە وەك باسمان لێكرد كە سەرچاوەكەی دانیشتوانە, واتە حكوومەت بەشێوەیەكی ناڕاستەوخۆ قەرز لە هاولاتیان دەكات.

فەرهەنگی ئابووری

پاشەكەوتی Saving: گلدانەوی بەشێك لەداهات بۆ رابەركردنی پێداویستییەكانی دوارۆژ، ئەمەیش بوونی سەر رێژێك پاش بەكاربردن دەگرێتەوە.

پاشەكەوتی بەو مانایە سەرمایە پێك ناهێنێت، بەلام مەرجێكە بۆ پێكهێنانی، چونكە پێویستە زیادەیەك هەبێت لەسامانی بەرهەمهێنراودا لەچاو سامانی بەكاربراودا.

پاشەكەوتی چەند جۆری هەیە گرنگترینیان:

١- پاشەكەوتی پاڵپشتە.

٢- پاشەكەوتی دنەدەر.

یەكەمیان: بریتییە لەو مانایەی كە ئادەمیزاد بۆ تێركردنی پێداویستییەكانی دوارۆژ بەكاری دێنێت.

دووەمیشیان: بریتییە لە بەكارهێنانی بەشێك لەداهاتی كەسێك لە كردەی بەرهەمهێنانی ماوە درێژدا، ئامێر و پشك و قەواڵە بەمەبەستی زیادكردنی داهاتی نەتەوەییو سامانی نەتەوەیی.

بوونی تواناكان

بوونی توانا واتە ئاكادەبوونێكی شیاو بۆ بەگەڕخستنی سەرمایە گرنگترین فاكتەرە لەچاو فاكتەرەكانی تردا، بەلام ئەم فاكتەرە ناچێتە ژێر دەسەلاتی لێكۆڵینەوە ئابوورییەكانەوە. چونكە ئەم فاكتەرە بریتییە لەهەموو ئەو پڕۆژە سوودبەخشو سەرنج راكێشەرانەی كە سەرمایەگوزار دەتوانێت هەڵبژێرێت بۆ بەگەڕخستنی سەرمایەكەی.

هەروەك لەپێشەوە باسمان لێكرد كەمی بڕی سودی قەرز و نزمی باج هاندەرێكی گرنگن بۆ بەگەڕخستنی سەرمایەو بوژانەوەی سەرمایەگوزاری، بەلام ئەگەر پڕۆژەی سوود بەخش و

سەرنج راكێشەر لەئارادا نەبێت ئەوە سەرمایەگوزاری جێبەجێ نابێت، مەبەست لە پڕۆژەی سەرنج راكێشەر ئەو پڕۆژانەن كە پاشەڕۆژی هەیە چونكە سەرمایەدار كاتێك سەرمایەگوزاری دەكات بیر لە پاشەڕۆژ و داهاتووی پڕۆژەكە دەكات، بەمەرجێك سەرمایەگوزاری دەكات ئەگەر بڕی قازانجی ناوەندی هەمیشەییو درێژخایەن بێت. بۆ نموونە لەساڵەكانی (٢٠٠١-٢٠٠٢) لە ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا زەمینەی سەرمایەگوزاری گەلێك لەبار و گونجاوبوو، چونكە رێژەی سوودی قەرز لە نزمترین ئاستدا بوو، وە رێژەی باجی قازانجیش كەمكرایەوە، بەلام پرۆسەی سەرمایەگوزاری رواڵەتی بوژاندنەوەی پێوە دیار نەبوو، بەلام لەساڵی ١٩٩٠دا هەرچەندە بڕی سوودی قەرز بەرز بوو بەلام پڕۆژەی سەرمایەگوزاری بەشێوەیەكی بەرچاو گەشەی كرد چونكە لەوسالانەدا تەكنۆلۆژیای زانیاری بەشێوەی خێرا گەشەی كرد وە ئەم شۆڕشە واتە شۆڕشی زانیاری تاكو ئەمڕۆكەش بەردەوامە ئەم كەرتەش سەرنج راكێشەر و بەكەڵك و سودمەند بوو بەلای سەرمایەگوزارانەوە، بۆیە بەشێوەیەكی چالاك كەوتنە سەرمایەگوزاری هەرچەندە بڕی سوودی قەرز بەرزبوو وە ڕێژەی باجی گشتیش لە ئاستێكی بەرزدابوو.

فەرهەنگی ئابووری

سەرمایە، دەستمایە Capital:- لەمەیانی ئابووریدا سەرمایە یان دەستمایە دەتوانرێت بەوە پێناسە بكرێت كە ((گشت ئەو مایانەی كە كەسێك خاوەنییەتی لە ماوەی كاتێكی دیاریكراودا)).

ئەم مایەیەش یان لەشێوەی شمەكدا دەبێت یان لەشێوەی بەهادا، لەمەیانی كردەی بەرهەمداریشدا دەتوانرێت بەوە پێناسە بكرێت كە ((ئەو شمەكانەیە كەلەوە پێش بەرهەمهێنراون و راستەوخۆ بۆ تێركردنی پێداویستی بەكارناهێنرێن، بەڵكو بۆ بەرهەمهێنانی مایەی دیكە بەكاردەهێنرێت)).

ئەم جۆرە پێكهاتووە لە مەكینە و ئامێر و خانوو هەروەها هۆی گواستنەوە و هاتووچۆ كە (سەرمایەی بەرهەمهێن - Productive Capital) یان پێ دەگوترێو بەیەكێك لەبەرهەم ماكەكان دادەنرێت.

لە مەیانی كارداریشدا دەتوانرێت بەوە پێناسە بكرێت كە ((ئەو مایانەی كە هاوبەشەكان هاوبەشی تێدا دەكەن یان ئەو مایانەی كە هەڵگرانی قەواڵە پێشكەشی بەشدارگەكان دەكەن)).

سەرمایە چەندان جۆری هەیە:

١- سەرمایەی راستەکی.
٢- سەرمایەی نەگۆڕ.
٣- سەرمایەی وەستاو دەستپێکراو.
٤- سەرمایەی تایبەتمەند.
٥- سەرمایەی گۆڕاو.
٦- سەرمایەی کۆمەڵایەتی (تایبەتی).

هەروەها لە مەیانی کارداریشدا بەم شێوەیە دابەش دەکرێت:

١- سەرمایەی ماوە درێژ.
٢- سەرمایەی ماوە کورت.
٣- سەرمایەی کارکەر.
٤-

حکوومەت (G)

حکوومەت بەهەموو دام و دەزگاکانییەوە بریتییە لە بەکاربەرێکی گەورە و گران، بۆ هەڵسوڕانی کاروباری ئیش کارەکانی حکوومەت خەرجییەکی زۆردەکات لە کڕینی کاڵا و خزمەتگوزاییەکاندا ئەمەش دەبێتە هۆی زیادبوونی هێمای (G) کە لەهاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی دیاریمان کردووە. کەواتە زیادبوونی بڕی خەرجە گشتییەکانی حکوومەت دەبێت بەهۆی زۆربوونیو زیادبوونی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی ئەمەش دەبێتە هۆی بوژانەوەو گەشەکردنی باری ئابووری. سەرچاوە گرنگەکانی داهاتی حکوومەت دوو سەرچاوەیە باجو گومرگ بەهەموو شێوەکانییەوە وەهەروەها قەرز مەبەستمان تەنها قەرزی ناوەکییە حکوومەت بەهۆی سیاسەتی باجەوە باج لە هەموو چالاکییە ئابوورییەکانی وڵات وەردەگرێت وە هەروەها بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ قەرز دەکات لە دانیشتوان.

بێگومان حکوومەت دەتوانێت رۆڵێکی گرنگ لە چالاکی ئابووری وولاتدا ببینێت بە مەرجێك ئەگەر ئەرکەکانی سەرشانی جێبەجێ بکات، لەهەرە ئەرکە گرنگەکانی حکوومەت لە پرۆسەی ئابووریدا، سەقامگیرکردنی بازاڕی داراییە لە رێگەی سیاسەتی داراییو قەرزەوە، راگرتن و کەم کردنەوەی دیاردەی هەڵاوسان، رەخساندنی شوێنی کار و کەمکردنەوەی بێکاری، خۆشکردنی زەمینەی رەخساو بۆ سەرمایە گوزاری....هتد، کەواتە حکوومەت پێویستە زەمینە خۆش بکات بۆ گەشەکردن و بوژانەوەی ئابووری. جگە لەم ئەرکە ئابووریانە

حکوومەت دەبێت ئەرکە سیاسیو کۆمەڵایەتییەکانی سەرشانی جێبەجێ بکات، چونکە پرۆسەی سیاسی پەیوەندییەکی راستەوخۆ دەکاتە سەر بارودۆخی ئابووری، لەهەرە ئەرکە سیاسییەکانی حکوومەت دابین کردنی ئارامی و ئاسایشە لە وڵاتدا وە هەروەها دابین کردنی ئازادی و دیموکراتییە بۆ هاوڵاتیان. حکوومەت نەك تەنها دەبێت خەرجی گشتی بکات بەڵکو و دەبێت داهاتی نەتەوەیی زیاد بکات، بۆ ئەمەش پێویستە بە شێوەیەکی چالاکانە بەشداری لە پرۆسەی ئابووریدا بکات.

نارده و هاوردە (Exp. – Imp.)

پرۆسەی هاوردە و نارده پێی دەوترێت بازرگانی دەرەکی. کاتێك کاڵا و خزمەتگوزارییەکان رەوانەی بازاڕەکانی دەرەوە دەکرێت پێی دەوترێت نارده، بەڵام کاتێك کاڵا و خزمەتگوزارییەکان لە بازاڕەکانی دەرەوە دەهێنرێت بۆ ناوەوەی وڵات پێی دەوترێت هاوردە. هەرچ وڵاتێك بڕی ناردنە دەرەوەی زیاتربێت وەك لە بڕی هاوردە واتە باڵانسی بازرگانی ئەو وڵاتە پۆزەتیڤە. ئەمەش دەبێتە هۆی زیادکردنی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی. بۆ نموونە گریمان وڵاتێك بەبڕی بەهای (١٠٠) ملیۆن دۆلار بەرهەم (کاڵا و خزمەتگوزارییەکان) رەوانەی دەرەوە دەکات، وە بڕی بەهای (٨٠) ملیۆن دۆلار بەرهەم (کاڵا و خزمەتگوزارییەکان) لە وڵاتانی دەرەوە دەهێنێت. ئەوکاتە ناردەی پوختە بریتی دەبێت لە (٢٠) ملیۆن دۆلار کەواتە تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بەبڕی ٢٠ ملیون دۆلار زیاد دەکات. بەڵام ئەگەر ئەم پرۆسەیە پێچەوانە بێتەوە ئەوا ئەنجامی نێگەتیڤ دەدات بە باڵانسی بازرگانی واتە تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بە بڕی (٢٠) ملیۆن دۆلار کەم دەبێتەوە.

کەواتە بازرگانی دەرەکی رۆڵێکی گرنگ دەبینێت لەگەشە کردنی ئابووریدا، ئەگەر ووڵاتێك بڕی هاوردەی کاڵا و خزمەتگوزارییەکانی زیاتربێت لە بڕی ناردن، ئەوا تووشی لاسەنگی بازگانی دەبێت و ئەمەش دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی کەلە کۆتایدا دەبێتە هۆی تەنگەژی و قەیرانی ئابووری. بێگومان هەموو وڵاتێك هەوڵی ناردنە دەرەوەی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان دەدات وەك لە هاوردەی. بەڵام ئەم خواستە کاتێك جێبەجێ دەبێت ئەگەر ئابووری وڵاتەکە ئابوورییەکی بەرهەمهێنەر بێت. (لە بەشی پێنجەمدا بەدرێژی باسی لێدەکەین).

فەسڵی سێیەم

ئامرازەکانی ئابووریناسان (ئامرازی ئابووریناس)

لە فەسڵی دووەمدا باسمان لە پێکهێنانی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی کرد بە یارمەتی هەندێ هێما و، ئامار و، ژمارەوە توانیمان ناوەڕۆکی دیاردە ئابوورییەکان روون بکەینەوە. چونکە ئابووریناسان تەنها بەهۆی پێوەرە ئابوورییەکانەوە دەتوانن دیاردە و چالاکییە ئابوورییەکان لێکۆڵنەوە و شیتەڵ بکەن ئەمەش پێی دەوترێت ئامرازی ئابووریناس.

لە فەسڵەکەی پێشوودا باسمان لە خەرجییە گشتییەکانی دانیشتوان کرد، باسمان لە سەرمایەگوزاریو خەرجییەکانی حکومەت و هاوردە و ناردەکانو خزمەتگوزارییەکان کرد. بەڵام باسمان لەوە نەکرد ئایا دانیشتوان چەند خەرج دەکەن ئایا بڕی سەرمایە گوزاری چەندە لە تێکڕای بەرهەمی نەتەوایەتیدا،...هتد. زمانی ئابووری بریتییە لە ئامار و ژمارە و هیما و خشتە و وێنە.. هتد چونکە بەبێ تێگەیشتن لە ئامرازە ئابوورییەکان تێگەیشتن لە زانستی ئابووری مەحاڵە. بۆ نموونە ئابووریناس دەبێت بزانێت چەند ئۆتۆمبیل ئەمساڵ فرۆشراوە، بۆ ئەوەی کارگەکانی ئۆتۆمبێل لە نەخشە و پلانی ساڵی داهاتوودا ئاگاداربن چەند ئۆتۆمبێل بەرهەم بهێنێت، کاتێك گوێمان لێی دەبێت نرخی خواردەمەنی بەرزبۆتەوە، بەڵام ئایا بە چ رادەیەك یان بە چ رێژەیەك بەرزبۆتەوە، ئەم پرسیارانە لای ئابووریناسانە، ئابووریناسانیش بە یارمەتی میتۆدی پێوەرە ئابوورییەکانو بەیارمەتی ئامرازەکانی ئابووری دەتوانێت پێمان بڵێت کە نرخی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان بە چ رێژەیەك لەچاو داهاتماندا بەرزبۆتەوە، بۆیە لەم فەسڵەدا بە پێویستمان زانی بەشێوەیەکی سادە و ساکار باس لە ئامرازە ئابوورییەکان بکەین بۆئەوەی تۆش (خوێنەری خۆشەویست) بتوانیت بە ئاسانی لە دیاردە ئابوورییەکان بکۆڵیتەوە بەیارمەتی بەکارهێنانی ئامرازە ئابوورییەکان بە تێگەیشتن لە بەکارهێنانو خوێندنەوەی ئامرازە ئابوورییەکان مادەکانی تری ئەم پەڕاوگەیە ئاسان دەبێت لات.

فەرهەنگی ئابووری

ئامار statistics: زاراوەی (statistics) لەوشەی (status)ی لاتینییەوە وەرگیراوە، کە بەواتای بار یان باری ئێستا دێ.

زانستی ئامار ئەو زانستەیە کەوا بایەخ بە لێکۆڵینەوەی ژماردن دەدات بۆ دۆزینەوەی راستییە کۆمەڵایەتییەکان، هەروەها بایەخ بەژماردنی رووداوەکانو کەسانو ئەو شتانەی کە دەتوانرێت بژمێردرێت دەدات.

بەواتایەکی دیکە ئەم زانستە یارمەتی لێکۆڵەرەوە دەدات بۆ زانینی پەیوەندی لە نێوان ئەم رووداوانەدا.

بۆ نموونە: کۆکردنەوەی زانیاری دەربارەی باری دەوڵەت، وەك بڵاو نامەی بازرگانی دەرەکی، یان رێژەی نەخوێندەواری لە نێو دانیشتوندا، یان ژمارەی لە دایك بووەکانو مردووەکانو.......هتد.

ئامار گەلێك جۆری هەیە لەهەرە گرنگەکانیان ئاماری (جێهێناندن)ە (Applied statistics). کەلە لێکۆڵینەوەی نیشتەنییەکان و چالاکییە ئابووریو کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگا دەکۆڵێتەوە. ئەو ئامارانەش بریتین لە:

١- ئاماری تەندروستی.
٢- ئاماری پەروەردەیی.
٣- ئاماری داهاتی نەتەوەیی.
٤- ئاماری بازرگانی دەرەکی.
٥- ئاماری بازرگانی ناوەکی.
٦- ئاماری پیشەسازی.
٧- ئاماری کشتوکاڵیو هی دیکە.

ژمارە و هێما و خشتە و وێنەی پێرستە ئابوورییەکان

ئەگەر سەیری هەرچی هەرچی بڵاوکراوە و پەرتووکی ئابووری بکەین دەبینین پڕە لە زانیاری ئابووری لە شێوەی خشتە و نەخشە و وێنە و هێڵکاری و ژمارە...هتد.

هەموو ئەمانە پێی دەوترێت زمانی ئابووری چونکە ئابووریناسان بەهۆی زمانی ئابوورییەوە دەتوانن پێمان بڵێن چالاکیو جموجوڵی ئابووری لە چ ئاستێکدایە، ئاڕاستە

ئابورییەکان بەرەو کوێ دەڕۆن، گۆڕانکارییە ئابورییەکان چ کاریگەرییەك دەکەنە سەر ژیانی ڕۆژانەمان، چۆن سەرمایەکانمان بخەینە گەڕ، بەرزبوونەوە و دابەزینی نرخەکان..هتد.

چۆن خشتەی ئابوورییەکان بخوێنینەوە؟

زۆربەی زانیاری ئابوورییەکان لە شێوەی خشتەدا نیشان دەدرێن، با ئێستا بزانین خشتە ئابوورییەکان چییە و چۆن ئەم خشتانە ئامادە دەکرێن وە چۆن چۆنی ئامارەکانی ناو خشتەکە شیەڵ بکەینەوە لەم خشتەیەی خوارەوەدا بۆ نموونە تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا شی دەکەینەوە. ژمارەکانی ناو خشتەکە هەمووی ئاماری راستەقینە و تەواوی تێکڕاییو بەرهەمی نەتەوەیی ئەمریکایە ساڵی (١٩٩٠ تا ساڵی ٢٠٠١).

خشتەی ژمارە (٣-١) تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ساڵانی (١٩٩٠ – ٢٠٠١).

ساڵەکان	تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی (ملیار دۆلار) بە پێی نرخی ئێستەکی	ڕێژەی پلەی گەشەکردن (ملیار دۆلار) بەپێی نرخی ئێستەکی	تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی (ملیار دۆلار) بەپێی نرخی ئاستەکی	ڕێژەی پلەی گەشەکردن (ملیار دۆلار) بەپێی نرخی ئاستەکی
١٩٩٠	٥,٨٠٣	٥,٧	٦,٧٠٨	١,٨
١٩٩١	٥,٩٨٣	٣,٢	٦,٦٧٦	٠,٥
١٩٩٢	٦,٣٠٠	٥,٦	٦,٨٨٠	٣,٠
١٩٩٣	٦,٦٤٢	٥,١	٧,٠٦٣	٢,٧
١٩٩٤	٧,٠٥٤	٦,٢	٧,٣٤٨	٧,٠
١٩٩٥	٧,٤٠١	٤,٩	٧,٥٤٤	٢,٧
١٩٩٦	٧,٨١٣	٥,٦	٧,٨١٣	٣,٦
١٩٩٧	٧,٣١٨	٦,٥	٨,١٦٠	٤,٤
١٩٩٨	٨,٧٨١	٥,٦	٨,٥٠٩	٤,٣
١٩٩٩	٩,٢٧٤	٥,٦	٨,٨٥٩	٤,١
٢٠٠٠	٩,٨٢٥	٥,٩	٩,١٩١	٣,٨
٢٠٠١	١٠,٠٨٢	٢,٦	٩,٢١٥	٠,٣

وەك دەبینین خشتەکەی سەرەوە پڕە لە ژمارەی جیاواز جیاواز وە لەسەر هەموو زنجیرە ژمارەیەکەوە پێڕستە ئابورییەکان نوسراونەتەوە. لە ناونیشانی خشتەوە بۆمان دەردەکەوێت کە ئەم خشتەیە تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکامان لە ماوەی (١١) ساڵدا واتە لە ساڵی (١٩٩٠ بۆ ساڵی ٢٠٠١) نیشان دەدات. خشتەکە پێك هاتووە لە (٥) زنجیرە. زنجیرەی یەکەم ساڵەکانمان نیشان دەدات ئاشکرایە بۆیە پێویستی بە روونکردنەوە نییە. ئێستا هەریەك لە زنجیەکانی تر روون دەکەینەوە.

لە زنجیرەی (٢)دا تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی بە نرخی ئێستەکی ملیار دۆلار نیشان دراوە ئەمە مانای چییە، کاتێك دەڵێین ملیار دۆلار واتە لە دوای هەرژمارەیەکەوە (نۆ سفر)واتە تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی لە ساڵی (٢٠٠١)دا بریتی بوو لە (١٠ ٠٨٢ ٠٠٠ ٠٠٠ ٠٠٠) دۆلار واتە دە ترلیۆن و هەشتاو دوو ملیار دۆلار. ئێمە لە خشتەکەدا بەم شێوەی ئەم ژمارەیەمان نیشان داوە (١٠,٠٨٢). کەواتە ئێستا زانیمان چۆن ژمارەی ناو خشتەکان دەخوێنینەوە. با ئێستا کە بزانین مەبەست لە نرخی ئێستەکی چییە؟ بریتییە لە بەهاو نرخی هەموو کاڵا و خزمەتگوزارییەکان کە لەو ساڵەدا بەرهەم هێنراوە بەبێ رەچاوکردنی فاکتەری (نرخ هەڵاوسان) (کە لەبەشی سێیەمدا بە درێژی باسی لێ دەکەین)، نرخ هەڵاوسان واتە کەم کردنەوەی بەهای پارە، بۆ نموونە ئەگەر رێژەی نرخ هەڵاوسان لە ساڵێکدا لە ٣٪ بێت واتە ئەو کاڵایەی کە نرخی (١٠٠) دۆلار بووە لە مانگی کانوونی ووەمدا ئەوا لە مانگی کانوونی یەکەمدا نرخەکەی دەبێت بە (١٠٣) دۆلار. واتە نرخ بەرزبۆتەوە چونکە بەهای دۆلار نزم بۆتەوە ئەمەش دەبێتە هۆی کەم کردنەوەی توانای کڕین.

ئێستاکە بە یارمەتی خشتەی سەرەوە هەوڵ دەدەین بزانین چ گۆڕانکارییەك لە ئابووری ئەمەریکادا لە ماوەی ١١ ساڵدا رووی داوە، وە هەروەها بەهۆی خشتەکەی سەرەوە دەتوانین هەڵکشانو داکشانی چالاکییە ئابوورییەکانی ئەمەریکا دەستنیشان بکەین. لە زنجیرەی ژمارە (٢)دا تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بەپێی نرخی ئێستەکی ژمێرکراوە بەپێی ئەوەی فاکتەری نرخ هەڵاوسان رەچاوبکەین، بەڵام لە زنجیرەی ژمارە (٤) تیکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بەرەچاوکردنی نرخ هەڵاوسان ژمێرکراوە چونکە قەبارەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی راستو دروست دەبێت کاتێك بە پێی نرخی (ئاستەکی) ژمێردەکرێت. (بێگومان مێتۆدی تایبەتی هەیە بۆ ژمێرکردن کە لێرەدا باسی لێ ناکەین). لەکاتی ژمێرکردندا ساڵی (١٩٩٦) بە بنچینە وەرگیراوە.

لە زنجیرەی (٤)دا تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بەپێی نرخی ئاستەکی نیشان دراوە.

بڕی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بەپێی ئەو نرخە لە ساڵی (٢٠٠١) بریتی بوو لە (٩,٢١٥) ملیار دۆلار. ئەگەر ئەم ژمارەیە بەراورد بکەین لەگەڵ هەمان ژمارە کە بەپێی نرخی ئێستەکی ژمێرکراوە دەبینین بڕەکەی کەمترە، چونکە لەکاتی ژمێرکردن بەپێی نرخی ئاستەکی فاکتەری نرخ هەڵاوسان ڕەچاو کراوە.

هەروەك لە سەرەوە ئاماژەمان پێدا ساڵی (١٩٩٦)مان بە بنچینە داناوە. چونکە لەو ساڵەدا واتە ساڵی (١٩٩٦) تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی لە هەردوو حاڵەتەکەدا واتە بە نرخی (ئێستەکیو ئاستەکی) وەك یەکنو یەکسانن بە (٧,٨١٣) ملیار دۆلار ئەگەر بە وردی سەیری ئامارەکانی پێش ساڵی (١٩٩٦) بکەین سەیر دەکەین نرخەکانی کە بەپێی نرخی ئاستەکی ژمێرکراوە بەرزترە وەك لەو نرخانەی کە بەپێی نرخی ئێستەکی ژمێر کراوە. بەڵام دوای ساڵی (١٩٩٦) نزمترە، ئایا بۆچی ئەم گۆڕانکارییانە پێشو پاش ساڵی (١٩٩٦) ڕوویداوە. چونکە لە دوای ساڵی (١٩٩٦) بەهۆی نرخی هەڵاوسانەوە بەهای دۆلار دابەزیوە لەبەر ئەوە ژمێرکردنی بەپێی نرخی ئاستەکی بەرەو دابەزین دەچێت، ئەگەر قەوارەی تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی تەنها بە یەك نرخ ژمێربکرێت، ناتوانین بزانین چۆن باری ئابووری گۆڕاوە بۆیە لە ژمێرکردنی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەییدا پێویستە بەهەردوو شێوە نرخەکان نرخی (ئاستەکیو ئێستەکی) ژمێربکرێت تاکو بە شێوەیەکی ڕاستەقینە و تەواو بزانین ئاستی ڕادەی ئابووری لە چ قۆناغێکدایە.

ئەگەر جارێکی تر سەرنج بدەینە خشتەکەی سەرەوە دەبینین لە ساڵی (١٩٩١)دا قەوارەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بەپێی نرخی ئێستەکی بە ڕێژەی لە (٣,١٪) گەشەی کردووە، بەڵام ئەگەر تێبینی بکەین لە هەمان ساڵدا کاتێك قەوارەی تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی بەپێی نرخی ئاستەکی ئەوا بە ڕێژەی (٥,٠٪) کەمی کردووە. ئێستاکە دەتوانین دەرئەنجامی ئەوە بکەین کە ئابووری ئەمەریکا بە شێوەیەکی ڕاستەقینە لە داکشاندا بووە، بەڵام ئەگەر تەنها سەیری ئامارە موتڵەقەکانمان بکردایە نەمان ئەتوانی بگەینە ئەم دەرئەنجامە. چونکە قەوارەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی لە ساڵی ١٩٩١ بەپێی نرخی ئێستەکی بریتییە لە (٥,٩٨٦) ملیار دۆلار بەڵام بە پێی نرخی ئاستەکی بریتییە لە (٦,٦٧٦) ملیار دۆلار. ئەگەر سەیری زنجیرەی سێو زنجیرەی پێنجەمی خشتەکە بکەین ڕێژەی گۆڕینی گەشەکردنی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەییمان نیشان دەدات. ساڵی (٢٠٠١) ڕێژەی گەشەکردن بەپێی نرخی ئێستەکی بریتییە لە

(٢,٦٪) بەڵام لەهەمان ساڵدا ڕێژەی گەشەکردن بەپێی نرخی ئاستەکی بریتییە لە (٣,٠٪)، ئەمەش جارێکی تر بۆمان دەسەلمێنێت کە ژمێرکردن بە پێی نرخی ئاستەکی وێنەیەکی تەواو کوتومتی باری ئابووری نیشان دەدات، ئێستاکە دەتوانین دەرئەنجامی تەواوەتی خشتەکەی پێشوومان بکەین.

سەیردەکەین کە قەوارەی تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی لە (٥,٨٠٣) ملیار دۆلار بەرز بۆتەوە بۆ (١٠,٠٨٢) ملیار دۆلار بەپێی نرخی ئێستەکی واتە لە ماوەی (١١) ساڵدا ئابووری ئەمەریکا بە ڕێژەی لە (٧٤٪) زیادی کرد.

(١٠٠٨٢ — ٥٨٠٣ = ٤٢٧٩ کاتێك

٤٢٧٩ ÷ ٥٨٠٣ = ٠,٧٣٧ واتە ٧٤٪)

بەڵام لە ڕاستیدا ئابووری ئەمەریکا لە ماوەی (١١) ساڵدا بە ڕێژەی ٣٧٪ زیادی کردووە. بەپێی نرخی ئاستەکی.

(٩٢١٥ — ٦٧٠٨ = ٢٥٠٧، ٢٥٠٧ ÷ ٦٧٠٨ = ٠,٣٧٣) واتە ٣٧٪. ئەم ڕێژەیەش دووجار کەمترە وەك لە ڕێژەی پێشتر.

دەمەوێت سەرنجی خوێنەر بۆ خاڵێکی گرنگ ڕاکێشم، پرنیسپی هەموو خشتە ئابوورییەکان کە دەربارەی ڕووداوە ئابوورییەکان دەدوێت وەك یەکە، هیوادارم بەهۆی ئەو نموونەیەی سەرەوە توانیبێتم پرنسیپی خشتە ئابوورییەکانو تێگەیشتن لێیانم بۆ خوێنەر ڕوونکردبێتەوە.

بێگومان جگە لە خشتەی ئابووریناسان وێنە و هێڵکاری لە ڕوونکردنەوەی پرۆسە ئابوورییەکاندا بەکاردەهێنن.

ئێستا هەوڵ دەدەین بە شێوەیەکی ساکار شێوەی وێنە و هێڵکارییە ئابوورییەکان ڕوون بکەینەوە.

چۆن وێنە ئابوورییەکان نەخشە دەکێشرێن و دەخوێنرێنەوە؟

مەسەلەیەك هەیە دەڵێت یەك جار بینین لەسەد جار گوێ لێبوون باشترە، سەیرکردنێکی وێنە ئابوورییەکان باشترە لەوەی کە سەیری ژمارەو ئامارەێکی زۆر بکەینو تووشی سەرگێژی ببین. بەهۆی وێنە و هێڵکارییە ئابوورییەکانەوە دەتوانین لە هەزاران ژمارە ئامار بکۆڵینەوە، بەهۆی وێنە و هیڵکارییەوە دەتوانین بە شێوەیەکی ڕاستو دروست گۆڕانکارییە ئابوورییەکان شیتەڵ بکەینەوە. وە هەروەها دەتوانین پەیوەندی و کاریگەری فاکتەرە ئابوورییەکان لەسەر گەشەکردن و قەیرانی باری ئابووری بکۆڵینەوە.

بەشێوەیەکی گشتی هەرچی وێنەی ئابووری هەیە لە دوو هێڵ پێکدێت هێڵێکی تەریبی و هێڵێکی شاولی. بەهۆی خاڵ و نوختەی جیاجیاوە پەیوەندی نێوان هەردوو هێڵە تەریبی و شاولی دیاری دەکرێت، بۆ نموونە بەهۆی وێنەی (٣-١)ەوە هەوڵ دەدەین کاریگەری پەیوەندی نێوان قەوارەی گۆشت فرۆشتنو نرخی گۆشت دیاری بکەین.

وێنەی ژمارە (٣-١) داوا لەسەر گۆشت.

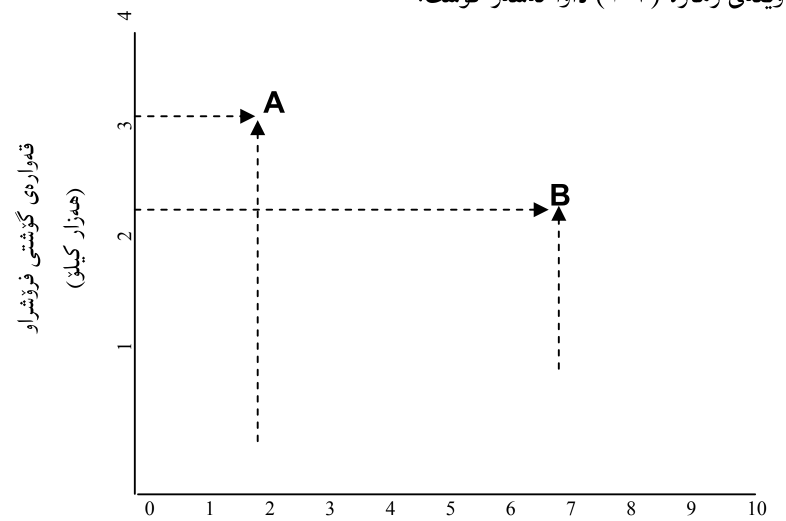

نرخ (بە دۆلار بۆ یەك کیلۆ گۆشت)

ئیستاکە بەهۆی وێنەکەی سەرەوە بابزانین چەند کیلۆ گۆشت بە چ نرخێك فرۆشراوە. خاوەن دوکان دەتوانێت ئەگەر کیلۆ گۆشت نرخەکەی (٣) دۆلار بێت ئەوا دەتوانێت (٢٠٠٠) کیلۆ بفرۆشێت لە ماوەی مانگێکدا، بەڵام نرخی کیلۆیەك دابەزێت بۆ (١,٥) دۆلار ئەوا دەتوانێت (٧٠٠٠) کیلۆ بفرۆشێت لە ماوەی مانگێکدا. بەهۆی چەند نوختەیەکەوە لە خاڵی (A) پەیوەندی نرخی گۆشت و قەوارەی گۆشتی فرۆشراو نیشان دراوە لە حاڵەتی نرخ بەرامبەر (٣) دۆلار وە قەوارەی فرۆشتن بەرامبەر (٢٠٠٠) کیلۆ. بەڵام لە خاڵی (B) نرخی گۆشت (١,٥) دۆلار بەرامبەر قەوارەی گۆشتی فرۆشراو (٧٠٠٠) کیلۆ نیشان دراوە. ئێستا کە دەتوانین بەهۆی هێڵێکەوە هەردوو خاڵی (A) وە خاڵی (B) یەك بگەیەنین، سەیری وێنەی ژمارە (٣-٢) بکە.

وێنەی ژمارە (٣-٢) چەماوەی (هێڵی) داوا لەسەر گۆشت.

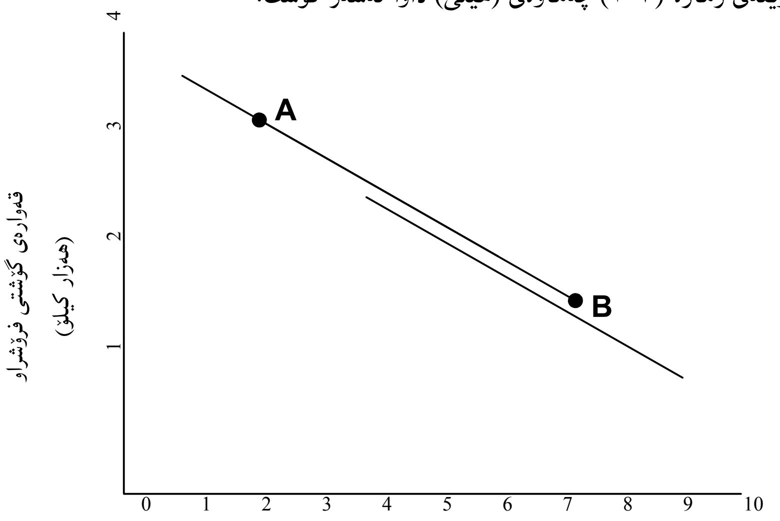

نرخ (بە دۆلار بۆ یەك کیلۆ گۆشت)

لە وێنەکەی سەرەوەدا دەبینن بەهۆی بەیەکەوە بەستنی هەردوو خاڵی (A) وە خاڵی (B) پەیوەندی نێوان نرخی گۆشت و قەوارەی گۆشتی فرۆشراومان بۆ دەردەکەوێت چەند نرخ کەمتربێت گۆشت زیاتر دەفرۆشرێت. وە چەند نرخی گۆشت بەرزبێت قەوارەی گۆشت فرۆشتن کەمتر دەبێتەوە ببێومان ئێمە لەم وێنەیەدا تەنها پەیوەندی نێوان نرخی گۆشت و قەوارەی گۆشت فرۆشتنمان دیاری کردووە واتە کاریگەری نرخی لەسەر قەوارەی فرۆشتن، بەڵام لە راستیدا قەوارەی گۆشت فرۆشتن تەنها پەیوەندی نییە بە نرخەوە بەڵکو و چەندان فاکتەری تر کاردەکاتە سەر نرخی گۆشت.

وەك بوونی گۆشتی هاوردە لە بازاڕەکاندا، کاریگەری ئاو و هەوا بۆ لەوەڕگا و ئاژەڵەکان، کات و وەرزی فرۆشتن، بۆ نموونە لەکاتی جەژنی رەمەزان و قورباندا گۆشت زیاتر داوای لەسەرە لەبەر ئەوە لەو ماوەیەدا نرخەکەی گرانتر دەبێت وە بەبڕێکی زۆریش گۆشت دەفرۆشرێت، بەڵام ئێمە تەنها بۆ ئاسانکردنی تێگەیشتن لە ئامرازە ئابوورییەکان باس لەو فاکتەرانە ناکەین.

ئێستاکە بەهۆی نموونەیەکی ترەوە جۆرێکی تر لە کێشانی وێنەی ئابووری نیشان دەدەین لەم وێنەیەی خوارەوەدا پەیوەندی کاریگەری نێوان داهاتی ساڵانەی خەڵکیو بڕی توانای کڕینی جلوبەرگ لە ماوەی ساڵێکدا نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٣-٣) داهاتی ساڵانە و توانای خەرجی بۆ کڕینی جلوبەرگ.

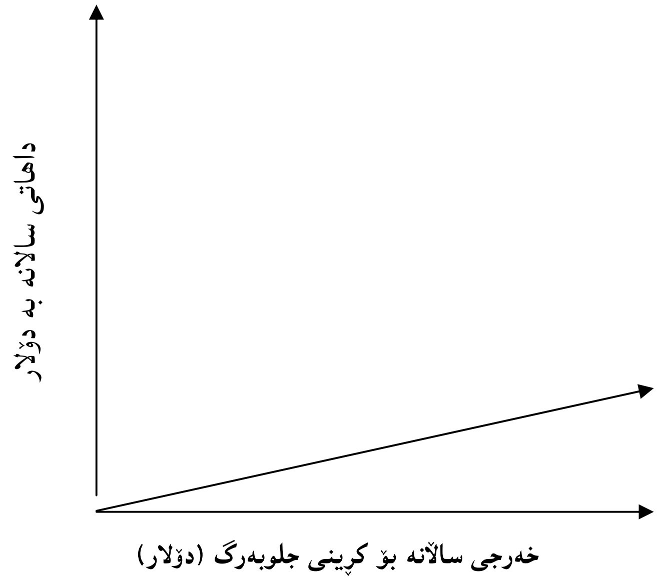

وێنەکەی سەرەوە پەیوەندی نێوان داهاتی ساڵانە و خەرجی ساڵانە بۆ کڕینی جلوبەرگ سەیردەکەین لە وێنەکەدا هیچ ژمارەیەکی تێدا نییە، چونکە دیاریکردنی پەیوەندی داهاتو خەرجکردن ئاشکرایە، ، چەند داهاتی دانیشتوان زیاد بکات، ئەوکاتە توانای خەرجکردن زیاد دەکات وەك لە هێڵی ناو وێنەکەدا دیارە بەرەو سەرەوە دەچێت، ئێمە لێرەدا لەبەر ئاسانکردنی تێگەیشتن لە جۆری وێنە ئابوورییەکان ناچینە ناوەڕۆکی باسی پەیوەندی داهاتو خەرجکردنی (لەبەشەکانی دوایدا بە درێژی باس لە وپەیوەندییە دەکەین).

هەروەك ئاماژەمان پێکرد، کاریگەری داهاتو خەرجی گشتی بەستراون بە چەند فاکتەرایکەوە ئابووریناسان بۆ لێکۆڵینەوە و چاودێریکردنی ئەو فاکتەرانە چەند مێتۆدێکی جیاجیا بەکار دەهێنن لە هەرە گرنگەکانیان میتۆدی ماتماتیکی و بێکاری و بەرنامەی تایبەت کە تەنها بە یارمەتی کۆمپیوتەرەوە دەتوانێت ژمێربکرێت کاریگەری ئەو لێشاوە فاکتەرانە دەتوانین لەم وێنەی خوارەوە نیشان بدەین.

وێنەی ژمارە (٣-٤) داهاتی ساڵانەو توانای خەرجی بۆ کڕینی جلوبەرگ کاریگەری فاکتەرەکان.

ئەگەر سەیری وێنەکەی سەرەوە بکەین وە سەرنجی نوختەکانی دەوری هێڵەکەی ناو وێنەکە بدەین ئەو نوختانە ئەو فاکتەرانە نیشان دەدەن کە کاریگەریان هەیە لەسەر داهاتی دانیشتوان بۆ توانای خەرجکردنیان، بەڵام ئەگەر تێبینی بکەین بە هیچ جۆرێك ناتوانین ئەو نوختانە بە یارمەتی هێڵەکانەوە یان چەماوەکانەوە پێکەوە ببەستینەوە یان بە یەکتریان بگەیەنین. بۆیە لەم حاڵەتانەدا ئابووریناسان پەنا دەبەنە بەر میتۆدی ماتماتیکیو بەرنامەی تایبەتی بە یارمەتی کۆمپیوتەرەوە بۆ ژمێر کردنی هەموو ئەو فاکتەرانە.

هەندێ دیاردەی ئابووری هەن کە پێویستییان بە چاودێری هەمیشەیی درێژ خایەن هەیە، ئابووریناسان بۆ ئەم حاڵەتانە وێنەی هێڵکاری بەکار دەهێنین بەڵام بەبێ بەکارهێنانی هێڵو چەماوەی ئاراستەکراو چونکە ئەو فاکتەرانە ئەوەندە زۆرن و چاودێری کردنی پێویستی بەماوەیەکی دوور و درێژ هەیە بۆیە تەنها بە دیارکردنی نوختەکان دەتوانن لەو دیاردانە بکۆڵنەوە لەم وێنەیەی خوارەوەدا ئەم جۆرە تایبەتە لە وێنەی ئابووری نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٣-٥): گەشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی ناوەندی پلەی گەرما.

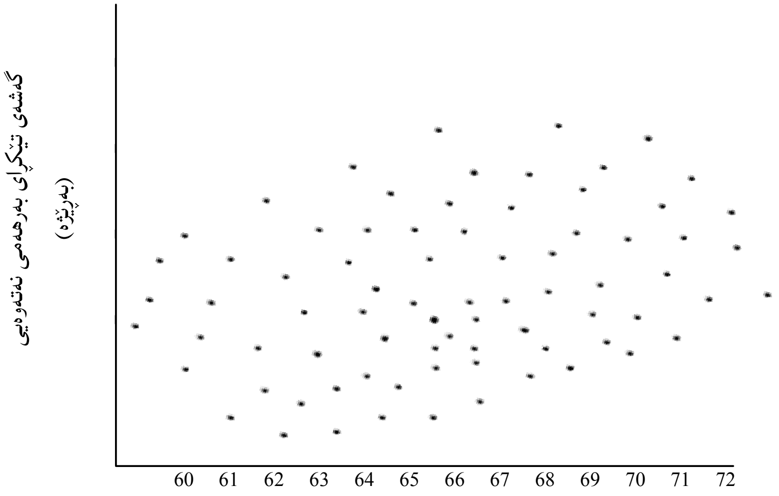

ناوەندی پلەی گەرما (ساڵ)

لە وێنەکەی سەرەوەدا پەیوەندی نێوان ناوەندی پلەی گەرما لە ساڵێکدا، گەشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بۆ ماوەی (٥٠) ساڵ نیشان دراوە.

ئێستاکە با بزانین مەبەست لەم پەیوەندییە چییە؟ هەروەك لە پێشەوە باسمان لێکرد، چەندان فاکتەری جیاجیا کاردەکەنە سەر گەشەکردنی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی، یەکێك لەو فاکتەرانەش گۆڕانی پلەی گەرمایە لە ناوچەکەدا، بۆ نموونە لە هەندێ وڵاتدا گەشتوگوزاری خلیسکانی سەر بەفر یەکێکە لە سەرچاوە گرنگەکانی داهاتی نەتەوەیی بەڵام ئەگەر پلەی گەرما بەرزبێتەوە و بەفری پێویست نەبارێت، ئەوا ژمارەی گەشتیار کەم دەبێتەوە ئەمەش کارێکی نێگەتیڤانە ەکاتە سەر کەرتی گەشتوگوزار واتە کاردەکاتە سەر کەمکردنەوەی دەستهاتی نەتەوەیی.

هەروەك دەزانین گۆڕانکاری ئاو و هەوا پلەی گەرما لە ساڵێکەوە بۆ ساڵێکی تر جیاوازە بۆیە پێویست دەکات کە کاریگەری گۆڕانی پلەی گەرما بۆ ماوەیەکی درێژ چاودێری بکرێت وە ڕەچاوبکرێت لە داڕشتنی پلان و نەخشەکێشانی ئابووریدا، بە تایبەتی بۆ ئەو وڵاتانەی کە پشتیان بەستووە بە کەرتی گەشتوگوزار، وە هەروەها ئەم فاکتەرە لە بواری کەرتی کشتوکاڵدا

بەکار دەهێنرێت کەواتە فاکتەری سروشتی(پلەی گەرما) کاریگەریەکی گەورەی هەیە لەسەر بەرهەمی نەتەوەیی.

هەروەك لە پێشەوە ئاماژەمان پێدا هەموو پرۆسە و دیاردە ئابوورییەکان پەیوەندیەکی ئۆرگانێکیو دیالەکتیکی لە نێواندا هەیە وە هەریەکەیان کاریگەری ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆیان هەیە لەسەر یەکتری. ئابووریناسان بۆ زیاتر لێکۆڵینەوە لە دیاردە ئابوورییەکان جگە لەو ئامرازانەی کە لەسەرەوە باسمان لێکرد چەند جۆرێکی تری وێنە و هێما ئابوورییەکان بەکار دەهێنین بۆ ئەوەی بەشێوەکی دروست و تەواوکاریگەری دیاردەکان لەنێوان یەکتردا ڕوون بکەنەوە ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ نموونەکەی پێشوومان ژمێرکردنی قەوارەی بەرهەمی نەتەوەیی بەپێی نرخی ئاستەکیو ئێستەکیو دەتوانین لە شێوەی وێنەیەکی تردا نیشان بدەین بەمەرجێك مەیلی گۆڕانکاری تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی لە ماوەی (١٢) ساڵدا بەپێی هەروو نرخی ئاستەکیو ئێستەکی.

فەرهەنگی ئابووری

نرخی ئێستەکی (بەردەوام): بریتییە لەو نرخەی کە فاکتەری نرخی هەڵاوسان تێیدا پشتگوێ دەخرێت. لەکاتی ژمێریکردن بەم نرخە تەنها نرخی ئەو ساڵە یان ئەو ماوەیە ڕەچاو دەکرێت.

بەڵام نرخی ئاستەکی (بەرامبەر): بریتییە لەو نرخەی کە فاکتەری نرخ هەڵاوسان ڕەچاو دەکات، زۆربەی ئابووریناسان مامەڵە لەگەڵ ئەو ئامارانەدا دەکەن کە بە نرخی ئاستەکی ژمێرکراون، چونکە ئەم نرخە بە شێوەیەکی دروستو ڕاست دیاردە ئابوورییەکان نیشان دەدات، بۆ نموونە ئەگەر بەپێی نرخی ئێستەکی داهاتی دانیشتوان زیادبێت، ئەوا لەکاتی ژمێرکردن بە نرخی ئاستەکی کەم دەبێتەوە چونکە فاکتەری هەڵاوسان ڕەچاوە کراوە، ئەوکاتە بە ڕواڵەت داهاتی خەڵکی زیادی کردووە، بەڵام لە ڕاستیدا کەمی کردووە.

وێنەی ژمارە (٣-٦) قەبارەی تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی بەپێی هەردوو نرخی ئاستەکی و ئێستەکی.

ئەگەر سەرنجی وێنەی ژمارە (٣-٦) بدەین هەردوو چەماوەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی، لەساڵی (١٩٩٦) یەکدەگرنەوە بەڵام چەماوەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بەپێی نرخی ئێستەکی بەرەو سەرەوە دەڕوات، بەڵام چەماوەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بەپێی نرخی ئاستەکی دوای ساڵی (١٩٩٦) بەرەو خوارەوە دەڕوات ﴿ئێمە ئامارەکانی نەخشەی ژمارە (٣-١)مان بەکارهێناوە لە نەخشەکێشانی وێنەی (٣-٦)دا﴾ چونکە ژمێرکردن بەپێی نرخی ئاستەکی وێنەیەکی دروستو راستەقینەی گۆڕانی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکامان نیشان دەدات لە ماوەی(١٢) ساڵدا.

ئابووریناسان پەنادەبەنە بەر ئەم جۆرە وێنانە لە کاتێکدا بڕیاری بەگەڕخستنی سەرمایە دەدرێت لە بوارێکی تایبەتی ئابووریدا. بەتایبەتی لەکاتی بەگەڕخستنی سەرمایەگوزاری لە بازاڕە داراییەکاندا واتە لە بۆرسەی داراییو دراودا، کە کڕین و فرۆشتنی شەیر و پشکەکانی کۆمپانیا گەورەکاندا.

چونکە لە شیتەڵ کردنەوەی ئامارەکانی ئەم وێنەیەدا دەتوانین بە شێوەیەکی دروستو راست بزانین چی بەسەر باری ئابووریدا دێت ئایا بەرەو گەشەکردن دەچێت یان بەرەو داکشانەوە،

چونکە هەر لەسەر ئەم بنچینەیە ئابووریناسان دەتوانن پێشبینی باری ئابووری بکەن بۆماوەیەکی درێژ.

خاڵێکی گرنگ هەیە دەمەوێت سەرنجی خوێنەری بۆ راکێشم. هەرچی وێنەو خشتەکانی کە لەپێشەوە باسمان لێکرد)، شیتەڵکردنەوە و لێکۆڵینەوەی هێما و پێرستەکانی خشتە و وێنەکان تەنها لە توانای پسپۆری تایبەتی ئابوورییەوە جێبەجێ دەکرێت، لەبەر ئەوەی تەنانەت تازەترین و باشترین بەرنامەی کۆمپیوتەر ناتوانێت ئەو دیاردانە شیتەڵ بکاتەوە.

شێوەیەکی تر لە وێنەکێشان کە ئابووریناسان هەندێ جار بەکاری دەهێنن پێیدەڵێن (گێستۆگرام) ئێستا هەر لەبەر رۆشنایی نموونەکەی پێشومان ئەم جۆرە وێنەیە روون دەکەینەوە.

هێڵکاری ژمارە (٣-٧) گەشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بەپێی نرخی ئاستەکیو ئێستەکی.

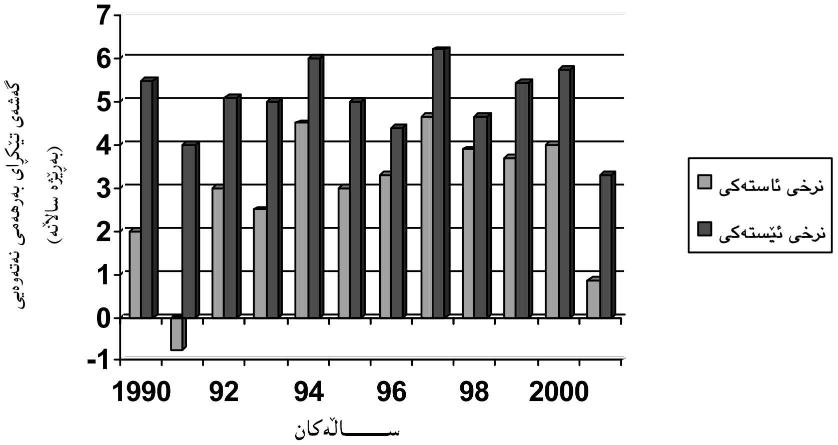

بەسەیر کردنی هێڵکارییەکەی سەرەوە دەبینین ڕێژەی گەشەکردنی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی ئەمەریکا بەپێی نرخی ئاستەکی کەمترە وەك لەڕێژەی گەشەکردنی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بەنرخی ئێستەکی بەتایبەتی ساڵەکانی (١٩٩٠)، (١٩٩١)، (٢٠٠١). ئەمەش جارێکی تر راست و دروستی ژمێرکردنی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بەپێی نرخی ئاستەکی دەسەلمێنێت.

ئاگادارکردنەوە

کاتێك کەسەیری زانیارییە ئابوورییەکان دەکەین یان گوێمان لێی دەبێت بۆ ئەوەی توشی سەر لێشێوان و هەڵەنەبین پێویستە ئاگاداری ئەم خاڵانەی خوارەوە بین.

ئەگەر چاوێکی خێرا بگێڕینەوە بە نموونەکەی پێشوودا و، وە سەیری هەموو خشتەو وێنەکان بکەین، دەبینین بەشێوەیەکی گشتی پەیوەندی دیاردە ئابوورییەکان تەنها بە کاریگەری دوو فاکتەر یان دوو پێرستی ئابووری نیشاندراوە، بەڵام هەروەك دەزانین دیاردە ئابوورییەکان ئۆرگانێکی پێکەوە بەستراون فاکتەرەکان راستەوخۆ کاریگەرییان هەیە بۆسەر یەکتری. کاتێك نموونەمان لەسەر کاریگەری پلەی گەرما لەسەر قەوارەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی هێنایەوە، چەند فاکتەرێکی گرنگمان پشتگوێ خست وەك قەوارەی بەرهەم هێنان، رادەی هێزیکار، ئاستی بەرهەمهێنان، بەتەکنۆلۆژیا کردنی کەرتی کشتوکاڵی، رێژەی کەرتی گەشتوگوزار لە ئابووری نەتەوایەتیدا....هتد. کەواتە بەبێ لەبەر چاوگرتنی هەموو ئەم فاکتەرانە پێکەوە ناتوانین دەرئەنجامێکی راست و دروست بکەین لە دیاریکردنی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیدا و ئاڕاستەکەی.

زۆربەی جار لە راپۆرتە ئابوورییەکاندا گوێمان لێی دەبێت بەتایبەتی لە زمانی دەسەڵاتەوە کە داهاتی خەڵکی یان کرێی کارو مووچە بەڕێژەی لە (٥٪) زیادی کردووە. ئایا مەبەست لەم زیادبوونە چییە؟ ئایا ئەم زیادبوونە بە پێی نرخی ئێستەکییە یان بەپێی نرخی ئاستەکی، ئایا ئەو زیادبوونە لە چ کاتێکی زەمەنیدا رووی داوە لەماوەی ساڵێکدا، مانگێکدا....هتد. گریمان ئەو زیادبوونە و لە ماوەی سێ مانگدا روویداوە کەواتە ئەوکاتە دەبێت رێژەی زیادبوونەکە زەربی چوار بکەین تاکو رێژەی ساڵێکمان دەست دەکەوێت.

هەروەها زۆربەی جار گوێمان لێ دەبێت لە زمانی سیاسەتمەدارانەوە، دەڵێن ژمارەی بێکاری بە رێژەی لە (٢٪) کەمی کردۆتەوە، ئەمە مانای چییە؟ ئایا ئەم رێژەیە کەمی کردوە بەراورد بەو ژمارەی بێکارانەی کە ئێستا کار ناکەن، یان ئایا ئەم رێژەیە بەراوردە بە ژمارەی هەموو دانیشتووانەوە.

هەروەها زۆربەی جار گوێمان لە راپۆرتە ئابوورییەکان دەبێت کە دەڵێن داهاتی ناوەندی تاکەکەس بریتییە لە ...؟، ئەگەر داهاتی ناوەندی بەشێوەیەکی ساکاری ماتماتیکانە ژمێربکەین ئەوا ئەنجامێکمان دەست دەکەوێت بەڵام ئەگەر لە روانگەی ئابوورییەوە لێی بکۆڵینەوە و ژمێری بکەین ئەوا ئەنجامێکی ترمان دەست دەکەوێت. هەوڵ دەدەین لەم نموونەیەی خوارەوەدا داهاتی ناوەندی تاکە کەسی دانیشتوانی ئەمەریکا روون بکەینەوە.

داهاتی سالانە (دۆلار)	ژمارەی تاکە کەسەکان
٩٤٠٠٠	A
٤١٠٠٠	B
٤٠٠٠٠	C
٣٩٠٠٠	D
٣٨٠٠٠	E
٣٧٠٠٠	F
٣٧٠٠٠	G

لە نموونەکەی سەرەوەدا ئەگەر بەهۆی ژمێرکردنی ساکاری ماتماتیکەوە ناوەندی داهاتی ساڵانەی خەڵی دیاریبکەین ئەوە بریتی دەبێت لە (٤٦٠٠٠) دۆلار ئەمەش بە دابەشکردنی کۆی هەموو داهاتەکان (٣٢٦٠٠٠) دۆلار بەسەر ژمارەی تاکە کەسەکاندا کە بریتییە لە (٧). بەڵام لە راستیدا ئەم ژمێریکردنە ناوەندی داهاتی خەڵکیمان نیشان نادات. ئەگەر لە روانگەیەکی ترەوە سەیری بکەین دەبینین بەرزترین داهات بریتییە لە (٩٤٠٠٠) دۆلار لە ساڵێکدا وە نزمترین داهات بریتییە (٣٧٠٠٠) دۆلار لە ساڵێکدا. ئابورریناسان میتۆدێکی تر بەکار دەهێنن لە ژمێرکردنی ناوەندی داهاتدا تا پێی دەوترێت (ناوەنداریێتی). چونکە ئابووریناس پێویستە هەموو فاکتەرەکان کە کاریگەرییان هەیە لەسەر داهات شیتەڵ بکەنەوە دوای ئەوە ژمێری ناوەندی داهات دەکەن، لەم نموونەیەدا ناوەندێتی داهات بریتی دەبێت لە (٣٩٠٠٠) دۆلار. بەڵام بە ژمێرکردنی ساکاری ماتماتیکان بریتیبوو لە (٤٦٠٠٠) ئێستا سەیری ئەم جیاوازیانە بکە. کە بریتی دەبێت لە (٧٠٠٠) دۆلار لە ساڵێکدا بێگومان ئەمەش هەڵەیەکی گەورەیە.

کەواتە زانیاری ئابووریەکانو ئامارە ئابوورییەکان تەنها برتیی نین لە ژمارەیەی رووت و هیچی تر بەڵکو تەعبیر لە دیاردە ئابووریو گۆڕانکارییە ئابوورییەکان دەکەن بۆیە پێویستە بە سەرنجەوە سەیری ئەو زانیارییانە بکەین.

فەسڵی چوارەم

دەستی شاراوە!

لەپێناوی جێبەجێکردنی داوا و خواستو پێویستییەکانی خەڵکی، کەسانو کۆمپانیاکانو دام و دەزگا حکومییەکان دەکەونە چالاکی ئابووری، واتە رێدەکەون لەسەر کڕینو فرۆشتنی کاڵا و خزمەتگوزارییە بەرهەم هێنراوەکان بەرامبەر بە نرخێکی دیاریکراو. هەروەك لە فەسڵی دووەمدا باسمان لێکرد چالاکی ئابووریو مامەڵەکردن دەبێتە هۆی پێکهێنانی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی هەندێ لە ئابووریناسان کۆێ داوا و خواستەکان یەکسان دەکەن بە تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بەپێی یاسا ئابوورییەکان لە کۆی داوا و خواست هەبێت واتە خستنەروو پێشنیار هەیە. کەواتە خستنەروو رووەکەی ئەودیوی داواکانە.

بێگومان یاسای داوا و خستنەڕوو پابەندە بە چەندان فاکتەرەی کاریگەرەوە کە لە دوایدا بەدرێژی باسیان لێ دەکەین و هەروەها باس لە کاریگەری داوا و خستنەروو دەکەین لە دیاریکردنی بەها و نرخی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان. کەواتە ئەو دەستە شاراوەیە چییە کە سەواو مامەڵەی بەشدارانی بازاڕەکان رێکوپێك دەکەن وە چالاکیو جموجوڵە ئابوورییەکان ئاڕاستە دەکات. بە واتایەکی تر ئەوە دەستە شاراوەیە چییە کە سەرجەم پەیوەندییە ئابوورییەکان دیاری دەکات ئەو دەستە شاراوەیە بریتییە لە (داوا و خستنە روو) لەم فەسڵەدا هەوڵ دەدەین بە شێوەیەکی فراوان باس لەو دەستە شاراوەیە بکەین چونکە داوا و خستنەڕوو گرنگترین و کاریگەرترین تەوەری ئابوورییە بە تێگەیشتن لە ناوەڕۆکی یاساکانی داوا و خستنەروو دەتوانین هەموو دیاردە ئابوورییەکان شیتەڵ بکەین داوا و خستنەڕوو کلیلی گەورەی هەموو نهێنی زانستە ئابوورییەکانە هەر بۆیە پێی دەوترێت (هێزی شاراوە یان دەستی شاراوە).

فەرهەنگی ئابووری

یاسای خستنەڕوو خواست :(Law of demand and supply) یاسایەکی بنەڕەتییە لە ئابووریدا، نرخی هەر شمەکێك یان خزمەتگوزارییەك لەسەر هێزی خواستو هێزی خستەڕووی راوەستاوە، نرخیشی لە ئاستی هاوکێشەبوونی هەردوو هێزەکەدا جێگردەبێت.

داوا و خواستەکان

لە بازاڕەکاندا هەر کاڵا و خزمەتگوزارییەك نرخی خۆی هەیە، وە تەنها کڕیار بڕیاری چارەنووسی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان لە بازاڕەکاندا دەدات. سروشتی کڕیار لەوەدایە هەمیشە دەگەڕێت بەدوای هەرزانترین نرخدا بۆ کڕینی پێویستییەکانیو جێبەجێکردنی داوا و خواستەکانی، لەلایەکی ترەوە فرۆشیار هەمیشە هەوڵ دەدات بە نرخێکی گرانتر کاڵا و خزمەگوزارییەکان بفرۆشێت. کەواتە ململانێیەکی هەمیشەیی هەیە لە نێوان کڕیار و فرۆشیاردا، واتە لە نێوان داوا و خستنەڕوودا. ئابووریناسان ململانێ و ناکۆکی نێوان داوا و خستنەروو بە هێزی بزوێنەری هەموو پەیوەندییە ئابوورییەکان لە قەڵەم دەدەن. کەواتە لەبەر رۆشنایی ئەم بیرۆکەیە چەند نرخ کەمتر بێت کڕیار دەتوانێت کاڵا و خزمەتگورایییەکان بکڕێت، وە چەند نرخ بەرز بێت کڕیار بە بڕێکی کەمتر کاڵا و خزمەتگوزارییەکان بەدەست دەهێنێت. ئەگەر سەرنج بدەین دەبینین خەڵکی زیاتر شەربەت و گوڵەبەڕۆژە دەکڕن وەك لە کەڤیارو ماسی، خەڵکی بەشێوەیەکی گشتی ئامێری هەرزان دەکڕن وەك لە ئامێرە گرانەکان.

ئێستا هەوڵ دەدەین بەهۆی نموونەیەکی ئاسانەوە پرۆسەی کڕینو فرۆشتن روون بکەینەوە گریمان سوپەرمارکێتێك پسپۆڕە لە فرۆشتنی گۆشتی ئاژەڵدا. خاوەنی سوپەرمارکێتەکە دەیەوێت بزانێت چەند کیلۆ گۆشت دەفرۆشێت لە ماوەیەکی دیاریکراودا بۆ ئەمەش گۆڕانکاری دەکات لە نرخدا واتە چەند نرخێکی جیا جیا بۆ کیلۆیەك گۆشت دیاری دەکات ئابووریناسان بەم پرۆسەیە دەڵێن خشتەی داواکان.

خشتەی ژمارە (٤-١) خشتەی داواکان:

نرخ بۆ یەك کیلۆ گۆشت (دۆلار)	بڕی گۆشتی فرۆشراو بە (کیلۆ)
٥,٠٠	٢٠ ٠٠٠
٤,٠٠	٤٠ ٠٠٠
٣,٠٠	٦٠ ٠٠٠
٢,٠٠	٨٠ ٠٠٠
١,٠٠	١٠٠ ٠٠٠

خشتەی داواکان بڕی گۆشتی فرۆشراومان نیشان دەدات بە نرخی جیاجیا، دەبینین چەند نرخ نزم بێت بڕی گۆشت زیاتر دەفرۆشرێت وە بە پێچەوانەشەوە چەند نرخ بەرز بێت بڕی گۆشت کەمتر دەفرۆشرێت.

لەم نموونەیەدا بە شێوەیەکی زۆر سادە پەیوەندی داوا و خواستەکانمان تەنهابە فاکتەری گۆڕانی نرخەوە بەستەوە، لە کاتێکدا کە چەندان فاکتەری تری کار دەکەنە سەر نرخی گۆشتی ئاژەڵ. وەك نرخی گۆشتی سپی (گۆشتی باڵندە) یان گۆشتی ماسی. ئێمە تەنها لەبەر ئاسانکردنی تێگەیشتنە لە یاسای دواکان زۆربەی فاکتەرەکانمان پشتگوێ خست ئێستا ئەگەر ئاماری خشتەکەی سەرەوە لە شێوەی وێنەدا نیشان بدەین ئەوا ئەم شێوەیەی خوارەوەمان دەست دەکەوێت.

وێنەی ژمارە (٤-١) چەماوەی داواکان:

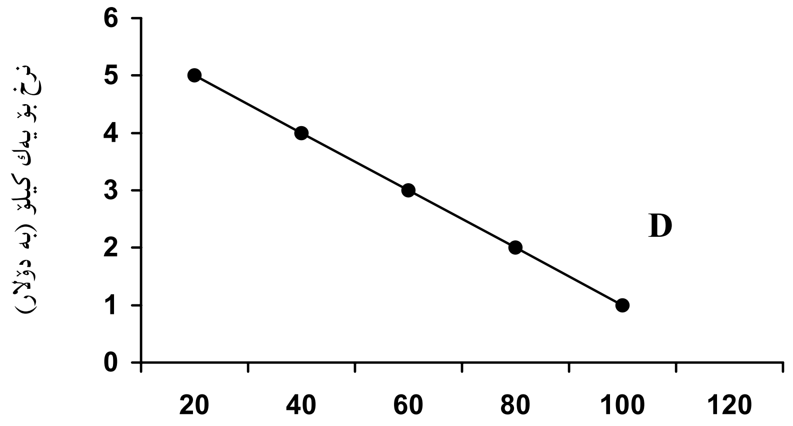

ئەگەر سەیری وێنەکەی سەرەوە بکەین جارێکی تر بۆمان دەردەکەوێت چەند نرخ بەرزبێت گۆشت کەمتر دەفرۆشرێت وەئەمەش لە چەماوەی (D) لە وێنەکەی سەرەوەدا بە ئاشکرا دیارە، چاماوەی داواکان پەیوەندی راستەوخۆی قەوارەی گۆشت بە نرخی گۆشتەوە نیشان دەدات، لێرەدا پرسیارێکی لۆژیکی دێتە پێشەوە ئایا بۆچی کڕیار هەمیشە هەوڵی کڕینی کاڵا و خزمەتگوزارییە هەرزانەکان دەدات؟

هۆی یەکەم: لەبەر ئەوەی سروشتو سایکۆلۆژی مرۆڤ بەو شێوەیە هەڵکەتووە.

هۆی دووەم: سنوورداریەتی توانای کڕین واتە سنوورداریەتی داهات. ئێستا هەوڵ دەدەین بە شێوەیەکی فراوانتر باسی لە یاسای داوا بکەین بە رەچاوکردنی هەموو ئەو فاکتەرە گرنگانەی کە کاریگەری راستەوخۆیان هەیە. داوا گشتییەکان رەنگە بەرەو زیادبوون یان کەمبوون بچێت، ئەویش بەهۆی کاریگەری ئەم فاکتەرانەی خوارەوە

- زەوقو مەیلی کڕیار.
- ژمارەی دانیشتوان.
- جیاوازی نرخەکان.
- داهات.
- پێشبینیکردنی گۆڕانی نرخەکان.

ئێستاکە هەوڵ دەدەین یەك یەك ئەو فاکتەرانەی سەرەوە روون بکەینەوە.

- زەوق و مەیلی کڕیار

لە فەسڵی یەکەمدا باسمان لە جیاوازی زەوقو حەزەکانی خەڵکی کرد. کڕیار ئازادە لە هەڵبژاردنی چەندایەتیو چۆنایەتی کاڵا و خزمەگوزارییەکاندا. هەڵسوکەوتی کڕیارەکان لە بازاڕەکاندا هەمەلایەنی و جیاوازن جیاوازییەتی زەوقەکان بۆتە هۆی بەرهەمهێنانی کاڵا و خزمەتگوزاری هەمەجۆر. بۆ نموونە هەموو کەس گۆشتی ئاژەڵ بەکارناهێنن لە ژەم خوادرنەکانیاندا بەڵکو حەز بە گۆشتی باڵندە دەکەن. هەندێ جار باری کۆمەڵایەتی دەبێتە هۆی رێگر لەبەکارهێنانی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان، وەزیرێك ناتوانێت لەسەر شەقامەکان لەفەیەك گەس بخوات هەرچەندە حەز بە خواردنی ئەو لەفە گەسە بکات. کەواتە زەوقو مەیلی کڕیار کاریگەرییەکی راستەوخۆیان هەیە لەسەر قەوارەی فرۆشتنی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان، کەواتە کاریگەرییەکی راستەوخۆشیان هەیە لەسەر داوا و خواستەکان.

- ژمارەی دانیشتوان

هەروەك لە فەسڵی دووەمدا باسمانی لێکرد، ژمارەی دانیشتوان کارێکی گەورەیان هەیە لەسەر قەوارەی داواکانو، بۆ نموونە لە ساڵی (٢٠٠٢)دا ئابووری ئەرجەنتین تووشی تەنگەژییەکی قووڵ و فراوان بوو، ئەمەش بووە هۆی کۆچکردنو رەوکردنی سەدان هەزار ئەرجەنتینی بۆ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، وەك ئاشکرایە دانیشتوانی ئەرجەنتین زۆر هۆگری گۆشتی سوورن بە تایبەتی مانگا، لەبەر ئەوە لە ئەمەریکا داوا لەسەر گۆشتی سوور زیادی کرد چونکە کۆچی ژمارەیەکی زۆری ئەرجەنتینی بە شێوەیەکی کتوپڕ بۆ

ئەمەریکا کە حەزیان بە گۆشی سوورە بووە هۆی زیادبوونی داوا لەسەر گۆشتی سوور، کەواتە زۆرتربوونی ژمارەی دانیشتوان بە شێوەیەکی راستەوخۆ کاردەکەنە سەر زیادبوونی داواکان بە شێوەیەکی گشتی هەندێ جار دەبێتە هۆی زیادبوونی داواکان بۆ کاڵایەکی تایبەتی وەك نموونەکەی سەرەوەمان.

– جیاوازی نرخەکان

ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ نموونەکەی پێشوومان، گریمان نرخی گۆشتی سوور نەگۆڕ و جێگیردەبێت لە ئاستێکی دیاریکراودا. بەڵام لە هەمان کاتدا نرخی گۆشتی سپی (باڵندە) بەشێوەیەکی بەرچاو دادەبەزێت. کەواتە داوا لەسەر گۆشتی سوور کەمتر دەبێتەوەو، داوا و خواست بۆ گۆشی سپی زیاد دەکات، بۆچی؟ چونکە لە هەردوو حاڵەتەکەدا هەردوو بەرهەمەکە گۆشتن، مرۆڤ دەتوانێت لە جیاتی گۆشتی سوور گۆشتی سپی بخوات. ئەمەش پێی دەوترێت لەبری دانان، یان گۆڕین، واتە گۆڕینی بەرهەمێك لە بڕی بەرهەمێکی تر کە هەمان سیفەتیان هەیە.

دەتوانین چەند نموونەی تر بهێنینەوە لە گۆڕینی کاڵا و خزمەتگوزارییە لەیەك چووەکان لە سیفەتەدا.

ئەم فاکتەرە کاریگەرییەکی راستەوخۆی هەیە لەسەر پێکهێنانی داوای کاڵا و خزمەتگوزارییەکان بۆ نموونە تەلەفونی دەستی هەموو یەك سیفەتیان هەیە، کە بەهۆیەوە دەتوانین تەلەفۆنی پێ بکەین، بەڵام لەهەمان کاتدا بازار پڕە لە تەلەفۆنی دەستی جۆراوجۆر دەتوانین مارکەی نۆکیا بکڕین یان مارکەی سەمسۆنگ. دەتوانین تەلەفونی دەستی نەکڕین، تەنها تەلەفۆنی ئاسایی بەکار بهێنینو.. هتد...

کەواتە بوونی بەرهەمە جیاجیاکان بە هەمان سیفەتی بەکارهێنانەوە چەندایەتی داواکان زیاد دەکات، ئەوکاتە لەم کێبەرکێیەدا لە نێوان کۆمپانیا بەرهەم هێنەرەکاندا هەوڵی بەرهەم هێنانی جۆریەتی باش دەدەن واتە پاشکردنی جۆریەتی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان بە نرخی گونجاو ئەمەش هەموو لەبەرژەوەندی کڕیاردا دەبێت.

فەرهەنگی ئابووری

لە بری دانان – واتە بەکارهێنانی کاڵا و خزمەتگوزاری لە بری کاڵا و خزمەتگوزارییەکی تر کە هەمان سیفەتیان هەیە. ئابووریناسان چەند زاراوەیەکیان بۆ ئەم

دیاردەیە داناوە کە هەمان مانایان هەیە، ئەو زاراوانەش (جێگرتن، گۆڕینی بەرهەم بە بەرهەم، شوێن گۆڕکێی بەرهەمەکان.

- داهـــــات

هەروەك فاکتەرەکانی تر بەرزی و نزمی (کەمیو زۆری) داهاتی دانیشتوان کاریگەرییەکی راستەوخۆیان هەیە لەسەر داواکان. بەپێی بەرزبوونەوەی داهات داواکان زیاد دەکەن، وە بەکەمبوونەوەی داهات داوای کاڵا و خزمەتگوزارییەکان کەم دەبێتەوە. ئەو وڵاتانەی کە داهاتی دانیشتوانی بەرزە وەك وڵاتە پێشکەوتووە پیشەسازییەکانو وڵاتەکانی کەنداوی عەرەب داهاتیان رێگەی ئەوەیان پێ دەدات ئەو کاڵا و خزمەتگوزارییانە بکڕن کە جۆرێتییەکەی بەرزە وە هەندێ کاڵا و خزمەتگوزاری بەلای کڕیاری ئەو وڵاتانەوە بەستاندارت دەژمێردرێت بۆ نموونە گۆشت، بەڵام لە وڵاتە دواکەوتوو, هەژارەکاندا گۆشت بە بەرهەمێکی ستاندارت دانانرێت, چونکە داهاتی خەڵکی ئەو وڵاتانە نزمە رێگەیان پێ نادات کە هەموو رۆژێك گۆشت لە ژەم خواردنەکانیاندا بەکار بهێنن. کەواتە بڕی داهات کارێکی راستەوخۆیان هەیە لەسەر داواکان. ئەرکو هەوڵی حکومەتەکان هەمیشە بەرزکردنەوەو زیادکردنی داهاتی خەڵکییە چونکە رێژەی داهات کاریگەری راستەوخۆی هەیە لەسەر ئابووری بە گشتی کە لەبەشەکانی داهاتوودا بە درێژی باسی لێ دەکەین.

فەرهەنگی ئابووری

داهات، دەسکەوت Income: بریتییە لەو راژەیەی یان ئەو کەڵکەی کە بەهۆی سەرمایە یان کارەوە پەیدابێت. ئەمەش دوو سەرچاوەی هەیە:

١) خاوەندارێتی کەسێك لەمایە، ئەم جۆرە (داهاتی نادەر دەست)ی پێی دەگوترێ.

٢) ئەو داهاتەی کە لەئەنجامی چالاکییەکە ئابووری دێتەدی، ئەم جۆرەش (داهاتی دەردەست)ی پێدەگوترێ.

داهات چەند شێوەیەکی هەیە، لەهەرە گرنگەکانیان:

Gross Income	- سەرجەمی داهات
Real Income	- داهاتی راستەکی (راستەقینە)
Annuitant	- داهاتی ساڵانە
Net Income	- داهاتی رووت
National Income	- داهاتی نەتەوە
Total Income	- داهاتی هەمەکی
Earned Income	- داهاتی دەردەست
Money Income	- داهاتی نەخت

- سەرجەمی داهات:

سەرجەمی ئەو داهاتەیە کە دەست کەسێك دەکەوێت لەماوەی کاتێکی دیاریکراودا

- داهاتی راستەکی (راستەقینە):

بڕی ئەو شمەكو خزمەتگوزارییانەیە کە ئەو خەڵکانە بە داهاتی نەخت دەستیان دەکەوێت.

- داهاتی ساڵانە:

ئەو کەسەی کە بە درێژایی تەمەنی مووچەیەکی یان کرێیەکی ساڵانە وەردەگرێت.

- داهاتی رووت:

ئەوەی لە مەرجەمی داهاتەوە دەمێنێت پاش پێدانی تێچوونی بەرهەم و بەکاربردن و چاککردنەوە.

- داهاتی نەتەوە:

لە گشت شمەك و خزمەتگوزارییانە پێکهاتووە کە لەماوەی ساڵێکدا دێتە بەرهەم.

- داهاتی هەمەکی (سەرجەمی داهات):

سەرجەمی داهاتی گشت کەسان لە شێوەی کرێ و موچە، یان خزمەتگوزاریی جرو جیاواز کە شێوەی قازانج یان سوود وەردەگرێ بەم واتایە سەرجەمی داهات = سەرجەمی هەموو بەرهەم لە ئابووری نیشتمانیدا لە ماوەو کاتێکی دیاریکراودا.

- داهاتی دەردەست:

ئەو داهاتەیە کە کەسێك دەستی دێنێت لە ئەنجامی ئەو رەنجەی کە بەختی دەکات، وەك کرێ و موچە.

- داهاتی نەخت:

بڕی ئەو پارەیەیە کە دەست خەڵکی دەکەوێت لە ماوە و کاتێکی دیاریکراودا.

فەرهەنگی ئابووری

ستاندارت: داوا لەسەر کاڵا و خزمەتگوزارییەکان کە ستاندارتن بەپێی زیادەی داهات زیاد دەکات، بەڵام داوا لەسەر کاڵا و خزمەتگوزارییەکان کە سیفەتی ستاندارتیان تێدا نییە واتە جۆریەتی نزمو خراپ بەپێی بەرزبوونەوەی قەوارەی داهات کەمتر دەبێتەوە.

- **پێشبینکردنی گۆڕانی نرخەکان**

یەکێك لە فاکتەرەکانی تر کە کاریگەری راستەوخۆ دەکەنە سەر داواکان خەرجی کڕیارە لە داهاتوودا بۆ نموونە ئەگەر کڕیار بزانێت کە دوای ماوەیەکی دیاریکراو (مانگێك) نرخی گۆشت بەرزدەبێتەوە ئەوا کڕیار یەکسەر دەکەوێتە گۆشت کڕین و فرێزەرەکەی پڕدەکات لە گۆشت بۆئەوەی لە داهاتوودا بەنرخی گران گۆشت نەکڕێت ئەمەش پێی دەوترێت پێشبینیکردنی گۆڕانی نرخەکانی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان. بەڵام ئەم فاکتەرە کاریگەری نییە لەسەر هەندێ خزمەتگوزاری بۆ نموونە ئەگەر سەرتاشەکان بڕیار بدەن نرخی سەرتاشین بەرزبکەنەوە ئەوا خەڵکی ناتوانن زیادبوونی قژ رابگرن وە سەرنەتاشن تاکو هەرزان دەبێت ناچاردەبێت کەی قژی زۆربوو سەربتاشێت هەرچەندە نرخی سەر تاشینیش بەرزبێت. کەواتە گۆڕانکاری نرخ لە داهاتوودا کارێکی راستەوخۆیان هەیە لەسەر داواکان بەرەو کەمبوونەوە یان بەرەو زیادبوون.

ئێستا هەوڵ دەدەین بەهۆی ئەم وێنەیەی خوارەوە رادەی گۆڕینی داواکان بەپێی گۆڕینی نرخی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان زیاتر روون بکەینەوە. وە هەروەها هەوڵ دەدەین بەهۆی وێنە و خشتەکانی خوارەوە سیفەتی فاکتەرەکانی سەرەوە لەسەر داواکان روون بکەینەوە.

وێنەی ژمارە (٤-٢) گۆڕانی داوا گشتییەکان:

D1 = بۆ سەرەوە (زیادبوونی داواکان)

D2 = بۆ خوارەوە (کەم بوونەوەی داواکان)

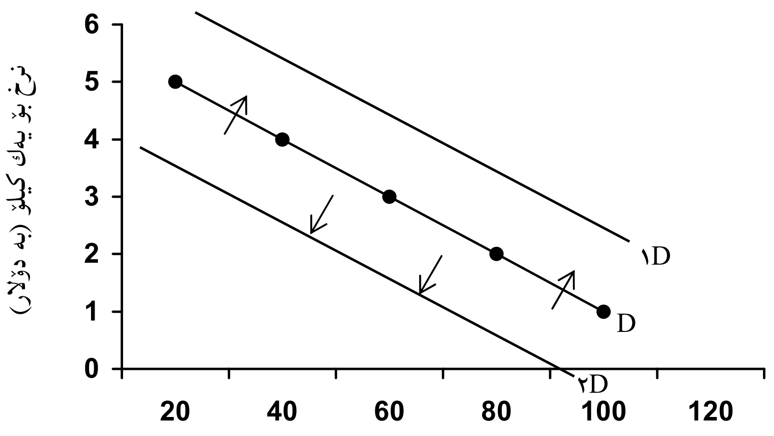

جارێکی تر گەڕاینەوە سەر کاریگەری نرخ لەسەر داواکان، لە وێنەکەی پێشوودا دەبیبنین کاتێك نرخی گۆشت لە (٤) دۆلارەوە بۆ یەك كیلۆ دادەبەزێت بۆ (٣) دۆلار بۆ یەك كیلـۆ ئـەوا قەوارەی گۆشت فرۆشتن لە (٤٠٠٠٠) كیلۆوە زیاد دەبێت بۆ (٦٠٠٠٠) كیلـۆ وە ئەمـەش بـە هـەردوو چـەماوەی (D2) وە چـەماوەی (D1) نیـشان دراوە، بـەڵام چـەماوەی (D) نرخـی گۆشتمان نیشان دەدات بە نەگۆڕی واتە (٥) دۆلار بۆ هەر كیلۆیەك.

ئێستا بۆ زیاتر روون کردنەوە وێنەکەی پێـشوو لەشـێوەی نەخشەکێـشانی ئـەم خـشتەیەی خوارەوەدا نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (٤—٢) سیفەتی گۆڕانی داواکان:

	داوا نەگۆڕەکان چەماوەی D	زیادبوونی داواکان چەماوەی D1	کەمبوونی داواکان چەماوەی D2
نرخ بۆ یەك كیلۆ گۆشت (دۆلار)	كیلۆ گۆشت	گۆشت بە كیلۆ	كیلۆ گۆشت
٥,٠٠	٢٠٠٠٠	٣٠٠٠٠	١٠٠٠٠
٤,٠٠	٤٠٠٠٠	٥٠٠٠٠	٣٠٠٠٠
٣,٠٠	٦٠٠٠٠	٧٠٠٠٠	٥٠٠٠٠
٢,٠٠	٨٠٠٠٠	٩٠٠٠٠	٧٠٠٠٠
١,٠٠	١٠٠٠٠٠	١١٠٠٠٠	٩٠٠٠٠

ئامارەکانی خشتەی سەرەوە جارێکی تر دەیسەلمێنێت کە قەوارەی گۆشت فرۆشتن پەیوەندی راستەوخۆی هەیە بە نرخی گۆشتەوە واتە داواکان بەپێی گۆڕینی نرخ دەگۆڕێت، بـەڵام ئەگـەر زۆر بە وردی لە ژمارەکانی ناو خشتەکە بکۆڵینەوە ئەوا دەبینین جگە لە نرخ سـیفەتی بەرهـەم کار دەکەنە سەر داواکان. دەبینین کاتێك نرخی گۆشت بۆ یەك كیلۆ بریتییە لە (٣) دۆلار ئـەوا قەوارەی فرۆشتن زیادەبێت بە بڕی (٧٠٠٠) كیلۆ ئایا ئەبێ هۆکەی چی بێـت؟ هـۆ زۆرە بـەڵام هەرە گرنگەکان رەنگە لەو ماوەیەدا نرخی گۆشتی سپی زۆر بەرز بێتەوە بۆیـە خـەڵکی زیـاتر گۆشتی سوور دەکڕن، یان رەنگە داهاتی خەڵکی زیادی کرد بێت بەرێژەیەك کە دەتـوانن زیـاتر گۆشتی سوور بکـڕن, بـەڵام کاتێـك نرخـی گۆشـت بەهـەمان نرخـدا (٣) دۆلار بـۆ كیلۆیـەك دەفرۆشرێت. سەیر دەکەین داوا کەم دەبێتەوە چاماوەی (D2) بۆ (٥٠٠٠٠) كیلۆ.

چۆن ئەم گۆڕانە روون بکەینەوە ، روونکردنـەوە ئـەم دیاردەیـە لـە خـودی گـۆڕانی سـیفەتی داواکانە. چونکە رەنگە لەو کاتەدا گۆشتی سپی زۆر نزم بووبێتەوە بۆیـە خـەڵکی زیـاتر گۆشـتی سپی لەچاو گۆشتی سووردا دەکڕن، یان رەنگە داهاتی خەڵکی کەم بووبێتـەوە بـەهۆی تەنگـەژی ئابوورییەوە یان رەنگە ژمارەی بێکاران زیادی کردبێت کەواتـە دەتـوانین بڵـێین سـیفەتی گـۆڕانی داواکان کاریگەرییەکی راستەوخۆیان هەیە لەسەر قەوارەی فرۆشتنی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان.

فەرهەنگی ئابووری

خواست (Demand) : بڕی ئەو شمەکەیە کەیەکێك ئارەزووی دەکات و دەتوانێـت بـەنرخی جیاواز لەکات و شوێنێکی دیاری کراودا بیکڕێت.

خواست چەند جۆر و شێوەیەکی هەیە, لەهەرە گرنگەکانیان:

- خواستی بەکاربردن	Consumption Demand
- خواستی جێگیر	Alterante Demand
- خواستی بازاڕ	Market Demand
-خواستی داخراو	Closed Demand
-خواستی بێجیر	Inelastic Demand
- زێدە خواست	Excess Demand
- خواستی کارا (هەرمێن)	Effective Demand
- خواستی هەمەکی (سەرجەمی خواست)	Aggregate Demand
- فرە خواست	Multiple Demand

- خواستی هاوجیڕ	Unitary Elasticity Demand
- خواستی تەواوکەر	Complementary Demand
- خواستی ئاوێتە	Composite Demand
- خواستی بەجیڕ (بەپێز)	Elastic Demand
- خواستی بەکاربەر	Consumer’s Demand
- خواستی هاوبەش	Joint Demand
- خواستی وەرگیراو	Derived Demand
- خواستی گیرۆ	Limited Order
- خواستی دوایەکی (دواخواست)	Final Demand

- خواستی بەکاربردن:

خواستی خەڵك لەسەر شمەکی بەکاربردندا.

- خواستی جێگیر:

خواست لەسەر زیاتر لەیەك شمەك بۆ تێرکردنی پێداویستییەکی مرۆیی دیارکراو.

- خواستی بازاڕ:

شمەك‌و خزمەتگوزاری خواستراو بەنرخی ڕەوەن و باو لەبازاڕێکی دیارکراودا.

-خواستی داخراو:

ئەم زاراوەیە لە مەیانی بازرگانی دەوڵەتیدا بەواتای خواستی کڕینی دەرەکی دێ، واتە ئەو خواستە دەرەکییەی کە لەڕێگەی نێوانبەرو (Agent)ەوە جێبەجێ دەکرێت.

-خواستی بێجیڕ:

بارێکە تیایدا گۆڕانی ڕێژەیی لە بڕی خواستراودا کەمترە لە گۆڕانی ڕێژەیی لە نرخدا.

-زێدە خواست:

ئەو بارەیە کە تێیدا ئەو بڕەی کڕیارەکان ئارەزووی کڕینیان هەیە لە شمەك‌و خزمەتگوزاریی زیاترە لەو بڕەی کە فرۆشیارەکان ئامادەن بیفرۆشن.

- خواستی کارا (هەرمێن):

زاراوەیەکە (کینز)ی ئابووریناس بۆ دەربڕینی خواستی هەمەکی بەکاری دەهێنن واتە خەرجی هەمەکی لە کۆمەڵگەیەکدا، ئەم خواستەش لە خواستی بەکاربردن خواستی وەبەرهێنان پێکهاتووە.

- خواستی هەمەکی (سەرجەمی خواست):

سەرجەمی خواست لەسەر شمەك و خزمەتگوزاریی لە کۆمەڵێکدا.

- فرە خواست:

خواست لەسەر شمەکێك خواستێکی فرە دەبێت ئەگەر ئەم شمەکە توانای تێرکردنی چەند پێداویستییەکی جیاوازی هەبێت، واتە ئەگەر چەند جۆرە بەکارهێنانێکی هەبێت، وەك کارەبا کە بۆچەند مەبەستێك بەکار دێت.

- خواستی هاوجیڕ:

بارێکە تێیدا ڕێژەی گۆڕان لەبڕی خواستراودا یەکسانە بە ڕێژەی گۆڕان لە نرخدا.

- خواستی تەواوکەر:

دوو شمەك یان زیاتر خواستەکەیان تەواوکەری یەکتر دەبێت ئەگەر بێتو زیاد بوونی خواست لەسەر یەکێکیاندا ببێتە هۆی زیاد بوونی خواست لەسەر هی دیکەدا، وەك گەڕێن و بەنزین.

- خواستی ئاوێتە:

خواست لەسەر شمەك‌و خزمەتگوزاری بۆ چەند مەبەستێکی جیاواز.

- خواستی بەجیڕ (بەپێز):

بارێکە تیایدا گۆڕانی ڕێژەیی لەپڕی خواستراودا گەورەترە لە گۆڕانی ڕێژەیی لە نرخدا.

- خواستی بەکاربەر:

بڕی ئەو شمەکەو خزمەتگوزرارییەیە کە بەکاربەر ئارەزووی وەدەست هێنانیان دەکات لە ماوەی کاتێکی دیاریکراودا، بە مەرجێ ئەم ئارەزووە بەهێزی کڕین_واتە پارە) نیشان بدرێت.

- خواستی هاوبەش:

زاراوەیەکی ئابوورییە بەواتای پێوەندیی نێوان نرخەکانی هەندێ شمەك دێ، بەهۆی هاوبەشی خواست لەسەر ئەم شمەکانەدا، بۆ نموونەی خواست لەسەر چای و شەکر، خواستێکی هاوبەشە.

- خواستی وەرگیراو:

خواستی شمەکێك لە خواستی شمەکێکی دیکە وەرگیرابێ.

- خواستی گیرۆ:

ئەو کۆتانەی کە دەخرێتە سەر خواستی کڕین‌و فرۆشتن لە بازاڕی کاغەزی داراییدا. وەك خۆ بەنرخێك بەستن.

- خواستی دوایەکی (دواخواست):

ئەم زاراوەیە لە پلاندانانی ئابووریدا بە واتای بەکاربردنی دوایەکی بەکاردێت بەهەردوو جۆرییەوە (خێزانومیری)+ وە بەرهێنانو هەناردراو. ئەمەیش بە گوێرەی ئەم هاوکێشەیە.

بەرهەمی خۆجێیەکی + هاوردراو = خواستی نێوینە + خواستی دوایەکی = پێداویستییەکانی بەرهەم = دوا بەکاربردنی خێزان + دوابەکاربردنی میری + وەبەرهێنان + هەناردراو.

خستنەڕوو و پێشنیازەکان

هەرچۆن کڕیار ئامادەیە بە نرخێکی گونجاو کالآ و خزمەتگوزارییەکان بکڕێت، ئەوا بەرهەمهێنەریش ئامادەیە بە نرخێکی گونجاو کالآ و خزمەتگوزارییەکانی بفرۆشێت. لە خشتەی ژمارە (٤—١) خشتەی داواکان لە نێوان نرخو قەوارەی بەرهەم روون کردەوە لە روانگەی کڕیارەوە. لە خوارەوە هەمان خشتە دووبارە دەکەینەوە لە روانگەی فرۆشیارەوە واتە خشتەی خستنەڕوو.

خشتەی ژمارە (٤—٣) خشتەی خستنەڕوو:

نرخی یەك کیلۆ گۆشت (دۆلار)	بڕی گۆشتی فرۆشراو (کیلۆ)
٥,٠٠	١٢٠٠٠٠
٤,٠٠	٩٠٠٠٠
٣,٠٠	٦٠٠٠٠
٢,٠٠	٣٠٠٠٠
١,٠٠	٠

لە خشتەکەی سەرەوەدا تێبینی دەکەین کە ژمارەکان کەمێك گۆڕان، چونکە بەکارهێنانی گۆشت بە نرخێکی دیاریکراو جیاوازی هەیە لەبەرهەمی گۆشت بەرامبەر نرخێکی دیاریکراو. لە خشتەکەدا دەبینین بەرهەمهێنەر (فرۆشیار) ئامادەیە تەنها ئەو بڕە گۆشتە بەرهەم بهێنێت کە بە نرخێکی گونجاو دەفرۆشرێت. چەند نرخ بەرزبێتەوە بەرهەمهێنەر زیاتر گۆشت بەرهەم دەهێنێت کاتێك نرخ (٥) دۆلارە بۆ هەر کیلۆیەك ئەوا بەرهەمهێنەر بڕی (١٢٠٠٠٠) کیلۆ گۆشت بەرهەم دەهێنێت بەڵام چەند نرخ کەمبێتەوە

بەرهەمهێنەر کەمتر گۆشت بەرهەم دەهێنێت. هەروەك لە سەرەتای ئەم فەسڵەدا ئاماژەمان پێدا. خستنەڕوو دیوە پێچەوانەکەی داواکانە.

ئێستا ئەگەر ئەم خشتەیە لە شێوەی وێنەدا نەخشە بکێشین ئەوا بۆمان دەردەکەوێت کە پەیوەندی بڕی بەرهەمهێنان و نرخ، پێچەوانەی پەیوەندی نرخو بەرهەمهێنانە لە حاڵەتی سەیرکردنی داواکاندا.

وێنەی ژمارە (٤-٣) چەماوەی خستنەڕوو:

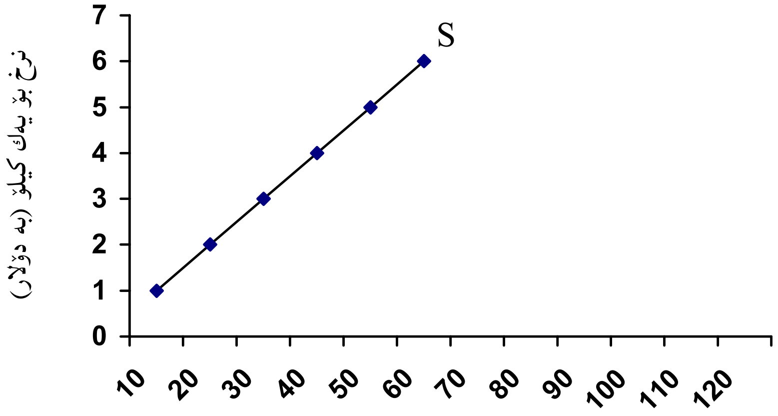

لە وێنەکەی سەرەوەدا دەبینین چەماوەی خستنەڕوو نیشانمان دەدات کە بەرهەمهێنەر ئامادەیی بەرهەمی چەندێ بڕی گۆشتی هەیە بۆ فرۆشتن بە نرخێکی دیاریکراو. سەیردەکەین بڕی بەرهەم جیاوازە لەو بڕەی کە کڕیار ئامادەیە بیکڕێت بە نرخێکی دیاریکراو، (لە دوایدا چارەسەرکردنی ئەم ناکۆکییە روون دەکەینەوە). بێگومان جگە لە گۆڕانی قەبارەی بەرهەم بەنرخەوە، چەند فاکتەرێکی تریش کاردەکەنە سەر قەبارەی بەرهەمهێنان، واتە ئەو فاکتەرانە چین کە کاردەکەنە سەر خستنەرووی کالآ و خزمەتگوزارییەکان. هەرە فاکتەرە گرنگەکان کە کاریگەرییان هەیە لەسەر گۆڕانی خستنەڕوو بریتین لە:

- ئاستی بەرهەمهێنان.
- پێکهاتەی تێچوون.
- جیاوازی نرخەکان.

- پێشبینکردنی گۆڕانی نرخەکان.

ئێستا هەریەك لەو فاكتەرانە روون دەكەینەوە:

– ئاستی بەرهەمهێنان:

هەندێ جار لە راپۆرتە ئابوورییەکاندا گوێمان لێدەبێت کە ئاستی بەرهەمهێنان لە فلاّنە کەرتی ئابووریدا بەرزە یان زۆر بەرز بۆتەوە. بەرزبوونەوەی ئاستی بەرهەمهێنان لە ساڵی (٢٠٠٠)دا لە کەرتی تەکنۆلۆژیای زانیاریدا زۆر بەرزبوو، چونکە بەهۆی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیای زانیاریو داوایەکی زۆر لەسەر بەرهەمەکانی وەك کۆمپیوتەر، سەتەلایت، تەلەفونی دەستی..هتد. لە ساڵەکانی (١٩٩٠)دا زۆربەی زۆری کۆمپانیاکانی کە لەم بوارەدا بەرهەم دەهێنن بە خێرایی بەرهەمەکانیان زیادی کرد ئەمەش بووە هۆی زیادبوونی خستنەڕووی ئەو جۆرە بەرهەمانە لە بازاڕەکاندا ئەوەتا ڕۆژ بەڕۆژ نرخی کۆمپیوتەر، سەتەلایت، تەلەفونی گەڕۆك، کامێرای ڤیدیۆ..هتد. هەرزان دەبێت چونکە خستەڕوو زۆرترە وەك لە داوا.

بێگومان نەك تەنها بەرزبوونەوەی ئاستی بەرهەم بۆتە هۆی زیادبوونی خستنەڕووی بەرهەمی تەکنەلۆژیای زانیاری بەڵکو فاکتەرێکی تری گرنگیش کاریگەری خۆیان کردۆتە سەر زیادبوونی بڕی بەرهەمی ئەو کەرتە ئابوورییە، ئەویش زۆری کۆمپانیا بەرهەم هێنەرەکانە لەو بوارەدا چ کۆمپانیا گەورەکان چ کۆمپانیا بچووکەکان. بێگومان چەند ژمارەی بەرهەمهێنەرانی کەرتێکی دیاریکراو زیاتر بن ئەوا بڕی بەرهەم زۆرتر دەبێت.

ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ نموونەکەی پێشومان کاتێك داوا لەسەر گۆشت زیاد دەبێت ئەوا بەرهەمی گۆشت لە لایەن بەرهەمهێنەرانەوە زیاتر دەبێت. بەرهەمهێنەر هەوڵ دەدات بەهۆی بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای نوێوە ئاستی بەهەمهێنانو بڕی بەرهەم زیاد بکات. تا رادەیەکی وا خستنەڕوو زیاتر دەبێت لە داواکان. ئەمەش دەبێتە هۆی دابەزینی نرخ، بێگومان بەرهەمهێنەر نایەوێت بە نرخێکی هەرزان بەرهەمەکانی بفرۆشێت چارەسەری ئەم ناکۆکییە تەنها بەهۆی هێزی دەستی شاراوەی بازاڕەوە دەبێت واتە بەهۆی هاوسەنگی داوا و خستنەڕوو کە لەدوایدا باسی لێدەکەین.

– پێکهاتەی تێچوون:

ئەگەر بەهای یەکێك لە فاکتەرەکانی بەرهەمهێنان (کەرەسەی خاوو، کرێی کار، ئامێر و مەکائن) نزم بێت ئەوا نرخی تێچوونی گشتی بەرهەمهێنان کەم دەبێتەوە، ئەوکاتە بەرهەمهێنەر دەتوانێت بڕێکی زیاتر بەرهەم بهێنێت بێ ئەوەی نرخ بەرز بکاتەوە ئەمەش

دەبێتە هۆی زیادبوونی خستنەڕوو. کەواتە کەم بوونەوەی نرخی تێچوون دەبێتە هۆی دابەزینی نرخی کاڵای بەرهەمهێنراو.

بە پێچەوانەشەوە ئەگەر بەهای فاکتەرەکانی بەرهەمهێنان بەرزبن ئەوا نرخی تێچوونی بەرهەم زیاد دەکات ئەمەش دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی قەوارەی بەرهەمو کەمبوونەوەی رادەی خستنەڕوو لەئەنجامدا نرخی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان بەرز دەبنەوە، هەموو دەزانین زیادبوونی نرخ لەبەرژەوەندی کڕیار نییە لەبەرئەوە توانای کڕین کەم دەبێتەوە، یان کڕیار ئامادەیی تێدا نییە ئەو بەرهەمە بکڕێت پەنا دەباتە بەر کڕینی بەرهەمێکی تر کە هەمان سیفەتی هەبێت.

فەرهەنگی ئابووری

تێچوون Cost: ئەو بڕە پارەیەیە کە بەرهەمهێن بۆ وەبەرهێنانی شمەکێك لەبەرهەم ماکە جیاوازەکاندا خەرجی دەکات.

جۆرە سەرەکییەکانی تێچوون بریتین لە:

- تێچوونی رەها Absolute Cost
- تێچوونی رێژەیی Comparative Costs
- تێچوونی سەرەتایی Prime Costs
- تێچوونی فرۆتەنی Selling Costs
- تێچوونی خەمڵكراو Estimated Cost
- تێچوونی نەگۆڕ Fixed Costs
- تێچوونی رادەدار Marginal cost
- تێچوونی راستەقینە Real cost
- تێچوونی نیمچە گۆڕاو Semi – Variable Costs
- تێچوونی شاراوە (نادیار) Implicit Costs
- تێچوونی ئاشکرا (دیار) Explicit Costs
- تێچوونی بەرهەم ماکەکان Factor Costs
- تێچوونی هەمەکی Total Costs
- تێچوونی راستەوخۆ Direct Costs
- تێچوونی گۆڕاو Variable Costs
- تێچوونی تێکرایی (تێکڕای تێچوون) Average Costs

- تێچوونی هاوبەش Joint Costs
- تێچوونی نەختینە Monetary Costs
- تێچوونی گواستنەوە Transfer Costs

- تێچوونی ڕەها:

تێچوونی هەر دانەیەك لە دانەكانی كەلوپەلێكی دیاریكراو، بێ ئەوەی بە تێچوونی بەرهەمهێنانێكی دیكەدا هاوسەنگ بكرێ.

- تێچوونی ڕێژەیی:

بریتییە لە ڕێژەی نێوان تێچوونی بەرهەمهێنانی دانەیەك لە كەلوپەلێكی دیاریكراو لە وڵاتێكدا بە پێواری تێچوونی بەهەمهێنانی دانەیەك لە هەمان كەلوپەل لە وڵاتێكی دیكەدا.

- تێچوونی سەرەتایی:

مەبەست لە تێچوونی گۆڕاوە، لە ژمێریاریشدا مەبەست لە توخمەكانی تێچوونە وەك كەرەستەی سەرەتاییو كرێی كاری ڕاستەوخۆ خەرجی ڕاستەوخۆ.

- تێچوونی فرۆتەنی:

ئەو تێچوونەیە كە دەزگا بەرگەی دەگرێت لە ئەنجامی سازكردنەوە و بەخشكردنی بەرهەمەكانی، ئەوەش تێچوونی جاڕ لێدانو گواستنەوە و.. هتد. دەگرێتەوە.

- تێچوونی خەملكراو:

خەملاندن تێچوونی چاوەڕوانكراو پێش ئەوەی دەست بە چالاكی بەرهەمداری بكرێت.

- تێچوونی نەگۆڕ (ناڕاستەوخۆ):

ئەو تێچوونەیە كە بە گۆڕانی قەوارەی بەرهەم یان فرۆتەنی ناگۆڕێ.

- تێچوونی ڕادەدار:

بڕی ئەو تێچوونەیە كە دەردێتە پاڵ سەرجەمی تێچوونەكان لە ئەنجامی فراوانكرنی قەوارەی شمەكی بەرهەمهێنراو بە تاكە دانەیەك.

- تێچوونی ڕاستەقینە:

دەربڕینێكە بۆ ئەو بڕە ڕاستەقینەیەی بەرهەم ماكەكان كە لەبەرهەمهێناندا بەخت دەكرێت.

- تێچوونی نیمچەگۆڕاو:

ئەو تێچوونەیە كە بە گۆڕانێكی كتوپڕ لە ئاستی چالاكی دەزگایەكدا دەگۆڕێ بەڵام بەهەمان ڕێژە ناگۆڕێ.

- تێچونی شاراوە (نادیار):

ئەو پارەیەیە كەدەبێت خاوەنی كار بۆخۆی دایبنێت كە لەجیاتی ئەو خزمەتەی كە پێشكەش بە پڕۆژەكە دەیكات، یا ئەو بەشەیە لە تێچوون كە لە شێوەی پێوراوی ئاشكرا بە دیار ناكەوێت.

- تێچوونی ئاشكرا (دیار):

بریتییە لەو پارەیەی كە دەدرێتە خاوەنی هۆكانی بەرهەمهێنان، جگە لەخاوەن پڕۆژەكە، لە جیاتی ئەو خزمەتەی كە پێشكەشی دەكەن.

- تێچوونی بەرهەم ماكەكان:

تێچوونی ئەو بەرهەمە ماكانەی كە بەشداری لە بەرهەمهێنانێكی دیاریكراودا دەكەن.

- تێچوونی هەمەكی (سەرجەمی تێچوونی):

سەرجەمی ئەو تێچوونانەیە كە بەرهەمهێن دەیدات، واتە تێچوونی نەگۆڕ + تێچوونی گۆڕاو.

- تێچوونی ڕاستەوخۆ (گۆڕاو):

ئەو تێچوونەیە كە بەگۆڕانی قەوارەی بەرهەم دەگۆڕێ، پێشی دەوترێت تێچوونی ڕاستەوخۆ یان بنەڕەت، وەك كرێی كرێكار و گواستنەوە.

- تێكرای تێچوون:

ئەمەش تێكرای تێچوونی دانەیەكی بەرهەمهێنراوە و ئەم تێكراییەش بە دابەشكردنی سەرجەمی تێچوون بەسەر ژمارەی دانەكانی شمەك بەرهەمهێنراوەكاندا دێتە كایەوە. هەروەها (تێچوونی یەك دانە)شی پێ دەگوترێت.

- تێچوونی هاوبەش:

ئەو تێچوونەیە كە دەزگا بەرگەی دەگرێت كاتێ بەرهەمهێنانی دووشمەك یان زیاتر.

- تێچوونی نەختینە:

بریتییە لە تێچوونی یاسایی كە بەپارە نیشان دەدرێت.

- تێچوونی گواستنەوە:

بریتییە لەو تێچوونەی كە دەزگا بەرگەی دەگرێت لە گواستنەوەی كەرەستەی سەرەتایی بۆ كارگە، یان گواستنەوەی شمەكی تەواو دروستكراو لە كارگەوە بۆ بازاڕ.

- جیاوازی نرخەكان:

بۆچوونی بەرهەمهێنەر واتە فرۆشیار، جیاوازە لـە بۆچـوونی بەكاربـەر، لەپێـشەوە باسـمان لێكرد ئەگەر نرخی بەرهەمێك بەرزبێتەوە ئەوا كڕیار هەوڵ دەدات بیگۆڕێت بۆ بەرهەمێكی تر كەهەمان سیفەتی هـەبێت بـەڵام بەمـەرجێك نرخەكـەی هـەرزان بێـت. بـەڵام بەرهەمهێنـەر بەجۆرێكی تر مامەڵە لەگەڵ ئەم دیاردەیە دەكات. بەرهەمهێنـەر بـۆ ئـەوەی كڕیارەكـانی لـە دەست نەچێت، هەوڵدەدات چەند جۆرە بەرهەمێكی جیاواز بەرهەم بهێنێت بەمەرجێك هـەمان سیفەتی بەكارهێنانیان هەبێت وە هەمان كات هەوڵی كەمكردنەوەی نرخەكانیش دەدات.

ئەگەر جارێكی تر بگەڕێینەوە بۆ نموونەكەی پێشوومان، بەرهەمهێنەری گۆشـت دەتوانێـت گۆشتی مانگا بەرهەم بهێنێت یان گۆشتی مەڕ، هەردووكیان هەر گۆشتن تـەنها سـیفەتەكانیان جیاوازن، كەواتە بەرهەمهێنەر بـەپێی ئاسـتی داواكـانی كڕیـارو زەوقـی كڕیـار بـڕ و جـۆری بەرهەمهێنان دیاری دەكات. بێگومان بەرهەمهێنەر و بەكاربەر راستە و هیچ پەیوەندییـەكیان پێكەوە نییە بـەڵكو پەیوەنـدییان تـەنها لـە رێگـەی داوا و خـستنەڕووەوە و لـە بازاڕەكانـدا بەدەردەكەوێ. هەرچەندە پەیوەندی كڕیار و فرۆشیار ناكۆكە بەڵام هێزی دەستی شاراوەی بـازاڕ ئەم ناكۆكییە چارەسەر دەكات.

فەرهەنگی ئابووری

گۆڕینی بەرهەمەكان: بەرهەمهێنەر دەتوانێـت چـەند جـۆرە بەرهـەمێك بەرهـەم بهێنێـت بەهەمان سیفەتی بەكارهێنان، بۆ نموونە جوتیار دەتوانێـت گـەنم بـچێنێت یـان جـۆ، كارگـەی جلوبەرگ دەتوانێت جلی ژنانە بدورێت یان جلوبەرگی پیاوانە. یاریگا دەتوانرێت بۆ یاری تـۆپی پێ بەكاربهێنرێت، لە هەمان كاتدا یاریگا دەتوانرێت بۆ پیشاندانی كۆنسێرتی گۆرانی بێـژێكی ناسراو بەكاربهێنرێت. ئەو بەرهەمهێنەرەی كەدەتوانێت چـەند بەرهـەمێكی جیـاواز بەهـەمان سیفەت بەرهەم بهێنێت هەمیشە شوێنی خۆی لە بازاڕەكاندا دەپارێزێت وە هـەروەها جێگـەی خۆی لەدڵی كڕیاردا دەكاتەوە.

- پێشبینكردنی گۆڕانی نرخەكان:

ئەگەر بەرهەمهێنەر بزانێت كەلە داهاتوودا دەتوانێـت بەرهەمەكـەی بـە نرخێكـی گـرانتر دەفرۆشرێت ئەوا پرۆسەی بەرهەم هێنان رادەوەستێنێ وەلە چاوەڕواندا دەبێـت تـاكو نـرخ بـەرز دەبێتەوە. بۆ نموونە ئەگەر بەرهەم هێنەری گۆشت بزانێت دوای (٣) مانگی تـر نرخـی گۆشـت بەرزدەبێتـەوە چـونكە (جـەژن نزیـك دەبێتـەوە، گۆشـتی هـاوردە قەدەغـە كـراوە لەلایـەن

حكوومەتـەوە، ئـەنفلۆنزای باڵنـدە پەیـدا بـووە لەناوچـەكەدا.....هتـد). بەرهـەمی گۆشـت كەمدەكاتەوە بەمەش خستنەروو كەمتر دەبێتەوە لە بازاڕدا. بەڵام ئەگەر زووتر نرخـی گۆشـت بەرزبێتەوە بەهۆی هەرچ هۆیەكی ترەوە بێـت بەرهەمهێنـەر چـاوەڕێ ناكـات بـەڵكو یەكـسەر بەرهەمی گۆشت زیاد دەكات دەمەوێت بیری خوێنەری بهێنمەوە كاتێـك كڕیـار دەزانێـت نـرخ بەرزدەبێتەوە دوای ماوەیەكی تـر بەپێـچەوانەی بەرهەمهێنـەر، یەكـسەر بڕێكـی زۆر گۆشـت دەكرێتو فرێزەرەكەی پڕدەكات لە گۆشت. كەواتە زیادبوونی نرخ لـە داهـاتوودا دەبێتـە هـۆی بەرزبوونەوەی داواكان لە ئێستادا وە لەهەمان كاتدا دەبێتـە هـۆی زیـادبوونی خـستنەڕوو لـە داهاتوودا. بەڵام نزمبوونەوەی نرخ لە داهاتوودا دەبێتە هۆی زیادبوونی داواكان لـە داهـاتوودا وەهەمان كات دەبێتە هۆی زیادبوونی خستنەروو لەكاتی ئێستادا.

ئێستاكە بەهۆی ئەم وێنەی خوارەوە هەوڵدەدەین گۆڕانی خـستنەڕوو بەشـێوەیەكی گـشتی لەگەڵ رەچاوكردنی فاكتەرەكانی سەرەوەدا نیشان بدەین.

وێنەی ژمارە (٤-٤) گۆڕانی خستنەڕوو بەگشتی:

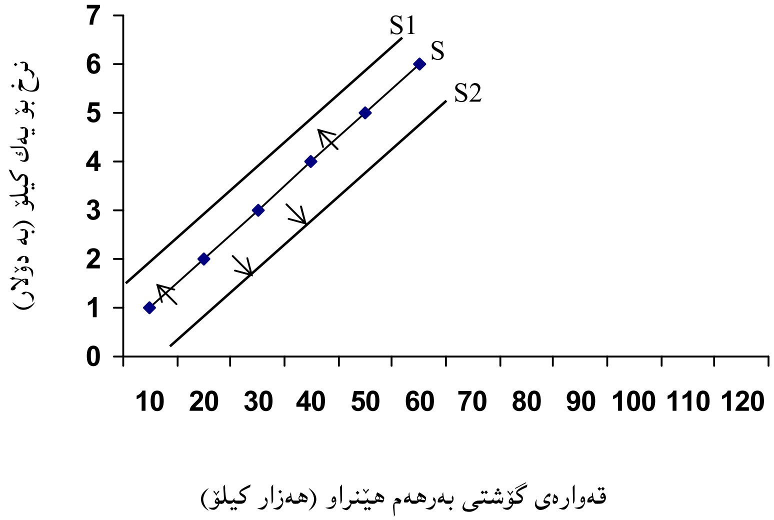

لە وێنەکەی سەرەوەدا دیارە ئەگەر خستنەڕوو بەگشتی زیاد بکات (بەهۆی هەر فاکتەرێکەوە بێت) ئەوا چەماوەی خستنەڕوو مەیلی لای راست دەکات (S2). چونکە لەم حاڵەتەدا بەرهەمهێنەر ئامادەیە بڕی بەرهەم زیادبکات بەبێ گۆڕینی نرخ. بە پێچەوانەشەوە ئەگەر خستنەڕوو کەم بێتەوە چەماوەی خستنەڕوو مەیل دەکات بەلای چەپدا (S1)، چونکە لەم حاڵەتەدا بەرهەمهێنەر بڕی بەرهەمەکەی کەم دەکاتەوە. بەڵام بەهەمان نرخی پێشوو لە بازاڕەکاندا بەرهەمەکەی دەفرۆشێت، کەواتە دەتوانین بگەینە ئەم دەرئەنجامە. کاریگەری هەمان فاکتەر لەسەر داوا و خستنەڕوو کاریگەرییەکی پێچەوانەیە. واتە جارێکی تر ململانێ‌و ناکۆکی داواو خستنەڕوومان بۆ سەلمێنرا. تەنها بازاڕ دەتوانێت چارەسەری ئەم جیاوازییە لە نێوان داواو خستنەڕووەکاندا بکات. ئێستا هەوڵدەدەین روونی بکەینەوە چۆن چۆنی بەچ شێوەیەك بازاڕ دەتوانێت ئەم ناکۆکییانە چارەسەر بکات؟.

فەرهەنگی ئابووری

خستنەڕوو Supply: بڕی ئەو شمەك و خزمەتگوزارییانەیە کە بۆ فرۆشتن بە نرخێکی دیاریکراو و لە کاتێکی دیاریکراودا خراوەتە روو.

هەروەها کارتێکردنێکی لابەر هەیە نێوان نرخ‌و خستنەڕوو خواستدا واتە خستنەڕوو بەیەك رووکار لەگەڵ نرخدا دەگۆڕێ.

لەگەڵ ئەمەش چەند هۆیەکی کاتی‌و هەمیشەیی هەیە کە کاردەکاتە سەر خستنەڕوو، وەك کارتێکردنی بارودۆخی ئاووهەوا لەسەر بەروبوومی کشتوکاڵی‌و کارتێکردنی مانگرتنی کرێکاران لەسەر بڕی پیشاندراو لەبەروبوومی پیشەسازی و هەروەها کارتێکردنی جەنگ و رابینینی نرخەکان لە دوارۆژدا.

جۆرەکانی خستنە روو بریتییە لە:

- خستنەڕووی بێجیڕ	Inelastic Supply
- خستنەڕووی زێدە	Excess Supply
- خستنەڕووی هەمەکی	Aggregate Supply
- خستنەڕووی هاوجیڕ	Unit Elastic Supply
- خستنەڕووی ئاوێتە	Complex Supply
- خستنەڕووی بەجیڕ	Elastic Supply
- خستنەڕووی هاوبەش	Joint Supply

- خستنەڕووی پارە	Money Supply
- خستنەڕووی بێجیڕ:

بارێکە تێیدا گۆڕانی رێژەیی لە بڕی خراوە روودا کەمترە لە گۆڕانی رێژەیی لە نرخدا.

- زێدە خستنەڕوو:

ئەو بارەیە کە تێیدا ئەو بڕەی کە فرۆشیارەکان ئارەزووی فرۆشتنیان هەیە لە شمەك و خومەتگوزاری زۆرترە لەو بڕەی کە کڕیارەکەن ئارەزووی کڕینیان هەیە بەم نرخە.

- خستنەڕووی هەمەکی (سەرجەمی خستنەڕوو):

خستنەڕووی هەمەکی شمەك‌و خزمەتگوزارییە کە بەرامبەر خواستی هەمەکی رادەوەستێت.

- خستنەڕووی هاوجیڕ:

بارێکە تیایدا گۆڕانی رێژەیی لە بڕی خراوە روودا یەکسانە بە گۆڕانی رێژەیی لە نرخدا.

- خستنەڕووی ئاوێتە:

بوونی چەند بەرهەمێکی جیاواز کە هەمان پێداویستی تێر دەکەن، وەك رۆنی ئاژەڵ و رۆنی رووەك.

- خستنەڕووی بەجیڕ (بە پێز):

بارێکە کە تێیدا گۆڕانی رێژەیی لەبڕی خراوە روودا گەورەترە لە گۆڕانی رێژەیی لە نرخدا.

- خستنەڕووی هاوبەشی:

پەیوەستی نێوان نرخەکانی کەلوپەلی جیاواز کە بەهاوبەشی دێنە بەرهەم. وەك زەیتون و دەنکەکەی.

- خستنەڕووی پارە:

بڕی ئەو پارەیەیە کە ئابوورییەکی دیاریکراو لە کاتێکی دیاریکراودا هەیە.

هاوسەنگی داوا و خستنەڕوو

لەبەشەکانی پێشوودا بەدوورو درێژی باسمان لە ناوەڕۆکی داوا و خستنەڕوو کرد, وەهەروەها باسمان لە کاریگەری هەردوو فاکتەری داوا و خستنەڕوو کرد لەسەر دیاری کردنی نرخی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان, وە دەست نیشانی سیفەتی ململانێ و ناکۆکی نێوان داوا و خستنەڕوو کرد. باسمان لەکاریگەری پێچەوانەیی هەردوو فاکتەرەکە کرد لەدیاری کردنی نرخی بازاڕ, واتە کۆی نرخی کڕین و فرۆشتن. واتە کاتێك کۆی قەوارەی کاڵا و خزمەتگوزاری بەرهەمهێنراو

یەكسانە بەكۆی كاڵا و خزمەتگوزارییە فرۆشراوەكان. ئەم پەیوەندییە لە وێنەی (٤-٥)دا نیشان دەدەین.

فەرهەنگی ئابووری

نرخی بازار: بریتییە لە یەكسانی بڕی كاڵا و خزمەتگوزارییە بەرهەم هێنراوەكان بە كۆی كاڵا و خزمەتگوزارییە كڕاوەكان،

واتە نرخی بازاڕ = كڕین + فرۆشتن

وێنەی ژمارە (٤-٥) هاوسەنگی داوا و خستنەڕوو:

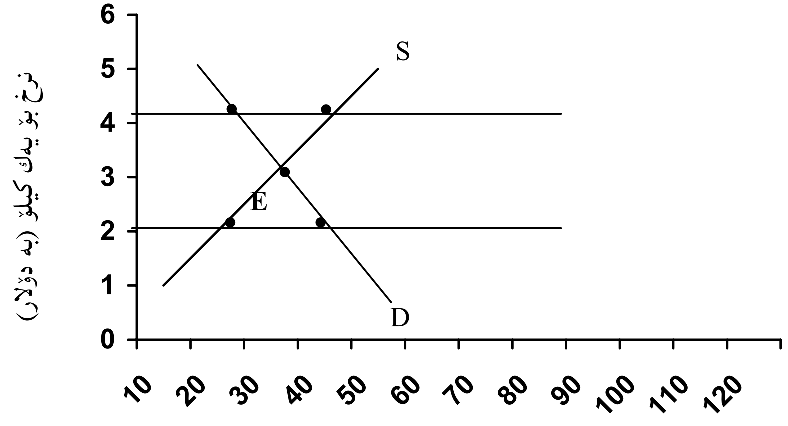

بڕی گۆشتی بەرهەم هێنراو (هەزار كیلۆ)

ئەگەر سەیری وێنەكەی سەرەوە بكەین، دەبینین خاڵی (E) هاوسەنگی ئەو خاڵەیە كەبڕی بەرهەمهێنان (خستنەڕوو) لەگەڵ بڕی كڕاو (داوا) یەك دەگرن، كەواتە داوا و خستنەڕوو لەخاڵی (E) هاوسەنگ دەبن. بابزانین چۆن ئەم هاوسەنگییە ڕوودەدات. ئەگەر سەیری خاڵی سەرەوەی (E) بكەین سەیر دەكەین كاتێك نرخی گۆشت بۆ هەركیلۆیەك (٤) دۆلار بێت، ئەوا بەرهەمهێنەر لەتوانایدایە بڕی (٩٠٠٠٠) كیلۆ گۆشت پێشنیاز بكات. بەڵام ئەم پێشنیازە زیاترە لە داواكانی كڕیار چونكە كڕیارەكان تەنها بڕی (٤٠٠٠٠) كیلۆ گۆشت دەتوانن بكڕن بە نرخی (٤)دۆلار بۆ هەر كیلۆیەك كەواتە لە بازاڕدا بڕی گۆشت زیاد دەكات ئەمەش دەبێتە هۆی زیادبوونی خستنەڕوو وە كەمكردنەوەی داوا. كەواتە بەرهمهێنەر دەبێت زیادەی

بەرهەمەكەی لە بازاڕ رابكێشێتەوە و لە فریزەرەكاندا بیپارێزێت. بەڵام بەرهەمهێنەر ناتوانێت بێ كۆتایی بەرهەمەكەی لە فریزەرەكاندا بپارێزێت، دوای چاوەڕوانكردن ناچار دەبێت نرخی گۆشت دابەزێنێت تاكو بتوانێت هەموو بەرهەمەكەی بفرۆشێت, كەواتە زیادبوونی بەرهەمی گۆشت دەبێتە هۆی دابەزینی نرخەكەی بەم شێوەیە نرخ دادەبەزێت تائەوڕادەیەی خستنەڕوو هاوسەنگ دەبێت لەگەڵ داواكاندا. لە نموونەكەی سەرەوەدا كە لەشێوەی وێنەی (٤-٥) نیشاندراوە. هاوسەنگی كاتێك دروست دەبێت ئەگەر نرخی گۆشت دابەزێت بۆ (٣) دۆلار بۆ هەر كیلۆیەك.

ئێستاكە ئەگەر سەیری خاڵی خوارەوەی (E) بكەین لە وێنەكەدا دەبینین بڕی گۆشت لە بازاڕەكاندا كەم دەبێتەوە (واتە قەیرانی گۆشت) دەست پێدەكات, چونكە كاربەران پێویستییان بە بڕی (٨٠٠٠٠) كیلۆ گۆشت هەیە، بەڵام بەرهەمهێنەر تەنها دەتوانێت (٣٠٠٠٠) كیلۆ گۆشت بەرهەم بهێنێت. ئەمەش دەبێتە هۆی زیادبوونی نرخی گۆشت، لەبەر ئەوەی داوا لە خستنەڕوو زۆرترە. بەرزبوونەوەی نرخ بەردەوام دەبێت تاكو ئەو رادەیەی كە خستنەڕوو هاوسەنگ دەبێتەوە بەئاستی داواكان. لە نموونەكەی سەرەوەدا ئەو هاوسەنگییە كاتێك ڕوودەدات ئەگەر بڕی گۆشتی بەرهەمهێنراو لە (٦٠٠٠٠) كیلۆ كەمتر نەبێت. ئێستاكە دەتوانین دەرئەنجام بكەین، كە هێزی دەستی شاراوە واتە نرخی بازاڕ ئەو هێزە بزوێنەر و كاریگەرەیە كە هاوسەنگی و هاوتایی نێوان (داوا و خستنەڕوو) دەپارێزێت وە ئەو فاكتەرە بەهێزەیە چالاكی و جموجۆڵ و مامەڵەی نێوان كڕیار و فرۆشیار لە بازاڕەكاندا ڕێكوپێك دەكات.

هەر وەك لە پێشەوە باسمان لێكرد بیرۆكەی فاكتەری هێزی دەستی شاراوەی بازاڕ بنچینەو بناغەی سیستێمی بازاڕی ئازادە. بەدەخالەت نەكردنی حكومەت لە چالاكییە ئابوورییەكاندا. بەڵام بنچینەی بناغەی ئابووری سیستەمی سۆشیالیستی بریتییە لە دەخالەت كردنی حكومەت لە گشت بوارەكانی چالاكی ئابووریدا. وە باسمان لەسیستەمی ئابووری تێكەڵاو كرد ئەویش بە دەخالەتی حكومەت لە هەندێ حاڵەتدا لەچالاكییە ئابوورییەكان, لەبەرئەوەی هەندێ قەیرانی ئابووری بە بێ دەخالەتی حكومەت چارەسەركردنی مەحاڵە, كەواتە هەڵبژاردنی سیستەمی ئابووری هەر وڵاتێك ئەوەندە گرنگە كە دوارۆژ و هێز و لاوازی دیاری دەكات.

بەپێویستی دەزانم جارێكی تر بگەڕێینەوە سەر پەیوەندی و كاریگەری داوا و خستنەڕوو بە شێوەیەكی گشتی، هەوڵدەدەین بەهۆی ئەو دوو وێنەیەی خوارەوە جارێكی تر گۆڕانكاری

داوا و خستنەڕوو بە شێوەیەکی گشتی روون بکەینەوە، هەروەك لەسەرەوە سەلماندمان پەیوەندی (داوا و خستنەڕوو) کاریگەرترین و گرنگترین فاکتەرە لەگشت پرۆسە ئابووری و ئاستەکاندا چ تاکە کەس، چ کۆمپانیا و کارگەکان، چ بازرگان و کاسبکارەکان، چ دەوڵەت و تەنانەت ئابووری جیهانیش.

وێنەی ژمارە (٤-٦) کاریگەری گۆڕانکاری داوا گشتییەکان:

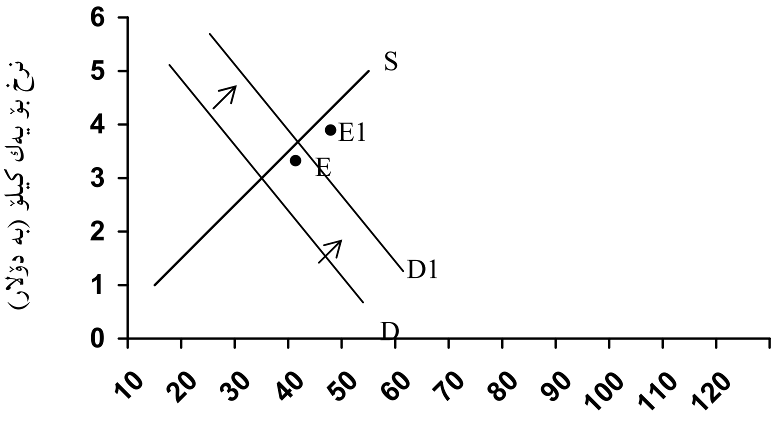

بڕی گۆشتی بەرهەمهێنراو (هەزار کیلۆ)

ئەگەر سەیری وێنەکەی سەرەوە بکەین دەبینین زیادبوونی داوا واتە زۆر بەکارهێنانی گۆشت بەنرخێکی دیاریکراو، بەلاّم بەردەوامی داوا لەسەر گۆشت دەبێتە هۆی زیادبوونی نرخی گۆشت بێگومان ئەمەش لەبەرژەوەندی بەرهەمهێنەردایە، بەرهەمهێنەر دەتوانێت بڕێکی بە نرخێکی گران بفرۆشێت. هەروەك لە پێشەوە باسمان لێکرد هێزی دەستی شاراوەی بازاڕ کاری خۆی دەکات لە هاوسەنگی و هاوتایی ئەم بارە، لەوێنەکەی سەرەوەدا هاوسەنگی ئەوکاتە دروست دەبێت ئەگەر بڕی بەرهەم لە ئاستی (٧٥٠٠٠) کیلۆ گۆشتدا بێت بەمەرجێك نرخەکەی لە (٣,٥)دۆلار زیاتر نەبێت. ئەوەتا هەردوو چەماوەی (D), (D1) لە هەردوو خاڵی (E), (E1) یەك دەگرنەوە و هاوسەنگ دەبن.

بەلاّم ئەگەر هەمان وێنە نەخشە بکێشین بە کاریگەری گۆڕانکاری خستنەڕوو بە گشتی، پێچەوانەکەی حاڵەتی داوامان دەست دەکەوێت.

نەخشەی ژمارە (٤-٧) کاریگەری گۆڕانکاری خستنەڕووە گشتییەکان:

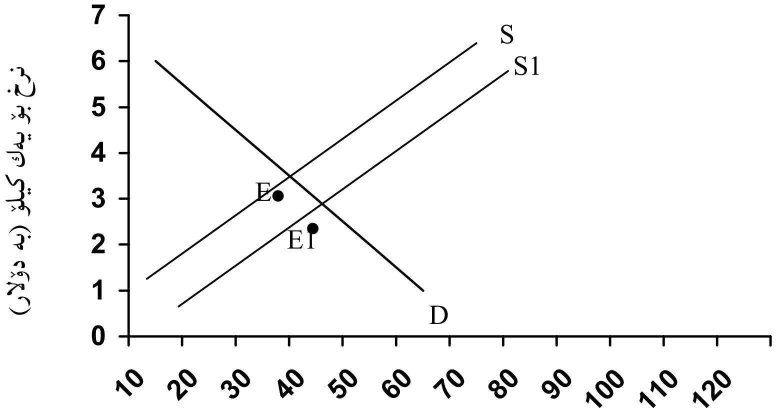

بڕی گۆشتی بەرهەمهێنراو (هەزار کیلۆ)

لەوێنەکەی سەرەوەدا دەبینین کاتێك بڕی بەرهەم زیاد دەکات ئەوا دەبێتە زیادبوونی خستنەڕوو لە بازاڕدا، ئەمەش دەبێتە هۆی دابەزینی نرخ. دەبینین کاتێك نرخ دادەبەزێت بۆ (٢,٥) دۆلار بۆ هەر کیلۆیەك ئەوا داوا لە بڕی (٦٠٠٠٠) کیلۆوە زیاد دەبێت بۆ (٧٠٠٠٠) کیلۆ گۆشت، ئەم پرۆسەیە بەردەوام دەبێت تاکو خاڵی هاوسەنگی دروست دەبێت لە بەیەکگەیشتنی داواو خستنەڕوو لە خاڵەکانی (E), (E1).

هیوادارم توانیبێتم بە شێوەیەکی ساکار و ئاسان ئاڵۆزترین یاسای ئابووری واتە یاسای (داوا و خستنەڕوو)م روون کردبێتەوە, تێگەشتن لەم یاسایە کلیلی سەرەکی تێگەشتنی زۆربەی زۆری دیاردە ئابوورییەکانە. هەر بۆیە ئابووریناسان پێی دەڵێن (هێزی دەستی شاراوەی بازاڕ).

فەسڵی پێنجەم

هەی لەو نرخە سەرسوڕهێنەرانە؟

پەندێکی کوردی دەڵێ: "هەر شتە بە قیمەتی خۆی" واتە هەر کاڵا و خزمەتگوزارییەك نرخێکی تایبەتی خۆی هەیە، وە هەندێ جار لە بازاڕەکاندا گوێمان لێ دەبێت دەڵێن ماڵ ئاوا فلانە شت لە کڕین نایەت ئەوەندە گرانە.

لە فەسڵی چوارەمدا بەدرێژی باسمان لەپەیوەندی نێوان (داوا و خستنەڕوو) کرد وە هەروەها باسمان لەکاریگەرییان لە قەوارەی بەرهەمهێنانی کاڵا و خزمەتگوزارییەکاندا کرد. وە باسمان لەمیکانیزمی نرخ کرد. چۆن دەبێتە هۆی هاوسەنگی لەنێوان داوا و خستنەڕوودا. لەم فەسڵەدا باس لە کاریگەری هەڵسوکەوتی کڕیار دەکەین لە سەرداواکان وە کاریگەرییان لەسەر گۆڕانکاری بە سەرنرخدا.

مەوداو درێژە کێشانی توانای چەماوەی داوا*

هەریەکێك لە ئێمە ئەگەر رۆژێك لەرۆژان چووبێتە بازاڕەکان گوێی لە ووشەی (تەنزیلات) بووە. مەبەست لە تەنزیلات فرۆشتنی کاڵا و خزمەتگوزارییەکانە بەنرخێکی هەرزانتر وەك لە نرخی سەرەتایی. خاوەن دوکان و فرۆشیارەکان بەهۆی تەنزیلاتەوە هەوڵی راکێشانی زۆرتر کڕیار دەدەن. بەڵام هەندێ جار تەنزیلاتی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان نابێتە هۆی فرۆشتنی بڕێکی زۆرتر کە فرۆشیار چاوەڕوانی دەکات. لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوە ئایا هەموو نزمبوونەوەی نرخێك دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی بڕی داواکان؟ وەڵامی ئەم پرسیارە لای کڕیارە،

* وشەی توانای چەمانەوە بەرامبەر وشەی (elasticity) ئینگلیزی بەکارهاتووە. لە فەرهەنگی (یاد)دا بەکوردی ئەم مانایانەی هەیە: گونجاو، نەرم، لاستیکی، توانای چەمانەوەی هەیە، ئێمە وشەی توانای چەمانەوەمان لەبری هەموو ماناکانی تر بەگونجاوتر زانی. لە ئینسکلۆپیدیای ئابووری (فەیسەڵ دەباغ) وشەی (بەجیڕ)ی بۆ دانراوە.

ئایا کڕیار تا چ رادەیەك پێویستی بە بەکارهێنانی ئەو جۆرە کاڵا و خزمەتگوزاریانەیە کە تەنزیلات کراون. ئەم پرۆسەیە بە زمانی ئابووری واتە (توانای چەمانەوەی داواکان) مەبەست لە توانای چەمانەوە ئایا تا چ رادەیەك قەوارەی داواکان پەیوەستە بەنرخی کاڵا و خزمەتگوزارییەکانەوە.

فەرهەنگی ئابووری

توانای چەمانەوەی داوا (elasticity): بریتییە لەدیاریکردنی رادەی پەیوەندی داواکان بە نرخی بەرهەمەوە. ئابووریناسان بە هۆی پێڕستی توانای چەمانەوەی داوا بە شێوەیەکی دروست و تەواو پەیوەندی داوا و نرخ ژمێردەکەن.

بەشێوەیەکی گشتی سێ ئاستی توانای چەمانەوەی داواکان بەکاردەهێنرێت لە شرۆڤەکردنی داوا و نرخدا.

- بەرزترین ئاست: توانای چەمانەوەی داواکان.
- توانای چەمانەوەی داواکان.
- نزمترین ئاست: توانای چەمانەوەی داواکان یان (نەبوونی توانای چەمانەوەی داوا)

ئێستاکە هەریەك لەو حاڵەتە جیاوازانەی توانای چەمانەوەی داواکان روون دەکەینەوە و باس لەو فاکتەرانە دەکەین کەکاریگەرییان هەیە لە سەر توانای چەمانەوەی داواکان بۆ ئاسان کردن و تێگەیشتن لە ناوەڕۆکی توانای چەمانەوەی داوا.

فەرهەنگی ئابووری

چەماوەی خواست (Demand Curve): ئەم چەماوەیە لە شێوەی هێڵێکی روون کردنەوەدا پەیوەندی نێوان نرخی شمەك وبڕی خواستراو دەستنیشان دەکات بە گریمانەی جێگیری گشت هۆیەکانی دیکە کە کار دەکەنە سەر خواست.

فەرهەنگی ئابووری

چەماوەی خستنەڕوو (Supply Curve): ئەم چەماوەیە لە شێوەی هێڵێکی روون کردنەوەدا پەیوەندی نێوان نرخ وبڕی خراوەڕوو دەستنیشان دەکات، ئەم چەماوەیە بەرەوژوور و بەلای راستدا هەڵدەکشێت، واتە نرخی شمەك بەرزبێتەوە ئەوە ئەو بڕەی کە دەخرێتە روو زیاتر دەبێت.

سەیری ئەم نموونەیەی خوارەوە دەکەین.

بێگومان هەر کەسێك خاوەنی سەیارە (ئۆتۆمۆبیل) بێت پێویستی بە بەنزینە, ئەگەر نرخی بەنزین هەرزان بێت وە دابەزێت بۆ نیوەی نرخە سەرەتاییەکەی، ئەوا خاوەن سەیارە دەتوانێت بە

هەمان بڕە پارە دووئەوەندە بەنزین بکڕێت، بەڵام ئەگەر نرخی بەنزین گران بێت و بەرزبێتەوە بۆ دووئەوەندەی نرخی سەرەتایی، ئەوا خاوەن سەیارەکان بەهەمان بڕە پارە دەتوانن نیوەی بڕی پێویست بەنزین بکڕن. گریمان نرخی یەك لیتر بەنزین لەسەرەتاوە بریتییە لە (١,٥) دۆلار وەخاوەن سەیارە پێویستی بە (١٠٠) لیتر بەنزین هەیە لەهەفتەیەکدا.

بەهۆی ئەم نموونەیەوە هەوڵ دەدەین پەیوەندی نێوان نرخی بەنزین و دەستکەوتی خاوەن بەنزینخانەکان لەلایەکەوە, وە قەوارە و بڕی فرۆشتنی بەنزین لەلایەکی ترەوە روون بکەینەوە. ئەم پەیوەندییە لەو هاوکێشەیەی خوارەوەدا نیشاندەدەین.

$$R=PxQ$$

کاتێك:

R- دەستکەوتی خاوەن بەنزینخانە

P- نرخی بەنزین

Q- بڕو قەوارەی بەنزینی فرۆشراو

ئێستاکە بەیارمەتی خشتەکەی خوارەوە پەیوەندییەکان روون دەکەینەوە.

خشتەی ژمارە (٥-١) گۆڕانی نرخ، دەستکەوت، قەوارەی فرۆشتن.

	Q	×	P	=	R
نرخی سەرەتایی بەنزین	١٠٠ لیتر	×	١,٥٠ دۆلار	=	١٥٠ دۆلار
دابەزینی نرخ دووجار	٢٠٠ لیتر	×	٠,٧٥ دۆلار	=	١٥٠ دۆلار
بەرزبوونەوەی نرخ دووجار	٥٠ لیتر	×	٣,٠٠ دۆلار	=	١٥٠ دۆلار

بەهۆی ژمارەکانی ناو خشتەکەی سەرەوە حاڵەتی بەرزترین ئاستی توانای چەماوەی داواکان روون دەکەینەوە، ئەگەر تێبینی بکەین نرخی بەنزین کەم یان زیاد بکات دەستکەوتی خاوەن بەنزینخانەکان ناگۆڕێت و هەر وەك خۆی دەمێنێتەوە لە رادەی (١٥٠) دۆلاردا.

لە حاڵەتی بەرزترین ئاستی توانای چەماوەی داواکاندا بەرزبوونەوەی نرخ دەبێتە هۆی کەم کردنەوەی داواکان. ئەگەر خاوەن بەنزین نرخی بەنزین دووجار بەرزبکاتەوە ئەوا قەوارەی فرۆشتنی بەنزین دووجار کەم دەبێتەوە، بە پێچەوانەشەوە ئەگەر خاوەن بەنزین نرخی بەنزین نزم

بکاتەوە ئەوا دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی داواکان، بەڵام لە هەردوو دۆخەکەدا دەستکەوتی گشتی گۆڕانی بەسەردا نایەت، لەبەرچەند هۆیەك کە لە (فەسڵی هەشتەمدا بە درێژی باسی لێدەکەین) ئێستاکە بۆ زیاتر روون کردنەوەی بەرزترین ئاستی توانای چەماوەی دواکان لە وێنەکەی خوارەوەدا نیشان دەدەین.

نەخشەی ژمارە (٥-١) بەرزترین ئاستی توانای چەماوەی داواکان:

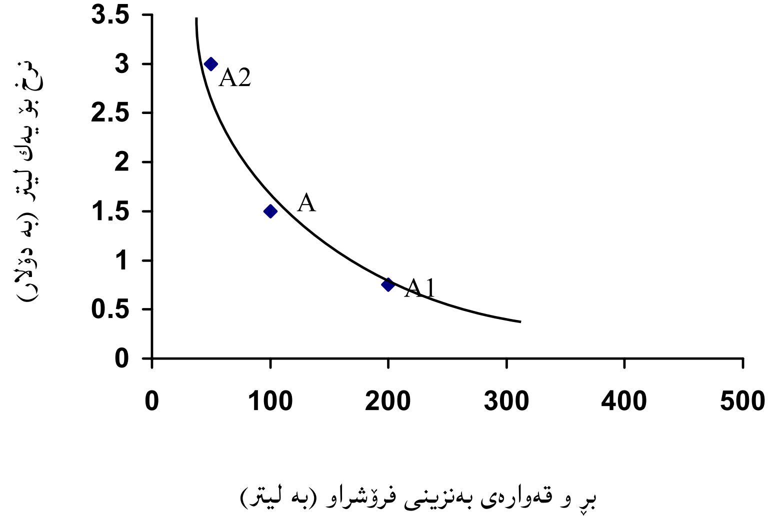

لە وێنەکەی پێشوودا بۆمان دەردەکەوێت کاتێك نرخی بەنزین لە (١,٥٠)دۆلارەوە خاڵی (A) دادەبەزێت بۆ (٠,٧٥) دۆلار خاڵی (A1)، ئەوا داهاتی گشتی خاوەن بەنزینخانەکان وەك خۆی دەمێنێتەوە لە ئاستی (١٥٠) دۆلاردا.

٢٠٠ لیتر × ٠,٧٥ دۆلار = ١٥٠ دۆلار

وە هەروەها لە وێنەکەدا دەبینین کاتێك نرخی بەنزین بەرزدەبێتەوە بۆ ئاستی (٣)دۆلار خاڵی(A2) ئەوا دەستکەوتی خاوەن بەنزینخانەکان وەکو خۆی لە ئاستی (١٥٠) دۆلاردا دەمێنێتەوە.

٥٠ لیتر × ٣ دۆلار = ١٥٠ دۆلار

ئێستاکە وێنەکەی پێشوو لە روانگەیەکی ترەوە سەیردەکەین بۆئەوەی بزانین (توانای چەمانەوەی داوا) چییە و گۆڕانکاری نرخ و قەوارەی فرۆشتن چ کاریگەرییەکیان دەبێت لەسەر کڕیار.

گریمان نرخی بەنزین بە ڕێژەی (٥٠٪) لە نرخی سەرەتایی نزم دەبێتەوە، بەڵام خاوەن سەیارە پێویستییەکانی لە بەکارهێنانی بەنزیندا زیاد دەکات بۆ (٣٠٠) لیتر لەهەفتەیەکدا.

خشتەی ژمارە (٥-٢) گۆڕانی نرخ، دەستکەوت، قەوارەی فرۆشتن.

	Q	×	P	=	R
نرخی سەرەتایی بەنزین	١٠٠ لیتر	×	١,٥٠ دۆلار	=	١٥٠ دۆلار
دابەزینی نرخ دووجار	٣٠٠ لیتر	×	٠,٧٥ دۆلار	=	٢٢٥ دۆلار
بەرزبوونەوەی نرخ دووجار	٢٥ لیتر	×	٣,٠٠ دۆلار	=	٧٥ دۆلار

بابزانین دەستکەوتی خاوەن بەنزینخانەکان لەو حاڵەتەدا چی بەسەردێت. ژمارەکانی ناوخشتەکانی پێشوو وەڵامی ئەم پرسیارەمان دەداتەوە، گریمان نرخی بەنزین دووجار بەرز دەبێتەوە, بەڵام خاوەن سەیارەکان سێجار بەکارهێنانی بەنزین کەم دەکەنەوە، ئەوا لەو حاڵەتەدا دەستکەوتی بەنزینخانەکان نزم دەبێتەوە بۆ (٧٥) دۆلار. وەك لە خشتەکەدا دیارە، کەواتە ئایاجیاوازی لەنێوان بەرزترین ئاستی چەماوەی داواکان وە توانای چەماوەی داوادا چییە؟ لەحاڵەتی توانای چەماوەی داواکاندا چەند نرخ نزم بێتەوە ئەوا بڕ و قەوارەی فرۆشتن و دەستکەوت زیاد دەکات، کەواتە فرۆشیار بەهۆی نزم بوونەوەی نرخ دەتوانێت بڕێکی زۆرتر بەنزین بفرۆشێت بەمەش دەستکەوتی گشتی زیاد دەکات. بەڵام بەگوێرەی ژمارەکانی ناو خشتەکەی پێشوو لەحاڵەتی (توانای چەماوەی داوا) بەرزبوونەوەی نرخ دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی بڕی فرۆشتن و دەستکەوتی گشتی. ئێستاکە بەهۆی وێنەکەی خوارەوە حاڵەتی توانای چەماوەی داوا نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٥-٢) توانای چەماوەی داواکان:

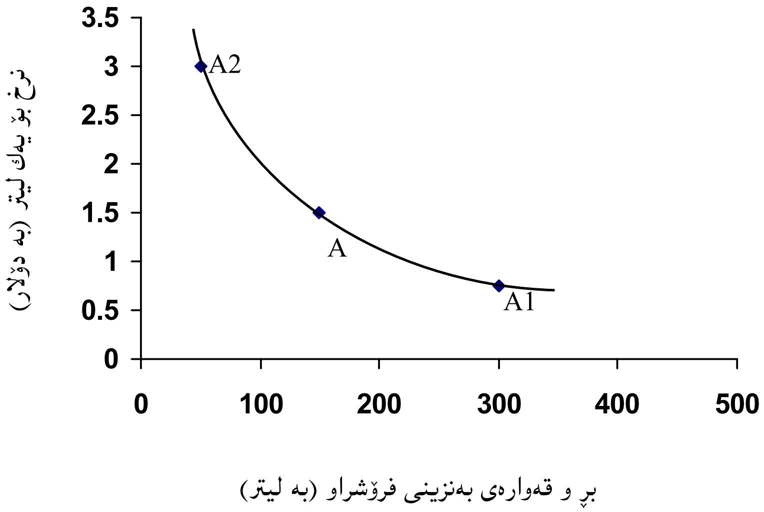

لە وێنەکەی پێشوودا دەبینین بە دابەزینی نرخی بەنزین بۆ (٧٥) سەنت بۆ هەریەك لیتر، ئەوا داوا زیاد دەکات تاکو (٣٠٠) لیتر بەنزین لە هەفتەیەکدا ئەمەش دەبێتە زیادبوونی دەستکەوتی خاوەن بەنزینخانەکان بۆ(٢٢٥) دۆلار.

٠,٧٥ دۆلار× ٣٠٠ لیتر = ٢٢٥ دۆلار

کەواتە لەحاڵەتی توانای چەماوەی داواکان بە پێچەوانەی حاڵەتی بەرزترین ئاستی توانای چەماوەی داواکان نزم بوونەوەی نرخ دەبێتە هۆی زیادبوونی دەستکەوت. هەر لە وێنەکەدا بەهۆی خاڵی (A1) نیشان دراوە, بەڵام ئەگەر سەیری خاڵی (A) بکەین دەبینین قەوارەی (١٠٠) لیتر بەنزین بفرۆشرێت, ئەگەر نرخەکەی (١,٥٠) دۆلار بێت، بەڵام کاتێك نرخ زۆر بەرز دەبێتەوە ئەوا رادەی فرۆشتن کەم دەبێتەوە, واتە داواکان کەم دەبنەوە وەك لە خاڵی (A2) نیشان دراوە، کاتێك نرخی بەنزین بەرز دەبێتەوە بۆ (٣) دۆلار بۆ هەر لیترێك, ئەوا قەوارەی فرۆشتن نزم دەبێتەوە بۆ (٢٥) لیتر دەستکەوت تەنها بریتی دەبێت لە (٧٥) دۆلار. ئێستاکە لە روانگەیەکی ترەوە سەیری نموونەکەی سەرەوە دەکەین لە حاڵەتی (نزمترین ئاستی توانای چەماوەی داواکان) بابزانین لەم حاڵەتەدا پەیوەندی لایەنە بەشدارەکانی بازاڕی بەنزین چی بەسەر دێت. هەندێ جار ئەم حاڵەتە دەبێتە هۆی سەرسوڕمانی خاوەن بەنزینخانەکان, چونکە بە نزم بوونەوەی نرخی بەنزین

قەوارەی فرۆشتن کەم دەبێتەوە کە دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی دەستکەوت. گریمان نرخی بەنزین بەڕێژەی (٥٠٪) نزم دەبێتەوە و لەچاو نرخی سەرەتاییدا. بەڵام خاوەن سەیارەکان تەنها بەڕێژەی (٢٠٪) پێویستییان لە بەکارهێنانی بەنزین زیاد دەکات.

خشتەی ژمارە (٥-٣) گۆڕانی نرخ، دەستکەوت، قەوارەی فرۆشتن.

	Q	×	P	=	R
نرخی سەرەتایی بەنزین	١٠٠ لیتر	×	١,٥٠ دۆلار	=	١٥٠ دۆلار
دابەزینی نرخ دووجار	١٢٠ لیتر	×	٠,٧٥ دۆلار	=	٩٠ دۆلار
بەرزبوونەوەی نرخ دووجار	٨٠ لیتر	×	٣,٠٠ دۆلار	=	٢٤٠ دۆلار

لە خشتەکەی سەرەوەدا دەبینین لەحاڵەتی (نزمترین ئاستی توانای چەماوەی داواکاندا) نزم بوونەوەی هەرچەندە دەبێتە هۆی زیادبوونی فرۆشتنی قەوارەی بەرهەم, بەڵام دەستکەوتی فرۆشیار زیاد ناکات, بەڵکو کەم دەبێتەوە، واتە نرخ کاریگەرییەکی زۆر لاواز دەکاتە سەر قەوارەی فرۆشتن. واتە لەحاڵەتی (نزمترین ئاستی توانای چەماوەی داوا) نزم بوونەوەی نرخ داوا زیاد دەکات, بەڵام زیادبوونی داواکان ئەوەندە لاوازن بۆیە نابێتە هۆی زیادبوونی دەستکەوتی فرۆشیارەکان.

ئێستاکە بۆ زیاتر روون کردنەوە لە وێنەکەی خوارەوەدا کاریگەری (نزمترین ئاستی توانای چەماوەی داواکان) نیشان دەدەین لەسەر نرخ و دەستکەوت و قەوارەی بەرهەم.

وێنەی ژمارە (٥-٣) نزمترین ئاستی توانای چەماوەی داواکان:

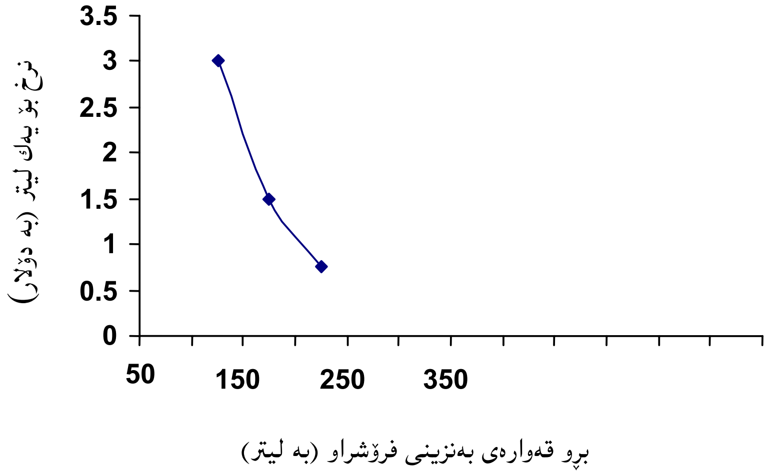

لە وێنەکەی سەرەوەدا دەبینین کاتێك نرخی بەنزین بەڕێژەی (٥٠٪) بەرز دەبێتەوە، ئەوا بڕی داواکان تەنها بەڕێژەی (٢٠٪) ئەمەش دەبێتە هۆی زیاد بوونی دەستکەوتی فرۆشیار تەنها تاکو (٢٤٠) دۆلار، کە جیاوازییەکی ئەوتۆی نییە بەرامبەر دەستکەوتی سەرەتایی.

کەواتە ئێستاکە دەتوانین ئەم دەرئەنجامە بکەین:

داواکانی کڕیار بەهۆی بەرزبوونەوە و نزم بوونەوەی نرخ کەم یان زیاد دەکات، بەڵام کڕیار ناتوانێت بە شێوەیەکی رەها واز لە داواکانی بهێنێت تەنها دەتوانێت بڕی داواکانی کەم بکاتەوە لەبەرئەوەی سەیارە بەبێ بەنزین کار ناکات.

فەرهەنگی ئابووری

- بەرزترین ئاست: بریتییە لەو حاڵەتەی بازاڕ، کاتێك گۆڕانی قەوارەی فرۆشتن ونرخی بەرهەم کارناکەنە سەر دەستکەوتی فرۆشیار.
- توانای چەماوەی داواکان: بریتییە لەوحاڵەتەی بازاڕ کاتێك قەوارەی فرۆشتن زیاد دەبێت وە نرخی بەرهەم نزم دەبێتەوە, دەستکەوتی فرۆشیار زیاد دەکات.
- نزمترین ئاست: بریتییە لەوحاڵەتەی بازاڕ، کاتێك داواکان کەم دەبنەوە, وەنرخ دادەبەزێت بۆنزمترین رادە دەستکەوت و قەوارەی فرۆشتن بە رادەیەکی کەم زیاد دەکات.

ئەو فاکتەرانە چین کە کاریگەری دەکەنە سەر توانای چەماوەی داواکان؟

بە بێ ئاگابوون (کڕیار و فرۆشیار) لە ژیانی رۆژانەدا وە لە مامەڵە کردنیاندا لە بازاڕەکان دەکەونە ژێر کاریگەری توانای چەماوەی داواکان.

ئەو فاکتەرە گرنگانەش بریتین لە:

- گۆڕینی بەرهەمێك لە بری بەرهەمێکی تر کە هەمان سیفەتیان هەیە.
- کورت خایەن یان درێژ خایەنی داواکان.
- ئامادەیی کڕیار بە تەرخانکردنی بڕێك لە داهاتی بۆ کڕینی بەرهەمێکی دیاریکراو.

ئێستاکە هەر یەك لەو فاکتەرانە روون دەکەینەوە:

- گۆڕینی بەرهەمێك لە بری بەرهەمێکی تر کە هەمان سیفەتیان هەیە:

دوا لە بەکارهێنانی بەنزین بەشێوەیەکی گشتی هەمیشە لە زیاد بووندایە، بەهۆی زیادبوونی ژمارەی ئۆتۆمبیلەکان رۆژ لەدوای رۆژ وە هەروەها پێویستییەتی سەیارە وەکو ئامرازێکی هاتووچۆ بۆ مەبەستی جیاجیا هەر لە گوێزانەوەی خەڵکییەوە تاکو گوێزانەوەی بار

و بەرهەمەکان لە شوێنێکەوە بۆشوێنێکی تر. وە تاکو ئێستاش بەدیلێکی تر لە بری بەنزین نەدۆزراوەتەوە. بەڵام ئەمە رێگە لە بەکاربەر ناگرێت کە بەدیلێکی تری هاتووچۆ بدۆزێتەوە لە بری بە کارهێنانی ئۆتۆمۆبێلی تایبەتی. گریمان بەهۆی بەرزبوونەوەی نرخی نەوت، نرخی بەنزینیش دوای ماوەیەك بەرز دەبێتەوە, ئەوا خاوەن سەیارەکان لەبەر سنووردارییەتی داهاتیان ناچارن پەنا بەرنە بەر ئامرازەکانی تری هاتووچۆ, وەك پاس یان میترۆ ...هتد ئەمەش دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی داوا لە سەر بەنزین بە زمانی ئابووری ئەم پرۆسەیە پێی دەوترێت (توانای چەمانەوەی داوا)، گریمان خاوەن سەیارە بۆ جێبەجێ کردنی کاری رۆژانەی ناتوانێت بەدیلێکی تر بەکاربهێنێت, چونکە شوێنی نیشتەجێبوونی دوورە لە هاتووچۆی ئامرازی گواستنەوەی گشتی, بۆیە ناچارە بەنزین بە کاربهێنێت لە هاتووچۆ کردندا هەر چەندە نرخی بەنزینیش بەرزبێت بە زمانی ئابووری پێی دەوترێت (ناتوانایی چەماوەی داوا). کەواتە فاکتەری گۆڕینی کالاّ و خزمەتگوزارییەکان بە کالاّ و خزمەتگوزارییەکی تر کەهەمان سیفەتی بەکارهێنانیان هەیە، زیاد بوونی نرخ کار ناکاتە سەر قەوارەی بەرهەمهێنان.

- کورت خایەن یان درێژ خایەنی داواکان:

کورت خایەنی و درێژ خایەنی داواکان بەشێوەیەکی راستەوخۆ کاردەکەنە سەر (توانای چەماوەی داواکان), ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ نموونەکەی پێشوومان داوای کورت خایەن لەبەکارهێنانی بەنزیندا بریتییە لە (ناتوانایی چەماوەی داواکان), بەلاّم ئەم داوایە رەنگە بگۆڕێت بۆداوایەکی درێژ خایەن، رەنگە خاوەن سەیارە شوێنی کارکردنی بگۆڕێت بۆ ئەوەی لە شوێنی نیشتەجێییەوە نزیك بێت ئەوکاتە بڕی بەنزین بەکارهێنان کەمتر دەبێتەوە یان دەتوانێت سەیارەکەی بگۆڕێت بە سەیارەیەکی تر کە بەنزین کەمتر سەرف بکات، هەموو دەزانین بەنزین لە نەوت دروست دەکرێت وە نەوت وەك سامانی ژێر زەوی هەتا هەتایی نییە, بەڵکو کاتێك دێت دەرهێنانی نەوت کەم دەبێتەوە یان هەر بەتەواوەتی کۆتایی دێت. واتە بەنزین وەك سەرچاوەی وزە بۆ کارکردنی ئامێرەکانی هاتووچۆ داوای لەسەر نامێنێت. کەواتە داواکان لەماوەیەکی درێژدا لەسەر بەنزین کۆتایی دێت، ئەم پرۆسەیە پێی دەوترێت داوای درێژ خایەن, واتە (ناتوانایی چەماوەی داواکان).

- ئامادەیی کڕیار بە تەرخان کردنی بڕێك لە داهاتی بۆ کڕینی بەرهەمێکی دیاریکراو:

ئامادەیی کڕیار بە تەرخان کردنی بڕێکی بەرز لە داهاتی خۆی بۆ بەرهەمێکی دیاریکراو پێی دەوترێت (بەرزترین ئاستی توانای چەماوەی داواکان) بۆ نموونە, ئەگەر نرخی بنێشتی

سەهم بەرێژەی (١٠٪) زیاد بکات داوا لە سەر بنێشت کەم نابێتەوە, چونکە کڕیار ناچارە منداڵەکانی رازی بکات کە رۆژانە بنێشت بەکاردەهێنن. ئەوەی ئاشکرایە بنێشت خۆی لەخۆدا نرخی هەرزانە, چونکە نرخی سەرەتایی بنێشت هەرزانە بۆیە بەرزبوونەوەی نرخ کاریگەریەکی ئەوتۆ لە داهاتی کڕیار ناکات, وە نزم بوونەوەی نرخی بنێشت کاریگەرییەکی ئەوتۆ ناکاتە سەر زیادبوونی داوا لەسەر بنێشت. بەلاّم داوا لەسەر بەرهەمێك کە نرخی سەرەتایی گرانە بۆ نموونە ئۆتۆمبێل، کاریگەری راستەوخۆ دەکاتە سەر داهاتی کڕیار. لەم حاڵەتەدا کڕیار پێش بڕیاردانی کڕینی بەرهەمی گرانبەها هەوڵ دەدات هەرزانتر بیکڕێت بۆ ئەم مەبەستەش سەردانی هەموو پێشانگەکانی فرۆشتنی ئۆتۆمبێل دەکات، یان لەبری ئۆتۆمبێلی نوێ ئۆتۆمبێلی بەکارهاتوو دەکڕێت، چونکە گرانی نرخی ئۆتۆمبێل کاریگەری بەرچاو و راستەوخۆ دەکاتە سەر داهاتی کڕیار. بەلاّم کڕیار هیچ کاتێك سەردانی گشت دوکانەکان ناکات بۆ کڕینی بنێشتی هەرزان لەبەرئەوەی نرخی سەرەتایی هەرزانە و کاریگەرییەکی ئەوتۆ ناکاتە سەر داهاتی کڕیار.

ئێستاکە گرنگێتی (توانای چەماوەی داواکان)مان بۆ دەرکەوت چونکە بەهۆیەوە دەتوانین هەڵسوکەوتی کڕیار لەبازاڕدا دەستنیشان بکەین وەهەروەها دەتوانین بڕیارەکانی کڕیار لە کڕین و بەکارهێنانی بەرهەمێکی دیاریکراو شیتەڵ بکەینەوە کە لە (فەسڵی شەشەم)دا باسی لێدەکەین.

ئاگاداری

بەرهەمهێنەرەکان پێویستە لە هەموو کەس زیاتر ئاگاداری رێسای (توانای چەماوەی داواکان) بن. کاتێك باری ئابووری توشی تەنگەژی دەبێت ئەوا خەڵکی خەرجی کەم دەکەنەوە توانای کڕین لاواز دەبێت. ئایا لەم دۆخەدا کالاّ و خزمەتگوزارییەکانی کەبەرهەم دەهێنرێت دەفرۆشرێت؟ ئایا تەنگەژی ئابووری چ کاردانەوەیەکی دەبێت لەسەر بەرهەمەکانتان؟ بۆ نموونە ئەگەر بەرهەم وخزمەتگوزارییەکان پەیوەندی بە تەندروستییەوە هەبێت ئەوا هەرچەندە تەنگەژی ئابووری قووڵ و درێژخایەن بێت خەڵکی ناچارن چارەسەری خۆیان بکەن لە دژی نەخۆشی. بەلاّم لە حاڵەتی تەنگەژیدا دەتوانن سەردانی رێستۆرانت نەکەن, یان گەشت و گوزار نەکەن, یان ئۆتۆمبێل نەکڕن,......هتد. کەواتە بە تێگەشتن لە ناوەڕۆکی (توانای چەماوەی دواکان) دەتوانین ئەو کەرتە ئابوورییە بۆ کارکردن هەڵبژێرین کە لە هەموو بارو دۆخێکدا بەکارە.

رێکخستنی چالاکییەکانی بازاڕ

لە بەشەکانی پێشوودا و تاکو ئەم ساتە باسمان لە چالاکی و جموجۆڵی بازاڕ کرد تەنها لە روانگەی یاساکانی بازاڕەوە, واتە (هێزی دەستی شاراوە) بەڵام دەستێوەردان و دەخالەتی حکوومەتمان لە رێکخستنی چالاکییەکانی بازاڕدا پشتگوێ خست، بێگومان دەخالەتی حکوومەت لە چالاکییەکانی بازاڕ کاریگەری راستەوخۆ دەکاتە سەر نرخی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان هەروەها کاریگەری لە قەوارەی بەرهەم و هەڵسوکەوتی کڕیار و فرۆشیار لە بازاڕەکاندا دەکات. لێرەدا باس لەو ئامرازانە دەکەین کە حکوومەت بەهۆیانەوە دەتوانێت کاریگەری لە رێکخستنی بازاڕ بکات.

ئەو ئامرازانەش بریتین لە:

- زیادکردنی بڕی باجی فرۆشتن.
- رێکخستن و دیاریکردنی کرێ.
- دیاریکردنی کرێی کار.

لە خوارەوە هەریەك لەو ئامرازانە روون دەکەینەوە.

- زیاد کردنی بڕی باجی فرۆشتن:

باجی فرۆشتن بە گشتی لە هەموو ولاتێکدا هەیە، بەڵام بڕەکەی لە ولاتێکەوە بۆ ولاتێکی تر دەگۆڕێت. مەبەست لە باجی فرۆشتن ئەو جۆرە باجەیە کە هەموو (کاڵا و خزمەتگوزارییەکان) دەگرێتەوە لە کاتی فرۆشتندا ئەم باجە بەداهاتێکی سەرەکی دەژمێردرێت لە پێکهێنانی بوودجەی گشتی، دانانی ئەم باجە لە لایەن حکومەتەوە دەستتێوەردانێکی راستەوخۆیە لە رێکخستنی چالاکییەکانی بازاڕ. لە زۆربەی ولاتاندا ئەم جۆرە باجە لەسەر هەندێ بەرهەم وەك (جگەرە، تووتن، مەی، شوێنی قومار,.....هتد) زۆر بەرزە. ئێمە دەزانین بەگوێرەی یاسای (داوا و خستنەڕوو) بەرز بوونەوەی نرخ دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی داواکان. بە هۆی وێنەکەی خوارەوە هەوڵ دەدەین کاریگەری باجی فرۆشتن لەسەر (داوا و خستنەڕوو) نیشان بدەین.

وێنەی ژمارە (٥-٦) کاریگەری باجی فرۆشتن لە سەر داوا و خستنەڕوو:

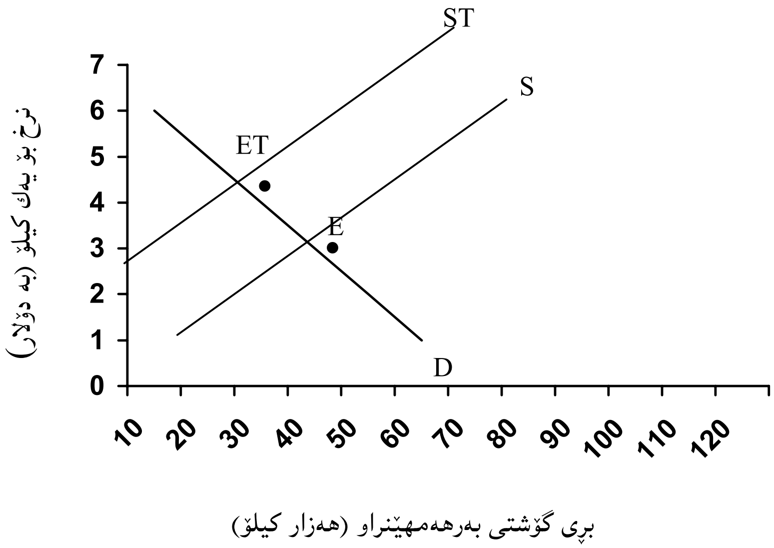

بۆ لێکدانەوەی وێنەکەی سەرەوە دەگەڕێینەوە بۆ نموونەی (بازاڕی گۆشت) کە لە (فەسڵی چوارەم)دا باسمان لێکردووە.

گریمان نرخی گۆشت پێش باجی فرۆشتن بریتییە لە (٣) دۆلار بۆ هەر کیلۆیەك، هەر وەك لە وێنەکەدا دیارە کاتێك نرخی گۆشت (٣) دۆلار بێت ئەوا کڕیار ئامادەیە تەنها (٦٠٠٠٠) کیلۆ گۆشت بەکاربهێنێت، ئەگەر حکوومەت بڕی (١) دۆلار باجی فرۆشتن بخاتە سەر یەك کیلۆ گۆشت ئەوا دەبێتە هۆی زیاد بوونی نرخی گۆشت، ئەوکاتە داوا لەسەر گۆشت کەم دەبێتەوە. وەك لەوێنەکەدا دەبینین هێڵی داوا لە خاڵی (S) بەرز دەبێتەوە بۆ خاڵی (ST) ئەوکاتە هاوسەنگی نێوان داوا و خستنەڕوو لەخاڵی (E) دەگۆڕێت بۆ خاڵی (ET). چونکە گۆشت بەهۆی باجی فرۆشتنەوە نرخەکەی دەبێت بە (٤) دۆلار. ئەوکاتە بەکارهێنانی گۆشت دادەبەزێت بۆ (٤٠٠٠٠) کیلۆ گۆشت لە هەفتەیەکدا. کەواتە حکوومەت توانی بە هۆی باجی فرۆشتنەوە کار بکاتە سەر نرخی گۆشت وە هاوسەنگی نێوان داوا و خستنەڕوو بە ئەنجام بگەیەنێت لە لایەکەوە، لە لایەکی ترەوە بوودجەی گشتی زیاد بکات.

- ڕێکخستن و دیاریکردنی کرێ:

لە زۆربەی وڵاتەکانی جیهاندا حکوومەت بەهۆی دیاریکردنی سنووری کرێ پشتگیری لەو توێژەی دانیشتوان دەکات کە داهاتیان کەمە. کرێ بە مانا فراوانەکەی بریتییە لە کرێی (خانووبەرە، زەوی، خزمەتگوزارییەکان وەك ئاوەڕۆ, ...هتد) خاڵێکی گرنگ دەمەوێت ئاماژەی پێبدەم پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆ هەیە لە نێوان نرخی کرێ و بڕی بەرهەمهێنان لەکەرتی بیناسازیدا هەندێ جار دیاریکردنی کرێ لە لایەن حکوومەتەوە دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی چالاکی و سەرمایەگوزاری لەکەرتی بیناسازیدا ئەمەش دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی خانووبەرە و گران بوونی, چونکە سەرمایەدار ئامادە نییە سەرمایەکەی بە گەڕ بدات لەو بوارەدا ئەم پرۆسەیەش دەبێتە هۆی ناهاوسەنگی لە نێوان داوا و خستنەڕوو. بەهۆی وێنەکەی خوارەوە هەوڵ دەدەین کاریگەری دیاریکردنی کرێ لەسەر داوا و خستنەڕوو نیشان بدەین.

وێنەی ژمارە (٥-٧) کاریگەری دیاریکردنی کرێ لەسەر داوا و خستنەڕوو:

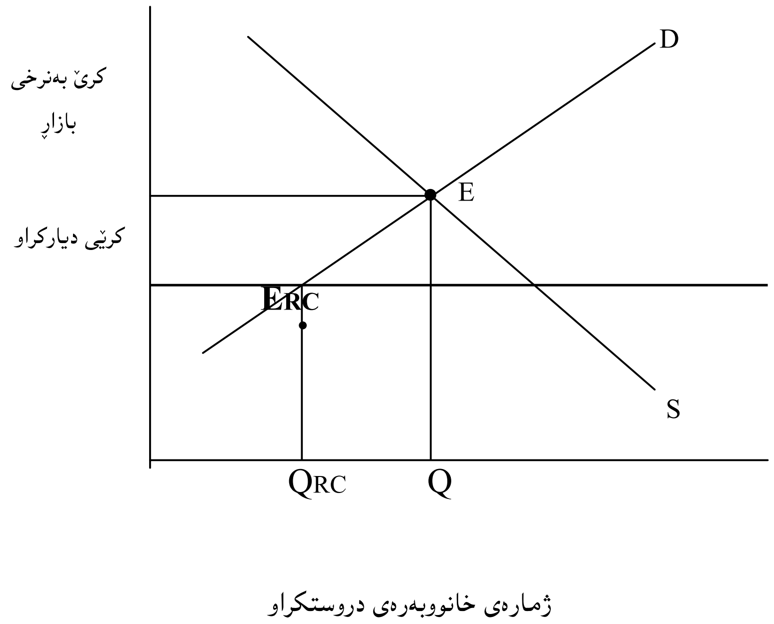

سیاسەتی دیاریکردنی کرێ لە ئاست و ڕادەیەکی دیاریکراودا دەبێتە هۆی نزم بوونەوەی دروستکردنی خانووبەرە (قەیرانی خانووبەرە). واتە جیاوازی لەنێوان خاڵی هاوسەنگی ژمارەی خانووی دروستکراو خاڵی (QRC) وە ژمارەی خانووی پێویست بەپێی داواکانی بازاڕ خاڵی (Q). هەروەك لەوێنەکەی سەرەوەدا دیارە جیاوازی هەردوو خاڵی (QRC) وە (Q) قەیرانی خانووبەرە نیشان دەدات، بۆ ڕزگاربوون لەو قەیرانە زۆربەی حکوومەتەکان سیستەمی دووئاستی دیاریکردنی کرێ بەکاردەهێنن. بیرۆکەی ئەم سیستەمە لەوەدایە حکوومەت بڕی کرێ لەسەر خانووبەرە گران بەهاکان زیاد دەکات، وە لەسەر خانووبەرە ئاساییەکان کەم دەکاتەوە بۆ ئەوەی لە توانای خەڵکانی کەم دەرامەتدا بێت، کەواتە حکوومەت بەهۆی دیاریکردنی ئاستی بەرزتر و نزمتر لە نرخی بازاڕ لە کەرتی بیناسازیدا دەتوانێت هاوسەنگی دروست بکات بە مەرجێك پارێزگاری لە توێژە کەم دەرامەتەکانی کۆمەڵ بکات.

فەرهەنگی ئابووری

سیاسەتی دیاریکردنی کرێ: ئەو ئامرازەیە کە حکوومەت بەهۆیەوە هاوسەنگی داوا و خستنەڕوو لە کەرتی بیناسازیدا جێبەجێدەکات. بەجۆرێك بەرزترین بڕی کرێ بۆ خانووبەرە گران بەهاکان دیاری دەکات کە بەرزترە لە نرخی بازاڕ، وە نزمترین بڕی کرێ بۆ خانووبەرە ئاساییەکان دیاریدەکات کە نزمترە لە نرخی بازاڕ، ئەمەش یارمەتی توێژی کەم داهات دەدات لە دروستکردن و کڕینی خانووبەرە.

- دیاریکردنی کرێی کار:

دیاریکردنی کرێی کار گرنگترین ئامرازە بەدەست حکوومەتەوە کە بەهۆیەوە دەتوانێت ئاستێکی دیاریکراو لە کرێ دیاری بکات بەمەرجێك کە هەموو لایەنەکان چ کەرتی (گشتی و تایبەتی) پێی پابەند بن، حکوومەت بەهۆی ئەم دەستێوەردانەوە دوو ئامانج دەپێکێت، یەکەم بازاڕی کار ڕێکدەخات واتە هاوسەنگی لە نێوان (داواو و خستنەڕوو)ی هێزی کار جێبەجێ دەکات, دووەم سنووری کرێی کار بەجۆرێك دیاری دەکات نزمتر نەبێت لە ئاستی پێویستییەکانی بژێوی ژیان وەك (خۆراك، پۆشاك، خزمەتگوزارییە پێویستەکان,...هتد) لە زۆربەی وڵاتە پێشکەوتووەکاندا لە ڕێگەی سندوقی کۆمەڵایەتییەوە (سۆسیال) ئەم جۆرە یارمەتییە پێشکەش بە هەموو تاکێك دەکرێت لەکاتی بێکاریدا و چەندان حاڵەتی تر، بۆ نموونە لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا نزمترین کرێی کار نابێت لە بڕی (١٢٠٠٠) دۆلار

کەمتر بێت سالأنە. بێگومان دیاریکردنی نزمترین ئاستی کرێی کار کاریگەری راستەوخۆی هەیە لەسەر بازاڕی کار.

ئێستاکە بەهۆی وێنەکەی خوارەوە هەوڵ دەدەین کاریگەری دیاریکردنی نزمترین ئاستی کرێی کار لەسەر (داوا وخستنەڕووی) بازاڕی کار روون بکەینەوە.

وێنەی ژمارە (٤-٧) کاریگەری دیاریکردنی نزمترین کرێی کار لەسەر بازاڕی کار:

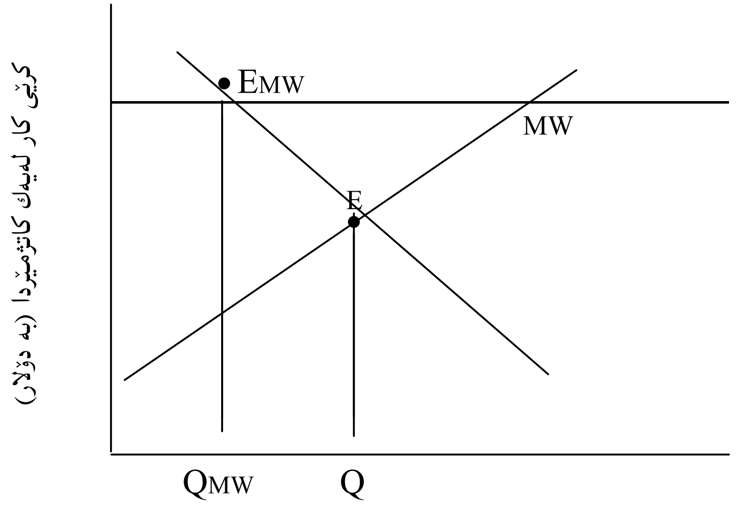

کاتی کار (کاتژمێر)

گریمان حکوومەت نزمترین کرێی کار لەئاستی (٥) دۆلار لە کاتژمێرێکدا دیاری دەکات وەك لە هێڵی (MW) لەوێنەکەدا نیشان دراوە، بەلاَم کرێی کاری بازاڕ لەئاستی (٣) دۆلار لە کاتژمێرێکدایە وەك لە خالّی (E)دا نیشان دراوە. نزمترین کرێی کار بریتییە لە (٥) دۆلار وەك لە خالّی(EMW)دا نیشان دراوە. ئەو کاتە بە بڕی هەردووخالّی (QMW) ,(Q) ناهاوسەنگی لە بازاڕی کاردا دروست دەبێت. ئەمەش دەبێتە هۆی زیاد بوونی ژمارەی بێکاری. بڕی ژمارەی بێکاران یەکسانە بە جیاوازی نێوان هەردوو خالّی ((Q، QMW)). بەواتایەکی تر بە کرێی (٥) دۆلار لە کاتژمێرێکدا خەڵکی ئامادەن کار بکەن, چونکە نزمترین ئاستە بۆ بژێوی ژیان، بەلاّم سەرکاران ئامادەن تەنها (٣) دۆلار لە کاتژمێرێکدا بدەن بە

کرێکاران. ئەم دۆخە بەردەوام دەبێت تاکو کرێی کار لە بازاڕدا بەرز دەبێتەوە بۆ (٥) دۆلار لەکاتژمێرێکدا، کەواتە حکوومەت بەهۆی دیاریکردنی نزمترین ئاستی کرێی کار هاوسەنگی لە بازاڕی کاردا بە ئەنجام دەگەیەنێت وە لە لایەکی ترەوە بڕی داهاتی کرێکاران زیاد دەکات. بەهەرحاڵ دەستێوەردان و دەخالەتی حکوومەت لەپرۆسەی ئابووری لایەنی پۆزەتیڤ و لایەنی نێگەتیڤی هەیە، بۆیە ئابووریناسان ئاگاداری حکوومەتەکان دەکەن لە رادە و ئاستی دەخالەتکردن لە پرۆسەی ئابووری بەتایبەتی لە ولاَتە تازە پێگەشتووەکاندا.

فەرهەنگی ئابووری

کرێ (Wage): نرخ یان پاداشتی ئەو کارەیە، کە کرێکار وەری دەگرێت لە جیاتی ئەو رەنجەی دەیکێشێت بۆ خاوەن کار، یان ئەو پرۆژە بەرهەمدارییەی، کە ئیشی تیا دەکات.

کرێ چەند جۆرێکی هەیە لە هەرە گرنگەکانیان:

- کرێی کۆمەلاّیەتی (ناراستەوخۆ) Social wage
- کرێی ناقەکیی Nominal wage
- کرێی بەرهەمهێنان (ڕاستەوخۆ) Production wage
- کرێ بە پێی پارچە Piece wage
- کرێ بە پێی کات Time wage
- کرێی دنەدەر Incenitive wage
- کرێی راستەکیی Real wage
- کرێی کەسەکیی Personal wage
- کرێی شمەکی (ماڵینە) Kind wage
- کرێی ناڕاستەوخۆ Indirect wage
- کرێی راستەوخۆ Direct wage
- کرێی گەلەکی Collective wage
- کرێی پرۆژە Project wage
- کرێی پاداشت Primes wage
- کرێی نەختینە Money wage
- کرێ بار Freight
- کرێی سەرباره Back Freight

له خوارەوە هەریەك لە جۆرەكانی كرێ روون دەكەینەوە:

- كرێی كۆمەلایەتی (ناڕاستەوخۆ):

كرێیە كە سەربەخۆیە لەچالاكی بەرهەمهێنانی كەسەكییدا.

- كرێی ناڤەكیی:

بڕی ئەو داهاتەیە، كە كرێكار بە پارە دەیدرێتێ لە جیاتی ئەو خزمەتگوزارییەی كە لەماوەیەكی دیاریكراودا پێشكەشی دەكات, ئەم كرێیە (كرێی نەختیینە)شی پێدەگوترێت.

- كرێی بەرهەمهێنان (ڕاستەوخۆ):

بڕی ئەو دەستكەوتەیە كە كرێكار وەری دەگرێت لە جیاتی ئەو رەنجەی، كە بە شێوەیەكی ڕاستەوخۆ دەیخاتە روو، هەروەها كرێی (بەروبووم)یشی پێدەگوترێت.

- كرێ بەپێی پارچە:

بەپێی ئەم سیستەمە پاداشتەكە بە گوێرەی بەرهەمهێنانی مایەكیی، یان بە گوێرەی كاری بەجێهێنراو دەدرێت.

- كرێ بە پێی كات:

كرێدان بە پێی كات، لەسەر بناغەی (ڕۆژە كارێك) بە پێی ئەو سەعاتانەی, یان ئەو ڕۆژانەی كە كرێكارەكە ئیشی تیاكردووە، لەگەڵ لێكدانەوەی كارامەیی ئەو كرێكارە.

- كرێی دنەدەر:

هەر شێوەیەك لە كرێی پێدراو بەرامبەر بەرهەمداری چاك كراو، پێی دەڵێن كرێی دنەدەر, یان هاندەر.

- كرێی ڕاستەكیی:

ئەم كرێیە هێزی كڕینی كرێی نەختە، یان بڕی ئەو شمەك و خزمتگوزارییەیە كە دەتوانرێت بە كرێی نەخت بكڕدرێت.

- كرێی كەسەكیی:

كرێیەكی باوە لە گشت كەرتە ئابوورییە جیاوازەكاندا (پیشەسازی، كشتوكاڵ,....هتد) ئەمەش سێ شێوەی هەیە:

١ .كرێ بە پێی پارچە,

٢ .كرێ بە پێی كات,

٣ .كرێی پاداشت.

- كرێی شمەكی (ماڵینە):

پێدانی بەشێكی كرێ بە شمەك، بۆ نموونە وێدانی ئەو كرێكارەی كە لەكارگەی سابووندا ئیش دەكات، بە بڕێك سابوون وەك بەشێك لەو كرێیەی كە پێویستە بیدرێتێ.

- كرێی گەلەكی:

پێشی دەوترێت كرێی پڕۆژە، رێكەوتنێكە لە نێوان خاوەن دەزگا و كۆمەڵە كرێكارێك لەسەر وەرگرتنی كرێیەكی گەلەكیی، كە لەدواییدا لەنێوان خۆیاندا دابەشی دەكەن.

- كرێی پاداشت:

ئەم جۆرە كرێیە بەئاسایی نێوان كرێ بەپێی پارچە و كرێ بەپێی كات كۆدەكاتەوە.

ناواخنی ئەم زاراوەیە دەتوانرێت بەم شێوەیە كورت بكرێتەوە:

دەستنیشان كردنی كرێیەكی دیاریكراو بەپێی كات یان بەپێی بەرهەمهێنانی ژمارەیەكی دیاركراو لە بەرهەم و سەربارەكردنی پاداشتێك، كە بەزیادبوونی بەرهەم ئەویش زیاد دەكات.

- كرێی بار:

كرێیەكە بەرامبەر بە هەڵگرتنی بارێك دەدرێت.

- كرێی سەربارە:

ئەو كرێ سەربارەیە كە بەهۆی گەڕاندنەوەی كەلوپەلی ڕەتكراو لەلایەن ئەو كەسەی كە كەلوپەلەكەی بۆ نێردراوە یان لەلایەن دەسەڵاتی بەرپرس لە وڵاتی بهێندا دێتە كایەوە، بارگە كەریش بەرگەی ئەم جۆرە كرێیە دەگرێ.

بەشی دووەم

سەرمایەداری لە چالاکیدایە!

ناوەڕۆکی سیستەمی سەرمایەداری واتە ئابووری ئازاد، بریتییە لە جیاوازی ئامانجی کڕیار و فرۆشیار، رووبەڕوو بوونەوە و ململانێی نێوان کڕیار و فرۆشیار (داوا و خستنەڕوو) سیستەمی سەرمایەداری چارەسەرەکەی بەجێ هێشتووە بۆ هێزی دەستی شاراوەی بازاڕ. لەم بەشەدا باس لە هەڵسوکەوت و بڕیارەکانی کڕیار لەبازاڕدا دەکەین. بێگومان کڕیار و فرۆشیار لەبازاڕەکاندا جێگۆڕکێ دەکەن، واتە کڕیار هەندێ جار دەبێت بە فرۆشیار وە بەپێچەوانەوە فرۆشیار دەبێت بە کڕیار. بۆ تێگەشتن لەجێگۆڕکێی (داوا و خستنەڕوو) پێویستە بە باشی لەمیکانیزم و دینامیکی بازاڕ تێبگەین. چونکە هەزاران کەس ئامادەن کار بکەن بەرامبەر کرێی کار یان موچەیەکی دیاریکراو, وە هەزاران کەس دەیانەوێت خۆیان بن بە خاوەن کار و کاری سەربەست بکەن. وە هەروەها لەم بەشەدا باس لە سوڕانەوەی ئابووری و گەشەکردن و تەنگەژی ئابووری و کاریگەریان لەسەر بازاڕەکان دەکەین. چونکە بە تێگەشتن لەگۆڕانکارییە ئابوورییەکان بڕیارەکانمان راست و دروست دەبێت و ناکەوینە هەڵەوە توشی زەرەر و زیانی ماددی نابین, وەڵامی هەموو ئەم پرسیارە ئاڵۆزانە لەم بەشەدا بە شێوەیەکی سادە و ساکار روون دەکەینەوە.

فەسڵی شەشەم

کڕیار لە کوێیە؟ هەڵسوکەوتی کڕیار لە بازاڕدا!

بۆ ئەوەی لە دینامیکی ئابووری و میکانیزمی بازاڕ تێبگەین، پێویستە بەباشی لە سایکۆلۆژیا و هەڵسوکەوتی بە کاربەران (کڕیار) لە بازاڕەکاندا تێبگەین. هەروەك لەفەسڵی دووەمدا باسمان لێکرد بەکاربەران بەشێکی زۆری تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی پێکدەهێنن, جموجۆڵ وچالاکی کڕیار ئاڕاستەی بووژانەوە و داکشانەوەی ئابووری دیاریدەکەن. داهاتی بەرزی بەکاربەران دەبێتە هۆی زیاد بوونی خەرجی گشتی ئەویش دەبێتە گەشەکردن و زیادبوونی بەرهەمهێنان. چونکە بەرهەمهێنەر هەمیشە هەوڵی جێبەجێکردنی داوا و خواستەکانی بەکاربەر دەدات لەپێناوی بەدەستهێنانی قازانجدا. بەڵام دەبێت ئەوەمان لە یاد نەچێت کە بڕی داهاتی کڕیار هەمیشە تواناکانی سنووردار دەکات، بۆیە لەم فەسڵەدا هەوڵ دەدەین بە شێوەیەکی درشت باس لە میکانیزمی بازاڕ و کاریگەری ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ لەسەر هەڵسوکەوتی بەکاربەران بکەین لە بازاڕدا.

سودمەندێتی داواکان چییە؟

داوا و خواستە گشتییەکان بریتین لە کۆی بەرهەمە بەکارهاتووەکان لەلایەن هەموو کڕیارەکانەوە، ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ نموونەکەی پێشوومان (بازاڕی گۆشت) بڕی گۆشتی بەکارهاتوو (کڕاو) بە نرخێکی دیاریکراو بریتییە لە کۆی بڕی داوای گشتی بۆ گۆشتی ئاژەڵ.

بۆ زیاتر ڕوون کردنەوە سەیری وێنەکەی خوارەوە بکە.

وێنەی ژمارە (٦-١) کۆی داوای گشتی بۆ گۆشت.

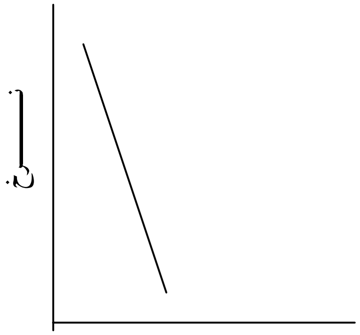

داوای بڕی گۆشت لەلایەن نەبزەوە

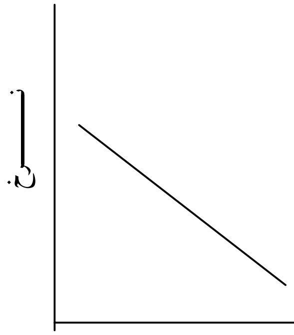

داوای بڕی گۆشت لەلایەن هێرشەوە

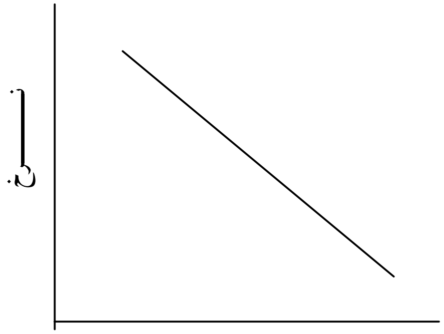

داوای گشتی بڕی گۆشت (بەکیلۆ)

هەروەك لە وێنەکانی سەرەوەدا دیارە داوا گشتییەکان بریتین لە بڕی بەرهەمی بەکارهاتوو لەلایەن بەکاربەرانەوە. لەم نموونەیەدا داوای گشتیمان بە داواکانی (نەبەز و هێرش) لە بەکارهێنانی گۆشت دیاریکردووە. کاتێك نرخی یەك کیلۆ گۆشت بریتییە لە (٢) دۆلار ئەوا هێرش تەنها (١) کیلۆ گۆشت بەکاردەهێنێت بەڵام نەبەز (٢) کیلۆ گۆشت لە ژەمە خواردنەکانیدا بەکاردەهێنێت، بێگومان لە بازاڕدا کڕیارەکانی گۆشت تەنها دوو کەس نین بەڵکو ژمارەیەکی زۆرترن کە ڕۆژانە گۆشت بەکاردەهێنن لە ژەمە خواردنەکانیاندا. لەپراکتیکدا ناتوانین یەکە یەکە لە خەڵکی بپرسین کە ڕۆژانە چەند کیلۆ گۆشت بەکاردەهێنن بۆیە داوا گشتییەکانمان بەهۆی چەماوەی داوا گشتییەکان لە وێنەکەی سەرەوەدا نیشانداوە کە کۆی بەرهەمهێنانی هەموو کاڵا و خزمەتگوزارییەکان دەردەبڕێت، تاکو ئێستاکە باسمان لە

کاربەرەکان کرد بە شێوەی تاك واتە داواکانی تاکەکەس، ئێستا هەوڵدەدەین روونی بکەینەوە چۆن هەریەکێك لە ئێمە بڕیاری تایبەتی دەدات لە بازاڕەکاندا لەکاتی کڕینی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان. یەکێك لە فاکتەرە هەرە گرنگەکان کە کڕیار بەهۆیانەوە بڕیاری کڕین دەدات پێی دەوترێت (ئاستی سوودمەندێتی) کاڵا و خزمەتگوزارییەکان لە دابینکردنی پێویستییەکانی کڕیاردا.

فەرهەنگی ئابووری

سوودمەندێتی-کەڵك- (Utility):

توانای شتێکە بۆ تێرکردنی پێداویستییەك، یان ئارەزوویەکی مرۆڤ لە کاتێك و بارێکی تایبەتییدا.

هەندێ بەرهەم کەڵکێکی زۆری هەیە بۆ هەندێ کڕیار بەڵام هیچ کەڵکێکی نییە بۆ کڕیارێکی تر، بۆ نموونە ئۆتۆمۆبیلی بار (پیکاب) هیچ کەڵکێکی ئەوتۆی نییە بۆ فەرمانبەرێك کە لە دەزگای پەروەردە کاردەکات یان بۆ بەڕێوەبەرێکی بانك, بەڵام ئەم جۆرە ئۆتۆمۆبیلە کەڵکێکی زۆری هەیە بۆ جووتیارەکان یان بۆ کاسبکارەکان. کەواتە داوا و خواستەکانی بەکاربەر بەپێی کەڵك و سوودمەندێتی لەیەکێکەوە بۆیەکێکی تر دەگۆڕێت.

سوودمەندێتی سێ حاڵەتی هەیە:

- سوودمەندێتی ئاسایی.
- سنووردارییەتی سوودمەندێتی.
- کەم بوونەوەی سوودمەندێتی.

حاڵەت و قۆناغەکانی سوودمەندێتی سەرەتا و کۆتایی کەڵکی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان دەسەلمێنن. بۆ نموونە (کاك زاهیر) هەموو رۆژێك گۆشتی ئاژەڵ دەکڕێت و لەژەمە خواردنەکانیدا بەکاری دەهێنێت, بەڵام مەرج نییە هەموو رۆژێك گۆشت بکڕێت بەڵکو هەندێ جار دەچێت بۆ چێشتخانە قۆزی گۆشت دەخوات هەرچەندە کاك زاهیر زۆر حەزی لەگۆشتی ئاژەڵە. بەڵام هەندێ جار دەیگۆڕێت بە گۆشتی باڵندە (مریشك، قەل, ...هتد) یان بە گۆشتی ماسی کەواتە سوودمەندێتی لە حاڵەتی ئاساییەوە بەرەو حاڵەتی سنووردارییەتی دەڕوات. بۆ زیاتر روونکردنەوەی حاڵەتەکانی سوودمەندێتی سەیری ئەم وێنەیەی خوارەوە بکە.

وێنەی ژمارە (٦-٢) سنووردارییەتی وکەم بوونەوەی سوودمەندێتی.

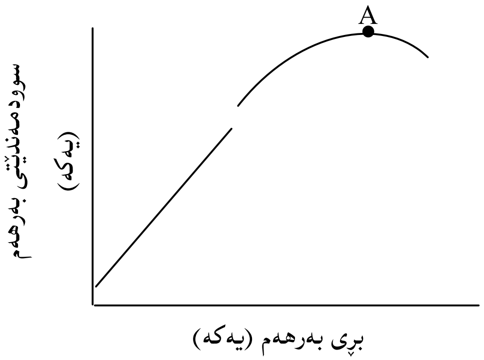

لەوێنەکەی سەرەوەدا دەبینین سوودمەندێتی بە خشۆکی بەرزدەبێتەوە تاکو بەرزترین نوختە خاڵی (A) دوابەدوا بۆ خوارەوە دادەبەزێت.

ئێستاکە بابزانین رادەی سوودمەندێتی بەرهەم چۆن کار دەکاتە سەر هەڵسوکەوتی کڕیار؟

بێگومان حەزو پێویستییەکانی مرۆڤ بێ سنوورە، بەڵام داهات و تواناکانی مرۆڤ سنووردارن، بەهۆی سنووردارییەتی مرۆڤەوە داوا و پێویستییەکانیش سنووردار دەبن. ئەم سیفەتە وا لە کڕیار دەکات لەکاتی کڕینی کاڵا و خزمەتگوزارییە هەمەجۆرەکانی بازاڕدا ئەو بەرهەمە بکڕێت کە زیاتر سوودی پێدەگەیەنێت یان زیاتر پێویستیەتی چ لەبەکارهێنانی تایبەتیدا یان گشتیدا، کەواتە کاتێك کڕیار دەچێتە بازاڕ بە مەبەستی کڕینی بەرهەمێکی دیاریکراو کە پێویستییەتی نەك هەر کاڵایەك کە بەرچاوی دەکەوێت, هەرچەندە ئارەزووەکانی کڕیار بێ سنوورە بەڵام داهات و توانا ماددییەکانی سنووردارە، پسپۆڕانی کۆمەڵناسی بەم دیاردەیە دەڵێن ناکۆکی و ململانێی خودی (ناوەکی) مرۆڤ لەپرۆسەی هەڵبژاردندا. ئەم حاڵەتەش هێمنی و هاوتایی و خۆڕاگرتن لە هەڵبژاردنی پێداویستییەکاندا دروست دەکات. هەروەك دەزانین هاوسەنگی بازاڕ بەهۆی یاسای (داوا و خستنەڕوو) بەرجەستە دەبێت کە پێشتر باسمان لێکرد.

فەرهەنگی ئابووری

- سوودمەندێتی ئاسایی: ئەو سوودەیە کە لەکاتی کڕینی بەرهەمێکی دیاریکراودا کەڵك لەبەکارهێنانیدا وەردەگرین.

– سنووردارێتی سوودمەندێتی: کڕینی بەرهەمێکی دیاریکراوە کەدەتوانین بەشێوەیەکی خشۆکی (دوابەدوایی) کەڵك لە بەکارهێنانی وەربگرین.

– کەم بوونەوەی سنووردارێتی: واتە کەم بوونەوەی سوود لە کڕینی بەرهەمێکی دیاریکراو لە بەکارهێناندا لە قۆناغی کۆتایدا.

ئایا چ بەرهەمێك یان چ ماددەیەك لە (ئاو) بەسوود ترە یان گرنگترە لە ژیانی مرۆڤدا؟ بێگومان هەریەك لە ئێمە وەڵامی ئەم پرسیارە دەزانین. ئاو سەرچاوەی ژیانە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئاو هەرزانترین مادەی بەرهەم هاتووە هەرچەندە لە هەموو ماددە بەرهەم هاتووەکانی تر بەسوودمەند ترە. هەر لە کۆنەوە ئابووریناسان هەوڵیان داوە وەڵامی ئەو پرسیارە بدەنەوە ئایا بۆچی ئاو کە سەرچاوەی ژیانە هەرزانترە لەکەراتێك (ئەڵماس) یان مسقاڵێك (ئاڵتوون) لەبەرئەوەی بڕی ئاو بەشێوەیەکی زۆر و فراوان بوونی هەیە و بڵاوبۆتەوە بەسەر گۆی زەویدا. بەڵام بڕی ئەڵماس و ئاڵتوون زۆر کەمن و دەگمەنن، ئاو لە بەرهەمهێناندا ئاسان ترە و بڕی تێچوونی هەرزان ترە, بەڵام بڕی تێچوونی بەرهەمهێنانی ئەڵماس و ئاڵتوون گران بەهایە. ئەمە لە لایەکەوە لە لایەکی ترەوە سوودمەندێتی ئاو لە بەکارهێناندا سنووردارە. بۆ نموونە کاتێك مرۆڤ تێر ئاو دەخواتەوە ئیتر ناتوانێت جامێکی تر ئاو بخواتەوە تاوەکو تینوو نەبێتەوە. بەڵام ئەڵماس یان ئاڵتوون هەرچەندە سوودیان کەمترە مرۆڤ بێ سنوور دەتوانێت کۆی بکاتەوە و بەکاری بهێنێت. هەروەك لە سەرەوە باسمان لێکرد هەموو بەرهەمێك بەپێی سیفەتی سوودمەندێتی نرخێکی تایبەتی هەیە، واتە هەر بەرهەمە بەنرخی خۆی دەفرۆشرێت، کەواتە ئەگەر نرخی ئاو بەپێی سنووری سوودمەندێتی گران بوایە ئەوا هەموو کەسێك نەیدەتوانی ئاو بەکاربهێنێت لە جێبەجێکردنی پێداویستیەکانی ڕۆژانەیدا. ئەمەش دەبووە هۆی لە ناوچوونی مرۆڤایەتی، کەواتە سوودمەندێتی بەرهەم بەستراوە بە کاریگەری سنووردارێتی سوودەوە، نموونەکەی سەرەوە ئەو ڕاستییەمان بۆ دەسەلمێنێت هەرچەندە ئاو سوودمەندێتی بەرزە بەڵام سنووردارە لە بەکارهێناندا.

کڕیار هەمیشە دەگەڕێت بەدوای ئەو کاڵا و خزمەتگوزارییانەدا کە زیاترین و زۆرترین کەڵکی لێ وەردەگرێت, بەڵام بەهۆی سنووردارێتی داهات، هەوڵ دەدات پێداویستییەکانی بە نرخێکی هەرزانتر بکڕێت لەبەر ئەم هۆیەش هەندێ جار لەچاوەڕوانیدا دەبێت تاکو نرخ بەرەو دابەزین دەچێت, چونکە داهاتەکەی سنووردارە بەپێی یاسا ئابوورییەکان ئەگەر داوا لەسەر بەرهەمێکی دیاریکراو کەم بێتەوە، ئەوا فرۆشیار ناچارە نرخەکەی دابەزێنێت (لە فەسڵی چوارەمدا بە دوور و درێژی باسمان لێکردووە) بەڵام فرۆشیار زۆر پەلە ناکات لەدابەزینی نرخ تاکو بڕی قازانجی کەم نەبێتەوە. لەبەرئەوەی ژمارەیەکی دیاریکراو لە کڕیارەکان گوێ نادەن بە

گرانی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان ئامادەن بە هەرچ نرخێك بێت ئەو بەرهەمە بکڕن کە پێویستیانە ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ نموونەکەی پێشوومان (بازاڕی گۆشت)، کاك زاهیر لەبەرئەوەی بە بێ گۆشت لە ژەمە خواردنەکانیدا زەوق لە خواردن نابینێت ئامادەیە گۆشت بکڕێت هەرچەندە نرخەکەشی بەرزبێت. گریمان لەبەر هەندێ هۆی تایبەتی (پێش جەژن) نرخی (١) کیلۆ گۆشت دەبێتە (٧) دۆلار بەڵام دوای جەژن نرخەکەی دەبێت بە(٦) دۆلار، دواتر دادەبەزێت بۆ (٥) دۆلار تاکو نرخەکەی دادەبەزێت بۆ نرخی ئاسایی (٤) دۆلار بۆ هەر کیلۆیەك لەبەر ئەوەی کاك زاهیر ئامادە نییە چاوەڕوان بکات هەموو ڕۆژەکان گۆشت دەکڕێت ئەو کاتە بەرامبەر (٤) کیلۆ گۆشت بڕی (٢٢) دۆلار خەرج دەکات.

(٢٢ =٤ +٥ +٦ +٧)، بەڵام کڕیارێکی تر (کاك ئاراس) پەلەی نییە دەتوانێت لەبری گۆشتی ئاژەڵ گۆشتی باڵندە بەکاربهێنێت، چاوەڕێ دەکات تاکو نرخی گۆشتی ئاژەڵ دەگەڕێتەوە بۆ نرخە ئاساییەکەی (٤) دۆلار. ئەوکاتە کاك ئاراس بەرامبەر (٤) کیلۆ گۆشت تەنها بڕی (١٦) دۆلار خەرج دەکات.

(١٦ =٤ +٤ +٤ +٤)، کەواتە ئەگەر بەراورد لە نێوان هەردوو کڕیارەکەدا بکەین ئەوا کاك زاهیر (٦) دۆلاری زیاتر خەرج کردووە، بێگومان لە بازاڕدا هەزارانی وەك (زاهیر و ئاراس) مامەڵە دەکەن، ئەمەش جارێکی تر سنووردارێتی سوودمەندێتی پێداویستییەکان دەسەلمێنێت، ئێستاکە هەوڵ دەدەین نموونەکەی سەرەوە لە وێنەکەی خوارەوەدا نیشان بدەین.

وێنەی ژمارە (٦-٣) سوودمەندێتی کڕیار:

ئەگەر سەیری بەشی سەرەوەی وێنەکە بکەین دەبینین لە کڕینی هەمان بڕ گۆشت ((٤ کیلۆ)) کاك زاهیر (٦) دۆلاری زیاتر خەرج کردووە.

ئێستاکە بابزانین سوودمەندێتی بە کارهێنان بە شێوەیەکی گشتی چ کارێك دەکاتە سەر بارودۆخی ئابووری. هەروەك ئاماژەمان پێدا کڕیاری وەك کاك زاهیر لە بازاڕەکاندا ژمارەیان زۆرە کە ئامادەن کالاّ و خزمەتگوزارییەکان بە هەرنرخێك بێت بیکڕن. ئابووریناسان ئامۆژگاری و ئاگاداری بەکاربەران دەکەنەوە لە کاتی قەیرانی بەرهەمێکی دیاریکراودا چاوەڕوانی بکەن تاکو قەیرانەکە ئاسایی دەبێتەوە چونکە قەیرانەکان هەمیشە کاتین.

شیر یان پسکیت!

بابزانین هەڵسوکەوتی کڕیار چۆنە لە بازاڕدا. بە هۆی ئەو نموونەیەی خوارەوە هەوڵ دەدەین بەشێوەیەکی ساکار هەڵسوکەوتی کڕیار لە بڕیارداندا لە کاتی کڕینی کالاّ و خزمەتگوزارییەکاندا روون بکەینەوە.

هێمن تەمەنی هەشت ساڵە، ئارەزووی لە خواردنی شیر و پسکیتە پێکەوە، بە رادەیەك هەموو رۆژێك بڕێك شیر و پسکیت دەکڕێت وەپێکەوە دەیخوات، بەلای هێمنەوە گرنگ نییە چەند شیر و پسکیت دەکڕێت, گرنگ ئەوەیە شیر و پسکیت پێکەوە دەکڕێت، چونکە پێکەوە زەوقی لێ دەبینێت و سوودی لێ وەردەگرێت.

خشتەی هاوسەنگی ئاوێتەی (شیر و پسکیت)

	بڕی شیر	بڕی پسکیت
A	٢	١٢
B	٤	٦
C	٦	٤
D	٨	٣

خشتەکەی سەرەوە ئاوێتەی شیر و پسکیت نیشان دەدات، هێمن تەنها ڕێژە و بڕی خواردنی رۆژانەی دەگۆڕێت بەلاّم جۆری خواردنەکە ناگۆڕێت، هەندێ جار دەیەوێت (٢) پاکەت شیر

بکڕێت بەرامبەر (١٢) پاکەت پسکیت، وەدەتوانێت (٦) پاکەت شیر بکڕێت بەرامبەر (٤) پاکەت پسکیت لە هەموو حاڵەتەکاندا شیرو پسکیت پێکەوە دەکڕێت. بەلاّم رۆژانە بڕی بەکارهێنانی هەردوو بەرهەمەکە دەگۆڕێت واتە سوودمەندێتی رۆژانەی کەم دەبێتەوە بۆ زیاتر روون کردنەوە ئەو خشتەیەی سەرەوە لە شێوەی وێنەدا نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٦-٤) چەماوەی ئاسایی (بێبایەخی) داواکانی هێمن:

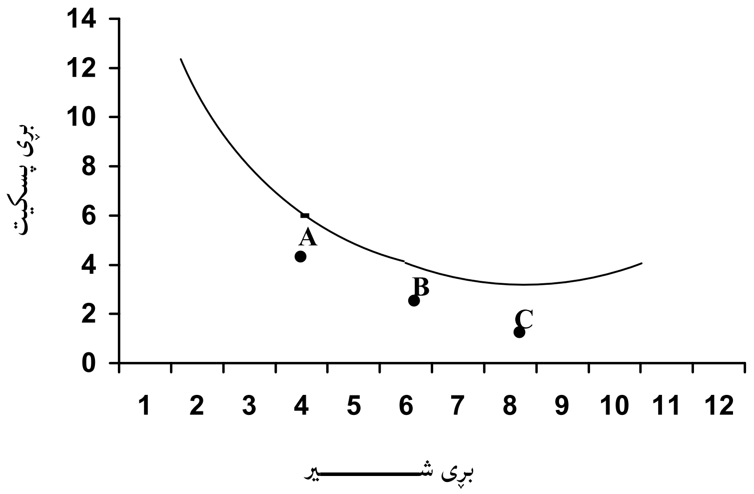

بەکاربەر واتە هەریەك لە ئێمە رۆژانە بۆ جێبەجێکردنی پێداویستییەکانمان بەکارهێنانی هەندێ بەرهەم دەگۆڕین بۆ هەندێ بەرهەمی تر، وێنەکەی سەرەوە ئەو پەیوەندییەمان نیشان دەدات, دەبینین هێمن دەتوانێت (٦) پاکەت پسکیت خاڵی (A) بەرامبەر (٤) پاکەت شیر بەکاربهێنێت، بەلاّم ئەگەر سەیری خاڵی (B) بکەین ئەوا (٦) پاکەت شیر بەرامبەر (٤) پاکەت پسکیتە.

هەروەك لەپێشەوە ئاماژەمان کرد بەحاڵەتەکانی سوودمەندێتی، هەمیشە دوای قۆناغی سنووردارییەتی سوودمەندێتی قۆناغی کەم بوونەوەی سوودمەندێتی دەستپێدەکات، واتە ئەو حاڵەتەی کاتێك کڕیار بڕێکی زۆر لەبەرهەمێکی دیاریکراو گەنجینە دەکات، ئەوا کڕینی ئەو جۆرە بەرهەمە سوودمەندێتییەکی ئەوتۆی نابێت بۆ کڕیار, چونکە بڕێکی زۆری لەو بەرهەمە

گەنجینە کردووە تاکو ئەو برە کەم نەبێتەوە، هەرچ کڕینێکی ئەو جۆرە بەرهەمە سوودمەندێتییەکەی کەم دەکاتەوە.

لە وێنەکەی ژمارە (٦-٤)دا، پێکهاتەی داواکانی (هێمن)مان لە بەکارهێنانی شیرو پسکیت نیشاندا، ئێستاکە بەهۆی ئەو وێنەیەی خوارەوە هەوڵدەدەین بەشێوەیەکی فراوانتر چەماوەی ئاسایی داواکان و خاڵی هاوسەنگێتییان نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٦-٥) چەماوەی ئاسایی داوا:

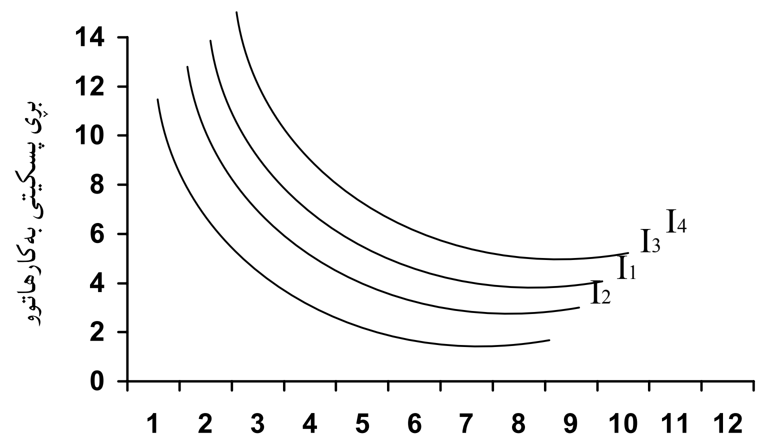

بڕی شیری بەکارهاتوو

ئەگەر سەیری چەماوەی (I2) بکەین دەبینین بڕی بەکارهێنانی (شیر و پسکیت) یەکسانن (٤) پاکەت پسکیت (٤) پاکەت شیر لەحاڵەتی دووەمدا لەهەمان چەماوەدا (٧) پاکەت شیر بەرامبەر (٢) پاکەت پسکیت، لەهەردوو حاڵەتەکەدا بەلای کاربەرەوە گرنگ ئەوەیە هەردوو بەرهەمەکە پێکەوە بەکاربهێنێت. هەموو چەماوەکانی تر (I4) (I1) بڕی بەکارهێنانی شیر و پسکیت لەچەند حاڵەتێکی جیاجیادا نیشان دەدەن، مەبەستی سەرەکی لەم روون کردنەوەیە سەلماندنی گۆڕینی بەرهەمێکە بە بەرهەمێکی تر بەمەرجێك بەرهەمەکان پێکەوە بەکاربهێنرێن، ئەوەی ئاشکرایە بڕی بەکارهێنانی بەرهەمەکان پەیوەندیەکی راستەوخۆیان هەیە بەئاستی داهاتەوە، ئێستاکە کاریگەری داهات لەبەکارهێنانی بەرهەمە جیاوازەکاندا بەهۆی ئەو وێنەیەی خوارەوە نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٦-٦) چەماوەی داهات (بوودجە):

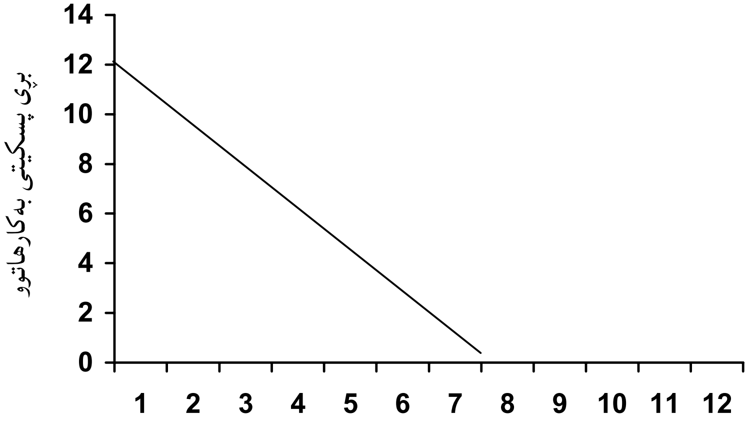

بڕی شیری بەکارهاتوو

بێگومان هەر کاڵا و خزمەتگوزارییەك بەرامبەر نرخێکی دیاریکراو دەفرۆشرێت، وە هەر کاڵا و خزمەتگوزارییەك سوود و کەڵکێکی تایبەتییان هەیە، کەواتە بڕی داهات سنووردارێتی بەکارهێنان دیاری دەکات. لە نموونەکەی سەرەوەدا باسمان لە بەکارهێنانی شیر و پسکیت کرد لەلایەن هێمنەوە، بەڵام رووە ماددییەکەیمان پشتگوێ خست، گریمان پاکەتێ پسکیت نرخەکەی (٥٠) سەنتەوە پاکەتێ شیر نرخەکەی (٧٠) سەنتە. بابزانین نرخ و بەکارهێنانی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان چ کاریگەرییەك لەسەر بوودجەی حکوومەت دەکەن زۆربەی زۆری حکوومەتەکان لە بوودجەی گشتییەوە بڕێك پارە تەرخان دەکەن بۆ خواردنی قووتابیانی قۆناغەکانی سەرەتایی، گریمان حکوومەتی هەرێم بڕی (٦) دۆلاری بۆ خواردنی قوتابیانی سەرەتایی لە هەفتەیەکدا تەرخان کردووە، وەك لە وێنەکەی پێشوودا نیشان دراوە قووتابی دەتوانێت بەرامبەر (٦) دۆلار (١٢) پاکەت پسکیت و (٨) پاکەت شیر بکڕێت. چەماوەکەی کە هەردوو نوختەی (١٢) و (٨) بەیەك دەگەیەنێت پێی دەوترێت چەماوەی بوودجە یان چەماوەی توانای کڕین، کەواتە بڕی داهات دەستنیشانی بڕی بەکارهێنان دەکات. کەواتە بەهۆی سنووردارێتی داهاتەوە کڕیار هەمیشە دەگەڕێت بۆ کڕینی ئەو بەرهەمەی کە دەگونجێت

لەگەڵ داهاتەکانیدا، کەواتە گەڕان بەدوای خاڵی هاوبەشی داهـات و بەکارهێنانـدا. ئێـستاکە بەهۆی وێنەکەی خوارەوە ئەوخاڵە هاوبەشە نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٦-٧) گونجاوترین خاڵی هاوبەشی بەکارهێنان.

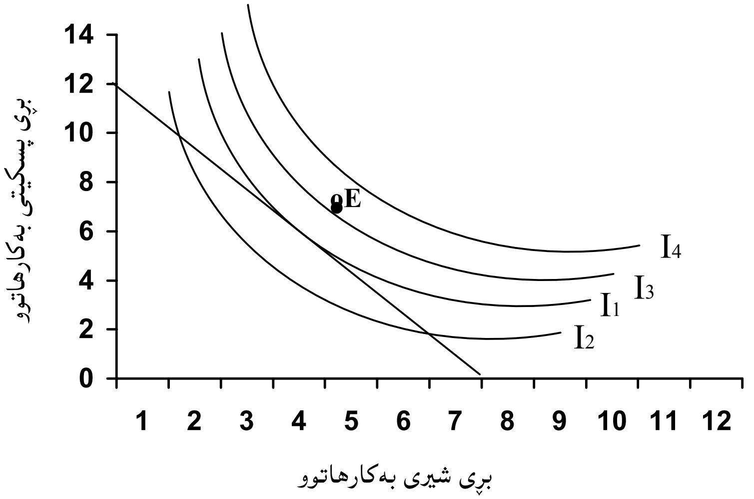

لەوێنەکەی سەرەوەدا سنووردارێتی بەکارهێنانی کاڵا و خزمەتگوزارییەکانمان بەپێی داهات نیشانداوە ئەگەر سـەرنج بـدەین دەبیـنین خـاڵی (oE) گونجـاوترین خـاڵی هاوبەشـە لـەنێوان بەکارهێنان و داهاتدا. واتـە ئـەو خاڵەیـە کـە کڕیـار دەتوانێـت زۆرتـر سـوود وەرگرێـت لـە بەکارهێناندا بەرامبـەر داهـاتی. هـەروەك ئاشـکرایە بـەپێی یاسـاکانی بـازاڕ نرخـی کـاڵا و خزمەتگوزارییـەکان جـێگیرنین بـەڵکو هەمیـشە لەگۆڕاندایـە کەواتـە گۆڕانکـاری نرخـەکان (بەرزبوونەوە و نزم بوونەوە) دەبێتە هۆی گۆڕانکاری لە هەڵسوکەوتی کڕیارەکاندا لـە بـازاڕدا، بەزیاد بوونی داهات و نزم بوونەوەی نرخ توانای کڕین زیاد دەکات ئەمەش دەبێتە هـۆی زیـاد بوونی بڕگەی (C)ی تێکڕای بەرهـەمی نەتـەوەیی واتـە گەشـەکردن و بووژانـەوەی بـارودۆخی ئابووری، بەڵام کاتێك نرخ بەرز دەبێتەوە ئەوا توانای کڕین کەم دەبێتەوە ئـەو کاتـە تەنگـەژی ئابووری دەست پێدەکات، کەواتە هەڵسوکەوتی کڕیار لەبازارەکاندا کشان و داکشانەوەی بـاری ئابووری نیشان دەدات.

فەسڵی حەوتەم

کەم - زیاد، داهات، خەرج کردن، سەرمایەگوزاری

لەفەسڵی شەشەمدا بە شێوەیەکی چڕوپڕ باسمان لە هەڵسوکەوتی کڕیار کرد لە روانگەی توانا و ئارەزووەکانییەوە لەبەکارهێنانی کاڵا و خزمەتگوزارییەکاندا. لەم فەسڵەدا باس لە کڕیار دەکەین لە روانگەیەکی ترەوە کڕیار وەك هێزی بزوێنەری ئابووری. چونکە تەنها کڕیار بڕیار دەدات چەندی داهاتەکەی خەرج بکات وەچەند پاشەکەوت بکات، چالاکی و جموجۆڵی کڕیار ئاڕاستەی گۆڕانکارییە ئابوورییەکان دەستنیشان دەکەن. کاتێك کڕیارەکان (دانیشتوان) بڕێك لە داهاتەکانیان پاشەکەوت دەکەن, واتە بڕی کەڵەکە بوونی سەرمایە زیاد دەکات ئەمەش دەبێتە هۆی گەشەکردنی سەرمایە گوزاری واتە زیاد بوونی چالاکی بازاڕی کار و بەرهەمهێنان و گەشەکردن و بوژانەوەی ئابووری.

سەرچاوەی داهات

داهاتی خەڵکی بریتییە لەو دەستکەوتەی کە بەرامبەر کارێکی دیاریکراو لەپرۆسەی بەرهەمهێناندا وەری دەگرێت، فاکتەرەکانی پرۆسەی بەرهەمهێنان بریتین لە هەموو ئەو پێداویستییانەی کە بەهۆیانەوە کاڵا و خزمەتگوزارییەکان بەرهەم دەهێنرێت ئەو فاکتەرە گرنگانەش بریتین لە (زەوی، کار، سەرمایە، رێکخستن).

فەرهەنگی ئابووری

بەرهەمە ماکەکان، هۆیەکانی بەرهەمهێنان

بەرهەمهێنانی شمەك لە ئەنجامی هاریکاری چەند هۆیەکدا دەبێت کەپێیان دەگوترێ هۆ یان بەرهەمە ماکەکان، بەرهەمیش بەبێ هاریکاری کردنی گشت ئەو ماکانە یان بەلای کەمەوە هەندێکیان بە ئەنجام نادرێ.

بەرهەمە ماکە بنەڕەتییەکانیش ئەمانەن:

١- کار
٢- رێکخستن
٣- زەوی و سروشت
٤- سەرمایە

بە واتایەکی تر هۆیەکانی بەرهەمهێنان بریتین لە پەیوەندی نێوان خەڵك لەبواری بەرهەمهێناندا، کە ئاڵوگۆڕ و دابەشکردنی خێروبێری مایەکیی سەقامگیر دەکات، هەروەها ژێرخانی ئابووری کۆمەڵیش پێك دێنێت.

کار: هەموو چالاکییەکی مرۆڤە لە دروستکردن و ئاڵوگۆڕ و بەرهەمهێنانی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان، بەرامبەر بەپارەیەکی دیاریکراو.

رێکخستن* یان بەڕێوەبردن: ئەمڕۆ کە یەکێکە لە هەرە فاکتەرە گرنگەکانی پرۆسەی بەرهەمهێنان.

زەوی: هەموو ئەو رووبەرانەیە کەبەکاردێت لەپرۆسەی بەرهەمهێناندا, زەوی کشتوکاڵی, زەوی پیشەسازی, زەوی بیناسازی,...هتد.

سەرمایە: هەموو ئەو بەرهەمە ماددیانەیە کە بەکاردەهێنرێت لە بەرهەمهێنانی بەرهەمێکی تردا, سەرمایە بریتییە لە (کارگەکان، ئامێر و ئامرازەکانی بەرهەمهێنان، تەکنەلۆژیا، کۆمپیوتەر، ئامرازەکانی هاتووچۆ، رێگاوبان ...هتد. (ئابووری ناسان سەرمایەی دارایی ناخەنە پاڵ سەرمایەی ماددی).

فەرهەنگی ئابووری

فاکتەری بەرهەمهێنان: بریتییە لە (زەوی، کار، سەرمایە، رێکخستن (بەڕێوەبردن)). پێکهاتەی فاکتەرەکانی بەرهەمهێنان لە زمانی ئابووری ناسانەوە واتە ئامرازەکانی بەرهەمهێنان، ئاستی پەیوەندی بەرهەمهێنان بەهۆی ئاستی ئامرازەکانی بەرهەمهێنانەوە ئەندازە دەکرێت.

*رێکخستن - بەرامبەر وشەی (Management)ی زمانی ئینگلیزی بەکارهاتووە و هەندێ جار وشەی بەڕێوەبردن یان کارگێڕیش بەکاردێت

هەریەك لە فاكتەرەكانی بەرهەمهێنان بە شێوەیەك لە شێوەكان خەڵات دەكرێت، خاوەن زەوی بەرامبەر بەكارهێنان و بە كرێ دان یان فرۆشتنی زەویەكەی بڕێ پارە وەردەگرێت لە شێوەی كرێی زەویدا یان موڵكانەدا، كاركەر (كرێكار، فەرمانبەران, مووچە خۆر,... هتد) كرێی كار وەردەگرن، سەرمایەدار لە بەگەڕ خستنی سەرمایەكەیدا سوود (قازانج)ی دەستدەكەوێت. بەڕێوەبەران (مێنێژمێنت) بڕێ قازانج یان بڕێ پارەی دیاریكراویان دەست دەكەوێت, ئابووریناسان ئەو چوارشێوە داهاتە (كرێی زەوی، كرێی كار، ڕێژەی قازانج، سوود) بەداهاتی نەتەوەیی دادەنێن، واتە كۆی هەموو ئەو داهاتانەی سەرەوە داهاتی نەتەوەیی پێكدەهێنن.

لە خشتەكەی خوارەوەدا كۆی گشتی پێكهێنانی داهاتی نەتەوەیی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا لە ساڵەكانی (١٩٩٠-٢٠٠١)دا نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (٧-١) داهاتی نەتەوەیی (ملیارد دۆلار).

سەرچاوەكان	ساڵی ١٩٩٠	ساڵی ٢٠٠١
كرێی كار	٣٣٥١	٥٩٧٥
كرێی زەوییەكان	٤٣٠	٨٦٥
قازانج لە بەگەڕخستنی سەرمایە	٤٥٢	٦٥٠
سوودی قازانجی بەڕێوەبەران	٤٠٩	٧٣٢
كۆی داهاتی نەتەوەیی	٤٦٤٢	٨١٢٢

لە خشتەكەی سەرەوەدا بەشێوەیەكی روون و ئاشكرا دیارە كە داهاتی نەتەوەیی لە كۆی فاكتەرەكانی بەرهەمهێنان پێكدێت.

ئێستاكە بەهۆی هێڵكارییەكەی خوارەوە پەیوەندی نێوان فاكتەرەكانی بەرهەمهێنان و سەرچاوەی داهات نیشاندەدەین.

هێڵكاری ژمارە (٧-١) داهاتی نەتەوەیی و فاكتەرەكانی بەرهەمهێنان:

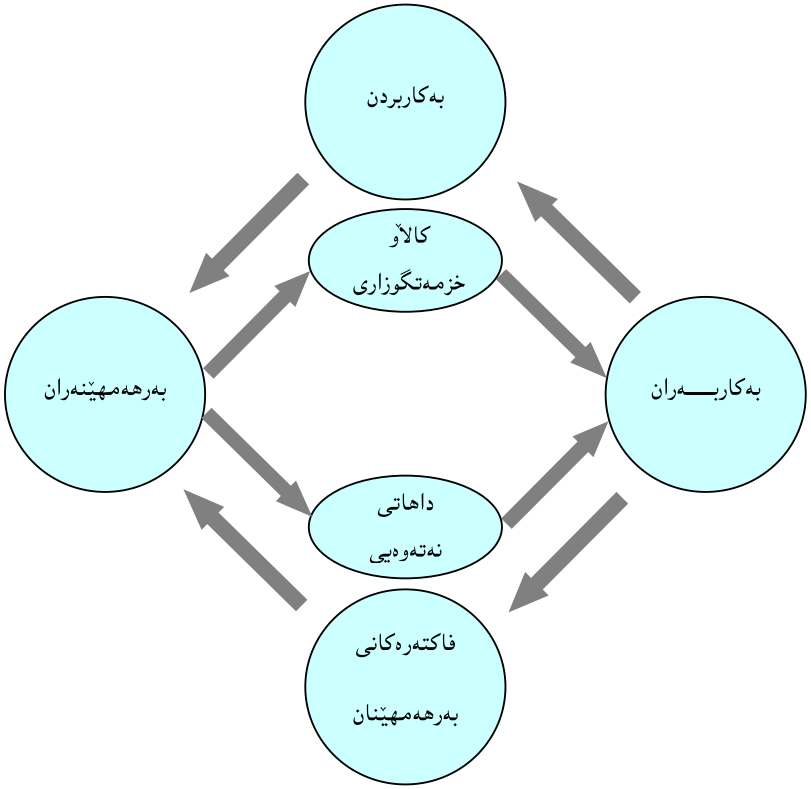

لەبەشی خوارەوەی هێڵكارییەكەی سەرەوەدا، خەڵكی لە ئەنجامی بەشدارییان لە پرۆسەی بەرهەمهێناندا دەستكەوتی ماددی وەردەگرن لە شێوەی (كرێی زەوی، كرێی كار، سوود و قازانج)دا بەڵام لەبەشی سەرەوەی بازنەی داهاتی نەتەوایەتیدا خەڵكی لەبەكاربردنی كاڵا و خزمەتگوزارییە بەرهەم هێنراوەكان بڕێ لە داهاتەكانیان خەرج دەكەن، كەواتە پەیوەندییەكی لێك نەپساوی

شێوە بازنەیی دروست دەبێت. وە ئەم پرۆسەیە هەمیشە لە سوڕانەوەی بەردەوامدا دەبێت.

فەرهەنگی ئابووری

داهاتی نەتەوەیی: بریتییە لە كۆی (كرێی زەوی، كرێی كار، ڕێژەی سوود و قازانج لە بەگەڕخستنی سەرمایە، قازانجی بەڕێوەبەر و سەركارەكان، كاسبكارەكان، بازرگانەكان, ... هتد)

خەرج كردن یان پاشەكەوت كردن

داهات و دەستكەوتەكان كە لەئەنجامی بەشداری كردن لەپرۆسەی بەرهەمهێناندا خـەڵكی وەری دەگرن, یان خەرجی دەكەن, یان پاشەكەوتی دەكەن، لەهەردوو حاڵەتەكـەدا دەبنـە هـۆی بووژانەوەی ئابووری.

بێگومان هەریەك لە ئێمـە سەربەسـتە لـە بڕیارەكانیـدا چـۆن داهاتەكـەی بـەكاربهێنێت، دەتوانێت هەموو داهاتەكەی خەرج بكات، یان پاشەكەوت بكات, یان بەشێكی خەرج بكات وە بەشەكەی تری پاشەكەوت بكـات، بـەڵام پاشـەكەوت كـردن لـە شـێوەی هـەڵگرتنی سـستدا (خـەوتوو) ناتوانێـت هـیچ بەشـداریەك بكـات لـە پرۆسـەی ئابووریـدا (لـە وڵاتـە تـازە پێگەشتووەكاندا ئەم دیاردەیـە زۆر بـڵاوە بـەهۆی نـەبوون, یـان لاوازی سیستەمی دارایـی و بانكی). ئەو كاتە پاشەكەوت چالاك دەبێت و دەبێتە سەرچـاوەیەكی گرنگـی سـەرمایەگوزاری ئەگەر بەرامبەر ڕێژەیەكی سوودی دیاریكراو لە بانكەكاندا بپارێزرێت، یان متمانـە بـە دەزگـا ئابوورییەكان و سەرمایەگوزارییەكان بكرێت. خەڵكی لەپێناوی بەرژەوەندی مـاددی لەشـێوەی ڕێژەی سوودا پارەكانیان دەسپێرن بە بانكەكان. بانك وەك سیستەمێكی دارایی و وێستگەیەكی ناوەندی پارە سپێردراوەكان بە بـڕێ سـوودی زۆرتـر لـە شـێوەی قـەرزدا دەدات بـە كۆمپانیـا سـەرمایەگوزارییەكان. بەمـەش پرۆسـەی بووژانـەوەی سـەرمایەگوزاری دەسـتپێدەكات كـە لەئەنجامدا دەبێتە هۆی گەشەكردن و بووژانەوەی ئابووری.

خـاڵێكی گـرنگ دەمـەوێت ئامـاژەی پێبـدەم، گـرنگترین سەرچـاوەی سـەرمایە بـۆ سەرمایەگوزاری داهاتی دانیشتووانە لەشێوەی پاشەكەوت كردندا، بە زمانی ئابووریناسان پێی دەوترێت ﴿سـەرمایەی دارایـی نـاوخۆیی (نـاوەكی)﴾ لـە وڵاتـە پێـشكەوتووەكاندا بـەهۆی پێشكەوتن و چالاكی سیستەمی بـانكی و داراییـەوە لەلایەكـەوە, وە چـالاكی بۆرسـەكان لـە لایەكی تـرەوە هانـدانی هاووڵاتیـان لـە بەشـداری كردنیانـدا لـە كڕینـی پـشك وشـەیردا لـە بۆرسەكاندا، سەرمایەیەكی زۆر كەڵەكە دەكەن ئەمەش دەبێتە هۆی دامەزرانـدنی بناغـەیـەكی دارایی بەهێز و پتەو بۆ جێبەجێكردنی پرۆژە سەرمایەگوزارییەكان. بۆ نموونە

پاشكەوتی دانیشتوانی (یابان) ئەمرۆ كە بریتییە لە (یەك ترلیۆن وسێ سـەد ملیـارد دۆلاری ئەمەریكی).

هەروەك لە پێشەوە باسمان لێكرد هەموو دیاردەو پرۆسەیەكی ئابووری دوو جەمسەری هەیـە، بەهۆی كاریگەری فاكتەرە ئابوورییەكان لە سەر یەكتری و پەیوەندییان پێكەوە هەندێ جار ئـەنجام

و ئاكامی پێچەوانەیی لێدەكەوێتەوە، زیادبوونی قەوارە و بارستایی سەرمایەی كەڵەكەبوو ڕەنگـە ببێتە هۆی پەیدابوونی نرخ هەڵاوسان، ئێستاكە هەوڵ دەدەین بەشێوەیەكی فراوانتر ئەم گۆڕانكارییانە روون بكەینەوە.

بەهۆی جیاوازی بڕی داهاتەكانی تاكەكەس بـڕی پاشـەكەوت كـردن و خـەرجكردن جیـاواز دەبێت. دیارە ئەوانەی داهاتیان بەرزە دەتوانن پارە زیاتر خەرج بكەن یان پاشەكەوت بكەن وەك لەوانەی كە داهاتیان نزمترە، هەروەك لە سەرەوە ئاماژەمـان پێـدا، داهاتـەكان چ پاشـەكەوت بكرێن یان خەرج بكرێن دەبێتە هۆی سەرچاوەیەكی گرنگ لە پێكهێنانی بەرهەمی نەتەوەیی.

بێگومان هەرچەندە داهات بەرز یان نزم بێت، هیچ كەسێك ناتوانێت بڕی هـەموو داهاتـەكانی پاشـەكەوت بكـات, چـونكە بـۆ بـەردەوامی و بـژێوی ژیـان مـرۆڤ پێویـستی بـە كـاڵا و خزمەتگوزارییەكانە، واتە لەهەموو حاڵەتێكدا بڕێـك لەداهاتەكـەی خـەرج دەكـات، بـە زمـانی ئابووریناسان پێی دەوترێت (سنووردارییەتی خەرج كردن و سنووردارییەتی پاشەكەوت كردن) كـە بـە شێوەیەكی ڕاستەوخۆ كاردەكەنە سەر بارودۆخی ئابووری (لەبەشی سێهەمدا) لێی دەدوێین، ئێستاكە بەهۆی ئەو نموونەیەی خوارەوە سنووردارییەتی خەرجكردن و پاشەكەوت كردن زیاتر روون دەكەینەوە.

خشتەی ژمارە (٧-٢) ناوەندێتی سنووردارێتی خەرجی و پاشەكەوت كردن (دۆلار).

١	٢	٣	٤	٥	٦	٧
داهات	خەرجی	پاشەكەوت كردن	سنووردارێتی ناوەندی خەرجكردن	سنووردارێتی ناوەندی پاشەكەوت كردن	سنووری مەیلی خەرجكردن	سنووری مەیلی پاشەكەوت كردن
١٠٠٠٠	١١٠٠٠	-١٠٠٠	١,١	-٠,١	-	-
٢٠٠٠٠	٢٠٠٠٠	٠	١,٠	٠	٠,٩	ر
٣٠٠٠٠	٢٨٥٠٠	١٥٠٠	٠,٩٥	٠,٠٥	٠,٨٥	٠,١٥
٤٠٠٠٠	٣٦٠٠٠	٤٠٠٠	٠,٩	٠,١	٠,٧٥	٠,٢٥
٥٠٠٠٠	٤٢٥٠٠	٧٥٠٠	٠,٨٥	٠,١٥	٠,٦٥	٠,٣٥
٦٠٠٠٠	٤٨٥٠٠	١١٥٠٠	٠,٨١	٠,١٩	٠,٦	٠,٤٧
٧٠٠٠٠	٥٤٠٠٠	١٦٠٠٠	٠,٧٧	٠,٢٣	٠,٥٥	٠,٤٥
٨٠٠٠٠	٥٩٠٠٠	٢١٠٠٠	٠,٧٤	٠,٢٦	٠,٥	٠,٥

ئێستاکە هەوڵ دەدەین ژمارەکانی خشتەکەی سەرەوە شیتەڵ بکەینەوە. گریمان کۆڵۆم (زنجیرەی) یەکەم بریتییە لە داهاتی ساڵانەی خێزانی مامۆستا سەربەست, داهاتی ساڵی یەکەمی بریتییە لە (١٠٠٠٠) دۆلار، بەڵام لە ماوەی ئەوساڵەدا (١١٠٠٠) دۆلاریان خەرج کردووە کۆڵۆمی ژمارە (٢) واتە بڕی (١٠٠٠) دۆلاریان زیاتر لە داهاتەکەیان خەرج کردووە کۆڵۆمی ژمارە (٣) لە ساڵی دووەمدا داهاتی خێزانەکەی مامۆستا سەربەست زیادی کردووەو بووە بە (٢٠٠٠٠) دۆلار بەڵام هەموو بڕە داهاتەکەیان خەرج کردووە بۆجێبەجێکردنی پێداویستییەکانیان، واتە لە ساڵی دووەمیشدا خێزانی مامۆستا سەربەست نەیان توانیوە هیچ بڕە پارەیەك لە داهاتەکەیان پاشەکەوت بکەن. کەواتە ئەگەر داهاتی خێزانی مامۆستا سەربەست لە(٢٠٠٠٠) دۆلار زیاتر نەبێت ناتوانن هیچ پاشەکەوتێك بکەن. لە کۆڵۆمی ژمارە (٤)دا سنووردارییەتی قەوارەی ناوەندی خەرج کردن نیشاندراوە کە بەدابەشکردنی کۆڵۆمی (٢) بەسەر کۆڵۆمی (١)دا دەستمان دەکەوێت. هەروەك دەبینین ڕێژەی ناوەندی خەرج کردن بریتییە لە (١,١) دۆلار.

ئەگەر کۆڵۆمی (٣) دابەش بکەین بەسەر کۆڵۆمی (١)دا ئەوا سنووردارییەتی قەوارەی ناوەندی پاشەکەوت کردنمان دەست دەکەوێت کە لە کۆڵۆمی (٥)دا نیشاندراوە. هەروەك لە خشتەکەدا دیارە خێزانی مامۆستا سەربەست لە ساڵی یەکەمدا ناوەندی سنووردارێتی پاشەکەوت کردنیان بریتییە لە (١١٠٪) واتە ڕێژەی (١٠٪) زیاتر لەداهاتی ساڵانەیان خەرج کردووە چەند داهات زیاد بکات بڕی پاشەکەوت کردن زیاد دەکات. بابزانین ئەگەر بڕی داهاتی خێزانی مامۆستا سەربەست زیاد بکات چی ڕوودەدات. ئەگەر سەیری کۆڵۆمی (٦) بکەین، سنووردارێتی مەیلی خەرج کردنمان نیشان دەدات کە لە ئەنجامی دابەشکردنی جیاوازی کۆڵۆمی (٢) بەسەر جیاوازی کۆڵۆمی (١)دا لەماوەی دوو ساڵی یەك بە دوای یەکدا دەستمان دەکەوێت. ئەگەر داهات لە ساڵی چوارەمدا بریتی بێت لە (٤٠٠٠٠) دۆلار ئەوا جیاوازی بڕی خەرجکردن بریتی دەبێت لە (٧٥٠٠) دۆلار لەساڵێکدا، بابزانین چۆن بڕی (٧٥٠٠) دۆلارمان دەستکەوت. کاتێك داهاتی ساڵی سێهەم بریتییە لە (٣٠٠٠٠) دۆلار، ئەوا بڕی خەرج کردن بریتییە لە (٢٨٥٠٠) بەڵام کاتێك داهات بریتییە لە (٤٠٠٠٠) دۆلار ئەوا بڕی خەرجکردن بریتییە لە (٣٦٠٠٠) دۆلار، کەواتە کاتێك زیادەی داهاتی ساڵانە بریتی دەبێت لە (١٠٠٠٠) دۆلار ئەوا ڕێژەی سنووری مەیلی خەرج کردن بریتی دەبێت لە (٠,٧٥) دۆلار وەك لە کۆڵۆمی (٦)دا نیشان دراوە. لە کۆڵۆمی (٧) مەیلی ئارەزووی پاشەکەوت کردن نیشان دەدات کە لەئەنجامی

دابەشکردنی کۆڵۆمی (٣) بەسەر جیاوازی داهاتدا کۆڵۆمی (١) لەماوەی دوو ساڵی یەك بە دوای یەکدا دەستمان کەوتووە، ئەگەر سەیری خشتەکە بکەینەوە دەبینین مەیلی ئارەزووی پاشەکەوت کردن بەپێی زیادەی داهات ساڵ بەساڵ زیاد دەکات کاتێك داهات بریتی دەبێت لە (٨٠٠٠٠) دۆلار ئەوا پاشەکەوت کردن بریتی دەبێت لە (٥٠٪)ی داهات. لێرەدا دەمەوێت سەرنجی خوێنەر رابکێشم بۆ خاڵێکی زۆر گرنگ، پەیوەندی بڕی خەرج کردن و پاشەکەوت کردن پەیوەندییەکی ئاڵۆزە و پابەندە بە چەندان فاکتەرەوە کە کاریگەریان لەسەر یەکتری هەیە، وە هەروەها ئەم پرۆسەیە کاریگەرییەکی راستەوخۆی هەیە لەسەر سەرمایەگوزاری. شیتەڵکردنەوە و ژمێرکردنی ئەم پرۆسەیە لەئاستی دەوڵەتدا تەنها لە توانای ئابووریناساندایە. ئێمە بۆ ساکار کردن و ئاسان تێگەشتنی خوێنەر بەهۆی نموونەکەی سەرەوە تەنها مێتۆدی ژمێرکردن و کاریگەری هەردوو پرۆسەی خەرج کردن و پاشەکەوتمان نیشاندا. بێگومان مەرج نییە هەموو بەرزبوونەوەیەکی داهات ببێتە هۆی پاشەکەوت کردنێکی زیاتر، بۆئەوەی لەم پەیوەندییە تێبگەین پێویستە بزانین ئەرکی خەرج کردن چییە لە پرۆسەی ئابووریدا.

ئەرکی خەرج کردن و بەکارهێنان

ئێستاکە لەبەر رۆشنایی نموونەکەی سەرەوەدا و بەیارمەتی وێنەکەی خوارەوە هەوڵ دەدەین ئەرکی خەرج کردن و بەکارهێنانی نیشان بدەین.

وێنەی ژمارە (٧-٢) مەیلی ئارەزووی خەرج کردن.

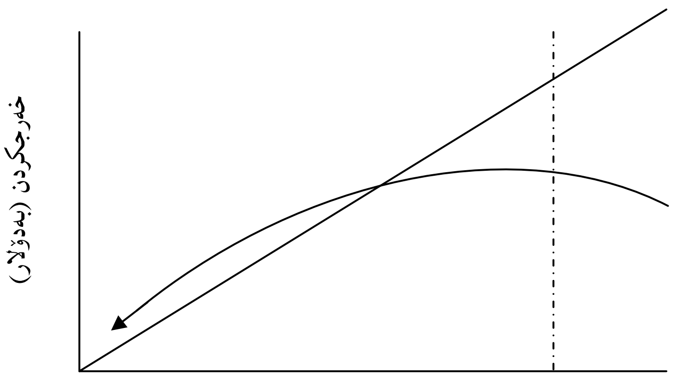

لە وێنەکەی سەرەوەدا پەیوەندی نێوان داهات و خەرج کردن نیشاندراوە، واتە پەیوەندی نێـوان کۆڵۆمی (٢) وە کۆڵۆمی (١) خشتەی ژمارە (٧-٢). سەیردەکەین لە پلەی (٤٥)دا بڕی داهـات یەکسان دەبێت بە بڕی خەرج کردن، لەوکاتەی بڕی داهات بریتییە لە (٢٠٠٠٠) دۆلار ئەوا خەرج کردنیش بریتی دەبێت لە بڕی (٢٠٠٠٠) دۆلار، بەلاّم لەخالّەکانی تردا دەبینین بە پێی زیـادبوونی داهات بڕی خەرج کردنیش زیاد دەکات، بەلاّم کاتێك بڕی خـەرجکردن کـەم دەبێتـەوە ئـەوا بـڕی پاشەکەوت کردن زیاد دەکات، ئێستاکە باس لە ئەرکی پاشەکەوت کردن دەکەین.

ئەرکی پاشەکەوت کردن

بێگومان هەردوو پرۆسەی خەرج کـردن و پاشـەکەوت کـردن دوو چـەمکی جیـاوازی یـەك دیاردەن، واتە هەردوو لە ئەنجامی داهاتەوە سەرچاوە وەردەگرن. واتە خەرجکردن و پاشـەکەوت کردن دوو دیوی پێچەوانەی داهات نیشان دەدەن. کەواتە ئەرکی پاشەکەوت کـردن پێـچەوانەی ئەرکی خەرج کردنە.

وێنەی ژمارە (٧-٣) مەیلی ئارەزووی پاشەکەوت کردن.

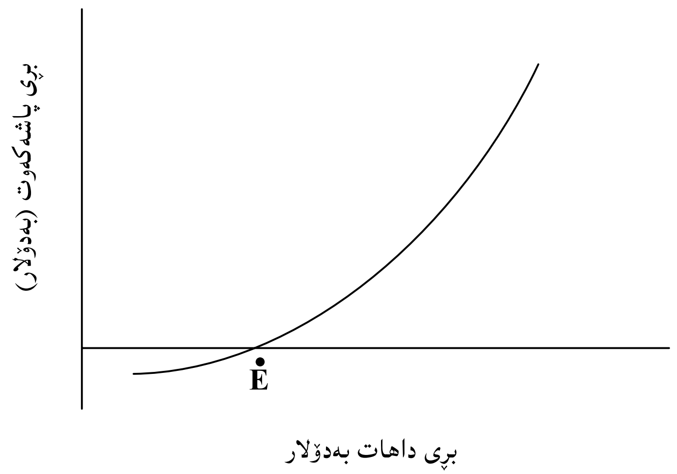

لە وێنەکەی سەرەوەدا زۆر بەشێوەیەکی روون و ئاشکرا پرۆسەی ئـەرکی پاشـەکەوت کـردن دیارە، چەند داهات زیاتربێت ئەوا بـڕی پاشـەکەوت کـردن زیـاد دەکـات. دەبیـنین چـەماوەی

پاشـەکەوت کـردن دوای خـاڵی (20000) (E) دۆلار، واتــە خـاڵی هاوسـەنگی. وردە وردە چەماوەکە بەرز دەبێتەوە بەپێی بڕی داهات.

لە ئاستی دەوڵەتدا

لە نموونەکەی پێشوودا پەیوەندی و دینامیکی گۆڕانی خەرجی و پاشەکەوت کردنی داهـاتی ساڵانەی تاکە کەسمان لەسەر نموونەی داهاتی ساڵانەی خێزانی مامۆسـتا سەربەسـت نیـشاندا، بەلاّم بابزانین خەرجی و پاشەکەوت کردنی هەموو دانیشتوان پێکەوە چ کارێك دەکەنە سەرباری ئابووری دەوڵەت؟ بۆ زیاتر روون کردنەوە و تێگەیشتنی پرۆسەی خەرجکردن و پاشەکەوت کردن لەسەر ئاستی دەوڵەت بەهۆی نموونەکەی خوارەوە نیشان دەدەین, کە بریتییـە لـەبڕی داهـات و خەرج کردن و پاشەکەوت کردنـی دانیـشتوانی ویلایەتـە یـەکگرتووەکانی ئەمـەریکا لـەنێوان ساڵەکانی (١٩٩٠-٢٠٠١)دا.

خشتەی ژمارە (٧-٣) داهات، خەرج کردن، پاشەکەوت کردن (ملیار دۆلار)

	١٩٩٠	١٩٩١	١٩٩٢	١٩٩٣	١٩٩٤	١٩٩٥
داهات	٤٢٩٤	٤٤٧٥	٤٧٥٥	٤٩٣٥	٥١٥٦	٥٤٢٣
خەرجکردن	٣٩٥٩	٤١٠٣	٤٣٤١	٤٥٨٤	٤٨٥٠	٥١٢٠
پاشەکەوت کردن	٣٣٥	٣٧٢	٤١٤	٣٥١	٣١٥	١٧٠
ڕێژەی پاشەکەوت کردن	٧,٨	٨,٣	٨,٠٧	٧,١	٦,١	٥,٦
	١٩٩٦	١٩٩٧	١٩٩٨	١٩٩٩	٢٠٠٠	٢٠٠١
داهات	٥٦٧٨	٥٩٨٦	٦٣٥٦	٦٦٢٧	٧١٢٠	٧٣٩٣
خەرجکردن	٥٤٠٦	٥٧١٥	٦٠٥٤	٦٤٥٣	٦٩١٩	٧٢٢٤
پاشەکەوت کردن	٢٧٢	٢٥٣	٣٠٢	١٧٤	٢٠٢	١٧٠
ڕێژەی پاشەکەوت کردن	٤,٨	٤,٢	٤,٧	٧,١	٢,٨	٢,٣

ئامارەکانی خشتەکەی پێشوو نیشانمان دەدەن کە ڕێژەی پاشەکەوت کردنی دانیشتوانی ئەمەریکا لەساڵی (١٩٩٠)دا بریتی بووە لە (٧,٨٪) بەلاّم لە ساڵی (٢٠٠١)دا نزم بۆتەوە بۆ ڕێژەی (٢,٣٪)، کەواتە دانیشتوانی ئەمەریکا ساڵ بە ساڵ مەیلی ئارەزووی خەرجکردنیان زیاتر دەبێت و بەرز دەبێتەوە، ئەم دیاردەیە پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە سیاسەتی ئابووری حکوومەتەوە هەیە، (دانیشتوانی ئەمەریکا بەشێوەیەکی گشتی لە حاڵەتی قەرزدا دەژین) بەهۆی زیادبوونی خەرجی لە بواری پێداویستییە درێژخایەنەکاندا وەکو خانووبەرەو سەیارە. دینامیکی پەیوەندی داهات و خەرجکردنی دانیشتوانی ئەمەریکا لەماوەی (١٢) ساڵدا لە وێنەکەی خوارەوەدا نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٧-٤) دینامیکی داهات، خەرج کردن (ترلیون دۆلار)

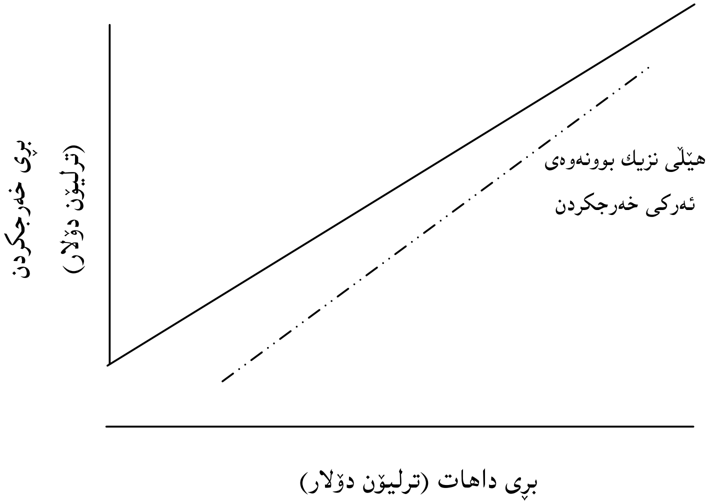

لەوێنەکەی سەرەوەدا پەیوەندی نێوان داهات و خەرجکردنی دانیشتوانی ئەمەریکا لەماوەی (١٢) ساڵدا (١٩٩٠-٢٠٠١) نیشاندراوە، ئەگەر بەووردی سەرنجی نوختەکانی هێڵی ئەرکی خەرج کردن بکەین دەبینین دانیشتوانی ئەمەریکا مەیلی خەرجکردنیان زیاترە وەك لەمەیلی پاشەکەوت کردن. بێگومان ئەم دیاردەیە هیچ مەترسییەکی نییە لەسەر ئابووری ئەمەریکا چونکە هەروەك لەپێشەوە باسمان لێکرد چ خەرجکردن وە چ پاشەکەوت کردن بڕگەیەکی گرنگن لە پێکهێنانی تێکڕای بەرهەمی نەتەوایەتیدا.

مانای سەرمایەگوزاری

پێشتر باسمان لەخەرجی و پاشەکەوتی دانیشتوان بەگشتی کرد، وە باسمان لە کاریگەری و پەیوەندی خەرجی و پاشەکەوت لەسەر باری ئابووری کرد، وە هەروەها بەشێوەیەکی فراوان باسمان لە خەرجکردنی دانیشتوان واتە بڕگەی (C) لە تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی کرد، ئێستاکە هەوڵ دەدەین باس لە پاشەکەوت کردن وەك سەرمایە گوزاری, واتە بڕگەی (I) لە تێکڕای بەرهەمی نەتەوەییدا بکەین.

هەروەك دەزانین دوو لەسەر سێی قەوارەی بڕی داهاتی نەتەوەیی بریتییە لە کۆی خەرجییە گشتیەکانی دانیشتوان، بەلاّم دەبێت ئەو ڕاستییە بزانین کە پێشکەوتن و گەشەکردن و بووژانەوەی بەبێ بەگەڕخستنی سەرمایە واتە سەرمایە گوزاری مەحاڵە. مەبەست لە سەرمایە گوزاری بەرهەمهێنانە لە پێناوی بەرهەمهێنانـدا وە لەپێناوی قازانجدا، کەواتە هەر بەگەڕخستنێکی سەرمایە لە پێناوی زیاد کردنی هێز و توانای بەرهەمهێناندا بەکاربهێنرێت پێی دەگوترێت سەرمایە گوزاری وەك (بیناسازی، کارگەی پیشەسازی، فراوانکردن و تازەکردنەوەی ئامرازەکانی بەرهەمهێنان، دروستکردنی ڕێگاوبان، دەرهێنان و بەکارهێنانی کانزاکانی ژێر زەوی، گۆڕینی ماددە خامەکان بۆ بەرهەمی ئامادەکراو,... هتد).

سەرمایە گوزاری دەبێتە هۆی زیاد کردنی تواناکانی بەرهەمهێنان کە گەرانتی پێشکەوتنی کۆمەڵگایە. کاتێك سەرمایەدار بڕیاری بەرهەمهێنانی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان دەدات پێویستی بە ئامێری بەرهەمهێنانە، بەلاّم ئامێرەکان بەبێ بەشداری کار و زەهنی مرۆڤ واتە (هێزی کار) ناتوانن هیچ بەرهەم بهێنن. هێزی کار بریتییە لە (کرێکار، ئەندازیار، بەڕێوەبەر,... هتد) دوا بە دوا بەرهەمەکان بەهۆی بازرگانەکانەوە دەگەنە بازاڕەکان و ئێمەی کڕیار دەتوانین بەکاریان بهێنین. کەواتە چەند قەوارەی سەرمایە گوزاری زیاتر بێت ئەوا بەشداربووانی پرۆسەی بەرهەمهێنان زیاتر دەبن ئەمەش دەبێتە هۆی زیاد بوونی داهاتەکان واتە توانای خەرجی و پاشەکەوت کردنی دانیشتوان زیاتر دەبێت، ئەم پرۆسەیە هەمیشە لە بەردەوامیدایە وەك لە وێنەی ژمارە (٧-١) نیشانماندا. بێگومان بەگەڕخستنی سەرمایە کارێکی ئاسان نییە، بەڵکو پێویستی بەلێکۆڵینەوەی چڕوپڕ و هەمەلایەنی و زانستانە هەیە, پێویستە بەر لەبەگەڕخستنی سەرمایە گشت فاکتەرە ئابووری و کۆمەلاّیەتی و سیاسییەکان ڕەچاو بکرێت، چونکە ئامانجی سەرمایەدار لە بەگەڕخستنی سەرمایەدا دەستکەوتنی زۆرترین قازانجە.

هەندێ جار بڕی پارەی پاشەکەوت کراو کەمترە لەو بڕە پارەیەی کەپێویستە بۆ سەرمایە گوزاری, ئەم ناهاوسەنگییە کاریگەری ڕاستەوخۆیان هەیە لەسەر باری ئابووری بەگشتی.

ناهاوسەنگی پاشەکەوت کردن و سەرمایەگوزاری

کاتێ ئابووری پێویستی بە سەرمایەگوزاری چالاك و فراوان هەیە، بەلاّم پاشەکەوتی دانیشتوان لەو ڕادە پێویستە نزمتر بێت ئەوا دەبێتە هۆی دروستکردنی ناهاوسەنگی لەنێوان پاشەکەوت کردن و سەرمایەگوزاریدا. بێگومان هەموو ناهاوسەنگییەك نێگەتیڤانە کاردەکەنە سەر بارودۆخی ئابووری. هەوڵ دەدەین بەهۆی وێنەکەی خوارەوە پەیوەندی نێوان پاشەکەوت کردن و سەرمایە گوزاری و کاریگەرییان لەسەر پێکهێنانی بەرهەمی نەتەوەیی ڕوون بکەینەوە.

وێنەی ژمارە (٧-٥) پاشەکەوت، سەرمایەگوزاری، تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی.

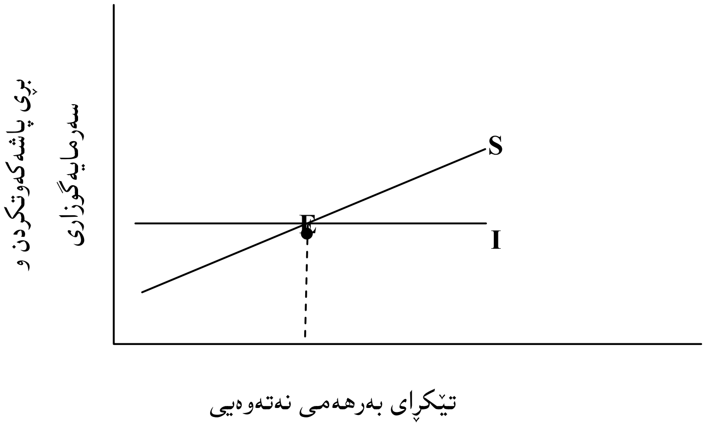

ئەگەر سەیری وێنەکەی سەرەوە بکەین دەبینین هەردوو چەماوەی پاشەکەوت کردن و سەرمایەگوزاری بەرەو بەرزبوونەوە دەچن بەپێی بڕی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی، وەهەروەها تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بەپێی زیادبوونی پاشەکەوت کردن و سەرمایە گوزاری زیاد دەکات. ناهاوسەنگی نێوان بڕی پاشەکەوت کردن و سەرمایە گوزاری لەهەردوو چەماوەی (S) وە (I) لەوێنەکەی پێشوودا دەستنیشان کراوە. بابزانین هاوسەنگی نێوان پاشەکەوت کردن و سەرمایە گوزاری چۆن ڕوودەدات. ئەگەر دانیشتوان بەشێکی زۆری داهاتەکانیان پاشەکەوت

بکەن، واتە بڕی خەرجکردن کەم دەبێتەوە کەم بوونەوەی خەرجیەکان دەبێتە هۆی بێ بازاڕی واتە نەفرۆشتنی (کالاّ و خزمەتگوزارییەکان) ئەوکاتە بەرهەمهێنەر ناچار دەبێت بڕی بەرهەمهێنان کەمتر بکاتەوە، ئەمەش دەبێتە هۆی زیادبوونی بێکاری کەم بوونەوەی داهات. لەلایەکی ترەوە کاتێك دانیشتوان بەشێکی زۆری داهاتەکانیان خەرج دەکەن ئەوا بڕی پاشەکەوت کردن کەم دەبێتەوە, کەم بوونەوەی پاشەکەوتیش دەبێتە هۆی نزم بوونەوەی پرۆسەی سەرمایە گوزاری, واتە تەنگەژەی ئابووری و کەم بوونەوەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی. ئەم ناهاوسەنگییە بەردەوام دەبێت تاکو هەردوو چەماوەی پاشەکەوت کردن و خزمەتگوزاری لەخاڵی (E) هاوسەنگ دەبن.

ئێستاکە دەزانین کە زیادبوونی سەرمایەگوزاری دەبێتە هۆی زیادبوونی داهاتی خەڵکی, بەلاّم کەم بوونەوەی سەرمایە گوزاری دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی داهاتی خەڵکی. کەواتە جارێکی تر دەبێت چاوەڕێی کاریگەری دەستی شاراوەی بازاڕ (داوا و خستنەڕوو) بکەین بۆ ئەوەی هاوسەنگی لەنێوان خەرجی و پاشەکەوت کردن و سەرمایەگوزاریدا بە ئەنجام بگەیەنێت. جارێکی تر ئەبێت ئەوە لەیاد نەکەین کە پرۆسەی ئابووری ئۆرگانیزمێکی پێکەوە بەستراو لەیەك نەپساوە، فاکتەرە ئابوورییەکان کاریگەری پێچەوانەیان لەسەر یەکتری هەیە، بۆیە دیاردە ئابوورییەکان دوو جەمسەرین.

فەسڵی هەشتەم

هونەری سەوداکاری*

لە فەسڵەکەی پێشوودا بە دوور و درێژی باسمان لە هەڵسوکەوتی بەکاربەران (کڕیار) لە بازارەکاندا کرد, وە باسمان لە کاریگەری داهاتی دانیشتوان کرد لە پرۆسەی ئابووریدا. لەم فەسڵەدا باس لە بەرهەمهێنەر دەکەین واتە باس لە گشت کارکەران، سەوداکاران، بازرگانەکان، کاسبکاران، خاوەن دوکانەکان، خاوەنی کۆمپانیاکان، کارگەکان، چێشتخانەکان, ...هتد)

باس لەوە دەکەین کێ وە چۆن کالا و خزمەتگوزارییەکان بەرهەم دەهێنن، هەوڵ دەدەین بزانین نهێنی دەستی شاراوە (داوا و خستنەڕوو) لە چیدایە. وە هەروەها باس لە خەرجییەکانی بەرهەمهێنان و کاریگەرییان لەسەر نرخی کالا و خزمەتگوزارییەکان دەکەین.

فەرهەنگی ئابووری

قازانج (Profit): ئەو داهاتەیە کە لەدەرامەتی پرۆژە دەمێنێتەوە پاش داشکاندنی تێچوونی بەرهەمهێنان.

قازانج=بەهای فرۆتنی _ سەرجەمی تێچوون

یان/ {(نرخی یەك دانە×بەرهەم داری کار×ژمارەی کرێکارەکان)-(تێچوونی یەکەی بەرهەمهێنراو)} × بڕی فرۆتنی.

شێوە و جۆرەکانی قازانج:

- سەرجەمی قازانج	Gross Profit
- قازانجی دەراوێتە (سەرباره)	Excess Profit
- قازانجی ئاسایی	Normal Profit

* سەوداکاری: بەرامبەر وشەی (Business)ی ئینگلیزی بەکارهێنراوە، وە هەندێ جار وشەی (پیشە، کاسبکار، کارکردن، پرۆژە، بازرگانی) بەکاردەهێنرێت.

- قازانجی ئابووری	Economic Profit
- قازانجی سادە	Simple Profit
- سەرجەمی قازانجی بازرگان	Gross Trading Profit
- قازانجی کارپێکردن	Operating Profit
- قازانجی رادەدەر (دوا قازانج)	Marginal Profit
- قازانجی دەفتەری	Book Profit
- قازانجی سەرمایەیی	Capital Profit
- قازانجی رووت	Pure Profit
- قازانجی داڕسنەکراو	Undistributed Profit
- قازانجی نانەختینە	Scrip Dividend
- قازانجی پلاندار	Planned Profit
- قازانجی کۆتایی ساڵ	Year End Dividend
- قازانجی هاوبەشیی	Contribution Profit

ئێستاکە هەریەك لە جۆرەکانی قازانج روون دەکەینەوە:

سەرجەمی قازانج - گشت دەستکەوتی پرۆژەیەکە پاش داشکاندنی تێچوونی بەرهەم ماکەکانی دیکەی بەرهەمهێنان.

قازانجی دەراوێتە (سەرباره) - ئەگەر قازانجی پرۆژەیەك زیاتر بوو لە قازانجە ئاساییەکەی، ئەو زیادەیە (قازانجی دەراوێتە) یان (قازانجی سەربارەی) پێ دەوترێت.

قازانجی ئاسایە - بڕی ئەو قازانجەیە کە پاڵ بە بەرهەمهێن دەنێت بۆ ئەوەی لە بەرهەمهێناندا بەردەوام بێت.

قازانجی رووت - ئەو بەشەیە کە لەسەرجەمی قازانج دەمێنێتەوە پاش داشکاندنی تێچوونە شاراوەکان و ئەوانەی لە جیاتی کاری رێکخستن دەدرێت، هەروەها (قازانجی ئابووری)یشی پێ دەوترێت.

سەرجەمی قازانجی بازرگانی- سەرجەمی قازانج پێش داشکاندنی پووان و سوودی دراو لەسەر قەرزی دەزگاو هەروەها بەبێ سەیارە کردنی زیادەیەك بۆ بەهای جرو جیاوەزەکان (ستۆکات).

قازانجی کارپێکردن - جوداوازی نێوان دەرامەتی هەمەکیی و سەرجەمی تێچووی ئیش پێکردن (تێچوونی گۆڕاو) پێش داشکانی تێچوونی نەگۆڕ.

قازانجی رادەدار (دوا قازانج) - ئەو قازانجەیە کە لەئەنجامی فرۆشتنی دوایەکەی بەرهەم دێتە ئەنجام.

قازانجی دەفتەریی - قازانجی بەدی نەهاتوو، کە لەکاتی بەسەر کردنەوەی شمەکی ئەمبارکراو دووبارە نرخاندنیدا دێتە ئەنجام.

قازانجی سەرمایەیی - زیادبوونی نرخی هەبووە مایەکییەکان لە چاو بەها دەفتەرییەکەی پاش داشکاندنی بەهای پووان.

قازانجی دابەشنەکراو - بەرکەوتی پشکەکان لەو قازانجەی کە هێشتا پرۆژە بازرگانییەکە دابەشی نەکردووە.

قازانجی نانەختینە - ئەو قازانجەی کە بە نەخت یان پارە نادرێ، بەڵکە لەشێوەی قەواڵەی قەرزی کاتیی دەدرێ.

قازانجی پلاندار - واتە سەر رێژەی دانراو لەلایەن مەڵبەندی پلان داناندا.

قازانجی کۆتایی ساڵ - قازانجی زیادەیە کە لەکۆتایی ساڵی داراییدا سەرەڕای قازانجی ئاسایی دەدرێ.

سەوداگەری راستەقینە

سەوداکەر (بیزنس مان) لەسەرەتاوە خەرجی دەکات لە بەرهەمهێنانی کاڵا و خزمەتگوزارییەکاندا، دوابەدوا بەرهەمەکانی دەفرۆشێت بە نرخێکی زیاتر بۆ ئەوەی قازانجی دەستکەوێت، کەواتە سەوداکار کاردەکات لەپێناوی بەدەست هێنانی قازانجدا. جیاوازی تێچوونی (نرخی) بەرهەمهێنان و نرخی فرۆشتن پێی دەوترێت قازانج، کەواتە (قازانج) بریتییە لەو برە پارەیەی کە دوای ژمێرکردنی هەموو خەرجییەکانی (ڕاستەوخۆ، لاوەکی) بەرهەمهێنان دەمێنێتەوە. دەمەوێت خوێنەر ئاگادار بکەم کە (دەستکەوت) لەگەڵ (قازانج) جیاوازن. مەبەست لە قازانج ئەو برە پارەیە کە پاك کراوەتەوە لە هەموو باجێك، بەڵام دەستکەوت ئەوبرە پارەیە کە هێشتا پاك نەکراوەتەوە لە باج. ئێستاکە هەوڵ دەدەین بەهۆی نموونەکەی خوارەوە پرۆسە و فاکتەرەکانی بەرهەمهێنان روون بکەینەوە.

گریمان کۆمپانیای ئاڤێستا پسپۆڕە لە ئامادەکردن و پاککردنەوەو رێکوپێك کردنی زەویدا (زەوی، کشتوکاڵی، بیناسازی، باخچە گشتییەکان، یاریگاکان, ... هتد) بێگومان ئەم جۆرە کارە پێویستی بەهێزی کاری کرێکاران و ئەندازیارانە. تەنانەت تەکنۆلۆژیا و تەکنیکی نوێش ناتوانن جێگەی کاری مرۆڤ لەم بوارەدا بگرنەوە، بەهۆی خشتەکەی خوارەوە فاکتەرە سەرەکییەکانی بەرهەمهێنانی کۆمپانیای ئاڤێستا نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (٨-١) خەرجی گشتی (نەگۆڕ، گۆڕاو)، سنوری خەرجی ناوەندی.

١	٢	٣	٤	٥	٦	٧	٨
رووبەری زەوی (دۆنم)	خەرجی نەگۆڕ	خەرجی گۆڕاو	خەرجی گشتی	سنورداریەتی خەرجییەکان بۆ یەك دۆنم	ناوەندێتی خەرجی نەگۆڕ	ناوەندێتی خەرجی گۆڕاو	ناوەندێتی خەرجی گشتی
0	5000	0	5000	-	-	-	-
50	5000	300	5300	6.00	100.00	6.00	106.00
100	5000	550	5550	5.00	50.50	5.50	55.5
150	5000	750	5750	4.00	33.33	5.00	38.33
200	5000	1050	6050	6.00	25.00	5.25	30.25
250	5000	1550	6650	10.00	20.00	6.20	26.20
300	5000	2250	7250	14.00	16.67	7.50	24.17
350	5000	3150	8150	18.00	14.29	9.00	23.29
400	5000	4250	9250	22.00	12.50	10.63	23.44
450	5000	550	10550	26.00	11.11	12.33	23.13
500	5000	7050	12050	30.00	10.00	14.10	23.10

ئێستاکە هەوڵ دەدەین ناوەڕۆکی خشتەکەی سەرەوە شیتەڵ بکەینەوە:

کۆڵۆمی (١) بریتییە لە پانتایی ئەو رووبەرە زەوییانەی کە پێویستە ئامادەبکرێت بۆ بەرهەمهێنان لەهەفتەیەکدا. کۆڵۆمی (٢) خەرجییە نەگۆڕەکانە، کە (پەیوەندی نییە بە

پانتایی رووبەری زەوییەکانەوە)، کۆڵۆمی (٣) بریتییە لە خەرجییە گۆڕاوەکان کە بڕەکەی بەپێی قەوارەی پانتایی زەوییەکان دەگۆڕێت، وەك (کرێی کار، سووتەمەنی، ماددەی خاوو,.... هتد) کۆڵۆمی (٤) بریتییە لە خەرجە گشتییەکان. واتە کۆی کۆڵۆمی (٢) وە کۆڵۆمی (٣). سەوداکاران وبەرهەم هێنەران جگە لە ژمێرکردنی خەرجییە گشتییەکان هەوڵی ژمێرکردنی هەر تاکە تاکەی (برگەی) پرۆسەی بەرهەم دەکەن بۆئەوەی سنوورو ناوەندێتی خەرجییەکان جوودا و پۆلێن بکەن. کۆڵۆمی (٥) سنووری خەرجی یەك دۆنم نیشان دەدات، ئەگەر کۆمپانیای ئاڤێستا بۆ ئامادەکردنی رووبەری (١٥٠) دۆنم زەوی پێویستی بە (٥٧٥٠) دۆلار بێت وەك خەرجی گشتی، واتە بڕی (٢٠٠) دۆلار زیاتر وەك لە ئامادەکردنی (١٠٠) دۆنم زەوی، کەواتە زیاترکردنی (٥٠) دۆنم زەوی پێویستی بە (٢٠٠) دۆلار خەرجی زیاتر هەیە. لەو ئاستەدا سنووری خەرجییەکان بریتی دەبێت لە (٤,٠٠) دۆلار. کەواتە چەند رووبەری زەوی زیاد بکات ئەوا سنووری خەرجییەکان بەرەو کەم بوونەوە دەچێت. لە کۆڵۆمی (٦) داناوەندێتی خەرجی نەگۆڕ نیشان دراوە کە لەئەنجامی دابەشکردنی کۆڵۆمی (٢) بەسەر رووبەری زەویدا کۆڵۆمی (١)دا دەستمان کەوتووە. هەروەها ناوەندێتی خەرجییە گشتییەکان کەم دەبێتەوە بەپێی زیاد بوونی قەوارەی بەرهەمهێنان، چونکە خەرجی نەگۆڕ بڕەکەی جێگیرە وەپەیوەندی نییە بە زیادبوونی روبەر و پێوانەی زەوی. کۆڵۆمی (٧) ناوەندێتی خەرجی گۆڕاو نیشان دەدات، کە لەئەنجامی دابەشکردنی کۆڵۆمی (٣) بەسەر کۆڵۆمی (١)دا دەستمان کەوتووە. سەیر دەکەین ناوەندێتی خەرجی گۆڕاو بەرەو بەرزبوونەوە دەچێت بەپێی زیادبوونی رووبەری زەوی بەرهەمهێنراو. کۆڵۆمی (٨) ناوەندێتی خەرجی گشتی نیشان دەدات، کە لەئەنجامی دابەشکردنی کۆڵۆمی (٤) بەسەر کۆڵۆمی (١)دا دەستمان دەکەوێت. دەبینیت ناوەندێتی خەرجی گشتی لەسەرەتاوە بەرەو کەم بوونەوە دەچێت بەڵام وردە وردە بەرزدەبێتەوە.

بۆ زیاتر روون کردنەوە بەهۆی وێنەکەی خوارەوە پەیوەندی خەرجییەکانی بەرهەم هێنان نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٨-١) کاریگەری بڕی بەرهەم لەسەر بڕی خەرجییەکان.

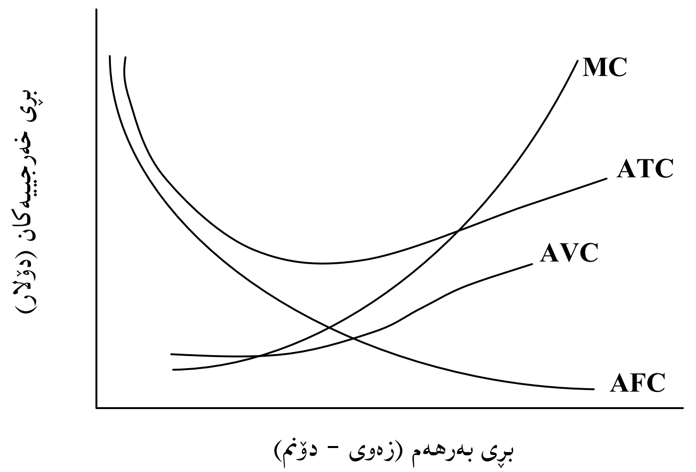

لە وێنەکەی سەرەوەدا ناوەندێتی خەرجییە نەگۆڕەکان بەهۆی چەماوەی (AFC) نیشان دراوە. دەبینین بەپێی زیادبوونی قەوارەی رووبەری زەوی بەرەو نزم بوونەوە دەچێت. ناوەندێتی خەرجییە گۆڕاوەکان بەهۆی چەماوەی (AVC) نیشان دراوە، دەبینین بەپێی زیادبوونی رووبەری زەوی بەرەو زیاد بوون دەڕوات چونکە زیاتر بەستراوە بە (کارو کرێی کارە)وە، کەواتە چەند رووبەری زەوی بۆ بەرهەمهێنان زیادبکات خەرجی گشتی زیاد دەکات وەهەروەها خەرجییە گۆڕاوەکانیش زیاد دەکەن ئەمەش دەبێتە هۆی کەم کردنەوەی رێژەی قازانج، بۆیە بەرهەمهێنەرەکان هەمیشە هەوڵی کەم کردنەوەی خەرجە گۆڕاوەکان دەدەن واتە بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیای نوێ و تەکنیکی پێشکەوتوو لەبەرهەمهێناندا لەبری هێزی کاری مرۆڤ.

ناوەندێتی خەرجی گشتی بەهۆی چەماوەی (ATC) نیشان دراوە، دەبینین بەشێوەیەکی خشۆکی لەگەڵ هەردوو چەماوەی (AFC) وە (AVC) هاوسەنگ دەبێت. ئەمەش مانای وایە هەردوو خەرجی نەگۆڕو گۆڕاو پێکەوە کاریگەری راستەوخۆیان هەیە لەسەر خەرجی گشتی. سنووری خەرجییەکان بەچەماوەی (MC) نیشان دراوە, دەبینین لەگەڵ چەماوەی ناوەندێتی خەرجی گشتیدا یەك دەبڕن (بەیەکتری دەگەن) واتە بەزیادبوونی خەرجییە گشتییەکان سنووردارێتی خەرجییەکان بەرەو زیادبوون دەچن. کەواتە خەرجییە گشتییەکان هێدی هێدی

هاوسەنگ دەبن لەگەڵ ناوەندێتی خەرجییەکاندا، ئێستاکە بابزانین چ گۆڕانێك لەگەڵ سەوداکاردا روودەدات.

سەوداکار چی بکات؟

لەسەرەتاوە پێویستە لەستروکتور و پێکهاتەی خەرجییەکان بکۆڵێتەوە، واتە دەبێت بەشێوەیەکی ورد و درشت خەرجییە (گۆڕاو نەگۆڕا)وەکان دیاری بکات لەپرۆسەی بەرهەمهێناندا. دەبێت هاوسەنگی نێوان خەرجی (گۆڕاو نەگۆڕ) رەچاو بکات لە بەکارهێنانی تەکنەلۆژیای سەردەم و تەکنیکی نوێ لە بەرهەمهێناندا لەپێناوی کەمکردنەوەی بڕی خەرجییە گۆڕاوەکان، وە هەروەها دەبێت هەوڵی کەمکردنەوەی خەرجییە گشتیەکان بدات بە یەکسانکردنی سنووری خەرجییەکان بۆ هەر یەکەیەکی بەرهەمهێنراو لەگەڵ بڕی خەرجییە نەگۆڕەکان. ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ وێنەکەی پێشووی ژمارە(٨-١) دەبینین کاتێك چەماوەی (MC) هاوجووت دەبێت لەگەڵ چەماوەی (ATC) کاتێك رووبەری زەوی بەرهەم هێنراو بریتییە لە (٤٠٠) دۆنم خاڵی یەکگرتنی هەردوو چەماوەکە ئەو خاڵەیە کە بەرهەمهێنەر دەتوانێت زۆرترین بڕ بەرهەم بهێنێت بەبێ ئەوەی بڕی خەرجییەکان زیادبکات بەهۆی ئەم هاوسەنگییەوە بڕی قازانج زیاد دەکات. بەڵام ئەگەر سنووردارێتی خەرجی (گۆڕاوو نەگۆڕ) زیاد بێت ئەوا بەهای تێچوون بەگشتی زیاد دەکات ئەمەش دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی رێژەی قازانجی بەرهەمهێنەر، کەواتە بۆ دەستکەوتنی بەرزترین بڕی قازانج پێویستە سەوداکەر بڕی بەرهەم زیاد بکات بەجێگیر کردنی سنووردارێتی خەرجییەکان.

بێگومان لە پراکتیکدا گەشتن بەم ئامانجە هەروا ئاسان نییە، ئێمە تەنها بەشێوەیەکی تێوری مێتۆدی خەرجی و تێچوونەکانی بەرهەم هێنانمان روون کردەوە، چونکە لە پراکتیکدا چەندان فاکتەری تری دەرەکی کاردەکەنە سەر خەرجییەکانی بەرهەمهێنان وە دوا بەدوا نرخی (کالاَ و خزمەتگوزارییەکان) وەك ئاستی داواکان، کێبەرکێ لە بازاڕەکاندا، بارودۆخی سیاسی و کۆمەلاَیەتی و ئاسایش,.... هتد. بۆیە جگە لە فاکتەرە ناوەکییەکان سەوداکار دەبێت رەچاوی فاکتەرە دەرەکییەکانیش بکات. لەخوارەوە هەوڵ دەدەین ستراتیژیەتی پێکهێنانی نرخی (کالاَ و خزمەتگوزارییەکان) روون بکەینەوە. ئابووریناسان بەشێوەیەکی گشتی سێ ستراتیژیەتی سەرەکی لە پێکهێنانی نرخی (کالاَ و خزمەتگوزارییەکان)دا دیاری دەکەن کە بریتین لە:

- دیاریکردنی نرخ بە شێوە کلاسیکییەکەی (خەرجی + قازانج).
- دیاریکردنی نرخ بە رەچاوکردنی فاکتەرە دەرەکییەکان (کێبەرکێ).
- دیاریکردنی نرخ بە رەچاوکردنی سوودمەندێتی بەرهەمەکان.

ئێستاکە هەریەك لەو خاڵانەی سەرەوە روون دەکەینەوە:

- دیاریکردنی نرخ بە شێوە کلاسیکییەکەی (خەرجی + قازانج):

ئەم شێوازە کلاسیکە و ئاڵۆز نییە, چونکە بەرهەم هێنەر دوای ژمێرکردنی خەرجییە گشتییەکان بۆ هەریەکەیەکی بەرهەم قازانجی دەخاتە سەر و بەنرخێکی دیاریکراو دەیفرۆشێت، بۆ نموونە ئەگەر بەرهەمی پاکەتێك پسکیت بڕی (١) دۆلاری تێ بچێت وە بڕی (٢٥) سەنت زیاد بکات لەسەر هەر پاکەتێك ئەوا نرخی پاکەتە پسکیتەکە دەبێت بە (١,٢٥) دۆلار, واتە دەستکەوتی بەرهەم هێنەر بریتی دەبێت لە (٢٥) سەنت، بێگومان دیاریکردنی نرخ بەم شێوە کلاسیکییە لەحالەتێکدا راست و دروست دەبێت ئەگەر بەرهەم هێنەر تەنها بێت وە کێ بڕکێ نەبێت لەبازاڕەکاندا.

- دیاریکردنی نرخ بە رەچاوکردنی فاکتەرە دەرەکییەکان (کێ ڤڕکێ):

بەرهەمهێنەرەکان بۆئەوەی توانای کێبەرکێیان هەبێت لە بازاڕەکاندا دەبێت بەرهەمەکانیان بەنرخێکی هەرزانتر بفرۆشن. کەواتە دەبێت هەمیشە هەوڵی کەمکردنەوەی خەرجییە گشتییەکان بدات جگە لەوەش پێویستە لە بازاڕ بکۆڵێتەوە چونکە بەبێ زانینی هونەری فرۆشتن (بازاڕگەری_مارکێتینگ) بازرگانی و فرۆشتن لەم سەردەمەدا سەردەمی جیهانگیری مەحاڵە.

فەرهەنگی ئابووری

بازاڕکاری (مارکێتینگ) Marketing:

بریتییە لەو چالاکییە بازرگانییانەی کە جموجۆڵی شمەك و خزمەتگوزاری لە بەرهەمهێنەرەوە بۆ دوابەکاربەر ئاراستە دەکات.

بەشێوەیەکی گشتی ئەم زاراوەیە ئەرکە جیاوازەکانی تایبەت بە فرۆتەنی و دابەشکردن وجاڕلێدان و پلان دانانی بەرهەم و توێژینەوەی بازاڕ دەگرێتەوە.

(توێژینەوەی بازاڕکاری) (Marketing Research) ئامرازێکی کاریگەرە بەدەست کارگێڕی گشتیی لەپرۆژەیەکدا لەپێناو دانانی پلانێکی بازاڕکاری بۆ ئێستا و دواڕۆژ، بۆیە توێژینەوەی بازاڕکاری بە بەشێکی تەواوکەری کردەی بازاڕکاری دادەنرێ.

له ئامانجه هەره گرنگەکانی توێژینەوەی بازاڕکاری:

- کۆکردنەوەو پۆلێن کردن و شیکردنەوەی زانیاری ئامارەیی دەربارەی بازاڕ بەشێوەیەکی ڕێکوپێك و زانستی.
- دانانی پلان و ڕامیاری بازاڕکاری بەشێوەیەکی گشتی، وەك دابەشین و ئەمبارکردن نرخ دانان و داشکاندن و ...هتد.

هەروەها ئەم توێژینەوەیە چەند تۆژینەوەیەکی دیکە دەگرێتەوە وەك:

- تۆژینەوەی بەکاربردن — Consumer Research
- تۆژینەوەی دابەشین — Distribution Research
- تۆژینەوەی بەرهەمهێنان — Production Research
- تۆژینەوەی فرۆتەنی — Sale Research

- دیاریکردنی نرخ بە ڕەچاوکردنی سودمەندێتی بەرهەم

ئەم شێوازە زیاتر لەو کەرتە ئابوورییانەدا بەکاردەهێنرێت کە بەرهەمەکانیان بەدیلی نییە, بۆ نموونە پیشەسازی دەرمانسازی پیشەسازی تەکنۆلۆژیای بەرز بۆ کەشتییە ئاسمانییەکان، پیشەسازی فڕۆکە سازی، پیشەسازی چەك و تەقەمەنی,.... هتد، ئەم جۆرە بەرهەمانە تایبەتمەندێتی و سوودمەندێتییەکی دیاریکراویان هەیە, بۆیە بەرهەمهێنەر بەئارەزووی خۆی دەتوانێت نرخ دەستنیشان بکات.

فەرهەنگی ئابووری

شەڕی نرخەکان:

ئەو حاڵەتەیە کاتێك بەرهەمهێنەرەکانی یەك جۆرە بەرهەم، بەهۆی کێ بڕکێی نرخەوە هەوڵ دەدەن بەرهەمەکانیان بفرۆشن, بۆیە هەر بەرهەمهێنەرێك پێویستە لەسەری نرخ کەم بکاتەوە بۆئەوەی کێ بەرکێی بەرامبەرەکەی پێبکات.

بۆچی گەورەکان گەورەتر دەبن؟

ئەگەر سەیری ڕاپۆرتە ئابوورییەکان بکەین، دەبینین کۆمپانیا گەورەکانی جیهان لە سەدان کۆمپانیا تێ ناپەڕن, وەك جەنەراڵ مۆتۆڕ، مایکرۆسۆفت، ماکدۆلاندز، بۆینگ، تۆیۆتا، شێل، مێرسدیس بێنز، سیمنس، گازپرۆم,...هتد. ئەم کۆمپانیا گەورانە ڕۆژ بەڕۆژ فراوانترو گەورەتر

دەبن. چالاکییان لەهەموو قووژبنێکی جیهاندا بلاوبۆتەوە, وە هەروەها لەزۆربەی وڵاتەکانی جیهاندا لق و بریکاریان هەیە, ئەم کۆمپانیایانە بەهۆی گەورەیی و فراوانییانەوە هەمیشە قازانجیان لەسەر و قازانجی ئاساییەوەیە، سەرمایەی ئەم کۆمپانیانە ئەمڕۆ کە بەدەیان ترلیۆن دۆلار مەزەندە دەکرێت. ئەم کۆمپانیا مەزنانە بەشێوەیەك پرۆسەی بەرهەمهێنان و بازرگانییان ڕێکخستووە وەك زنجیرەیەکی پێکەوە بەستراو و نەپساو کە لەیەك سەنتەرەوە بەڕێوەدەبرێت، ئەمەش بۆتە هۆی زەمینەیەکی پتەو کەمەترسییان نەبێت لە هیچ قەیرانێکی ئابووری جیهانی و ناوچەیی. بۆ نموونە ئەگەر قەیرانی ئابووری لەئەوروپا دەست پێبکات ئەوا ئەو کۆمپانیایانە بەهۆی لقەکانی ئاسیا و ئەمەریکاوە قەرەبووی قەیرانی ئەوروپا دەکەن، ئەوەتا بۆ زیاتر خۆپاراستن یەکدەگرن و گەورەتر و فراوانتر دەبن.

کارڵ مارکس هەر لەزووەوە گوتویەتی لەبواری پیشەسازیدا تەنهاچەند کۆمپانیایەکی گەورە دەتوانن خۆڕابگرن لەبەردەم کێ بڕکێی ئابووریدا وە لە داهاتوودا ئەم کۆمپانیا پیشەسازییە گەورانە لەچوارچێوەی کۆمپانیایەکی زۆر گەورەتردا یەك دەگرن. لەبەرئەوە سوودو قازانجی ئەم کۆمپانیانە پێی دەوترێت قازانجی (مۆنۆپۆلی) کە لەدوایدا باسی لێدەکەین، لەخوارەوە سەیری چەند فاکتەرێکی گرنگ دەکەین کەدەبێتە هۆی زیادکردنی قازانج و سوودی کۆمپانیا گەورەکان.

- پێویست بوون بەسەرمایەی گەورە.
- قەوارە و بڕی فرۆشتن.
- ڕێکخستن.
- ریکلام و مارکێتنگ.

ئێستاکە بەجیاجیا سەیری هەریەك لەو فاکتەرانەی سەرەوە دەکەین:

- پێویست بوون بەسەرمایەی گەورە:

لەو کەرتە ئابوورییانەی کە قەوارەی بەرهەمهێنانیان گەورە و فروانن پێویستیان بەهێزی کار و ئامرازی بەرهەمهێنانی قەبە و گران بەها هەیە، بێگومان بۆ دابینکردنیان پێویستییان بەسەرمایەی گەورە هەیە، بەتایبەتی لەکەرتی دەرهێنان و پاڵاوتندا، لەپیشەسازی پیترۆکیمیایی...هتد. لەبەر گەورەیی و بارستایی بەرهەمهێنان بڕی ناوەندێتی خەرج کردن (تێچوون) کەم دەبێتەوە، واتە خەرجی نەگۆڕ بەرەو کەم بوونەوە دەچێت ئەوکاتە ڕێژەی قازانج زیاد دەکات.

- قەوارەی فرۆشتن:

ناوەندێتی خەرجییە گۆڕاوەکانی کۆمپانیا گەورەکان نزمە بەهۆی زیادبوونی بڕی فرۆشتنەوە، چونکە بەهۆی گەورەیی و قەوارەیانەوە دەتوانن زۆرترین بڕ (کالاّ و خزمەتگوزاری) بەرهەم بهێنن ئەمەش دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی تێچوونی گشتی واتە دەتوانن بەرهەمەکانیان بەنرخێکی هەرزانتر و گونجاوتر بفرۆشن، هەروەك لەپێشەوە باسمان لێکرد چەند نرخ هەرزانتر بێت واتە فرۆشتن زیاتر دەبێت, کەدەبێتە هۆی زیادبوونی دەستکەوت و قازانج.

- ڕێکخستن:

کۆمپانیا گەورەکان لە توانایاندایە تێچوونی ستافی کارمەندان و بەڕێوەبەران کەم بکەنەوە، وەك دەزانین کرێی کارمەندان بەشێکە لەخەرجی گۆڕاو کە کاریگەرییەکی گەورەی هەیە لەسەر زیادبوونی خەرجییە گشتییەکان, لەلایەکی ترەوە توانیویانە کارمەندان و بەڕێوەبەران بخەنە خانەی خەرجییە نەگۆڕەکان, چونکە خۆیان کادری پێویست و شارەزا لەڕێگەی خوێندنگا و زانکۆکانەوە پێدەگەیەنن و پشتگیری داراییان دەکەن لەکاتی بەدەستهێنانی بڕوانامەدا پابەند دەبن کاربکەن بەرامبەر مووچەیەکی جێگرو دیاریکراو، هەروەها بەهۆی جیاوازی کرێی کار لە شوێنە جیاجیاکانی جیهاندا دەتوانن هاوسەنگی لەخەرجییە گۆڕاوەکاندا جێبەجێ بکەن.

- ریکلام و مارکێتینگ:

کۆمپانیا گەورەکان پێویستیان بە ریکلام و مارکێتینگی هەمیشەیی نییە، چونکە بەرهەمەکانیان واتە مارکەی بەرهەمەکەیان لەهەموو جیهاندا ناسراون لەلایەن کڕیارەوە، بۆ نموونە سەیارەی مارسیدس دەبێت چ پێویستییەکی بە ریکلام هەبێت, هەموو کڕیارێك دەزانێت سەیارەی مارسیدس باشترین ئامرازی هاتووچۆیە. ئەمەش دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی خەرجییە گشتییەکان.

ئەوەتا ئەمڕۆ کە کۆمپانیا گەورەکان بازاڕەکانیان پڕ کردووە لەکالاّ و خزمەتگوزاری جۆراوجۆر کە بەنرخێکی گونجاو دەفرۆشرێن, بەلاّم کێبەرکێ لەنێوانیاندا هەمیشە بەردەوامە، ئەنجامەکەی یان پێکدادانە یان یەکگرتنە لەچوارچێوەی کۆمپانیایەکی گەورەتردا، ئەمەش بۆتە هۆی دروست بوونی کۆمپانیا فرە رەگەزەکان. کە توانیویانە بازاڕەکان قۆرخ بکەن و لەنێوان خۆیاندا دابەش بکەن.

مۆنۆپۆڵەکان

لە فەسڵی چوارەمدا باسمان لە کاریگەری و میکانیزمی نرخ کرد لە بەدەستهێنانی هاوسەنگی نێوان (داوا و خستنەڕوو). بێگومان ئەم میکانیزمە کاتێك کاریگەر دەبێت ئەگەر لەبازاڕەکاندا کێ بەرکێ هەبێت، بەلاّم ئەگەر بەرهەمهێنەر تەنها یەك کۆمپانیا یان چەند کۆمپانیایەکی یەکگرتوو بێت ئەوا لەفەرهەنگی ئابووریدا پێی دەوترێت (مۆنۆپۆڵ), بەلاّم ئەگەر بەرهەمهێنەر چەندان کۆمپانیای جیاواز جیاوازبن ئەوا پێی دەوترێت (ئەلیگە پۆڵ) پێچەوانەی مۆنۆپۆڵ.

ئاگاداری

یەکێك لە جیاوازییەکانی کۆمپانیا مۆنۆپۆڵەکان لەگەڵ کۆمپانیا بێ ناسنامەکانی سەردەمی جیهانگیریدا، ئەوەیە کە ئەمەی دوایی چالاکی ئابووری لەیەك بواری تایبەتدا گیر نابێ و لەکەرتی ئابووری وادا سەرمایە بەگەڕ دەخا هیچ پەیوەندی بەکاروباری بنچینەیی کۆمپانیاکەوە نییە.

مۆنۆپۆڵ ئەوکاتە پەیدادەبێت کەهیچ کۆمپانیایەکی تر ناتوانێت هەمان کالاّ و خزمەتگوزاری بەرهەم بهێنێت، تەنها چەند کۆمپانیایەك دەتوانن بەرهەمەکانیان پێشنیاز بکەن. مۆنۆپۆڵەکان بەهۆی گەورەیی قەوارەی سەرمایەی دارایی و ماددییەوە دەتوانێت ڕێگە بگرێت لە هەرچ کۆمپانیایەکی تر کە ئارەزوو بکەن لەبەرهەمهێنانی هەمان کالاّ و خزمەتگوزاری. زۆربەی کۆمپانیا مۆنۆپۆڵەکان لەباروودۆخێکی مێژوویی تایبەتیدا هاتنە کایەوە, وە ماوەیەکی دوور و درێژی مێژووییان بڕیوە بۆیە پێیان دەوترێت مۆنۆپۆڵە سروشتییەکان لەفەرهەنگی ئابووریدا. مۆنۆپۆڵ لە ئەنجامی چڕبوونەوەی سەرمایەدا هاتۆتە کایەوە. بۆ نموونە کۆمپانیای دێ بێرس (De Beers) گەورەترین کۆمپانیای مۆنۆپۆڵە لەبەرهەمهێنانی ئەڵماسدا کە ساڵی (١٨٨٩) دامەزراوە، هەر لە دەرهێنان و ئامادەکردن و گۆڕین و فرۆشتنیەوە تەنها ئەم کۆمپانیایە کۆنترۆڵی بازاڕی ئەڵماس دەکات. یان نموونەیەکی تر کۆمپانیای (دون-براد ستریت) (Dun - Brad Street) گەورەترین ڕێکخراوی دارایی جیهانی یە. کەقەرزو دارایی دابین دەکات بۆ کۆمپانیا هەرە گەورەکان، یان کۆمپانیایی مایکرۆسۆفت (Microsoft) کە هەموو دەزانین بەتەواوەتی کۆنترۆڵی بازاڕی پرۆگرامی کۆمپیوتەری کردووە بەهەردوو پرۆگرامی (DOS) و (Windows). لەبەرئەوەی بەرهەم هێنەر مۆنۆپۆڵە، بەئارەزووی خۆیان نرخی کالاّ و خزمەتگوزارییەکانیان دیاری دەکەن

وەهەمیشە قازانجی مۆنۆپۆلی وەردەگرن. کۆمپانیا مۆنۆپۆلەکان دەتوانن هاوسەنگی لەنێوان داوا و خستنەڕوو لەبازاڕی بەرهەمەکانیان کۆنترۆڵ بکەن، بۆئەوەی بە هیچ شێوەیەك تووشی زەرەر و زیان و کەمکردنەوەی بڕی قازانجی مۆنۆپۆلی نەبن.

ئێستا بابزانین (ئەلیگە پۆڵ) چییە؟

بریتییە لەچەند کۆمپانیایەك کەهەمان کالا و خزمەتگوزاری بەرهەم دەهێنن بەجۆرێك کەهیچ کامێکیان ناتوانن کۆنترۆلی بازاڕی فرۆشتن بکەن. بەلام ئەم کۆمپانیایانە بۆ ئەوەی تووشی بەیەکدادان نەبن و بڕی قازانجیان کەم نەبێتەوە پەیمانی تەکتیکی لەنێوان یەکتردا دەبەستن لەدیاریکردنی نرخی بەرهەمەکانیاندا. هەندێ جار پەیمانی ستراتیژیش لەگەل یەکتردا دەبەستن. ئەم جۆرە کۆمپانیایانە بڕێکی زۆر خەرجی لەبواری ریکلام و مارکێتینگدا دەکەن. هەندێ جار لەبەر کێبەرکێ لەگەل کۆمپانیا گەورەکان ئەم کۆمپانیایانە ناچارن یەك بگرن. جگە لە کۆمپانیا (مۆنۆپۆلەکان و ئەلیگە پۆلەکان) جۆرێکی تر یەکگرتن لەنێوان کۆمپانیاکاندا روودەدات بەتایبەتی ئەو کۆمپانیانەی کەهەمان بەرهەمی ستراتیژی بەرهەم دەهێنن بەم جۆرە یەکگرتنە دەوترێت (کارتێل). بۆ نمونە رێکخراوی (ئۆپیك) دەتوانین بە کارتێل دابنێین، بێگومان دروستبوونی کۆمپانیا مۆنۆپۆلەکان و ئاکامی نێگەتیڤانەیان لەسەر باری ئابووری و سیاسی و کۆمەلایەتی هەیە.

کە لێکۆلینەوەیەکی تایبەتی پێویستە.

فەرهەنگی ئابووری

مۆنۆپۆلی (قۆرخکردن) Monopoly:

زاراوەی (Monopoly) لە وشەی (Monopolist)ی یۆنانییەوە وەرگیراوە، ئەمەش لە دوو وشە پێکهاتووە (Mono) کە بەمانای یەك دێت و (Polist)یش بەمانای فرۆشیار دێت.

بەشێوەیەکی گشتی مۆنۆپۆلی بریتییە لە دەستگرتنی چەند کەسانێك یان چەند بەشدارگەیەك بەسەر بازاڕدا لەپێناوی قازانجکردندا، وەك کڕین و فرۆشتن، هەناردن وهاوردن، سەوداگەری بە شمەکێکی دیاریکراو، قۆرخ کردنیش دابەش دەکرێتە سەر دوو جۆری سەرەکی:

١- قۆرخی تایبەتی

٢- قۆرخی گشتی

شێوەو ژینگەی قۆرخ کردن گەلێك زۆرن لەهەرە گرنگەکانیان:

- قۆرخی فرۆشیار — Sellers Monopoly

- قۆرخی تەواو — Perfect Monopoly
- قۆرخی دووانە — Duopoloy
- قۆرخی تایبەتی — Personal Monopoly
- قۆرخی هەمیشەیی — Persistent Monopoly
- قۆرخی کڕین — Monopsony
- درە قۆرخ — Predutory Monopoly
- قۆرخی رووت — Pure Monopoly
- قۆرخی سروشتەکیی — Natural Monopoly
- قۆرخی گشتیی — General Monopoly
- قۆرخی یاسایی — Legal Monopoly
- قۆرخی ناوبەناو — Intermittent Monopoly
- قۆرخی هاوبەش — Joint Monopoly
- قۆرخی کڕیارەکان — Buyers Monopoly
- قۆرخی رەها — Absolute Monopoly
- قۆرخی کاتی — Corne Monopoly

ئێستاکە هەریەك لەو شێوانەی سەرەوە روون دەکەینەوە.

- قۆرخی فرۆشیار:

باری ئەو بازاڕەیە کەتیایدا یەك فرۆشیار (یان چەند فرۆشیارێك) بەکاری سەوداگەری هەڵدەستن و کاریش دەکەنە سەر نرخ بەو شێوەیەی کە دەیانەوێ.

- قۆرخی تەواو:

باری ئەو بازاڕەیە کە ئەم مەرجانەی تێدابێت:

١- نەبوونی جێگیر بۆ ئەو شمەکەی کە ئالوێری پێدەکرێ.

٢- یەك دەزگا بە فرۆشتنی شمەکەکە هەڵدەستێ.

٣- زانینێکی تەواو دەربارەی نرخ و تێچوونی ئێستا و دوارۆژ.

- قۆرخی دووانە:

بارێکە کە تیایدا دوو پرۆژە دەست بەسەر پیشەسازییەکدا دەگرن، وەك پیشەسازی گۆگرد لە بەریتانیا.

- قۆرخی تایبەتی:

ئەم جۆرە قۆرخ کردنە کەسان یان بەشدارگە تایبەتییەکان پێی هەڵدەستن، وەك بەشدارگەکانی بەرهەمهێنانی گاز و مافی داهێنان و هی دیکە.

- قۆرخی هەمیشەیی:

ئەم جۆرە قۆرخە هەندێ جاریش پێی دەوترێت لووشدانی هەمیشەیی (Permanent Dumping) جۆرێکە لە لووشدان یان قۆرخ کە بەگوێرەی رامیارییەکی دەستنیشان کراو خەڵك یان دەوڵەت پەنای بۆدەبەن و روخسارێکی بەردەوامیشی هەیە.

- قۆرخی کڕین:

باری ئەو بازاڕەیە کە لەیەك کڕیار و چەند فرۆشیارێك پێکدێت.

- دڕە قۆرخ:

هەندێ جار پێشی دەوترێت لووشدانی ناوبەناو جۆرێکە لە لووشدان کە لەچەند ماوەیەکی پچڕ پچڕدا روودەدات و بەندیشە بە رامیارییەکی دیاریکراو.

مەبەست لەم لووشدانە دوور خستنی هاڤرکێی بیانییە و زاڵبوونە بەسەر بازاڕدا.

- قۆرخی رووت:

باری ئەو بازاڕەیە، کەتیایدا سێ مەرجە سەرەتاییەکانی قۆرخی تەواو بەدی دەکرێت.

١- نەبوونی جێگر بۆ ئەو شمەکەی کە ئاڵوویری پێ دەکرێ.

٢- یەك دەزگا بە فرۆشتنی شمەکەکە هەڵدەستێ.

٣- زانینێکی تەواو دەربارەی نرخ و تێچوونی ئێستاو دوارۆژ.

- قۆرخی سروشتەکیی:

هەندێ پیشەسازی هەن کە کەڵکی گشتی دەبەخشن، بۆیە بە هیچ جۆرێك ناتوانرێ باری هاڤرکێی لەسەر جێبەجێ بکرێت، وەك کارەبا و ئاو و گاز و هێڵی ئاسن و دەزگاکانی گواستنەوەی گشتی.

- قۆرخی گشتیی:

ئەم جۆرە قۆرخ کردنەش دەوڵەت یان دەزگا گشتییەکان پێی هەڵدەستن لەپێناوی چەند مەبەستێکی دارایدا، وەك قۆرخ کردنی پیشەسازی شەکرو جگەرە.

- قۆرخی یاسایی:

قۆرخ کردنێکە میری بەپێی یاسا دروستی دەکات، وەك قۆرخ کردنی نیشانەیەکی دیاریکراو، یان مافی بلاۆکردنەوە و هی دیکە.

- قۆرخی کەمینە:

دەست بەسەراگرتنی چەند پرۆژەیەکی کەم بەسەر پیشەسازییەکی دیاریکراودا، ئەم پرۆژانە بازاڕی ئەم پیشەسازییە لە نێو خۆیاندا دابەش دەکەن.

- قۆرخی هاوبەش:

بۆ نموونە، وتووێژی کرێکاران لەگەڵ خاوەن کارەکاندا دەربارەی چۆنیەتی دەستنیشان کردنی نرخی کار (کرێ). هەروەها دەشێ لە بازرگانێتی نێودەوڵەتیشدا روودات، دەربارەی فرۆشتن و ئاڵوگۆڕکردنی کەرەستەی خاو بەرامبەر بە کەرەستەی دروستکراو.

- قۆرخی کڕیارەکان:

بارودۆخی ئەو بازاڕەیە، کەتیایدا کڕیارێك یان کۆمەڵە کڕیارێك توانای ئاراستەکردنی نرخی ئەو شمەکەیان هەبێ کە ساووسەودای پێدەکەن.

- قۆرخی کاتیی:

کەڵەکە بوونی بەشێکی زۆری شمەکێك لەلای یەك کەس بە مەبەستی بەرزکردنەوەی نرخەکەی لەبازاڕدا. بەم جۆرە قۆرخ کردنێکی کاتی پەیدا دەبێت، بەڵام زۆر ناخایەنێت، چونکە ئەم قۆرخ کردنە بەچەند هۆکارێکەوە بەندە، کە بەنەمانیان قۆرخ کردنەکەش نامێنێت.

فەسڵی نۆیەم

کار، کرێکار، کارمەند، کرێی کار

هەموو مرۆڤێك لەقۆناغەکانی تەمەنیدا بەرەنگاری دژواری و توند و تیژی بازاڕی کار بۆتەوە. چونکە بازاڕی کار بازاڕێکی تایبەتە لەبەر ئەوەی لەو بازاڕەدا کات و توانا و بەهرەمەندی و عەقڵ و زانین دەفرۆشرێت. تەنها لەئەنجامی کڕینی کاتدا لەبازاڕی کاردا دەتوانین بەرهەمەکانی ترمان دەست بکەوێت. چونکە هەموو کالاّ و خزمەتگوزارییە بەرهەمهێنراوەکان لەئەنجامی چالاکی کاری مرۆڤەوە وە بەهۆی مرۆڤەوە وە لەپێناوی مرۆڤدا بەرهەم دەهێنرێت.

بازاڕی کار بازاڕێکی تایبەتە چونکە بڕیار بڕیاری تاکە کەسییە (خۆییە)، کرێکار، کارمەند,...هتد. کاتی خۆی دەفرۆشێت بەسەر کار، لەبەر ئەم هۆیەش کارکەر بەتەواوەتی سەربەخۆیی لەماوەی کارکردندا لەدەست دەدات، هەرچەندە کارکەر هەرچ کاتێك ئارەزوو بکات دەتوانێت دەست لە کار بکێشێتەوە, بەلاّم دەستکێشانەوە لە کار واتە لەدەستدانی سەرچاوەی داهات، لەم فەسڵەدا هەوڵ دەدەین بە دووروودرێژی پەیوەندی ئابووری نێوان کرێکارو کارمەندو سەرکار روون بکەینەوە.

خەباتکردن لە پێناوی نان پەیداکردندا؟

بەشێوەیەکی گشتی سەرکار، خاوەن کۆمپانیاکان، خاوەن کارگەکان,...هتد. لەشێوەی پارەدا (دراو) کرێی کاری کرێکار، ئەندازیار، کارمەند,...هتد, دەدەن. بە بۆچوون و لە روانگەی سەرکارانەوە کرێی کار لە بڕی سوودو قازانجیان کەم دەکاتەوە، وەك لە فەسڵەکەی پێشوودا باسمان لێکرد (خەرجی گۆڕاو)، بەلاّم لە روانگەی کارمەندان و کرێکارانەوە ئەو بڕە زیادەی کە لەکرێی کار کەم دەکرێتەوە لەلایەن سەرکارانەوە سەرچاوەی سەرەکی بڕی سوودو قازانجی سەرکارانە. لێرەدا دەمەوێت سەرنجی خوێنەر رابکێشم بۆ خاڵێکی گرنگ تیۆری (زێدە

بایی) کارڵ مارکس لەسەر ئەم بنچینەیە دامەزراوە، دەرەنجامەکەی مارکس دەڵێت (سەرمایەدار لەئەنجامی چەوسانەوەی کرێکار قازانجی دەست دەکەوێت).

ئەوەتا هەموو رۆژێك لەشاشەکانی تەلەفزیۆنەوە مانگرتن و خۆنیشاندان دەبینین بۆ داواکردنی زیادکردنی کرێی کار و باش کردنی ژینگەی کارکردن. بەدرێژایی مێژووی مرۆڤایەتی ململانیٚ هەبووە لەنێوان کارکەران و سەرکاراندا، وە لەهەر قۆناغێکی مێژوویدا بەشێوەیەك لەشێوەکان ئەم ململانێیە چارەسەر کراوە.

ئەمڕۆ کە کارکەران لەڕێگەی سەندیکاکانەوە دواکارییەکانیان بۆ زیادکردنی کرێی کار و باش کردنی ژینگەی کار داوا دەکەن، ئەمڕۆ کە شێوەی خەبات گۆڕاوە چونکە کرێکار و سەرکار لەشێوە کلاسیکییەکەیدا نەماوە. سەردەم سەردەمی جیهانگیرییە، ستروکتور و پێکهاتەی چینی کارکەر گۆڕاوە. بۆ نموونە ئەمڕۆ کە ژمارەی کارمەندانی کەرتی خزمەتگوزاری زۆر زیاترن وەك لەکرێکارانی کارگە پیشەسازییەکان. هەروەك دەزانین کەرتی خزمەتگوزاری فراوان و جۆراوجۆرن بەشێوەیەك کە بەرژەوەندی کارمەندانی ئەوکەرتە لەیەکتری جیاوازن و چوونیەك نین، وەهەروەها ئەمڕۆ کەتوێژێکی گەورە کەپێی دەگوترێت (چینی ناوەند) دروست بووە کە لەناوەڕۆکدا هیچ جیاوازییەکیان نییە لە کرێکاران و کارمەندانی کەرتەکانی تری ئابووری, چونکە ئەوانیش کاردەکەن بەرامبەر بڕێك پارەی دیاریکراو ئەم توێژەش واتە (چینی ناوەندی) هاوئاهەنگ نین و جیاوازن تەنانەت سەندیکایەکی تایبەتی خۆشیان نییە. ئەمڕۆکە سەندیکاکان رۆڵێکی گەورە لەبواری سیاسەتدا دەبینن بەتایبەتی لەکاتی هەڵبژاردنەکاندا، بەلاّم ئێمە باس لە رۆڵی سەندیکاکان لەسەر باری ئابووری دەکەین.

سەندیکا چییە؟

سەندیکا: بریتییە لەو رێکخراوە کۆمەلاّیەتییە - پیشەییانەی کەهەوڵی پاراستنی بەرژەوەندییەکان و جێبەجێکردنی داواکانی ئەندامەکانی دەدات. بەمانایەکی تر هەوڵی هاوئاهەنگی نێوان کارکەر و سەرکارەکان دەدات، ئەندامانی سەندیکاکان گریٚ بەستی کۆمەلاّنە لەگەڵ سەرکارەکاندا دەبەستن لەچوارچێوەی ئەو گریٚ بەستانەدا هەموو ئەرك و مەرجەکانی کارکردن و کرێی کار لەنێوانیاندا دەستنیشان دەکرێت. بەلاّم هەندیٚ جار بەهۆی جێبەجیٚ نەکردن و پێشێلکردنی هەندیٚ لە خاڵ و بەندەکانی گرێبەستەکە لەلایەن سەرکارەوە، کارمەندان بە بڕیار و فەرمانی سەندیکاکان مان دەگرن و شوێنی کار بەجیٚ

دەهێڵن، بێگومان ئەمەش دەبێتە هۆی راگرتن و وەستاندنی ئامێرەکانی بەرهەمهێنان و خزمەتگوزارییەکان کە لەئەنجامدا دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی بەرهەم و خزمەتگوزارییەکان کە دەبێتە هۆی تەنگەژی و قەیرانی ئابووری کۆمپانیاکان بەتایبەتی وە دەوڵەت بەگشتی. ئەوەی ئاشکرایە مانگرتن زیاتر لە کەرتە گشتیەکاندا (حکوومی) روودەدات، هەندێ جار مانگرتن لەهەندێ کەرتی ئابووریدا دەبێتە هۆی مەترسی لەسەر بەرژەوەندی نەتەوەیی. بۆ نموونە لەساڵی (١٩٨١)دا بەهۆی مانگرتنی کرێکاران و کارمەندانی کەرتی فرۆکەوانی لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بەرژەوەندی نەتەوەیی ئەمەریکای خستە مەترسییەوە بۆیە سەرۆك کۆماری ئەوکاتە (رۆناڵد ریگان) بەشێوەیەکی راستەوخۆدا وای لێکردن کە بگەرێنەوە شوێنی کارەکانیان وەپەیمانی جێبەجێکردنی داواکانیانی خستە ئەستۆی حکومەتەوە (ئیدارەی کۆشکی سپی) بەلام ئەوەبوو کارکەرانی ئەو کەرتە بەردەوام بوون لە مانگرتندا, چونکە هەموو داواکانیان لەلایەن حکومەتەوە جێبەجێ نەکرا، ئەمەش حکوومەتی ناچارکرد یاسایەکی تایبەت دابنێت بە قەدەغەکردنی مانگرتن لەچەند کەرتێکی ستراتیژیدا، ئەمەش پێچەوانەی پرینسپە دیموکراتیەکانی ئەمەریکایە، بەلام بەرژەوەندی نەتەوەیی لەسەرو هەموو بەرژەوەندییەکانەوەیە. ئەوەتا ئەمرۆکە سەرکارەکان بەیارمەتی حکومەت و پارتە سیاسییەکانەوە دەیانەوێت بەتەواوەتی رۆڵی بنچینەیی سەندیکاکان کەم بکەنەوە بەو بەهایەی گوایە مانگرتن کاریگەری نێگەتیڤانەی هەیە لەسەر باری ئابووری و بەرژەوەندی نەتەوەیی. لەلایەکی ترەوە دیاردەی جیهانگیری بۆتە هۆی لاوازبوونی ریزەکانی کرێکاران.

لێرەدا دەمەوێت ئاماژە بەخاڵێکی گرنگ بدەم، تەنانەت لە ولاتە پێشکەوتووە دیموکراتییەکاندا جیاوازییەکی زۆر بەدی دەکرێت لە بڕی کرێی کاردا، کرێی کار بەپێی رەگەز و رەگەزنامە و رەنگی پێست پۆلێن کراوە. لەخشتەکەی خوارەوەدا ئەو جیاوازییانە نیشان دەدەین لەسەر نموونەی کرێی کار لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا.

خشتەی ژمارە (٩-١) بڕی ناوەندێتی کرێی کار لە هەفتەیەکدا، لەنێوان ئەندامانی سەندیکاکان ئەوانەی کە ئەندام نین لە سەندیکاکاندا ساڵی (٢٠٠٠) بەدۆلار.

	ئەندامانی سەندیکا	نا ئەندامانی سەندیکا	جیاوازی بە رێژە
هەموو کارکەران لە سەروو ١٦ ساڵەوە	٦٩٦	٥٤٢	٢٨,٤
پیاو	٧٣٩	٦٢٠	١٩,١
ژن	٦١٦	٤٧٢	٣٠,٥
کارکەرە رەگەز ئەوروپییەکان	٧١٦	٥٦٥	٢٦,٧
پیاو	٧٥٧	٦٤١	١٨,١
ژن	٦٣١	٤٨٢	٣٠,٩
کارکەرە پێست رەشەکان	٥٩٥	٤٣٦	٣٦,٧
پیاو	٦١٩	٤٧٩	٢٩,٢
ژن	٥٦٤	٤٠٨	٣٨,٢
کارکەرانی ئەمەریکای لاتینی	٥٨٤	٣٧٧	٥٤,٩
پیاو	٦٣١	٣٩٤	٦٠,٢
ژن	٤٨٩	٣٤٦	٤١,٣

لە خشتکەی سەرەوەدا دەبینین کە کرێی کاری ئەندامانی سەندیکا بەرزترە وەك لەوانەی کە ئەندامی سەندیکا نین، کارمەندە رەگەز ئەوروپییەکان (پیاو)ەکانیان کە ئەندامی سەندیکان کرێی کاریان بە رێژەی (١٩٪) زیاترە وەك لەوانەی کە ئەندامی سەندیکانین، جیاوازی کرێی کاری کرێکارە پەنا بەرەکانی ئەمەریکای لاتینی بە رێژەی (٦٠٪) کەمترە وەك لە کرێکارەکانی تر، ئێستاکە هەوڵ دەدەین لە هۆی جیاوازی کرێی کار بکۆڵینەوە, لە ولاتە پێشکەوتووەکاندا بەتایبەتی لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بوون بە ئەندام لە سەندیکاکاندا هەروا ئاسان نییە، ئەندامی سەندیکا دەبێت چەند مەرجێکی تێدابێت، لەو مەرجانە: ئەندام دەبێت خوێندەواری هەبێت وە هەڵگری بڕوانامەی خوێندنی بالا یان پەیمانگا

بێت، ئەم مەرجەش دەبێتە هۆی ئاستەنگ لەبەردەم بەئەندامبوونی پەناهەندەکان و رەش پێستەکان، چونکە ژمارەی نەخوێندەواری لەنێوان ئەو توێژەدا گەلێك زۆرە، وە چەندان مەرجی تر کە پەنابەران یان کۆچکردووەکان لەتوانایاندا نییە جێبەجێی بکەن. بۆیە زۆربەی کۆمپانیا و کارگەکان کاری ئەو توێژە بەرامبەر کرێیەکی هەرزان بەکاردەهێنن. لەم سەردەمەدا سەندیکاکان رۆڵێکی گرنگ دەبینن لە رێکخستن و رێکوپێك کردنی بازاڕی کاردا وە دەتوانن کاریگەری راستەوخۆ بکەنە سەر داوا و خستنەڕووی هێزی کار لە بازاڕی کاردا. بەهۆی وێنەکەی خوارەوە پەیوەندی و کاریگەری سەندیکاکان لەسەر بازاڕی کار نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٩-١) کاریگەری سەندیکا لەسەر داوا و خستنەڕووی هێزی کار لە بازاڕی کاردا:

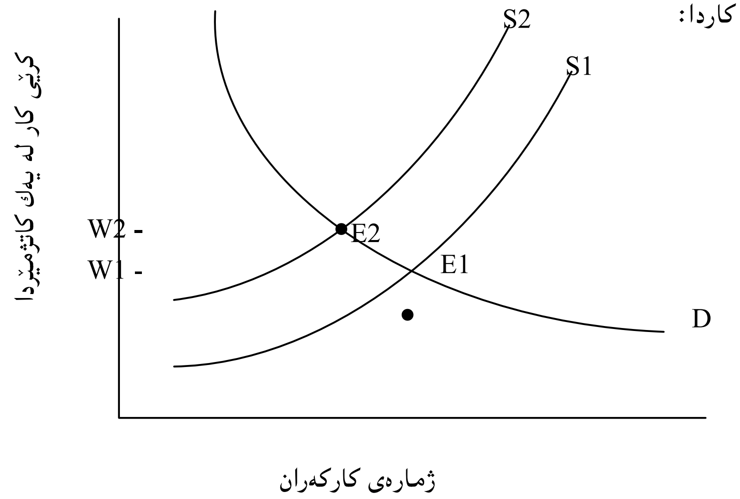

لە وێنەکەدا دەبینین کە سەندیکا چۆن کاردەکاتە سەر بازاڕی کار. ئەرکی سەرەکی سەندیکاکان جێبەجێکردنی داواکانی ئەندامەکانیەتی کە بەخاڵی (W1) بۆ (W2) نیشاندراوە، بەڵام ئەگەر سەرکار ئەو داوایانە جێبەجێ نەکات، ئەوا سەندیکاکان لەبری رێکخستنی مانگرتن هەوڵی کەمکردنەوەی هێزی کار لەبازاڕی کاردا دەدەن واتە بڕی خستنەڕوو کەم دەکەنەوە کە لەخاڵی (S1) و (S2)دا نیشاندراوە، کاتێك کرێی کار بەرز دەبێتەوە بۆ ئاستی خاڵی (W2). ئەوکاتە چەماوەی خستنەڕوو لەخاڵی(S1)ەوە دەچێتە قۆناغی خاڵی (S2), بەم شێوەیە سەندیکاکان دەتوانن بازاڕی کار ئاڕاستە بکەن وە

هاوسەنگی داوا و خستنەڕووی هێزی کاردا دروست بکەن وەك لەخاڵی (E2)دا نیشاندراوە. لەئەنجامی گەشتن بەو هاوسەنگییە سەندیکاکان بەبێ پەنابردنە بەر مانگرتن دەتوانن داوای ئەندامەکانیان جێبەجێ بکەن.

بێگومان سەقامگیری بازاڕی کار کارێکی گەورەی هەیە لەسەر باری ئابووری بەگشتی. هەروەك دیاردە ئابووریەکانی تر هێزی کار و کرێی کار پەیوەندییەکی پێچەوانەیان هەیە وە کاریگەری جیاواز دەخەنە سەر باری ئابووری.

کاتێك سەندیکا هەمیشە هەوڵی زیاد کردنی کرێی کار دەدات ئەوا لەئەنجامدا خەرجی گۆڕاو زیاد دەکات, ئەمەش دەبێتە هۆی زیادبوونی خەرجییە گشتییەکان و بەرز بوونەوەی نرخی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان ئەوکاتەش توانای کڕین کەم دەبێتەوە, کەم بوونەوەی توانای کڕینیش دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی بڕگەی (C) لەهاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوایەتیدا واتە ئابووری نەتەوەیی تووشی داکشانەوە و تەنگەژی دەبێت. بەهۆی داوای هەمیشەیی کارکەران بۆ زیادکردنی کرێی کار، خاوەن کۆمپانیا و سەرکارەکان ناچارن پەنا بەرنە بەر بەکارهێنانی تەکنەلۆژیا و ئامێری نوێ لە بەرهەمهێناندا لەپێناوی کەمکردنەوەی خەرجی گۆڕاو. ئەمەش دەبێتە هۆی زیادبوونی قەوارەو بڕی بەرهەم, واتە نرخی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان تا رادەیەك بەرەو نزم بوونەوە دەچێت ئەمەش دەبێتە هۆی زیادبوونی توانای کڕین واتە گەشەکردن و بووژانەوەی باری ئابووری.

ئەمڕۆکە حکوومەتەکان بەشێوەیەکی چالاك و راستەوخۆ دەتوانن کاریگەری لە بازاڕی کاربکەن بۆ ئەوەی هێمنی و سەقامگیری ئابووری و کۆمەڵایەتی بەرقەرار بکەن، باشترین شێواز بۆ ئەنجامدانی ئەم کارە، جارێکی تر دابەشکردنەوەی داهاتی نەتەوەییە، لەڕێگەی یارمەتی کۆمەڵایەتییەوە بۆ دانیشتوان. بۆ نموونە لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا یارمەتی کۆمەڵایەتی بریتیە لە (٧٣٪)ی داهاتی نەتەوەیی. ئەمڕۆکە (دەسەڵات، پارتە سیاسییەکان، ئۆپۆزسیۆن,... هتد) بە سەرزارەکی هەوڵی باشکردن و خۆشگوزەرانی دانیشتوانی وڵاتەکەیان دەدەن، بەڵام هەمووحکومەتێك ناتوانێت ئەم ئەرکە جێبەجێ بکات چونکە لەبەر هەندێ هۆ ناتوانێت داهاتی نەتەوەیی دابەش بکاتەوە، دابەشکردنەوەی چەندجارەکی داهاتی بەرهەمی نەتەوەیی تەنها ئامرازە بۆ باشکردنی باری ژیان و بژێوی دانیشتوان. هەندێ وڵات ئەم ئامرازە دەیان ساڵە بەکاردەهێنن وەك سوید, وڵاتە سکەندەناڤییەکانی تر، دەوڵەتانی کەنداوی عەرەبیش.

جیاوازی و جیاوازکاری بێسوودە!

چ لەڕوانگەی ئابوورییەوە چ لە روانگەی سیاسی و کۆمەڵایەتییەوە، بوونی جیاوازی لە کرێی کاردا لەنێوان خەڵکیدا بەپێی رەگەز و رەگەزنامە و رەنگی پێست کاریگەرییەکی نێگەتیڤانەیان دەبێت لەسەر سەرجەم, باری ئابووری هەروەك لە خشتەی ژمارە (٩-١) نیشانمان دا. لەزۆربەی ولاّتانی جیهاندا بەتایبەتی لە ئەمەریکا و ئەوروپای رۆژئاوا پێست سپییەکان (ئەوروپییەکان) کرێی کاریان بەرزترە, وە دۆزینەوەی کار بۆیان ئاسانترە وەك لە رەگەزەکانی تر، ئەمەش دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی خستنەرووی کاری رەگەزە ئەوروپییەکان کە لەئەنجامدا دەبێتە هۆی نزم بوونەوەی کرێی کار ئەمە لە لایەکەوە, لە لایەکی ترەوە ژمارەیەکی زۆر لە رەگەزەکانی تر ناتوانن بەشدارییەکی چالاك بکەن لە پرۆسەی بەرهەمهێناندا واتە کۆمەڵگا ژمارەیەکی زۆر لە هێزی کاری ئامادەکراو لەدەست دەدات, ئەمەش دەبێتە هۆی دابەزینی توانای بەرهەمهێنان، کەواتە بە نەهێشتنی جیاوازی و یەکسان کردنی کرێی کار ئابووری ولاّت بەرەو بووژانەوە و زیاتر گەشەکردن دەچێت، چونکە ژمارەی بەشداربووان لەپرۆسەی ئابووریدا زیاد دەکات. کەواتە دەتوانین بڵێین بازاڕی کار کاریگەرییەکی راستەوخۆی هەیە لەسەر باری ئابووری بەگشتی دەبێت لەیادمان نەچێت (مرۆڤ لە هەموو سوود و قازانجێکی ماددی بەسوود ترە).

فەسڵی دەیەم

سوڕی ئابووری!

هەموو ئابوورییەك هەوڵی هاوسەنگی نێوان داواو خستنەڕووە، بەڵام لە پراكتیكدا گەشتن بە هاوسەنگی پرۆسەیەكی ئاڵۆزە و چەندان فاكتەر كاردەكەنە سەر هاوسەنگی و ناهەوسەنگی (داوا و خستنەروو) كە تەوەری سەرەكی و ناوەڕۆكی هەموو دیاردە ئابوورییەكان پێك دەهێنن. لەبەشەكانی پێشوودا باسمان لە هاوسەنگی نێوان داوا و خستنەڕوو كرد، ئەم هاوسەنگییە لە هەندێ كەرتی ئابووریدا هەندێ جار روودەدات، بەڵام هاوسەنگی بەشێوەیەكی هەمیشەیی و جێگیر بەردەوام نابێت، جارێكی تر ناهاوسەنگی دروست دەبێتەوە كە ئاكامەكانی بریتییە لە رووادنی بێكاری، هەڵاوسان، بەرزبوونەوەی نرخ ...هتد.

هەرچی دیاردەیەكی ئابوورییە سیفەتێكی كاتی وەردەگرن، ئەم سیفەتەش پێی دەوترێت سووڕی ئابووریانە لەم فەسڵەدا هەوڵ دەدەین باس لە سووڕە ئابوورییەكان بكەین كە بریتییە لە هەڵكشان و داكشانەوەی ئابووری. باری ئابووری پرۆسەیەكی سروشتی و بابەتییانەیە روودەدات لە ئەنجامی چالاكییە ئابوورییەكاندا. چونكە هەمیشە مرۆڤ (كاركەران) دەیانەوێت داهاتیان بەرز بكەنەوە، بەڵام سەركار دەیەوێت قازانج زیاد بكات، حكومەتەكان و دەسەڵات هەوڵی پتەوكردن و بەهێز كردنی ئابووری وڵات دەدەن، هەموو ئەم دیاردانە لەم فەسڵەدا باس دەكەین.

فەرهەنگی ئابووری

گۆڕانی ئابووری (سوڕی ئابووری)Economic Fluctuation : زیادبوونی داهاتی نەتەوەیی دەبێتە هۆی فراوان كردنی چالاكی ئابووری و بووژانەوەی ژیانی ئابووری .

هەڵچوونی ئەم جۆرە جوڵانەوەیە ئابووریناسەكان پێی دەڵێن (قۆناغی بوژانەوە) لە كاتێكیشدا داهات ئیتر زیاد نابێت و ئابووری دووچاری باری وەستاندن دەبێت لەو بارەدا ئابووریناسەكان پێی دەڵێن (قۆناغی وەستاندن). لە كاتێكیشدا باری كشاوە دەست پێ دەكات ئابووری دەچێتە (قۆناغی لێژ بوونەوە). ئەم بارەش تا بەروە لێژ بوونەوە بڕوات ئابووری دەگەیەنێتە (قۆناغی بێ بازاڕی)یەوە یاخود باری تەنگەژە .

ئەم بەرزبوونەوە و نزم بوونەوەش ئابووریناسەكان پێی دەڵێن گۆڕانی ئابووری یان سووڕی ئابووری.

ئەم گۆڕانەش چەند شێوەیەك وەردەگرێ:

١- گۆڕانی خولاو.

٢- گۆڕانی ساڵانە.

٣- گۆڕانی ماوە درێژ.

سوڕی ئابووری چییە؟

ئابووری هەموو وڵاتێك پێوانە دەكرێت بەگوێرەی ئەندازە و بڕی تێكڕایی بەرهەمی نەتەوەیی. كە هەمیشە لە گۆڕاندایە بەرەو گەشەكردن و داكشانەوە. قۆناغی گەشەكردن واتە بوژانەوەی بارودۆخی ئابووری. قۆناغی داكشانەوە واتە تەنگەژی و قەیرانی بارودۆخی ئابووری. لە قۆناغی بووژانەوەدا داوا و خواستەكانی بەكاربەران زیاد دەكات، وەهەروەها داوای كۆمپانیا و دەزگا حكوومییەكانیش زیاد دەكات، بێگومان پرۆسەی بوژانەوە بە كتوپڕی روونادات, بەڵكو بەخشۆكی و پلەپلە دەست پێ دەكات. دیاردەكانی گەشەكردن داوا و خواستە گشتییەكان زیاد دەكات لە كڕینی كاڵا و خزمەتگوزارییەكان، كارگە بەرهەم هێنەرەكان بڕ و قەوارەی بەرهەم زیاتر دەكەن, چونكە بازاڕ پێویستی بە داوایەكی زۆرتر هەیە لە كاڵا و خزمەت گوزاری، كەواتە دیاردەی بێ كاری كەم دەبێتەوە و داهاتی تاكە كەس زیاد دەكات ئەمەش دەبێتە هۆی زیادكردنی توانای كڕین و خەرج كردن و پاشەكەوت كردن لە لایەن دانیشتوانەوە. ئەمەش دەبێتە هۆی بووژانەوەی زۆربەی كەرتە ئابوورییەكان، ئەو كاتە بودجەی گشت حكوومەت زیاد دەكات، كەواتە حكوومەت دەتوانێت زیاتر پارە خەرج بكات لە بواری پرۆگرامە كۆمەڵایەتییەكاندا وەك پەروەردە، رۆشنبیری، تەندروستی ... هتد. بەجۆرێك هەموو تاكەكانی كۆمەڵ و توێژ و چینەكان هەست بە باش بوونی باری ژیانی رۆژانەیان دەكەن. بەڵام بەهۆی فاكتەر و یاسا ئابوورییەكانەوە كە هەمیشە لە ناكۆكی و ململانێدان دیاردەی بوژانەوە و گەشەكردن زوو یان درەنگ بەرەو داكشانەوە دەچێت. لە دیاردەكانی داكشانەوەی تەنگەژی ئابووری كەم بوونەوەی داوا و خواستەكانی بەكاربەرانە بە گشتی وە بێكاری زیاد دەكات، داهاتی دانیشتوان بەرەو كەم بوونەوە دەچێت، بودجەی حكومەت تووشی كورت هێنان دەبێت. خەرجی پرۆگرامە كۆمەڵایەتییەكان كەم دەبێتەوە ئەو كاتە زۆربەی چین و توێژەكانی كۆمەڵ

هەست بە تەنگەژی و خراپ بوونی گوزەرانی ژیانیان دەکەن. کەواتە رادەی خەرج کردن و سەرمایەگوزاری بەرەو کەم بوونەوە و داکشان دەچن واتە بڕگەی (C) و (I) هاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی کەم دەبێتەوە ... بێگومان قۆناغی قەیران و تەنگەژی ئابووریش زوو یان درەنگ کۆتایی پێ دێت. کە لەفەرهەنگی ئابووریدا پێی دەوترێت سووڕی ئابووری.

فەرهەنگی ئابووری

تەنگەژی ئابووری توند و تیژ: بریتییە لەو قۆناغە ئابوورییەی کە بۆماوەیەکی درێژ داوا و خواستەکان نزم دەبێتەوە، بڕی سەرمایەگوزاری لە نزمترین رادەدا دەبێت، توانای بەرهەمهێنان لە نزمترین ئاستدا دەبێت. رێژەی بێکاری زیاد دەکات، وە هەندێ جار پێی دەوترێت قۆناغی کاول کەر.

کەواتە دەتوانین بڵێین سووڕی ئابووری بە چوار قۆناغدا دەڕوات:

– قۆناغی بووژانەوە: پلەو پایەی ئابووری بەرەبەرە لەسەرخۆ بەرەو گەشە کردن دەڕوات .

– قۆناغی برەو سەند: پلەو پایەی بەرهەم هێنان زیاد دەکات, بازرگانی دەبوژێتەوە, داهات زیاد دەکات.

– قۆناغی داکشانەوە: پلەو پایەی بەرهەم هێنان کەم دەکاتەوە, داهاتی نەتەوەیی کەم دەبێتەوە, بێکاری زیاد دەکات.

– قۆناغی بێ بازاڕی: پلەو پایەی بەرهەم هێنان زۆر دەڕواتە نزمی, بازرگانی تووشی بێ بازاڕی دەبێت.

بێکاری و نرخ هەڵاوسان

سەدان ساڵە ئابووریناسان لە تیۆرییەکانیاندا سەلماندویانە کەسازدان (توافق) هەیە لەنێوان بێکاری و هەڵاوسان. ئەو سازدانەش بریتیە لە (هەڵاوسان یان بێکاری). بابزانین لە پراکتیکدا ئەم سازدانەش چۆن چۆنی روودەدات.

کاتێك ئابووری دەبووژێتەوە و دەگاتە بەرزترین پلەی قۆناغی گەشەکردن، واتە داوا و خواستەکان زیاد دەکەن وە بێکاری کەم دەبێتەوە, ئەم دیاردەیەش دەبێتە هۆی پەیدابوونی هەڵاوسان، چونکە نرخ بەرەو بەرز دەچێت ئەمەش لەبەرژەوەندی بەهەمهێنەر و فرۆشیارەکاندایە, ئەمەش بەهۆی بەرز بوونەوەی نرخەوەیە کە قازانجێکی زیاتر دەکەن, ئەم

حاڵەتەش لە فەرهەنگی ئابووریدا پێی دەوترێ هەڵاوسانی داواکان. چونکە زیاد بوونی داوا و خواستەکان دەبێتە هۆی زیادبوونی نرخ.

جۆرێکی تری هەڵاوسان ئەوکاتە روودەدات کاتێ ژمارەی بێکاران زۆر کەم دەبێتەوە کەرتە ئابوورییەکان زیاتر پێویستییان بە کارکەران هەیە، کەواتە سەرکار ئامادەیە کرێی کار بەرز بکاتەوە، بەرز بوونەوەی کرێی کار دەبێتە هۆی زیاد بوونی خەرجی بەرهەم هێنان، بەڵام بەرهەمهێنەر بۆئەوەی بڕی رێژەی قازانج کەم نەبێتەوە ناچارە نرخ لەسەر کاڵا و خزمەت گوزارییەکان زیاد بکات ئەمەش دەبێتە هۆی هەڵاوسان لە فەرهەنگی ئابووریدا پێی دەوترێت هەڵاوسانی تێچوون.

کەواتە گرنگ نییە چ فاکتەرێك دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی نرخ، هەموو بەرزبوونەوەیەکی نرخ واتە پەیدابوونی هەڵاوسان، هەر بۆیە هەمیشە دەڵێین نرخ هەڵاوسان یان هەڵاوسانی دراو.

کەواتە چی بکەین لەگەڵ دیاردەی هەڵاوسان، چۆن چارەسەر دەکرێت؟

چارەسەر کردنی دیاردەی هەڵاوسان تەنها لە توانای حکوومەتدایە و ئەرکی سەرەکی حکوومەتە. لەم حاڵەتەدا دەبێت حکوومەت هەوڵی کەم کردنەوەی بڕی پارە بدات، بۆ ئەوەی زەمینەی هاوسەنگی لەنێوان داوا و خستنەڕوودا ئامادە بکات. ئامرازی سەرەکی حکومەت لە نەهێشتنی دیاردەی هەڵاوسان داڕشتنی سیاسەتی دارایی و نەختینەی و قەرزییە بەشێوەیەکی زانستییانە کە هەمەئاهەنگ بێت لەگەڵ یاسا ئابوورییەکاندا. دیاردەی هەڵاوسان ئەو کاتە کەم دەبێتەوە ئەگەر بڕی داوا کەم ببێتەوە, واتە دەبێت ئابووری بەرەو داکشانەوە ئاڕاستە بکرێت، چونکە چارەسەری هەڵاوسان تەنها داکشانەوەی گەشەکردنی بارودۆخی ئابوورییە. هەروەك لەپێشەوە باسمان لێکرد داکشان و تەنگەژەی ئابووری دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی داهاتی دانیشتوان، کەم بوونەوەی قەوارەی بەرهەم، کەواتە وردەوردە نرخەکان دادەبەزێت. بۆ نموونە ئەمڕۆ کە ئابووری چین زۆر بەشێوەیەکی خێرا گەشە دەکات ساڵی (٢٠٠٥) تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بە رێژەی لە (١٢٪) زیادی کردووە. ئەوەتا ئێستا هەموو هەوڵی حکوومەتی چین دابەزینی رێژەی زیاد بوونی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەییە بۆ (٨٪) تاکو ئابووری چین تووشی دیاردەی هەڵاوسان نەبێت. بۆیە دەزگا تایبەتییەکانی کەرتی ئابووری حکوومەت دەبێت هەمیشە چاودێری بڕی زیاد بوونی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بکەن. چونکە دیاردە ئابوورییەکان دووجەمسەرین بەپێی یاسای یەکێتی و ناکۆکی ململانێی هەمیشەیی نێوان فاکتەر و جەمسەرە ئابوورییەکان لە بەردەوامیدایە.

فەرهەنگی ئابووری

- هەڵاوسانی داواکان: لەئەنجامی کەم بوونەوەی بێکاری و زیاد بوونی داهات ڕوودەدات.
- هەڵاوسانی کرێی کار: کاتێك ڕوودەدات کە سەرکارەکان کرێی کار زیـاد دەکـەن، بـەڵام بەهۆی کەم نەکردنەوەی ڕێژەی قازانج نرخی بەرهەمەکانی بەرز دەکاتەوە.
- هەڵاوسانی تێچوون: لە ئەنجامی زیاد کردنی کرێی کار و بەرزبوونەوەی نرخی کەرەستەی خاوو ڕوودەدات، چونکە هەردوو دیاردەکە دەبنە هۆی بەرزبوونەوەی نرخ.

بێگومان نرخی هەڵاوسان گەلێك جۆری هەیە, بـەڵام لـە هـەموویان توندوتیژ تـر پێـی دەوترێت نرخی هەڵاوسانی سەرکێش. ئەم جۆرە دەبێتە هۆی ئێجگار لاواز بوونی نرخـی پـارە، واتە پارە ئەو برە و هێزەی نامێنێت و وەك کاغەزی ئاسایی لێ دێت .. ئەم جـۆرە هەڵاوسـانە دژوارترین و درێژ ترین هەڵاوسانەوە چارەسەرکردنی پێویستی بەکات و ئەرکێکی زۆر هەیە.

فەرهەنگی ئابووری

ئابووریناسان ئاست و بڕ و جۆری هەڵاوسان بـە دوو شـێوە دیـاری دەکـەن، بـەهۆی نرخـی بەکاربردن (CPI) وە نرخی بەکارهێنەرەکان (PPI).

CPI: بریتییە لە گۆڕینی ئاست و بڕی نرخەکان لەسەر داوای کاڵا و خزمەت گوزارییـەکان لەماوەی مانگێکدا یان سێ مانگدا یان ساڵێکدا.

PPI: بریتییە لە گۆڕانی ئاستی نرخ لەسەر کار، مەوادای خاو و، مادده پێویستییەکانی تر بۆ بەرهەم هێنان لەماوەی مانگێکدا یان سێ مانگدا یان ساڵێکدا.

گۆڕانکارییەکانی سورە ئابوورییەکان

لەسەرەوە باسمان لە پەیوەندی و ململانێتی نێوان دیاردەی بـێ کـاری و هەڵاوسـان کـرد وە باسمان لە سـووڕی ئـابووری کـرد بەشـێوە کلاسـیکییەکەی، بـەڵام بـەهۆی ئـەو گۆڕانکارییـە گرنگانەی کە ئەمڕۆ لە سیستەمی ئابووری و تیۆری و بۆچوونە ئابوورییەکاندا هاتۆتـە گـۆڕێ, سوڕی ئابووریش گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە و ئەو گۆڕانکارییانەش بریتین لە:

- هەڵاوسان کەم دەبێتەوە: هەڵاوسان دەبێتەهۆی کەم کردنەوەی نرخـی دراو، بۆیـە ئـەمڕۆ کە حکومەتەکان لە ڕێگەی بانکی ناوەندییەوە و بـەهۆی سیاسـەتی توند و تیـژی دارایـی و

قەرزییـەوە هـەوڵی کـەم کردنـەوەی ڕادەی هەڵاوسـان دەدەن، ئـەویش بـە چـاودێری کردنـی هەمیشەیی و بەشدارکردنی ڕاسـتەوخۆیی لـە کـڕین و فرۆشـتنی دراودا لـە بۆرسـەکاندا، بـە تایبەتی ئەو وڵاتانەی کە بەقۆناغی گۆڕانکاری ئابووریدا تێ دەپەڕن هەمیشە گەنجینەی دراوی قورس لە بانکی ناوەندی زیاد دەکەن بۆئەوەی لە هەموو حاڵەتێکدا بتـوانن تـەداخولی بـازاڕی دارایی بکەن و دراوی نەتەوەیی لە پاڵەپەستۆی دراوە قورسەکانی جیهان بپارێزن.

- بەرزبوونەوەی توانای بەرهەم هێنان: ئەمڕۆ کە بەهۆی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیاو شۆڕشـی زانیارییـەوە کۆمپانیـا بەرهەمهێنـەرەکان توانیویانـە بـڕی خـەرجی گـشتی بەرهـەم هێنـان لەئاسـتێکی دیـاری کـراودا ڕابگـرن وەهەنـدێ جـار کەمیـشی بکەنـەوە. واتـە نرخـی کـاڵا خزمەتگوزارییەکان تا ڕادەیەك بە نەگۆڕی دەمێنێتەوە وە زیاد بوونی نرخ بەشـێوەیەکی کتـوپڕ ڕوونادات، ئەگەر زیادیش بکات ئەوا بەشێوەیەکی خشۆکی و پلە پلـە بەڕێژەیـەکی کـەم زیـاد دەکات، ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی دیاردەی هەڵاوسان کەم بکرێتەوە.

- بـەجیهان بـوونی بازاڕەکـان: ئـەمڕۆ کەبـەهۆی گەشـەکردنی بازرگـانی نێودەوڵـەتی و پێـشکەوتنی ئامرازەکـانی گواسـتنەوە لەجیهانـدا، بەشـێوەیەکی خێراتـر کـاڵا و خزمـەت گوزارییـەکان دەتوانرێـت بگەیەنرێتـە دوورتـرین شـوێنی گـۆی زەوی. کەواتـە بازاڕەکـان لـە ماوەیەکی کەمدا پڕ دەبن لە کاڵا و خزمەتگوزاری وە بەنرخێکی گونجـاو ئەمـەش ڕێگەبەسـت دەبێت لەبەر هەڵاوساندا.

- سەرمایە گوزاری: ئەمڕۆ کەسەرمایە هەموو سنوورەکانی بەزانـدووە، هـیچ ڕێگەیـەکی ئابووری و یاسایی نییە لەبەر گەڕخستنی سەرمایە لەجیهاندا، واتە جیهانگیر بوونی سەرمایە، ئەمەش دەبێتە هۆی کەم کردنەوەی هەڵاوسان لەهەندێ جاردا، بەڵام لەهەنـدێ حاڵـەتی تـردار بەپێچەوانەوە (ئەم دیاردەیە لێرەدا تەنها ئاماژەمان پێـدا) لەڕاسـتیدا باسـێکی زۆر گرنگـە و پێویستی بەلێکۆڵینەوەی تایبەتی هەیە.

قەیرانی ئابووری توندوتیژ و درێژخایەن

کاتێك داکشانەوە و تەنگەژی ئابووری شێوەی قووڵ و توندوتیژ و درێژخایەن وەردەگرێت, ئابووریناسان بە دژوارترین قۆناغی ئابووری دادەنـێن وە ئـەم حاڵەتـە مەترسـی و ئاکـامی نێگەتیڤانەی کۆمەڵایەتی و سیاسی لێ دەکەوێتەوە. دیاردەکانی ئـەم قۆناغـەش زۆربـوونی ژمارەی بێکاری، کەمبوونەوەی داهاتی دانیشتوان بەڕادەیەکی زۆر، بـڕ و قـەوارەی بەرهـەم

هێنان دادەبەزێت، گەنجینەکان خاڵی دەبن لە کالاّ و مادده پێویستییەکانی بەکارهێنان، تونای کڕین کەم دەبێتەوە، بێ بازاڕی دروست دەبێت، هەلاّوسان دەگاتە قۆناغی سەرکێشییەوە ..هتد.

فەرهەنگی ئابووری

تەنگەژەی ئابووری Crisis:

تەنگەژەی ئابووری تێکچوونێکی کتوپڕە، تووشی هەمبەری ئابووری ولاّتێك یان کۆمەڵە ولاّتێك دەبێت، هەروەها بەو تێکچوونەش دەگوترێ تێکچوونی هەمبەری کە لەنێوان بەرهەم و بەکاربردندا پەیدا دەبێت.

ئەم تەنگەژەیە زۆر بەتین دەبێت یان شێنەیی دەبێت، هەروەها خۆجێیەکی دەبێت واتە تووشی یەك ولاّت دەبێت، یان کۆگر واتە تووشی چەند ولاّتێك دەبێت. هۆی روودانی ئەم دیاردەیە ئابووریناسەکان دەیگەڕێننەوە بۆ بەرەلاّیی بەرهەم هێنان و نایەکسانی لە دابەشبوندا، یان کەمی بەکاربردنی چینی کرێکار، هەروەرها هەندێ لە ئابووریناسان هۆی پەیدابوونی ئەم دیاردەیە بۆ هۆیە نەختییەکان دەگەڕێننەوە بەتایبەتی بەکارهێنانی بڕوا پێدان بەشێوەیەکی کرێت.

قەیرانی ئابووری توندوتیژ و درێژخایەن رەنگە لە مێژووی مرۆڤایەتیدا زۆر جار رووی دابێت, بەلاّم ئەوەی ئێمە دەیزانین قەیرانی ئابووری گەورەی پێ دەڵێن کە لە ساڵەکانی (١٩٢٩) تا (١٩٤١)دا لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا روویدا. وردە وردە هەموو جیهانی گرتەوە تەنانەت لە مێژووی ئابووریدا بەم رۆژە دەڵێن (چوار شەممەی رەش)، زۆربەی ئابووریناسان هۆکاری هەڵگیرساندنی جەنگی جیهانی دووەم کە بە ترسناکترین و دژوارترین جەنگی جیهانی دەژمێردرێت دەگێڕنەوە بۆ ئەنجامی قەیرانی ئابووری ساڵی (١٩٢٩). دەمەوێت ئاماژە بەخاڵێکی گرنگ بدەم تەنانەت تاکو ئێستاش لەنێوان ئابووریناساندا یەك بۆچوون نییە لە روون کردنەوە و شیتەڵ کردنی هۆکانی قەیرانی ئابووری ساڵەکانی (١٩٢٩)دا. هەندێ لە ئابووریناسان دەڵێن هۆی قەیرانی ئابووری ساڵی (١٩٢٩) کڕینی ناسروشتی و فێڵبازی جامبازەکانی بازاڕی دراو بووە لەسەرەتای ساڵەکانی (١٩٢٠)دا. لە کڕین و فرۆشتنی کاغەز بە نرخی فوو تێکراو کە هیچ بنچینەیەکی ئابووری نەبووە. زۆربەی کۆمپانیا و رێخراوە ئابوورییەکان و دانیشتوان بۆ پاراستنی داهاتەکانیان لە دیاردەی هەلاّوسان کاغەزی بەنرخ دەکڕن بۆ ماوەیەکی دووردرێژ, چونکە کاغەزی بەنرخ پاڵپشتە بەگەرەنتی حکوومەت و بانکی

ناوەندی. بەلاّم حکوومەت نەیتوانی ئەرکەکانی خۆی وەك گەرەنتی جێبەجێ بکات و ئەمەش بووە هۆی رماندنی بازاڕی دارایی و بێ نرخی پاشەکەوتی دانیشتوان و کۆمپانیاکان. هەندێ ئابووریناسانی تر دەڵێن هۆی سەرەکی قەیرانی ئابووری لە ساڵی (١٩٢٩)دا هەڵەی بانکی ناوەندی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بووە، لەپێناوی رێگە گرتن لە هەلاّوسان لە ساڵی بیستەکاندا بڕی پارەی کەم کردەوە و رێژەی سوودی قەرزی نزم کردەوە .. ئەمەش بووە هۆی کەم کردنەوەی داواکان کە بووە هۆی داکشانەوە و تەنگەژی ئابووری، ئەمەش بووە هاندەرێك لە راکێشانەوە و دەرهێنانی پارە دانراوەکان لە بانکەکاندا. بەمەش بانکەکان واتە سیستەمی دارایی توشی شەلەل و قەیران بوون, تەنانەت زۆربەی بانکەکان توشی ئیفلاسی بوون و دەرگاکانیان داخست. ئەمەش بووە هۆی کەم کردنەوەی سەرمایەگوزاری بۆ نزمترین ئاست. بێگومان چەندان بۆچوونی تریش هەن کە دیاردەی قەیرانی ئابووری گەورەی ساڵی (١٩٢٩) روون دەکەنەوە بە هەرحاڵ ئەو قۆناغە کۆتایی هات. بۆ جارێکی تر بۆئەوەی جیهان توشی تەنگەژەی قەیرانی ئابووری توندوتیژ و درێژخایەن نەبێت، بانکە ناوەندییەکان زۆر بەوریاییانەوە سیاسەتی دارایی و قەرز دادەڕێژن.

راکەن نرخ داشکاوە!

هەروەك دەزانین دیاردە ئابوورییەکان دووجەمسەرین، فاکتەرە ئابوورییەکان کار و کاردانەوەیان هەیە لەسەر یەکتری، وە ئێستا دەزانین سووڕی ئابووری چییە، وە دەزانین دوای هەموو گەشەکردن و بووژانەوەیەکی ئابووری تەنگەژی و داکشانەوە دەست پێ دەکات.

ئێستا باس لە دیاردەیەکی تر دەکەین ئەویش دیوەکەی ئەو دیوی دیاردەی هەلاّوسان کە لەفەرهەنگی ئابووریدا پێی دەوترێت ناهەلاّوسان یان نرخ نزم بوونەوە.

مەبەست لە ناهەلاّوسان: دابەزینی نرخە بەشێوەیەکی خشۆکی پلە پلە, دیاردەی ناهەلاّوسان لە بەرژەوەندی بەکاربەراندایە, چونکە کڕیار دەتوانێت بە نرخێکی نزم و دیاری کراو و جێگیر کالاّ و خزمەت گوزارییەکان بکرێت. بەلاّم وەك هەموو دیاردە ئابوورییەکانی تر دیاردەی ناهەلاّوسان زوو یان درەنگ کۆتایی پێ دێت. چونکە لەحاڵەتی ناهەلاّوساندا واتە نرخ نزمی، کۆمپانیا بەرهەم هێنەرەکان ناچارن بڕو قەوارەی بەرهەم هێنان کەم بکەنەوە بۆئەوەی خستنەڕوو کەم بێتەوەو نرخ بەرز بکاتەوە لەسەر کالاّ و خزمەت گوزارییەکانی لەپێناوی لە دەست نەدانی بڕی قازانج. بەهۆی کەم کردنەوەی رادەی بەرهەم هێنان رێژەی بێکاری زیاد

دەکات، داهات کەم دەبێتەوە، توانای کڕین کەم دەبێتەوە و جارێکی تر نرخ بەرز دەبێتەوە, واتە سووڕی ئابووری دەچێتە قۆناغی داکشان و تەنگەژی.

لەلایەکی ترەوە دیاردەی ناهەڵاوسان کاریگەری نێگەتیڤانەی هەیە لەسەر کەرتی دارایی و قەرز واتە بانکەکان و رێکخراوە داراییەکان. بەهۆی کەمی بڕی پارەوە سوودی قەرز بەرزدەبێتەوە ئەمەش دەبێتە هۆی کەم کردنەوەی پرۆسەی سەرمایەگوزاری واتە سەرەتای پەیدابوونی سوڕێکی تری ئابووری بێگومان دیاردەی ناهەڵاوسان وەك دیاردەی هەڵاوسان ئاکامی نێگەتیڤانەی ئابووری لێ دەکەوێتەوە، بۆیە پێویستە ئەم دیاردەیەش چارەسەر بکرێت، چارەسەر کردنی ئەم دیاردەیەش زیاتر لەئەستۆ و ئەرکی حکوومەتدایە. رێگەی چارەسەرکردنی ناهەڵاوسان کەم کردنەوەی بڕی بەرهەمهێنانە کە دەبێتە هۆی داخستنی زۆربەی کۆمپانیا بەرهەم هێنەرەکان بەڵام رێگەیەکی تر نییە.

وە چارەسەرێکی تری دیاردەی ناهەڵاوسان بریتییە لەبەرز کردنەوەی ئاستی داواو خواستەکان وەهەروەها کەم کردنەوەی رێژەی سوودی قەرز لەلایەن بانکی ناوەندییەوە. هەموو چارەسەرێکی ئابووری پێویستە بەشێوەیەکی زانستانەو هەنگاو بەهەنگاو بکرێت چونکە هەموو چارەسەرێکی کتوپڕ ئاکامی کتوپڕی لێ دەبێتەوە. ئەمرۆ کەئابووری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەحاڵەتی ناهەڵاوساندایە ئەمەش ئابووریناسان و پسپۆڕانی دارایی ئەمەریکای خەریك کردووە تاکو چارەسەرێکی گونجاو بدۆزنەوە و چارەسەری ئەم دیاردەیەی پێ بکەن. یەکێك لەچارەسەرەکان کەم کردنەوەی هەمیشەیی رێژەی سوودی قەرزە ئەمەش بۆتە هۆی دابەزینی بەهای دۆلار بەرامبەر ئیرۆ و یەنی یابانی.

فەرهەنگی ئابووری

– ناهەڵاوسان: نزم بوونەوەی نرخە بە شێوەیەکی خشۆکی لەسەر زۆربەی کاڵا و خزمەت گوزارییەکان. ئەم دیاردەیەش تەواو پێچەوانەی دیاردەی هەڵاوسانە. کاتێك بڕی پارە زۆر دەبێت نرخ بەرز دەبێتەوەو بەهای پارە نزم دەبێتەوە.

بەشی سێیەم

ئابووری دەوڵەت

هەمیشە حکوومەت رۆڵێکی کاریگەر و چالاك دەنوێنێت لە ئابووری ولاّتدا. هەرچەندە ئەم رۆڵە بەپێی سیستەمە ئابوورییەکان جیاوازی هەیە، بەلاّم تەنانەت لە سیستەمی ئابووری سەرمایەداریدا واتە ئابووری ئازادە. حکوومەتەکان رۆڵێکی سەرەکییان هەیە لە چالاکییە ئابوورییەکاندا. ئەمرۆکە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا کە بە ئازادترین سیستەمی ئابووری دادەنرێت، بەلاّم بەشێوەیەکی راستەوخۆ کاریگەری هەیە لەسەر جموجۆلی چالاکی ئابووری. تاکو ئێستاش رێژەی لە (٢٨٪) کەرتەکانی ئابووری لەژێر دەسەلاّتی حکوومەتدایە.

هەرچەندە حکوومەتەکان هەندێ کالاّ و خزمەتگوزاری بەرهەم دەهێنن کە دانیشتوان پێویستییان نییە وەك بەرهەمی چەك و تفاقی سەربازی یان خەرجییەکی زۆری حکوومەتەکان لە پارێزگاری بەرژەوەندی نەتەوەییدا لە رێگەی بەکارهێنانی سیاسەتی دەرەوەیدا. چەند ئامرازێکی ئابووری گرنگ لەژێر دەسەلاّتی حکوومەتدایە کە بەهۆیەوە دەتوانێت ئاراستەی ئابووری بگۆڕێت وەك چاپ کردن و دەرکردنی پارە، دانان و وەرگرتنی باج، گومرگ ...هتد. لەم بەشەدا هەوڵ ئەدەین هەموو چالاکی و ئەرکەکانی حکوومەت لەبواری ئابووریدا باس بکەین.

فەسڵی یانزەهەم

دەوڵەمەندی و هەژاری

هەریەکێك لەئێمە بەتوانای بیرکردنەوەی خۆی دەزانێت دەوڵەمەندی و هەژاری چییە، هەندێ کەس دەڵێن ئەگەر هەر کەسێك هەمیشە لە کارکردندا بێت و بێ ووچان هەوڵ بدات و کار بکات ئەوا دەوڵەمەند دەبێت، هەندێکی تر دەڵێن دەوڵەمەند بوون رێکەوتە،...هتد، بۆچوون و بیرۆکەی جیاواز جیاواز لەئارادایە لە روون کردنەوە و لێکۆڵینەوەی دیاردەی هەژاری و دەوڵەمەندی، ئێمە هەوڵ دەدەین دیاردەی دەوڵەمەندی و هەژاری لە روانگەی ئابوورییەوە لەسەر بنەما ئابوورییەکان روون بکەینەوە وە هەوڵ دەدەین لێکۆڵینەوە و شیکردنەوەیەکی زانستییانەی دیاردەی هەژاری و دواکەوتوویی بکەین. وە هەروەها لەم فەسڵەدا باس لە سیاسەتی ئابووری حکومەت دەکەین وە باس لە رۆڵی حکومەت دەکەین لە هەوڵدانیدا بۆ لەناوبردنی دیاردەی هەژاری و دواکەوتوویی.

هەژاری چییە؟

دیاردەی هەژاری ئەمڕۆکە گیروگرفتی زۆربەی زۆرینەی دانیشتوانی گۆی زەمینە ئەمەش بۆتە هۆی بەگیر هێنان و سەر ئێشەی ئابووریناسان و سیاسەتمەداران لەجیهاندا, چونکە زیاد لە دووبەش یان سێ بەشی دانیشتوانی سەر زەمینی گرتۆتەوە بە ملیۆنەها خەڵك و مندال دووچاری نەخۆشی و ژیان لەدەست دان دەبن بەهۆی کەمی خۆراك و رادەی نزمی و هەندێ جار نەبوونی خزمەتە تەندروستییەکان, ئابووری ناسان دیاردەی دەوڵەمەندی و هەژاری لەسەر بنچینەی سێ پێرستی سەرەکی پێوەردەکەن.

- داهات.
- موڵك و ماڵ (پاشکەوتی دارایی، خانووبەرە، زەوی، شەبیر).

- ئاستی ئابووری و کۆمەلایەتی (تەندروستی، پەروەردە، خۆراك, رێژەی لە دایك بوون, مردن, تەمەن,...هتد).

ئێمە لەم فەسڵەدا باس لە پێرستی * (داهات) دەکەین, چونکە پێوەری ئەم پێرستە لە هەموو پێرستەکانی تر روون ترە، وە زۆربەی دانیشتوان سەرچاوەی بژێوی ژیانیان داهاتە جا چ لە شێوەی کرێی کاردا، مووچە، خانەنشینی، قازانج لەئەنجامی کاروکاسپیدا.

پێوەر و رادەی دەوڵەمەندی و هەژاری لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی تر، لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر دەگۆڕێت.

بۆ نموونە لە وڵاتە تازە پێگەیشتووەکاندا بوونی کارەبا، گازی سەنتراڵ، جل و بەرگی تازەو جوان، خواردنی بەسود، خزمەتی تەندروستی، خوێندن و خوێندەواری، ئۆتۆمۆبێل, خانوو...هتد. پێوەری دەوڵەمەندی تاکەکەس و خێزانەکانن، بەلام لە وڵاتە پێشکەوتووەکاندا بە تایبەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هەموو تاکێکی کۆمەڵ یان بڵێین زۆربەی زۆری دانیشتوان خاوەنی خانووی خۆیانن یان ئوتومبێلی خۆیانیان هەیە، وە هەموو هاولاتییەك دەتوانێت جل و بەرگی جوان لەبەربکات، خواردنی بەسوود بخوات، باری ژیان و تەندروستی بیمە کراوە...هتد. کە واتە دیاردەی هەژاری رێژەییەوە لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر دەگۆڕێت.

لەم خشتەیەی خوارەوەدا بۆ بەراوردکردن داهاتی خەڵکی لە کیشوەر و وڵاتە جیاجیاکان نیشان دەدەین کە بەپێی ئاماری بانکی نێودەوڵەتی ژمێرکراوە لە ساڵی(٢٠٠٠)دا.

* وشەی پێرست لەبری وشەی (index ،exponent)ی ئینگلیزی بەکارهێنراوە. لەزمانی کوردیدا هەروەها ئەم وشانەش بەکاردێت: لێکدەر، لاگر، رابەر، کاریگەر، بەڵگە بۆ. بەلام ئێمە وشەی پێرستمان لەلا پەسەندترە.

خشتەی ژمارە (١-١١). داهاتی تاکەکەس لە (١) دۆلار لە رۆژێکدا ساڵی (٢٠٠٠).

ناوچەکان	ژمارەی دانیشتوان (ملیۆن - خەڵك)	ژمارەی دانیشتوان کە داهاتیان لە یەك دۆلار کەمترە لە رۆژێکدا (ملیۆن - خەڵك)	رێژە بە گوێرەی هەموو دانیشتوان
ولاتانی ئەمەریکای لاتینی	٤٣٢	٤٩	١٢
رۆژئاوای ئاسیا و باکووری ئەفەریقا	٢٠٤	٥	٣
ئەفەریقا و ولاتە بیابانییەکان	٣٨٨	١٦٩	٤٤
باشووری ئاسیا	١٢٦٦	٥١٥	٤١
رۆژهەلات و باشووری رۆژهەلاتی ئاسیا	١٧٢٦	٣٢٠	١٩

ئەگەر سەیری خشتەکەی سەرەوە بکەین دەبینین کە زیاتر لە (٤٤٪) دانیشتوانی ئەفەریقا و ولاتە بیابانییەکان داهاتی ساڵانەیان لە (٣٦٥) دۆلار تێپەڕ ناکات بەپێی ئامارە نێودەوڵەتییەکان. ئەمڕۆکە زیاتر لە یەك ملیار دانیشتوانی سەر زەوی لەو رادە نزمەی ژیاندا دەگوزەرێنن، واتە لە نێوان مردن و ژیاندا، تەنگەژی ئابووری و دواکەوتوویی ولاتە تازە پێگەیشتووەکان باسێکی تایبەتە لە بەشی پێنجەمدا بە درێژی لێی دەدوێین.

کێ چەندی دەست دەکەوێت؟

بۆ ئەوەی دەستنیشانی نایەکسانی داهات بکەین، یان راست تر ئەگەر بمانەوێت پێوانەی ئاستی هەژاری و دەوڵەمەندی بکەین پێویستە پەنا بەرینە بەر چەند پێوەر و لێکۆڵینەوەیەك. ئەم پێوەرکردنەش بریتییە لە سیستەمی دابەش کردن بەپێی گروپەکان. بێگومان ئەم پێوەرە دەتوانرێت بەکاربهێنرێت بۆ هەموو کۆمەڵگا و ولاتێك بەمەرجێك ئاماری تەواو دروستمان لە بەردەستدا بێت. لەم خشتەیەی خوارەوەدا لەسەر ئاماری داهاتی دانیشتوانی ویلایەتە

یەکگرتووەکانی ئەمەریکا نیشانی دەدەین کە چ گروپێك چەندی دەست دەکەویت. دانیشتوان پۆلێن کراون بەسەر پێنج گروپدا بەپێی بڕی داهاتیان.

فەرهەنگی ئابووری

نایەکسانی داهات: بریتییە لە جیاوازی داهات لە نێوان گروپ و توێژ و چینەکانی کۆمەڵدا.

خشتەی ژمارە (٢-١١) داهاتی ساڵانەی خێزانی ئەمەریکی بەپێی نرخی ئێستەکی (دۆلار).

ساڵەکان	هەژارترین گروپ (١)	گروپی (٢)	گروپی (٣)	گروپی (٤)	دەوڵەمەندترین گروپ (٥)
٢٠٠٠	١٨٠٠٠	٣٣٠٠٠	٥٢٣٠٠	٨٢٠٠٠	١٤٥٥٠٠
١٩٩٠	١٢٥٠٠	٢٣٧٠٠	٣٦٢٠٠	٥٥٠٠٠	٩٤٧٠٠
١٩٨٠	٧٦٠٠	١٤١٠٠	٢١٦٠٠	٣١٧٠٠	٥١٥٠٠
١٩٧٠	٣٧٠٠	٧١٠٠	١٠٣٠٠	١٤٧٠٠	٢٣٢٠٠

ئەگەر سەیری خشتەکەی سەرەوە بکەین ئەوا بۆمان دەردەکەوێت کە لە ساڵی (٢٠٠٠) دا:

- لە ٢٠٪ خێزانی ئەمەریکی داهاتیان لە رادەی ١٨٠٠٠ دۆلار بووە.
- لە ٢٠٪ خێزانەکان داهاتیان لە نێوان ١٨٠٠١ دۆلار تاکو ٣٣٠٠٠ دۆلار بووە.
- لە ٢٠٪ خێزانەکان داهاتیان لە نێوان ٣٣٠٠١ دۆلار تاکو ٥٢٣٠٠ دۆلار بووە.
- لە ٢٠٪ خێزانەکان داهاتیان لە نێوان ٥٢٣٠١ دۆلار تاکو ٨٢٠٠٠ دۆلار بووە.
- لە ٢٠٪ خێزانەکان داهاتیان لەسەر و ٨٢٠٠٠ دۆلار بووە.

هەروەها لە خشتەکەدا دیارە کە لەساڵی (٢٠٠٠)دا لە (٥٪)ی خێزانەکان داهاتیان لە ١٤٥٥٠٠ دۆلار بەرەوژوور بووە. مەبەست لە (٥٪)ی ناو گروپی هەرە دەوڵەمەندەکانە.

بەلاّم بۆ زیاتر راستکردنەوە و دروستی ئامارەکان پێویستە داهاتی تاکەکەس یان خێزانەکان بەپێی نرخی ئاستەکی ژمێربکرێت واتە بە رەچاوکردنی فاکتەری (هەلاّوسان) ئەوا لەوکاتەدا ئەم ژمارانەمان دەست دەکەوێت.

خشتەی ژمارە (٣-١١) داهاتی سالآنەی خێزانی ئەمەریکی بە نرخی ئاستەکی (دۆلار).

سالّەکان	هەژارترین گروپ (١)	گروپی (٢)	گروپی (٣)	گروپی (٤)	دەولّەمەندترین گروپ (٥)
٢٠٠٠	١٨٥٠٠	٣٣٩٠٠	٥٣٧٠٠	٨٤٢٠٠	١٤٩٦٠٠
١٩٩٠	١٦٤٠٠	٣١١٠٠	٤٧٥٠٠	٧٢٥٠٠	١٢٤٤٠٠
١٩٨٠	١٥٤٠٠	٢٨٧٠٠	٤٤٠٠٠	٦٤٥٠٠	١٠٤٨٠٠
١٩٧٠	١٤٦٠٠	٢٧٩٠٠	٤٠٦٠٠	٥٧٩٠٠	٩١٥٠٠
زیاد بوونی ڕێژەی داهات لە سالّی (١٩٧٠-٢٠٠٠)	٢٦,٧	٢١,٥	٣٣,٣	٤٥,٤	٦٣,٥

ئەگەر سەیری ئاماری خشتەکەی سەرەوە بکەین بۆمان دەردەکەوێت کە لەسالّی (١٩٧٠)ەوە تاکو سالّی (٢٠٠٠) داهاتی هەژارەکان بەڕێژەی (٢٦,٧٪) زیادی کردووە, بەلاّم داهاتی دەولّەمەندەکان بەڕێژەی (٦٣,٥٪) زیادی کردووە. واتە دەولّەمەندەکان زیاتر دەولّەمەند بوون.

ئێستا بۆ ئەوەی زیاتر لە ئاستی داهاتی خەلّکی و تاکەکەس و خێزانەکان تێبگەین پێویستە بزانین بڕی ئەو داهاتە بە پێی گروپەکان چەندە لە داهاتی نەتەوەییدا. واتە هەر گروپێ چەندی بەر دەکەوێت لە تێکڕای داهاتی نەتەوەیی.

خشتەی ژمارە (٤-١١) بڕ و بەشی هەر گروپێك لە تێکڕای داهاتی نەتەوەیی لە سالّێکدا (دۆلار) بەڕێژە.

سالّەکان	هەژارترین گروپ (١)	گروپی (٢)	گروپی (٣)	گروپی (٤)	دەولّەمەندترین گروپ (٥)
٢٠٠٠	٣,٦	٨,٩	١٤,٩	٢٣,٠	٤٩,٦
١٩٩٠	٣,٩	٩,٦	١٥,٩	٢٤,٠	٤٦,٦
١٩٨٠	٤,٣	١٠,٣	١٦,٩	٢٤,٩	٤٣,٧
١٩٧٠	٤,١	١٠,٨	١٧,٤	٢٤,٥	٤٣,٣

بە تێڕوانین لەخشتەکەی سەرەوە بۆمان دەردەکەوێ کە لەماوەی ٣٠ سالّدا ڕێژەی داهاتی گروپی یەکەم لەکۆی داهاتی نەتەوەیی زۆر کەمترە وەك لە ڕێژەی داهاتی گروپی (٥). لێرەشەوە دەتوانین دەرئەنجامی ئەوە بکەین کە سیاسەتی کۆمەلاّیەتی و دابەشکردنی دەسهاتی نەتەوایەتی لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا یەکسان نییە وە جیاوازییەکی زۆری هەیە. ئەمە جێگەی سەرسوڕمان نییە ئایدۆلۆژی سیستەمی سەرمایەداری و ئابووری ئازاد لەسەر بنچینەی نایەکسانی بەرجەستەکراوە بەپێی ئەو ئایدۆلۆژییە ئەگەر هەموو داهاتەکان یەکسان بن واتە هیچ هاندەرێکی ماددی و مەعنەوی نامێنێت بۆ گەشەکردنی ئابووری ئەوەی جێگەی سەرنجە سیاسەتی ئابووری زۆربەی زۆری ولاّتە پێشکەتووەکان دروست بوونی توێژ و چینی ناوەندییە کە بە داینەمۆی پێشکەوتن و بڕبڕەی پشتی ئابووری ئەندازە دەکرێت. ئەگەر سەیرێکی تری خشتەکەی سەرەوە بکەین بۆمان دەردەکەوێت کە توێژ و چینی ناوەندی داهاتەکانیان بەراورد بەگروپە هەرە دەولّەمەندەکان ئەو جیاوازییە بنەڕەتییەی نییە. بەهەرحالّ لە ماوەی (٣٠) سالّدا داهاتی چینی هەژاریش زیادی کردووە. کەواتە دەتوانین بلّێین بوونی توێژی چینی ناوەندی لە پێکهاتەی کۆمەلاّیەتیدا زۆر پێویست و گرنگە، حکومەت پێویستە زەمینە خۆشبکات بۆ دروستبوونی چینی ناوەندی بە تایبەتی لە ولاّتە تازە پێشکەوتووەکاندا چونکە بوونی چینی ناوەندی لە کۆمەلّگادا واتە گەرەنتی پێشکەوتن و گەشەی ئابووری.

فەرهەنگی ئابووری

دابەش کردنی داهاتی نەتەوەیی: بریتییە لە بەشی هەر گروپ و تاکە کەسێك لە کۆی دەستهاتی نەتەوەیی.

جارێکی تر دابەشکردنەوەی داهاتی نەتەوەیی: بریتییە لە دابەشکردنەوەی دەستهاتی نەتەوەیی لە ڕێگەی پرۆگرامە کۆمەلاّیەتییەکانی حکوومەتەوە.

تکایە دابەشکردن و دابەشکردنەوەی دەستهاتی نەتەوایەتیتان لێ تێك نەچێت.

بۆچی داهات و دەستکەوتەکان بە ناهاوسەنگی و نایەکسانی دابەش دەکرێت؟

هەندێ فاکتەری گرنگ بوونەتە هۆی دابەشکردنی داهات بەشێوەیەکی نایەکسان ئەو فاکتەرانەش بریتین لە:

- گۆڕانكاری له سیفەتی كاركردندا.
- زۆر بوونی ژمارەی كادری زانستی و خوێندەوار.
- گۆڕانی پێكهاتەی خێزان.

ئێستاكه هەریەك لەوفاكتەرانەی سەرەوه به جیا سەیردەكەین:

- گۆڕانكاری له سیفەتی كاركردندا:

لەفەسڵی نۆهەمدا به دوورودرێژی باسمان لەجیاوازی داهاتی كارمەندان و كرێكاران كرد بەپێی ئەندام بوونیان له سەندیكاكاندا، ئەندامەكان داهاتیان (كرێی كار)یان بەرزتره وەك لەوانەی كه ئەندام نین. ئەمەش بۆته هۆی نزمی داهاتی ملیۆنەها ئیشكەر ئەمه لەلایەكەوه، لەلایەكی ترەوه سەركاران ئامادەنین كرێی كاری بەرز بدەن. بۆیه هەوڵی گەڕانیانه به دوای ئەوكاركەرانەی كه ئامادەن به كرێیەكی نزمتر كاربكەن، ئەمەش دەبێته هۆی بڵاوبوونەوەی بێكاری لەنێوان ئەو كارمەندانەی كه هەڵگری بڕوانامەی خوێندنی باڵان بەتایبەتی له كەرتی خزمەتگوزاریدا، هەروەك ئاشكرایه كەرتی خزمەتگوزاری رۆژ به رۆژ بەرەو زیادبوون و فراوانی دەچێت، ئەمڕۆكه كۆمپانیا گەورەكان كەرتی بەرهەمهێنانیان لەو وڵاتانه دەكەنەوه كه كرێی كار زۆر نزمتره لەچاو وڵاته ئەوروپییەكاندا. بۆ نموونه بەرهەمهێنەرەكانی ئۆتۆمۆبیل كەرتی بەرهەمهێنانیان له وڵاتەكانی وەك، مەكسیك ومالیزیا و چین,...هتد. كردۆتەوه، كەواته گۆڕینی سیفەتی كار هۆیەكی سەرەكییه له نایەكسانی داهاتەكاندا.

- زۆربوونی ژمارەی كادری زانستی و خوێندەوار:

جگه لەوەی مرۆڤەكان جیاوازن له توانا و بیر و هۆشدا، بەڵام دەرگای هەل و مەرجەكان له بەردەم هەموو كەسێكدا كراوەیه. ئەمڕۆ كەزۆربەی زۆری كەرته ئابوورییەكان پێویستییەكی زۆریان هەیه به پسپۆرانی وەك پارێزەر، یاسا ناسان، ئابووریناسان، پسپۆرانی كەرتی دارایی و كۆمپیوتەر و بەرنامەڕێژ,...هتد. بێگومان كرێی كار و دەرماڵەی ئەو كەسانەی كەهەڵگری بڕوانامەی خوێندنی باڵان یان پسپۆڕن لەبوارێكی دیاریكراودا هەمیشه زۆرتره له كاركەرێكی ئاسایی ئەمەش هۆیەكی تره له نایەكسانی دابەشكردنی داهاتەكان.

لەخشتەكەی خوارەوەدا كرێی كاری چەند گروپێك نیشان دەدەین كه پلەیەك له پلەكانی خوێندنیان تەواو كردووه له ویلایەته یەكگرتووەكانی ئەمەریكا.

خشتەی ژمارە (٥-١١) داهاتی ناوەندی به (دۆلار) لەنێوان ئەو گروپانەی كه پلەی خوێندنیان تەواو كردووه ساڵی (٢٠٠٠).

	پیاو	ژن
تەواونەكردووی قۆناغی ئامادەیی	٢١٦٠٠	١٢٣٠٠
تەواوكردووی قۆناغی ئامادەیی	٣٢١٠٠	١٧٧٠٠
تەواونەكردووی خوێندنی باڵا	٤٠٢٠٠	٢٣٥٠٠
هەڵگرانی بڕوانامەی خوێندنی باڵا (زانكۆ)	٤٢٤٠٠	٢٥٢٠٠
هەڵگرانی بڕوانامەی بەكالۆریۆس	٦١٢٠٠	٣٢٨٠٠
هەڵگرانی بڕوانامەی ماجیستێر	٧١٨٠٠	٤٢٧٠٠
هەڵگرانی بڕوانامەی دكتۆرا	٩٨٨٠٠	٦١٣٠٠
پرۆفیسۆرەكان	١١٩٠٠٠	٥٩٥٠٠

له خشتەكەی سەرەوەدا جیاوازییەكی بەرچاو بەدی دەكەین لەنێوان داهاتی پیاو و ژندا (نێرینه و مێینه)، بەڵام چ داهاتی پیاو یان ژن بەپێی بەرزی پلەی زانستی و خوێندن زیاتر دەبێت. پیاوانی هەڵگری بڕوانامەی بەكالۆریۆس به رێژەی (٩٠٪) داهاتیان زیاتره وەك لەداهاتی ئەوانەی كەتەنها قۆناغی ئامادەییان تەواو كردووه. بەڵام ژنانی هەڵگری بڕوانامەی بەكالۆریۆس تەنها بەرێژەی (٨٥٪). هەڵگرانی بڕوانامەی دكتۆرا (٧٢٢٠٠) دۆلار زیاتر وەردەگرن لەساڵێكدا وەك لەوانەی تەنها قۆناغی ئامادەییان تەواوكردووه. ئەمەش دەبێته هۆی نایەكسانی دابەشكردنی داهات.

- گۆڕانی پێكهاتەی خێزان:

یەكێك لەفاكتەره گرنگەكانی تر كه كاریگەرییان هەیه لەسەر نایەكسانی دابەشكردنی داهات باری خێزانه. زگورتییەكان یان ئەوانەی لەحاڵەتی جیابونەوەدان، یان ئەو ئافرەتانەی كه

شوویان نەکردووە یان تەلاق دراون داهاتیان کەمترە وەك لەوانەی کە لەحاڵەتی پێکەوە ژیانـدان واتە (خێزان) بۆ زیاتر روون کردنەوە سەیری ئەو خشتەیەیی خوارەوە بکە.

خشتەی ژمارە (٦-١١) باری خێزان لەساڵەکانی (١٩٧٠-٢٠٠٠) ملیۆن_خێزان.

	١٩٧٠	٢٠٠٠	جیاوازی رێژەکان
ژمارەی هەمموو دانیشتوان	٢٠٣	٢٨٢	٣٩٪
ژمارەی خێزانەکان	٦٣	١٠٥	٦٧٪
ژمارەی ناوەندێتی تاکەکانی خێزان	٣,٢	٢,٧	١٥,٦٪-
ژمارە لە حاڵەتی خێزانیدا	٤٥	٥٥	٢٢٪
رێژەی خێزانەکان لەچاو هەمموو دانیشتواندا	١٩,٥٪	٢٢,٢٪	-

ئەگەر بەسەرنجەوە سەیری خشتەکەی سەرەوە بکەین دەبینین ژمارەی دانیشتوان لەساڵی (١٩٧٠) تاکو ساڵی (٢٠٠٠) بەرێژەی لە (٣٪) زیادی کردووە. بەڵام ژمارەی ئەوانەی خێزانیان پێکهێناوە تەنها بریتییە لە رێژەی (٢٢٪) چونکە لە (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا) لەتەمەنێکی دواکەوتوودا خێزان پێکدەهێنن, بەڵام رێژەی زیادبوونی خێزان بەگوێرەی ژمارەی هەمموو دانیشتوان بریتییە لەرێژەی (٦٧٪). کەواتە ئەگەر سەرجەم داهات دابەشی ژمارەی خێزانەکان بکەین ئەوا داهاتی ناوەندی تاکەکەس کەم دەبێتەوە. لەحاڵەتی جیابوونەوەدا ئەگەر ئەو خێزانە منداڵیان نەبێت ئەوکاتە لە دابەشکردنی داهاتدا وەك دووخێزان ئاماردەکرێن ئەمەش جارێکی تر دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی داهات بە واتایەکی تر چەند خێزان داهاتیان کەم بێت ئەوا لەکاتی جیابوونەوەدا داهاتیان زیاتر کەم دەبێت، بۆیە لەخێزانە هەژارەکاندا حاڵەتی جیابوونەوە کەمترە وەك لە خێزانە دەوڵەمەندەکان.

رۆڵی حکوومەت

هەروەك لەپێشەوە ئاماژەمان پێدا حکوومەت رۆڵێکی گرنگ دەگێرێت لەچالاکی و جموجۆڵی ئابووریدا, رادەی دەستتێوەردانی حکوومەت لەکاروباری ئابووری بەپێی سیستەمە ئابوورییەکان دەگۆڕێت، بەڵام لە هەموو سیستەمەکاندا ئەرکی سەرەکی حکوومەت پێشکەشکردنی باشترین خزمەتگوزارییە بۆ هاوڵاتیان. حکوومەت بەهۆی چەندان ئامراز و مێتۆدەوە دەتوانێت کاریگەری لەسەر بارودۆخی ئابووی بکات، ئەو ئامرازانەش بریتین لە:

- سیستەمی باج.
- پرۆژە و پرۆگرامە کۆمەڵایەتییەکان.
- بەرنامە و پرۆگرامی گەشەکردنی ئابووری.
- کۆنترۆڵ کردنی پرۆسە ئابوورییەکان.

لە خوارەوە هەریەك لەو ئامرازانە بە جیاجیا باس دەکەین.

- **سیستەمی باج:**

زۆربەی حکوومەتەکان بەتایبەتی لە ولاتە پێشکەوتووەکان، سیاسەتی باج وەرگرتن بەشێوەیەك دادەڕێژن کە لەفەرهەنگی ئابووریدا پێی دەگوترێت (باجی کاریگەر). بەپێی بەرزبوونەوەی داهات بری باج زیاددەکات بەهۆی ئەم جۆرە باجەوە حکوومەت جارێکی تر دەستهاتی میللی دابەش دەکاتەوە. بۆ نموونە بری ئەم باجە لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بریتییە لە رێژەی (١٥٪) تاکو رێژەی (٣٩٪) زۆربەی زۆری دانیشتوانی ئەمەریکا پشتگیری لەو جۆرە سیاسەتە دەکەن. چونکە دەزانن حکوومەت بەهۆی ئەو باجەوە جارێکی تر دەستکەوتی نەتەوایەتی دابەش دەکرێتەوە و بەشێکیان بەردەکەوێتەوە.

فەرهەنگی ئابووری

باجی کاریگەر: بەپێی بری زیادبوونی داهات بری باج زیاد دەکات. بۆ نموونە لەهەندێ ولات ئەگەر بری داهاتی ساڵانە لەئاستی (٢٠٠٠٠) دۆلاردا بێت ئەوا رێژەی باج بریتی دەبێت لە (١٥٪). بەڵام ئەگەر بری داهاتی ساڵانە لە سەر و (٢٠٠٠٠)دۆلارەوە بێت تاکو (٣٥٠٠٠)دۆلار لەساڵێکدا ئەوا رێژەی باج بریتی دەبێت لە (٢٠٪) بەوشێوەیە بری باج بەپێی زیادبوونی داهات زیاد دەکات. لەزۆربەی ولاتە سکەندەنافییەکان بەتایبەتی سوید بری باجی کاریگەر لەسەر داهاتی بەرز دەگاتە رێژەی (٦٥٪).

- پرۆژە و پرۆگرامە کۆمەڵایەتییەکان:

حکومەتەکان لە ڕێگەی پرۆژە و پرۆگرامە کۆمەڵایەتیەکانەوە پشتگیری و یارمەتی هاوڵاتیان و خێزانە کەم دەرامەتەکان دەدات لەشێوەی یارمەتی ماددی ڕاستەوخۆ یان لاوەکی یان لەشێوەی فۆرمی خواردن و ئازووقەدا وەك (عێراق)، یان لەشێوەی بڕێکی دیاریکراو پارە بۆ بێکارەکان، چارەسەرکردنی بە خۆرایی، خوێندن بەخۆڕایی....هتد. بەمەش دەوترێت جارێکی تر دابەشکردنەوەی داهاتی نەتەوەیی، لەپێناوی زیاتر یەکسان کردنی بڕی داهاتە جیاوازەکان. بەرزترین ڕادەی یارمەتی کۆمەڵایەتی لە نێوەند وڵاتە پێشکەوتووەکاندا وڵاتانی سکەندەنافیە.

- بەرنامە و پرۆگرامی گەشەکردنی ئابووری:

بەرنامەو پرۆگرامە ئابووریەکان بەشێکە لەسیاسەتی ئابووری حکومەت بۆ پشتگیری کردن لە کاسبکار و سەوداکار و بازرگانە ناوەنجی و بچووکەکان. لەڕێگەی دانی قەرز بەرێژەی سوودێکی کەم، وەهەروەها بەسەرفرازکردن لەهەندێ باج و پیتاکی حکوومی، کردنەوەی خولی فێرکردن، دیالۆگی هەمیشەیی بۆ چارەسەرکردنی داواکانیان لەزۆربەی وڵاتاندا حکومەت بەهۆی ئەم ئامرازەوە هەوڵی دروستکردن و فراوانکردنی چین و توێژی ناوەندی دەدات.

- کۆنترۆڵ کردنی پرۆسە ئابوورییەکان:

سیاسەتی ئابووری حکومەت بەشێوەیەکی سەرەکی بریتییە لە کۆنترۆڵ کردنی دیاردەی هەڵاوسان، کەم کردنەوەی بێکاری، چاودێریکردنی نرخی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان لەبازارەکاندا. کۆنترۆڵ کردنی کۆمپانیا مۆنۆپۆڵە ناوخۆییەکان...هتد، لەفەسڵی دوانزەهەم و سیانزەهەمدا بەشێوەیەکی دوور و درێژ باس لە ڕۆڵی حکومەت لەسەر پرۆسەی ئابووری دەکەین.

هەندێ زانیاری زیاتر دەربارەی دەوڵەمەندی و هەژاری

پێش ئەوەی کۆتایی بەم فەسڵە بهێنین دەمانەوێت ئاماژە بەچەند زانیارییەکی تری گرنگ بدەین. جگە لەو فاکتەرانەی سەرەوە چەند فاکتەرێکی گرنگی تر کاریگەری ڕاستەوخۆیان هەیە لەسەر باری هەژاری و دەوڵەمەندی کە بریتین لە:

- جۆری خەرجییە سەرەکییەکانی دانیشتوان.
- وەرگرتنی قەرز و قەرزاری.

- سوودی دیاردەی هەڵاوسان.

ئێستاکە هەریەك لەو فاکتەرانە ڕوون دەکەینەوە:

- جۆری خەرجیە سەرەکییەکانی دانیشتوان:

خەرجیە سەرەکییەکانی دانیشتوان چەند جۆرێکی هەیە لەوانە خەرجی بۆ کڕینی کاڵا درێژ خایەنەکان، خەرجی بۆ کڕینی کاڵا کورت خایەنەکان، خەرجی لەبەکارهێنانی خزمەتگوزارییەکاندا. لەخشتەکەی خوارەوەدا پێکهاتەی خەرجیە گشتییەکانی دانیشتوانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (٧-١١) پێکهاتەی جۆری خەرجیە گشتییەکانی دانیشتوانی ئەمەریکا بەپێی نرخی ئاستەکی (ملیۆن دۆلار)

جۆری خەرجییەکان	١٩٧٧	١٩٩٣	ڕێژەی ناوەندێتی ساڵانەی گەشەکردن ساڵی ١٩٧٧ بۆ ١٩٩٣	پێشبینی کردن بۆ ساڵی ٢٠٠٥	پێشبینی کردنی ڕێژەی ناوەندێتی ساڵانەی گەشەکردن ١٩٩٣ بۆ ٢٠٠٥
خەرجی لەکڕینی کاڵای درێژخایەن	٢٨٠	٤٩٠	٤,٧	٧٤٦	٤,٤
خەرجی لەکڕینی کاڵای کورت خایەن	١٠٧٩	٨٢٠	٢,٠	١٢٩٩	١,٧
خزمەتگوزاری	١١٩٧	١٨٩٠	٣,٦	٢٥١٠	٢,٧
کۆی هەموو خەرجییەکان	٢٢٩٧	٣٤٥٩	٣,٢	٤٥٥٥	٢,٦

لە خشتەکەدا دەبینین بڕی خەرجی لەبواری خزمەتگوزارییدا زیاترە وەك لەبوارەکانی تردا بەتایبەتی لەشێوەی (کرێی نیشتەجێ بوون، ئاو و کارەبا و ئاوەڕۆ، تەندروستی، هاتووچۆ، خوێندن،...هتد). لەپلەی دووەمدا خەڵکی خەرجی دەکەن لەکڕینی کاڵا کورتخایەنەکان وەك (ژەمە خواردنی ڕۆژانە، کڕینی جل و بەرگ و پۆشاك، پێویستیەکانی تر,....هتد). لەپلەی سێهەمدا خەرجی دەکرێت بۆ کڕینی کاڵا درێژخایەنەکان وەك (کڕینی ئۆتۆمۆبیل، پێداویستییەکانی ناوماڵ، کۆمپیوتەر....هتد). «کڕینی خانووبەرە لە خشتەکدا ژمێر

نەکراوە﴾ هەرچەندە بڕی خەرجی بۆ کڕینی کاڵا درێژخایەنەکان کەمترە لەجۆرە خەرجیەکانی تر، بەڵام ڕێژەی گەشەکردنی لە هەموو جۆرەکانی تر بەرزترە. کاتێك داهات کەم دەبێتەوە ئەوا خەرجی لە بەکارهێنانی کاڵا کورت خایەنەکاندا (تەمەن کورتەکان) زۆرتر دەبێت، کەواتە بڕی پاشەکەوتکردن و کڕینی کاڵا درێژخایەنەکان (تەمەن درێژەکان) کەم دەبێتەوە.

- وەرگرتنی قەرز و قەرزاری:

لە وڵاتە پێشکەوتووەکاندا حکومەت لەڕێگەی بانکی ناوەندییەوە سیاسەتی سوودی قەرز بەشێوەیەك دادەڕێژێت کە بانکە بازرگانییەکان و تایبەتەکان بتوانن قەرزی درێژخایەن بدەن بە دانیشتوان بۆئەوەی بتوانن (خانوو، ئۆتۆمۆبیل، پێداویستییە درێژخایەنانی ناوماڵ,...هتد) بەمەش حکومەت جیاوازی نێوان داهاتەکان کەمتر دەکاتەوە بەپێی ئامارە جیهانیەکان لە (٨٠٪)ی دانیشتوانی وڵاتە پێشکەوتووەکان بەقەرز دەژین، بەڵام قەرزاری هیچ کاریگەرێك ناکاتە سەر پلەوپایە و خۆش گوزەرانی ژیانیان لە هەندێ وڵاتدا ماوەی قەرز دەگاتە (٣٠ تاکو ٥٠) ساڵ، کەواتە بەشێك لەداهاتی ساڵانە بۆ گەڕانەوەی قەرزەکان خەرج دەکرێت ئەمەش دەبێتە هۆی گەشەکردنی سیستەمی دارایی و بانك.

فەرهەنگی ئابووری

دڵنیایی قەرزدار: بریتییە لەو متانە مادییانەی کە قەرزوەرگر دەبێت گەرانتی قەرزداری پێبکات بۆحاڵەتی نەگەڕانەوەی قەرز. بەڵام لەکاتی وەرگرتنی قەرزدا بۆ کڕینی کاڵا درێژخایەنەکان قەرز بەبێ متمانە وەردەگیرێت, چونکە ئەو کاڵایە خۆی دەبێت بە متمانەی قەرزدانەوە.

- سوودی دیاردەی هەڵاوسان:

لەفەسڵی دەیەمدا باسمان لە هەڵاوسان و جۆرەکانی کرد. لەکاتی هەڵاوساندا بڕی پارە (داهات) زیاد دەکات. بەڵام ئەگەر خێرایی ڕێژەی داهات کەمتربێت لەڕێژەی بەرزبوونەوەی نرخ ئەوا هەڵاوسان کاردەکاتە کەمکردنەوەی توانای کڕین بە دراوی نەتەوەیی. ئەمەش کاریگەرییەکی نێگەتیڤانەی دەبێت لەسەر داهاتی گروپە داهات بەرز و ناوەنجییەکان، چونکە لەو حاڵەتەدا نرخی خانووبەرە (موڵك)و شەیرەکان بەرزدەبێتەوە. بەڵام کارێکی ئەوتۆ ناکاتە سەر گروپە داهات نزمەکان واتە گروپە هەژارەکان، چونکە ئەو گروپانە نە خاوەنی موڵك و شەیرن بۆ ئەوەی دانیشتوان و سەرمایەگوزارەکان تووشی دڵەڕاوکێ نەبن حکومەت پێویستە هەوڵی هاوسەنگ کردنی بازاڕی دراو بدات. ئەویش بەهۆی جێگیرکردنی نرخ و کەمکردنەوەی بێکاری, ئەوکاتە خەڵکی متمانە دەکەن بە دراوی نەتەوەیی.

بێگومان دیاردەی هەژاری و کەم دەرامەتی دیاردەیەکی کوشندەیە کە چەندان ئاکامی کۆمەڵایەتی نێگەتیڤانەی لێدەکەوێتەوە، وەك بەرزبوونەوەی ڕادەی نەخۆشی، دزین، کوشتن و بڕین، زیادبوونی بەکارهێنانی ماددە بێ هۆشکەرەکان، تێکچوون و جیابوونەوەی خێزانەکان,...هتد. بۆیە ئەرکی سەرەکی حکومەت لەناوبردن و کەمکردنەوەی دیاردەی هەژارییە، بەتایبەتی لە وڵاتە تازە پێشکەوتووەکان.

فەرهەنگی ئابووری

- باج Tax: پارەیەکی سەپێنراوە دەوڵەت بەپێی ئەو دەسەڵاتەی کەهەیەتی بەسەر خەڵکدا وەریدەگرێت، ئەمەش بەمەبەستی هێنانەدی ئەو ئامانجە ئابووری و کۆمەڵایەتیانەی کە لەپێناوی هێنانەدییاندا هەوڵ دەدات.

هەرە جۆرو شێوە گرنگەکانی باج بریتییە لە:

- باجی قازانج (قازانجانە)	Profit Tax
- باجی قازانجی دەراوێتە	Excess Profit Tax
- پاشمانگانە	Inheritance Tax
- زەوییانە	Land Tax
- بەرهەمانە	Production Tax
- خەرجیانە	Expenditure Tax
- باجی دەرامەتی گشتی	General Revenue Tax
- میراتانە	Estate Duty
- باجی هەڵکشاو	Progressive Tax
- باجی داشکاو	Degressive Tax
- باجی گومرگی	Custom Duties
- سنورانە	Boarder Tax
- داهاتانە	Income Tax
- سەرمایانە (باجی سەرمایە)	Capital Levy
- سەرانە	Capitation Tax
- باجی کەسەکی	Personal Tax
- باجی کڕین (کڕینانە)	Purchase Tax

- باجی بەشدارگەکان (بەشگانە)	Corporation Tax
- ئاقارانە (ئەملاکانە)	Property Tax
- هاوردانە (باجی هاوردن)	Imports Tax
- هەناردانە (باجی هەناردن)	Exports Tax
- باجی بەهای دراوە پاڵ	Value Added Tax
- باجی فرۆتەنی	Sales Tax
- باجی ماڵینە (راستینە)	Imptneel
- بەرانە (باجی بەروبووم)	Valid Tax
- باجی ناڕاستەوخۆ	Indirect Tax
- پێوانە باج	Index Tax
- باجی مایەی گوێزەرەوە	Movable Property Tax
- بەها باج	Advolorem Tax
- باجی راستەوخۆ	Direct Tax
- باجی شاراوە (نادیار)	Hidden Tax
- باجی پێوەند	Proportional Tax
- جۆرە باج	Specific Tax

ئێستاکە هەریەك لەو باجانە پێناسە دەکەین.

- قازانجانە:

ئەو باجەیە کە بەرێژەیەکی دیارکراو دەخرێتە سەر قازانجی ساڵانەی بەشدارگەو دەزگا بازرگانییەکان و پیشەسازییەکاندا.

- باجی قازانجی دەراوێتە:

لەکاتی شەڕدا نرخ بەشێوەیەکی ناوێزە (شاز) بەرز دەبێتەوە، بۆیە دەزگاکان قازانجێکی دەراوێتە دێنێتەدی، ئەم قازانجە بەرێژەیەکی دیاری کراو باجی دەخرێتە سەر.

- پاشمانگانە:

باجێکە لەسەر بەرکەوتنی هەریەکێك لە نزیکەکانی مردو دەسەپێنرێت و ئەویش بەر پرسیارە بە پێوانی ئەو باجە بە دەوڵەت.

- زەوییانە:

باجی زەوی، پیتاکی زەوی.

- بەرهەمانە:

ئەو باجەیە کە لەسەر شمەکی بەرهەمهێنراوی خەرجییەکی دەسەپێنرێت، یان ئەو باجەیە کە بابەتەکەی شمەکێکی نیشتیمانییە.

- خەرجیانە:

مەبەست لەو باجەیە کە لەسەر بەکاربردن دەسەپێنرێت، چونکە رێژەیەکی گرنگ پێك دێنێت لە داهاتی خەرج کراودا، سەرەڕای خەرجی وەبەرهێنان کە لەساد و سەودایەکی تایبەتی لەگەڵ دەکرێت.

- باجی دەرامەتی گشتی:

لەهەندێ ولاتدا باج لەسەر پوختەی سەرجەمی دەرامەتی ساڵانەی پارەداری نیشتەجێی خۆجێیەکی دەسەپێنرێت و بۆ ئەم مەبەستەش داوا لەهەر پارەدارێك دەکرێ کە دەرامەتی ساڵانەی زیاتر بێت لە رادەی باج دان. ئیقرارێکی ساڵانە بە دەرامەت و سەرچاوە جیاوازەکانی پێشکەش بە دەوڵەت بکات .

- میراتانە:

باجێکە لەسەر جرو جیازی کەسێك دەسەپێنرێت پاش مردنی و پێش دابەشکردنی لەسەر نزیکەکانی واتە بنەماڵەکەی.

- باجی هەڵکشاو:

ئەو باجەیە کە نرخەکەی بە زیادبوونی بابەتەکەی ئەویش زیاد دەکات.

- باجی داشکاو:

ئەو باجەیە کە نرخەکەی بەکەم بوونەوەی بڕی بابەتەکەی لەڕادەیەکی دیاریکراو تێکڕای باجەکە کەم دەبێتەوە.

- باجی گومرگیی:

ئەو باجەیە کە دەوڵەت لەسەر شمەکی هاوردراو و هەناردراو بە رێژە و مەرجێکی تایبەتی دایان دەنێت. باجیش دووجۆرە (باجی هەناردن و باجی هاوردن) واتە هەناردانەو هاوردانە. یەکەمیان پەیوەندی بەوشمەکانەوەیە کە دەنێردرێنە دەرەوە وە دووەمیشیان پەیوەندی بەو شمەکانەوەیە کە دەهێنرێتە ناوەوە. مەبەست لە سەپاندنی ئەم باجە پاراستنی بەرهەمی نیشتیمانیی و هاندانی پیشەسازیی نیشتیمانیی و دەستکەوتنی سوودی دارایی و هەروەها بەجێهێنانی هەندێ مەبەستی کۆمەڵایەتییە.

- سنوورانە:

جۆرێکە لە باج کەهەندێ جار بۆ پاراستنی پیشەسازییەکی خۆجێیەکی بەکاردێت، هەندێ جاریش دەوڵەت بۆ راستکردنەوەی تەرازووی پێدانەکەی پەنای بۆ دەبات بەتایبەتی ئەگەر کورتهێنانێکی تێدابێ.

- داهاتانە:

باج لەسەر کەسیی کارکردن و باجی گشتی لەسەر دەرامەت و باج لەسەر داهاتی ئەو کارەی کە خەڵك پێی هەڵدەستن دەگرێتەوە. وەك باج لەسەر قازانجی بازرگانیی و پیشەسازی و باج لەسەر دەرامەتی سەرمایەی گوێزەرەوە و باج لەسەر پیشەی ئازاد.

- باجی سەرمایە:

بریتییە لەو باجەی کە لەهەمان سەرمایە وەردەگیرێ نەك لە قازانجەکەی.

- سەرانە:

ئەم جۆرە باجە لە کۆمەڵگە کۆنەکان لەسەدەی ناوەڕاستدا باو بوو کە بە دوو شێوە وەردەگیرا.

١- دانانی هەمان بڕ بەبێ رەچاوکردنی داهات و بەکاربردن و سامان و بارودۆخی باج دەرەکە.

٢- خەڵك دابەش دەکرانە سەر چەند چینێك، هەر چینێکیش بڕێکی جیاوازی لێ وەردەگیرا.

- باجی کەسەکیی:

ئەم جۆرە باجە بەگوێرەی باری کۆمەڵایەتی و ئابووری باجدەر دادەنرێ، وەك کەمی لەسەر خاوەن خێزان لەچاو بێ خێزاندا، یان کەمی لەسەر داهات و سەرمایەی بچووك لەچاو داهات و سەرمایەی زۆر گەورەدا.

- باجی کڕین:

باجێکی ناڕاستەوخۆیە لەناو نرخی ئەو شمەکانەی کە لە بازاڕی هەندێ وڵاتاندا دەفرۆشرێت بەدیدەکرێت. ئەمەش بەچەند رێژەیەکی جیاواز لەسەر شمەکە جیاوازەکاندا دەسەپێنرێت.

- باجی بەشدارگەکان:

ئەم باجە لەسەر قازانجی رووتی ئەو بەشدارگانە دەسەپێنرێت کە لەناو سنووری وڵاتێکدا کاردەکەن، ئەویش پاش دەرکردنی گشت خەرجی و تێچوونی دیکە.

- ئاقارانە (ئەملاکانە):

ئەم باجە لەسەر خانووبەرەی دروستکراو دەسەپێنرێت.

- باجی بەهای دراوە پاڵ:

باجێکە لەهەر قۆناغێکی ئاڵوگۆڕکردنی شمەك و خزمەتگوزاری دەسەپێنرێت، واتە لەبەرهێنانی کەرەستەی سەرەتاییەوە تا بەکاربردنی دوایەکیی.

- باجی فرۆتەنی:

باجێکی گشتییە لەسەر گشت شمەك و خزمەتگوزاریی بەکاربردن دەسەپێنرێت.

- باجی ماڵینە (راستینە):

لەم جۆرە باجانەدا گوێ نادرێتە باری ئابووریی و کۆمەڵایەتی باجدەر، بەڵکو تەنها سەیری ئەو مایەیە دەکرێ کە باجەکەی دەخرێتە سەر. بۆ نموونە باجی گومرکی و باجی سەپێنراو بەسەر بەکاربردن و باجی خانووبەرە.

- باجی بەروبووم:

ئەو باجەیە کە دەخرێتە سەر بەری بەرهەمی کشتوکاڵیی.

- باجی ناڕاستەوخۆ:

ئەو باجەیە کە بەسەر دەستاو دەستکردنی سامان و خەرجکردنی داهاتدا دەسەپێنرێت.

- پێوانە باج:

ئەو باجەیە کە یاسادانەر نرخەکەی دەستنیشان دەکات، ساڵە شێوەی رێژەیەکی دیارکراوی ئەو ماددەیەی کە بابەتی باجەکەیە، یان لەشێوەی گوژمەیەك لەسەر هەر دانەیەکی ئەم ماددەیە بەبێ دەستنیشانکردنی سەراپای وەرگرتنی باجەکە.

- باجی مایەی گوێزەوە:

ئەم باجە لەسەر ئەو دابەشکردنانە دەسەپێنرێت کە بەشدارگەی هاوئەرك و راسپاردە بە پشك و کۆمەڵەی هەرەوەزی رێکی دەخات.

- بەها باج:

ئەو باجەیە کە بەرێژەیەکی دیارکراو لەبەهای شمەك وەردەگیرێت، ئەمەش جۆرێکە لەو باجانەی کە لەسەر کەلوپەلی هاوردراو دەسەپێنرێت، بەم شێوەیە جۆرێك لەجۆرەکانی تاریفەی گومرگیی پێك دێنێت.

- باجی راستەوخۆ:

ئەو باجانە دەگرێتەوە کە لەسەر داهات و سەرمایە دادەنرێن، ئەمەش بەپێی سیابیەك بەناوی ئەو کەسەی پرساوە بە باجدان و بابەتی باج و بڕی باجەکە ئەنجام دەدرێ.

- باجی شاراوە (نادیار):

باجێکی راستەوخۆیە تێکەڵ بەنرخی کەلوپەلەکە دەبێت بەبێ ئەوەی لێی جیابکرێتەوە، وەك نرخی جگەرەو نرخی مەی خواردنەوە.

- باجی پێوەند:

ئەو باجەیە کە نرخەکەی بەگۆڕانی بابەتەکەی ناگۆڕێ.

- جۆرە باج:

باجێکی راستەوخۆیە کە بەپێی گوژمەیەکی دیارکراو لە یەکەیەکی شمەکدا دەسەپێنرێت.

فەسڵی دوانزەهەم

بودجەی گشتی دەوڵەت

بودجەی گشتی بریتییە لە خەملاَندنی ئەو داهاتەی کەوا چاوەڕوان دەکرێ دەوڵەت دەردەستی بکات و لە هەڵسەنگاندنی ئەو خەرجە گشتییەش کە دەوڵەت بۆ وەدیهێنان و جێبەجێکردنی ئامانجەکانی لەپرۆسەی ئابووریدا. بودجە ئامێرێکی ئابوورییە بەدەست حکومەتەوە هەر لەسەر بنچینە و بڕی بودجە حکومەت سیاسەتی ئابووری نەخشە دەکێشێت.

لەم فەسڵەدا هەوڵ دەدەین بزانین حکومەت پارەی دەست دەکەوێت وە بە چ شێوەیەك خەرجی دەکات، بە واتایەکی تر لەم فەسڵدا باس لەبڕگەی (G) لە پێکهاتەی هاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی دەکەین.

ڕۆڵی حکوومەت لە سیستەمی ئابووری ئازاد (سەرمایەداری)

ڕۆڵی حکوومەت لە پرۆسەی ئابووریدا کاریگەرییەکی گەورە و گرنگی هەیە لە ڕەوت و ئاڕاستەکردنی هەموو چالاکییە ئابوورییەکاندا. کە بەشێوەیەکی سەرەکی بریتین لە:

- ڕەخساندن و دابینکردنی خۆش گوزەرانی بۆ دانیشتوان.
- چاپکردنی دراوی نەتەوەیی.
- سەقامگیرکردنی سیستەمی ئابووری و چەسپاندن و جێبەجێ کردنی یاسا.

ئێستاکە هەریەك لەو ئەرکانەی سەرەوە بەجیا باس دەکەین.

- **ڕەخساندن و دابینکردنی خۆشگوزەرانی بۆ دانیشتوان:**

خۆشگوزەرانی هاوڵاتیان- بریتییە لە هەموو ئەو کاڵا و خزمەتگوزارییانەی کە دانیشتوان سوودی لێوەردەگرن وە بەکاری دەهێنن بەبێ هیچ بەرامبەرو خەرجییەکی ڕاستەوخۆ، بۆ نموونە پارێزگاری سنووری دەوڵەت، دەزگاکانی ئاسایشی دەرەکی ڕێگاوبان و سەدەکان، ترافیك، ئاوهەوا و ژینگەی پاك,....هتد، حکوومەت لەڕێگەی بودجەی گشتییەوە ئەو خەرجیانە دەکات، کەواتە دابینکردنی ئاسایش و خۆشگوزەرانی ئەرکی سەرەکی حکوومەتە.

فەرهەنگی ئابووری

خۆشگوزەرانی دانیشتوان: بریتییە لە بەکارهێنانی کاڵا و خزمەتگوزارییە پێویستییەکانی خەڵکی بەبێ هیچ خەرجییەکی ڕاستەوخۆ. خزمەتگوزارییەکانی کە حکوومەت پێشکەشی دەکات دەبێت دانیشتوان هەموو وەك یەك وە بەیەکسانی و ئاسانی سوودی لێ وەربگرن.

- **چاپکردنی دراوی نەتەوەیی:**

چاپکردنی دراوی نەتەوەیی و کۆنترۆڵ کردنی بڕی پارەیە یەکێکە لە ئەرکە سەرەکییەکانی حکوومەت. وە هەروەها وەرگرتن و کۆکردنەوەی باج، ئەگەر کۆی باجەکان کەمتر بێت لە خەرجییە گشتییەکانی حکوومەت ئەوا کورتهێنانی بودجە ڕوودەدات، بۆیە حکوومەت ناچار دەبێت پەنابەرێتە بەر قەرز (قەرزی ناوەکی و دەرەکی). لە فەسڵی سیانزەهەمدا بەدرێژی باس لە کورتهێنانی بودجە و چارەسەرەکانی دەکەین.

- **سەقامگیرکردنی سیستەمی ئابووری و چەسپاندن و جێگیرکردنی یاسا:**

بێگومان هەموو حکوومەتەکان هەوڵی سەقامگیری و چەسپاندنی یاساو ئارامی و ئاسایش دەدات لەپێناوی گەشەکردن و دابینکردنی خۆشگوزەرانی بۆ دانیشتوان. چونکە ناسەقامگیری باری ئابووری دەبێتە هۆی گەرەلاوژێ و ناارامی و شێواندنی ئاسایشی وڵات. ئەگەر سەیری لاپەڕەکانی مێژوو بکەین دەبینین هۆی سەرەکی ڕماندنی ئیمپراتۆرییەکان و حکوومەتەکان بەهۆی ناسەقامگیری باری ئابوورییەوە ڕوویانداوە. ڕماندنی یەکێتی سۆڤیەت باشترین نموونەیە. جگە لەوەش ئەرکێکی تری سەرەکی حکوومەت چاودێری و ڕێکوپێك کردنی میکانیزمی داراییە.

ئاگاداری

ڕێسای ئابووری ئازاد واتە هێزی یاسای (داوا و خستنەڕوو) بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە کە حکوومەت بەتەواوەتی بەشێوەیەکی خۆڕسك بازاڕ ئازادبکات. چونکە بەرەڵاکردن و ئازادکردنی بازاڕ بەشێوەیەکی ڕەها واتە گەڕەلاوژێ. بەپێی ئامارەکان ئەوەتا ئەمڕۆکە ئەو وڵاتانەی کە دامەزرێنەر و پابەندی سیستەمی ئابووری ئازادن بەشێکی زۆری کەرتە ئابوورییەکان لەلایەن حکوومەتەوە کۆنترۆڵ دەکرێت، بۆ نموونە لەویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە (٢٨٪) کەرتە ئابوورییەکان حکوومین، بەشی حکوومەت لە کەرتە ئابوورییەکانی ئەڵمانیا، فەرەنسا و ئیتالیادا بریتییە لە (٤٠٪) تا (٥٠٪)، لە بەریتانیا بریتییە لە (٤٥٪).

ئامادەكردنی بودجەی گشتی

هەر وڵاتێك یاسای تایبەتی خۆی هەیە بۆ بودجەی گشتی، لەو یاسایەدا ساڵی دارایی لە وڵاتەكەدا دەستنیشان دەكرێت. بۆ نموونە لە عێراق هەموو ساڵێ لەڕۆژی یەكەمی كانونی دووەمدا دەست پێدەكات لە (٣١)ی كانونی یەكەمی هەمان ساڵدا تەواو دەبێت. ئامادەكردنی بودجە پرۆسەیەكی بەردەوام و هەمیشەییە. لەسەرەتاوە وەزارەتی دارایی بڵاوكراوەیەك بەسەر گشت وەزارەتەكانی تردا بڵاودەكاتەوە، وەزارەتەكانیش پێویستە ئاگاداری هەموو یەكە ئیدارییەكانی خۆیان لە بچووكترین تاكو گەورەترین یەكەی ئیداری، بۆ ئەوەی پرۆژە و پێویستییەكان و خەرجییەكانی خۆیان بە بەڵگەنامە دەستنیشان بكەن و پێشكەشی بكەن.

لەقۆناغی دووەمدا ئەو پرۆژانە پلەبەپلە دەڕوات و تەتەڵە و پوختە دەكرێت و كەم و كوڕییەكانی لێ لادەدرێ تا لەوەزارەتی دارایی لە دواشێوەی خۆیدا ئامادە دەكرێ، چونكە وەزارەتی دارایی بەیارمەتی وەزارەتی پلان و نەخشەكێشان جارێكی تر ئەو پرۆژە و بەرنامە جۆربەجۆرانە تاوتوێ دەكەن لەگەڵ پلانی ستراتیژی و توانای قەوارەی بودجە دەیانگونجێنن و ڕێكوپێكیان دەكەن بۆ ئەوەی باشترین ئەنجامی لێ دەردەست بكات. دوای تەواوكردن و ڕەزامەندی تەواوەتی وەزارەتی دارایی لەسەر بودجە ئەوسا دەسەڵاتی یاسادانان (پەرلەمان) لەڕێگەی لیژنەی بودجە وە هەموو ڕەنووسەكانی بودجە دەخاتە بەرباس و لێكۆڵینەوە، ئەوسا كەپەرلەمان یەك بەیەك وتووێژ لەسەر بەندەكانی دەكات و ساغیان دەكاتەوە، ئەوجا بڕیاریان لەسەر دەدا بەپێی یاسای تایبەتی بودجە. ئەوسا كە بودجە دەبێتە بەرنامەی كاركردنی دەسەڵاتی یاسای بەكارخستن، دوابەدوا قۆناغی جێبەجێكردنی بودجە دەست پێدەكات و هەموو لایەنەكان ئاگاداردەكرێنەوە و دەسەبەر دەبن بۆ بەكارهێنانی بودجەی دیاریكراو بۆیان لەچوارچێوەی ئەو ئەندازەیەی كە دەسەڵاتی یاسادانان بۆی داناون و دەكەونە خەرجكردن.

بەكارخستنی بودجە تەنها لەئەستۆی دەسەڵاتی یاسای بەكارخستنە بەهەموو یەكەكانییەوە، دەسەڵاتی یاسای بەكارخستن (جێبەجێكردن بەتایبەتی وەزارەتی دارایی) پێویستە بەپێی ڕەنووسەكانی بودجە ئامانجی پرۆژەكان مسۆگەر بكات و دارایی تەواویان بۆ دابین بكات. پرۆسەی بەكارخستن و جێبەجێكردنی بودجە پرۆسەیەكی زۆر هەستیارە، بۆ ئەوەی دیاردەی گەندەڵی ڕوونەدات پێویستە چاودێری بەكارخستن و خەرجكردنی بەشێوەیەكی هەمیشەیی بكرێت، قۆناغی چاودێریكردن زۆر گرنگە. چاودێریكردنی خەرجكردنی بودجە ڕاستەوخۆ لەلایەن وەزارەتی دارایی و یەكەكانییەوە جێبەجێ دەكرێت، وە هەروەها لەلایەن لیژنەی

بودجەی دەسەڵاتی یاسادانانەوە كۆنترۆڵ دەكرێت. لەزۆربەی وڵاتاندا هەروەها لیژنەی باڵای چاودێریكردن و ژمێركردن هەیە كە سنووری دەسەڵاتیان زۆر فراوانە. چاودێریكردن و كۆنترۆڵ كردنی خەرجی بودجە بەچەند شێوەو شێوازێك دەكرێت كە هەریەكەیان تەواوكەری ئەویترن و دووبارە كردنەوەی یەكترن بۆ ئەوەی ئەگەر لەهەر شوێنێكدا كەموكورتییەك هەبێت بەدەربكەوێت و لێپرسینەوەی لەسەر بكرێت. لە هەرە جۆرە گرنگەكانی چاودێری كردنی بودجە ژمێریاریە. مەبەست لە ژمێریاری ژمێركردنی سەرلەنوێ و بەراوردی داهاتی گشتی و خەرجی گشتییە بەقۆناغی یەكەمی ئامادەكردنی بودجەوە بەشێوەیەكی ورد و درشت پێداچوونەوە و دروستی و نادروستی هەڵسوڕانی دارایی ساغ بكرێتەوە.

شێوازێكی تری كۆنترۆڵ كردنی خەرجی بودجە چاودێریكردنی ئابوورییە، ئەم ئەركەش دەكەوێتە سەرشانی وەزارەتی ئابووری و نەخشەكێشان و لیژنەی تایبەتی دەسەڵاتی یاسادانان. مەبەست لەم چاودێری كردنەش كۆنترۆڵكردنی ماوەی جێبەجێكردنی پرۆژەكانە ئایا كامیان تەواوبووە چەند ماوەی تر تەواو دەبێت؟ ئەرك و خەرجیان چەندبووە؟ ئایا كاروبارو پرۆسەی بەكارخستن بودجە باش بەڕێوەدەچێ یان نا؟ ئایا ئەو پرۆژانە چ كاریگەرییەكی هەیە لەسەر باری كۆمەڵایەتی؟ ئەم شێوە چاودێرییە لەڕێگەی وەزارەتی كار و كۆمەڵایەتییەوە بەئەنجام دەدرێت. هەروەك لەپێشەوە ئاماژەمان پێدا چاودێریكردن قۆناغێكی گرنگە لەكاتی ئامادەكردن و جێبەجێكردنی بودجەدا، كۆنترۆڵ و چاودێری سیفەتی ئیدارییان هەیە، بەڵام لەكاتی دەركەوتنی كەموكوڕی و گەندەڵیدا پێویستە دەسەڵاتێكی سەربەخۆی دادگایی هەبێت كەدەستنیشانی تەواوەتی ژمێركردن و ژماركردنی هەموو بڕگەكانی بودجە بكات و بڕیاری كۆتایی لەسەر بدات و لایەنە تاوانبەرەكان دادگایی بكرێن و سزای یاسایی بدرێن.

ئامادەكردن و داڕشتنی بودجە تەنها پرۆسەیەكی ئابووری و دارایی نییە, بەڵكو پرۆسەیەكی سیاسی و كۆمەڵایەتیشە، كاتێ دەسەڵاتی یاسادانان (پەرلەمان) وتووێژ و لێكۆڵینەوە لەسەر بڕگەكانی بودجە دەكەن، تێبینی دەكەین هەر پارت و لایەنەكانی ناو پەرلەمان لەڕوانگەی ئایدۆلۆژی خۆیانەوە وتووێژ لەسەر ئەو بەڵگەنامەیە دەكەن. چونكە بودجە ڕەنگدانەوەی هەڵسوكەوتە و شێوەی دەسەڵات نیشان دەدات.

بودجە (بەرییج) Budget:

ئەو بڕوانامەیە کە سیاسەتی دەوڵەت بەژمارە نیشان دەدات و ئامرازێکی گرنگە لە پلاندانان و ئاڕاستەکردنی کاروباری دارایی دەوڵەت یان دەزگا لەماوەیەکی ئایندەدا. لێرەدا پێویستە نێوان بودجەی خەملێکراو بودجەی گشتی دوایەکییی (کە پایەی دارایی راستەقینەی دەزگا پیشان دەدات) جیابکەینەوە.

جۆرەکانی بودجە بریتین لە:

- بودجەی وەبەرهێنان	Budget of Investment
- بودجەی خێزان	Family Budget
- بودجەی ئاسایی	Ordinary Budget
- بودجەی بەرنامەکان	Program Budget
- بودجەی ئاڵوگۆڕی بێیانی	Foreign Exchange Budget
- بودجەی نەگۆڕ	Fixed Budget
- بودجەی کەسەکیی	Personal Budget
- بودجەی گشتگر	Balance Budget
- بودجەی فرۆتەنی	Sells Budget
- بودجەی داهات وخەرجییەکان	Income and Expenditure Budget
- بودجەی پارەی بیانیی	Foreign Exchange Budget
- بودجەی نەختینە	Cash Budget

ئێستاکە هەریەك لە جۆرەکانی بودجە پێناسە دەکەین:

- بودجەی وەبەرهێنان: گشت جۆرەکانی خەرجی وەبەرهێنان دەگرێتەوە جا پارەدانەکە خۆجێیەکی بێت یان لە دەسەلاتی بالاوە بێت.

- بودجەی خێزان: بریتییە لە هاوتابوونی داهاتی نەخت و داهاتی شمەکیی خێزانێك ئەویش بەدیاریکردنی سەرچاوەکانی داهات و بەندەکانی خەرجی.

- بودجەی ئاسایی: بریتییە لە خەرجییەکانی میری و دەرامەتەکانی.

- بودجەی بەرنامەکان: بریتییە لە کردەی دابەشکردنی دەرامەتە گشتییەکان بەسەر داواکارییەکانی دەزگا میرییەکان.

- بودجەی نەگۆڕ: بریتییە لە داهات و خەرجیی کە بۆ پرۆژەیەك یان چالاکییەکی دیاریکراو ئامادە دەکرێت و ئەو گۆڕانەی کە لە قەبارەی بەرهەم و فرۆتنیی پرۆژەکەش روودەدات بە هیچ شێوەیەك کارناکاتە سەری.

- بودجەی کەسەکیی: رێبازێکە بۆ هێنانەدی هاوسەنگیی نێوان داهات و خەرجییەکانی کەسێك.

- بودجەی گشتگر: کەشفێکی ژمێرەییە باری دارایی دەزگایەك پیشاندەدات لە ماوەیەکی دیاریکراودا.

- بودجەی فرۆتەنیی: بریتییە لە رابینینی باری چالاکی فرۆتەنیی لە ماوەیەکی دیاریکراوی داهاتوودا، ئەم بودجەیەش لە ئامادەکردنی بودجەکانی دیکەشدا پشتی پێدەبەسترێت، وەك بودجەی خەملێکراوی بەرهەمهێنان و بودجەی خەملێکراوی دابەشکردن و.... هتد.

- بودجەی هامبەر: بودجەی میریی ناوەندی هامبەر دەبێت ئەگەر بێتو دەرامەتە رەوەنەکانی یەکسان بێت لەگەڵ خەرجییە رەوەنەکانیدا، بەشێوەیەکی گشتی پێویستە باج لەسەر دەسکەوت و سامان و خەرجییە جیاوازەکان بایی ئەوەندە بێت کە بەشی پێوانەکان بێت.

- بودجەی داهات و خەرجییەکان: پارەی دانراو لەشێوەی بودجە کە بەپێی چەند ئامۆژگارییەکی دیاریکراودا لەلایەن ژمێریارەکانی فەرمانگە میرییەکانەوە خەرج دەکرێت.

- بودجەی پارەی بیانیی: بەڵگە نامەیەکە یان کەشفێکی هەر ژمارەییە دەرامەت و خەرجییەکانی ئابووریی نیشتمانیی بەرامبەر بەوڵاتانی دیکەدا هەڵدەسەنگێنێت کە (بودجەی ئاڵوگۆڕی دەرەکیی)یشی پێدەگوترێت.

- بودجەی نەختینە: بریتییە لە هۆیەکانی پارەدارکردنی پلان بەپێی دەرامەتە داراییەکانی رابینراو رەوەکانی بەکارهێنانی ئەم دەرامەتە و هەروەها ئەو قەرزانەی کەپێویستە لەسەر دەزگا لەماوەی بەردەوام بوونی بودجەکە بیداتەوە.

سەرچاوەی دارایی بودجە

پێکهێنانی هەر بودجەیەك پێویستی بەچەند سەرچاوەیەکی دارایی هەیە. ئەو سەرچاوانەش جیاوازن لە هەرە گرنگەکانی کۆکردنەوەی باجی جیاواز جیاواز و گومرگی حکومەتە. بۆ

نموونە بودجەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا کە بە گەورەترین بودجە پێناسە دەکرێت لە جیهاندا لەم سەرچاوانەی خوارەوە پێك دێت.

- باجی کەسەکیی: بریتییە لە ٤٨٪
- باجی داهاتانە: بریتییە لە ١٠٪
- باجی گومرگ بەهەموو جۆرەکانییەوە: بریتییە لە ٩٪
- باجەکانی تر (باجی کڕین، فرۆتەنی، ئاقارانە، ناڕاستەوخۆ,...هتد): بریتیین لە ٣٣٪

لەوێنەکەی خوارەوەدا سەرچاوەی دارایی پێکهێنانی بودجەی ئەمەریکا نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (١٢-١) سەرچاوەی دارایی پێکهێنانی بودجەی ئەمەریکا.

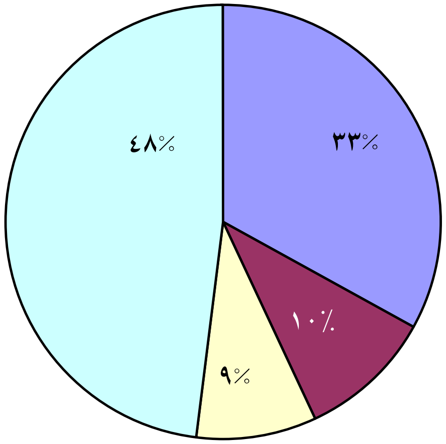

دەمەوێت یادی خوێنەر بێنمەوە کە بودجەی ئەمەریکا بریتییە لەزیاتر (٢)ترلیۆن دۆڵار ساڵانە. خاڵێکی تری گرنگ کە دەمەوێت ئاماژەی پێبدەم سەرچاوەی سەرەکی پێکهێنانی بودجەی وڵاتە دەرهێنەرەکانی نەوت بریتییە لە فرۆشتنی نەوتی خام کە بریتییە لە ڕێژەی (٩٠٪) هەموو بودجەکە.

خەرجکردنی (بەکارهێنانی) بودجە

جارێکی تر بودجەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا وەك نموونە دەهێنینەوە، لەبڕگەی پێشوودا باسمان لەچۆنیەتی پێکهێنانی بودجە کرد، هەنووکە باس لە خەرجکردنی بودجە دەکەین لە ئەمەریکا:

- خەرجی بیمەی کۆمەڵایەتی: بریتییە لە ٢٣٪
- خەرجی بۆ پرۆگرامی بیمەی تەندروستی بەتایبەتی بۆ خەڵکانی بەساڵاچوو: بریتییە لە ١٢٪
- خەرجی بۆ خەڵکانی کەم دەرامەت (پەروەردە و تەندروستی): بریتییە لە ٧٪
- خەرجی بۆ بێکارەکان: بریتییە لە ٦٪
- خەرجییە گشتییە کۆمەڵایەتییەکانی تر: بریتییە لە ٦٪
- خەرجییە ناڕاستەوخۆکانی حکوومەت (سوپا، چەك، ئاسایش,...هتد): بریتییە لە ١٦٪
- خەرجییە ڕاستەوخۆکانی حکوومەت (کاروباری دەرەوە، ئاسایشی نەتەوەیی,...هتد): بریتییە لە ١٩٪
- خەرجی بۆ دانەوەی قەرزەکانی حکوومەت: بریتییە لە ١١٪

بەهۆی وێنەکەی خوارەوە خەرجییەکانی بودجەی ئەمەریکا نیشاندەدەین.

وێنەی ژمارە (١٢-٢) خەرجییەکانی بودجەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا.

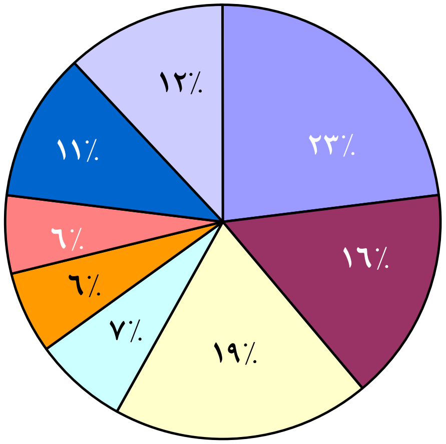

له وێنەکەی سەرەوەدا دەبینین کە کۆی خەرجی حکوومەت بۆ جێبەجێکردنی پرۆگرامە کۆمەلآیەتیەکان بریتییە لە (٤٢٪) کەواتە حکوومەتی ئەمەریکا لەڕێگەی بودجە وە بەشێوەیەك لەشێوەکان داهاتی نەتەوەیی جارێکی تر دابەش دەکاتەوە، بێگومان ڕێژەی خەرجییەکان ساڵ بە ساڵ دەگۆڕێن. بەلآم بەشێوەیەکی گشتی گۆڕانکارییەکان ئەوەندە زۆر نینن تاکو کاریگەری قوڵ و بەرچاو بکاتە سەر بژێوی ژیانی خەلکی جگە لەهەندێ حالەتی تایبەتی وەك هلگیرساندنی جەنگ، کارەساتە سروشتییەکان,...هتد.

دەستەبەرکردنی پرۆگرامی کۆمەلآیەتی چییە؟

هەندێ کەس وادەزانن کە بارمتە و یارمەتی کۆمەلآیەتی تەنها بۆ چینوتوێژە کەم دەرامەتەکانە، بەلآم لەڕاستیدا لەڕێگەی پرۆگرامە کۆمەلآیەتییەکانەوە هەموو توێژ و چینەکانی کۆمەڵ سوودی لێوەردەگرن. دەستەبرکردنی کۆمەلآیەتی پەیوەستنامەیەکە لەنێوان حکوومەت و دانیشتواندا. هەرکەسێك کە بەشداری دەکات لەچالاکی ئابووریدا لەماوەی کارکردنیدا بڕێك باج دەدات تاکو لەحالەتی خانە نشین کردن و پەك کەوتن لە کار بڕێك پارە وەربگرێت بۆ گوزەرانی ژیانی. بۆ نموونە لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەساڵی (١٩٣٥)دا کۆنگرێس (پەرلەمان)ی ئەمەریکی پرۆگرامی دەستەبر کردنی کۆمەلآیەتی لەشێوەی یاسادا چەسپاند. ئەمڕۆکە (٤٤) ملیۆن کەس لە ئەمەریکا پارەی فۆندی پرۆگرامی کۆمەلآیەتی وەردەگرن. لەو (٤٤) ملیۆنە (٣٠) ملیۆن کەس خانەنشینی وەردەگرن بەهۆی تەمەنەوە، (٦) ملیۆن کەس خانەنشینی کەم ئەندامێتی وەردەگرن، (٧) ملیۆن کەس خـــانەنشینی لەدەستدانی ئەندامی خێزانەکانیان وەردەگرن. (٣) ملیۆن کەس پارەی بێکاری و یارمەتی وەردەگرن. ئەمڕۆکە لە ئەمەریکا (٩٦٪)ی کارمەندان باج دەدەن. بەواتایەکی تر حکوومەت پارە لە باجدەرەکان کۆدەکاتەوە دوابەدوا دابەشی دەکاتەوە بەسەر تاکەکانی کۆمەڵدا.

ئەمڕۆکە زۆربەی زۆری ولآتە پێشکەوتووەکان تووشی تەنگەژی بوونەتەوە بەهۆی زۆربوونی ژمارەی کەسانی خانەنشینەوە، ئەم ڕێژەیە ڕۆژ بەڕۆژ لەزیادبووندایە. ئەم دیاردەیەش بۆتە هۆی سەرئێشەی ئابووریناسان وە بەدوای چارەسەرێکی گونجاودا دەگەڕێن، هەندێ لەئابووریناسان پێشنیاری ئەوە دەکەن کە پرۆگرامە کۆمەلآیەتییەکان بەتەواوەتی ئازادبکەن و بیخەنە ئەستۆی سەرکار و کارکەر، بەهەرحاڵ هەر ولآتە بەشێوەیەك لەشێوەکان چارەسەری ئەم دیاردەیە دەکەن, بەلآم ئەمڕۆکە مرۆڤایەتی پێویستی بەڕێسایەکی گونجاو و نوێ هەیە بۆ چارەسەرکردنی دیاردەی خانەنشینی.

دام و دەزگا حکوومییەکان کە سەرپەرشتی کەرتی ئابووری دەکەن:

بێگومان حکوومەت بە هەموو یەکە ئیدارییەکانیەوە بەشێکی گرنگی چالاکییە ئابوورییەکانن، بەلآم هەندێ وەزارەت و یەکەی ئیداری بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بەشداری و سەرپەرشتی کەرتە ئابوورییەکان دەکەن واتە ئەرکە ئابوورییەکانی حکوومەت جێبەجێ دەکەن. بەشێوەیەکی گشتی لەهەر ولآتێکدا ئەم وەزارەت و یەکە ئیدارییانەی خوارەوە سەرپەرشتی کەرتی ئابووری دەکەن، لێرەدا پێکهاتەی وەزارەت و یەکە ئیدارییەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بەنموونە دەهێنینەوە وەك دەوڵەتێکی فیدراڵ:

- **وەزارەتی دارایی** (The Department of Treasury):

وەزارەتی دارایی گرنگترین یەکەی ئیداری حکوومییە بۆ کاروباری دارایی، ئەم وەزارەتە لە چەند دەزگایەکی گرنگ پێکدێت:

_ دەزگای باج:

(Internal Revenue Service)

ئەم دەزگایە ئەرکی کۆکردنەوەی باجە لە چوارچێوەی دەوڵەتدا، ئەم دەزگایە گەورەترین یەکەی ئیداری وەزارەتی داراییە.

_ دەزگای کۆنترۆڵی دارایی:

(Office of the Controller of the Currency)

ئەم دەزگایە کۆنترۆڵی جموجۆڵ و چالاکی و سوڕانی دارایی دەکات، هەروەها چاودێری چالاکی بانکەکان دەکات لە ولآتدا.

_ دەزگای چاپکردنی دراو:

(Bureau of Printing and Engraving)

ئەم دەزگایە هەڵدەسێت بە چاپکردنی دراوی نەتەوەیی و چاودێریکردنی.

_ دەزگای دروستکردنی دراوی ئاسن:

(U.S Mint)

ئەم دەزگایە دراوی ئاسن دروست دەکات و چاودێری دەکات.

_ دەزگای قەرزە حکوومییەکان:

(Bureau of the Public Debt)

ئەم دەزگایە ئەرکی وەرگرتنی قەرز و دانەوەی قەرزە حکومییەکانی لە ئەستۆدایە.

_ دەزگای بەڕێوەبردن و ئاراستەکردنی دارایی:

(Financial Management Service)

ئەم دەزگایە خەرجییە حکومییەکان لەبودجەی گشتی دیاری دەکات. هەروەها هەڵدەسێت بەچاودێرکردنی خەرجییەکان و ژمێرکردنی.

جگە لەم دەزگایانە هەندێ دەزگا و یەکە ئیداری تر لە چوارچێوەی وەزارەتی داراییدا کاردەکەن وەك:

_ دەزگای گومرگ: (*US Customs Service*)

_ دەزگای نهێنی چاودێری ئابووری: (*Secret Sevice*)

_ دەزگای کۆنترۆڵکردنی بازرگانی مەی و تووتن:

(Bureau of Alcohol and Tobacco and Firearms)

- **وەزارەتی بازرگانی** (Department of Commerce):

وەزارەتی بازرگانی یەکێکە لە هەرە وەزارەتە گرنگەکان کە سەرپەرشتی کەرتی ئابووری دەکات. ئەم وەزارەتە لەم دەزگایانەی خوارەوە پێکدێت:

_ دەزگای شیتەڵ کردنەوەی (لێکۆڵینەوەی) ئابووری:

(Bureau of Economic Analysis)

ئەم دەزگایە بە هاریکاری دەزگاکانی ئامارکردن و پلان دانان زانیاری کۆدەکاتەوە و، دوابەدوا ئەو زانیارییانە شرۆڤە دەکات و پێشنیار و پێشبینی خۆی پێشکەش بەحکومەت دەکات، ئەم دەزگایە شرۆڤەی هەموو بوارەکانی چالاکییە ئابوورییەکان دەکات.

_ دەزگای سەرژمێری دانیشتوان:

(US Census Bureau)

ئەم دەزگایە زانیاری تەواو لەسەر دانیشتوان کۆدەکاتەوە، هەروەها پۆلێنیان دەکات بەپێی تەمەن و رەگەز و چالاکی ئابووری و سەرقاڵی خەڵکی لە کەرتە ئابوورییەکاندا.

_ دەزگای پەتێنت و مارکی (هێمای) بازرگانی:

(Patent And Trademark Office)

ئەم دەزگایە هەڵدەستێت بە تۆمارکردنی پەتێنت و رەمزی بازرگانی لە وڵاتدا.

_ دەزگای گەشەکردنی ئابووری:

(Economic Development Administration)

ئەم دەزگایە ئەرکی داڕشتن و پلان و نەخشەکێشانی ئابووری لەئەستۆدایە وە هەروەها ئەرکی دۆزینەوەی کار بۆ بێکارانیش لە ئەستۆی ئەم دەزگایەدایە, واتە ئەرکی وەزارەتی کار بەڕێوە دەبات.

_ دەزگای بەڕێوەبردنی سەوداکارە مام ناوەندەکان (بچووکەکان):

(Small Business Administration)

ئەم دەزگایە ئەرکی یارمەتی و بەڕێوەبردن و چاودێری سەوداکار و کۆمپانیا و کارگە مام ناوەند و بچووکەکانی لەئەستۆدایە.

_ دەزگای بەڕێوەبردنی سەوداکاری نەتەوە بچووکەکان (کەمایەتییەکان):

(Minority Business Development Agency)

ئەم دەزگایە کاری کەمایەتییەکان و دیاسپۆرەکانی (جالیە) ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە بواری ئابووریدا جێبەجێ دەکات.

_ دەزگای بەڕێوەبردنی بازرگانی دەرەوە:

(International Trade Administration)

ئەم دەزگایە ئەرکی چاودێریکردن و جێبەجێکردنی هاوردە و ناردەی کاڵا و خزمەتگوزارییەکانی لەئەستۆدایە.

- سیستەمی یەدەکی (گەنجینەیی) فیدراڵی (Federal Reserve):

ئەم دەزگایە ئەرکی رێکوپێککردن و چاودێریکردنی چالاکییە داراییەکانی (نەختی) دەوڵەتی لەئەستۆدایە، وە هەروەها ئەم دەزگایە سیاسەتی بانکی ناوەندی دیاری دەکات لەدەستنیشان کردنی (رێژەی سوودی قەرز) وە هەروەها کۆنترۆڵی ئەو کۆمپانیانەی کە لەبواری بیمەدا کار دەکەن، لەبەشی چوارەمدا بەشێوەیەکی فراوانتر باس لە ئەرکی ئەم دەزگایە دەکەین.

- لیژنەی راوێژکارە ئابوورییەکان (Consule of Economic Advisors):

ئەم لیژنەیە رۆڵێکی زۆر گرنگ دەبینێت لە داڕشتنی ستراتیژیەتی سیاسەتی ئابووری دەوڵەتدا. راوێژکارە ئابوورییەکان لەلایەن سەرۆك کۆمارەوە دەستنیشان دەکرێن, ئەم لیژنەیە پێکهاتووە لە باشترین پسپۆڕانی ئابووری پێشنار و پێشبینەکانیان پێشکەش بە سەرۆك کۆمار و دەزگا حکوومییەکانی تر دەکەن.

_ دەزگاکانی رێکوپێککردن و ئاراستەی ئابووری حکوومەت:

ئەم دەزگایە ئەرکی کۆکردنەوەی زانیاری و شرۆڤەکردنیان لە بواری پیشەسازی قورس و بەرهەمهێناندا لەئەستۆدایە، هەروەها ئەم دەزگایە ئەرکی کەرتی کشتوکاڵی و ئاژەڵداری و پاراستنی ژینگەشی لەئەستۆدایە.

ئەو دەزگا و یەکە ئیداریانەی سەرەوە بەشێوەیەکی ناهەرەمی کاردەکەن لەسەرەوە بۆ خوارەوە وە لەخوارەوە بۆ سەرەوە.

فەسڵی سیانزەهەم

سیاسەتی دارایی و بودجە، گەشەکردنی ئابووری

هەروەك لە فەسڵی دوانزەهەمدا باسمان لێکرد، باج کۆکردنەوە و بڕی باج ڕۆڵێکی گرنگ و بەرچاو دەبینن لەپێکهێنانی بودجە. ئەمڕۆکە لە وڵاتە پێشکەوتوو و دیموکراتەکاندا بەتایبەتی لەکاتی هەڵبژاردندا زۆربەی پارت و ڕێکخراوەکان تەنها باس لە کەم کردنەوەی باج دەکەن کەواتە باج جگە لەوەی کە ئامرازێکی ئابوورییە ئامرازێکی سیاسیشە، بۆیە حکوومەتەکان بەشێوەیەکی ورد و هەستیار مامەڵە لەگەڵ سیاسەتی باج و دارایی دەکەن، چونکە گەشەکردنی ئابووری و خۆشگوزەرانی دانیشتوان راوەستاوە لەسەر قەوارەی بودجە، چەند قەوارەی بودجە گەورە و زۆربێت ئەوا حکوومەت دەتوانێت هەموو پرۆگرامە ئابووری و کۆمەڵایەتیەکانی بەئەنجام بگەیەنێت، بەڵام چەند قەوارەی بودجە لاواز و کەم بێت ئەوا حکوومەت تواناکانی لەجێبەجێکردنی پرۆژەکاندا سنووردار دەبێت، ئەمیش دەبێتە هۆی نائارامی باری کۆمەڵایەتی و تەنگەژی ئابووری، لەم فەسڵەدا باس لە سیاسەتی دارایی بودجە و ئاکامەکانی دەکەین وە هەروەها باس لە کورتهێنانی بودجە و قەرزی حکوومەت دەکەین, چونکە لەم سەردەمەدا قەرزی دەرەکی بۆتە گەورەترین بەربەست لە بەردەم گەشەکردن و پێشکەوتنی ئابووری زۆربەی وڵاتانی جیهاندا.

حکوومەت یەکەی بەشداری بازاڕە؟

هەرچی سیاسەتی ناوخۆی حکوومەتەکانە پابەندە بەسیاسەتی بودجەی گشتییەوە، بەواتایەکی تر سیاسەتی پێکهێنانی بودجەوە. کاتێك حکوومەت بڕیاری کەمکردنەوەی باج دەدات بێگومان هەموو توێژ و چینەکانی کۆمەڵگا دڵخۆش دەبن، بەپێچەوانەشەوە کاتێك حکوومەت بڕیاری زیادکردنی بڕی باج دەدات خەڵکی دەستدەکەن بە دەربڕینی ناڕەزایی لەشێوەی خۆنیشاندان و مانگرتندا ئەمەش کاردەکاتە سەر گەشەی ئابووری.

ئەگەر هاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بێنینەوە یاد (C+I+G) ئەوا کاتێك بڕگەی (G) واتە خەرجییە گشتییەکانی حکوومەت زیاد دەکات ئەوا بڕی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی زیاد دەکات. کەواتە دەتوانین بڵێین حکوومەت لەڕێگەی بودجە وە دەتوانێت بەشێوەیەکی راستەوخۆ کاربکاتە سەر بارودۆخی ئابووری وڵات، کەواتە حکوومەت یەکەیەکی سەرەکییە لە پرۆسەی ئابووریدا. جگە لە کۆکردنەوەی باج و دابشکردنەوەی حکوومەت دراو چاپ دەکات و گۆڕینەوەی دراوی نەتەوەیی بەرامبەر دراوە بیانییەکان دەستنیشان دەکات وە هەروەهاحکوومەت بەهۆی سیاسەتی گومرگییەوە دەتوانێت کاریگەری راستەوخۆ لەسەر بازاڕ بکات. بە واتایەکی تر حکوومەت بەهۆی دەسەڵاتییەوە دەتوانێت کاریگەری راستەوخۆ بکاتە سەر پێکهێنانی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی وە هەروەها بەهۆی دەسەڵاتی داراییەوە دەتوانێت هاوسەنگی لەنێوان بڕگەکانی هاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەوایەتیدا بەدەست بهێنێت، بەیارمەتی وێنەکەی ژمارە (١٣-١) ئەم پرۆسەیە نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارەی (١٣-١) هاوسەنگێتی بەرهەمی نەتەوەیی

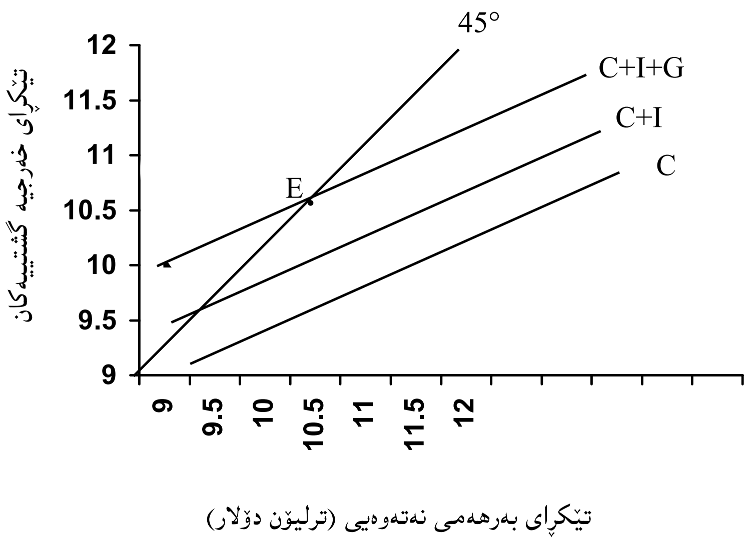

لەوێنەکەی سەرەوەدا دەبینین کە هەموو بڕگەکانی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی هاوسەنگن لەخاڵی (E)دا بۆ ئاسان کردن بڕگەی (Ex. – Imp.) یەکسان دەکەین بە سفر. چەماوەی (C) خەرجییە گشتییەکانی دانیشتوان نیشان دەدات، بڕگەی (C+I) پێکەوە خەرجییە گشتییەکانی دانیشتوان و بڕی سەرمایەگوزاری نیشاندەدات. بڕگەکانی (C+I+G) پێکەوە خەرجی گشتی دانیشتوان، سەرمایەگوزاری و خەرجییە گشتییەکانی حکوومەت نیشان دەدەن. هێڵی پلەی (٤٥°) پەیوەندی نێوان خەرجی و داهات نیشان دەدات، کەواتە هاوسەنگێتی خەرجی و داهاتی بودجە نیشان دەدات. واتە کاڵا و خزمەتگوزارییە بەرهەمهێنراوەکان یەکسانن بە داوا و خواستە گشتییەکان ئەمەش واتە هاوسەنگی باری ئابووری و بودجە بەگشتی.

جارێکی تر باج

لەوێنەی ژمارە (١٣-١)دا فاکتەری (باج)مان پشتگوێ خست، ئێستاکە هەوڵ دەدەین کاریگەری فاکتەری باج روون بکەینەوە لەسەر سیاسەتی دارایی و بودجەی حکوومەت.

زیاد بوونی باج دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی خەرجییە گشتییەکانی دانیشتوان واتە کەمبوونەوەی بڕگەی (C)ی هاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی، بەڵام ئەگەر حکوومەت بڕی زیادکراوی باج ئاراستەی زیادکردنی خەرجییە گشتییەکانی حکوومەت بکات ئەوا سەرجەم بالانسی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی ناگۆڕێت، واتە داوا وخستنەڕوو هاوسەنگ دەبێت ئەمەش مانای هاوسەنگی بارودۆخی ئابووری.

لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوە, ئایا ئەگەر خەرجییەکانی حکوومەت زیاتر بوو لەو بڕە باجەی کە حکوومەت کۆی دەکاتەوە چی روودەدات؟

ئەوکاتە کۆی گشتی خەرجییەکان و هاوسەنگی قەوارەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی کەم دەبێتەوە، بۆ نموونە گریمان حکوومەت پلانی داناوە بۆ دوورینی جلوبەرگی سەربازی بۆ وەزارەتی بەرگری، بەڵام لەبەر هەندێ هۆی تایبەتی لەو بەرنامەیە پاشگەز دەبێتەوە ئەوکاتە کووتاڵی پێویست بۆ دوورینی ئەو جلوبەرگانە نافرۆشرێت، بەرگدروو کاری نابێت ...هتد.

هەموو ئەم فاکتەرانە دەبنە هۆی کەم کردنەوەی داهاتی تاکەکەس واتە توانای کڕین کەم دەبێتەوە بەمەش گەشەکردنی ئابووری لاواز و سست دەبێت، بۆیە سیاسەتی دارایی و ئامادەکردنی بودجە دەبێت بەشێوەیەك دابڕێژرێت کە توانای بالانس کردنی کەرتە ئابوورییەکانی هەبێت، ئەمەش لەفەرهەنگی ئابووریدا پێی دەوترێت سیاسەتی ئابووری

(بەرگر). لەحاڵەتی هەڵاوساندنی نرخدا، واتە کاتێك داواکان زیاد دەکەن دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی نرخ، لەم حاڵەتەدا پێویستە حکوومەت بڕی باج بەرزبکاتەوە بەبێ ئەوەی خەرجییە گشتییەکانی زیاد بکات ئەوکاتە نرخ بەرەو دابەزین دەڕوات. ئەم هەنگاوە تەنها چارەسەرە بۆ نەهێشتنی هەڵاوسانی نرخ. لەلایەکی ترەوە کاتێك بڕی باج نزم دەبێتەوە کاریگەری پێچەوانە دەکاتە سەر قەوارەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی. ئەمەش لە فەرهەنگی ئابووریدا پێی دەوترێت ئابووری (پەڕاو).

کەواتە کەم کردنەوە و زیادکردنی خەرجییە گشتییەکانی حکوومەت کاردانەوەی پێچەوانەی لەسەر کەم کردن و زیادکردنی باجە واتە کاریگەری کەمکردنەوەی خەرجییە گشتییەکان (لەحاڵەتی جێگیربوونی باجدا) هەمان کاریگەری دەبێت لەکاتی بەرزبوونەوەی بڕی باجدا، جیاوازییەکەی تەنها لەوەدایە داهاتی دانیشتوان کەم نابێتەوە واتە بڕگەی (C) لە هاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوایەتیدا ناگۆڕێت. بەڵام بڕگەی (G) واتە خەرجی گشتی حکوومەت لە هاوکێشەکەدا کەم دەبێتەوە. ئەمەش دەبێتە هۆی لاوازی و سستی بەرهەمهێنان، لەئەنجامدا ڕێژە و بڕی هەڵاوسان کەم دەبێتەوە، بۆ زیاتر تێگەیشتن سەیری خشتەکەی خوارەوە بکە:

خشتەی ژمارە (١٣-٢) سیاسەتی دارایی و بودجەی حکوومەت:

	خەرجییەکان	باج
ئابووری بەرگر (زیادبوونی داوا و خواستەکان)	کەم کردنەوە	زیاد بوون
ئابووری پەڕاو (کەم بوونەوەی داوا و خواستەکان)	زیاد بوون	کەم کردنەوە

بۆ ئەوەی دیاردەی هەڵاوسان کەم بکرێتەوە پێویستە بڕی باج بەرز بکرێتەوە، بەمەرجێك دەستکەوتی حکوومەت جێگیربێت یان دەبێت خەرجییە گشتییەکانی حکوومەت کەم بکرێتەوە، بەڵام بڕی باج زیاد بکرێت.

لەهەندێ حاڵەتدا کە تەنگەژی ئابووری دەستپێدەکات پێویستە حکوومەت هەندێ هەنگاوی شاز بگرێتەبەر بۆ ئەوەی نارەزامەندی دانیشتوان هێمن بکاتەوە. بۆ ئەمەش پێویستە لە یەك کاتدا بڕی باج و خەرجییە گشتتییەکان بگۆڕێت، واتە زیادکردنی بڕی باج و زیادکردنی

خەرجییە گشتییەکان بەشێوەیەکی کتوپڕی. دوابەدوا لەماوەیەکی زۆر کورتدا خەرجییە گشتییەکان کەم بکرێتەوە, بەلاّم بڕی باج زیادبکرێت. ئێستاکە بۆمان روون بووەوە کە حکوومەت یەکەیەکی گرنگە لە چالاکی و پرۆسەی ئابووریدا.

کورتهێنانی بودجە - قەرزی حکوومەت

هەندێ جار لە راپۆرت و بلاّوکراوە ئابوورییەکاندا گوێمان لێدەبێت، کە فلاّنە ولاّت بەبڕی ئەوەندە ملیار دۆلار بودجەکەی کورتهێناوە، یان فلاّنە ولاّت بڕی ئەوەندە ملیار دۆلار قەرزارە ...هتد، ئەوکاتە دانیشتوانی ئەو ولاّتە یەکسەر رەشبین دەبن چونکە دەزانن کورتهێنانی بودجە دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی خەرجییەکانی حکوومەت لەجێبەجێکردنی پرۆگرامە کۆمەلاّیەتیەکاندا، وە هەروەها ئەم بارودۆخە لەلایەن پارتە ئۆپۆزسیۆنەکانەوە دەقۆزرێتەوە بەتایبەتی لەکاتی هەلّبژاردندا ئابووریناسان دەربارەی دیاردەی کورتهێنانی بودجە و قەرزەکانی حکوومەت بوون بە دوو بەشەوە یان دوو بۆچونی جیاوازییان هەیە، ئەوانەی دەلّێن کورتهێنانی بودجە و قەرزی حکوومەت کاریگەری نێگەتیڤانەیان هەیە لەسەر باری ئابووری و گوزەرانی خەلّکی بەم شێوەیە بۆچوونەکانی خۆیان روون دەکەنەوە.

- کورتهێنانی بودجە، واتە هەلّەی سیاسەتی دارایی حکوومەت، وە ناپرسیاری حکوومەت و دانیشتوان لە بەکارهێنانی خزمەتگوزارییەکان بەرامبەر ئەوەش ئامادەنین خەرجی بکەن بەلّکو بەبێ هیچ بەرامبەرێك و هەست بەلێپرسینەوە خزمەتگوزارییە گشتییەکان بەکاردەهێنن (عێراق و هەرێمی کوردستان نمونەیەکی کت ومتن).
- نادسپلین و نەبوونی نەخشە و پلانی خەرجییەکان، دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی بڕی پارە ئەمەش دەبێتە هۆی پێداویستی زیادبوونی قەرزکردن.
- بڕی رێژەی سوودی قەرزەکان دەبنە هۆی ئەوەی کە بەشێکی زۆری داهات لەشێوەی دانی سوودی قەرزەکان دەچێتە گیرفانی قەرزدەرەکانەوە، ئەمەش کاریگەرییەکی نێگەتیڤانە دەکاتە سەر خەرجی گشتی بەکاربەرەکان.
- ئەو قەرزانەی کە ئەمڕۆکە کەلّەکە دەبێت لەسەر حکوومەت، دەبێتە بارێکی قورس و گران لەسەرشانی نەوەکانی داهاتوو.
- کورتهێنانی بەردەوامی بودجە دەبێتە هۆی ئەستەنگ لەبەردەم گەشەی ئابووریدا، بە ئەندازەی کورتهێنانی بودجە گەشەکردنی ئابووریش توشی تەنگەژی دەبێت.

- هەرچی متمانە و گەرانتی حکوومەتە بۆ وەرگرتنی قەرزی گشتی و تایبەتی لە بانك و دەزگا داراییەکان دەبێتە هۆی ناهاوسەنگی و کورتهێنانی بودجە. بەلاّم لایەنەکانی تر دەلّێن کورتهێنانی بودجە و قەرزی حکوومەت هیچ کاریگەرییەکی ئەوتۆ و نێگەتیڤانە ناکاتە سەر گەشەی ئابووری، ئەوانەش بۆچوونەکانی خۆیان بەم شێوەیە روون دەکەنەوە.
- کورتهێنانی بودجە و قەرزە حکوومییەکان نابنە هۆی سستی و ئەستەنگی لەبەردەم گەشەی ئابووریدا، بەلّکو رادەی بێکاری، توانای بەرهەمهێنان، هێزی کار و بەرهەمهێنان، نرخ ...هتد. کاریگەرییان هەیە لەسەر گەشەی ئابووری، کورتهێنانی بودجە و قەرزی حکوومی زیاتر پرسیارێکی سیاسییە وەك لە ئابووری.
- قەرزە ناوخۆییەکانی حکوومەت چەند قەوارەکەی زیاتر بێت کاریگەری پۆزەتیڤانە دەکاتە سەر گەشەی ئابووری. چونکە گەڕانەوەی رێژەی سوودی قەرز لە چوارچێوەی ولاّتدا دەمێنێتەوە، ئەمەش دەبێتە هۆی زیادبوونی خەرجییەکان.
- قەوارە و بڕی کورتهێنانی بودجە و قەرزی حکوومی هەمیشە کەمترە لەچاو قەوارەی زیادبوونی تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی وە هەروەها زۆر کەمترە لەداهاتی دانیشتوان بەگشتی، وە هەروەها رێژەکەی زۆر کەمترە بەرامبەر سەروەت و سامانی حکوومەت، بۆیە کورتهێنانی بودجە و قەرزی حکوومی کاریگەرییەکی ئەوتۆ بەرچاو ناکەنە سەر گەشەکردنی ئابووری.

مەسەلەی کورتهێنانی بودجە و قەرزی حکوومەت، هەمیشە باسێکی سیاسییە لە سەرزاری سیاسەتمەداران، ئەگەر سیاسەت بخەینە ئەولاوە، تەنها لەڕوانگەی ئابوورییەوە لە دیاردەی کورتهێنانی بودجە و قەرزی حکوومەت بکۆلّینەوە دەتوانین ئەم دەرئەنجامانەی خوارەوە بکەین.

- قەرزە دەرەکییەکانی حکوومەت کاریگەرییەکی راستەوخۆی نێگەتیڤانە دەکەنە سەر نەوەکانی داهاتوو، چونکە سەرمایە و سەرجەمی کالاّ و خزمەتگوزارییە بەرهەمهێنراوەکان لەلایەن نەوەکانی داهاتووە بە بڕی قەرزەکان کەم دەکات، ئەمەش دەبێتە هۆی خراپ بوونی رادەی ژیانی ئەو نەوانە.
- قەرزی دەرەکی دەبێتە هۆی کەم کردنەوەی قەوارەی بەرهەمی نەتەوەیی، چونکە بە بڕی قەرزەکە داهاتی نەتەوەیی دەچێتە دەرەوەی ولاّت. بەلاّم ئەگەر قەرزی دەرەکی بەکاربهێنرێت بۆ بەرهەمهێنان و پیشەسازی ئەوا قازانج و سوودەکەی بڕەکەی زۆرترە لەچاو بڕی قەرزەکاندا، ئەمەش دەبێتە هۆی زیادبوونی داهاتی نەتەوەیی.

- کورتهێنانی بودجە بە بەردەوامی دەبێتە هۆی هەڵاوسانی هەمیشەیی، لەئەنجامدا تەنگەژی ئابووری دەستپێدەکات، وە هەروەها قەرزی بەردەوام دەبێتە هۆی لەدەستدانی بڕواپێدان لەلایەن دەزگا داراییە بیانییەکان و خۆماڵییەکان.

فەرهەنگی ئابووری

کورتهێنان - Deficit: بریتییە لە زیادبوونی خەرجی لەچاو دەرامەتدا بەپێی تەرازووی گشتی، یان کورتهێنانی تەرازووی پێدان بەزیادبوونی لایەنی قەرزدار لەسەر لایەنی قەرزەوەردا.

کێ راستە؟

ئەگەر بەکورتی تاوتوێی باسەکانی پێشوو بکەین، دەبینین چەند فاکتەرێکی گرنگمان پشتگوێ خستووە کە کاریگەرییەکی راستەوخۆیان هەیە لەسەر بودجە بەتایبەتی و بارودۆخی ئابووری بەگشتی. ئەو فاکتەرانەش بریتین لە سووڕی ئابووری، زیادبوونی ژمارەی دانیشتوان، کاتێك ژمارەی دانیشتوان بەرەو زیادبوون دەچێت، ئەوا دەبێتە هۆی زیادبوونی شوێنی کار، زیادبوونی پێکهێنانی خێزان کە لەئەنجامدا دەبێتە هۆی زیادبوونی داوا وخواستەکانی (بەکاربەران) وەك (خانووبەرەی نوێ، کاڵا پێداویستییەکانی ناوماڵ، نەخۆشخانە، خوێندنگا....هتد). کەواتە زیادبوونی دانیشتوان دەبێتە هۆی هاندانی چالاکییە ئابوورییەکان، ژمارەیەکی زۆرتر خەڵکی بەشداری پرۆسەی ئابووری دەکەن وە زیاتر بەرهەم دەهێنن. ئەمەش دەبێتە هۆی زیادبوونی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی، بەتایبەتی زیادبوونی برگەی (C) لە هاوکێشەی بەرهەمی نەتەوایەتیدا، وە هەروەها جموجۆڵ و چالاکی ئابووری دەبێتە هۆی خێراکردنی سوڕی ئابووری. چەند سوڕی ئابووری خێراتر بێت ئەوا داهاتی نەتەوەیی زیاتر دەبێت، واتە بارودۆخی ئابووری بەرەو گەشەکردن دەچێت، لەم حاڵەتەدا کورتهێنانی بودجە و قەرزی حکومەت (قەرزی ناوخۆ) هیچ کاریگەرییەکی نێگەتیڤانەی ئەوتۆی نابێت لەسەر گەشەسەندنی ئابووری.

بەشی چوارەم

پارە، بانك، سیاسەتی دارایی و نەختینەیی

سیستەمی بانك و بڕی پارە و سیاسەتی دیاری کردنی بڕی سوودی قەرز، ئـامڕازێکی تـری گرنگە بە دەست حکوومەتەوە کە بەهۆیەوە دەتوانێـت بەشـێوەیەکی فـراوانتر کاربکاتـە سـەر رەوشی ئابووری و ئاڕاستەی چالاکە ئابوورییەکان. لەبەشەکەی پێشوودا باسمان لە بـاج کـردووە کە ئامرازێکی ئـابووری گـرنگ بەدەسـت حکوومەتـەوە، لـەم بەشـەدا بـاس لـەڕۆڵی پـارە و ئەرکەکانی لەپرۆسەی ئابووریدا وە هەروەها باس لە سیـستەمی بانـك و سیاســەتی دارایـی و نەختینەیی حکوومەت دەکەین. حکوومەت لەڕێگەی سیاسەتی ماڵ و داراییەوە وە سیاسـەتی نەختینەکی لەڕێگەی بانکی ناوەندییەوە دەتوانێت کاریگەری تـەواو لەهـەموو ئـەو فاکتەرانـە بکات کە دەبنە هۆی لاسەنگی و تەنگەژی ئابووری.

لە فەسڵی چواردەیەمدا باس لە رۆڵی پـارە لـە سیـستەمی ئابووریـدا دەکـەین، لەفەسـڵی پانزەیەمدا باس لە بانك و سیستەمەکانی دەکەین، لەفەسڵی شـانزەیەمدا بـاس لـە سیاسـەتی دارایی و نەختینەیی دەکەین.

فەسڵی چواردەیەم

ڕەنگی پارە

دەتوانین بڵێین پارە ئامرازێکە یان هۆیەکە دەشێت بەکاربهێنرێت لەلایەن مرۆڤەوە بۆ ریکوپێك کردن و بەکارخستن و ئاسان کردنی مامەڵە کردن و سەوداگەری لەناو خۆیاندا، پارە هۆیەکە بەهاکەی لە ئارەزووی کۆمەڵەوە وەرگرتووە، هەندێك لە ئابووریناسان پارە بە بڕوانامەیەك دادەنێن کە هەڵگرەکەی مافی ئەوەی هەیە هەموو جۆرە مایە و کارگوزارییەك و شتی تری پێ بەدەستبهێنێت، هەندەکەی تریان پارەیان بەهۆیەك داناوە کەهێزێکی بەتوانایە هەموو کەلوپەلێك و خزمەتگوزارییەك پەیدادەکات بە رادەیەك دەشێت ببێتە پێوەرێك بۆ نرخ و کرێ و بەها و خەڵکیش وەری دەگرن و مامەڵەی پێدەکەن حکوومەتیش مافی گۆڕینی هەیە.

لەڕاستیدا رۆڵی پارە (دراو) لەپرۆسەی ئابووریدا بۆتە هۆی سەرقاڵی ئابووریناسان، بەتێگەشتن لە ناوەڕۆك و ئەرکەکانی پارە دەتوانین زیاتر لەدیاردە ئابوورییەکان تێبگەین و روونیان بکەینەوە، لەم فەسڵەدا هەوڵ دەدەین بەشێوەیەکی چڕوپر باس لەپارە و ئەرکەکانی بکەین وە باس لەکاریگەری پارە دەکەین لە پرۆسەی ئابووریدا.

پارە چییە؟

لەفەسڵی یەکەمدا باسمان لە چالاکی و پرۆسە ئابوورییەکان کرد کە بریتیین لە مامەڵەکردن لەنێوان خەڵکیدا لەگۆڕینەوە و بەکارهێنانی کالاّ و خزمەتگوزارییەکاندا بەهۆی (پارەوە)، کەواتە پارە ئامراز و فاکتەرێکی هاوبەشە لەنێوان هەموو مامەڵەکردن و سەوداکارییەکدا، هەرچی دیاردە ئابوورییەکانە بەهۆی پارەوە پێوەر دەکرێن.

پارە (دراو) دیاردەیەکی مێژووییە لەسەرەتای دروستبوونی کۆمەڵگادا مرۆڤ بیری لە پارە کردۆتەوە بۆ ئاسانکردنی پرۆسەی کڕین و فرۆشتن و تێرکردنی پێویستی و خواستەکان، دراو بە درێژایی مێژوو چەندین گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە، لەسیستەمی ئاڵشتەوە گۆڕاوە بۆ دراوی شمەکی و لەوەشەوە گۆڕاوە بۆ دراوی کانزایی لەویشەوە بۆ دراوی کاغەزی (بانکەنۆت) پارە

لەهەموو سیستەمێکی ئابووریدا بەکارهاتووە، وە بەچاوێکی پڕبەهاوە سەیرکراوە, چونکە دەسەلاّتی ئابووری دەوڵەتە وە هەروەها پارە بۆتە هۆی دروستکردنی پەیوەندییەکان لەنێوان تاکەکانی کۆمەڵگا و کۆمەڵگاکان. پارە (دراو) کارتێکە کە بەشێوەی پەسەندکردنی لەیاساوە یان نەریتەوە وەردەگرێت. هۆی پەسەندکردنی پارە دەگەڕێتەوە بۆ بەهاکەی خۆی لەبەکارهێناندا. لەبەر ئەم هۆیە دەتوانین بڵێین پارە ئەم سیفەتانەی هەیە:

- هێزی کڕین: ئەم سیفەتە واتە توانای گۆڕینەوەی پارەیە بەدانە شمەکێك یان چەند شمەکێك وە هەروەها گۆڕینەوەی بەرامبەر خزمەتگوزارییەکان، پارە دەبێت هێزی یاسایی هەبێت بۆ کڕین و ئاڵوگۆڕ، خەڵکی دڵنیابن لەبەکارهێنانیدا.

- بەهای پارە: دەبێ پارە بەهاکەی ئاشکراو دیاریکراوبێت، لەسەر کارتەکە (بانکنۆت)ەکە بەهاکەی نووسرابێت وەکو(١ دینار، ١٠٠ دۆلار) بەم نووسینە بەهای پارە دەردەکەوێت و لە یەکدی جیادەکرێتەوە و ئەم بەهایە هێزی کڕین دیاری دەکات.

- کۆڵەگەی پارە: دەبێت پارە کۆڵەگەیەکی هەبێت کە پێکهاتبێت لە زێڕ یان هەر کانزایەکی گرانبەها یان دراوی قورس بۆ دیاریکردنی بەهاکەی.

ئەگەر پارە ئەوسێ سیفەتەی سەرەوەی تێدانەبوو لەبازاڕەکانی ئاڵوگۆڕ و ئاڵوێردا بێ بەهایە، جگە لەوسیفەتانەی سەرەوە پارە چەند ئەرکێکی گرنگی تری هەیە کە بریتین لە :

_ پارە وەك پێوەری بەها: دەربڕینی نرخی کەلوپەل و دیاریکردنی نرخەکانێتی، هاوسەنگی نرخ دروست دەکات بەگرێدانی ئەرکی پێوەری بەهاکان، ئەویش کێشی ئەو هێندە کانزایەیە کە یاسا دایناوە و یەکەی دراوی لەسەر دروستکراوە بۆ مەبەستی پێوانەی نرخ لەڕووی یاساوە ئەگەر پێکهاتەی زێڕ بۆ یەکەی دراو دابەزی ئەوکاتە نرخی هەموو کالاّکان بەرز دەبێتەوە هەتا نرخەکان زیاتر هاوسەنگ بن وا لەدراو دەکات کەپێوانەی بەهاکەی باشتر بێت.

_ پارە هۆیەکە بۆ ئاڵوگۆڕ: پارە بەهۆی داڕشتەی زێڕ ئەرکی ئاڵوگۆڕ هەڵدەگرێ، خۆپەنادانی کێشی زێڕە لەهەموو کردارەکانی ئاڵوگۆڕدا، شێوەکانی داڕشتەی زێڕ جۆرو پێوانەی گونجاو وەردەگرن... ئەم سکانە لەئاڵوگۆڕدا کێشی راستەقینەی خۆیان بزر دەکەن، بەلاّم لەبازاڕەکاندا بە هەمان کێش و پەسەندی دەمێننەوە بەگوێرەی کێشی رەسەنی خۆیان، بۆ نموونە ئەگەر پارچە پارەیەکی زێڕ کێشەکەی (٥) گرام بێت بەماوەیەك لە مەیدانی ئاڵوگۆڕدا کێشەکەی کەم دەکات لەوانەیە ببێتە(٤,٧٥) گرام، بەلاّم هەر بەبڕی پێنج گرام ئاڵوگۆڕی پێدەکرێت، بۆیە حکوومەت ناچار دەبێت جۆرە سکەیەکی تر بخاتە بازاڕەوە بۆ ئاڵوگۆڕ وەکو سکەی رەمزی کە لە زیو و مس دروستکرابێت.

_ پارە هۆیەكە بۆ كۆكردنەوە و كەڵەكە كردن: ئەگەر بەرهەمهێنەرێك شمەكی خۆی فرۆشت و شمەكێكی تری نەكڕی، ئەوا پارەكە هەڵدەگرێ، وە هەروەها قازانج كە لەئەنجامی كڕین و فرۆشتندا دەستدەكەوێت هەڵدەگیرێ، بەم شێوەیە كرداری كۆكردنەوە و كەڵەكەبوون دروست دەبێت.

_ پارە هۆیەكە بۆ پێدان: ئەم ئەركە لە كاتی ئاڵوگۆڕدا دەردەكەوێ بەرامبەر بەنرخی شمەك و خزمەتگوزارییەكان لەكاتی كڕین و فرۆشتندا كە پێی دەوترێت بەهای شەمەكەكان، بواری پێدان فراوانە بۆ نموونە گرێدان یان پێدانی هەموو جۆرە ئیش و كارێكی دارایی لەهەموو كاتەكاندا دراو نابێتە نێوانێك (هۆیەك) بۆ پێدانی جوڵەی شمەك (كالا — دراو - كالا) بەڵكو هەڵدەستێت بە جوڵەی بێلایەن لە كەسێكەوە بۆ كەسێكی دی، بەستنەوەی پارە بە بەهای شمەكێك شێوەیەكی تایبەتی وەردەگرێت كە پێی دەوترێت (دراوی بروایی) كە ئەو دراوەیە پشتگیری پارە دەكات و هۆیەكە بۆ ئاڵوگۆڕو پێدان، بەهۆی هێمای بەهای ناوەكی، بەرهەمهێنێك كە بەرهەمەكەی دەفرۆشێت بە پارە بێت یان بە كۆمپیالە، كڕیار ئەو كۆمپیالەیە بەكاردەهێنێت وەكو پارە.

_ پارە وەك دراوی جیهانی: پارە بەكاردێت بۆ بازرگانی لەنێوان ولاتاندا، ئەو دراوانەی كە بەهایان نزمە ناتوانرێ بە بەهای دراوە جیهانییەكان پێوانە بكرێن، زێڕ هۆیەكی سەرەكییە بۆ كڕینی ئەو دراوە جیهانییانە یان بۆ پێدان لە بری شمەك.

فەرهەنگی ئابووری

پارە - Money : دیاردەیەكی مێژووییە، لە كۆمەڵگای سەرمایەداریدا پارە چەند ئەركێكی گرنگی هەیە وەك تەواوكردنی ئاڵوگۆڕ و ئاسان كردنی برواپێدان و پاشەكەوتكردن و هەروەها بەیەكەی ژمێریاری ئابووری دادەنرێ، بەڵام لەكۆمەڵگای هاوبەشایەتیدا پارە ئامرازێكی ئابوورییە بەدەست دەوڵەتدا بۆ چاودێری بەرهەم دابەشكردن و ئامرازێكی ئاڵوویرێشە بۆ چەسپاندنی نرخی فرۆشتنی خۆجێیەكی و كەم كردنەوەی لە مەودای دووردا.

بەشێوەیەكی گشتی پارە هۆیەكە لەلایەن مرۆڤەوە بەكاردێت بۆ رێكخستن و ئاسانكردنی سەوداگەریی و ئاڵوگۆڕكاریی لەناو خۆیاندا.

ئێستاكە دەتوانین بڵێین بە هۆی ئەو سیفەت و ئەركانەیەوە پارە لای هەمووان پەسەندە و لەنێوان ولاتاندا ئاڵوویر و بازرگانی پێدەكرێت و سیاسەتێكی سەربەخۆی بۆخۆی دروستكردووە، پارە شوێنێكی بەرچاو و گرنگی هەیە لە زانستی ئابووریدا. پسپۆڕان و شارەزایانی بواری دراو

چەندین بیردۆز و لێكۆڵینەوەیان لەسەر دراو نووسیوە، ئێمە دوابەدوا هەوڵ دەدەین باس لە بارستایی و چەندێتی پارە بكەین، هەروەها باس لە خواست لەسەر دراو دەكەین وە هەروەها باس لە هاوكێشەی ئاڵوگۆڕكردنی پارە و سوڕی (خولانی پارە) دەكەین.

بارستایی پارە!

مەبەست لە بارستایی پارە ئەو برە پارەیەیە كە لە ژیانی رۆژانەدا سەوداگەری و مامەڵە و ئاڵوویری پێدەكرێت، ئەویش لەشێوەی پارەی كاشدا یان لەشێوەی سپاردان لە بانكەكاندا یان هەر شێوەیەكی تری كاغەزی بەنرخدا وەك سەنەد، پشك، كۆمپیالە ...هتد، ئابووریناسان و پسپۆڕانی بواری دارایی بارستەی پارە دابەش دەكەن بەسەر چوار گروپدا:

M-١: بریتییە لە پارەی كاش كە خەڵكی رۆژانە ئاڵوویری پێدەكەن.
- پارەی سپاردراو بە بانكەكان.
- پارەی پاشەكەوت كراو.
- پارەی سپاردراو بە كڕین لەشێوەی پشكدا(شەیر).
- پارە لەشێوەی شێك یان كومپیالە.

M-٢: هەموو شێوەكانی پارەی گروپی (M-١).
- پەیوەستنامە (گرێ بەند)ی نێوان بانكە بازرگانییەكان بۆ كڕین و فرۆشتنی پارە لەڕێگەی كاغەزی بەنرخەوە لەماوەی (٢٤) كاتژمێردا.
- مامەڵەكردن بەدراوی قورس لەماوەی یەك رۆژدا.
- سپاردنی پارە بە رێكخراوە داراییەكان جگە لە بانكەكان.
- سپاردنی پارە تاكو بڕی (١٠٠٠٠٠) دۆلار لە بانكەكاندا.
- بڕی بەشدارگەیی لە سندووقە دراوییەكاندا.

M-٣: هەموو شێوەكانی پارەی گروپی (M-٢).
- سپاردنی پارە لەبڕی (١٠٠٠٠٠) دۆلار زیاتر لە بانكەكاندا.
- پێوەستنامە لەنێوان بانكی ناوەندی و بانكە تایبەتەكان بۆ دەركردن و چاپكردنی كاغەزی بەنرخ.

L: هەموو شێوەكانی پارەی گروپی (M-٣).
- كۆمپیالەی پاڵپشت كراو.

- سەنەد، سەنەدی قەرز و قەواڵە.
- کۆمپیاڵەی بازرگانی.
- کۆمپیاڵەی بانك.
- پارەی پاشەکەوت کراو لەشێوەی دراوی (قورس) ئەوروپیدا.

هەندێ روون کردنەوە:

- گرێ بەست لەنێوان بانکە بازرگانییەکاندا بۆ کڕین و فرۆشتنی پارە لەرێگەی کاغەزی بەنرخەوە لەماوەی شەو و رۆژێکدا. ئەم پرۆسەیە بریتییە لە پەیوەستنامە لەنێوان (قەرزدەر و قەرزدار). لەنێوان کۆمپانیاکان و بانکەکاندا بۆ ماوەی ٢٤ سەعات.

لەهەندێ حاڵەتدا کۆمپانیاکان پارەی ئازادیان هەیەو پێویستییان نییە لەوکاتەدا بەو برە پارەیە کاغەزی بەنرخ لەبانکەکان دەکڕن بەمەرجێك بانك لەماوەی ٢٤ سەعاتدا ئەو کاغەزە بەنرخانە بکڕێتەوە و بەنرخێکی زیاتر (واتە سوود)، ئەوکاتە کۆمپانیاکان بەپێی بڕی پارەکە و رێژەی سوودی دیاریکراو قازانج دەکەن، وە بانکیش دەتوانێت لەو ماوەیەدا واتە ٢٤ سەعات، ئەو برە پارە بەگەڕ بخات. ئەم مامەڵەیە زیاتر لەچالاکی داراییدا بەکاردێت.

- هەندێ جار هەمان پرۆتسێسی سەرەوە دووبارە دەبێتەوە, بەڵام بۆ ماوەیەکی زۆرتر تاکو ماوەی دوو هەفتە.
- دۆلاری ئەوروپی _ بریتییە لە پاشەکەوت کردنی دۆلاری ئەمەریکی لەبانکەکاندا لەدەرەوەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا.
- بڕی کڕینی کاغەزی بەنرخ (بەها) لەسندوقە داراییە جیاجیاکان _ بریتییە لە کڕینی کاغەزی بەنرخ لەکۆمپانیا بیانییەکان و ناوخۆییەکان لەپێناوی کۆکردنەوە و کەڵەکەکردنیان لە سندوقێکی دیاری کراودا بۆ بەگەڕخستنی لەبوارە جیاجیا و مامەڵە داراییەکاندا. بەمەرجێك هەرلایەك بەشێك لەقازانجی گشتی پێ دەبەخشرێت.
- کۆمپیاڵەی پاڵپشتکراو _ هەندێ جار لەحاڵەتی تایبەتیدا بانکەکان کۆمپیاڵە (کاغەزی بەنرخ) لە کۆمپانیا گەورەکان لەرێگەی بۆرسەی دراوەوە دەکڕن. بەمەش بانکەکان دەتوانن قەرزی کورت خایەن بدەن بەکۆمپانیا ناوەنجی و بچووکەکان بەمەرجێك ماوەکەی لە (٢٧٠) رۆژ تێ پەڕنەکات.
- کۆمپیاڵەی بازرگانی _ هەمان پرۆتسێسی کۆمپیاڵەی پاڵپشتکراو. تەنها ماوەکەی جیاوازی هەیە. لەنێوان (٢ تا ٢٧) رۆژ تێپەڕ ناکات.

لێرەدا دەمەوێت سەرنجی خوێنەر رابکێشم بۆ خاڵێکی زۆر گرنگ. ئەویش ئەوەیە بارستەی پارە لە مامەڵەکردنی ئەمڕۆی پرۆسەی ئابووری و دارایی جیهاندا رۆڵێکی گرنگ دەبینێت وە پرۆسەیەکی زۆر ئاڵۆزە ئێمە تەنها بەشێوەیەکی روخساری و ئاسان باسمان لێکرد. تەنها بۆ ئەوەی خوێنەر تێگەیشتنێکی سەرەتایی هەبێت دەربارەی بارستەیی پارە.

خواست لەسەر پارە

هەردوو ئەرکی پارە وەك ئامرازی ئاڵوگۆڕکردن و پاشەکەوتکردن سیفەتی خواستەکان لەسەر پارە دیاری دەکەن. بەشێوەیەکی گشتی دوو جۆر خواست هەیە لەسەر پارە.

یەکەم - خواستی هەنووکەیی واتە خواستی رۆژانە. واتە ئەو هێندە پارەیە کە بۆ مامەڵەکردنی شمەك و خزمەتگوزارییەکان پێویستە. بۆ نموونە مامەڵەی رۆژانە وەك کڕینی خواردەمەنی، جلوبەرگ، کڕینی بلیت و پێداویستییە رۆژانەکانی تر.

دووەم — خواستی پارە لەلایەن خەڵکان و کۆمپانیاکانەوە لەشێوەی پاشەکەوتکردندا. هەموو کەسێك یان کۆمپانیایەك هەوڵ دەدات. بڕێك لە پارەکەی پاشەکەوت بکات بۆ رۆژی رەش. یان لەپێناوی وەبەگەڕخستنی و دەستکەوتی سوود لەو پارەیە. بۆ نموونە ئەگەر کەسێك یان کۆمپانیایەك بڕی لە (٤٠٪)ی پارەکەی لەشێوەی پشك کڕیندا پاشەکەوت بکات، وەبڕی لە (٤٠٪)ی پارەکەی لەشێوەی کۆمپیالەدا. بەکاربهێنێت وە لە (٢٠٪)ی پارەکەی بە کاش لەبەردەستایە بۆ مامەڵەکردن. کەواتە ئەو کەسە یان کۆمپانیایە لە (٨٠٪)ی پارەکەی پاشەکەوت کردووە لەپێناوی بەدەستهێنانی سوود و قازانجی. بەشێوەیەکی گشتی سێ فاکتەری گرنگ کاریگەری راستەوخۆیان هەیە لەسەر خواستی پارە. ئەو فاکتەرانەش بریتین لە:-

نرخ، داهات، رێژەی سوودی قەرز.

نرخ:- کاتێك نرخی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان بەرز دەبێتەوە، ئەوا خواست لەسەر پارە زیاد دەکات بۆ ئەوەی پێویستییەکان جێبەجێ بکرێت، بەڵام کاتێك نرخ نزم دەبێتەوە. ئەوا خواست لەسەر پارە کەم دەبێتەوە, چونکە بۆ کڕینی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان بڕێکی کەمتر پارەی پێویستە.

داهات:- کاتێ داهاتی خەڵکی زیاد دەکات واتە خەرجی زیاد دەکات ئەمەش دەبێتە هۆی زیاد بوونی خواست لەسەر پارە، بەڵام کاتێك داهاتی خەڵکی نزم دەبێتەوە ئەوا بڕی خەرجییەکان کەم دەبێتەوە، ئەمەش دەبێتە هۆی کەم کردنەوەی خواست لەسەر پارە.

ڕێژەی سوودی قەرز:- کاتێك بڕی ڕێژەی سوودی قەرز بەرز دەبێتەوە ئەمەش دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی خواست لەسەر پارە, بەڵام کاتێك بڕی ڕێژەی سوودی قەرز نزم دەبێتەوە خواست لەسەر پارە زیاد دەکات. بەهەرحاڵ خواست لەسەر پارە سنوری نییە، چەند پارەمان هەبێت هەمیشە کەمە وە هەوڵ دەدەین پارەمان زیاتر هەبێت، بەڵام تەنهاخستنەڕوو سنووردارییەت بۆ پارە دادەنێن، لەبەر ئەم هۆیەشە پارە هەمیشە دەستاو دەست دەکات و لەیەکێکەوە دەچێت بۆ یەکێکی تر بەمەش پارە هەمیشە لە ئاڵوگۆڕ و سوڕدانەوەدایە وە هەر بەهۆی پارەوە سوڕە ئابوورییەکان لەگەڕدان.

یاسای سوڕانەوەی پارە

بۆ ئاسان کردن و باش تێگەیشتن لە یاسای سوڕانەوەی (ئاڵوویری) پارە هەوڵ دەدەین لەسەر نموونەی سوڕانەوەی پارە لە ئابووری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەساڵی (٢٠٠١) روون بکەینەوە.

گریمان لەساڵی (٢٠٠١) بری پارەی کاش گروپی (M-1) لە ئابووری ئەمەریکادا بریتی بووە لە (١,١) ملیار دۆلار. واتە تەنها بڕی (١,١) ملیار دۆلار لەماوەی ساڵی (٢٠٠١) بەکارهاتووە لەمامەڵەکردن (کڕین و فرۆشتن) لەبازاڕەکانی ئەمەریکادا. وە هەروەها ئێمە دەزانین کە کۆی هەموو مامەڵەکان (کڕین و فرۆشتن) لەساڵێکدا بریتییە لە سەرجەمی بەرهەمی نەتەوەیی. کەواتە پەیوەندی نێوان بارستەی پارە و تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی چییە؟ واتە پەیوەندی نێوان (M-1 وە G.N.P.) چییە؟

هەروەك باسمان لێکرد پارە هەمیشە لە جوڵەدایە و دەستاودەست دەکات لەلایەنێکەوە بۆ لایەنێکی تر جا ئەم جێگۆڕکێ یەی پارە و ئاڵوویرکردنی رەنگە هەزاران مامەڵەی پێ بکرێت رۆژانە. ئەم مامەڵەکردنانە لەماوەیەکی دیاریکراودا ساڵێك کۆدەکرێتەوە تاکو قەوارەی تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی پێوانە دەکرێت.

گریمان لەساڵی (٢٠٠١)دا تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی ئەمەریکا بریتی بووە لە (١٠) ملیار دۆلار، بەڵام بارستەی پارە بریتی بووە لە (١,١) ملیار دۆلار. کەواتە چەند جار پارە ئاڵوێرکراوە یان چەند جار پارە سوڕاوەتەوە تاکو کۆی بەرهەمی نەتەوەیی بگاتە قەوارەی (١٠) ملیار دۆلار. وەڵامەکەی ئاسانە (٩) جار. چونکە ئەگەر بڕی (١٠) ملیار دۆلار دابەش بکەین بەسەر بڕی (١,١) ملیار دۆلاردا یەکسانە بە (٩). ئابووریناسان بەم پرۆسەیە دەڵێن خێرایی سوڕانەوەی پارە.

خێرایی سوڕانەوەی پارە بریتییە لە تێکڕایی ئەو جارانەی (ژمارانەی) ئاڵوێری پارە لەلایەکەوە بۆ لایەکی تر لەماوەیەکی دیاریکراودا. خێرایی سوڕانەوەی پارە ژمێردەکرێت بەهۆی دابەشکردنی سەرجەمی بەرهەمی نەتەوەیی بەسەر بارستەی پارەدا واتە دابەشکردنی G.N.P. بەسەر (M-I) دا.

پرۆسەی خێرایی سوڕانەوەی پارە دەتوانین بەهۆی ئەم هاوکێشەیەی خوارەوە نیشان بدەین.

$$V=G.N.P / M\text{-}I$$

V: بریتییە لە خێرایی ئاڵوویری پارە.

M: بارستەی پارە.

G.N.P: تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی.

بێگومان پرۆسەی خێرایی سوڕانەوەی پارە لە ساڵێکەوە بۆ ساڵێکی تر دەگۆڕێت بەکاریگەری چەند فاکتەرێك.

کاتێك ڕێژەی سوودی قەرز بەرز بێتەوە، خێرایی سوڕانەوەی پارەش زیاد دەکات, چونکە بڕێك لە پارە دەبێت بە سەرمایەگوزاری، ئەوکاتە بارستەی پارە (M-I) کەم دەکات. بەڵام خێرایی سوڕانەوەی پارە زیاد دەکات بۆ ئەوەی قەوارەی تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی جێگیربێت.

کاتێك داهات بەرزدەبێتەوە، خێرایی سوڕانی پارەش بەرزدەبێتەوە چونکە خواست لەسەر پارە زیاد دەکات، ئەگەر خواست لەسەر پارە زیاد بکات، ئەوا جموجوڵی بارستەی پارەش زیاد دەکات بۆ دابین کردنی مامەڵەکانی (کڕین و فرۆشتن) لە هاوکێشەی خێرایی سوڕانەوەی پارە بۆمان دەرکەوت ئەگەر خێرایی سوڕانەوەی پارە زیاد بکات کاتێك بارستەی پارە نەگۆڕ بێت دەبێتە هۆی زیادبوونی تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی. ئەم پرۆسەیە بەم شێوەیە دەردەکەوێت و ژمێردەکرێت.

$$V\times \quad G.N.P=M$$

ئەم هاوکێشەیە پێناسەی ئەوەمان بۆ روون دەکاتەوە کە کۆی مامەڵەکردنەکان (کڕین و فرۆشتن) بریتییە لە قەوارەی تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی. ئەگەر ژمارەی نموونەکەی سەرەوەمان بخەینە جێگەی هێماکانی هاوکێشەکەی سەرەوە دەبینین.

١٠ مليار دۆلار = ١,١ مليار دۆلار × ٩

یاسای خێرایی سوڕانەوەی پارە، بەلای ئابووریناسانەوە ئەوەندە گرنگ بوو، بۆیە هەندێ لە ئابووریناسان توانیان لەسەر ئەو بنچینەیە تیۆریەکی ئابووری دابڕێژن کە پێی دەوترێت (مۆنیتاریزم).

فەرهەنگی ئابووری

مۆنیتاریزم:- ئەو تیۆرییە ئابوورییە کە بیرۆکەی سەرەکی بریتییە لەوەی بەهۆی کۆنترۆڵی بارستە پارەوە دەتوانرێت بارودۆخی ئابووری سەقامگیر بکرێت. ڕێبەرانی ئەم تیۆریە دەڵێن بەهۆی سیاسەتی بانکی ناوەندییەوە لەبواری دیاریکردنی ڕێژەی سوودی قەرز دەتوانرێت بەتەواوەتی کۆنترۆڵی چالاکییە ئابوورییەکان بکرێت.

تیۆری چەندێتی پارە (هاوکێشەی ئاڵوگۆڕکردن)

هەروەك دەزانین تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی (G.N.P) بریتییە لە سەرجەمی کۆی هەموو کاڵا و خزمەتگوزارییە بەرهەم هێنراوەکان و بەکارهاتووەکان. واتە تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی بریتییە لە نرخی بڕی هەموو شمەك و خزمەتگوزارییە بەرهەم هێنراوەکان.

P.Q= G.N.P

P- بریتییە لە نرخی هەموو کاڵا و خزمەتگوزارییە بەرهەم هێنراوەکان.

Q- کۆی بڕی کاڵا و خزمەتگوزارییە بەرهەم هێنراوەکان.

دامەزرێنەرانی تیۆری بیرۆکەی مۆنیتاریزم، لەسەر بنچینەی هاوکێشەکەی سەرەوە هاوکێشەی ئاڵوگۆڕکردنیان دروست کرد. کە بەهۆیەوە پەیوەندی نێوان بارستەی پارە، خێرایی سوڕانەوەی پارە و بڕ و نرخی شمەك و خزمەتگوزارییە بەرهەم هێنراوەکانیان دیاری کرد.

$$P \times Q = V \times M$$

M- بریتییە لە بارستایی پارە.

V- خێرایی سوڕانەوەی پارە.

P- تێکڕای نرخ.

Q- کۆی بڕی (قەوارەی) شمەك و خزمەتگوزارییە بەرهەمهێنراوەکان.

ئەگەر بە سەرنجەوە سەیری هاوکێشەکانی پێشوو بکەین دەبینین بیرۆکەی سەرەکی هاوکێشەی ئاڵوگۆڕکردن بریتییە لە یەکسانی هەردوو لاکەی هاوکێشەکە بە قەوارەی تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی (G.N.P).

بەیارمەتی هاوکێشەی ئاڵوگۆڕکردنەوە، ئابووریناسان تیۆری چەندێتی پارەیان داڕشت، بیرۆکەی ئەم تیۆریەش دەڵێت. ڕادەی نرخ بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بەستراوە بە بارستایی پارەوە (بڕی پارە). واتە ئەگەری بڕی پارە زیاتر بێت. بەهاکەی کەم دەبێتەوە, نرخەکانیش بەرزدەبنەوە بەپێچەوانەشەوە ئەگەر بڕی پارە کەم بێت بەهاکەی بەرزبێتەوە نرخەکانیش نزم دەبنەوە. ئەمەش هاوکێشەکەیە واتە هاوکێشەی تیۆری چەندێتی پارە.

$$Q/M \quad \times V = P$$

چی بکەین؟

دەمەوێت سەرنجی خوێنەر رابکێشم بۆ خاڵێکی گرنگ، لەنێوان ئابووریناساندا وتوویژ و بۆچوونی جیاواز هەیە لەکاریگەری خێرایی سوڕانەوەی پارە لەسەر بارودۆخی ئابووری. بێگومان تەنها بانکی ناوەندی بەهۆی دەسەڵاتی باڵای دارایی حکومەت. دەتوانێت کار بکاتە سەر خێرایی سوڕانەوەی پارە. هەندێ لە ئابووریناسان دەڵێن دەبێت بانکی ناوەندی بەشێوەیەکی رووکەش کۆنترۆڵی بازاڕی دارایی بکات و دەست نەخاتە پرۆسەی داوا وخستنەرووی دراو، پێویستە، ئەم کارە بەجێ بهێنرێت بۆیان و ڕێساکانی بازاڕ، تەنها بازاڕ دەتوانێت ئەو پرۆسەیە ڕێك بخات. بەڵام هەندێکی تر لە ئابووریناسان دەڵێن دەبێت بانکی ناوەندی بەشێوەیەکی تەواو فراوان کۆنترۆڵی بازاڕی دارایی بکات و بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ دەست بخاتە کاروباری بازاڕی داراییەوە وە بەهۆی ئەوەش کاربکاتە سەر خێرایی سوڕانەوەی پارە. بەهەرحاڵ هەردوو لایەنەکە بۆچونیان یەکە لەسەر دەست تێوەردانی بانکی ناوەندی لەسەر بازاڕی دارایی، بەڵام شێوە و سنوری ئەو دەستێوەردانە بۆتە هۆی ناکۆکی و جیاوازی بۆچوونەکان.

بەهەرحاڵ وەك لەپێشەوە بۆمان دەرکەوت ئەمڕۆکە فاکتەری خێرایی سووڕانەوەی پارە کاریگەرییەکی گەورەی هەیە لەسەر بارودۆخی ئابووری. وە هەروەها ئامرازێکە کە بەهۆیەوە دەتوانرێت کۆنترۆڵی نرخ و دیاردەی بێکاری هەڵاوسانی پێ بکرێت. بێگومان بەکارهێنانی ئامرازی خێرایی سوڕانەوەی پارە لە چارەسەرکردنی کەموکوڕی و تەنگەژە ئابوورییەکاندا دەبێت بەشێوەیکی زۆر پسپۆڕانە و زانستانە دوای لێکۆڵینەوەی ورد و درشت بکرێت. چونکی ئاکامەکەی گەلێك گیروگرفت و تەنگ و چەڵەمەی ئابووری و کۆمەڵایەتی لێ دەکەوێتەوە کە چارەسەرکردنیان کاتێکی زۆری دەوێت.

فەسڵی پانزەهەم

بانکی بانکەکان و سیستەمەکانی بانک

بانکەکان دامەزراوێکن یەکەمین پیشەیان دانی قەرزە بە خەڵکی یان بە پرۆژەکان، واتە دەزگایەکن سەوداگەری بەقەرزەکان دەکەن و هەروەها بازرگانی پێوە دەکەن.

ئەمڕۆکە بانکەکان رۆڵێکی گرنگ و دیار دەبینن لەپرۆسە و چالاکی ئابووریدا لە سەرتاسەری جیهاندا. بۆیە لەم فەسڵەدا هەوڵ دەدەین بەشێوەیەکی چڕوپڕ باس لە بانك و رۆڵی بانکەکان لە گەشەی ئابووری وڵاتدا بکەین، وە باس لەرۆڵی بانکی بانکەکان (بانکی ناوەندی) دەکەین.

چونکە بانکە ناوەندییەکان ئامرازێکی کاریگەرە بەدەست حکومەتەکانەوە بۆ کاریگەری لەسەر هەموو پرۆسە دارایی و ئابوورییەکانی دەوڵەت.

بانك وەك پێویستیەك!

سەرەتا هەندێ زانیاری دەربارەی بانکە ناوەندییەکان. بانکە ناوەندییەکان دامەزراوەیەکن کە پارەی نیشتیمانی دەردەکەن و سەرەوکاری کاروباری دەکەن، لەلایەکی تریشەوە کردەکانی دڵنیایی و سەرافی بەجێ دەهێنن و سەرپەرشتی رامیارییان دەکەن تا گونجاوتر بێت لەگەڵ ئابووری وڵاتدا، ئەمڕۆکە گرنگی بانکە ناوەندییەکان لەوەدایە شان بەشانی ئەوەی کە پارە دەردەکەن بەڵکو رۆڵی بانکی بازرگانیش دەگێڕن. ئەمەش وای کردووە کە بانکە ناوەندییەکان باڵاترین شوێنیان هەبێت لە رژێمی بانکیدا. لەهەرە ئەرکە گرنگەکانی بانکی ناوەندی.

- ئەرکی دەرکردنی پارەیە.
- ئەرکی سەرافی میرییە.
- ئەرکی سەرافی بانکەکانە.

بەهۆی ئەم ئەرکە گرنگانەوە بانکە ناوەندییەکان دەتوانن بەشێوەیەکی راستەوخۆ ئەرکی رێکخستنی پارە لێدان و رێکو پێکی و خەرجکردن بخەنە ئەستۆی خۆیان. وە هەروەها بانکە

ناوەندییەکان یارمەتی داپۆشەری دراوەکان دادەنێن، وە پشتگیری دەستاودەست کردنی وەرگرتنی لە بازاڕەکاندا دەکات تاوەکو نرخ و کرێ و داهات و رادەی ئابوورییەکان چەسپاو و نەگۆڕاو بن.

وە هەروەها بانکە ناوەندییەکان کۆمەڵێکی زۆر کارگوزاری پێشکەش بەحکومەت و دام ودەزگا هەمەجۆرەکانی دەکات. جگە لەمانە بانکی ناوەندی بەهۆی دەسەڵاتی باڵایەوە سەرپەرشتی هەموو بانکەکان دەکات و ئاراستەیان دەکات، بەهۆی سیاسەتی دارایی و قەرزییەوە کاریگەری راستەوخۆ دەکاتەسەر سیاسەتی بانکەکانی تر.

لەبەر گرنگی بانکی ناوەندی و رۆڵی کاریگەری لە روداوە ئابوورییەکاندا سەرۆك لیژنەی باڵای بانکی ناوەندی لەلایەن بەرزترین دەسەڵاتی دەوڵەتەوە کاندید دەکرێن و پەرلەمان رەزامەندیان لەسەر دەدات وە ماوەی کارکردنیان لەزۆربەی وڵاتەکاندا بریتییە لە (١٢) ساڵ. جگە لەو ئەرکە بنچینیانەی سەرەوە بانکە ناوەندییەکان ئەمڕۆکە واتە قۆناغی جیهانگیریدا چەند ئەرکێکی گرنگی تر جێبەجێ دەکەن، چونکە جگە لە ئەرکە ئابووری و داراییەکان ئەرکی دارشتنی سیاسەتی دارایش بە بانکە ناوەندییەکان سپێردراوە.

بانکە ناوەندییەکان ئەمڕۆکە کۆمەك و یارمەتی هەموو سیستەمە داراییەکانی حکومەت دەکات وە هەروەها کۆمەك و یارمەتی بانکە تایبەتی و بازرگانییەکانی دەکات لە ستراتیژیەتی کارکردنیاندا. وە هەروەها ئاگاداری دانیشتوان دەکاتەوە لە گۆڕانکارییە داراییەکانی جیهانی و ئاکامەکانیان بۆ سەر دانیشتوان.

وە هەروەها بانکی ناوەندی سنورداریێتی مامەڵەکردن بە دراوە قورسەکان دەستنیشان دەکات و کۆنترۆڵی حەواڵەکانی وەزارەتی دارایی لە دانەوەی قەرزی ناوەکی و دەرەکی حکومەت دەکات. جگە لە ئەرکی چاودێری کردن و پێشنیاز و پلان و نەخشەکێشانی ئابووری بانکی ناوەندی وەك یەکەیەکی گرنگ بەشداری دەکات لە ئەرکە بازرگانی و داراییەکاندا بەتایبەتی بەشداری راستەوخۆی بانکی ناوەندی لە بۆرسەکاندا وەك کڕیار و فرۆشیاری، کاغەزی بەنرخ و کڕین و فرۆشتنی داروی قورس بۆ ئەوەی رێگە لە گۆڕانی کتوپڕی گۆڕانی پارەی نەتەوەیی بە پارە بیانییەکان کۆنترۆڵ بکات.

فەرهەنگی ئابووری

بانکی بانکەکان Bankers Bank :

ئەو بانکەیە کە بەپیشەی بانکی ناوەندی یان بانکی دەوڵەت هەڵدەستێ، بەهۆی ئەو پایە بەرزەی کە لەلایەن میرییەوە هەیەتی کە لە رووی نەخت و دارایی و ئابوورییەوە ئەو

مافەی دراوەتێ کە سەرپەرشتی هەموو بانکەکان بکات و سپاردەیان لێ وەرگرێ و قەرزیش بداتە بانکەکان کردەی پاکۆکاریش لە نێو بانکەکاندا بەجێ بهێنێ، بۆیە (بانکی بانکەکان)ی پێ دەگوترێ.

کەمێك دەربارەی بانك

بەشێوەیەکی گشتی سیستەمی بانك لە هەموو ولاتێکدا وەك یەکە وە لەسەر چەند بنچینە و ڕێسایەکی دیاریکراو و ستاندارد دامەزراوە.

بانکی ناوەندی خۆی وەك یەکەیەك بەشدارە لە پرۆسەی ئابووری ولات پێویستی بە پاشەکەوت کردنی بڕێك لەپارەی پارێزراو هەیە. بێگومان بەپێی یاسا ئابوورییەکان بڕی ئەو پارەیەی کە لە ولاتێکدا هەیە لەیەك کاتدا هەمووی بەکارناهێنرێت و خەرجی ناکرێت.

بۆ نمونە گریمان لەبانکەکاندا بڕی (١٠) ملیۆن دۆلار پاشەکەوت کراوە بریتین لە پاشەکەوتی خەلکی و کۆمپانیاکان و دەزگا حکومییەکان,...هتد. لەڕۆژێکدا ڕەنگە تەنها بڕی (١) ملیۆن دۆلار رابکێشرێت لەلایەن خەلکییەوە، کەواتە بڕی (٩) ملیۆن دۆلار لەبانکەکاندا دەمێنێتەوە، ئەوسا بانك دەتوانێت بەئاسانی بەو بڕە پارەیە قەرز بدات بەخەلکی و کۆمپانیاکان (بەشێوەیکی گشتی هەموو بانکەکان ئەو پارەیەی کە لەسەر حسابەکاندا پاشەکەوت کراون بەکاردەهێنێت بۆ قەرزدان واتە بەکار هێنانی پارەی خەلکی، وە بانکەکانیش بەهۆی ئەم پرۆسەیەوە قازانجی تایبەتی خۆیان دەکەن) هەرچەندە هەموو دەزانین کە بانك پارەکانمان بەکار دەهێنێت، بەلام هەموومان ڕەزامەندین بەو کارە, چونکە رۆژێك لە رۆژان خۆشمان پێویستمان بەو قەرزە دەبێت، بۆ متمانەیی و پاراستنی پارەی یاوەرەکانی بانك، بانکی ناوەندی بەشێوەیەکی هەمیشەیی کۆنترۆلی پرۆسەی قەرزدان لەلایەن بانکەکانەوە دەکات.

هەموو بانکێك پێویستی بڕێك لە سەرمایەکەیان بارمتە بکەن لە بانکی ناوەندیدا ئەم بڕە لە ولاتێکەوە بۆ ولاتێکی تر دەگۆڕێت هەندێ جار دەگاتە (٢٥٪)ی سەرمایەی جێگیری بانك. بەهۆی دیاریکردنی ڕێژە و بڕی بارمتە لەلایەن بانکی ناوەندییەوە. حکومەت دەتوانێت کۆنترۆلی بارودۆخی ئابووری بکات. ئەگەر هاتوو بڕی بارمتە بەرزبوو ئەوا توانای قەرزدان لەلایەن بانکەکانەوە کەم دەبێتەوە، چونکە بڕی پارە کەم دەبێتەوە ئەمەش کار دەکاتە سەر گەشەکردنی ئابووری و حکومەت بەهۆیەوە دەتوانێت چارەسەری دیاردەی هەلاوسان بکات. بەپێچەوانەشەوە کاریگەریی و ئاکامی پێچەوانە دەبێت.

بانك : Bank بانکەکان دامەزراوێکن یەکەمین پیشەیان دانی قەرزە بە خەلك یان پرۆژەکان، واتە دەزگایەکن سەوداگەری بەقەرزەکان دەکەن و هەروەها بازرگانی پێوەدەکەن. بانکەکان بەم شێوەیەی ئێستایان لەچەند سەدەیەکی درێژەدا پەیدابوون. بانکەکان لەسەدەکانی ناوەڕاستدا لە کۆمەلێك پارەگۆڕ پەیدابوون کە بەگۆڕینەوەی پارەی کانزا لەگەل یەکتردا خەریك بوون بە دەست خۆشانەیەکی کەم لەبڕی ئالوگۆڕکردنی پارە بۆ وردە و چەندجارەی، هەروەها گۆڕینەوەی دراوی بیانی بە دراوی ناوخۆیی.

کاتێك بازرگانی فراوان بوو لە شارە گەورەکان و بەندەرەکاندا بانکەکانیش گورجوگۆل بوون بەتایبەتی کاتێك کە بانکەکان دەستیان کرد بەوەرگرتنی پارە و سپاردەکانی بازرگانەکان لەسەدەی شانزەهەم بەدواوە کردەی پارە سپاردن گۆڕا بە قەرزدان لە پارە سپێردراوەکانی بازرگانەکان ئەم دوو کردەیە لەو دوو سەدەی دواییەدا بوونە هۆی پەیدابوونی کردەکانی دیکەی بانك کەئەمڕۆ دەزانێن وەك داشکاندن و بڕواپێدان و کردەکانی دیکەی بڕواپێدان و سەرافی کە ئەمڕۆ دەکرێن.

بانکەکان بەپێی سروشتی کارەکانیان بۆ چەند جۆرێك دابەش دەکرێن لەهەرە گرنگەکانیان لەخوارەوە دەدوێین.

- بانکی بڕواپێدان Credit Bank :

ناوێکی جێگرە بۆ بانکی بازرگانی (Commercial Bank) یان بانکی هاوبەش (Joint Stock Bank).

- بانکی پاشەکەوتیی Saving Bank:

ئەم بانکە هەول دەدات کردەی پاشەکەوتی گورجوگۆل بکات و دنەدەری پاشەکەوت کران بێ بۆ زیادکردنی پاشەکەوتەکانی و بەکارهێنانیان لەزۆر بواری ئابووریدا.

- بانکی وەبەرهێنان Investment Bank :

جۆرێکە لە دەزگاکانی بازاڕی دارایی کە بەکۆکردنەوەی پارەی بەشدارەکان تیایدا و هەروەها هی قەرزدەرەکان لەهەلگرانی قەوالە هەلدەستێت، پاشان ئەم پارانە لەکڕینی پشك و قەوالەی پرۆژەکانی تردا بەکاردێت، بۆ ئەوەی لەدوا رۆژدا بەنرخێکی بەرزتر بفرۆشێتەوە.

- بانکی دەرچواندن Bank of Lssuse :

ئەو بانکەیە مافی دەرکردنی کاغەزی نەختینە (کاغەزی بانکنوت)ی هەیە، هەروەها پێشی دەگوترێت (بانکی ناوەندی) یان بانکی بانکەکان.

- بانکە دێهاتییەکان Country Bank :

ئەو بانکەیە کە لە دەرەوەی شارەکاندا دروست دەرکێ، واتە لەناوچە دێهاتییەکاندا.

- بانکە ناوچەییەکان Regional Bank :

مەبەست لە دروستکردنی ئەم بانکە، پێشکەشکردنی کۆمەکە بۆ ئەو ولاتانەی کە تیایدا بەشدارن، وەك بانکی پەرەپێدانی ئەمریکایی و بانکی پەرەپێدانی ئاسیایی و بانکی پەرەپێدانی ئەفریقایی، ...هتد.

- بانکی بازرگانیی دەرەکی Bank Of Foreign Trade :

دەزگایەکی نەختینە بە کۆکردنەوەی پارە بۆ ماوەیەکی کورت هەڵدەستێ، ئەویش بەمەستی پارەدارکرنی بازرگانی دەرەکیی.

- بانکی بازرگانی Commercial Bank :

ئەرکی بنەڕەتی ئەم بانکانە وەرگرتنی پارەیە بەشێوەی سپاردە بەرامبەر بەسوودێکیان بەبێ سوود لە هەندێ کەس، دوایی هەندێ لەم پارانە بەقەرز دەداتە کەسانی دیکە بەرامبەر بەسوودێکی تر.

ئەم ئەرکە تووشی گۆڕان بووە لەگەڵێك بواری بازرگانی سەڕافیدا و گورجوگۆڵ و جێگیر بووە، وەك وەبەرهێنانی پارە بۆ ماوەیەکی کورت لە کردەکانی داشکاندن و پێشەکی پێدانی جۆراوجۆر، کردنەوەی بڕواپێدان و کاری سەڕافی و بازرگانی بە واتایەکی کورت، ئەم بانکانە بازرگانی بەپارەی سپێردراوەکانەوە دەکات بە مەبەستی وەبەرهێنانی لەکردەکانی بانك و بڕواپێدانی ماوەکورتدا.

- بانکی هەناردن و هاوردن Export & Import Bank :

ئاژانسێکی میرییە لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، مەبەستەکەی هاندانی بازرگانی دەرەکییە لە رێگەی بەخشینی بڕوا پێدان بە ولاتە بیانییەکاندا.

- بانکی تایبەتی Private Bank :

ئەو بانکەیە کە خاوەنەکەی کەسێك یان بەشدارگەیەك یان کۆمەڵەیەکی هەرەوەزی بێت و سەوداگەری بەسپاردە و بڕواپێدان بکات.

- بانکی داشکاندن Discount Bank:

ئەو بانکەیەکە بەکردەی بڕواپێدانی ماوەکورت هەڵدەستێ، وەك داشکاندنی کاغەزی بازرگانی.

- بانکی پیشەسازی Industrial Bank :

ئەو بانکەیە بە هەموو کارەکانی بانکە بازرگانییەکان هەڵناسێ، بەڵکو بە بەخشینی قەرز بە پڕۆژە پیشەسازییەکان (بەتایبەتی بچووکەکان) هەڵدەستێ، ئەویش بەمەبەستی یارمەتیدان لە کڕینی ئامێر و کەرەستەی خاوو...هتد.

- بانکی خانووبەرە Mortgage Bank :

جۆرێکە لەدەزگاکانی بازاڕی دارایی کە بە کۆکردنەوەی پارە هەڵدەستێ لەڕێگەی دەرچوواندنی قەواڵەی بارمتەکراو بەپارەی رەهنی خانووبەرەی وێڕای پێشەکی پێدانی ماوە درێژ بۆ دروستکردنی و فراوانکردنی و چاککردنەوەی خانووبەرە.

- بانکی پاکۆکاری Clearing Bank :

ئەو بانکەیە کە سەوداگەری بەڕێکخستنی قەرزەکان و باکۆکردنیان لەگەڵ بانکە جیاوازەکانی دیکەدا دەکات، ئەویش لەڕێگەی ئالوگۆڕکردنی چەك و کۆمپیالە و کۆککردنی قەرزێك بەقەرزێکی دیکە. وە بانکی پاکۆکاری ناوێکی جێگیرە بۆ بانکی بازرگانی.

- بانکی سپاردە Deposit Bank :

پەیداکردنی سپاردە یەکێکە لە ئیشە سەرەکییەکان و گرنگەکانی بانکی بازرگانی، بەڵکو بەو ئیشە بانکە بازرگانییەکان لە بانکەکانی دیکە جیادەکاتەوە. بانکی بازرگانی سپاردەکانی سەوداکاران وەردەگرێت لەپاشاندا ئەم سپاردانە دەخاتە ئیشەوە کە ئەمەش دەبێتە هۆی خولقاندنی سپاردەی تازە.

جموجۆڵ و چالاکی پارە

هەروەك لەپێشەوە باسمان لێکرد بانکی ناوەندی چەند ئامرازێکی بەدەستەوەیە بۆ کاریگەریکردن لە بارودۆخی ئابووری ولاتدا. ئێستا باس لە سێ ئامرازی گرنگ دەکەین کە بانکی ناوەندی بەهۆیانەوە کاریگەریەکی راستەوخۆ دەکاتە سەر رێکوپێك کردنی و ئاراستەکردنی بازاڕی دارایی.

- کارکردن لە بازاڕی سەربەستدا.
- گۆڕینی رێژەی سوودی قەرز.
- گۆڕینی بڕی بارمتە.

ئێستا هەریەکە لەم ئامرازانەی سەرەوە بەجیاجیا روون دەکەینەوە.

- کارکردن لەبازاڕی سەربەستدا:

بریتییە لە چاکی کڕین و فرۆشتنی کاغەزی بەنرخی حکوومی لەڕێگەی بانکی ناوەندییەوە. چونکە کڕین و فرۆشتنی کاغەزی بەنرخ لە (بۆرسەکان)دا سەربەستە، بەڵام بۆ کۆنترۆڵ کردنی بازاڕی دارایی حکوومەت لە ڕێگەی بانکی ناوەندییەوە ڕۆژانە بەشداری دەکات لە مامەڵەکردنی بۆرسەکاندا، چونکە حکوومەتیش هەمیشە پێویستی بەپارەیە بۆ ئەوەی پرۆگرام و خەرجییە گشتییەکانی بەئەنجام بگەیەنێت. مەبەست لە کڕین و فرۆشتنی کاغەزی بەنرخ چییە؟ وە چۆن کار دەکاتە سەر بارستایی پارە؟

کاتێ بانکی ناوەندی کاغەزی بەنرخی حکوومی دەفرۆشێت. ئەوا بانکەکانی تر بە بڕی بەهای ئەو کاغەزە بەنرخانە پارەیان کەم دەبێتەوە.

واتە پارەیەکی زۆر لەسەر حسابی بانکی ناوەندی کەڵەکە دەبێت. کەواتە توانای دانی قەرز لەلایەن بانکەکانەوە کەم دەبێتەوە ئەنجامەکەشی کەم کردنەوەی بارستەی پارە و خێرایی سوڕانەوەی پارەیە. ئەم پرۆسەیەش باشترین چارەسەرکردنە بۆ نەهێشتنی هەڵاوسان. بەڵام کاتێك بانکی ناوەندی دەست دەکات بە کڕینی کاغەزی بەنرخ، ئەوکاتە بانکەکان دەتوانن قەرز بدەن بە یاوەرەکانیان (قەرزی کورت خایەن و قەرزی درێژ خایەن). واتە خێرایی سوڕانەوەی پارە زیاد دەکات و ئابووری بەرەو گەشەکردنی دەڕوات.

مامەڵە و سەوداکەری لەبازاڕی سەربەستدا (بۆرسەکاندا) کارێکە هەموو ڕۆژێك دووبارە دەبێتەوە. ئەوەتا هەندێ جار لەشاشەی تەلەفزیۆنەکانەوە دەبینین کە چەرچییەکان لە گۆڕەپانێکی گەورەدا کۆدەبنەوە و هەریەکە دەست بەرز دەکاتەوە و خەریکی تەلەفۆن کردن و چاودێری شاشەکانی کۆمپیوتەرەکان دەکەن.

هەموو ئەو دەڵاڵانە پسپۆڕانە خەریکی کڕینی و فرۆشتنی کاغەزی بەنرخن. بۆ کۆمپانیا و دەزگا داراییەکان بە جموجۆڵ و چالاکی بۆرسەکان ئابووریناسان دەتوانن بارودۆخی ئابووری وڵاتەکان یان کەرتە ئابوورییەکان دیاری بکەن.

فەرهەنگی ئابووری

بۆرسە Bourse : وشەیەکی فەرەنسییە مانای بازاڕی ئاڵۆگۆڕکردن یان گۆڕین دەگرێتەوە، وەك گۆڕینی پشك و قەواڵە (کاغەزی بەنرخ) بەناوبانگترین بۆرسەی جیهانی بۆرسەی نیویۆرك، تۆکیۆ، پاریس و فرانکفۆرتە.

- گۆڕینی ڕێژەی سوودی قەرز:

پلان و نەخشەکێشانی ستراتیژی بانکی ناوەندی یە کە بەهۆیەوە بڕی سوودی قەرز لە وڵاتدا دیاری دەکات. بەم شێوەیە بانکی ناوەندی دەتوانێت سنورێکی دیاریکراو دابنێت بۆ دانی قەرز لەلایەن بانکەکانەوە بە یاوەرەکانیان.

بانکی ناوەندیش لەلای خۆیەوە قەرز دەدات بە بانکەکانی تر بەرامبەر بارمتە و متمانەیەکی دیاری کراو کە زیاتر بریتییە لە (کاغەزی بەنرخ)، بێگومان بڕی ڕێژەی سوودی قەرز لەلایەن بانکی ناوەندییەوە بۆ بانکەکانی تر نزمترە لەچاو ڕێژەی سوودی گشتی. وە هەروەها بانکی ناوەندی چاودێری تەواوی جموجۆڵی پارە دەکات لەڕێگەی قەرزدانەوە. بانکی ناوەندی دەزانێت بارستایی پارە چەندە و چۆن کۆنترۆڵی بکات.

فەرهەنگی ئابووری

چەرچیی، دەلاڵ Broker :

ناوەنگیرێکە لەنێوان کڕیار و فرۆشیار لە بازاڕێکدا، وەك چەرچیی کاغەزی دارایی و چەرچیی بیمەکردن و چەرچیی داشکاندن، بەرامبەر، بە دەست خۆشانەیەك کەپێی دەگوترێ (دەڵاڵی یان چەرچێتی).

چەرچیی لە بازاڕی پارەدا ئەو کەسەیە کە کارەکەی تەنها بەیەك گەیاندنی ئەو بانکانەی کە پارەیەکی زیادیان هەیە دەیانەوێت بەقەرزی بدەن بەو دەزگایانەی کە ئارەزووی قەرزکردنیان هەیە.

بەڵام چەرچیی داشکاندن ئەو کەسەیە کە کارەکەی تەنها بەیەك گەیاندنی ئەو کەسانەی کە کاغەزی داراییان هەیەو دەیانەوێت بیفرۆشن و ئەو کەسانەی کە ئارەزووی کڕینیان هەیە.

چەرچیی بۆرسەش ئەو کەسەیە کە کارەکەی تەنها بەیەك گەیاندنی ئەو کەسانەی کە ئارەزووی کڕینی پشك و قەواڵەیان هەیە لە بۆرسەی کاغەزی داراییدا (بازاڕی سەرمایە) و ئەو کەسانەی کە ئارەزووی فرۆشتنیان هەیە.

- گۆڕینی بڕی بارمتە (پاشەکەوت کردن):

بانکی ناوەندی لەسەر بنچینەی یاسای تایبەتی، بڕ و قەوارەی پارەی پاشەکەوت کراو بۆ بانکەکانی تر دیاری دەکات. بێگومان ئەو ڕێژەیە لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر دەگۆڕێت, بەگشتی ئەو ڕێژەیە لەنێوان (١٠٪ هەتا ٢٥٪) دەبێت. بەم شێوەیە بانکی ناوەندی دەتوانێت کاریگەری ڕاستەوخۆ بکاتە سەر خێرایی سوڕانەوەی پارە. هەندێ جار بانکەکان ناتوانن

مەرجەکانی ڕێژەی پاشەکەوت کردن جێبەجێ بکەن، ئەمەش دەبێتە هۆی ناپووتی (ئیفلاسی) بانکەکە و زەرەر و زیانی یاوەرەکانی، بۆیە لە هەندێ ولاّتدا ڕێگە بە بانکەکان دەدەن قەرزی دەرەکی وەربگرن یان بانکی هاوبەشی لەگەڵ بانکە بیانییەکان دابمەزرێنن بێگومان ئەم جۆرە ڕێ پێوانە لایەنی پۆزەتیڤ و لایەنی نێگەتیڤی هەیە. تاکو ئابووری و دارایی ولاّتێك بەهێز و مەتین نەبێت ڕێدان بەهاتنی بانکە بییانییەکان ئاکارێکی زۆر نێگەتیڤانەی دەبێت, چونکە بڕێکی زۆری بارمتەی پارە دەچێتە دەرەوەی ولاّت ئەمەش دەبێتە هۆی کەم کردنەوەی خێرایی سوڕانەوەی پارە واتە دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی.

فەرهەنگی ئابووری

بانکی ناوەندی Central Bank : ئەو دامەزراوەیە کە پارەی نیشتمانی دەردەکات. سەروەکاری کاروباری دەکات و لە لایەکی تریشەوە کردەکانی بڕواپێدان سەڕافی بەجێ دەهێنێت و سەرپەرشتی رامیارییەکانیان دەکات بەمەبەستی:

– جێگیرکردنی دراو هێنانەوەی یان ساغ کردنەوەی هاوسەنگی ناوەکی و دەرەکی لە ڕێگەی:
+ پارە دەرکردن.
+ بەڕێوەبردنی پاڵپشتەی دەوڵەت لە زێڕ و جڕ و جیازی بیانی.
+ دانانی سیاسەتی گۆڕینی دەرەکی و چاودێری کردنی پلانی پارەی بیانی.
+ ڕێکخستن و پلاندانان بۆ بڕواپێدان و چاودێری کردنی سەڕافی و دەزگا داراییەکانی.
+ بەشداری کردن لە چارەسەرکردنی هەڵبەز و دابەزی نەختی و دارایی.
– هاوبەشی لە خێراکردنی گەشەی ئابووری و بەرزکردنەوەی ئاستی گوزەران بە زۆرکردنی دەرامەتە نەختینەکان و داراییەکانی پێویست بۆ پلانی پەرەپێدان.

دروستکردنی پارە

چۆن پارە دروست دەکرێت؟ مەبەست لە دروستکردنی پارە چاپکردنی پارە نیە بەڵکو مەبەست لە زیادکردنی بارستایی پارەیە. هەروەك باسمان لێکرد ئەرکی سەرەکی بانکەکان دانی قەرزە بە یاوەرەکانیان لەپرۆسەی قەرزداندا پارە دروست دەبێت. دوای جێبەجێ کردنی بڕیارەکانی بانکی ناوەندی لەلایەن بانکەکانەوە (مەبەستمان بڕیاری بڕی پاشەکەوتکردنی پارەیە لە بانکی ناوەندی).

ئەوکاتە بانکەکان بە ڕێژەی سودێکی دیاریکراو دەتوانن قەرز بدەنە یاوەرەکانیان.

لە پراکتیکدا بانکەکان هەندێ جار هەمان بڕی پارە چەند جارێك دەدەن بەقەرز بەچەند یاوەرێکی جیاجیا، ئەمەش پێی دەڵێن فێڵ و فرت و نهێنی بانکەکان، چونکە بەپێی یاساکانی بانکی ناوەندی هیچ بەربەستێك نییە لەبەردەم ئەم جۆرە مامەڵەکردنانەدا بێگومان وەرگرتنی ڕێژەی سوودی قەرز سەرچاوەی سەرەکی دەستکەوت و داهاتی بانکەکانە، بۆیە دانی قەرز بەهەمان بڕی پارە چەند جارێك، ئەوەندە جار بڕی سوودی قەرز زیاد دەکات بۆ بانکەکان.

لە خوارەوەدا هەوڵ دەدەین چۆنیەتی دروستکردنی پارە لە بانکەکان روون بکەینەوە.

گریمان بانکی (X) (10000) دۆلاری پاشەکەوتکراوی یاوەرەکانی لەسەر حسابەکانی کەڵەکە کردووە. بەپێی یاسای بانکی ناوەندی بانکی (X) پێویستە ڕێژەی (١٠٪)ی پارەکانی بارمتە بکات لەسەر حسابەکانی بانکی ناوەندی کەواتە بانکی (X) تەنها بڕی (٩٠٠٠) دۆلار دەتوانێت بدات بە قەرز بە یاوەرەکانی ئەوکاتە باڵانسی بانکی (X) بەم شێوەیە دەبێت:

قەرزدەر (دۆلار)	قەرزدار (دۆلار)
بڕی پاشەکەوت ١٠٠٠	٠
بڕی قەرز ٩٠٠٠	١٠٠٠٠ پارەی پاشەکەوتکراو

گریمان کۆی بارستەی پارەکان لە ولاّتدا بریتییە لە (١,٢) ملیۆن دۆلار لەو پارەیە بڕی (١) ملیۆن دۆلار بەشێوەیەکی پاشەکەوتکراو لەسەر حسابی بانکەکاندایە، وە بڕی (٢٠٠) هەزار دۆلار لەشێوەی کاشە بابزانین (پێکهاتەی) بارستەی پارە چی بەسەر دێت.

بارستەی پارە (دۆلار)	
بڕی پارەی پاشەکەوتکراو	١٠٠٠٠٠٠
بڕی پارەی کاش	٢٠٠٠٠٠
بارستەی پارە	١٢٠٠٠٠٠

گریمان یەکێك لە یاوەرەکانی بانکی (X) بڕی (١٠٠٠) دۆلار پاشەکەوت دەکات وە بەرامبەر ئەو بڕە کۆمپیالە لە بانك وەردەگرێت. ئەوکاتە باڵانسی بانکی (X) بەم شێوەیە دەبێت:

قەرزدەر (دۆلار)		قەرزدار (دۆلار)
بڕی پاشەکەوت	٢٠٠٠	٠
بڕی قەرز	٩٠٠٠	١١٠٠٠ پارەی پاشەکەوتکراو

ئەوکاتە بارستەی پارە بەم شێوەیەی لێ دێت:

بارستەی پارە (دۆلار)	
بڕی پارەی پاشەکەوتکراو	١٠٠١٠٠٠
بڕی پارەی کاش	١٩٩٠٠٠
بارستەی پارە	١٢٠٠٠٠٠

ئەگەر بە وردی سەیری نموونەکەی سەرەوە بکەین دەبینین بارستەی پارە (M-1) ناگۆڕێت تەنها پێکهاتەکەی گۆڕاوە. (١٠٠٠) دۆلاری یاوەری بانکی (X) لە شێوەی پارەی کاشەوە چۆتە شێوەی پاشەکەوتکردن. واتە پاشەکەوتی بانکی (X) زیادی کردووە بەو بڕە پارەیە. بانك بەرامبەر ئەو پاریە کۆمپیالە دەدات بە یاوەرەکەی. ئەوکاتە بارمتەی بانکی (X) لە بانکی ناوەندی دەبێت بە (١١٠٠) دۆلار، کەواتە لەو (١٠٠٠) دۆلارە (٩٠٠) دەمێنێتەوە کەواتە بانکی (X) دەتوانێت بڕی (٩٠٠) دۆلار بدات بەقەرز بە یاوەرێکی تری وە بەرامبەری ئەمەش قازانجی سوود وەرگرێت.

ئەوکاتە پێکهاتە و بالآنسی بانکی (X) بەم شێوەیەی لێ دێت:

قەرزدەر (دۆلار)		قەرزدار (دۆلار)
بڕی پاشەکەوت	٢٠٠٠	٠
بڕی قەرز	٩٩٠٠	١١٩٠٠ پارەی پاشەکەوتکراو

ئەوکاتە بارستەی پارە بەم شێوەی لێ دێت:

بارستەی پارە (دۆلار)	
بڕی پارەی پاشەکەوتکراو	١٠٠١٩٠٠
بڕی پارەی کاش	١٩٩٠٠٠
بارستەی پارە	١٢٠٠٠٠٠

کەواتە بەهۆی جموجوڵی پارەوە لەنێوان قەرزدەر و قەرزاردا (بانکی یاوەرەکانی) بارستەی پارە بە بڕی (٩٠٠) دۆلار زیادی کردووە. کەواتە بەهۆی ئەم پرۆسەیەوە بڕی (٩٠٠) دۆلار پارە دروست کراوە.

ئێستا هەوڵ دەدەین بزانین بڕی پارەی دروستکراو چی بەسەر دێت.

بێگومان یاوەری بانکی (X) کە قەرزی وەگرتووە بە بڕی (٩٠٠) دۆلار ئەو قەرزەی وەرگرتووە بۆ جێبەجێکردنی پێویستییەکانی. گریمان قەرزار بە بەهای (٩٠٠) دۆلار پێویستییەکانی ناوماڵ دەکرێت وە بەشێوەی چەك ئەو پارەیە دەدات بە کۆمپانیا فرۆشیارەکە. ئەوکاتە کۆمپانیاکە ئەو چەکە (کۆمپیالەیە) دەدات بە بانکەکەی خۆی بانکی (Y)، ئەوکاتە بانکی (Y)، ئەو کۆمپیالەیە پێشنیازی بانکی (X) دەکات, بانکی (X) دەبێت ئەو بڕە پارەیە ڕەوانەی بانکی (Y) بکات.

کەواتە بالآنسی بانکی (X) بەم شێوەیەی لێ دێت:

قەرزدەر (دۆلار)		قەرزدار (دۆلار)
بڕی پاشەکەوت	١١٠٠	٠
بڕی قەرز	٩٩٠٠	١١٠٠٠ پارەی پاشەکەوتکراو

بەڵام بالآنسی بانکی (Y) بەم شێوەیەی لێ دێت:

قەرزدەر (دۆلار)	قەرزدار (دۆلار)
بڕی پاشەکەوت + ٩٠٠	١١٠٠٠ پارەی پاشەکەوتکراو

جارێکی تر دەبینین پرۆسەی جموجۆڵی پارە لەنێوان بانکەکاندا کار ناکاتەسەر باسـتایی پارە. کاتێـك بـانکی (X) بـڕی (٩٠٠) دۆلار ئاڕاسـتەی بـانکی (Y) دەکـات. ئەوکاتـە یـاوەری بـانکی (X) کـە قـەرزی بـە بـڕی (٩٠٠) دۆلار وەرگرتـووە دەبێـت بـەپێی پەیوەستنامەی قەرزی لەماوەیەکی دیاریکراودا قەرزەکەی لەگـەڵ رێـژەی سـوودی قـەرزدا بیگەڕێنێتەوە بۆ بانکی (X).

وەك لە نموونەکەی سەرەوەدا دەبینین بـڕی (٩٠٠) دۆلار چـۆتە سـەر حـسابی بـانکی (Y) ئێستا بابزانین چی لەو پارەیە دێت.

بانکی (Y) بەهۆی پاشەکەوتی (٩٠٠) دۆلار لەسەر حسابەکەی دەتوانێت قەرز بـدات بـە یاوەرێکی تر بە بڕی (٨١٠) دۆلار. لەم حاڵەتەدا بارستایی پـارەش دەگۆڕێـت. ئـەم پرۆسـەیە بەردەوام دەبێت تاکو دەگاتە حاڵەتی هاوسەنگی. خاڵی هاوسەنگی ئەوکاتـە روودەدات ئەگـەر هاتوو بانکەکان ئیتر پارەی پاشەکەوت کراویان نەمێنێت لەسەر حسابەکانیان, چـونکە ئەگـەر پاشەکەوت نەبێت ناتوانن قەرز بدەن بە یاروەرەکانیان.

لە نموونەکەی پێشوودا خاڵی هاوسەنگی ئەوکاتە روودەدات ئەگـەر هـاتوو بەرامبـەر هـەر دۆلارێك (١٠) دۆلار پاشەکەوت بکرێت. چونکە بـڕی بارمتـە بریتییـە لـە (١٠٪)ی هـەموو پاشەکەوتەکان. وە بەهەمان شێوە لە نموونەکەی پێشوودا پاشەکەوتی سەرەتایی بریتی بـوو لـە بـڕی (١٠٠٠) دۆلار, کەواتـە بانکـەکان دەبێـت پاشـکەوتی (١٠٠٠٠) دۆلار بکـەن چـونکە پێویستە بە قەوارەی (١٠) جار پاشەکەوت زیاد بکرێت.

ئەوکاتە بڕی بارستایی پارە دەتوانین بەهۆی ئەم هاوکێشەیەی خوارەوە ژمێر بکەین.

(گۆڕانی کۆی بڕی بارستایی پارە = R 1 / + بڕی گۆڕانی پاشکەوت).

R- بڕی پاشەکەوتی (بارمتەی) ئیلزامی.

ئێستا ئەم هاوکێشەیە بەهۆی ژمارەی نموونەکەی سەرەوە دەنووسینەوە.

گۆڕانی کۆی بڕی بارستایی پارە = (١٠ × ١٠٠٠) دۆلار / ١

= (١٠ × ١٠٠٠) دۆلار

= ١٠٠٠٠ دۆلار.

کەواتە بەم شێوەیە بانکەکان پارە دروست دەکەن، وە بەم شێوەیە بـڕی بارسـتایی پـارە زیاد دەکات.

کەواتە ئێستاکە دەتوانین دەرئەنجامی ئەوە بکەین، کـە چـۆن دیـاریکردنی بـڕ و رێـژەی بارمتەی پارە لەلایەن بانکی ناوەندییەوە کار دەکەنە سـەر پرۆسـەی دارایـی قـەرزی وڵات. کەواتە چەند رێژەی بارمتە کەمتر بێت ئەوا پارە زیاتر کۆدەبێتەوە و پاشـەکەوت دەکرێـت، ئەوکاتە بانکەکان دەتوانن زیاتر قەرز بدەن بـە یاوەرەکانیـان. بـەڵام چـەند رێـژەی بارمتـە زیاتربێت ئەوا بڕی پارەی پاشەکەوتکراو کەمتر دەبێتەوە, بانکـەکان نـاتوانن قەرزبـدەن بـە یاوەرەکانیان. کەواتە بانکی ناوەندی بەشێوەیەکی راسـتەوخۆ دەتوانێـت کـۆنترۆڵی تـەواوی هەموو چالاکییە داراییەکانی وڵات بکـات. وە بەمـەش دەتـوانین کاریگـەری بکەینـە سـەر بارودۆخی ئابووری بەگشتی.

فەسڵی شانزەهەم

سیاسەتی قەرز و دارایی

ئێستا هەریەکە لە ئێمە دەزانین پارە چییە، وە چۆن پارە دروست دەبێت، وە هەروەها زانیمان کە بارستایی پارە چۆن چۆنی کاردەکاتە سەر ئابووری وڵات. وە هەروەها دەزانین بانکی ناوەندی بە چ شێوەیەك دەتوانێت کاریگەری هەبێت لەسەر بارودۆخی دارایی وڵات وە هەروەها دەزانین بارستایی پارە چ کاریگەرییەکی هەیە لەسەر خێرایی سوڕانەوەی پارە ... لەم فەسڵەدا هەوڵ دەدەین بەشێوەیەکی فراوان و ئاسان باس لە سیاسەتی قەرز و دارایی بکەین وەك ئامرازێکی تری گرنگ بە دەست حکوومەتەوە لە ڕێگەی بانکی ناوەندییەوە بۆ ئاڕاستەکردن و گەشەکردنی ئابووری و سەقامگیری باری کۆمەڵایەتی لە دەوڵەتدا.

سیاسەتی قەرز و دارایی لە چالاکیدایە

هەروەك دەزانین سیاسەتی ئابووری بریتییە لە کۆمەڵێك کرداری حکوومەت بۆ ئەوەی کار لە ڕووداو و دیاردە ئابوورییەکان بکات، یان بریتییە لەبەرنامەیەکی داڕێژراو بۆ گەشەکردنی ئابووری لەپێناوی چارەسەرکردنی کێشەی هەڵاوسان، داشکانەوە جێگیرکردنی نرخ، دابەشکردنەوەی داهاتی نەتەوەیی کەم کردنەوەی بێکاری، هاوسەنگی باڵانسی ئابووری و بازرگانی...هتد. بێگومان بۆ جێبەجێکردنی هەموو ئەرکە ئابوورییانە حکوومەت پێویستی بە ئامراز و میکانیزمی ئابووری هەیە. یەکێکی تر لەو ئامرازە ئابوورییانە بریتییە لە سیاسەتی قەرز و دارایی. بەهۆی ئەم ئامرازەوە حکوومەت دەتوانێت سەقامگیری بارودۆخی ئابووری بکات، وە هەروەها سوڕە ئابوورییەکان چالاك بکات. چونکە:

- کاتێك ئابووری بەرەو گەشەکردن دەڕوات ئەوا دیاردەی هەڵاوسان زیاد دەکات، لەبەرئەوە حکوومەت ناچارە ڕێژەی سوودی قەرز بەرزبکاتەوە بۆ ئەوەی چارەسەری دیاردەی هەڵاوسان بکات و زیاد بوونی بارستایی پارە لاواز و سست بکات, چونکە ئەمە تەنها ڕێگەی خێرایە بۆ چارەسەرکردنی دیاردەی هەڵاوسان.

- بەڵام کاتێك ئابووری بەرەو داشکانەوە و تەنگەژی دەچێت، ئەوا حکوومەت ناچارە ڕێژەی سوودی قەرز کەم بکاتەوە و بارستایی پارە زیاد بکات، بۆ ئەوەی ئابووری تووشی تەنگەژەی قوڵ و درێژخایەن نەبێت.

کەواتە ئەرکی سەرەکی بانکی ناوەندی (حکوومەت) لەوەدایە کە کاریگەری سوڕی ئابووری نەرم و نیان بکات. ئەرکی سەرەکی کەم کردنەوەی هەڵاوسان لەکاتی گەشەکردنی ئابووریدا، وە نەهێشتن و کەم کردنەوەی بێکارییە لەکاتی تەنگەژی ئابووریدا.

ڕاستییەك هەیە دەبێت بزانین ئەویش ئەوەیە کاریگەری سیاسەتی قەرز و دارایی و هەموو فاکتەرە ئابوورییەکانی تریش یەکسەر و کتوپڕ کارناکەنە سەر ڕووداوە ئابوورییەکان. بەڵکو کاریگەرییەکە دوای ماوەیەك بەدەر دەکەوێت. بەڵام لەسەرێکی ترەوە بازاڕی دارایی واتە (بۆرسەکان، دەزگا دارییەکان، بانکەکان) یەکسەر و کتوپڕ هەست بە گۆڕانکارییەکانی سیاسەتی بانکی ناوەندی لە بواری داراییدا دەکەن، هەر ئەمەش دەبێتە هۆی دابەزاندن و بەرزبوونەوەی بەهای کاغەزی بەنرخ و بەهای پشکەکان لە بۆرسەکاندا.

هەرچەندە بۆرسەکان و دەزگا دارییەکان بەشێوەیەکی ساتی هەست بەگۆڕانی سیاسەتی بانکی ناوەندیی دەکەن, بەڵام ناتوانن بەتەواوەتی پێشبینی ئەنجامەکانی ئەو سیاسەتە بکەن. بۆ نموونە لەساڵی (٢٠٠٠)دا بڕی ڕێژەی سوودی قەرز لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بریتی بوو لە (٦,٥٪) بەڵام لەساڵی (٢٠٠٢)دا ئەو بڕە دابەزی بۆ (١,٢٥٪) کە بەنزمترین ڕادەی سوودی قەرز دەژمێردرێت لەماوەی (٤٠) ساڵی ڕابردوودا. واتە بانکی ناوەندی ئەمەریکا لەماوەی دوو ساڵدا بەڕێژەی (٥,٢٥٪) بڕی سوودی قەرزی کەم کردۆتەوە، ئەگەر حکوومەتی ئەمەریکی بەم شێوەیە ڕێژەی سوودی قەرزی نزم نەکردایەتەوە ئەوا ئابووری ئەمەریکا تووشی هەڵاوسانێکی قووڵ دەبوو وە بێکاری بڵاودەبووەوە و ڕادەی بەرهەمهێنان کەم دەبۆوە.

بێگومان جگە لەکاریگەری بانکی ناوەندی لەسەر دیاردەی هەڵاوسان، بێکاری و ڕادەی بەرهەمهێنان، فاکتەرێکی تری گرنگیش کاریگەری ڕاستەوخۆی هەیە لەسەر ئەو دیاردانە ئەو فاکتەرەش خەرجی گشت حکوومەت، بازاڕەکانی دەرەوە، بازاڕی دارایی، تەکنەلۆژیای نوێ. ئەمڕۆکە جیهانی ئابووری واتە جیهانگیری ئابووری ئەوەندە هەستیار و خێرا کاردەکەنە سەر ئابووری هەموو جیهان کە لە هیچ قۆناغێکی تری مرۆڤایەتیدا ئەم دیاردەیە نەبووە. بۆ نموونە لەساڵی (١٩٩٧ – ١٩٩٨)دا ئابووری وڵاتەکانی ئاسیای ڕۆژهەڵات تووشی تەنگەژی بوو. ئەم تەنگەژییە یەکسەر کاری کردە سەر ئابووری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا. چونکە زۆربەی

زۆری ناردنە لەئەمەریکاوە دەچێت بۆ ئەو وڵاتانە بە کەم بوونەوەی ناردنە لە ئەمەریکاوە بۆ ئەو وڵاتانە ئابووری ئەمەریکاش بەرەو تەنگەژی چوو لەسەرەتای ساڵەکانی (١٩٩٠)دا تەکنەلۆژیای زانیاری گەشەی کرد وە کۆمپیوتەرو ئینتەرنێت بڵاوبوونەوە بەهەموو جیهاندا ئەمەش بووە هۆی گەشەکردنی ئابووری وڵاتە بەرهەمهێنەرەکان بێگومان ئەم پێشکەوتنە زوو یان درەنگ دەبێتە هۆی پەیدابوونی هەڵاوسان بۆیە بانکی ناوەندی ئەمەریکا پێشبینی ئەم دیاردەیەی کردووە و بڕی ڕێژەی سوودی قەرزی دابەزاند بۆ نزمترین ئاستی (١,٢٥٪).

بێگومان دەبێت شەفافیەتێکی تەواو هەبێت لە سیایەتی دارایی بانکی ناوەندیدا.

چونکە بێ بوونی شەفافیەت و روون و ئاشکرایی لە سیاسەتو هەنگاوەکانی بانکی ناوەندی رەنگە هەموو بازاڕی دارایی‌و بانکەکان تووشی ناپووتی زەرەر و زیانێکی زۆر بن، واتە ئەمەش زەرەر و زیانو ناپووتی دانیشتوانە بۆیە بانکی ناوەندی هەمیشە لە رێگەی میدیاوە ئاگاداری دانیشتوان و دەزگا داراییەکان دەکات لە پلان و نەخشەی بانکی ناوەندی. وە هەروەها بانکی ناوەندی پێویستە ساڵانە لەبەردەم پەرلەماندا راپۆرتی خۆی پێشکەش بکات بەو کارانەی کە ئەنجامی داوە وە پلان و نەخشەی کارکردنی لە داهاتوودا.

کەمێك مێژوو!

لێرەدا هەوڵ دەدەین لەسەر نموونەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا رۆڵی سیاسەتی قەرز و دارایی بانکی ناوەندی ئەمەریکا هەر لەڕۆژی دامەزراندییەوە تاکو ئەمڕۆ نیشان بدەین وە کاریگەری ئەو سیاسەتە لەسەر گەشەکردنی ئابووری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا روون بکەینەوە.

لەساڵی (١٩١٣) بۆ یەکەم جار بڕیاردرا بانکی ناوەندی ئەمەریکا دابمەزرێت، لەسەرەتاوە دەسەڵاتی بانکی ناوەندی زۆر سنووردار بوو. لەو سەردەمانەدا ئەرکی سەرەکی بانکی ناوەندی ئەوە بوو کار بکاتە سەر گەڕەلاوژێی‌و ناجێگیری بازاڕی دارایی‌و دابینکردنی قەرزدان بە بانکەکان بەڕێژەیەکی سوودی قەرزی نزم بەڵام وەك دەزانین تەنگەژەی ئابووری جیهانی‌و بەتایبەتی لە ئەمەریکا لەساڵەکانی (١٩٣١ – ١٩٣٣)دا پێویستی بەسیاسەتێکی نوێ و چارەسەرێکی خێراتر بوو بۆیە حکومەت و دەسەڵاتی یاسادانان دەسەڵاتی بانکی ناوەندییان زیاتر کرد. تاکو بەهۆیەوە بتوانن، لەو تەنگەژە ئابوورییە

قورتاربن. لەساڵی (١٩٥٠)دا رێژەی هەڵاوسان گەیشتە (٢٪), بەڵام رادەی گەشەکردنی ئابووری، لە ئاستی رێژەی (٣٪) بوو وە بێکاری بەرز بۆوە بۆ رێژەی (٤,٥٪) بۆیە بانکی ناوەندی بەپەلە چەند بڕیارێکی دەکرد و بۆ ئارام کردنەوەی ئەو بارودۆخە. بۆیە ئەو کاتە بانکی ناوەندی رێژەی سوودی قەرزی بەرز کردەوە. بۆ ئەوەی چارەسەری دیاردەی هەڵاوسان بکات بەڵام لەساڵی (١٩٦٠)دا هەڵاوسان جارێکی تر زیادی کردو بوودجە تووشی کورتهێنان بوو، خەرجی گشتی حکوومەت بۆ کاروباری سەربازی زیادی کرد چونکە ئەوکاتە ئەمەریکا لە جەنگدابوو لەگەڵ ڤێتنامدا. لەساڵەکانی جەنگدا رێژەی هەڵاوسان گەیشتە بڕی (٣,٩٪) وە ژمارەی بێکاری بە رێژەی (٤,٨) زیادی کرد. ئەوکاتە خۆپیشاندان و مانگرتن و دەنگی خەڵکی بەرزبۆوە دژی سیاسەتی بانکی ناوەندی وە تاوانباریان کرد بە ناتوانایی و ناپسپۆڕی کارمەندانی بانکی ناوەندی. بەڵام بەهۆی توندوتیژی و خەرجییەکی زۆری حکوومەتەوە لەجەنگدا بەرامبەر ڤێتنام بانکی ناوەندی نەیدەتوانی بەشێوەیەکی بنچینەیی کاربکاتە سەر وەستانی پرۆسەی هەڵاوسان چونکە خەرجی گشتی رۆژ بەرۆژ لەزیادبووندا بوو وە بودجەی ساڵانە تووشی کورتهێنان بوو بەڕادەیەك بڕی رێژەی هەڵاوسان لەساڵی (١٩٧٦)دا گەیشتە (٥,٨٪) وە لەساڵی (١٩٧٨)دا گەیشتە (١١,٣٥٪). رێژەی بێکاریش گەیشتە (٦,٢٪) هەمووی لە ئەنجامی جەنگی ئەمەریکا لەگەڵ ڤێتنامدا. بەڵام بەکۆتایی هێنانی جەنگ, بانکی ناوەندی هەموو دەسەڵات و هەرچی میکانیزمە بەکاری هێنان بۆ راوەستاندن و کەمکردنەوەی رێژەی هەڵاوسان تەنها لەساڵی (١٩٨٣) ئەمەریکا رزگاری بوو لەو قەیرانە وە ڕێژەی هەڵاوسان بوو بە (٣,٧٪) بەڵام کورتهێنانی بودجە بەردەوام بوو ئەوکاتە بانکی ناوەندی رێژەی سوودی قەرزی بەرزکردەوە بۆ (٩٪). وە دیاردەی بێکاری لەساڵی (١٩٨٣) گەیشتە (٩,٥٪) بەهۆی کاری هەمیشەیی و پسپۆڕی کارمەندانی بانکی ناوەندی لە ساڵەکان (١٩٩٠) تاکو (١٩٩٩) رادەی هەڵاوسان دابەزی بۆ (٢,٥٪) وە لەساڵی (٢٠٠١)دا رێژەی هەڵاوسان گەیشتە (٢٪) رادەی بێکاری نزم بۆوە بۆ (٥,٥٪).

لە باسەکەی سەرەوەدا بۆمان دەردەکەوێت کە لەماوەی (٥٠) ساڵدا بانکی ناوەندی توانیویەتی تا رادەیەك بارودۆخی ئابووری ئەمەریکا سەقامگیر بکات و رێژەی هەڵاوسان کەم بکاتەوە و ژمارەی بێکارەکان کەمتربێتەوە. ئەگەر سەیری قۆناغەکانی ئەو سەردەمە

بکەین لەساڵی (١٩٥٠) تاکو (١٩٦٠)، بانکی ناوەندی بەتەواوەتی توانویەتی ئەرکەکانی جێبەجێ بکات.

بەڵام لەساڵی (١٩٦٠ — ١٩٧٠)دا بانکی ناوەندی بە هیچ شێوەیەك نەیتوانیوە ئەرکەکانی جێبەجێ بکات. دیاردەی هەڵاوسان تەنها لەساڵی (١٩٨٠)دا کەم بۆوە. وە لەساڵەکانی (١٩٩٠ تاکو٢٠٠١) بانکی ناوەندی توانی ئەرکەکانی خۆی جێبەجێ بکات. بەڵام دوایی رووداوی (١١ی سێپتێمبەری ٢٠٠١) و جەنگەکانی ئەمەریکا لە ئەفغانستان و عێراق جارێکی تر، ئابووری ئەمەریکا توشی قەیران و تەنگەژی کردۆتەوە وەك ساڵەکانی جەنگ لەگەڵ (ڤێتنامدا). ئەمڕۆکە بودجەی ئەمەریکا توشی کورتهێنانێکی قەبەو زۆر بووە گەیشتۆتە رادەی (٤٨٠) ملیار دۆلار. بانکی ناوەندی ئەمەریکا هەموو هێز و دەسەڵاتی خۆی بەکاردەهێنێت لەپێناوی رزگارکردنی ئابووری ئەمەریکا و سەقامگیرکردنی و رزگارکردن لە هەڵاوسان و بێکاری بەڵام هەموو کارەکانی بانکی ناوەندی بێسوودە چونکە خەرجییە گشتییەکان شەڕی ئەمەریکا لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بۆتە بەربەستێکی گەورە لەبەردەم هەنگاوەکانی بانکی ناوەندیدا.

ئەمڕۆکە رێژەی سوودی قەرز لە ئەمەریکادا نزمترین رێژەیە کە بریتییە لە (١,٢٥٪) ئەوەتا دۆلار وەك دراوێکی جیهانی خەریکە خۆی لەدەست دەدات. ئابووری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ئەمڕۆکە لە خراپترین و ترسناکترین قۆناغدایە کە بەشێوەیەکی راستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ کاردەکاتە سەر ئابووری جیهان، ئەگەر چارەسەرێکی خێرا نەدۆزرێتەوە بۆ رزگارکردنی ئابووری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ئەوا هەموو جیهان تووشی تەنگەژی ئابووری قەیرانێکی ئابووری قوڵ و توندوتیژ درێژخایەن دەبێت.

بەشی پێنجەم

ئابووری جیهانی

ئابووری جیهانی بریتییە لە کۆی ئابووری نەتەوەیی، هەر چۆن ئابووری نەتەوەیی بریتییە لە کۆمەڵێك چالاکی لە بازاڕەکاندا، ئابووری جیهانیش بریتییە لە کۆمەڵێك چالاکی لە بازاڕەکانی جیهاندا وە بەشێوەیەکی فراوانتر. ئابووری جیهانی لەشێوەی بازرگانی دەرەکی و بازاڕی دارایی جیهانیدا بەرجەستە دەبێت. بێگومان ئابووری جیهانی ئاڵۆزتر و هەمەلایەنە لەچاو ئابووری نەتەوایەتییدا ئەویش بەهۆی چەند فاکتەرێکەوە ئەو فاکتەرانەش بریتین لەجیاوازی نێوان وڵاتەکانی جیهان، جیاوازی دراو، جیاوازی رادەی پێشکەوتن و گەشەکردنی ئابووری، جیاوازی زمان، کلتور، جیاوازی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی، جیاوازی بیرکردنەوە و هەڵس و کەوت، لەم بەشەدا هەوڵ دەدەین باس لەبازاڕی جیهانی و بازرگانی دەرەکی و دارایی جیهان بکەین.

وە هەروەها باس لەشوێنی وڵاتە تازە پێشکەوتووەکان دەکەین لە سیستەمی ئابووری جیهانیدا وە باس لەوە دەکەین ئایا بۆچی وڵاتانی جیهان ئاڵوگۆڕ و بازرگانی لەگەڵ یەکتردا دەکەن؟ وە هەروەها باس لە دیاردەی جیهانگیری و بە جیهان بوونی ئابووری دەکەین وە باس لەو رێسا و فاکتەرانە دەکەین کە کاردەکەنە سەر ئابووری جیهانی.

فەسڵی هەژدەهەم

بازرگانی جیهانی

ئێمە تاکو ئێستا کە باسمان لە بازرگانی دەرەکی نەکردووە، واتە باسمان لە هاوردە و ناردن نەکردووە، هەروەك دەزانین هاوردە و ناردە بڕگەیەکی گرنگی هاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی پێك دەهێنێت.

{(.G.N.P = C + I +G + (Ex. - Im}

بێگومان بازرگانی جیهانی باسێکی ئاڵۆزە و ئاسان نییە بەڵام ئێمە لەم فەسڵەدا هەوڵ دەدەین هەنگاو بەهەنگاو ناوەڕۆکی بازرگانی دەرەکی روون بکەینەوە وەباس لەوە دەکەین بۆچی وڵاتەکان ئاڵوگۆڕی بازرگانی لەگەڵ یەکتردا دەکەن؟ لەم ساڵانەی دواییدا هەندێ لە ئابووریناسان وای بۆ دەچن کە گوایە بەهۆی بازرگانی دەرەکیو جیهانییەوە دەتوانرێت کێشەی کەمی کالاّ و خزمەتگوزارییەکان لە جیهاندا کەم بکرێتەوە، وە بەهۆی بێ سنوری بازرگانی جیهانییەوە دەتوانرێت کێشەی هەژاری و دواکەوتوویی چارەسەر بکرێت بابزانین بۆچی وا بیردەکەنەوە؟

هاوردە و ناردەنی بۆچی؟

بەگوێرەی گەشەکردنی کۆمەڵگا تاکەکانی خەڵك وە هەروەها میللەتان و وڵاتەکان لەبەرهەمهێنانی هەندێ شمەکی دیاری کراودا پسپۆڕییان پەیداکردووە. هەندێ جار زیاد لە پێویستییەکانی خۆیان بەرهەم دەهێنن بەڵام خەڵکانو میللەتانی تر پێویستیان بەو شمەکانە هەبووە لەبەرئەوە کەوتوونەتە ئاڵوێری شمەك لە نێوان یەکتریدا. ئەمەش بووە هۆی سەرەتای پەیدابوونی بازرگانی دەرەکی (واتە دیاردەی کڕین و فرۆشتنی شمەكو خزمەتگوزارییەکان لەنێوان وڵاتو میللەتە جیاوازەکاندا بوو بەهۆی پەیدابوونی بازرگانی دەرەکی) واتە پرۆسەی هاوردە ناردە. بازرگانی دەرەکی پرۆسەیەکی ئاڵۆز و دژوارە بۆ ئاسان کردن لە تێگەیشتنی ئەم دیاردە ئابوورییە گرنگە هەوڵ دەدەین بەهۆی ئەم نموونەیەی خوارەوە روونی بکەینەوە.

فەرهەنگی ئابووری

بازرگانی جیهانی (نێودەوڵەتی) International Trade:- ئاڵ وگۆڕکردنی شمەكو خزمەتگوزاری لەنێوان دەوڵەتێك و دەوڵەتێکی دیکەدا، ئەمەش بەهۆی جیاوازی تێچوونی بەرهەمی نێوان ئەم دەوڵەتانەدا روودەدات، یان بەهۆی توانایی زیادکردنی خۆشگوزەرانی لەهەر دەوڵەتێکدا لە رێی هەمەجۆرکردنی شمەكو خزمەتگوزاری بەکاربردن تیایدا.

گریمان هەردوو وڵاتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا و ژاپۆن تەنها بەرهەمی (خۆراك و کۆمپیوتەر) دەکەن.

گریمانەی یەکەم

خشتەی ژمارە (١٧-١) توانای بەرهەمهێنانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا (هەزار/ لە هەفتەیەکدا).

گریمانەکان	یەکەی بەرهەمی خۆراك	بەرهەمی کۆمپیوتەر
A	0	12
B	3	9
C	6	6
D	9	3
E	12	0

خشتەی ژمارە (١٧-٢) توانای بەرهەمهێنانی ژاپۆن (هەزار/لە هەفتەیەکدا).

گریمانەکان	یەکەی بەرهەمی خۆراك	بەرهەمی کۆمپیوتەر
A	0	12
B	1	9
C	2	6
D	3	3
E	4	0

ئێستاکە هەردوو خشتەکەی سەرەوە بەهۆی ئەم دوو وێنەیەی خوارەوە نیشان دەدەین.

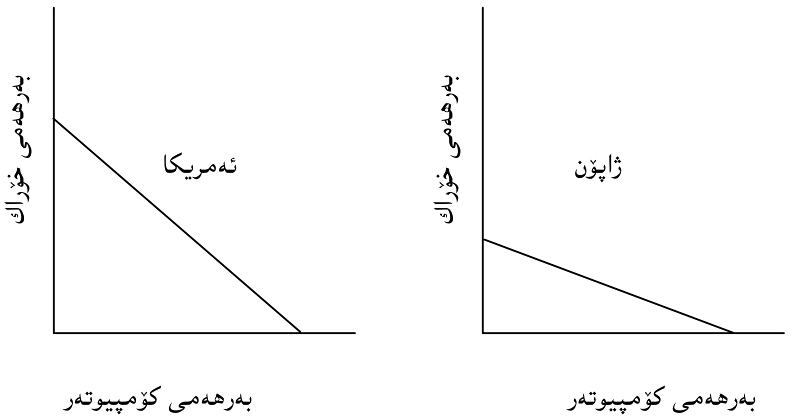

ئەگەر بە وردی سەیری هەردوو نەخشەکەی سەرەوە بکەین دەبینین هەردوو وڵات ئەمەریکا و ژاپۆن کۆمپیوتەر وەك و یەك بەرهەم دەهێنن، بەڵام ئەمریکا سێ جار زیاتر لە ژاپۆن خۆراك بەرهەم دەهێنێت، واتە ئەمریکا (١٢٠٠٠) یەکە خۆراك لە هەفتەیەکدا بەرهەم دەهێنێت بەڵام ژاپۆن تەنها بڕی (٤٠٠٠) یەکە خۆراك بەرهەم دەهێنێت لە یەکەم ڕوانگەوە دەردەکەوێت کە ئەو دوو وڵاتە پێویستییان بە ئاڵوگۆڕ نییە لە نێوان یەکتردا چونکە هەردوو وڵات وەك یەك کۆمپیوتەر بەرهەم دەهێنن، ئەمریکا سێ جار خۆراك زیاتر بەرهەم دەهێنێت بەڵام ژمارەی دانیشتوانی ئەمەریکا لە ژاپۆن زیاترە ئەو خۆراکە بەرهەمهێنراوە تەنها بەشی بەکارهێنانی ناوخۆ دەکات.

بەڵام ئەم بۆچوونە ڕاست نییە چونکە بنچینەی ئاڵوگۆڕی شمەكو خزمەتگوزارییەکان بریتییە لە بڕی تێچوون (خەرجی) لەو بەرهەمانەدا کەپێی دەوترێت (تیۆری تێچوون).

ئابووریناسی ئینگلیزی (دێڤید ریکاردۆ) بۆ یەکەم جار باسی لەم تیۆرە کرد.

فەرهەنگی ئابووری

دێڤید ریکاردۆ (١٧٧٢–١٨٢٣): ئابووریناسێکی ئینگلیزییە و یەکێکە لە ڕێبەرەکانی ئابووری کلاسیکی. گرنگترین بیروڕاکانی لەم کتێبەدا ڕوون کردەوە کە ناوی (مەبدەئەکانی ئابووری سیاسی و باج)ی لێ لێنا.

ڕیکاردۆ گرنگی زۆری داوە بە تیۆری بەهاو بەشێکی گەورەی بۆ تەرخان کردووە. بایەخێکی زۆریشی دابوو بە تیۆری کرێی کار و قازانج و موڵکانە و قۆناغەکانی گەشەکردنی ئابووری و ڕۆڵی دراو و میکانیزمەکانی بانك و بازرگانی نێودەوڵەتی.

بەپێی لێکۆڵینەوەی (ڕیکاردۆ) دەبێ هەر وڵاتە تایبەتمەندێتی ڕێژەیی ئاستی بەرهەمهێنانی خۆی لەبەرچاو بگرێ و پرۆسەی بازرگانی دەرەوە لەسەر ئەو بناغەیە دابمەزرێنێ چونکە پەیڕەوکردنی کێبەرکێی ڕەهای بازرگانی، بە قازانجی ئەو وڵاتە دەشکێتەوە کە خاوەنی خسوسیەتی خۆیەتی.

ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ نموونەکەی پێشوومان کاتێك ئەمریکا بخوازێت بەرهەمی کۆمپیوتەر زیاد بکات ئەو کاتە دەبێت بەرهەمی خۆراك کەم بکاتەوە. وە هەروەها دەبێت بزانین بەهای تێچوونی بەرهەمی یەك کۆمپیوتەر لەئەمەریکا چەندە، وە هەمان بەهای تێچوون بۆ یەك کۆمپیوتەر لە ژاپۆن چەندە، ئەمەش دەبێتە هۆی پێداویستییەکانی پەیدابوونی ئاڵوگۆڕ لەنێوان دەوڵەتاندا بەپێی بۆچوونەکانی ریکاردۆ لە بازرگانی دەرەوەدا ئەو وڵاتانە سوودمەند دەبن کە بەهای تێچوونی بەرهەمەکانیان کەمتر بێت لە بەهای تێچوونی بەرهەمەکانی وڵاتەکانی تر لە بەرهەمی لێکچوودا. کەواتە هەردوو وڵات دەبێت ئەو شمەكو خزمەتگوزارییانە بەرهەم بهێنن کە تێچوونەکەی کەمترە لە وڵاتێکی تر واتە پسپۆڕی شارەزاییان لە چ بەرهەمێکدا هەبێت ئەو شمەکە بەرهەم بهێنن کەواتە ئەمەریکا لەبەرهەمهێنانی خۆراکدا بە تواناترە وەك لە ژاپۆن. کەواتە ئەمەریکا زیاتر سوودمەند دەبێت ئەگەر بەرهەمی خۆراك بگۆڕێتەوە بە کۆمپیوتەر لە ژاپۆن، چونکە تێچوونی بەهای خۆراك لە ئەمەریکا کەمترە وەك لە ژاپۆن بەڵام تێچوونی بەهای کۆمپیوتەر کەمترە وەك لە خۆراك لە ژاپۆندا.

کەواتە بەپێی نموونەکەی سەرەوە باشتروایە ئەمریکا تەنها خۆراك بەرهەم بهێنێت وە ژاپۆن بەرهەمی کۆمپیوتەر وە ئەوکاتە ئاڵوگۆڕی بکەن لەنێوان یەکتردا هەردوولا سوودمەند دەبن.

ئازادی بازرگانی و لایەنگرەکانی

بێگومان ئێمە زۆر بەشێوەیەکی سادە و ساکار بەهۆی نموونەکەی سەرەوە بازرگانی دەرەکیمان ڕوون کردەوە تەنها بۆ تێگەیشتن بوو لە پرنسیپە سەرەکییەکانی بازرگانی دەرەکی، بەڵام لە پراکتیکدا ئەم پرۆسەیە گەلێك ئاڵۆز و هەمەلایەنە چونکە لە جیهاندا سەدان وڵات هەزاران شێوەی شمەكو خزمەتگوزاریی بەرهەم دەهێنن وە ئاڵوگۆڕی بازرگانی لەنێوان یەکتردا

دەکەن وە چەندان فاکتەری ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئایینی کاردەکەنە سەر ئەو ئاڵوگۆڕ و بازرگانییە دەرەکییانە. بەڵام پرنسیپی سەرەکی و تێچوون و توانای بەهەمهێنان لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر دەگۆڕێت و جیاوازە. هەر لەسەر ئەم بنچینەیە و بۆچوونە ئەمڕۆکە ژمارەیەکی زۆر لە ئابووریناسان لایەنگری ئازادی بازرگانی دەکەن.

ئەو ئابووریناسانەی کە لایەنگری ئازادی ئابووری دەکەن دەڵێن بەهۆی پرنسیپی ئابووری ئازادەوە دەتوانرێت بڕێکی زۆر بەرهەم بهێنرێت وە ژمارەیەکی زۆر بەکاربەر دروست دەبێت.

وە هەروەها دەڵێن کە بەهۆی ئازادی بازرگانییەوە هەموو وڵاتەکان سوودمەن دەبن وە بەکاربەر لەهەموو قوژبنێکی جیهاندا سوودمەند دەبێت.

ئێستاکە ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ نموونەکەی پێشووتر لەهەردوو خشتەی ژمارە (١٧-١) و (١٧-٢) بۆمان دەردەکەوێت ئەوکاتە بڕی بەرهەم و بەکارهێنان زۆرتر دەبێت و زیاد دەکات ئەگەر هەر وڵاتە ئەو شمەکە بەرهەمبهێنێت کە زیاتر پسپۆڕی تێدایە و بڕ و بەرهەمی تێچوونەکەی کەمتر دەبێت.

بیرۆکەی ئازادی بازرگانی لەوەدایە کە هەر وڵاتەی بەرژەوەندی وایە بایەخ بە بەرهەمهێنانی ئەو کاڵایە بدەن کە بۆ ئەوان خسوسیەتی خۆی هەیە، ئەوکاتە زۆرتریان لە بازاڕی یەکتردا دەستگیردەبێ، وەك لە بازاڕەکانی ناوخۆیاندا.

فەرهەنگی ئابووری

بازرگانی ئازاد Free Trade:- بریتییە لە لابردنی ئەو کۆتو کۆسپ و باجە گومرگییانەی کە دەوڵەت بۆ چەند مەبەستێکی خۆی بەسەر بازرگانیدا دەیسەپاند.

خشتەی ژمارە (١٧-٣) تایبەتمەندێتی بەرهەمی ئەمەریکا و ژاپۆن.

گریمانەکان	بەرهەمی خۆراک	بەرهەمی کۆمپیوتەر
ئەمەریکا	6000	6000
ژاپۆن	2000	6000
سەرجەم	8000	12000

کۆی گشتی هەموو بەرهەمەکان یەکسانە بە (٢٠٠٠٠) یەکە.

گریمان هەر وڵاتێك تایبەتمەندە تەنها بەیەك شێوە بەرهەم هێنان.

گریمانەکان	بەرهەمی خۆراک	بەرهەمی کۆمپیوتەر
ئەمەریکا	12000	0
ژاپۆن	0	12000
سەرجەم	12000	12000

کۆی گشتی هەموو بەرهەمەکان یەکسانە بە (٢٤٠٠٠) یەکە.

کەواتە ئەگەر هەر وڵاتێك خسوسیەتی تەنها لە شێوەیەك (یان چەند شێوەیەك) بەرهەمهێنان هەبێت ئەوا هەمیشە بڕی بەرهەمەکەی زیاتر دەبێت و تێچوونەکەی کەمتر دەبێت، ئەمەش دەبێتە هۆی بردنەوەی لە ئاڵوگۆڕی بازرگانی دەرەکیدا.

ئازادیی بازرگانی و دژەکانی

ئەو لایەن و ئابووریناسانەی کە دژی ئازادیی بازرگانین پاڵپشتن بەچەند دەرئەنجام و فاکتەری گرنگ. دژەکانی بازرگانی ئازاد دەڵێن بازرگانی ئازاد تەنها سوودمەندە بۆ چەند وڵاتێکی دیاریکراو و چەند گروپێکی دیارکراو چونکە لە بازرگانیی ئازاددا زۆربەی زۆری وڵاتان و دانیشتوان تووشی زەرەر و زیانو ناپوتی دەبن وە ئەو بۆچوونانەش لەم خاڵانەی خوارەوەدا پۆلێن کراون.

- کەم کردنەوەی شوێنی کار لە وڵاتدا و زۆربوونی بێکاری.
- چوونە دەرەوەی بەشێکی زۆر لە داهاتی نەتەوەیی.
- زیاد بوونی مەترسی لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی.
- پێشێلکردنی مافی کارکەران و کرێکاران لە وڵاتەکانی دەرەوەدا.

ئێستاکە هەریەکە لەم فاکتەرانەی کە دژ بەئازادیی بازرگانین روون دەکەینەوە.

شوێنی کار و بێکاری:

پارێزگاری کردن و زیادکردنی شوێنی کارکردن و کەم کردنەوە و نەهێشتنی بێکاری ئەرکێکی سەرەکی و گرنگی حکومەتەکانە وە فاکتەرێکی گرنگە بۆ گەشەکردنی ئابووری و سەقامگیری

باری کۆمەڵایەتی وڵات. لەم سەردەمەدا بڕبڕەکانی بازرگانی هەموو بوارەکانی بازرگانی گرتۆتەوە. هەندێ وڵات و کۆمپانیا دەتوانن زۆربەی شمەكو خزمەتگوزارییەکان بە بەهای تێچوونێکی کەمتر بەرهەم بهێنن وەك لەهەمان شمەكو خزمەتگوزاری بەرهەمهێنراو لە ناوخۆی وڵاتدا واتە لەبەرهەمە ناوخۆییەکان، ئەمەش دەبێتە هۆی تەنگەژی و بێ بازاڕی بەرهەمە ناوخۆییەکان کە لەئەنجامدا دەبێتە هۆی ناپوتی کارگە و کۆمپانیا بەرهەمهێنەرەکان واتە کەم کردنەوەی شوێنی کار و بڵاوبوونەوەی بێکاری ئەمەش لەئەنجامی ئازادیی بازرگانیدا ڕوودەدات. بەڵام تەنها چارەی ئەم دیاردەیە لەوەدایە کە بەرهەمهێنەرە ناوخۆییەکان پێویستە جۆرێتی بەرهەمەکانیان زۆر باشتر بکەن وەك لەبەرهەمهێنراوە هەرزانەکان، هەروەها لەسەر حکومەت پێویستە لەڕێگەی پەروەردە و میدیاکانەوە هەستی نیشتیمانی و نەتەوایەتی بەرزبکاتەوە بەرامبەر شمەك و خزمەتگوزارییە ناوخۆییەکان هەرچەندە بەهاکەیان زیاتریش بێت.

چونە دەرەوەی بەشێکی زۆر لە داهاتی نەتەوەیی:

ئەگەر جارێکی تر سەیری هاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بکەین { G.N.P = C + I + G + (Ex - Im)} دەبینین چەند بڕی هاوردە زۆرتربێت وەك لەناردە ئەوا تێکڕایی بەرهەمی نەتەوەیی کەم دەبێتەوە، بێگومان ئەم بۆچوونە لەسەرێکەوە ڕاستە و لەسەرێکی تریشەوە هەڵەیە. بۆ یەکەم جار پاڵپشتان و لایەنگرانی مانەوەی پارە لەناو وڵاتدا و ڕێگەنەدان بە نەچوونە دەرەوەی بۆچوونی ڕاڕەوی بازرگانی (قوتابخانەی مێرکێنتیلیزمەکان) بوو.

فەرهەنگی ئابووری

ڕاڕەوی بازرگانەکانMercantilism :- ئەو بیرو ڕامیارییە ئابووریانەیە کە لە نیوەی دووەمی سەدەی پازدەهەم تا نیوەی دووەمی سەدەی هەژدەهەم باڵی کێشا بەسەر ناوچەو هەرێمەکانی ئەورووپای ئەوسادا.

ئەم ڕاڕەوە بەناوی دەستەیەك لە دامەزرێنەرەکانییەوە ناونرا کە زۆربەیان خاوەن کارە بازرگانی و ئابوورییەکان بوون، لەوانە کۆلبیرت و ئەنتوانەی مۆنتیکریتیان و فۆریۆنی و میلۆنۆلۆ لە فەرەنسا، کرمۆتیل و شیلۆد بیکۆنو دافیناو تۆماس مان و تیل و موون لە ئینگلتەرا، ئەنتۆنیۆ سیراو بروجیا لە ئیتالیا، بوترسی گەورەش لە روسیا، فردریك و مکۆك و شرایوەر لە ئەڵمانیا.

لەڕاستیدا ئەم ڕاڕەوە لەسەر پاشماوە رووخاوەکەی سیستەمی دەرەبەگایەتی دروست و لە دایك بوو.

بەشێوەیەکی گشتی ئەم بیروڕایانەی کە لەم ڕاڕەوەدا یان لەم قوتابخانەیەدا کۆبوونەوە لەم خانەدا کورتیان دەکەینەوە:

١) دەست تێنەخستنی دەوڵەت لە نێو چالاکییە ئابوورییەکاندا، بۆ جێبەجێکردن و بەدەستهێنانی سامان و دەوڵەمەند بوون.

٢) پێویستە لەسەر دەوڵەت بەهێز و بەتوانا بێت، بۆیە ئامانجی سیستەمی ئابووری هێنانەدی ئەم هێز و توانایەیە، ئەم تیۆرییەیان (ئابووری بە هێز)ی پێ دەگوترێ.

٣) هێز و توانای دەوڵەت بەمەسەلەی سامانەوە بەندە، بۆیە پێویستە لەسەر دەوڵەت هەوڵ بدات سامانەکەی خۆی پەرە پێ بدات، سامانیش لێرەدا بڕێکە لە زێڕ و زیو و کانزا دانسقە بە نرخەکان کە لای دەوڵەتن.

٤) بڕی سامان لەجیهاندا قەوارەیەکی نەگۆڕە.

٥) هۆی بەرزبوونەوەی نرخ لە بازاڕی ناوخۆدا زیادبوونی بڕی پارەیە لەئەنجامی زیادبوونی بڕی زێڕ و زیو بەشێوەیەکی بەردەوام لەبازاڕدا.

٦) بایەخدان تەنها بەو پیشەسازییانەی کە بۆ مەبەست هەناردن بەرهەم دەهێنرێن، کە ئەمە بووە هۆی پشتگوێ خستنی ئەو چالاکییە ئابوورییانەی کە مەبەستیان هەناردن نەبوو، نەك هەر ئەمانە بەڵکو کشتوکاڵیش بە جارێك پشتگوێ خرابوو.

٧) بەدەستهێنانی زێڕ و زیو لەڕێی جێبەجێکردنی زیادەیەك لە بودجەی بازرگانیدا ئەگەر ئەم خاڵانەی سەرەوە بیروڕای گشتی ئەم ڕاڕەوە بوو، بەڵام هەر دەوڵەتێك ڕامیارییەکی جیاوازی بەجێ دەهێنا لەپێناوی هێنانەدی ئەم بیروڕایانە:

- ڕامیاری کانزایی (Bullionise): ئەمەش یەکەم روخساری ڕامیاری بازرگانەکانە و بریتییە لەو ئامرازانەی کە ئیسپانیا بەجێی دەهێنا بۆ قەدەغەکردنی هەناردە و چوونە دەرەوەی پارەی کانزایی و کانزا دانسقەکان لەو وڵاتەوەو خۆ ماندوکردن بۆ هێنانە ناوەوەی.
- ڕامیاری پیشەسازی (Industralisme): ئەمەش هەوڵی ئاڕاستەکردنی سیستەمی ئابووری بەرەو پیشەسازی دەدات، چونکە هۆیەکە بۆ زیادکردنی بەروبووم و سامان و زۆرکردنی هەناردە.
- ڕامیاری بازرگانی یان چاوگەی بازرگانی (Mercantilisme): ئەم روخسارە بازرگانی بەهۆیەکی بەتین دادەنێت بۆ دەوڵەمەند بوون و بەهێزبوون، واتە بازرگانی بەکارترە لە پیشەسازی و کشتوکاڵ، چونکە بارودۆخێکی گونجاو ئامادە دەکات لەبەردەم بەرهەمهێنان و ئاڵوێر و بەکارهێناندا.

بێگومان بۆچوونی (مێرکێنتیلزمەکان) لە قۆناغەکانی پێشووی گەشەکردنی ئابووریدا تا رادەیەك راست بوو, بەڵام ئەمرۆکە مامەڵە و چالاکییە ئابوورییەکان بەشێوەیەك گۆڕاون، کە ناتوانرێت تیۆری سنورداریێتی بازرگانی کە مێرکێنتیلیزمەکانی بانگهێشتیان بۆ ئەکرد لە پراکتیکدا جێبەجێ بکرێت. بە زیاتر ناردنە دەرەوەی شمەك و خزمەتگوزارییەکان داهاتی نەتەوەیی زیاد ناکات ئەگەر ئەو داهاتە بەکار نەهێنرێت بۆ فراوانکردنو تازەکردنەوەی ئامێرەکانی بەرهەمهێنان و کرینی تەکنەلۆژیای نوێ و مۆدێرن لەبواری بەرهەمهێناندا. نموونەمان زۆر لەبەردەستدایە، هەندێ ولاّتانی تازەپێشکەوتوو لە نادرنە دەرەوەی کەرەستەی خاوی ژێر زەوی (نەوت و گاز..هتد) داهاتێکی زۆریان دەست دەکەوێت. بەڵام ئەو داهاتە لەبواری بەکاربردندا بەکاردەهێنێت نەك لەبواری پێشکەوتنی پیشەسازی و بەرهەمهێناندا, کەواتە زیادبوونی ناردنە دەرەوە مەرجی سەرەکی نییە بۆ زیادکردنی داهاتی نەتەوەیی و چوونە دەرەوەی پارەی نەتەوەیی.

زیادبوونی مەترسی لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی:

بەرژەوەندی ئاسایشی نەتەوەیی یەکێکە لە ئەرکە هەرە گرنگەکانی حکومەت، چەندان رێگە هەیە لەبەردەم حکومەتەکاندا بۆ پاراستنی ئاسایشی ئابووری نەتەوەیی بەتایبەتی لە کەرتی پیشەسازی سەربازی و چەك و پێویستییەکانی گرنگی و پاراستنی ئەو کەرتە لە دوولاوە گرنگە، لایەکیان بەرهەمهێنانی پێویستییەکانی نەتەوەیی لە بەرگری کردنی سەربازیدا، لایەکەی تریان فرۆشتن و ناردنەدەرەوەی چەك و تفاق و تەکنەلۆژیای سەربازی سەرچاوەیەکی گرنگی داهاتە. وە هەروەها کەرتی وزە و سووتەمەنی بە یەکێك لە کەرتە گرنگ و ستراتیژییەکانی نەتەوەیی دەژمێردرێت وە پێویستە ئەم کەرتە تەنها نەتەوەیی(خۆماڵی) بێت.

ئەوانەی دژی ئازادیی بازرگانین دەڵێن ئەگەر بازرگانی بەتەواوەتی ئازادبێت ئەوا مەترسی گەورەی دەبێت لەسەر بەرژەوەندی ئاسایشی نەتەوەیی چونکە کەرتە گرنگ و ستراتیژەکانیش دەکەونە بەردەم شاڵاو و کاریگەری کۆمپانیا بیانییەکان.

جگە لەم فاکتەرانەش چەندان فاکتەری تریش هەیە کە دژانی ئازادیی بازرگانی پشتی پێ دەبەستن. وەك دیاریکردنی (کۆتا)، وە هەروەها کۆچکردن و بەکارهێنانی هێزی کاری بێگانە بەتایبەتی بەشێوەیەکی نایاسایی...هتد.

سنورداریێتی بازرگانی جیهانی

مەبەست لە بازرگانی ئازاد لە بازاڕەکانی جیهاندا واتە ئاواڵەکردنی سنورەکان لەبەردەم شمەك و خزمەتگوزارییەکاندا لابردنی هەموو رێگر و سنورداریێتی لەبەردەم ئاڵوویێری بازرگانیدا. بەڵام لەڕاستی و پراکتیکدا ئەو ولاّتانەی کە دەڵێن بازرگانی ئەمڕۆ ئازادە و هیچ سنوردارییەك نییە لەبەردەمیدا بەتایبەتی لە قۆناغی بەجیهان بوونی ئابووریدا، راست نییە بەڵکو زۆربەی ولاّتانی جیهان بەتایبەتی ولاّتە پیشەسازییە گەورەکان پەیڕەوی بیرۆکەی ئازادی بازرگانی تەنها بەگوتار دەکەن چونکە چەندان راگر و سنورداریێتی لەبەردەم ئازادی ئاڵوویێردا دادەنێن هەرە ئامرازە گرنگەکانی سنورداریێتی بازرگانی بریتییە لە:

- گومرگ.
- سیستەمی بەشبەشکاریی.
- سنورداریێتی یاسای تایبەتی بە بازرگانی.

ئێستا سەیری هەریەکە لەو ئامرازانەی سەرەوە بەجیاجیا دەکەین.

- گومرگ:- واتە دانانی باجێکی دیاریکراو لەسەر شمەكو خزمەتگوزارییە هاوردەکان بۆ ناوخۆی ولاّت، ئەمەش دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی نرخی شمەكو خزمەتگوزارییە هاوردەکان وە هەروەها حکوومەت بەهۆی بڕی گومرگەوە داهاتی خۆی زیاددەکات.

- سیستەمی بەشبەشکاریی:- دانانی سنورێکی دیاریکراو بۆ چەندایەتی هاوردەی هەندێ شمەکو خزمەتگوزاری بۆ ناوخۆی ولاّت. کەواتە حکوومەت بەهۆی ئەم ئامرازەوە دەستنیشانی بڕ و چەندایەتی هاوردە دیاری دەکات.

- سنورداریێتی یاسای تایبەتی بە بازرگانی:- بریتییە لەچەند یاسایەکی تایبەتی بۆ سنورداریێتی هاوردە و ناردنە دەرەوەی هەندێ لە شمەكو خزمەتگوزارییەکان بۆ هەندێ ولاّتانی دیاریکراو لەماوەیەکی دیاریکراودا. ئەم ئامرازە زیاتر ئامرازێکی سیاسییە وەك لە ئابووری ئەمڕۆ کە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بەشێوەیەکی هەمیشەیی ئەم ئامرازە بەکاردەهێنێت لەگەڵ ئەو ولاّتانەی کە ناکۆکیان هەیە لەگەڵ سیاسەتەکانی ئەمەریکا. بۆ نموونە ئابلۆقەی ئابووری (عێراق).

فەرهەنگی ئابووری

گومرگ:- بریتییە لەبڕی باج لەسەر شمەك و خزمەتگوزاری هاوردە.

سیستەمی بەشبەشکاریی:- بریتییە لە سنووداریێتی چەندایەتی شمەك و خزمەتگوزاری هاوردە کە دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی نرخ لەسەر ئەو شمەك و خزمەتگوزارییانە.

سنووردارێتی یاسای تایبەت:- بریتییە لە هەندێ یاسای تایبەت بەرامبەر هەندێ دەوڵەت بەکاردەهێنرێت بۆ ماوەیەکی دیاریکراو وەکو ئامڕازێکی سیاسیو ئابووری.

ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی

ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی بریتییە لە ڕێکخراوێکی نێودەوڵەتی زۆر گەورە، هەڵدەستێت بە ڕێکخستنی چالاکییە بازرگانییەکانی نێوان دەوڵەتانی ئەندامی ناو ڕێکخراوەکە. دانوستان و گفتوگۆ لەگەڵ فرەلایەنەکان ساز دەکات... ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی بەشێوەیەکی بنەڕەتی خاڵەکانی ڕێکەوتننامەی بازرگانییەکەی پێش خۆی کە بەڕێکەوتننامەی (ئۆرۆگوای) ناسراوە جێبەجێ دەکات.

فەرهەنگی ئابووری

ڕێکەوتننامەی ئۆرۆگوای (١٩٨٦-١٩٩٤):- یەکێك بوو لەجەولە گرنگەکان و ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی تێدا دروست بوو، بۆ یەکەم جار بوو لەم جەولەیە باس لە کاڵا کشتوکاڵییەکان بکرێ جگە لەوەی چەند مەسەلەیەکی تری وەك کەرتە خزمەتگوزارییەکان و سەربەستی لە گواستنەوەی سەرمایە لەدەوڵەتێکەوە بۆ دەوڵەتێکی تر باسی لێوە کرا، ئەم گفتوگۆیانە بۆ ماوەی (٧) ساڵ بەردەوام بوو تا لەمانگی چواری ساڵی (١٩٩٤)دا نوێنەرانی (١١٧) دەوڵەت لە شاری مەراکیش جاڕی دەست بەکاربوونی ڕێکخراوی بازرگانی جیهانیان ڕاگەیاند، دروست بوونی ئەم ڕێکخراوە تەکەتولاتی ناوچەیی (ئەوروپاو ئەمەریکاو ژاپۆن)ی نەهێشت گرژیو ئاڵوگۆڕە بازرگانییەکانی کەمکردەوە و سیستەمێکی دامەزراوەیی خۆی نیشاندا و سەرپەرشتی ئاڵوگۆڕە بازرگانییەکانی دەکرد. پاڵپشتی چەندین باو و ڕێسای نوێی ئابووری.

کۆتایی جەولەی ئۆرۆگوای ساڵی (١٩٩٦)، سەرەتای دەرکەوتنی قۆناغێکی نوێی ئابووری جیهانی بوو. ئەم قۆناغە بەوە جیاکرایەوە کە هیچ بەربەستێکی لەبەردەم ئاڵوویرە بازرگانییە جیهانییەکاندا نەهێشت، ئەم قۆناغە دەوڵەتە تازە پێشکەوتووەکانی بەوە ترساند، کە ئابووری دەوڵەتە دەوڵەمەندەکان و پیشەسازییە پێشکەوتووەکانی ئەمەریکا و ژاپۆن و ئەوروپا زاڵ بێت بەسەر ئابوورییەکانیاندا لەدایك بوونی ڕێکخراوی بارزگانی جیهانی کاری کردە سەر ئابووری

جیهان و کاریشی کردە سەر پەیوەندییە ئابوورییەکانی نێوان باکورو باشور، بەجۆرێك وای لە باکور کرد کە (٨٧٪)ی دەرامەتی جیهانی بۆ خۆی بێت و لە (٩٤٪)ی هەناردەکانی جیهانی هەر هی خۆی بێت.

هەر لەم بارەوە (کۆمپانیا فرە رەگەزەکان) کە بەشێکن لە گۆڕانکارییە ئابوورییە نوێییەکانی جیهان، باشوریان بەوە ناچارکرد کە ڕێگەی وەبەرهێنانێکی نوێ بگرنەبەر لەم حاڵەتەشدا باشور پێویستە پەنابەرێتە بەر بەرنامە چاکسازییەکانی سندوقی نەختینەی دەولی ئەمەش پشتی بەستووە بەکەم کردنەوەی رەسمی گومرگی لەسەر کاڵا هاوردەکان و ئیمتیازاتی وەبەرهێنانە بیانییەکان، ئەم حاڵەتەش فەرزی دەوڵەتانی باشور دەکات کە بەناچاری بێتە ریزی ڕێکخراوی بازرگانی جیهانییەوە.

دەست بەکاربوونی ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی کۆمەڵێك پەیوەندی بازرگانی چڕوپڕ و لێکگرێدراو تێهەڵکێشراوی لەگەڵ خۆدا هێنا، ئەم ڕێکخراوەی کە (١٤٤) دەوڵەت پەیوەندی پێوە کردووە نیشانەی ئەزموون و باڵادەستی سیستەمی سەرمایەدارییە بەهەموو پرنسیپ و میکانیزمەکانییەوە.

بەکورتی لەدایك بوونی ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی لەپاش تێپەڕبوونی قۆناغە یەك بەدوای یەکەکانی و گەیشتنی بەم قۆناغەی ئێستا بەشێوەیەکی گشتی کۆمەڵێك دەستکەوتی لەگەڵ خۆیدا هێنا بۆ سەرجەم تێکڕای مرۆڤایەتی, بەڵام لێرەدا ئەوەی گرنگە ئایا ڕۆڵی ئەم ڕێکخراوە بەسەر دەوڵەتە تازە پێگەیشتووەکانەوە تا چ رادەیەك لە پێگەیاندنی قازانجە یان زیان؟

ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی گوڕێکی زیاتری دایە دەوڵەتانی تازە پێشکەوتوو بەرەو بەجیهان بوونی. ئەم بەجیهان بوونەش بووە رەهەندێکی گشتگیری لەئاستە ئابووری و کۆمەلایەتی و سیاسییەکاندا.

دەتوانین بڵێین پاش دەست بەکاربوونی ڕێکخراوی بازرگانی لایەنی ئابووری جیهانی وەرچەرخانێکی گەورەی بەخۆوە بینی و کۆمەڵگای مرۆڤایەتی ناچارکرد بۆ جارێکی تر بە پرنسیپ و ئایدۆلۆژیا ئابوورییەکانی خۆیاندا بچنەوە.

فەسڵی هەژدەهەم

دارایی جیهانی

لەفەسڵی حەڤدەهەمدا باسمان لە بازرگانی و ئاڵوویری جیهانی کرد، بەڵام باسمان لەوە نەکرد کە ئایا کڕیار و فرۆشیار لە وڵاتە جیاجیاکانی جیهانی بە چ نرخ و بە چ جۆرە پارەیەك مامەڵە لەگەڵ یەکدی دەکەن، چونکە هەر وڵاتەی پارە و دارایی نەتەوەیی خۆی هەیە.

کاتێك کەشتییەك گەنم یان برنج لە ئەمەریکاوە دێت بۆ عێراق ئایا پارەی ئەو گەنم و برنجە چۆن سەرف دەکرێت، بە دیناری عێراقی یان بە دۆلاری ئەمریکی بێگومان بە دۆلار چونکە ئەمەریکا پێویستی بە دیناری عێراقی نییە، بە چ نرخ و بەها و شێوەیەك دیناری عێراق دەگۆڕدرێتەوە بە دۆلاری ئەمریکی واتە سیستەمی پارە گۆڕینەوە چۆن چۆنی جێبەجێ دەبێت لەم فەسڵەدا هەوڵ دەدەین بزانین بازاڕی گۆڕینەوەی دراو چییە؟ وە هاوسەنگی باڵانسی بازرگانی چییە؟ هەروەها دەزانین بەهێزی و لاوازی دۆلار مانای چییە؟ وە هەروەها لە سندوقی دراوی نێودەوڵەتی دەگەین.

دەربارەی بازاڕی دراو

هەروەك دەزانین بەهۆی دراوەوە دەتوانین هەموو شمەك و خزمەتگوزارییەکان بکڕین و بفرۆشین کەواتە پارە پێوەرێکە بۆ بەهاو نرخ وە هەروەها پێوەرێکە بۆ ئاڵوگۆڕ، چونکە هەرچی مامەڵە و ئاڵوگۆڕێکی شمەكو خزمەتگوزارییەکان بەهۆی دراوەوە (پارەوە) دەکرێت. ئەمڕۆکە پارەی کاغەز بەکاردەهێنرێت بۆ هەموو مامەڵە کردنێك چ لە ناوەوەی وڵات چ لە مامەڵە دەرەکییەکاندا، بەڵام هەروەك دەزانین هەر وڵاتە دراوی نەتەوەیی خۆی هەیە کە لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر دەگۆڕێت، بۆ نموونە ئەگەر دانیشتوانێکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بیەوێت لە مەکسیك کاڵایەکی دیاریکراو بکڕێت ئەوا پێویستە دراوی (پێسۆ)ی مەکسیکی پێ بێت. کەواتە پێویستە دراوی نەتەوەیی ئەمەریکی (دۆلار) بگۆڕێتەوە بە دراوی مەکسیکی (پێسۆ). ئەم

پرۆسەیە پێی دەوترێت ئاڵوویری دراو بەدراو، کەواتە بۆ مامەڵکردن و ئاڵوگۆڕکردنی شمەكو خزمەتگوزارییەکان لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر، پێویستە دراوەکان ئاڵوگۆڕیان پێ بکرێت بەمەش بازاڕی دراو و گۆڕینەوە پەیدابوو، بێگومان گۆڕینەوەی دراو بە دراوێکی تر لەسەر بنچینەیەکی دیاریکراو دەکرێت. کەپێی دەوترێت (هاوتایی هێزەکانی کڕین).

فەرهەنگی ئابووری

تیۆری هاوتایی هێزەکانی کڕین:

(Purchasing powey parity theohy)

ئەم تیۆرە ئابووریناسی سویدی (گوستاف کاسل) دایناوە بە مەبەستی زانینی ئەو هێزانەی کە نرخی ئاڵوویر دەستنیشان دەکەن لە نێو پارەی ئیلزامیدا، واتە ئاڵوگۆڕکردنی دراوی وڵاتێك بە دراوی وڵاتێکی دیکە بریتییە لە ئاڵوگۆڕکردنی هێزی کڕینی دراوی وڵاتێك بەهێزی کڕینی دراوی ئەوی دیکەیان.

شێوەکانی گۆڕینەوەی دراو

بەدرێژایی مێژوو دراو تاکو ئەمڕۆکەش سێ شێوەی گرنگ رەچاو دەکرێت بۆ گۆڕینەوەیان:

– ئاڵوویری نەگۆڕی دراوەکان.
– ئاڵوویری سەربەستی دراوەکان.
– ئاڵوویری هێواش (نەرمێتی) دراوەکان

ئێستا کە هەریەك لەم شێوازانەی سەرەوە بەجیا باسیان لێ دەکەین.

- ئاڵوویری نەگۆڕی دراوەکان:- بانکی ناوەندی نرخی دراوی نەتەوەیی بەرامبەر بە دراوەکانی تر دەستنیشان دەکات بەشێوەیەکی جێگیر و نەگۆڕ. وە هەروەها بانکی ناوەندی بۆ پاڵپشتکردنی نرخی گۆڕینەوەی دراو هەمیشە بەشداری دەکات لە کڕین و فرۆشتنی دراوەکاندا بۆ ئەوەی گۆڕان بەسەر نرخی گۆڕینەوەدا روونەدات، یان بانکی ناوەندی دراوی نەتەوەیی دەبەستێتەوە بە زێڕەوە. بەهۆی دیاریکردنی نرخی دراو بە زێڕەوە پرۆسەی گۆڕینەوە روون و ئاشکراو ئاسان دەبێت. ئەم پرۆسەیە پێی دەوترێ رێسای پارەی زێڕ.

فەرهەنگی ئابووری

رێسای پارەی زێڕ (Gold specie standard):- ئەم رێسایە شێوەیەکە لە شێوەکانی رێسای زێڕ و شەش سیمای سەرەکی هەیە کە ئەمانەن:

١) کەسان مافی سکەلێدان و تواندنەوەی زێڕیان هەیە.

٢) سەربەستی کەسان لە پێشکەشکردنی زێڕ بە دراوخانە بەمەبەستی گۆڕینی زێڕەکە بۆ سکەی زێڕین.

٣) دەستگیربوونی زێڕ بەسەربەستی.

٤) سەربەستی لە هێنانە ناوەوە و هەناردنە دەرەوەی زێڕ بەبێ کۆت.

٥) ڕاپەموونی زێڕ وەك پێوەرێکی بەها.

٦) دەرچواندنی پارەی زێڕین لەلایەن دەوڵەتەوە بەندە لەسەر هاوسەنگییەکی نەختینە و ناوەڕۆکی پارە زێڕەکە.

- ئالۆویری سەربەستی دراوەکان:- مەبەست لە گۆڕینەوەی سەربەستی دراوەکان واتە بەجێهێشتنی ئالۆویر بۆ هۆیەکانی خستنەڕوو خواست، لەدواییدا بەدرێژی باسی لێ دەکەین. ئەگەر داوا لەسەر دراوێکی دیاریکراو زیاد بکات ئەوا نرخ و بەهای ئەو دراوە بەرز دەبێتەوە, بەڵام ئەگەر داوا و خواست لەسەر دراوێکی دیاریکراو کەم بێتەوە ئەوا نرخ و بەهای ئەو دراوە نزم دەبێتەوە.

- ئالۆویری هیواشی (نەرمێتی) دراوەکان:- مەبەست لە گۆڕینەوەی دراو بەشێوەیەکی نەرم و نیانی، لەوەدایە کە بانکی ناوەندی بەشێوەیەکی نەرم و هێواش پشتگیری دراوی نەتەوەیی دەکات بێ ئەوەی نرخەکەی جێگیر بکات تەنها سەقفێك (واتە بەرزترین و نزمترین نرخ) دەستنیشان دەکات، ئەوکاتە بەپێی داوا و خستنەڕوو نرخی ئالۆویر لە بازاڕدا دیاری دەکرێت واتە بەپێی خواست وخستنەڕوو لەسەر دراوەکان.

خواست و خستنەڕوو لەسەر دراو

هێزی خواست و هێزی خستنەڕوو نرخی دراوەکان دیاری دەکات لە بازاڕەکاندا کەواتە دراویش وەکو هەموو بەرهەمێکی تر پابەندە بە یاسای خواست و خستنەڕووەوە، بێگومان داوا و خستنەڕوو بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بەستراوە بە چالاکی و مامەڵەی بازرگانی دەرەکییەوە واتە بەستراوە بە هێزی کڕینی دراوی وڵاتێك بە دراوی وڵاتێکی ترەوە. بۆ نمونە ئەگەر داوا لەسەر بەرهەم و خزمەتگوزارییەکانی وڵاتی مەکسیك زیاد بکات ئەوکاتە داوا لەسەر پێسۆی مەکسیکی زیاد دەکات. ئێستاکە هەوڵ دەدەین بەهۆی ئەم نمونەیە و وێنەیەی خوارەوە دینامیکی ئەو گۆڕانکاری و گۆڕینەوەی دراو بە دراو لەبەر ڕۆشنایی یاسای داوا و خستنەڕوو ڕوون دەکەینەوە.

وێنەی ژمارە (١٨-١) زیادبوونی داوا لەسەر (پێسۆ)

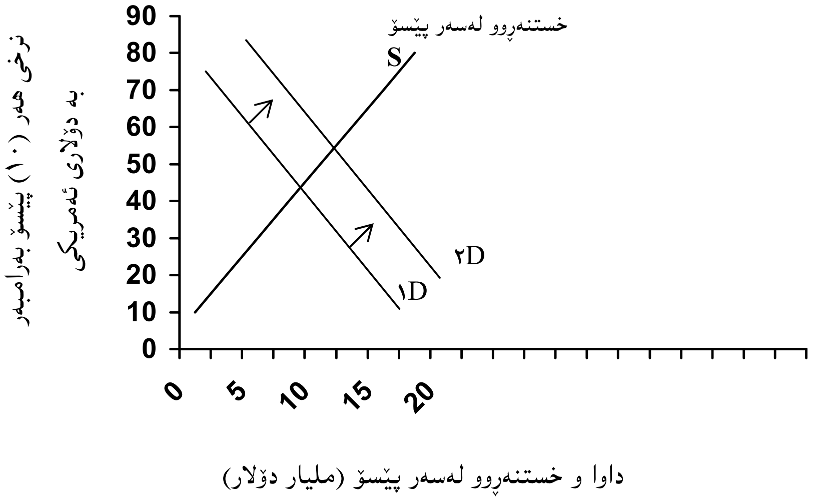

ئەگەر سەیری وێنەکەی سەرەوە بکەین (بازرگانی دەرەکی لەنێوان ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا و مەکسیك) دەبینین زیاد بوونی داوا و خواست بۆ هەر بەرهەمێك دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی نرخی بەرهەمەکە. هەر چۆن دراو سیفەتی بەرهەمی هەیە کەواتە نرخی دراویش بەرزدەبێتەوە. لەوێنەکەدا دەبینین داوای ئەمەریکا بۆ بەرهەمی مەکسیکی لە (١٠) ملیار دۆلارەوە زیاد بووە بۆ (١٢) ملیار دۆلار، ئەم زیاد بوونەش دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی نرخ (پێسۆ) بەرامبەر دۆلاری ئەمەریکی. واتە پێشتر ئەگەر بەرامبەر بە یەك دۆلاری ئەمەریکی دەتوانرا (١٠) پێسۆ بکڕدرێت ئەوا دوای زیادبوونی داوا لەسەر پێسۆی مەکسیکی نرخەکەی بەرزدەبێتەوە واتە ئەگەر پێشتر یەك پێسۆ بەرامبەر (١٠) سەنتی دۆلاری ئەمەریکی بوو ئەوا دوای زیادبوونی داوا نرخی یەك پێسۆ دەبێت بە (١٢) سەنتی ئەمەریکی چونکە داوا لەسەر بەرهەمی مەکسیکی لە (١٠) ملیار دۆلارەوە بەرزبۆتەوە بۆ (١٢) ملیار دۆلار. کەواتە دەتوانین بڵێین دۆلار نرخەکەی بەرامبەر پێسۆی مەکسیکی دابەزیوە و لاواز بووە چونکە بۆ کڕینی بەرهەمی مەکسیکی پێویستیمان بە بڕێکی زۆرتر دۆلار هەیە. ئەگەر پێشتر پێویستمان بە (١) دۆلار بوو بۆ کڕینی یەکەیەکی بەرهەم بەڵام ئێستا پێویستمان بە (١,٢) دۆلار هەیە بۆ

کڕینی هەمان یەکە. کەواتە دۆلار لاواز دەبێت وە پێسۆ بەهێز دەبێت. کەواتە نرخی بەرهەمی ئەمەریکیش بۆ مەکسیکییەکان دادەبەزێت. ئەمەش دەبێتە هۆی زیادبوونی نرخ لە مەکسیکدا واتە ئابووری مەکسیك تووشی هەڵاوسانی دراو دەبێت بۆیە حکومەتی مەکسیکی پێویستە چەند هەنگاوێکی گونجاو بنێت بۆ ڕێك کردنەوەی بەهای پێسۆ بەرامبەر دۆلار.

بازاڕی دراو, هاوردە و ناردە, تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی

ئەگەر هاوکێشەی بەرهەمی نەتەوەیی بێنینەوە یادی خۆمان. $\{G.N.P = C + I + G + (Ex - Im)\}$

(Ex-Im): بریتییە لە ناردنە دەرەوە، کەواتە بڕ و ڕێژەی قەوارەی ناردنە دەرەوەی شمەك و خزمەتگوزارییەکان نیشان دەدات. پرۆسەی ناردنە دەرەوە یان پۆزەتیڤ دەبێت یان نێگەتیڤ, کاتێك بڕی ناردن پۆزەتیڤ بێت لەچاو هاوردەدا ئەوکاتە تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی زیاد دەکات، بەڵام ئەگەر بڕی نادرن نێگەتیڤ بێت لەچاو هاوردەدا ئەوکاتە تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی کەم دەکات. کەواتە هەموو وڵاتێك دەخوازێت کە باڵانسی بازرگانی پۆزەتیڤ بێت بەڵام لە پراکتیکدا ئەم داخوازییە مەحاڵە چونکە هەموو وڵاتەکان ناتوانن شمەك و خزمەتگوزارییەکان تەنها بنێرنە دەرەوە یان هەموو شمەك و خزمەتگوزارییەکان بهێننە ناوەوە, هەندێ وڵات پێویستی زیاتر بە ناردنە، هەندێ وڵات بە پێچەوانەوە پێویستی زیاتر بە هاوردەیە.

فەرهەنگی ئابووری

تەرازووی بازرگانی (Commercial Balance):- بەشێکە لە تەرازووی (باڵانس) پێدان کە هەڵدەستێ بە تۆمارکردنی ئەو ماف و قەرزانەی کە تایبەتن بە هەناردنە دەرەوە و هێنانە ناوەوەی شمەك. واتە هەناردراوی دەوڵەت بە بەهاکەی (فۆب F.O.B) واتە {بەهای کەلوپەلەکە + گشت ئەو خەرجییەی کە لەسەری خەرج دەکرێت تا دەگاتە ناوکەشتییەکە، هاوردەکەی دەوڵەت بە بەهاکەی (سیف C.I.F)}.

ئەگەر بێتو بەهای هەناردراوەکە زیاتربوو دەگوترێ زیادەیەك لە هەناردراودا هەیە، بەڵام ئەگەر بەهای هاوردراوەکە زیاتربوو ئەوا دەگوترێ زیادەیەك لە هاوردراودا هەیە.

لەباری نەبوونی زیادە لە هەناردراودا دەگوترێ دەوڵەت تەرازوویەکی بازرگانی گونجاو یان لەباری هەیە، بەڵام لەباری بوونی زیادە لە هاوردراودا دەگوترێ تەرازووی بازرگانی دەوڵەت نەگونجاوە یان لەبار نییە.

لە هەندێ لە وڵاتە ئەورووپییەکاندا بەتایبەتی ئەڵمانیا و نەمسا لەجیاتی زیادەی هەناردراو دەڵێن (Active Balance) واتە تەرازووی کارا (بەکار) و لەجیاتی زیادەی هاوردراویش دەڵێن (Passive Balance) لێرەدا دەبێ هەناردراو و هاوردراوی نەبینراو ڕەچاو بکرێت.

بۆ زیاتر تێگەیشتن لە باڵانسی ئابووری دەگەڕێینەوە بۆ سەر نموونەکەی پێشوومان کە باس لە ئاڵوگۆڕی بازرگانی نێوان ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا و مەکسیك دەکات.

- زیادبوونی داوا و خواست لەسەر بەرهەمی مەکسیکی، واتە زیادبوونی هاوردە لەلایەن ئەمریکاوە.
- زیادبوونی داوا لەسەر پێسۆی مەکسیکی لەلایەن ئەمریکاوە.
- زیادبوونی داوا لەسەر دراوی مەکسیکی دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی نرخ لەسەر بەهەمی ئەمریکی بە دۆلار.
- زیادبوونی هاوردە لە مەکسیکەوە بۆ ئەمریکا دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی ناردن لە ئەمریکاوە بۆ مەکسیك (واتە سەرجەمی بەرهەمی نەتەوەیی کەم دەبێتەوە و بێکاری زیاد دەکات).
- بەڵام ئەو گۆڕانکارییەی کە دێت بەسەر نرخی گۆڕینەوەی دراو لەنێوان هەردوو وڵاتدا ئەو حاڵەتە چارەسەر دەکات. بابزانین چۆن نرخ لەسەر هاوردەی مەکسیکی بە دۆلار زیادەکات، ئەوکاتە داوا لەسەر ئەو بەرهەمانە کەم دەبێتەوە، بەوەش نرخ لە پێسۆی مەکسیکی لەسەر بەرهەمی ئەمریکی دادەبەزێت، داوا لەسەر بەرهەمی ئەمریکی لەمەکسیکدا زیاد دەکات.
- زیادبوونی داوا لەسەر بەرهەمی ئەمریکی (لەبەرئەوەی هەرزانتربوون) دەبێتە هۆی پێچەوانە کردنەوەی پرۆسەی بازرگانی لەنێوان ئەمریکا و مەکسیکدا واتە دەبێتە هۆی زیادبوونی ناردەنی ئەمریکا. واتە زیادبوونی سەرجەمی بەرهەمی نەتەوەیی ئەمریکی.

کەواتە نرخی گۆڕینەوەی دراو (دۆلار بەرامبەر پێسۆ) دەستنیشانی دارایی ئەمەریکا دەکات بۆ بەرهەمی مەکسیکی. بەڵام گۆڕانی نرخی دراو کارێکی ڕاستەوخۆ دەکاتە سەر نرخی بەرهەمەکانی هەردوو وڵات. بێگومان ئەم میکانیزمە ئەوکاتە بەکارایە ئەگەر گۆڕینەوەی دراو بەشێوەیەکی سەربەست بێت، بەڵام ئەگەر گۆڕینەوەی دراوەکان بەشێوەیەکی نەگۆڕ بێت ئەوا ئەو میکانیزمە بەکار نابێت ئەمڕۆکە بەهۆی چالاکی زۆری بازرگانی دەرەکی نێوان دەوڵەتان و گۆڕانکاری لە گۆڕینەوەی دراوە جیاجیاکان دەبێتە هۆی گۆڕینی ئاڕاستەی ئابووری کە لەخوارەوە باسی لێ دەکەین.

نرخی ئاڵوویر (Exchange Rate):- بریتییە لە نرخی پارەو دراوی بیـانی لەچـاو پـارەو دراوی نەتەوەیدا (نیشتمانیدا)، یان بریتییە لەرێژەی بەهای دراوی وڵاتێك لەچاو بـەهای دراوی وڵاتانی دیکەدا.

ئەم نرخەش لەئەنجامی چەند هۆیەك دەگۆڕێت، وەك ئاڵۆزی باری رامیاری و گۆڕانی نرخـی داشکاندنی راکێشراو لەسەر دەرەوە و هی دیکە.

نرخی ئاڵوویر چ لەژێر سایەی سیستەمی ئاڵوویری زێڕدا بێت، یان لەژێر سایەی سیستەمی ئاڵوویری کاغەزی سەپێنراودا بێت، بەندە بەبڕی ئەو دراوەی کە لە بازاڕدا خراوەتە روو.

باڵانسی پێدان

باڵانسی پێدان پەراوێکە کە کورتەی هەموو ئاڵوویرێکی بازرگـانی و دارایـی تێـدا تۆمـار دەکرێـت لەماوەیـەکی دیـاریکراودا (سـاڵێك) لـەنێوان دەوڵـەتێك بەرامبـەر دەوڵـەتانی تـر قەرزەکانی دەوڵەتەکانی دیکە بەسەر دەوڵەتێکدا دەردەخات.

مەبەست لە باڵانسی پێدان ئەوەیە کە حکوومەت بتوانێت لە پلـەو پایـەی ئـابووری دەرەکـی وڵاتەکە ئاگادار بێت، تاکو بتوانێت سیاسەتی دارایی و بازرگانی بەشێوەیەکی گونجاو دابڕێژێت.

باڵانسی پێدان لە دوو بەش پێك دێت، بە لایەنێکیان دەوتـرێ حسابی خـاوەن قـەرز واتـە بەهای ئەو شمەك و خزمەتگوزارییانەی تێدا تۆماردەکرێت کە ناردەنییە بـە دەرەوە فرۆشـراوە، هەرچـی لاکـەی دیکەیـە، ئـەوە حـسابی قـەرزارە، لـەم لایـەدا هـەموو بـەهای شـمەك و خزمەتگوزارییە هاوردەنی تێدا تۆمار دەکرێت، بەشێوەیەکی گـشتی باڵانـسی پێـدان لـە سـێ بڕگەی سەرەکی پێك دێت کە حسابی بەگەڕ، حسابی سەرمایە، حسابی دارایی (حەواڵە).

- حسابی بەگەڕ: بریتییە لە تۆمارکردنی جموجـوڵی هـەموو شـمەك و خزمەتگوزارییـەکان لەنێوان دەوڵەتەکە و دەوڵەتەکانی دیکە واتە ئاڵوویری هەموو شمەك و خزمەتگوزارییەکان یـان هەموو شمەك و خزمەتگوزارییە هاوردەنی و ناردەنیەك.

- حسابی سەرمایە:- بریتییە لە تۆمـارکردنی دانـەوەی قـەرزی دەرەوەی جموجـوڵی پـارە لەگەڵ نیشتەجێ بوونی کۆچ کردنی دانیـشتواندا، جموجـوڵی پـارە لـەکاتی کـڕین و فرۆشـتنی موڵکدا وە هەروەها زەرە و زیانەکانی بیمەنەکراو.

- حسابی دارایی:- بریتییە لە تۆماکردنی هـەموو ئاڵوویرێـك کـە پەیوەنـدیان هەیـە بـە موڵکدارێتییەوە و قەرزی دارایی‌و کاغەزی داراییەوە (پشك، سەنەد، حەواڵـە، دراوی سـپاردە بە بانك) وە هەروەها تۆمارکردنی هەموو سەرمایەگوزارییە کورت خایەن و درێژ خایەنەکان لە دەرەوەی وڵات.

باڵانسی بازرگانی و باڵانسی پێدان، لەو کاتەدا هاوسـەنگ دەبێـت ئەگـەر لەهـەر سـێ حاڵەتەکەدا واتە (حسابی بەگەڕ، حسابی سەرمایە، حسابی دارایی) یەکسان بن بـە یـەکتری بێگومان بەشێوەیەکی تیۆری لە پەڕاوی باڵانس پێداندا ئەم یەکسانییە بەدی دەکرێت, بـەڵام لە پراکتیکدا ئەو یەکسانی و هاوسەنگییە بەدی ناکرێن, بۆچی؟ چونکە ئەگەر هەر وڵاتێـك لایەنی هاوردەی زیاتربێت وەك لە ناردە ئەوکاتە لاسەنگی بازرگانی روودەدات بۆ هاوسەنگی کردنی لاسەنگی بازرگانی پێویستە بڕی ناردنـە زیـاتر بکرێـت یـان پەنابردنـە بـەر قـەرزی دەرەکی، بۆ ئەوەی باڵانسی بازرگانی ئابووری هاوتابن. وە هـەمان پرۆسـەش بـە دیوەکـەی تریدا پێچەوانە دەبێتەوە.

فەرهەنگی ئابووری

تەرازووی باڵانسی پێدان (Balahce of payment) هەنـدێ جـاریش دەوترێـت باڵانـسی ئابووری، یان باڵانسی لێکدانەوە، یان باڵانسی گشتی دەوڵەت یان باڵانسی بازرگانی کارا.

باڵانسی پێدان پوختەی کۆمـەڵێك لێکدانـەوەی هەژمارییەکـە کـە مافـەکانی دەوڵـەتێك بەرامبەر بە دەوڵەتانی دیکە و قەرزەکانی دەوڵەتەکانی دیکە بەسەر دەوڵەتێکدا دەردەخات.

ئێستا لەم خشتەیەی خوارەوەدا باڵانـسی پێـدانی ویلایەتـە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (١٨-٢) باڵانسی پێدانی ئەمریکا لەساڵی (٢٠٠١) (بە ملیار دۆلار):

	هاتوو	دەرچوو	باڵانس
حسابی بەگەڕ:			
شمەك	٧١٩	١١٤٦-	
خزمەتگوزاری	٢٧٩	٢١٠-	
کۆی هەموو شمەك و خزمەتگوزارییەکان	٩٩٨	١٣٥٦-	٣٥٨-
داهات	٢٨٤	٢٦٩-	١٥
حەواڵە			٥٠-
کۆی حسابی بەگەڕ			٣٩٣-
حسابی سەرمایە:			
حسابی دارایی (حەواڵەکان)			
سەرمایەگوزاری بیانی لەئابووری ئەمەریکا	٧٥٣		
سەرمایەگوزاری ئەمریکا لە وڵاتانی تر		٣٧١-	
کۆی حسابی دارایی			٣٨٢
هەڵەی ئاماری			١٠
کۆی گشتی حسابی سەرمایە و دارایی			٣٩٣

ئەگەر سەیری خشتەکە بکەین دەبینین کورتهێنانی باڵانسی پارەدان لە ئەمریکا یەکسانە بەکۆی حسابی بەگەڕ. ئەم کورتهێنانەش بەهۆی کەمتر ناردنە دەرەوەی شمەك بووە لە ئەمریکاوە بۆ وڵاتانی تر, ئەم لاسەنگییە لەساڵی (٢٠٠١)دا بریتی بوو لە (٦٠٪).

١١٤٦ – ٧١٩ = ٤٢٧ واتە ٤٢٧ ÷ ٧١٩ = ٠,٥٩

بەڵام لەهەمان ساڵدا ناردنە دەرەوەی خزمەتگوزارییەکان لە ئەمریکا بریتی بووە لە بڕی (٢٧٩) ملیار دۆلار. بەڵام هاوردەی خزمەتگوزارییەکان بریتی بوو تەنها لە (٢١٠) ملیار دۆلار.

کورتهێنان باڵانسی بازرگانی ئەمریکا بەهۆی بڕ و قەوارەی سەرمایەگوزاری بیانی لە ئەمریکا هاوسەنگ دەبێتەوە چونکە ئەمریکا تەنها بڕی (٣٧١) ملیار دۆلاری بەگەڕ خستووە لە وڵاتانی دەرەوە، بەڵام بڕی (٧٥٣) ملیار دۆلار سەرمایەگوزار کراوە لە ئابووری ئەمریکادا. ئەمەش توانای هاوردەی ئەمریکا زیاد دەکات لە هێنانی شمەکی پێویست.

کورتهێنانی باڵانسی بازرگانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەساڵی (١٩٧٦)ەوە لە زیادبووندایە ئەگەر لەساڵی (١٩٨٢)دا کورتهێنانی باڵانسی بازرگانی بریتی بوو بێت لە (٣٦) ملیار دۆلار ئەوا لەساڵی (١٩٨٧) ئەو بڕە گەیشتە (١٦٠) ملیار دۆلار, لەساڵی (٢٠٠٠)دا گەیشتە (٤٣٤) ملیار دۆلار, لەساڵی (٢٠٠١)دا گەیشتە (٤٨٦) ملیار دۆلار، ساڵی (٢٠٠٤) گەیشتۆتە (٥٠٠) ملیار دۆلار. وە بەپێی هەندێ ئامار ساڵی (٢٠٠٧) گەیشتۆتە (٩٢٧) ملیار دۆلار.

کورتهێنانی باڵانسی بازرگانی باشە یان خراپە؟

هەروەك دیاردە ئابوورییەکانی تر، ئابووریناسان لە بۆچوونەکانیان و لێکۆڵینەوەی کورتهێنانی باڵانسی بازرگانی شیکردنەوەی جیاجیایان هەیە. هەندێ لە ئابووریناسان دیاردەی کورتهێنان لە باڵانسی بازرگانی وڵاتدا بە دیاردەیەکی پۆزەتیڤانە دەزانن، بەڵام زۆربەی ئابووریناسان کورتهێنانی باڵانسی ئابووری بە دیاردەیەکی نێگەتیڤانە و خراپ دەزانن.

ئەو ئابووریناسانەی کە کورتهێنانی باڵانسی بازرگانی بە دیاردەیەکی کوشندە و خراپ دەزانن لەسەر بارودۆخی ئابووری دەڵێن کورتهێنانی باڵانسی بازرگانی دەبێتە هۆی پەنابردنە بەر قەرزی دەرەکی وە هەروەها بۆ داپۆشینی کورتهێنانی باڵانسی بازرگانی دەبێت لە ئەنجامدا بکەونە فرۆشتنی کارگە و کۆمپانیا نیشتەنییەکان (بەتایبەت کردن) ئەمەش دەبێتە هۆی دروستبوونی چەندان ناکامی خراپی ئابووری و تەنگەژی ئابووری و لەدەستدانی سەربەخۆیی ئابووری. وە هەروەها دیاردەی بێکاری بەرەو زیادبوون دەچێت. وە سیستەمی دارایی و قەرزی تووشی تەنگەبەستی دەبێت و داوا لەسەر بەرهەمە هاوردەکان زیاد دەکات کە دەبێتە هۆی زیادبوونی نرخ لە بازاڕەکاندا و هەڵاوسانی نەختینەیی دروست دەبێت.

بەڵام ئەو ئابووریناسانەی کە دەڵێن کورتهێنان باڵانسی بازرگانی کاریگەری پۆزەتیڤانە دەکەنە سەر بارودۆخی ئابووری وە گەشەسەندنی ئابووری بەردەوام دەبێت چونکە دیاردەی کورتهێنان دەبێتە هۆی زیادبوونی داهاتی تاکەکەس وە دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی قەوارەی سەرمایەگوزاری بیانی لە وڵاتدا بەتایبەتی لەبواری بەرهەمهێناندا بەتایبەتی ئەو شمەکانەی کەپێویستیان بە هاوردە هەیە ئەمەش دەبێتە هۆی زیادبوونی شوێنی کار و دیاردەی بێکاری لە وڵاتدا کەم دەبێتەوە.

هەندێ ئابووریناسانی تر دەڵێن هاوسەنگی باڵانسی ئابووری باشترین پێناسەیە بۆ گەشەکردنی ئابووری وڵات و رزگارکردنی لە تەنگەژی ئابووری و دارایی، بەڵام لەپراکتیکدا هاوسەنگێتی باڵانسی بازرگانی کارێکی زۆر ئاڵۆزە دەتوانم بڵێم مەحاڵە، بەتایبەتی لەدوای کۆتایی هێنان بە جەنگی سارد و رمانی سیستەمی سۆشیالیستی بەهەرحاڵ بۆچوونەکانی هەردوو لاگری ئابووریناسان بۆ روون کردنەوەی کورتهێنانی باڵانسی بازرگانی تا رادەیەك راست و دروستن. بە بۆچوونی نووسەر کورتهێنانی باڵانسی بازرگانی لەوکاتەدا کاریگەری پۆزەتیڤانەی دەبێت لەسەر بارودۆخی ئابووری ئەگەر هاتوو بە بڕی ئەو کورتهێنانە وەبەرهێنان لەبواری بەرهەمهێنانی شمەك و خزمەتگوزارییەکاندا بەکار بهێنرێت کە خزمەتێکی بنچینەیی و درێژخایەن دەکات. بەڵام ئەگەر بڕی کورتهێنانی باڵانس تەنها بەکاربهێنرێت بۆ کڕین و هاوردەی شمەك و خزمەتگوزارییەکان ئەوا ئەنجام و کاریگەرێکی نێگەتیڤانە و کوشندەی دەبێت چونکە بەم شێوەیە هاوکێشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی هاوسەنگ دەبێت. واتە بەکورتهێنانی بڕگەی (Ex-Im)، دەتوانرێت بڕگەی سەرمایەگوزاری (I) زیاد بکرێت.

فەرهەنگی ئابووری

کورتهێنانی باڵانسی پێدان (Deficit Balance of payment):- ئەو دۆخەیە کە بەهای نێردراوەکانی وڵاتێك لە حسابەکاندا کەمتر بێت لە بەهای هێنراوەکانی ئەو وڵاتە لە ماوەی ساڵێکدا.

سیستەمی دارایی جیهانی

پێداویستێتی ئاڵوگۆڕی بەرهەم لەنێوان وڵاتە جیاجیاکاندا و پەیدابوونی و گەشەکردنی بازرگانی دەرەکی بووە هۆی ئاڵوگۆڕی پارەی وڵاتێك بە پارەی وڵاتێکی تر ئەمەش بووە هۆی دروستبوونی سیستەمی دارایی جیهانی بۆ ئەوەی بەشێوەیەکی رێکوپێك ئاڵوگۆڕ بە ئەنجام بگەیەنرێت. کەواتە بۆ چارەسەرکردنی گەڕەلاوژێ لە بازاڕی دراودا بەتایبەتی لە دوای کۆتایی جەنگی جیهانی دووەم پێویست بوو سیستەمێکی نوێ و کاریگەر دابمەزرێنرێت لە رزگارکردنی وڵاتە ئەوروپییەکان لە کاولبوون و رمانی ئابووری دوای جەنگ. لەئەنجامی گەشەکردنی بێ سنووری بازرگانی و ناردنە دەرەوەی سەرمایەی دارایی ئاسانتر بێت وە بەهۆی هاتنە ئارای ئازادی بازرگانی و بازاڕی ئازاد دەبوو هەنگاوی بە کردەوە بنرێت بۆ رێکوپێك کردنی بازاڕی دارایی بۆیە لە مانگی تەمووزی ساڵی (١٩٤٤)دا بەئامادەبوونی (٤٥) دەوڵەت لە (بریتۆن

ودز) لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا کۆبوونەوە و پەیوەستنامەیەکیان مۆرکرد کە بەناوی (بریتۆن ودز)ەوە ناسراوە ئەم رێکەوتننامەیە بووە سەرەتایەك بۆ هێنانەکایەی سیستەمێکی نوێی دراو. بەپێی یەکێك لە بەندەکانی رێکەوتننامەکە سندوقی دراوی نێودەوڵەتان دامەزرا جێبەجێ کردنی پرنسیپە بنەڕەتییەکانی سیستەمەکەی پێ سپێردراوە.

هەروەها لەساڵی (١٩٤٥)دا بەپێی یەکێك لە پرنسیپەکانی رێکەوتنامەکە بانکی نێودەوڵەتان دامەزرا. بۆ ئاوەدان کردنەوە و پەرەپێدانی وڵاتانی ئەوروپای دوای جەنگەوە بۆ سەرلەنوێ بنیاتکردنەوەی ژێرخانی ئابوورییان پێویستییان بە سەرمایەیەکی زۆر هەبوو. ئەوە بوو ئەوکاتە وەزیری دەرەوەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا (جۆرج مارشاڵ)* پڕۆژەیەکی پێشنیازکرد کە بە (پڕۆژەی مارشاڵ) ناسراوە ئەوەبوو ئەمریکا لەبەر رۆشنایی ئەم پڕۆژەیەدا لەڕێگای سندوقی دارایی نێودەوڵەتییەوە و بانکی جیهانی سەرمایەی خۆی خستەگەڕ و کەوتە یارمەتی دانی وڵاتە ئەوروپییەکان لە بنیاتنانەوەی ژێرخانی ئابوورییاندا.

بێگومان هەروەك لەپێشەوە ئاماژەمان پێدا لەو سەردەمەدا تەنگوچەڵەمەی سەرەکی گۆڕانی نرخی گۆڕینەوەی دراو لەنێودەوڵەتاندا لە هەموو گرفتەکان دژوارتر بوو بۆیە دامەزراندنی سندوقی دراوی نێودەوڵەتی لەوکاتەدا زۆر پێویست بوو چونکە ئەم رێکخراوە توانی رێسایەکی جیهانی دەربارەی نرخی دراو بە دراو دامەزرێنێت. ئەو رێسایەش بریتی بوو لە پرنسیپی نرخی گۆڕینەوە لەسایەی رێسای ئاڵوێر بەزێر. وە بەستنی دۆلار بە زێڕەوە بێگومان ئەم سیستەمە تاکو ساڵی (١٩٧٢) بەردەوام کاری پێ دەکرا. بەڵام هێدی هێدی ئەم سیستەمە بەرەو نەمان دەچێت و رۆڵی جارانی نەماوە. چونکە داوا و خستنەڕووی دراوەکان بەرامبەر دراوەکانی تر رۆڵێکی گرنگ دەبینێت لە پێویستێتی گۆڕینەوەی دراودا. وە هەروەها لەکۆتایی ساڵی شەستەکاندا ئابووری وڵاتانی تر بەتایبەتی وڵاتانی ئەوروپا و ژاپۆن بەخۆیاندا هاتن و پرۆسەی پەرەسەندنی ئابووری بە رادەیەك گەشەی کرد، ئەو وڵاتانە توانای ئەوەیان هەبوو دراوی خۆیان راستەوخۆ بەزێر بگۆڕنەوە وە پێویستی بەوە نەدەکرد دراوی خۆیان لەڕێگەی دۆلارەوە بە زێڕ بگۆڕنەوە.

---

*جۆرج مارشاڵ (١٨٨٠–١٩٥٩) وەزیری دەرەوەی ئەمریکا پێشنیازی کرد وڵاتانی ئەوروپا کەڵك لە سەرمایەی ئەمریکی وەرگرن و ژێرخانی ئابوورییان پێ بنیات بنێنەوە. ئەم نەخشە ئابوورییە لەمێژوودا بە (پڕۆژەی مارشاڵ) ناسراوە، جگەلە مەرامە ئابوورییەکەی مەبەستێکی سیاسیشی لەپشتەوە بوو. ئەمریکا دەیویست بەماوەیەکی کورت ئەوروپاییەکی بەهێز لەبەردەم کەمپی ئەوسای یەکێتی سۆڤیەتدا قوت بکاتەوە.

ئەمەش بووە هۆی کەمکردنەوەی ئیحتیاتی (گەنجینە)ی زێڕی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ئەو حاڵەتەش کۆتایی بە ئەرکی سندوقی دراو هێنا. ئەمڕۆکە سندوقی دراوی نێودەوڵەتی ئەرکێکی تری لەسەرشانە ئەویش چاودێری باری دارایی وڵاتانی ئەندام ئەمڕۆکە (١٨٤) دەوڵەتن. ئەویش بەچاودێری کردنی نرخی دراوەکان لەنێوان دەوڵەتاندا بۆ ئەوەی جێگیرییەکی ڕێژەیی هەبێت لە بازاڕی دراودا. وە هەروەها چاودێری دانی قەرز و گەڕانەوەی قەرزەکان دەکات و ەهەروەها هەڵدەستێت بەیارمەتی وڵاتانی ئەندام لەچارەسەرکردنی لاسەنگی و کورتهێنانی بالآنسی پێدان و بالآنسی بازرگانی.

داهاتی سندوقی دراوی نێودەوڵەتی پێکهاتووە لە سەرجەمی پشکی ئەندامەکانی. ئەمڕۆکە پشکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا نزیکەی (٢٥٪)ی هەموو پشکەکانە. کە لە پشکی هەموو وڵاتەکانی تر زیاترە بۆیە ئەمریکا کاریگەری ڕاستەوخۆی هەیە لەسەر سیاسەتی سندوقی دراوی نێودەوڵەتی. وە ئەمڕۆکە ئەم سندوقە ئامرازێکی بەکارە بە دەست ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاوە بۆ سەپاندنی سیاسەتی خۆی بەسەر جیهاندا بەتایبەتی بەسەر وڵاتە تازە پێگەیشتووەکان کاتێکیش کەمپی یەکێتی سۆڤیەت هەرەسی هێنا سندوقی دارایی نێودەوڵەتی کەوتە دانی قەرز بەوڵاتەکانی کەمپی ڕۆژهەڵات بۆیە ئەم وڵاتانەش ئەمڕۆکە بوون بە بەشێك لەسیستەمی نوێی دراوی جیهانی. بێگومان سندوقی دارایی نێودەوڵەتان لەسەرێکەوە یارمەتییەکی وڵاتانی ئەندام دەدات لە راستکردنەوەی باری ئابوورییاندا و چارەسەرکردنی تەنگەژە داراییەکانیدا، بەڵام لە سەرێکی ترەوە سەپاندنی سیاسەتی دارایی خۆی بەسەر ئەو وڵاتانەدا هەندێ جار دەبێتەهۆی شێواندنی باری کۆمەڵایەتی و بڵاوبوونەوەی گەندەڵیو هەژاریو بێ دەرامەتی ئەو وڵاتانە.

فەرهەنگی ئابووری

ڕێسای ئاڵوێر بەزێڕ (Gold Exchange standard) :- ئەم ڕێسایە شێوەیەکە لەشێوەکانی ڕێسای زێڕ، واتە دراوی نیشتمانی بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بەندە بە زێڕ، ئەم ڕێسایە لە دانیمارك و نەرویج و سوید بەپێی ڕێکەوتننامەی ساڵی (١٨٨٥) جێبەجێ کرا، هەروەها لە روسیا و ئەڵمانیاشدا لەساڵی (١٨٩٤) دەست بە جێبەجێکردنی کرا.

یەکێتی ئەورووپا ناوچەی یۆرۆ!

دوای دامەزراندنی بازاڕی هاوبەشی ئەورووپا و دوابەدوا دامەزراندنی یەکێتی ئەورووپا، پێویستییەتی دامەزراندنی دراوێکی هاوبەشی هاتە پێشەوە بۆیە بڕیاردرا کە بانکی ناوەندی یەکێتی ئەورووپا دابمەزرێت تاکو ئەرکەکانی دراوی یەکگرتووی ئەورووپی جێبەجێ بکات ئەوە بوو لە کانونی دووەمی ساڵی (١٩٩٩)دا وا بەیەکەم جار (یۆرۆ) بوو بەدراوێکی هاوبەش بۆ مامەڵەکردن لەنێوان وڵاتەکانی یەکێتی ئەورووپادا وە ئەمڕۆ کە خەریکە دەبێتە دراوێکی جیهانی لەپاڵ دۆلاری ئەمریکیدا ئەمڕۆکە دانیشتوانی وڵاتی ئەندام یۆرۆ وەك دراوێکی هاوبەش بەکاردەهێنن ئەو وڵاتانەش بریتین لە: (نەمسا، بەلجیکا، ئەڵمانیا، یۆنان، ئێرلەندا، ئیسپانیا، ئیتاڵیا، لوکسمبرگ، هۆڵەندا، پورتوگاڵ، فینلەندا، فەڕەنسا) ئەوەتا ئەمڕۆکە بانکی ناوەندی یەکێتی ئەورووپا فشارێکی زۆری خستۆتە سەر ئەندامەکانی تری یەکێتی ئەورووپا لە بەکارهێنانی (یۆرۆ) وەك دراوێکی گشتی و هاوبەشی لەنێوانیاندا.

ژمارەی ئەم وڵاتانە ئەمڕۆکە بریتین لە (٢٧) دەوڵەت، وە لەنەخشە و پلانی یەکێتی ئەورووپادا ژمارەی ئەم وڵاتانە لە ئایندەدا بەرەو زیادبوون دەچن.

ئاگاداری

بیری سەرەتایی پێکهێنانی بازاڕی هاوبەشی ئەورووپا لەیەکێتی بەنەلۆکسەوە سەری هەڵدا لەساڵی (١٩٤٧)دا هۆڵەندا و بەلجیکا و لۆکسمبۆرگ ناوچەیەکی یەکگرتوویان دامەزراند، پاشان چەند وڵاتی تری ئەورووپا پێوەی پەیوەست بوون ئێستا بەیەکێتی ئەورووپا دەناسرێ، مەبەستی سەرەکی لە یەکێتی (بەنەلۆکس) لابردنی قەید و بەندبوو لەسەر کاڵای هاوردە و هەناردەی نێوان ئەو وڵاتانە، لەهەمان کاتیشدا تاریفەیەکی گومرگی یەکگرتوویان لەبەرامبەر کاڵای هەناردەی وڵاتانی تردا دانا. سەرەتایەکیشیان بۆ سیاسەتی ئابووری و دارایی و کۆمەڵایەتی هەرسێ وڵات ڕێکخست.

دوای (١٠) ساڵ ئەم یەکێتییە بووە کوتلەیەکی ئابووری گەورە و دەوڵەتانی (فەڕەنسا، ئەڵمانی ڕۆژئاوا، ئیتاڵیا)ش پێوەی پەیوەست بوون. ساڵی (١٩٥٧) ڕێکەوتننامەی بازاڕی هاوبەشی ئەورووپا لەنێوان ئەو شەش دەوڵەتەدا مۆرکرا، مەبەستیش لەو ڕێکەوتننامەیە ئەوە بوو بیکەنە بەردی بناغە بۆ یەکێتی ئەورووپا. ئامانجە سەرەکییەکانی بازاڕی هاوبەشی ئەورووپا بریتی بوون لە:

- هەمووان پەیڕەوی یەك تاریفەی گومرگی بکەن بەجۆرێك وردەوردە قەید و بەندی گومرگ لەنێوانیاندا نەمێنێ.

- هیچ قەید و بەندێك نەخرێتە بەردەم راگێـوزانی کـار و سـەرمایە و کـاڵا لـە نێـوان وڵاتانی ئەندامدا.

بەڵام ئەمڕۆکە بازاڕی هاوبەشی ئەوروپا بۆتە یەکێتی ئەوروپا نـەك هـەر ئـەو ئامانجانـەی تێپەراندووە بەڵکو ژمارەیان بۆتە (٢٥) دەوڵەت.

ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ناوچەی دۆلار

مەبەست چییە کاتێك دەڵێن دۆلار بەهێزە؟ (واتە توانای دۆلار لـە کڕینـی دراوەکـانی تـر بەهێزترە، واتە بەرامبەر یەك دۆلار دەتوانین شمەك و خزمەتگوزارییەکان زیـاتر بکرێـت) بـەڵام کاتێك دۆلار لاوازە (واتە دانیشتوانی ویلایەتـە یـەکگرتووەکانی ئەمـەریکا و ئـەو کەسـانەی تریش کە پاشەکەوتی داهاتەکانیان بە دۆلار کردووە، دەتوانن شمـەك و خزمەتگوزارییـەکان بـە بڕێکی کەمتر بکڕن).

بەهێزی و لاوازی دۆلاری ئەمریکی توانـای ئـابووری ئـەمریکا نیـشان دەدەن، کاریگـەری بەهێزی و لاوازی دۆلار لەسەر ئابووری ئەمـەریکا دوو جەمـسەرییە، ئەگـەر دۆلار بـەهێزبێت ئەوا سودمەندە بۆ بەکاربەرانی ئەمریکا چـونکە کـاڵا و خزمەتگوزارییـە هاوردەکـان بـۆ نـاو ئەمریکا هەرزانتر دەبن واتە دانیشتوانی ئەمریکا دەتوانن بڕێکی زیاتر بکـڕن بـەهۆی بـەهێزی دۆلارەوە هەروەها بەهێزی دۆلار لەلایەکی ترەوە دەبێتە هـۆی کەمکردنـەوەی نادرنـە دەرەوەی بەرهەمی ئەمریکا ئەمەش دەبێتە هۆی کەمبوونـەوەی بەرهـەمهێنان و زیـادبوونی بێکـاریو کەمبوونەوەی گەشتوگوزار. بەڵام ئەگەر دۆلار لاوازبێت ئـەوا توانـای ناردنـە دەرەوەی کـاڵا و خزمەتگوزارییەکان زیاتر دەبێت وە هەروەها ژمارەی گەشتەوان زیاد دەکات و بواری گەشـت و گوزار دەبوژێتەوە و ژمارەی بێکاران کەم دەبنەوە کەواتە بەهێزی دۆلار لەسەرێکەوە کاریگەری پۆزەتیڤانەی دەبێت لەسەر ئابووری ئەمریکا چونکە توانای ناردنە دەرەوەی بەرهەمی ئـەمریکا زیاد دەکات. ئەمڕۆکە پسپۆڕانی دارایی بەیەك دەنگن دەڵـێن هەرەسـهێنانی دۆلاری ئـەمریکا واتە هەرەسهێنانی ئابووری جیهانی.

بۆیە سیستەمی ئابووری ئەمڕۆکەی جیهان پێویستی بە دارِشتنەوەیەکی نـوێ هەیـە تـاکو مرۆڤایەتی تووشی قەیرانی ئابووری گەورە و درێژخایەن نەبێت.

فەسڵی نۆزدەهەم

بازاڕی جیهانی و وڵاتە تازە پێگەیشتووەکان

گومان لەوەدا نییە کە ئابووری ئەمڕۆکە هەموو بوارەکانی ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی و کلتوری گرتۆتەوە. بۆ ئەوەی باشتر لەدیاردە ئابوورییەکان تێبگەین دەبێت ئاگادار بین ئایا ئەمڕۆکە ئابووری جیهان بەرەو کوێ دەڕوات، ئەو گۆڕانکارییانە چین کە بەسەر بازاڕی جیهاندا دێت. پێویستە بزانین داهاتوو و ئاسۆی مرۆڤایەتی بەرەو کوێ دەڕۆن. لەم فەسڵەدا هەوڵ دەدەین بزانین ئابووری جیهانی و بازاڕی جیهانی چییە؟ کێ وە چۆن رۆڵی سەرەکی دەبینێت لە ئاڕاستەکردن و رەوتی ئابووری و ژیانی رۆژانەی خەڵکیدا؟ وە هەروەها هەوڵ دەدەین شوێنی وڵاتە تازە پێشکەوتووەکان لە سیستەمی نوێی ئابووری جیهانیدا روون بکەینەوە.

جیهان چەند بەشێکە!

پێش هەرەسی یەکێتی سۆڤیەت و کۆتایی هێنان بە جەنگی سارد، جیهان دابەش کرابوو بەسەر سێ بەشی سەرەکیدا. وڵاتە پیشەسازییە پێشکەوتووەکان (سەرمایەدارەکان)، وڵاتە سۆشیالیستەکان بەسەرۆکایەتی یەکێتی سۆڤیەت، وڵاتانی جیهانی سێهەم واتە وڵاتە هەژار و دواکەوتووەکان (زاراوەی جیهانی سێهەم بە وڵاتە دواکەوتووەکان دەوترا چونکە سێ بەشی گۆی زەوی بەر ئەو وڵاتانە دەکەون)، بەڵام دوای هەرەسی یەکێتی سۆڤیەت لەساڵی (١٩٨٩)دا و کۆتایی هێنان بەشەڕی سارد و لەناوچوونی سیستەمی سۆشیالیستی وەك سیستەمێکی ئابووری. سیستەمی یەك جەمسەری بەسەرۆکایەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا هاتەکایەوە، کە لەگەڵ خۆیاندا بەها و ئایدیا و بۆچوونی تازەیان هێنایە ئاراوە، کە جیاوازن لەوانەی پێشووتر. بێگومان ئەو ئاڵوگۆڕە مەزنانەی کە لەماوەی ئەم (٢٥) ساڵەی دواییدا روویان داوە بەتایبەتی لەبواری ئابووریدا (چەرخی جیهانگیری) و پێشکەوتنی تەکنەلۆژیای زانیاری...هتد. پێویستییان بەڕوانگەیو شیکردنەوەیو تێڕوانینی نوێ هەیە. بابزانین ئەم جیهانە نوێیە چییە؟

سیستەمی ئابووری جیهانی

ئەمڕۆکە ئابووریناسان جیهان دابەش دەکەن بەسەر سێ گروپی فراواندا بەپێی رادەی گەشەکردنی ئابوورییان:

١- وڵاتە پیشەسازییە پێشکەوتووەکان.

٢- وڵاتە پیشەسازییە تازە پێشکەوتووەکان (نوێیەکان).

٣- وڵاتە تازە پێشکەوتووەکان (دواکەوتوەکان).

گروپی یەکەم: وڵاتە پیشەسازییە پێشکەوتووەکان - بریتین لەو گروپە وڵاتانەی کە رادەی بەرهەمهێنان و پیشەسازیان زۆر پێشکەوتوون، خاوەنی سەرمایەیەکی گەورەن، سیستەمی قەرز و داراییان زۆر پێشکەوتووە، وە هەروەها سیستەمی بانکی و بیمە لەئاستێکی زۆر بەرزدان، وە هەروەها بنچینەیەکی یاسایی تۆکمە و پتەویان هەیە، سیستەمی کارگێڕی بەڕێوەبردن زۆر چالاکە دەتوانن بازرگانی دەرەکی بەشێوەیەکی کارا بکەن...هتد. لەبارەی کۆمەڵایەتییەوە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیان لە پلەیەکی بەرزدایە و پابەندە بەیاساوە، سیستەمی پەروەردە و خوێندن و تەندروستی زۆر پێشکەوتووە هەموو تاکێك لەکۆمەڵدا ئازاد و سەربەستە لەدەربڕیندا. وە هەروەها لەهەڵبژاردنی کاردا، هەموو تا رادەیەك یەکسانن لەبەردەم یاسادا. یاسا سەروەرە لەهەموو بوارێکدا، چەقی ناوەندی ئەم وڵاتانە حەوت وڵاتە گەورەکەی جیهانن ئەو وڵاتانەش بریتین لە (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، کەنەدا، ژاپۆن، ئەڵمانیا، فەرەنسا، بەریتانیا، ئیتاڵیا) چوار وڵات لەو حەوت وڵاتە گەورانەی جیهان، ئەمڕۆکە بەردی بناغەی ئەوروپای یەکگرتوو پێك دەهێنن، ئەوە ماوەی چەند ساڵێکە روسیای فیدراڵی بۆتە ئەندامێکی تەواوی وڵاتە گەورەکانی جیهان بۆیە دەوترێت هەشت وڵاتە گەورەکەی جیهان (بێگومان بەئەندام بوونی روسیای فیدراڵی زیاتر هۆیەکی سیاسییە نەك ئابووری). دوابەدوای ئەم وڵاتانە لەڕادەی توانا و پێشکەوتندا وڵاتەکانی سکەندەناڤیا پۆلێن دەکرێن، دوابەدوا وڵاتانی وەك: نەمسا، لۆکسمبرگ، هۆڵەندا، ئیسپانیا، بەلجیکا، سویسرا، ئوسترالیا، تایوان، نیوزلاند. بەشێوەیەکی گشتی ئەم گروپە نزیکەی لە (٢٠٪)ی دانیشتوانی گۆی زەوی پێکدەهێنن، بەڵام لە (٧٠٪)ی بەرهەمی جیهانی لەهەموو کاڵا و خزمەتگوزارییەکان بەرهەم دەهێنن.

دەمەوێت ئاماژە بەخاڵێکی گرنگ بدەم، لەگەڵ هەموو ئەو توانا زۆرەو رادەی پێشکەوتنە ئەم وڵاتانە چەندان تەنگ و چەڵەمە و گرفت و کەموکوڕییان هەیە وەك دیاردەی

بێکاری، هەلاّوسان، کەمبوونەوەی ڕێژەی لەدایك بوون واتە (کەمبوونەوەی ژمارەی دانیشتوان)، تەمەن درێژی کەدەبێتە هۆی کەمبوونەوەی هێزی کار، زیاد بوونی خەرجی بۆ خانەنشینی و تەندروستی، وە هەروەها چەندان کێشەی کۆمەلاّیەتی تر وەك نەخۆشی خامۆکی و...هتد. جگە لەمانەش ئەوەتا ئەم ولاّتانە تووشی کێشەی تیرۆر بوونەتەوە لەلایەن ڕێکخراوە موسولّمانە توندڕەوەکانەوە کە بۆتە مەترسییەکی گەورە لەبەردەم بەرژەوەندی نەتەوایەتی ئەم ولاّتانەدا.

گرووپی دووەم: ولاّتە پیشەسازییە تازە پێشکەوتووەکان (نوێیەکان) - ئەو ولاّتانە دەگرێتەوە کە لەبواری بەرهەمهێناندا لەقۆناغی پێشکەوتنێکی هەمیشەیدان هەروەها ڕادەی ژیانی دانیشتوانیان لە بەرزبوونەوەدایە، ئەم ولاّتانە لەسەر بناغەیەکی ڕاست و دروست و پتەو و سیستەمی دارایی و قەرز و بانکیان دامەزراندووە، هەرچەندە زۆرجار ئەم ولاّتانە تووشی تەنگەژی دارایی دەبن وە قەرزی دەرەکی کەلّەکە بووە لەسەریان وە هەندێ جار ئەم کێشانە دەبنە هۆی وروژاندنی کێشەی کۆمەلاّیەتی و سیاسی بەلاّم هەنگاو بەهەنگاو بەرەو پێشەوە دەڕۆن و هەمیشە خەریکی چاکسازی بوارەکانی ژیانن بۆئەوەی بگەنە ئاستی ولاّتە پێشکەوتووەکان، ولاّتانی ئەم گرووپە بریتین لە (هۆنکۆنگ، سەنگاپورە، کۆریای باشور، پاکستان، مالیزیا، ئەندەنوسیا، تایلاند، مەکسیك، بەڕازیل، ئەرجەنتین، چیللی، فەنزوێلا، ئیسرائیل، باشوری ئەفریقا، هەنگاریا) ئەم ولاّتانە (٥٪)ی ژمارەی دانیشتوانی گۆی زەوی پێکدەهێنن وە لە (٥٪)ی بەرهەمی جیهانی بەرهەم دەهێنن. (هەندێ ولاّتانی کەمپی سۆشیالیستی کۆنیش لەم گرووپەدا پۆلێن دەکەن وەك ئۆکرانیا، پۆلۆنیا) ئەم ولاّتانە لەهەلّبژاردنی سیستەمی ئابووریدا زیاتر پشتیان بەستووە بەئەزموونی ژاپۆن. واتە پەیڕەوی ئایدۆلۆژی بەرهەمهێنان لەپێناوی ناردنە دەرەوەدا دەکەن، بۆ جێبەجێکردنی ئەم کارە و خۆڕاگرتن لەبەردەم کێبەرکێی جیهانیدا بەرزترین و پێشکەوتووترین تەکنەلۆژیا لەبەرهەمهێناندا بەکاردەهێنن وە هەروەها ژمارەیەکی زۆر لەکارگێڕ و بەڕێوەبەری ئابووری و تەکنیکییان ئامادە کردووە، ئەوەی ئاشکرایە سندوقی دراوی نێودەولّەتی هەمیشە یارمەتییەکی زۆری ئەم ولاّتانە دەدەن لەپێویستی داراییدا بۆ ئەنجامدانی سەرمایەگوزاری درێژخایەن، ئەم ولاّتانە لەناوخۆیاندا تاکو ڕادەیەك جیاوازن لەڕادەی پێشکەوتنی باری ئابووری و کۆمەلاّیەتیدا، بەلاّم بەپێی ئامارەکانی بانکی نێودەولّەتی ڕادەی گشتی گەشەکردنی ئابووریان لەیەکچووە بۆیە پێیان دەوترێت ولاّتە پیشەسازییە نوێیەکان.

گرووپی سێیەم: ولاّتە تازە پێشکەوتووەکان (دواکەوتووەکان) - ولاّتە تازە پێشکەوتووەکان ئەمڕۆکە ئالۆزترین گرووپی ولاّتانی جیهان پێکدەهێنن چونکە لەناوەندی ئەم گرووپەدا ولاّتی زۆر دواکەوتوو هەژار هەن وەك ئەفغانستان، یەمەن وە ولاّتی دەولّەمەندی وەك ولاّتەکانی کەنداوی عەرەبی، هەندێك ولاّتانی ئەم گرووپە بنچینەیەکی سەرەتاییان دامەزراندووە بۆ گەشەسەندنی پیشەسازی بەلاّم ئەو بناغەیە ئەوەندە تۆکمەو پتەو نییە تاکو ببێتە هۆی سەقامگیری و جێگیرکردنی ئاراستەی پێشکەوتنی هەمەلایەنی کەرتە ئابوورییەکان، وە هەروەها تاکو ئێستاکە سیستەمی دارایی و قەرزو بانك نەگەیشتوونەتە ئەو ئاستە پێویستەی کە بتوانێت خزمەتی کەرتەکانی ئابووری و دانیشتوان بەشێوەیەکی کاریگەر بکات.

ئابووریناسان ئەم ولاّتانە دابەش دەکەنەوە بەسەر پێنج گرووپی بچووکدا:

١- ولاّتە ئەفریقییەکان، جگەلە (باشوری ئەفریقا).

٢- ولاّتە ئاسیاییەکان جگەلە (ڤێتنام، کەمبۆدیا، چین، لاوس، کۆریای باکور).

٣- ولاّتانی ئەمریکای لاتینی جگەلە (کوبا).

٤- ولاّتانی ڕۆژهەلاّتی ناوەڕاست.

٥ ـــ مالّتا، پورتوگال، قوبروس، تورکیا.

لەنێوان ئابووریناسان ئەمڕۆکە یەك بۆچوون نییە دەربارەی (چین) هەندێکیان چین پۆلێن دەکەن لەڕیزی ولاّتە پیشەسازییە نوێیەکاندا، بەلاّم هەندێکی تر دەیخەنە پالّ ولاّتە تازە پێشکەوتووەکان چونکە کەرتی کشتوکالّ تاکو ئێستاکە بەشێکی زۆری ئابووری چین دەگرێتەوە وە لەڕادەیەکی نزمی تەکنیکیدایە.

هەروەك لەپێشەوە ئاماژەمان پێدا گرووپی ولاّتانی تازە پێشکەوتووەکان ئالۆز و جیاوازن لەڕادەی پێشکەوتندا. بۆ نموونە هەندێ لە ولاّتانی ڕۆژهەلاّتی ناوەڕاست بەتایبەتی ولاّتانی کەنداوی عەرەبی کە نەوت سەرچاوەی سەرەکی داهاتی نەتەوەیی پێك دەهێنێت داهاتی تاکەکەس بۆ نموونە لە عەرەبستانی سعودیە دەگاتە (٧٠٠٠) دۆلار سالاّنە، وە لەهەمان گرووپەدا ولاّتی وەك (گانا، کۆنگۆ) هەن کە داهاتی تاکەکەس تەنها بریتییە لە (٤٠٠) دۆلار سالاّنە.

هەموو ئەم ولاّتانە بەشێوەیەك لەشێوەکان بە ولاّتانی تازە پێگەشتوو لە قەلّەم دەدرێن چونکە ژێرخانی ئابوورییان بەهێز و پتەو نییە، بەتایبەتی لەبواری پیشەسازیدا، بەلّکو زیاتر پشت دەبەستن بە هاوردە، هەروەها سیستەمی دارایی و قەرز و بانك لەئاستێکی زۆر نزمدایە، زۆربەی

زۆری ئەم وڵاتانە لەسەر بەروبوومی کشتوکاڵی و ئاژەڵی دەژین کە بەشێکی گەورە لەپێکهاتەی ئابووری پێك دەهێنن. هەژاری و دواکەوتوویی بۆتە هۆی بلاوبوونەوەی گەندەڵی و ناسەقامگیری بارودۆخی سیاسیی و کۆمەلایەتی کە ئەمەش کاریگەری نێگەتیڤانە دەکەنە سەر گەشەی ئابووری، هەروەها نەبوون یان کەمی کادر و پسپۆڕانی شارەزای تەکنیکی و ئابووری لەو وڵاتانەدا بوونەتە ئەستەنگێکی کاریگەر لەبەردەم پێشکەوتنی ئابووریدا، لەلایەکی ترەوە زۆربەی دەسەلاتدارانی ئەم وڵاتانە خاوەنی هیچ بەرنامە و ستراتیژییەکی ئابووری روون و ئاشکرا نین، زۆربەی ئەم وڵاتانە زیاتر پشت دەبەستن بە وەرگرتنی قەرزی دەرەکی بۆ چارەسەرکردنی کێشە کۆمەلایەتییەکان و تەنگژە ئابوورییەکان، زۆربەی جار ئەو قەرزانە بەناڕاستەی خۆی بەکارناهێنرێت بەلکو برێکی زۆری دەچێتە گیرفانی لێپرسراوە گەورەکانی ئەم وڵاتانە.

فەرهەنگی ئابووری

خاسیەتە هاوبەشییەکانی دواکەوتەیی ئابووری:-

١- سەرمایەی بەرهەمهێنان کەمە و بەش ناکات.

٢- دواکەوتوویی رێگە و شێوازی بەرهەمهێنان.

٣- راژەی پێکهێنانی سەرمایە کز و نزمە.

٤- تەشەنەکردنی دیاردەی بێکاری.

٥- زۆری چڕی دانیشتوان (زۆری ژمارەی دانیشتوان).

٦- پەیکەربەندی کۆمەلایەتی دواکەوتووە.

٧- پاشکۆیەتی ئابووری هەندەران.

دواکەوتوویی بارودۆخی ئابووری و سیاسی و کۆمەلایەتی گروپی وڵاتە تازە پێشکەوتووەکان بۆتە سەرئێشەی زۆربەی ئابووریناسان و سیاسەتمەدارانی جیهانی و هەروەها بۆتە باسی توێژینەوە و لێکۆڵینەوەی دەیان سەنتەر و رێکخراوی ئابووری جیهانی، لەپێناوی نەهێشتنی هەژاری و دواکەوتوویی لەگۆی زەویدا چەندان کۆنفرانسی نێونەتەوەیی سازدەکرێت بەلام بەداخەوە تاکو ئێستاکە چارەسەرێکی بنەڕەتی بۆ رزگارکردنی ئەم وڵاتانە لە هەژاری نەدۆزراوەتەوە، بەشێوەیەکی گشتی چەندان پێشنیار پێشکەشکراوە بۆ گەشەکردن و پێشکەوتنی بارودۆخی ئابووری ئەم وڵاتانە بەکورتی لەخوارەوە هەندێکیان روون دەکەینەوە:

١- پێشکەوتنی (فراژووکاری) ئابووری پێویستی بەسازدانی رێکخراوێکی سیاسییە کە بەرژەوەندی راستەقینەی ئەو هێز و لایەنانە بنوێنێ کە بەتەنگ فراژووبوونەوەکەن، چونکە رێکخراوێکی سیاسیی لە مەسەلەی سەرخستنی گەشەکردندا دەوری گرنگ دەگێڕێت بۆ نموونە هاووڵاتیان کۆدەکاتەوە و ورەیان بەرزدەکا بەرەو رێگای پێشکەوتن هانیان دەدات بۆ ئەمەش دێت خەڵکەکە فێردەکات و بەئاگایان دەهێنێتەوە دەیانخاتە سەر هەرەس و ئارەزووی پێشکەوتن و گیانی گۆڕان و خۆبەخت کردنیان لەدەروونندا دەڕوێنێ و بەهێز دەکات.

٢- گەشەسەندنی ئابووری پێویستی بەوەیە سیستەمی فێرکاری و خوێندن لە رەگ و ریشەوە بگۆڕێ تا بەرنامەیەکی ژیرانە و بەپێی پێویست بڕەخسێنێت چونکە گۆڕینی بەرنامەی فێرکاری و خوێندن و رێگا و شێوازەکانی خوێندن دەبێتە هۆی باوسەندنی ژیری و هۆش و زانست و شارەزابوونی نەختینەیی و زانستی و دارایی و کارامەیی و وەستایی و توانای هونەری و زانستی رێکخستن کە بۆ نەخشەکێشان و گەشەسەندنی ئابووری پێویستە.

٣- گەشەکردنی ئابووری پێویستی بەوەیە کە هەندێ لەو رێکخراو و دام و دەزگا ئابوورییانە کە هەن لە رەگ و ریشەوە بگۆڕێن یان دام و دەزگای نوێ لەجێگەیان دابمەزرێنن، بۆ نموونە بەرزکردنەوەی تێکڕای وەبەرهێنان پێویستی بەوەیە کە دام و دەزگای دارایی بەهێزی وەك بانك و کۆمپانیای بیمەکردن و بنکەی پاشەکەوت کردن دابمەزرێنن تا پاشەکەوتی ناو کۆمەڵ و کۆمەڵگای تێدا کۆبکرێتەوە و بانکی کشتوکاڵیش دابمەزرێت بۆ ئەوەی کەرتی کشتوکاڵ و دێهاتییەکان و پاشەکەوتکاری بچووکی ئەو گوندانەش پاشەکەوتە کەمەکانی خۆیانی تێدا دابنێن و بانکەکان بۆ وەبەرهێنان بیخاتە کار.

٤- پێویستە رێگا و شێوازی رەنێوهێنان لە رەگ و ریشەوە وەها بگۆڕدرێت لەگەڵ قۆناغی بەرەو چاکتر گۆڕینی هێزەکانی بەرهەمهێناندا بگونجێت تا بتوانێت ئابووری وڵاتەکە بەرەو پێشتر بەرێت و هەموو ئەو کۆسپانە تەخت بکات بۆئەوەی ئابووری نەتەوەیی لەبارودۆخی دواکەوتووییەوە بەرەو دۆخی پێشکەوتوو بگوێزرێتەوە.

٥- پێویستە پەیکەربەندی رۆشنبیریش وا بگۆڕدرێت کە لەگەڵ ئەو رێگا و شێوازی بەرهەمهێنانە تازەیە بگونجێت.

٦- پێویستە کە داڕشتنی پلان و نەخشە و رەنگ رێژی ئابووری لەسەر بناغەیەکی زانستی و راستەقینە بێت و جێبەجێ بکرێت.

بەهەرحاڵ کێشە و گرفتەکانی وڵاتانی تازە پێشکەوتوو وە ڕێگای چارەسەرکردنیان پێویستی بەلێکۆڵینەوە و توێژینەوەی زیاتر هەیە. وە هیوادارم لە نووسینێکی تایبەتدا ئابووری و ڕێگەچارەی تەنگەژە ئابوورییەکانی ئەم گروپە باس بکەم.

پۆلێن کردنی وڵاتانی جیهان لەسەر ئاستی بەرهەمهێنان و ئاستی داهات

شێوازی پۆلێن کردنی ئابووری وڵاتانی جیهان بەهۆی پێرستی (تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی)ەوە ڕوونتر و ئاشکراتر ئاستی پێشکەوتنی باری ئابووری وڵاتان نیشان دەدەن، چونکە پێکهێنانی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی ئاوێنەی هەموو چالاکییە ئابوورییەکانە وە هەروەها ڕادەی کشان و داکشانەوەی باری ئابووری وڵات نیشان دەدات، لەخشتەکەی خوارەوەدا بەهۆی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەییەوە داهاتی تاکەکەس لەهەر سێ گروپ نیشان دەدەین، لەبەر ڕۆشنایی ئامارەکانی سندوقی دراوی نێودەوڵەتی ساڵی (٢٠٠٠).

خشتەی ژمارە (١٩-١) داهاتی تاکەکەس لە تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی.

گروپەکان	داهاتی تاکەکەس لەتێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی ساڵانە (دۆلار)
وڵاتە پیشەسازییە پێشکەوتووەکان	١٩٠٠
وڵاتە پیشەسازییە نوێیەکان	١١٥٠٠
وڵاتە تازە پێگەیشتووەکان	٣٤٠٠

بە تێڕوانینێکی خێرا لەخشتەکەی سەرەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە داهاتی تاکەکەس لە وڵاتە پیشەسازییە پێشکەوتووەکان پێنج جار زیاترە وەك لەداهاتی تاکەکەس لە وڵاتە تازە پێگەیشتووەکان. لێرەدا خاڵێکی گرنگ هەیە کە دەمەوێت سەرنجی خوێنەری بۆ ڕابکێشم، لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە (٢٠٪)ی دانیشتوان داهاتیان زۆر بەرزترە وەك لەئاماری ناو خشتەکە. دابەشکردنی تێکڕای داهاتی نەتەوەیی لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بەم شێوەیەیە لە (٥٠٪)ی داهات دابەش دەکرێت بەسەر لە (٢٠٪)ی دانیشتواندا وە لە (٥٠٪)کەی تر دابەش دەکرێت بەسەر (٨٠٪)ی دانیشتواندا. بەڵام حکوومەتی ئەمریکی لەڕێگەی جارێکی تر دابەشکردنەوە هەوڵ دەدات تا ڕادەیەك یەکسانی بەرقەرار بکات لە دابەشکردنی داهاتی نەتەوایەتیدا.

بەپێی ئامارەکانی سندوقی دراوی نێودەوڵەتی ئەمرۆکە لە (٢٠٪)ی دانیشتوانی گۆی زەوی لە (٨٠٪)ی داهاتی جیهانیان بەردەکەوێت، بەڵام لە (٨٠٪)کەی تری دانیشتوانی گۆی زەوی تەنها (٢٠٪)ی داهاتی جیهانیان بەردەکەوێت. بێگومان ئەم ئامارانە خۆی لەخۆیدا نایەکسانی و جیاوازی ڕادەی ژیانی دانیشتوانی سەر زەمینمان نیشان دەدات.

لە خشتەکەی خوارەوەدا بڕی داهاتی ساڵانەی تاکەکەس لەجیهاندا نیشان دەدەین، ئەم ئامارە سندوقی دراوی نێودەوڵەتی لەساڵی (٢٠٠٠)دا پێشکەشی کردووە.

خشتەی ژمارە (١٩-٢) پۆلێن کردنی وڵاتانی جیهان بەپێی ڕادەی داهاتی ساڵانە:

گروپەکان	ناوەندی داهاتی هەر تاکەکەسێك لەساڵێکدا (دۆلار)
وڵاتان کە داهاتی بەرزیان هەیە	٢٢٨١٨ (ئەمریکا، ئەورووپای ڕۆژئاوا، ژاپۆن)
وڵاتان کە داهاتی مام ناوەندیان هەیە	٥١٧٥ (ئەرجەنتین، مەکسیك، هەنگاریا، پۆلۆنیا)
وڵاتان کە داهاتیان نزمە	١٨٠٨ (کۆستەریکا، فیلیپین، ڕۆمانیا، ئوردن)
وڵاتان کە داهاتیان زۆر نزمە	٣٨٨ (وڵاتانی ئەفریقا، هندستان، یەمەن،...)

لە خشتەکەی سەرەوەدا دەبینین کە جیاوازییەکی زۆرهەیە لە نێوان داهاتی تاکەکەسدا لەجیهاندا، بڕەکەی لە وڵاتە تازە پێشکەوتووەکاندا بریتییە لە (٣٨٨) دۆلار لەساڵێکدا، بەڵام بڕی داهات لە وڵاتە پیشەسازییە پێشکەوتووەکاندا بریتییە لە (٢٢٨١٨) دۆلار لەساڵێکدا. واتە داهاتی تاکەکەس لە وڵاتە هەژارەکاندا بریتییە لە (١) دۆلار لەڕۆژێکدا، بەڵام داهاتی تاکەکەس لە وڵاتە دەوڵەمەندەکاندا بریتییە لە (٦٥) دۆلار لەڕۆژێکدا، واتە بەئەندازەی (٦٥) جار داهاتیان زۆرترە لەچاو داهاتی تاکەکەسی وڵاتە هەژارەکان.

ئێستاکە بەهۆی خشتەکەی خوارەوە ژمارەی دانیشتوانی گۆی زەوی نیشان دەدەین بەپێی گروپەکان.

خشتەی ژمارە (١٩-٣) ژمارەی دانیشتوانی جیهان و ڕێژەیان بەپێی گروپەکان:

گروپەکان	ژمارەی دانیشتوان (هەزار کەس)	ڕێژەی ژمارەی دانیشتوان
ولاّتە داهات بەرزەکان	٩٩٥٠٠٠	١٥,٦
ولاّتە داهات ناوەندییەکان	٥٠٣٠٠٠	٨,٢
ولاّتە داهات نزمەکان	٢١٦٣٥٠٠	٣٥,٣
ولاّتە داهاتە زۆر نزمەکان	٢٥١١٤٠٠	٤٠,٩
کۆی گشتی	٦١٣٣٦٠٠	١٠٠,٠

لە خشتەکەی سەرەوەدا دەبینین ژمارەی دانیشتوانی ئەو ولاّتانەی کەداهاتیان زۆر نزمە بریتییە لە دوو ملیارد و نیو خەڵك زیاتر وە ڕێژەکەیان (٤٠٪)ی هەموو دانیشتوانی سەر گۆی زەوی پێك دەهێنن، بەڵام ڕێژەی دانیشتوانی ئەو ولاّتانەی کە بەرزترین داهاتیان هەیە بریتییە لە (١٥٪)ی هەموو دانیشتوانی جیهان، ئەگەر جارێکی تر سەرنجی خشتەکە بدەین دەبینین کۆی هەردوو گروپی ئەو ولاّتانەی کەداهاتیان نزم و زۆر نزمە بریتییە لە چوار ملیارد و نیو زیاتر خەڵکی واتە ڕێژەی (٧٥٪)ی هەموو دانیشتوانی گۆی زەوی پێك دەهێنن. واتە نزیکەی پێنج ملیارد خەڵك لەجیهاندا لەحاڵەتی هەژاریدا دەژین ئەمەش مەترسیەکی گەورەی هەیە لەسەر ئایندەی مرۆڤایەتی. بە بۆچوونی هەندێ لە ئابووریناسان بەردەوامی هەژاری و کەم دەرامەتی یەکێکن لە فاکتەرە هەرە گرنگەکانی نائارامی و ناسەقامگیری و بلاّوبوونەوەی تیرۆر لەجیهاندا، ئەگەر کۆمەڵگای مرۆڤایەتی چارەسەرێکی خێرا نەدۆزنەوە بۆ ئەم دیاردە کوشندەیە ئەوا ئاکام و کارەساتی ترسناکی لێ دەکەوێتەوە. ئێمە هەوڵ دەدەین بەهۆی خشتەکەی خوارەوە هەندێ لایەنی تری جیاوازییەکانی نێوان گروپ و ولاّتەکانی جیهان نیشان بدەین، بانکی جیهانی و سندوقی دراوی نێودەوڵەتی ساڵانە ئەم ئامارانە بلاّودەکاتەوە. وە ئێمە لەم نووسینەدا ناتوانین هەموو ئامارەکان نیشان بدەین، بەڵام ئەگەر هەر خوێنەرێك ئارەزووی زانینی ئەم ئامارانەی هەبێت دەتوانێت سەیری ئەم ماڵپەرە لەئینتەرنێتدا بکات.
(http://www.worldbank.org/psd/compete.nsf)

خشتەی ژمارە (١٩-٤) ئاستی بژێوی ژیانی خەڵکی بەپێی گروپەکان:

پێناسەکان	ولاّتانی داهات بەرزەکان	ولاّتانی داهات ناوەندییەکان	ولاّتانی داهات نزمەکان	ولاّتانی داهات زۆر نزمەکان
داهاتی ناوەندی دانیشتوان	٢٢٨١٨	٥١٧٥	١٨٠٨	٣٨٨
ڕێژەی دانیشتوان بەرامبەر دانیشتوانی جیهان	١٥,٦	٨,٢	٣٥,٥	٤٠,٩
درێژی تەمەن (تەمەن درێژی)	٧٦,٨	٧٠,١	٦٨,١	٥٤,٦
ڕێژەی بەرهەمهێنانی(ناردەنە) بەرامبەر هەموو بەرهەمی جیهانی	٧٣,٨	٥٢,٦	٤٣,٢	٢٨,٠
ژمارەی تەلەفۆن بۆ هەر (١٠٠٠) کەسێك	٤٨٧	١٨٠	١١٣	١٧
کاتی چاوەڕوان کراو بۆ ڕاکێشانی هێڵی تەلەفۆن (ساڵ)	٠,٠٣	١,٨٥	٤,٥١	٥,٣١
ژمارەی تەلەفزیۆن بۆ هەر (١٠٠٠) کەسێك	٤٩٠	٢٩٣	٢٠٥	٦٥,١
ژمارەی کۆمپیوتەری تایبەت بۆ هەر (١٠٠٠) کەسێك	١٧٠	٣٥	١١	٢
ڕێژەی خوێندەواران لەنێو (گەورەکاندا)	٩٧	٨٦	٨١	٥٤
ژمارەی زانایان بۆ هەر (١٠٠٠) کەسێك	٣,٣	١,٠	١,٣	٠,٤
ژمارەی داهێنان و دۆزینەوە	٧٦٥٠٧	١٨٨٠١	١٠٠٠٨	٣٣٦

ئەگەر سەرنجێکی وردی ئامارەکانی خشتەکەی سەرەوە بدەین و کەمێك شیتەڵی بکەینەوە و لێی بکۆڵینەوە جیاوازی ئاستی ژیانی دانیشتوانی گۆی زەویمان بۆ دەردەکەوێت، ئێمە نامانەوێت هەریەك لەو ژمارانە شیتەڵ بکەینەوە چونکە خوێنەر بەئاسانی دەتوانێت ئەو ئامارانە شیتەڵ بکاتەوە و لێیان بکۆڵێتەوە، بەڵام دەمەوێت ئاماژە بەخاڵێکی زۆر گرنگ

بدەم، زۆربەی ولاتە تازە پێگەیشتووەکان ئەوەندە دواکەوتوون و لەدواوەن پێویستییان بەچەند چەرخێك هەیە بۆ گەیشتن بەئاستی ئابووری و کۆمەلایەتی ولاتە پیشەسازییە پێشکەوتووەکان.

بازاڕی نێودەوڵەتی!

بێگومان هەژاری و دواکەوتوویی ئاکامی کۆمەلایەتی دژوار و ترسناکی بەدواوەیە، جگەلە ئاکامە کۆمەلایەتییەکان با بزانین ئەم دیاردەیە چ ئەنجامێکی نێگەتیڤانەی دەبێت لەسەر ئابووری جیهانی و بازاڕی نێودەوڵەتی.

هەروەك لەپێشەوە باسمان لێکرد ولاتە پیشەسازییە پێشکەوتووەکان بڕێکی زۆر کالا و خزمەتگوزارییەکان بەرهەم دەهێنن بێگومان ئەو بەرهەمانە پێویستییان بە فرۆشتن هەیە واتە پێویستییان بە بازاڕە، بەلام ئەم ئەرکە کەمێك ئاسان نییە چونکە داهاتی زۆربەی زۆری دانیشتوانی جیهان لەڕۆژێکدا بریتییە لە (یەك) یان (دوو) دۆلاری ئەمریکی، ئەو خەڵکانە بەدرێژایی هەموو تەمەنیان ناتوانن بن بەخاوەنی ئۆتۆمبێل یان خانوی خۆیان یان خاوەنی کۆمپیوتەری خۆیان تەنانەت ناتوانن بن بەخاوەنی تەلەفۆنی خۆیان,...هتد. چونکە بڕی داهاتەکەیان ڕێگەیان پێ نادات واتە داهاتەکانیان سنورداریان دەکات لەبەکارهێناندا. بەو داهاتە دەتوانن تەنها خۆراکی رۆژانەی پێ دابین بکەن، ئەمەش دەبێتە هۆی نا بازاڕی لەجیهاندا، بەپێی ئامارەکان (٨٠٪)ی دانیشتوانی گۆی زەوی ناتوانن بەشدارییەکی بەکار بکەن لەپێکهێنانی بازاڕی جیهانیدا. کەواتە چی بکەین؟

هەندێ لە ئابووریناسان و سیاسەتمەداران دەڵێن بەهۆی رۆڵ و چالاکی کۆمپانیا فرەڕەگەزەکانەوە کە سنوری ولاتەکانیان بڕیوە و دەتوانن بەئازادی سەرمایەی خۆیان بخەنەگەڕ لەهەموو قوژبنێکی جیهاندا. بەمەش دەتوانن چارەسەری هەژاری و دواکەوتوویی بکەن، ئەویش بەکردنەوەی کارگەی بەرهەمهێنان و سەرقاڵ کردنی دانیشتوانی ئەو ولاتانە لەپرۆسەی بەرهەمهێناندا و بەرزکردنەوەی داهاتیان و ئاستی ژیانیان، بێگومان بەهۆی بەرزبوونەوەی داهاتیانەوە وردەوردە دەبن بە بەشێك لە بازاڕی جیهانی، بەلام لەڕاستیدا ئەم بۆچوونانە هەڵەن چونکە ئامانجی سەرەکی کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان دەستکەوتنی قازانجێکی زۆرترە وە گەڕانە بەدوای هێزی کاری هەرزاندا لەو ولاتانەدا، وە هەروەها مەبەستیان بەکارهێنان و دەرهێنان و بردنی سامانی ژێر زەوی ئەو ولاتانەیە.

بابزانین کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان چین وە چی دەکەن؟ ئەم کۆمپانیایانە بەهۆی یەکگرتنی چەندان کۆمپانیای بچوك بچوکەوە لەکەرتێکی دیاریکراوی ئابووریدا پەیدابوون بەتایبەتی دوای ساڵەکانی حەفتای سەدەی بیستەم. ئەم کۆمپانیایانە دوو جۆرن: جۆری یەکەمیان بریتین لە کۆمپانیا بەرهەمهێنەرەکان، وە جۆری دووەم بریتین لە کۆمپانیا بازرگانیەکان، کە ئەمڕۆکە بلاوبوونەتەوە بەهەموو جیهاندا، ئەرکی سەرەکی ئەم کۆمپانییانە گەڕانە بەدوای بازاڕی نوێدا بۆ ساغ کردنەوەی بەرهەمەکانیان وە بەدەستهێنانی قازانجی زیاتر، وە دەستکەوتنی سامانی ژێر زەوی بەنرخێکی زۆر هەرزان.

ئەمڕۆکە لە میدیای جیهانی و راپۆرتە ئابوورییەکاندا، زیاتر باس لەدیاردەی جیهانگیری دەکرێت وەك باسکردن لەکۆمپانیا فرەڕەگەزەکان و بێ ناسنامەکان، بەمەش دەیانەوێت خەڵکی چەواشە بکەن، کە گوایە ئامانجی جیهانگیری جیاوازە وەك لەئامانجی کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان. دەڵێن جیهانگیری هێزی سەرمایە لەئاستی جیهاندا یەك دەخات و لەسایەی جیهانگیریدا سەرمایەداران داوادەکەن هەلی زیاتر بۆ بەگەڕخستنی سەرمایە بڕەخسێ وە بەرژەوەندییان لەوەدایە لە سەرتاسەری دونیادا سەرمایەگوزاری بکەن، بەمەش گوایە یارمەتی ولاتانی هەژار و کەم دەرامەتەکان دەدەن بۆ پێشکەوتنیان و بوژانەوەی ژێرخانی ئابوورییان و باشکردنی باری کۆمەلایەتییان,...هتد. بەلام دەبێت بە ئاگابین ئایا جیهانگیری چییە و لەکوێوە سەرچاوە دەگرێت؟

جیهانگیری: پلەیەکی بەرزی یەکگرتنی کۆمپانیا گەورەکانی جیهانە کە بە بەرگ و رەنگێکی تر دەیانەوێت ولاتە هەژارەکان زیاتر هەژار بکەن وە ولاتە دەوڵەمەندەکان زیاتر دەوڵەمەند بکەن، کەواتە جیهانگیری درێژبوونەوەی سیاسەت و ئایدۆلۆژی کۆمپانیا بێ ناسنامەکانە. ولاتە پێشکەوتووەکان لەلایەکی ترەوە بەناوی سودەکانی جیهانگیریەوە دەیانەوێت جارێکی تر ولاتانی تازە پێگەیشتوو دابەش بکەنەوە لەنێوان خۆیاندا.

دیاردەی جیهانگیری جگە لەئاکامە ئابوورییەکان ئاکامی کۆمەلایەتیشی بەدواوەیە، بۆ نموونە کاتێ کۆمپانیای (ماکدۆنالدس - Mcdonalds) رێستۆرانتەکانی لەهەموو قوژبنێکی جیهاندا دەکاتەوە، جگە لەبەرژەوەندییە ئابوورییەکانی و قازانجی بێ سنور، کلتورێکی نوێ دەهێنێتە ناو کۆمەلگاوە کە جیاوازە لەکلتوری ناوچەکە. کەواتە جیهانگیری پەیوەندییە کۆمەلایەتییەکان و نەریتی نەتەوایەتی لەبنەڕەتەوە هەڵدەتەکێنێ، ئەمڕۆکە دیاردەی جیهانگیری ئەوەندە کاریگەرە کە بەبێ پرس خۆی دەکات بەگشت

شوێنێکدا، وە بەبێ لەدەرگادان دێتە ناو ژوورەکانمانەوە، ئەمڕۆکە جیهانگیری لەناو هەر کۆمەڵگایەکدا جیاوازییە کۆمەڵایەتییەکان پەرەپێدەدا و ناکۆکییەکان تیژتر دەکات. دەتوانین بڵێین جیهانگیری لەبنەڕەتدا پرۆسەی بەجیهان کردنی سەرمایەدارییە و پشت بە لیبرالیزمی نوێ دەبەستێ، وە هێدی هێدی دەیانەوێت بازاڕەکانی دراو ئازاد بکەن بۆ ئەوەی دەوڵەت دەسبەرداری سیستەمی ئاڵوگۆڕی دراو بێت، بەمەش جڵەوی دەسەڵاتی دارایی لەدەستی دەوڵەتان دەردەهێنێ و هیچ رۆڵێك بۆ بانکی ناوەندی وڵاتان ناهێڵێتەوە، ئەوکاتە بانکی ناوەندی وەك ئامرازێکی دارایی بەدەست حکومەتەوە هیچ دەورێکی نامێنێت لەگۆڕانی سیاسەتی دارایی و قەرزی بۆ چارەسەرکردنی کێشە ئابوورییەکانی وڵات، ئەمەش ترسێکی گەورەی هەیە لەسەر ئابووری و بەرژەوەندی نەتەوەیی. چونکە بەهۆی ئازادکردنی بازاڕەکانی دراوەوە سەرمایەی وڵاتە تازە پێگەیشتووەکان تێکەڵ بە سەرمایەی جیهانی دەبێت بە بەشێك لەو سەرمایە جیهانییە و مۆرکی نەتەوایەتی پێوەنامێنێ. وە لەلایەکی ترەوە بە هەڵاهەڵای دیمۆکراسیەت و بازاڕی ئازادەوە زیاتر بەرژەوەندی سەرمایەداران دەپارێزێت و وڵاتە تازە پێشکەوتووەکان دەکەونە خزمەتی سیاسەتە ئابوورییەکانی سەرمایەی جیهانگیری. ئەوەتا ئەمڕۆکە دەبینین بەهۆی زۆرەملێ و داسەپاندنی سیاسەتی بازاڕی ئازاد و بەناو دیمۆکراسییەت کۆمەڵگای وڵاتانی تازە پێگەیشتووەکان کەوتونەتە تەنگەژی ئابووری و هێمنی و ئارامی و سەقامگیری کۆمەڵایەتییان لەدەستداوە. وە زۆربەی زۆری ئەو وڵاتانە بەهۆی سیاسەتی نوێییەوە کە جیهانگیرەکان لەرێگەی حکومەتەکانیانەوە بە سەرۆکایەتی (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا) دایان سەپاندووە بەسەر هەموو جیهاندا زۆربەی زۆری دانیشتوانیان لەسامانی نەتەوەیی و داهاتی وڵات بێ بەشکردووە ئەمەش واتە زیاترکردنی هەژاری و برسێتی, ئایا بەسکی برسییەوە چۆن دەتوانرێت مومارەسەی دیمۆکراسیەت بکرێت؟ ئەم پرسیارە دەبێت لە ئایدۆلۆژە جیهانگیر و لایەنگرانی سیاسەتی جیهانگیری بکەین.

پۆزەتیڤ و نێگەتیڤی دیاردەی جیهانگیری و چالاکی کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان پێویستی بە باس و لێکۆڵینەوەو توێژینەوەی هەمەلایەن و زانستانە هەیە، بەڵام ئەمڕۆکە هەموو یەکێك لەئێمە دەتوانێت باش و خراپیەکانی ئەم دیاردەیە بخاتە تای تەرازووی مێشکی خۆیەوە و بەوپەڕی هەست لێپرسینەوە دەتوانێت هەڵیان بسەنگێنێت. بەلای منەوە ئەگەر جیهانگیرەکان

ئایدۆلۆژی و سیاسەتی خۆیان نەگۆڕن ئەوا مەترسیەکی گەورە و چاوەڕوان نەکراو روودەکاتە سەر ئایندەی مرۆڤایەتی و دەبێتە هۆی جەنگێکی بێ کۆتایی لەنێوان هەژارە زۆرەکانی جیهان و دەوڵەمەندەکانی جیهان.

فەرهەنگی ئابووری

جیهانگیری ئابووری (Economic Globalization):

گۆڕینی ئابوورییە ناوخۆییەکان بە ئابووریەتی جیهان، کە ئەمەش جولانەوەیەکی ئازادانە و خێرای چالاکی ئاڵوگۆڕی دارایی و بازرگانییە جیهانییەکان دەگرێتەوە، کە سنور و بەربەستەکان و گومرگ رادەماڵێ و دەرگا بۆ گواستنەوەی ئازادانەی سەرمایە و گواستنەوەی شمەك و خزمەتگوزارییەکان والا دەکات. ئینتەرنێت و بازرگانی کردنی لە میانەی تۆڕەکان، دیاردەیەکی زیندووی ئەم ئابوورییە جیهانییە نوێیەیە، بەواتایەکی تر جیهان بوونی سەرمایە و پرۆسەی بەرهەمهێنان.

بەشی شەشەم

ئابووری بۆ هەموو رۆژێك

ئایا زانستی ئابووری چ رۆڵێك دەبینێت لەژیانی رۆژانەدا؟ ئایا زانستی ئابووری تەنها بۆ ئابووریناسانە یان ئەو زانستەیە کەهەر یەکێك لەئێمە دەتوانێت سودی لێ وەربگرێت لە هەڵسوڕانی کاروبار و مامەڵەکردنی رۆژانەماندا؟ ئایا تێگەیشتن لە دیاردە و رووداوە ئابوورییەکان یارمەتیمان دەدات لەکاتی بڕیاردانـدا...؟ بەڵێ، بەڵام پێویستە لەسەرەتاوە کەمێك خۆمان ماندوو بکەین لەتێگەیشتنی بنچینە سەرەتایی و تیۆرە ئابوورییەکان. دەبێت بەلایەنی کەمەوە رۆژانە ئاگاداری راپۆرت و هەواڵە ئابوورییەکان بین، دەبێت ئاگاداری گۆڕانکاریە ئابووری و داراییەکانی جیهان بین. بۆ ئەوەی بەهۆی ئەو زانیاریانەوە بتوانین رووداو و گۆڕانکارییە ئابوورییەکان هەڵبسەنگێنین و لێیان بکۆڵینەوە تاکو بڕیار و بەرنامەکانمان سەرکەوتووبن وە گونجاو بن لەگەڵ رەوتە ئابوورییەکاندا، لەم بەشەدا هەوڵ دەدەین بەشێوەیەکی ئاسان و ساکار دیاردەو رووداوە ئابوورییەکان روون بکەینەوە بۆ ئەوەی هەریەکێك لە ئێوەی خوێنەر بتوانێت شیتەڵ و شرۆڤەی پرۆسە ئابوورییەکان بکات وە توانای بەشدارییەکی چالاکانەی هەبێت لە ئاراستەکردنی بڕیارە ئابوورییەکاندا.

فەسڵی بیستەم

چۆن بتوانین چاودێری گرژی و خاوبوونەوەی ئابووری وڵات بکەین؟

هەریەکێك لە ئێمە چ کاسبکار و خاوەن دوکانەکان وە چ مووچەخۆر و خاوەن کۆمپانیا و ڕێستۆرانت و ئوتێلەکان،...هتد پێویستیمان بەوەیە بزانین ئایا ئابووری وڵات لە چ بارودۆخێکدایە؟ ئایا بەرەو گەشەکردن و بوژانەوە دەچێت یان بەرەو تەنگەژی و قەیران؟ ئایا بوژانەوە و گەشەکردن تاکو کەی بەردەوام دەبێت و درێژە دەخایەنێت؟ ئایا بارودۆخی بازاڕی دارایی و قەرز و گۆڕینەوەی دراو لە چ ئاستێکدایە؟ ئایا سیاسەتی ئابووری حکوومەت بەرەو کوێ دەڕوات و ئاکامەکانی چییە؟ لەم فەسڵەدا هەوڵ دەدەین وەڵامی هەموو ئەم پرسیارانە بدەینەوە.

گرنگێتی زانیارییە ئابوورییەکان

ئابووری ئەو زانستەیە کە لە چالاکی مرۆڤ دەکۆڵێتەوە، واتە باس لە پەیوەندییە ئابووری و کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگا دەکات. کەواتە تێگەیشتن لە هەموو ئەو گۆڕانکارییانەی کە بەسەر باری کۆمەڵایەتی و ئابووری کۆمەڵگادا دێت. بێگومان تەنها تێگەشتن لە تیۆرە ئابوورییەکان بەس نییە بەڵکو پێویستە فێر ببین چۆن ئەو زانیارییانە شیتەڵ بکەینەوە دوابەدوا بتوانین لەبەر ڕۆشناییدا دەرئەنجامی ڕاست و دروست بکەین.

بۆ نموونە هاووڵاتییەك بڕیار دەدات لەشاری (X)ەوە بگوێزێتەوە بۆ شاری (Y) بۆ نیشتەجێ بوون، چونکە شاری (Y) بوژانەوە و گەشەکردنی ئابووری تێدا دەستپێکردووە وە هەلی کاری زۆرتر تیایە، بەڵام دەبێت ئەوە لەیاد نەکەین لەکاتی بوژانەوەدا نرخی شمەك و خزمەتگوزارییەکان بەرەو بەرزبوونەوە دەچن بەتایبەتی نرخی موڵك و بینا و خانووبەرە، بەڵام ئەگەر سوڕی گۆڕانی ئابووریمان بێتەوە یاد کە لەبەشەکانی پێشوودا باسمان لێ کردووە، ئەوا دەتوانین ئەم دیاردەیە بەئاسانی شرۆڤە بکەین چونکە بەپێی یاسای سوڕە ئابوورییەکان هەموو بوژانەوە و گەشەکردنێك قۆناغی داکشانەوە و گرژبوونەوە و خاوبوونەوەی بەدواوەیە، واتە

چاوەڕوانی نزم بوونەوەی نرخ دەکرێت چ لەسەر شمەك و خزمەتگوزارییەکان یان لەسەر موڵك و خانووبەرە بۆیە هاووڵاتی شاری (X) چاوەڕوانی ئەو هەلە دەکات وە پەلە ناکات لە گوێزانەوەی بۆ شاری (Y) چونکە نرخەکان لە بەرزترین ئاستدان. کەواتە تێگەشتن لە دیاردە ئابوورییەکان هەمیشە یارمەتیمان دەدات لە بڕیاردانا.

هەروەك لەپێشەوە ئاماژەمان پێدا ئابووری زانستێکی کۆمەڵایەتییە بۆیە جگە لەفاکتەرە ئابوورییەکان دەبێت ڕەچاوی فاکتەرە کۆمەڵایەتییەکانیش بکرێت. ئێمە لەبەشەکانی پێشوودا بەشێوەیەکی هەرەمی باسمان لە یاسا ئابوورییەکان و کاریگەرییان کرد. لەم بەشەدا هەوڵ دەدەین جارێکی تر بەکورتی بنچینە و ڕێسا ئابوورییەکان بیری خوێنەر بخەینەوە.

مەبەست لە هێما و ئامار و پێناسە ئابوورییەکان چین؟

هەموو حکوومەتەکان لەڕێگەی هەندێ دەزگای تایبەتیەوە و بەهۆی میدیاوە پێرست و هێما و ئامارە ئابوورییەکان بڵاودەکاتەوە بۆ ئاگادار کردنەوەی هاووڵاتییان لە بارودۆخی ئابووری، وە هەروەها بۆ ئاگاداری سەرمایەگوزارە بیانییەکان (زیاتر هێز و پارتە سیاسییە ئۆپۆزسیۆنەکان بەم کارە هەڵدەستن چونکە ئەوان تەنها هێزێکن کە دەتوانن چاودێری و کۆنترۆڵی دەسەڵات بکەن).

بۆ نموونە کاتێك لەڕێگای میدیا و ڕاپۆرتە ئابوورییەکانەوە دەزانین ڕادەی بێکاری لە وڵاتدا گەیشتۆتە (١٠٪) واتە ڕەوشی ئابووری بەرەو تەنگەژی دەڕوات، کەواتە هەڵاوسان کەم دەبێتەوە ئەمەش دەبێتە هۆی دابەزینی نرخ لەبازاڕەکاندا کەواتە بە تێگەیشتن لە ڕێژەی بێکاری و شیکردنەوەی دەتوانین پێشبینی گۆڕانکارییە ئابوورییەکان بکەین و بڕیاری گونجاو بدەین لە جێبەجێکردنی چالاکییە ئابوورییەکانماندا. ئەمە لەلایەکەوە وە لەلایەکی تریشەوە دیاردەی بێکاری ترسناکە و ئاکامی کۆمەڵایەتی لێ دەکەوێتەوە بۆیە پێویستە لەسەر حکوومەت کەچەند هەنگاوێکی خێرا بنێت بۆ چارەسەرکردنی، یەکێك لەو هەنگاوە خێرایانە کەم کردنەوەی ڕێژەی سودی قەرزە بۆ ئەوەی کەرتی بەرهەمهێنان ببوژێتەوە چونکە کەم بوونەوەی ڕێژەی سودی قەرز زەمینەیەکی لەبار دروست دەکات بۆ سەرمایەگوزاری ئەوکاتە بەگەڕخستنی سەرمایە دەبێتە هۆی ڕەخساندنی شوێنی کار واتە کەم بوونەوەی بێکاری، کە لەئەنجامدا دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی نرخ و هەڵاوسان.

ئێستاکە لە خوارەوە جارێکی تر پێڕستە ئابوورییە گرنگ و سەرەکییەکان بیری خوێنەر دەهێنینەوە.

تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی

ئەم پێناسەیە گرنگترین پێڕستی ئابوورییە کەپێویستە زۆر بەسەرنجەوە چاودێری بکەین. حکوومەتی وڵاتە پێشکەوتووەکان مانگانە یان هەر سێ مانگ جارێك ئاستی گەشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بڵاودەکاتەوە بۆ ئەوەی هاووڵاتیان و سەرمایەگوزاران ئاگاداری بارودۆخی ئابووری وڵات بن، وە هەروەها بەئاگابن لە کاروباری حکوومەت وە بەم شێوەیە ئاگاداردەبین ئایا تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی لەماوەی ساڵێکدا چۆن گۆڕانی بەسەردا دێت، ژمێرکردنی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بەهۆی چەند مێتۆدێکەوە دەکرێت کە لەبەشەکانی پێشوودا باسمان لێکردووە، ئێستاکە جارێکی تر بەکورتی دووبارەی دەکەینەوە:

دەستهاتی نەتەوەیی = (دەستهاتی نەختینەیی نەتەوەیی ÷ ڕەنووسی پێوانەی نرخ) × ١٠٠

بۆ نموونە: ئەگەر دەستهاتی نەتەوەیی لەساڵی (٢٠٠٠)دا بریتی بوویێت لە (١٠٠) ملیۆن دۆلار وەنرخیش بەرامبەر ساڵی (١٩٩٥) بەڕێژەی (٢٥٪) زیادی کردبێت بەمەش ڕەنوسی پێوانەکی نرخ بەرزبۆتەوە لە (١٠٠)ەوە بۆ (١٢٥) هەر بۆیە.

دەستهاتی نەتەوەیی = (١٠٠٠ ÷ ١٢٥) × ١٠٠ = ٨٠٠ ملیۆن دۆلار

کەواتە کاتێك حکوومەتی وڵاتێك بەیانی دەکات کە تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی ئەمساڵ بەبڕی (٣٪) زیادی کردووە واتە بەو ڕێژەیە بەرزبۆتەوە وەك لەساڵی پێشووتر، بەڵام کاتێك حکوومەت بەیانی بڕی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی لەساڵی داهاتوودا بەڕێژەی (٢٪) واتە

تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بەڕێژەی (١٪) دابەزیوە وەك لەساڵی پێشووتر، ئەمەش مانای ئەوەیە کە ڕەوشی ئابووری بەرەو داکشانەوە دەچێت بەرامبەر ساڵی پێشووتر، بێگومان بەرزبوونەوە و دابەزینی ڕێژەی گەشەی تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی بەستراوە بەچەندان فاکتەری ترەوە وەك (بێکاری، هەڵاوسان، سەرمایەگوزاری، باری سیاسی و کۆمەڵایەتی،...هتد). دەتوانین دەرئەنجامی ئەوە بکەین کە پێناسەی ئاستی بەرهەمی نەتەوەیی گرنگترین بارۆمەترە بۆ دیاریکردنی بارودۆخی ئابووری وڵات بەشێوەیەکی گشتی.

فەرهەنگی ئابووری

سەرجەمی داهاتی نەتەوەیی (تێکڕای بەرهەمی نەتەوەیی):-
(Gross National Income)

بریتییە لە بەهای نەختینەی نرخی بازاڕی گشت شمەك و خزمەتگوزارییە تەواوکراوەکان، کە نیشتەنییەکانی وڵات لەماوەی ساڵێکدا بە بەرهەمی دەهێنن.

فەرهەنگی ئابووری

بەرهەمی نەتەوەیی (National Product):- بریتییە لە سەرجەمی بەهای نەختینەی شمەك و خزمەتگوزاری دروستکراو یان پێشکەشکراو لەماوەی ساڵێکدا، مەبەستیش لەو شمەکە شێوەی دوایەکیی ئەم شمەکەیە کە بۆ بەکارهێنان ئامادەدەکرێ.

خزمەتگوزاریش ئەو شتەیە کەڕاستەوخۆ پێشکەش بەسودمەندی دوایەکیی (دواسودمەند) دەکرێ، بۆ نموونە خزمەتگوزاریی ئاسایش و بەرگریی،...هتد.

بێکاری و جۆرەکانی

لە میدیا جیهانییەکانەوە ڕۆژانە گوێمان لە زاراوەی بێکاری دەبێت بەتایبەتی لەوڵاتە پێشکەوتووەکاندا، وە هەروەها ڕۆژانە لەشاشەکانی تەلەفزیۆنەکانەوە خۆنیشاندان و مانگرتنی کارمەندان و کرێکاران دەبینین کە دژی کەمکردنەوەی شوێنی کار و بێکاری دەیگێڕن. چونکە بێکاری دیادەیەکی ترسناکە بۆیە ئابووریناسان و حکوومەتەکان گرنگییەکی زۆری پێ دەدەن.

کاتێك ژمارەی بێکاران لەوڵاتێکدا زیاددەکات ئەوە زیانی مادی و زەرەری دارایی دەکەوێتەوە جگە لەو زیانە زۆرەی کە لەداهات و دەستکەوتی تاکەکەس دەکەوێت و ئاکامی کۆمەڵایەتی نێگەتیڤانەشی لێ دەکەوێتەوە لەبەرئەوە ئەرکی سەرەکی حکوومەت لەناوبردنی بێکارییە لەوڵاتدا.

ئەمڕۆکە لەزۆربەی ولاتە پێشکەوتووەکاندا کاتێ ڕێژەی بێکاری لەئاستی (٤٪)دایە واتە ئەو ولاتە بێکاری تێدا نییە، چونکە ئەو ڕێژەیە ئەو کارکەرانە دەگرێتەوە کە شوێنی کاریان دەگۆڕن یان پشووی تایبەتییان بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ وەرگرتووە یان خۆیان بێکار کردووە. هەندێ لە ئابووریناسان ڕێژەی (٦٪) بە ڕێژەیەکی گونجاو دادەنێن، مەسەلەی بێکاری لەولاتە تازە پێشکەوتووەکاندا لێکۆڵینەوەیەکی جیاتری دەوێت.

ئابووریناسان گەلێك چەشنی بێکاریان دەستنیشان کردووە کە هەریەکەیان هۆی تایبەتی خۆی هەیە، ئەمەش جۆرەکانی بێکارییە بەشێوەیەکی گشتی:

- بێکاری هەڵسوکەوتFrictional Unemployment
- بێکاری خولدراوCyclical Unemployment
- بێکاری تەکنەلۆژیTechnology Unemployment
- بێکاری تەوزیمیInvoluntary Unemployment
- بێکاری شاراوەDisguised Unemployment
- کژە بێکاریSeasonal Unemployment
- بێکاری قەوارەدارStaructural Unemployment

ئێستاکە هەریەك لە جۆرەکانی بێکاری لە خوارەوە روون دەکەینەوە:

- بێکاری هەڵسوکەوت:

ئەم جۆرە بێکارییە لەئەنجامی شوێناوشوێن کردنی کرێکاراندا بەستەم لەنێوان پڕۆژە بەرهەمهێنە جیاوازەکاندا پەیدا دەبێت.

- بێکاری خولدراو:

ئەم جۆرە بێکارییە لەئەنجامی ئەو سوڕە ئابوورییانەدا روودەدات کەوا تووشی ولاتە پێشکەوتووەکان دەبێت لەشێوەیەکی ڕێکوپێکدا بەهۆی بەش نەکردنی خواستی هەمەکیی.

- بێکاری تەکنەلۆژی:

ئەم جۆرە بێکارییە لەئەنجامی پێشکەوتنی تەکنەلۆژی لە کردەی بەرهەمهێناندا (ئامێر و هۆی بەرهەمهێنانی تازە کەجێی کرێکار دەگرێتەوە) پەیدا دەبێت.

-بێکاری تەوزیمی:

ئەم جۆرە بێکارییە بریتییە لەو بارەی کەتیایدا بێکاری زۆرە ملێ نامێنێت.

ئابووریناسە کلاسیکییەکان لەکۆتایی سەدەی هەژدەهەمەوە تا سەرەتای ئەم سەدەیە بڕوایان وابوو کە کارپێدانی تەواو لەخۆیەوە دێتەدی، بەبێ ئەوەی پێویست بەدەست تێخستنی دەوڵەت بکات، بەلام کاتێك لە مێژووی ئابووری دەکۆڵینەوە بەڕوونی بۆمان دەردەکەوێت کە ئەم تیۆرییە لەگەڵ بارودۆخی ئێستادا ناگونجێ.

- بێکاری شاراوە (نادیار):

یەکێکە لەشێوەکانی بێکاری قەوارەدار و بریتییە لە بەفیڕۆدانی توانای بەشێك لەهێزی کار لەئیشوکاری بێکەڵك و کەم بەرهەمدا.

- کژە بێکاری:

ئەم جۆرە بێکارییە لەو پڕۆژانەدا روودەدات کە گۆڕانی وەرزەکان یان ئاووهەوا کاریان تێدەکات وەك بیناکاری و شەقام و ڕێگا و پرد دروستکردن، کە سەرما و تەڕ و تووشی دەبێتە هۆی وەستاندنی کاری ئەم پڕۆژانە بۆ چەند هەفتەیەك یان چەند مانگێك، لەئەنجامدا بێکاری تاماوەیەك پەیدا دەبێت.

- بێکاری قەوارەدار:

ئەم جۆرە بێکارییە بەهۆی گۆڕانی خواستەوە لەهەندێ پیشەسازییەوە بۆ هەندێکی دیکە روودەدات، یان بەهۆی گۆڕانێکی گەورەوە کە بەسەر قەوارەی پیشەسازی ولاتدا دێت.

بێگومان بێکاری بە هەرچ شێوەیەك لەشێوەکان بێت مەترسیەکی گەورەی ئابووری و کۆمەلایەتی لەکۆمەڵگادا هەیە بۆیە چارەسەرکردنی ئەرکی سەرەکی حکوومەتە وە هەروەها ئەرکی سەرشانی سەرمایەدارانی ولاتە.

فەرهەنگی ئابووری

بێکاری (Unemployment):

بارێکە تیایدا کەسان توانا و ئارەزووی کارکردنیان هەیە بەلام بە کرێی باو کاریان چنگ ناکەوێ، ئەمەش چەند جۆرێکی هەیە:

(بێکاری هەڵسوکەوت، بێکاری خولدراو، بێکاری تەکنەلۆژی، بێکاری تەوزیمی، بێکاری شاراوە، کژە بێکاری، بێکاری قەوارەدار)

هەڵاوسان و جۆرەکانی

هەڵاوسان یەکێکە لەو دیاردە کوشندانەی کە ئەمڕۆکە زۆربەی وڵاتانی جیهانی گرتۆتەوە. مەبەست لە هەڵاوسان ئەوەیە کە نرخ بەردەوام بەرزدەبێتەوە. وە ئەم بەردەوام بەرزبوونەوەیەش لەوەوە پەیدا دەبێت کە قەوارەی خەرجی (داوا و خواست) لە قەوارەی بەرهەم (خستنەڕوو) زیاترە بەواتایەکی تر بڕی پارە زۆرە و بڕی شمەك و خزمەتگوزارییەکان لەبازاڕدا کەمترە.

ئابووریناسان بەشێوەیەکی گشتی بەهۆی دوو رێبەرەوە (Index) رادەی هەڵاوسان دیاری دەکەن، یەکەمیان رێبەری بەکاربردنە (خەرجی) (cpl)، دووەمیان رێبەری بەرهەمی پیشەسازی (pp).

رێبەری بەکاربردن رادەی بەرزبوونەوەی نرخی شمەك و خزمەتگوزارییەکان لەماوەیەکی دیاریکراودا (مانگ، سێ مانگ، ساڵ) نیشان دەدات. بەڵام رێبەری بەرهەمی پیشەسازی رادەی بەرزبوونەوەی نرخی وەبەرهەمهێنان نیشان دەدات وەك مەوادی خام و پێداویستییەکانی تری بەرهەمهێنان.

ئێستاکە بۆ زیاتر روون کردنەوە بەهۆی خشتەکەی خوارەوە رادەی هەڵاوسانی گشتی واتە (بەرزبوونەوەی نرخ لەسەر شمەك و خزمەتگوزارییەکان) لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەماوەی سێ مانگدا (تەمووز، ئاب، ئەیلول) ساڵی (٢٠٠٢) نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (٢٠-١) هەڵاوسان لەماوەی مانگی (تەمووز، ئاب، ئەیلول) (٢٠٠٢)دا.

پێناسەکان	رادەی هەڵاوسان لەماوەی سێ مانگدا
هەڵاوسان بە گشتی	٣,١
خۆراك و خواردنەوە	٠,٩
خانووبەرە	٢,٩
جلوبەرگ	٤,٧
هاتووچۆ و گوێزانەوە	٥,١
خزمەتگوزارییە تەندروستییەکان	٤,٧
گەشت و گوزار	١,٥
پەروەردە و فێرکردن	٢,٢
شمەك و خزمەتگوزارییەکانی تر	١,٢
کارەبا	١٣,٤
شمەك و خزمەتگوزارییەکانی تر جگەلە کارەبا و خۆراك	٢,٣

ئەگەر سەیری خشتەکەی پێشوو بکەین بۆمان دەردەکەوێت کە رێژەی هەڵاوسان بەگشتی بریتییە لە رێژەی (٣,١) واتە نرخ بەو رادەیە زیادی کردووە لەسەر هەموو شمەك و خزمەتگوزارییەکان، بەڵام ئەگەر بەسەرنجەوە سەیری خشتەکە بکەین دەبینین نرخی خۆراك و خواردنەوە و کەرتی گەشتوگوزار بەرێژەیەکی کەمتر بەرزبۆتەوە لەچاو نرخە گشتییەکاندا، بەڵام نرخی جلوبەرگ، هاتووچۆ و گواستنەوە، تەندروستی، کارەبا رێژەی بەرزبوونەوەیان زیاترە وەك لە نرخ بەگشتی. کەواتە بەهۆی ئەم زانیارییانەوە دەتوانین بزانین لە چ کەرتێکی ئابووریدا وە بە چ رێژەیەك نرخەکان دەگۆڕێن ئەمەش یارمەتیمان دەدات لە جموجۆڵ و چالاکییە ئابوورییەکانمان و هەروەها لە بەگەڕخستنی سەرمایەکانمان. لە وڵاتە پێشکەوتووەکاندا ئەم زانیارییانە مانگانە لە رۆژنامە و گۆڤارە ئابوورییەکاندا بڵاودەکرێتەوە تاکو هاووڵاتیان ئاگاداری گۆڕانی نرخەکان بن، بەڵام بەداخەوە لە وڵاتە تازە پێشکەوتووەکاندا ئەم جۆرە زانیارییانە ئامار ناکرێت تەنانەت حکومەتەکان نازانن چی روودەدات نەك هاووڵاتیان.

هەڵاوسان چەند جۆرێکی هەیە لە هەرە گرنگەکانیان:

- هەڵاوسانی برواپێدان Inflation Of Credit
- هەڵاوسانی رەسەن Banafida Inflation
- هەڵاوسانی خێرا Galloping Inflation
- هەڵاوسانی خشۆك Creeping Inflation
- هەڵاوسانی خواست Demand Inflation
- هەڵاوسانی بەرەڵڵا Laissez Faire Inflation
- هەڵاوسانی پەیوەندییە دەرەکییەکان Foreign Relation Inflation
- هەڵاوسانی مات Repressed Inflation
- هەڵاوسانی تێچوون Cost Inflation
- هەڵاوسانی شاراوە Hidden Inflation
- هەڵاوسانی هاوردە Import Inflation
- هەڵاوسانی لە ئەندازە بەدەر Hyper Inflation
- هەڵاوسانی گیرۆ (بەند) Conditional Inflation
- هەڵاوسانی نەختینە Monetary Inflation
- هەڵاوسانی قەوارەدار Structural Inflation

ئێستاکە هەریەك لە جۆرەکانی هەڵاوسان روون دەکەینەوە.

- هەڵاوسانی بڕواپێدان:- ئەو جۆرە هەڵاوسانەیە کە بەهۆی زیادبوونی هۆیەکانی پێدان، نرخیش بەرزدەبێتەوە.

- هەڵاوسانی رەسەن:- ئەم چەشنە هەڵاوسانە لەبارێکدا دێتەدی ئەگەر زیادبوونی خواستی هەمەکیی نەبێتە هۆی زیادبوونی بەرهەم، ئەمەش دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی ئاستی گشتی نرخ.

- هەڵاوسانی خێرا:- بەپێی ئەم هەڵاوسانە نرخ بەخێرایی بەرزدەبێتەوە و پارەش بەشێوەیەکی خێرا بەهاکەی دەدۆڕێنێ، بۆیە خەڵك متمانەیان بە پارەی نەخت نامێنێ و پەنا دەبەنەبەر ئاڵشت واتە شت بە شت گۆڕینەوە.

- هەڵاوسانی خشۆك:- لەم جۆرە هەڵاوسانەدا، ئاستی نرخ بەشێوەیەکی بەردەوام بەرزدەبێتەوە، بەڵام بەسستی، واتە رێژەکەی لەنێوان (٢٪) و (٣٪)دایە.

- هەڵاوسانی خواست:- ئەم زاراوەیە بۆ نیشانە هەڵدانی ئەو هەڵاوسانە بەکاردێت کە لەئەنجامی زیادبوونی خواست بەهۆی زیادبوونی داهاتەوە روودەدات.

- هەڵاوسانی بەرەڵلاّ:- لەکاتی ئەم جۆرە هەڵاوسانەدا نرخ بەشێوەیەکی بەردەوام بەرزدەبێتەوە بێ ئەوەی شتێك بەربەستی بکات.

- هەڵاوسانی پەیوەندییە دەرەکییەکان:- هۆی بڵاوبوونەوەی ئەم چەشنەش بەندە بە پەیوەندییە ئابوورییەکانی نێودەوڵەتان، چونکە ئابووری وڵاتە سەرمایەدارییەکان ئابوورییەکی کراوەیە بەرەو دەرەوە.

بەم پێیە زیاد هێنان لە تەرازووی بازرگانیدا بەهۆی هەناردراو، یان هاتنە ناوەوەی پارەی جامبازی یان پارەی خستنەکار و وەبەرهێنان دەبنە هۆی زیادبوونی پەڵی نەختینە و بەدیارکەوتنی رەوتێکی هەڵاوسانی بەرفراوان.

- هەڵاوسانی مات:- ئەم جۆرە هەڵاوسانە لەکاتێکدا روودەدات کەوا میری بەتایبەتی لەکاتی جەنگدا، نرخ بۆ شمەك ببڕێتەوە و لەسەر دابەشکردنی شمەکێکدا (لەئەنجامی زیادبوونی خواست) زاڵ دەبێتەوە، ئەمەش مانای وایە ئەو هێزەی پاڵ بە بەرزبوونەوەی نرخەوە دەنێت خەفەکراوە، لەمەشەوە سەر رێژەی پاشەکەوتەکان پەیدادەبێت.

- هەڵاوسانی تێچوون:- ئەم جۆرە هەڵاوسانە لەئەنجامی زیادبوونی کرێ یان نرخی کەرەستەی سەرەتایی پەیدا دەبێت.

بۆ نموونە: بەرزبوونەوەی کرێ دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی تێچوون و نزمبوونەوەی خستنەڕوو و بەرزبوونەوەی نرخی فرۆتەنی و نزم بوونەوەی هێزی کڕین و ئەمەش دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەیەکی دیکە لە کرێدا و...هتد.

- هەڵاوسانی شاراوە (نادیار):- واتە هەڵاوسانی شاراوە لەنرخی شمەکدا.

- هەڵاوسانی هاوردە:- ئەم چەشنە هەڵاوسانە لەگەڵ نرخی بەرزی شمەکی ئەو وڵاتانە دێت کە تووشی هەڵاوسان دەبن.

- هەڵاوسانی لە ئەندازە بەدەر:- ئەم جۆرە هەڵاوسانە نرخ بەڕادەیەکی زۆر بەرزدەبێتەوە و خێرایی ئاڵوێری پارە زیاد دەکات و پارەش بەکاری گەنجینەی بەها هەڵناسێ.

- هەڵاوسانی گیرۆ (بەند):- ئەو هەڵاوسانەیە کە نرخەکان تیایدا توانای بەرزبوونەوەیان هەیە، بەڵام حکوومەت دەست بەسەر نرخدا دەگرێت لەڕێگەی یاسا دەرکردن و بەکارهێنانی سیستەمی نرخ بڕین و کارت دابەشکردن.

- هەڵاوسانی نەختینە:- ئەم چەشنە هەڵاوسانە لەئەنجامی پێهەڵبڕینی بانکی ناوەندی لەدەرکردنی ماف و جۆرجیازی نەختینە بە بڕێکی زیاتر لەو رادەیەی کە ئابووری پێویستێتی پەیدا دەبێت.

- هەڵاوسانی قەوارەدار:- ئەم جۆرە هەڵاوسانە لەئەنجامی سروشتی پێکهاتی ئابوورییەوە پەیدا دەبێت.

هەروەك لەپێشەوە باسمان لێکرد هەڵاوسان بریتییە لە هەڵکشانی بەردەوامی ئاستی نرخ وە هەرە هۆ گرنگەکانی هەڵاوسان بریتین لە:

- زیادبوونی بڕی پارە لەچاو بڕی شمەکدا.
- خێرا دەستاودەستکردنی پارە.
- شەڕوشۆڕی چەکداری.
- پارەدارکردنی بودجە.
- بارگرانی باج.

چەندان رێگە هەیە بۆ چارەسەرکردنی هەڵاوسان لەهەرە گرنگەکانیان:

١- کەم کردنەوەی خەرجییە گشتییەکانی حکوومەت: چونکە ئەگەر حکوومەت خەرجییەکانی خۆی کەم بکاتەوە دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی خەرجی نەتەوەیی بەمەش خواستی

هەمووەکی کەم دەکات وە بەکەمبوونەوەی خواستی هەمووەکیش توندوتیژی هەڵاوسان کەم دەکات و سنورێك بۆ بەرزبوونەوەی نرخەکان دادەنرێت.

٢- زیاد کردنی باج: باج دانان یەکێکە لەو ڕێگایانەی کە حکوومەت دەیگرێتە بەر لە چارەسەرکردنی هەڵاوساندا، چونکە بەهۆی سەپاندنی باجەوە بەشێك لەو دەستهاتەی بۆ خەرجکردن تەرخان کراوە کەم دەکات جا باج سەپاندنەکە ڕاستەوخۆ بێت کە دەخرێتە سەر دەستهات و سامان یان لاوەکی بێت کە دەخرێتە سەر شمەك و کارگوزاری بەرهەمهێنراو.

٣- سیاسەتی نەختینەیی: دەوڵەت لە سیاسەتی نەختینەییدا دێت بڕی خراوە ڕووی پارە لەبازاڕدا کەم دەکاتەوە تا چارەسەری هەڵاوسانی نرخی پێ بکات.

٤- هەندێ جار دەوڵەت بەهۆی کەمکردنەوەی نرخی شمەك و خزمەتگوزاریەکان و دیاریکردنی کرێ وە دەتوانێت کار لە بەرزبوونەوەی نرخ بکات.

ڕێژەی سوودی قەرز

ڕێژەی سوودی قەرز یەکێکە لە پێوەر و پێناسە گرنگەکانی ئابووری کە بەهۆیەوە دەتوانین ڕەوشی ئابووری وڵات دیاری بکەین.

کاتێك بڕی سوودی قەرز لە ڕادەیەکی نزمدا بێت ئەوا قەوارەی سەرمایەگوزاری زیاد دەبێت ئەمەش دەبێتە هۆی بوژانەوەی باری ئابووری و بەکاربەران (دانیشتوان، حکوومەت) کە دەتوانن بەهۆی قەرزی بانکەوە زیاتر شمەك و خزمەتگوزارییەکان بەکاربهێنن بەتایبەتی شمەکە درێژخایەنەکان وەك موڵك و ماڵ و خانووبەرە، پێداویستییەکانی تر کە ماوەیەکی دوورودرێژ خزمەت دەکەن وەك ئۆتۆمبیل، تەلەفزیۆن، کەلوپەلی تری ناوماڵ،...هتد. بەلاّم کاتێك بڕی سوودی قەرز بەرز بێت ئەوا گرژی دەکەوێتە باری ئابووری و قەوارەی سەرمایەگوزاری کەم دەبێتەوە ئەمەش دەبێتە هۆی سستی و خاوبوونەوەی بازاڕەکان، بەرزی و نزمی ڕێژەی سوودی قەرز بەشێوەیەکی توندوتۆڵ بەستراوە بە سوڕە ئابوورییەکانەوە.

کاتێك باری ئابووری بەرەو بوژانەوە دەچێت واتە (قۆناغی بووژانەوە) ئەوا پلەوپایەی بژاوتی ئابووری بەرەبەرە و لەسەرخۆ بەرەو پەرەسەندن دەچێت. ئەوکاتە ڕێژەی سوودی قەرز بەرەو کەم بوونەوە دەچێت. کاتێك باری ئابووری بەرەو برەوسەندن دەچێت واتە (قۆناغی برەوسەندن) لەم قۆناغەدا پلەوپایەی بەرهەمهێنان و بەکارخستن بەرزدەبێتەوە، بازرگانی پەرەدەسێنێت و دەستهات زیاد دەکات، ئەوکاتە ڕێژەی سوودی قەرز زیاتر کەم دەبێتەوە، بەلاّم

کاتێك باری ئابووری بەرەو داکشانەوە دەچێت واتە (قۆناغی داکشانەوە) لەم قۆناغەدا، دیاردەی تەنگانەی ئابووری سەرهەڵدەدات. پلەوپایەی بەرهەمهێنان و دەستهاتی نەتەوەیی نزم دەبێتەوە، نرخ کەم دەکات و بێکاری سەرهەڵدەدات، ئەوکاتە ڕێژەی سوودی قەرز بەرزدەبێتەوە، بەلاّم کاتێك باری ئابووری بەرەو بێ بازاڕی واتە (قۆناغی بێبازاڕی) لەم قۆناغەدا بێکاری تێکڕا زیاد دەکات، پلەوپایەی بەرهەمهێنان زۆر دەداتە نزمی، بازرگانی تووشی بێ بازاڕیەکی توند دەبێت و نرخیش بە ڕادەیەکی زۆر کەم دەکات ئەوکاتە ڕێژەی سوودی قەرز زۆر کەم دەبێتەوە. کەواتە دەتوانین بڵێین کە سوودی قەرز وەك پێناسەیەکی ئابووری وە ئامرازێکی بەکار بەدەست حکوومەتەوە دەتوانێت کاربکاتە سەر (سوڕی ئابووری) چونکە کاتێك باری ئابووری بەرەو گرژی و داکشانەوە دەچێت پێویستە حکوومەت ڕێژەی سوودی قەرز دابەزێنێت بۆ ئەوەی باری ئابووری جارێکی تر بەرەو قۆناغی بوژانەوە و گەشەکردن ببات.

پێناسە و پێڕستەکانی بازاڕی دارایی

هەندێ پێڕستی ئابووری و دارایی جگەلە سوودی قەرز کاریگەری ڕاستەوخۆیان هەیە لەسەر باری ئابووری، ئەو پێڕستانەش بریتین لە ڕێبەری بۆرسەکان، نرخی زێڕ، نرخی وزە (نەوت).

- ڕێبەری بۆرسەکان (بازاڕی کاغەزی دارایی):

بەهۆی زانینی زانیاری لە بۆرسەکاندا واتە (بازاڕی کڕین و فرۆشتنی پشك و قەواڵە) دەتوانین بزانین بارودۆخی ئابووری جیهانی و ناوچەیی بەرەو چ ئاڕاستەیەك دەڕوات. چونکە بۆرسە ئەو ڕووبەرەیە کە کۆمپانیا بەرهەمهێنەر و بازرگانەکان بەهۆی پشك و قەواڵەوە بەرهەمەکانیان پێشنیاز دەکەن بۆ فرۆشتن. بۆرسە چەند جۆرێکی هەیە، بەلاّم هەرە گرنگەکانی بۆرسەی کاغەزی داراییە، کاتێك ڕەوشی ئابووری بەرەو گەشەکردن دەچێت ئەوا نرخی کاغەزی دارایی لە بۆرسەکاندا بەرەو بەرزبوونەوە دەڕوات، بەلاّم کاتێك ئابووری بەرەو گرژی و داکشانەوە دەچێت ئەوا نرخی پشك و قەواڵەکان لە بۆرسەکاندا بەرەو نزمبوونەوە دەڕوات. بەشدارگەکانی بۆرسە واتە خاوەن پشك و قەواڵەکان جا چ کۆمپانیا و دەزگا داراییەکان یان خەڵکی ئاسایی زۆر بەوردی چاودێری بەرزبوونەوەو نزمبوونەوەی پشکەکان دەکەن بۆ ئەوەی لەکاتی کڕین و فرۆشتندا تووشی زەرەر و زیان نەبن بەڵکو قازانج بکەن. ئەم پڕۆسەیە زیاتر لەلایەن پسپۆڕەکانی بواری بۆرسە بەئەنجام دەدرێت، چونکە پێشبینکردنی بەرزبوونەوە و

نزمبوونەوەی نرخی پشکەکان لەبازاڕی کاغەزی بەنرخدا هەروا ئاسان نییە بەڵکو پێویستی بە شارەزایی و ئەزموون هەیە.

ئابووریناسان رووبەری بۆرسەکان بە ئاوێنەی رەنگدانەوەی بارودۆخی ئابووری دادەنێن، چونکە لەبۆرسەکاندا پرۆسەی کڕین و فرۆشتنی شەیرەکانی کەرتە ئابوورییە جیاجیاکان دەستنیشان دەکرێن. بۆ نموونە ئەگەر لە بۆرسە جیهانییەکاندا جامبازەکان بەشێوەیەکی چالاك بکەونە کڕینی شەیری کۆمپانیا بەرهەمهێنەرەکانی کۆمپیوتەر واتە کەرتی بەرهەمهێنانی کۆمپیوتەر بەرەو گەشەکردن دەچێت واتە داوا و خواست لەسەر کۆمپیوتەر زیادی کردووە واتە بازرگانی کۆمپیوتەر و پێداویستییەکانی کۆمپیوتەر بازرگانییەکی بەسوود و قازانجە. بەم شێوەیە بە ئاگاداریمان لەرێبەری بۆرسەکاندا دەتوانین ئاڕاستەی گەشەکردنی کەرتە ئابوورییەکان دیاری بکەین. ئەمڕۆکە گەمەکردن واتە مامەڵەکردن لە بۆرسە جیهانییەکان و ناوچەییەکاندا بۆتە بەشێکی گرنگی داهاتی خەڵکی، بەتایبەتی لە وڵاتە پێشکەوتووەکاندا زۆربەی زۆری دانیشتوان لەرێگەی جامبازەکانەوە بەشداری دەکەن لەکڕین و فرۆشتنی پشکەکاندا، بەمەش ژمارەیەکی زۆری دانیشتوان بەشدارییەکی چالاك و راستەوخۆ لە پرۆسەی ئابووری وڵاتەکەیاندا دەکەن وە هەروەها سەرچاوەیەکی لاوەکی داهاتیشیانە.

نەوت و نرخی نەوت

ئەمڕۆکە لە جیهاندا هەر لە بچووکەوە تاکو گەورە ئاشنان بە رۆڵی نەوت وەك سەرچاوەیەکی گرنگی وزە لەجیهاندا، نرخی نەوت کاریگەری راستەوخۆی هەیە لەسەر ژیان و گوزەرانی هەر یەکێك لە ئێمە. خەڵکی لەبری سێ ژەم نان خواردن دەتوانن دوو ژەم نان بخۆن، بەڵام ئۆتۆمبیلێك بەبێ بەنزین ناتوانێت جوڵە بکات جگەلەوە نەوت وەکو سەرچاوەی وزە لە زۆربەی بوارەکانی بەرهەمهێناندا بەکاردێت وە هەروەها وەکو کەرەستەی خاو لەپیشەسازی پەترۆکیمیایدا...هتد.

کاتێك لەرێگەی میدیاکانەوە گوێمان لێ دەبێت کە نرخی بەرمیلێك نەوت لە (٥٠) دۆلارەوە بەرزبۆتەوە بۆ (٦٠) دۆلار. یەکسەر بەبێ یەك و دوو دەتوانین پێشبینی بەرزبوونەوەی نرخ لەسەر هەموو شمەك و خزمەتگوزارییەکان بکەین، کەواتە بە ئاگاداریمان لەنرخی نەوت دەتوانین ئاڕاستەی باری ئابووری جیهان و ناوچەکە پێشبین بکەین.

نەوت و گاز وەك سەرچاوەیەکی وزە ئەمڕۆکە جگەلە کەڵکە ئابوورییەکانی بۆتە چەکێکی سیاسی بەدەست زۆربەی وڵاتانەوە بۆ فشارکردنە سەر یەکتری، بەرزبوونەوەی بەردەوامی نرخی نەوت (ئەوەتا ئەمڕۆکە نرخی بەرمیلێك نەوت لەبازاڕە جیهانییەکاندا گەشتۆتە (١٣٠) دۆلار بە بۆچوونی زۆربەی شارەزایانی کەرتی وزە چاوەڕێی بەرزبوونەوەی نرخ دەکەن تاکو سنوری (٢٠٠) دۆلار بۆ هەر بەرمیلێك) ئەمڕۆکە وە بگرە لەداهاتووشدا مەترسییەکی گەورەی هەیە لەسەر ئابووری جیهان ئەگەر چارەسەرێکی گونجاو نەدۆزرێتەوە بۆ رێکوپێك کردنی نرخی نەوت ئەوا مرۆڤایەتی تووشی تەنگەژییەکی ئابووری قوڵ و دووردرێژ دەبێت.

زێڕ و نرخی زێڕ

راپۆرتە ئابوورییەکان رۆژانە ئاگادارمان دەکەنەوە لە بەرزبوونەوە و نزمبوونەوەی نرخی زێڕ لەجیهاندا، بۆچی؟ چونکە زێڕ ئەو کاڵا بەنرخەیە کە سەرمایەگوزاران دەتوانن بەهۆیەوە سەرمایەکانیان لە هەڵاوسان بپارێزن، وە هەروەها بەهۆی نرخی زێڕەوە دەتوانین پێشبینی بارودۆخی ئابووری بکەین. کاتێك نرخی زێڕ بەرز دەبێتەوە واتە باری ئابووری بەرەو داکشانەوە و تەنگەژی دەچێت واتە قەیرانی ئابووری چاوەڕوان دەکرێت، ئەوەتا ئەمڕۆکە نرخی زێڕ گەشتۆتە بەرزترین پلە وە بەرزتریش دەبێتەوە ئەمەش زەنگ لێدانە بۆ قەیرانێکی ئابووری گەورەی جیهانی، بەڵام ئەگەر نرخی زێڕ نزم بێتەوە واتە بارودۆخی ئابووری بەرەو بوژانەوەو گەشەکردن دەچێت.

لەسەرەوە باسمان لەوە کرد کە چۆن بەهۆی پێناسە و پێڕستە ئابوورییەکان و لێکۆڵینەوەیان دەتوانین بارودۆخی ئابووری و ئاستی گەشەکردن و داکشانەوەی ئابووری لە جیهان و وڵاتدا دیاری بکەین.

ئابووریناسان بەشێوەیەکی گشتی پێناسە و پێڕستە سەرەکییەکان کە بەهۆیانەوە دەتوانرێت بار و رەوشی ئابووری دەستنیشان بکرێت بریتین لە (١٠) پێڕست، ئێمەش بەهۆی ئامارەکانی دەزگای ئاماری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ئەو پێڕستانە نیشان دەدەین. دەمەوێت ئاماژە بەوە بدەم کە هەموو مانگێك لە بیستەم رۆژدا دەزگا تایبەتەکانی ئامار لە ئەمریکا ئەم پێڕستانە لە میدیا ئابوورییەکان و سایتەکانی ئینتەرنێت بڵاودەکاتەوە.

فاکتەرەکان (پێڕستەکان)	ڕێژەکان
١- ناوەندێتی کاتی کارکردن لەهەفتەیەکدا لەبواری بەرهەمهێناندا	٠,١٨١٢
٢- ناوەندێتی بێکاران لەهەفتەیەکدا کە پێویستیان بەکۆمەکە	٠,٠٢٦٢
٣- پێویستییەکانی کەرتی پیشەسازی بۆ بەرهەمهێنان (کەرەستەی خاو...)	٠,٠٤٩٦
٤- بازرگانی بەکۆ، لەماوەیەکی دیاری کراودا	٠,٠٢٧٦
٥- پێویستییەکانی کەرتی پیشەسازی لە ئامراز و ئامێری بەرهەمهێناندا	٠,٠١٣٠
٦- کەرتی بیناسازی، بینای دروستکراو بەتەواوەتی	٠,٠١٩١
٧- نرخی شەیری بۆرسەکان {شەیری (٥٠٠) کۆمپانیا}	٠,٠٣٠٨
٨- بڕی پارە، M2	٠,٣٠٣٨
٩- ڕێژەی سوودی قەرز	٠,٣٣٠٥
١٠- ڕێبەری متمانەی بەکاربەران (کڕیار)	٠,٠١٨٣

بە تێڕوانین و شرۆڤەکردنی ئەو پێڕستانەی سەرەوە دەتوانین بارودۆخی ئابووری وڵات دیاری بکەین. وە بەهۆیانەوە دەتوانین بزانین چ کەرتێکی ئابووری لە گەشەکردندایە یان لە داکشاندایە. دەمەوێت بۆ خوێنەر روون بکەمەوە کە هەرچی ئاماری ئابوورییە بەراورد دەکرێ بە ئامارەکانی پێشووترەوە، بۆ نموونە ئامارەکانی خشتەکەی سەرەوە بریتین لە ئاماری ساڵی (٢٠٠٢) بەڵام ئاماری ساڵی (١٩٩٦) وەك بنچینە رەچاوکراوە.

بە سەیرکردنێکی خێرایی لە ئاماری خشتەکەی سەرەوە دەبینین کاریگەرترین کەرتی ئابووری بریتییە لە کەرتی دارایی (فاکتەری هەشتەم و نۆیەم) بڕی پارە کە بریتییە لە (٠,٣٠٣٨) وە ڕێژەی سوودی قەرز کە بریتییە لە (٠,٣٣٠٥)، بەهۆی ئەم دوو پێڕستەوە دەتوانین سیاسەتی دارایی لە وڵاتەکەدا دیاری بکەین کە کۆی هەردووکیان بریتییە لە (٠,٦٣٣٨). واتە ڕێژەی (٦٣٪) پێك دەهێنێت.

٠,٣٣٠٥ + ٠,٣٠٣٨ = ٠,٦٣٣٨ یان (٦٣٪)

جگە لەم دوو پێڕستە پێڕستی یەکەم کە بریتییە لە هێزی کارکردن ڕێژەکەی بریتییە لە (١٨٪). کەواتە ئێستاکە دەتوانین دەرئەنجامی ئەوە بکەین کە سێ فاکتەری (پێڕست) کارگەرییەکی زۆریان هەیە لەسەر ئابووری ئەمریکا ئەو فاکتەرانەش بریتین لە (کاتی کارکردن، بڕی پارە، ڕێژەی سوودی قەرز) هەرسێ فاکتەرەکە پێکەوە (٨٢٪)ی ئابووری پێك دەهێنن.

٠,١٨١٢ + ٠,٣٠٣٨ + ٠,٣٣٠٥ یان (٨٢٪)

بەڵام هەموو فاکتەرەکانی تر پێکەوە ڕێژەی (٢٠٪) کاریگەرییان هەیە لەسەر گەشەکردنی ئابووری ئەمریکا.

بەم شێوەیە دەتوانین بەهۆی ئەو (١٠) پێڕستەوە بزانین چی روودەدات لەکەرتە ئابوورییە جیاجیاکاندا. گرنگی بەکام کەرت بدەین لاوازی و سستی لە چ کەرتێکدایە. تاکو چارەسەری گونجاوی بۆ بدۆزرێتەوە کەواتە چاودێرکردنی ئامارە ئابوورییەکان یارمەتی تەواومان دەدات لەکاتی بڕیارداندا.

پێشبینکردنی ئابووری چییە؟

لە بڕگەکانی پێشوودا باسمان لە پێناسە و پێڕستە ئابوورییەکان و کاریگەرییان لەسەر بارودۆخی ئابووری روون کردەوە. وە هەروەها دەرئەنجامی ئەوەمان کرد کە چۆن و بە چ شێوەیەك بەهۆی لێکۆڵینەوە و شیکردنەوەی ئەو پێڕستانە دەتوانین ئاراستەی گەشەکردن و داکشانەوەی باری ئابووری دەستنیشان بکەین. لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوە ئایا بۆ چ ماوەیەك یان کاتێك یان قۆناغێك دەتوانین ئاراستەی ئابووری دیاری بکەین؟ بۆ هەفتەیەك بۆ مانگێك بۆ ساڵێك یان زیاتر لێرەدا بەشێکی تری ئابووری یارمەتیمان دەدات کە پێی دەوترێت (پێشبینکردنی ئابووری). ئەمڕۆکە پێشبینکردنی ئابووری گرنگییەکی زۆری پێ دەدرێت وە چەندان سەنتەری تایبەتی لێکۆڵینەوە بۆ ئەم مەبەستە دامەزراوە کاردەکەن، چونکە بەبێ پێشبینکردن کۆمپانیا گەورەکانی جیهان هیچ جۆرە سەرمایەگوزارییەك جێبەجێ ناکەن، چونکە ئەمڕۆکە زۆربەی کۆمپانیا گەورەکان و (حکوومەتەکان) سەرمایە بۆ ماوەیەکی درێژخایەن دەخەنە کار، چونکە زۆربەی پرۆژەکان بەتایبەتی لەکەرتی (وزە، دەرهێنان، پاڵاوتن،...هتد) جێبەجێ کردنیان پێویستی بەماوەیەکی زۆر و تێچوونێکی زۆرهەیە.

بێگومان پێشبینکردنی ئابووری هەروا کارێکی ئاسان نییە، بۆ ئەوەی پێشبینکردنی کەرتێکی ئابووری بکرێت پێویستە زانیاری و ئامارێکی زۆر و تەواو هەمەلایەنە کۆبکرێتەوە لەسەر بنچینە و ڕێسایەکی زانستانە تاوتوێ بکرێت دوابەدوا بەهۆی مێتۆد و هاوکێشەی تایبەت و بەیارمەتی تیۆری گریمانەکان و بیرکارییەوە ژمێردەکرێن تاکو ئەنجامێکی تاڕادەیەك راست و دروست بەدەست بکەوێت. ئەوەتا زۆربەی وڵاتەکان هەوڵی پێشبینکردنی گەشەسەندنی ئابووری (بەرنامەی ئابووری) بۆ ماوەی (٢٥) ساڵ و سەروتریش دەدەن. بێگومان هەموو پێشبینیەك چەند چڕوپڕو زانستانەش بێت ئەنجامی سەد لە سەد و راست و دروست نادات بەدەستەوە. بەڵام لەبەر رۆشنایی پێشبینکردندا دەتوانرێت پلان و نەخشە ئابوورییەکانمان بەشێوەیەکی باشتر و گونجاوتر و زانستانەتر دابڕێژین.

بەشی حەوتەم

بازاڕی دارایی (Financial Market)

لەم بەشەدا هەوڵ دەدەین بەشێوەیەکی چڕوپڕتر لە بازاڕی دراوی جیهانی بدوێین (هەرچەندە لە فەسڵی هەژدەهەمدا بەشێوەیەکی گشتی باسمان لێکردووە)، لەبەرئەوەی ئەمڕۆکە بازاڕی ئاڵوویری دراو بۆتە کەرتێکی گرنگی ئابووری و سەردەم لەجیهاندا کە کاریگەری راستەوخۆ دەکاتە سەر بارودۆخی ئابووری وڵاتان. بازاڕی ئاڵوگۆڕی دراوی جیهانی بە زمانی ئینگلیزی (Foreign exchange currency market-FOREX-FX)، لەوەدوا لەبری مانا کوردیەکەی کورتکراوە ئینگلیزییەکەی بەکاردەهێنین بۆ ئاسانکاری و راهاتن چونکە ئەم وشەیە تازە بڵاوبۆتەوە وە لە زۆربەی زمانەکانی تردا ماناکەی کت و مت دەرناهێنرێت. هەندێ جاریش بەم بازاڕە دەڵێن بۆرسەی دراو یان بازاڕی جامبازان (پارەبازان)، هەروەها لەم بەشەدا هەوڵ دەدەین کاریگەری ئابووری هەمەکیی (Macro Economics)، لەسەر دینامیکی بازاڕی گۆڕینەوەی دراو روون بکەینەوە، گرنگی ئەم بەشە لەوەدایە کە بەشێوەیەکی سادە و ساکار یارمەتیمان دەدات لە تێگەشتنی ئەو زانیارییە زۆرانەی رۆژانە بەر گوێمان دەکەوێت لەڕێگەی میدیاکانەوە دەربارەی بەرزبونەوە و نزمبونەوەی نرخی دراوەکان (دۆلار، یۆرۆ، دینار، لیرە ...هتد)، وە هەروەها دەربارەی بەرزبونەوە و نزمبونەوەی نرخی پشك و شەیرەکان لە بۆرسە جیهانییەکاندا، بەداخەوە یاسا و رێسایەکی نەگۆڕ و جێگر نییە، تاکو لە رۆشنایيدا بتوانین شرۆڤەی هەموو دیاردە و گۆڕانکارییە ئابووری و داراییەکان بکەین، بەڵام خوێندنەوەی ئەم بەشە یارمەتیمان دەدات لە تێگەیشتنی بنچینەیی و میکانیزم و فاکتەرە سەرەکییەکانی گۆڕانکارییەکانی بازاڕی دارایی جیهانی، کە راستەوخۆ کاردانەوەی دەبێت لەسەر ئاڵوویری دراو لە هەموو بازاڕەکانی جیهاندا. کوردستانیش بەدەر نییە، بە خوێندنەوەی ئەم بەشە خوێنەری کورد دەتوانێت زانستانە وەڵامی ئەو پرسیارانە بداتەوە, ئایا بۆچی نرخی دۆلار بەرامبەر بە دینار دادەبەزێت؟ ئایا بۆچی نرخی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان رۆژ بە رۆژ گرانتر دەبن؟

فەسڵی بیست و یەك

بازاڕی دارایی

ئەو فاکتەرانە چین کە کاردەکەنە سەر بازاڕی ئاڵوویری دراو؟

هەروەك لە بەشەکانی پێشوودا ئاماژەمان پێداوە، ژمارەی ئەو فاکتەرانەی کاردەکەنە سەر بازاڕ بەگشتی و بازاڕیی دارایی بەتایبەتی گەلێك زۆرن, بۆ زیاتر تێگەشتن فاکتەرەکان پۆلێن دەکەین بە سێ بەشەوە:

یەکەم: رووداو و قەیرانە سیاسییەکان و دیاردە سروشتییەکان.

دووەم: سیاسەتی دارایی.

سێهەم: دیاردە ئابوورییەکان.

ئێستاکە هەوڵ دەدەین بەشێوەیەکی سیستێماتیکی باس لە توێژینەوەی بنچینەیی بازاڕی دراوی جیهانی بکەین.

هەواڵی میدیاکان

هەروەك لە پێشەوە ئاماژەمان پێدا ئابووری هەندەکیی کایگەری راستەوخۆیان هەیە لەسەر دینامیکی گۆڕانکارییەکانی بازاڕی دارایی، کەواتە هەواڵەکان دەربارەی بارودۆخی ئابووری هەندەکیی زەنگێکە بۆ بازاڕی دارایی جیهانی وە هەروەها سیگناڵێکە بۆ نرخی گۆڕینەوەی دراوەکان. بەشێوەیەکی گشتی دوو جۆر هەواڵ هەن:

یەکەم: هەواڵە کتوپڕ و چاوەڕوان نەکراوەکان، ئەم جۆرە هەواڵانە زیاتر سیفەتی سیاسی دەگرنە خۆ وەك لە سیفەتە ئابوورییەکان، بۆ نموونە هەواڵی هێرشە تیرۆریستییەکەی (١١)ی سێپتێمبەری (٢٠٠١) بۆ سەر ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا کە بووە هۆی دابەزینی نرخی دۆلار بەرامبەر دراوە جیهانییەکانی دیکە.

دووەم: هەواڵە چاوەڕوان کراوەکان، ئەم هەواڵانە زیاتر سیفەتی ئابووریان هەیە، بۆ نموونە هەواڵەکان دەربارەی زیادبوون یان کەم بوونی ژمارەی بێکاران، بەرزی و نزمی رێژەی

هەڵاوسان... ئەم هەواڵانە پێشتر بەهۆی پێڕستە ئابوورییەکانەوە زانراوە بۆیە کاردانەوەی کتوپڕ ناکاتە سەر بازاڕەکان. لە هەرە سیفەتە تایبەتییەکانی (FOREX) کاردانەوەی خێرا و هەستیارییە بەرامبەر هەواڵە کتوپڕ و چاوەڕوان نەکراوەکان جا چ هەواڵە سیاسییەکان یان رووداوە سروشتییەکان، لە فەسڵی (بیست و دوو)دا بەشێوەیەکی فراوانتر و بە نموونەوە باس لە کاریگەری ئەم جۆرە هەواڵانە دەکەین لەسەر بازاڕی ئاڵوێری دراو. بازاڕی دارایی جیهانی وەك مرۆڤ هەستیارە کاتێك هەریەکێك لە ئێمە هەواڵێکی کتوپڕی پێدەگات جا هەواڵەکە پۆزەتیڤ بێت یان نێگەتیڤ ئەوا کتوپڕ تووشی ورووژاندنی دەروونی دەبین. بەڵام بەرامبەر هەواڵە چاوەڕوان کراوەکان کاردانەوەی دەروونیمان ئاسایی دەبێت.

جگە لەوەش ئەگەر لە روانگەی کاتەوە بڕوانینە سیفەتی هەواڵەکان و کایگەرییان لەسەر (FOREX). ئەوا دەتوانین دوو جۆر هەواڵ جیابکەینەوە، هەواڵە درێژخایەنەکان، هەواڵە کورت خایەنەکان. بە زمانی ئابووریناسان پێی دەوترێت (سوڕی ژیانی فاکتەرە بنچینەییەکان).

١- سوڕی درێژ خایەن: ئەم سوڕە لە چەند هەفتەیەکەوە تاکو چەند ساڵێك درێژە دەکێشێت، چونکە ئەم فاکتەرانە بەشێوەیەکی راستەوخۆ بەستراون بە بارودۆخی ئابووری جیهانی و نەتەوایەتییەوە وەك (دینامیکی ژمارەی بێکاران، هەڵاوسان، رێژەی سوودی قەرز). بۆیە لەکاتی داڕشتنی پلانی ستراتیژیدا دەتوانرێت رەچاو بکرێن. بۆ نموونە ناهاوسەنگی بالانسی بازرگانی نێوان ئەمریکا و ژاپۆن دەبێتە هۆی دابەزینی نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بەرامبەر یەنی ژاپۆنی، هەر بۆیە چەرچییەکان (Broker)، بازاڕی دارایی لە مامەڵەکردندا دەتوانن پێشبینی دابەزین و بەرزبونەوەی نرخی دراوەکان بکەن.

٢- سوڕی کورت خایەن: ئەم سوڕە ماوەکەی رۆژێك یان چەند کاتژمێرێك یان چەند خولەکێك درێژە دەکێشێت. بۆ نموونە هەواڵی پۆزەتیڤانە دەربارەی کەمبوونەوەی بێکاری لە ئەمریکا دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی نرخی گۆڕینەوەی دۆلار ئەگەر بۆ چەند خولەکێکیش بێت.

جگە لەو خاڵانەی پێشوو فاکتەرە ئابوورییەکان کاریگەرییەکی راستەوخۆیان هەیە لەسەر بازاڕی ئاڵوێری دراوەکان، خاڵێکی گرنگ کە دەمەوێت ئاماژەی پێ بدەم زۆربەی کات پروپاگەندە بلاوکردنەوە و گوتە گوت دەبنە هۆی بەرزبونەوە و نزمبونەوەی نرخی دراوەکان بۆیە دەبێت ئەو جۆرە پروپاگەندانە بەشێوەیەکی بابەتییانە هەڵبسەنگێنین هەروەك قسەیەکی نەستەقی ئینگلیزی دەڵێت (Buy on rumors sell on fact)، واتە پروپاگەندە (گوتەگوت) بکڕە بەڵام راستی بفرۆشە. لەکاتی بلاوکردنەوەی ئەو پروپاگەندانە دەلالەکانی (Broker)

بازاڕی دارایی بەخێرایی دەکەونە مامەڵەکردن تاکو هەواڵی راست و دروست دەگات. بێگومان هەندێ جار ئەم پروپاگەندانە کاردەکەنە سەر بارودۆخی ئابووری جیهانی بەتایبەتی لەلایەن بازرگانانی پارە گۆڕینەوەدا (Speculator)، باشترین نموونە مامەڵەکردنی پارەبازی ئەمریکی جۆرج سۆرس لە بازاڕی (FOREX)، لەساڵی (١٩٩٢)دا کە لەماوەی شەو و رۆژێکدا توانی ببێت بە ملیاردێر، لەو کاتەدا بانکەکانی بەریتانیا بڕی (٢٠) ملیارد دۆلاریان زەرەر کرد کە لەئەنجامدا هەموو بۆرسە داراییەکانی جیهان تووشی قەیران بوون. بۆ زیاتر روونکردنەوە رووداوەکانی ساڵی (١٩٩٢) بەهۆی وێنەکەی خوارەوە نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢١-١) رووداوەکانی ساڵی (١٩٩٢) لە (FOREX)، دۆلار بەرامبەر پاوەندی بەریتانی (GBP/USD).

ئەگەر چاوەڕوانی هەواڵی نێگەتیڤانەی ئابووری بکرێت ئەوا پێش بلاوکردنەوەی هەواڵەکە نرخی دراو و پشکەکان بەرەو نزم بوونەوە دەڕۆن، هەر بۆیە پێرستە ئابوورییە هەمەکییەکان بەرەو سێ ئاراستە دەڕۆن:

١- پێشبینکردنی چاوەڕوان کراو:(Forecast –FRC-Seen)، لە ئەنجامی بیر و بۆچوونی توێژەوەرانی بازاڕی دارایی دێتە کایەوە. ئەم بۆچوونانە بەپێی نزیک بوونەوە و سیفەتی هەواڵەکان دەستکاری دەکرێت وە بە سیگناڵێکی گرنگ دەژمێردرێت بۆ بازارەکان .

٢- بەڵگە راست و دروستەکان: (Real- Actual- ACT)، لەئەنجامی بلاوکراوە فەرمییەکانەوە دێتە کایەوە.

٣- بژارکردن و پێداچوونەوەی ئامارەکانی پێشتر(Previous-PRV-Last)، هەندێ جار پێویست دەکات بە ئامارە بلاوکراوەکاندا بچنەوە بە بەراوردکردنیان بە ئامارەکانی پێشترەوە بۆ نموونە ئاماری (مانگێك یان وەرزێك) پێشتر بۆ ئەوەی بەشێوەیەکی راستتر و دروستتر پێشبینەکان بەرجەستە بکرێن. هەروەك چەرچییەکان ئاگاداری پێشبین و گۆڕانکارییە ئابوورییەکانن ئەوا دوای بلاوکردنەوەیان جارێکی تر زانیاریەکان دەپالێون تاکو بە ئامادەکردنێکی تەواوە دەست بکەن بە مامەڵەکردن. لە خشتەکەی خوارەوەدا کاردانەوەی بازاڕی دراو بەرامبەر هەواڵ و پێشبینەکان نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (٢١-١) کاردانەوەی بازاڕ بەرامبەر پێشبینە ئابوورییەکان.

ژمارەکان	بەراوردکردنی پێڕستە ئابوورییەکان بە هەواڵە فەرمییەکان و پێشبینەوە	کاریگەری لەسەر نرخی گۆڕینەوەی دراوی نیشتمانی	سەرنجەکان
١	بەڵگە فەرمییەکان باشترن لە پێشبینکردن	↑	پتەوبوونی (بەهێزی) نرخی دراوی نیشتمانی
٢	بەڵگە فەرمییەکان وەك پێشبینکردنەکانن	→	بازاڕ کاردانەوەیەکی ئەوتۆی نابێت
٣	بەڵگە فەرمییەکان خراپترن لە پێشبینکردن	↓	دابەزینی (لاوازی) نرخی دراوی نیشتمانی
٤	پێشبینەکان خراپترن وەك لەوەی چاوەڕوان دەکرا بەڵام بەڵگە فەرمییەکان باشتر و راستترن	↑	پتەوبوونی نرخی دراوی نیشتمانی زیاتر وەك لە حاڵەتی یەکەمدا لەبەر چاوەڕوان نەکراوی هەواڵەکە
٥	پێشبینەکان باشترن وەك لەوەی چاوەڕوان دەکرا بەڵام بەڵگە فەرمییەکان خراپترن	↓	دابەزینی نرخی دراوی نیشتمانی بۆ شێوەیەکی زیاتر وەك لەحاڵەتی سێهەمدا

ئەوەی جێگەی ئاماژە پێدانە، هەواڵ و بلاۆکراوە ئابوورییەکان دەربارەی پێڕستە بنچینەییەکان بۆ ماوەیەکی دیاریکراو کاردانەوەیەکی راستەوخۆیان هەیە لەسەر بازاڕی دارایی و نرخی ئاڵوویێری دراوەکان, چونکە پارەبازانی بازاڕی (FOREX)، هەمیشە بەڵگە فەرمییەکان لەگەڵ پێشبینکردنی پسپۆرانی بازاڕی دارایی بەراورد دەکەن ئەگەر پێشبینکردنی ئاستی گەشەی ئابووری لە رێژەی (٣,٠٪) کەمتر بێت وەك لە ئامارە فەرمییەکان ئەوکاتە بەشدارانی بازاڕی (FOREX)، گرنگی بە پێڕستەکانی دیکە نادەن.

فەسڵی بیست و دوو

مێژووی بازاڕی ئاڵوویێری دراوی جیهانی

بازاڕی ئاڵوویێری دراوی جیهانی

(Foreign exchange currency market-Forex=FX)

بریتییە لە گشت چالاکی و سەودا و مامەڵەکردنێك لە کڕین و فرۆشتنی دراو و پرۆسەی قەرزدان و قەرز وەرگرتن. هەندێ جار بەم بازاڕانە دەوترێت بۆرسەی دراو (Bourse). کاتێك زاراوەی بۆرسە دەبیستین وا دەزانین کە برتییە لە گۆڕەپانێکی گەورە و فراوان کە پڕە لە شاشەی کۆمپیوتەر بەشێوەی ڕەمز و هێما شەیر و بۆندەکانی تیادا دەکڕێت و دەفرۆشرێت، بەڵام مەبەست لە بازاڕی گۆڕینەوەی دراوەکان راستتر بۆرسەی دراو تەنها ئەو گۆڕەپانە گەورە و مەزنانە نییە بەڵکو لەوە زیاتریشە, (FOREX) گۆڕەپانێکی گەورە و گرانە کە هەموو جیهانی گرتۆتەوە بەهۆی پەرەسەندنی ئەلکترۆنی لە بواری پەیوەندییدا پەردەی کۆمپیوتەرەکان بۆتە بۆرسەی کڕین و فرۆشتنی دراوەکان، ئەمڕۆکە هەموو خودێك دەتوانێت ببێت بە یەکێك لە بەشدارگەکانی ئەو بازاڕە.

سیستەمی دارایی جیهانی

بازاڕی دارایی جیهانی بەم شێوەیەی کە ئەمڕۆکە دەیبینین لەساڵی (١٩٧٠)ەوە پەیدابووە. پێشتر دراوی جیهانی بەچەند سیستەم و قۆناغێکی دیکەدا تێپەڕیوە ئەو سیستەمانەش بریتی بوون لە:

یەکەم: سیستەمی ستانداری زێڕ (١٨٦٧-١٩٣٠).

دووەم: سیستەمی بریتۆن_وودز (١٩٤٤-١٩٧١).

سێهەم: سیستەمی جامایکا (بازاڕی دارایی جیهانی ئەمێستا).

هەرچەندە لە فەسڵی هەژدەهەمدا باسمان لەم سیستەمانە کردووە، لەبەر گرنگی بابەتەکە دووبارە کردنەوەیان بەکورتی بە پێویست دەزانین.

سیستەمی ستانداری زێڕ:

لە لەمپەڕی پێکهێنانی سیستەمی دراوی جیهانیدا بۆ ئاسانکردنی ئاڵوگۆڕ و کڕین و فرۆشتن و دانانی نرخ لەسەر کەلوپەلەکان، کانزا بەنرخەکان بەکارهێنرا بۆ ئەم مەبەستەش کانزاکانی وەك زێڕو زیو و مس و... بەکاردەهێنرا. کەواتە کانزاکان سیستەمێکی نوێیان داهێنا لە ئاڵوگۆڕدا، لەئەنجامدا زێڕ بە بناغەی دراو دانرا لەبەر رواڵەتەکانی لەناو هەموو کۆمەڵگا پەسەندکرا. ئەوەبوو لە کۆنفرانسی پاریسی ساڵی (١٨٦٧) زێڕیان دانا بەرێسای نەخت. ئەوکاتە خەڵکی ئازاد بوون لە هێنان و ناردنی زێڕ بەبێ هیچ کۆت و مەرجێك. بەپێی ئەم رێسایە راپەرمونی زێڕ وەکو پێوەرێکی بەها (بەهای دانەیەك لە زێڕ یەکسانە بە بەهای کێشی دیاریکراوی زێڕ)، ئەم سیستەمە بۆ ماوەیەکی زۆر سەقامگیری زۆربەی دراوەکانی پاراست کە بووە هۆی گەشەسەندنی ئابووری جیهانی. دراوی نیشتمانی راستەوخۆ پەند بوو بە زێڕەوە، بۆ نموونە ئەگەر بڕی دراو (پارە) لە ناوەوەی وڵات زیادبکات ئەوا نرخەکان بەرزدەبنەوە، واتە کورتهێنانی باڵانسی بازرگانی، بەڵام چوونە دەرەوەی زێڕ بۆ دەرەوەی وڵات دەبووە هۆی دابەزینی نرخەکان واتە کەم بوونەوەی بڕی پارە لە ناوەوە، پەیدابوونی هاوسەنگی ئابووری.

لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا بەهۆی ئاڵۆزبوونی بارودۆخی نێودەوڵەتان، سیستەمی سکە لێدان واتە دارشتگەی زێڕ بەشێوەی سکە بوو بە ستانداری جیهانی. لە کاتی جەنگی جیهانی یەکەمدا میکانیزمی سیستەمی ستانداری زێڕ بەرەو هەڵوەشاندنەوە دەچوو ئەویش بەهۆی زیادبوونی دراوی (پارە)ی کاغەزی بەهۆی خەرجییە زۆرەکانی جەنگەوە. ئەوەبوو لەساڵی (١٩٢٢)دا لە کۆنفرانسی (کینوێز)دا دراوی کاغەزی داهێنا بۆ ئاڵوگۆڕ لەسەر بنچینەی زێڕ، لەبەر رۆشنایی ئەم سیستەمەدا دانانی نرخی دراو بەرامبەر بە زێڕ و دۆلاری ئەمریکی و جونەیهی ستەرلینی و فرانکی فەرەنسی داهێنا. واتە بۆ گۆڕینەوەی هەر دراوێکی نیشتمانی بە زێڕ دەبوایە لەرێگەی گۆڕینەوەی ئەو دراوە بە سێ دراوەکەی سەرەوە بێت، چونکە نرخی هەرسێ دراوەکانی سەرەوە بەرامبەر زێڕ جێگیرکرا، بۆ نموونە جونەیهی ستەرلینی بەهاکەی بە (١١٣) خەملێنکرابوو.

فەرهەنگی ئابووری

ئۆنسە: یەکە یەکە بۆ پێوانەی زێڕ، یەك کیلۆگرام لە زێڕ یەکسانە بە (٣٢) سی و دوو ئۆنسە زێڕ، یەك گرام لە زێڕ یەکسانە بە (٠،٣٢) ئۆنسە، یەك مسقاڵ زێڕ یەکسانە بە (٠،١٦) ئۆنسە.

سیستەمی بریتۆن-وودز:

تەنگەژی بازاڕی دراوی جیهانی بەهۆی جەنگی دووەمی جیهانەوە بووە هۆی پێداویستییەتی داهێنانی سیستەمێکی نوێ بۆ بازاڕی دراوی جیهانی و گۆڕینەوەی دراوەکان، ئەنجامی جەنگی دووەمی جیهانی ئاشکرایە بەسەرکەوتنی هاوپەیمانان کۆتایی پێهات. لەو کاتەدا ئابووری ئەمریکا لەچاو وڵاتانی تردا لەوپەڕی لوتکەدا بوو (چونکە ئەمریکا دووربوو لەمەیدانی جەنگەوە)، لە کۆتایی ساڵی چلەکانی سەدەی بیستەوە ئەمریکا خاوەنی لە (٧٥٪)ی گەنجینەی ئاڵتوونی تێکڕای جیهان بووە، هەروەها ئەمریکا لە (٥٠٪)ی بەرهەمی پیشەسازی جیهانی بەرهەم دەهێنا. لەو هەلومەرجەدا هەر ئەمریکا دەیتوانی دراوی خۆی بە زێڕ بگۆڕێتەوە و بیکات بە دراوێکی نێودەوڵەتی. بۆیە لە (١ تا ٢٢)ی مانگی تەمووزی ساڵی (١٩٤٤)دا، وڵاتە پیشەسازییە سەرکەوتووەکانی جەنگ ڕێکەوتننامەی (بریتۆن_وودز)یان مۆرکرد کە سەرەتایەك بوو بۆ هێنانەکایەی سیستەمێکی نوێی دراو. کە بووە هۆی دامەزراندنی سندووقی دراوی نێودەوڵەتان کە سیستەمە بنچینەییەکانی سیستەمەکەی پێ سپێردرا. لە دیسەمبەری (١٩٤٥)دا بەپێی پرینسیپێك کە ڕێکەوتننامەکە دایڕشتبوو، بانکی نێودەوڵەتانیش دامەزرا بەناوی ئاوەدانکردنەوە و پەرەپێدانی وڵاتانی ئەندامەوە. هەروەها لەچوارچێوەی سیستەمی (بریتۆن_وودز)، لەساڵی (١٩٤٧)دا ڕێکەوتننامەیەك لەمەڕ بازرگانی نێودەوڵەتان بەناوی ڕێکەوتننامەی گشتی بازرگانی و تاریفەی گومرگی پەسەندکرا کە بە ڕێکەوتنامەی گات (Gatt) ناسراوە.

لە ئەنجامدا سێ پرینسیپی سەرەکی بۆ سیستەمی نوێی دراو دیاری کران کە ئەمانەن:

١- دامەزراندنی سیستەمی گۆڕینەوەی زێڕ بە دۆلاری ئەمریکی و جونەیهی ستەرلینی، بەلاّم بەهۆی لاوازی جونەیهی ستەرلینی لەئەنجامی جەنگدا. دۆلار بەهێزتر بوو بۆیە دۆلار بوو بە دراوێکی جیهانی.*

---

* سەرەتاکانی سەدەی بیست و یەك، هاوتەریبە بە سەرەتاکانی سەدەی بیستەوە هەر وەك مێژووناسی زانکۆی گارڤەر (نایل ڤێرپەسۆن) ئاماژەی پێداوە، خاڵە هاوبەشەکانی هەردوو سەدە بەم شێوەیە دیاری دەکات:

١- پاڵە پەستۆو بارێکی گران لەسەر وڵاتە زلهێزەکان.

٢- بۆ بە جیهانکردنی دۆلار، دۆلاری ئەمریکی دەگۆڕدرایەوە بە زێڕ، لەڕێگەی دەزگا داراییە فەرمییەکانەوە (بانکی ناوەندی). لەساڵی (١٩٣٤) بڕی (٣٥) دۆلار بەرامبەر یەك ئۆنسە زێڕ جێگیرکرا.

٣- کەریدۆرێك بەڕێژەی (±١٪) دەستنیشانکرا بۆ ئاڵوویری نرخی دراوەکان بەرامبەر یەکتری. بانکە ناوەندییەکان دەبوایە بەم مەرجە پابەندبن. ئەگەر هاتوو جیاوازی لەڕێژەی (±١٠٪) تێپەڕی ئەوا دبوایە ڕەزامەندی سندوقی دراوی نێودەوڵەتی وەربگیرایە.

لەساڵی (١٩٧٠)دا پێکهاتەی ڕێژەی گەنجینەی زێڕی جیهانی گۆڕانی بەسەردا هات، (٤٧ ملیارد دۆلار گەنجینەی زێڕی ئەوروپی بەرامبەر ١١,١ ملیارد دۆلار لە ئەمریکا). وە هەروەها دەرهێنانی زێڕ لە ساڵەکانی (١٩٤٨ تاکو ١٩٦٩) بەڕێژەی (٥٠٪) زیادی کرد. وە ناردنە دەرەوە بە بڕی (٢,٥) جار زیادی کرد. حاڵەتێك هاتە کایەوە کە بڕی زێڕ بەشی گۆڕینەوەی نەدەکرد. واتە بڕی زێڕ کەمتر بۆوە ئەمەش بووە هۆی دابەزینی نرخی دۆلار وە متمانە بەرابەر دۆلار کەم بۆوە. جگە لە مانەش سەنتەری دارایی جیهانی لە ئەوروپا و ئاسیا (ژاپۆن) پەیدابوون. هەوڵدان بۆ مانەوەی ئەم سیستەمە هیچ ئاسۆیەکی نەبوو. ئەوە بوو ئەم سیستەمە لە (١٦ی ئازاری ١٩٧٣)دا وەستێنرا. لە کۆنگرەیەکی جیهانی لە پاریس نرخی گۆڕینەوەی دراوەکان ئازاد کران بەبێ هیچ کۆسپ و مەرجێك بەجێهێشتنی بۆ هۆیەکانی خستنەڕوو و خواست لە بازاڕەکانی گۆڕینەوەدا.

٢- ململانێی نێوان وڵاتە زلهێزەکان.

٣- ناسەقامگیری پەیوەندی و نەبوونی متمانە لەنێوان وڵاتە زلهێزەکاندا.

٤- پشتگیری و یارمەتی تیرۆر لەلایەن هەندێك لە وڵاتان و ڕژێمەکانی ئەو وڵاتانە.

٥- بلاّوبوونەوەی تیرۆر.

بە سەرنجدانی ئەو خالاّنەی سەرەوە دەتوانین دەرئەنجامی ئەوە بکەین، کە ئەمڕۆکە بەهۆی سەرقاڵی ئەمریکا بە جەنگ و پلاندانان و نەخشەکێشانی بۆ کۆنترۆڵکردنی جیهان. ئەوەتا بەهای دۆلار بەرابەر دراوەکانی دیکە بەتایبەتی (یۆرۆ و جونەیهی ستەرلینی)، ڕۆژ بە ڕۆژ بێ نرختر دەبێت کەواتە ڕەنگە دۆلاری ئەمریکی وەکو دراوێکی جیهانی لەناوبچێت ئەمەش پێویستییەتی داهێنانی سیستەمێکی نوێی دراوی جیهانی دەخوازێت!!!

تیۆری نرخەکانی ئاڵوویری گۆڕاو: (Flexible Exchange Rates)، بیرۆکەی ئەم تیـۆرە لەسەر بنچینەی دەستنیشان نەکردنی نرخەکانی ئاڵوویری نەگۆڕی دراوەکان و بەجێهێشتنی بـۆ هۆیەکانی خستنەڕوو و خواست هەڵدەستێ، ئەمەش وەك پێشنیارێك بۆ چارەسەرکردنی تەنگەژی نەختیی دەوڵەتان.

سیستەمی جامایکا:

ئەم سیستەمە لە کانوونی دووەمی ساڵی (١٩٧٦) لە جامایکا بڕیاری لەسەردرا، وە بەتەواوەتی ئاڵوویری دراوەکان ئازادکرا بۆ یاساکانی بازاڕ (خستنەڕوو خواست)، پرینسیپە سەرەکییەکانی ئەم سیستەمە بریتین لە:

- ئاڵوویری نەگۆڕی دراوەکان.
- ئاڵوویری سەربەستی دراوەکان.
- ئاڵوویری خشۆکی (هێواش)ی دراوەکان.

لەبازاڕی دارایی جیهانیدا (FOREX)، زیاتر سەودا و مامەڵە بەو دراوانە دەکرێت کە بەشێوەیەکی سەربەست ئاڵوویر دەکرێن (floating rates)، واتە لەبەر یاسای خستنەڕوو خواستدا. بێگومان ئەمڕۆکە بانکە ناوەندییەکان بەپێی توانایان کۆنترۆڵی نرخی گۆڕینەوە لەبازاڕەکانی دراودا دەکەن لەپێناوی دابینکردنی سەقامگیری نرخی دراوی نیشتمانی. بێگومان ئاڵوویری سەربەستی دراوەکان دەبێتە هۆی زیاتر گەشەکردن و چالاکتر بوونی بۆرسەی دراو. وە هەروەها دەبێتە هۆی پەیدابوونی پارەگۆڕ و پارەبازان (Speculate) لەبازاڕەکانی دراو گۆڕینەوەدا. پسپۆڕان پارەگۆڕەکان دەکەن بە دوو بەشەوە:

یەکەم: پارەگۆڕی ڤالایەتی:- بازرگانی پارەگۆڕینەوە کە لەیەك کاتدا، خەریکی کڕین و فرۆشتنی چەند دراوێکە، قازانجەکەی لەئەنجامی جیاوازی نرخی دراوەکانەوە دەست دەکەوێت.

بۆ نموونە: گریمان لەیەك کاتدا پارەگۆڕ لە بۆرسەی دراوی لەندەن جونەیهی ستەرلینی بەرامبەر دۆلار بە نرخی (١,٧٢٣٥) کڕیوە، لەهەمان کاتدا لە بۆرسەی بەرلین دەیفرۆشێتەوە بە نرخی (١,٧٢٣٧) بەڵام بەهۆی پێشکەوتنی سیستەمی خێرایی گەیاندنەوە ئەم جۆرە مامەڵە کردنە گرنگیەتی لەدەست داوە.

دووەم: پارەگۆڕی کاتی:- ئەم پارەگۆڕانە لەکاتی کردنەوە و داخستنی مامەڵە لە بۆرسەکاندا دراو دەکڕن و دەفرۆشنەوە، ئەم جۆرە پارەگۆڕانە هەندێ جاریش پێیان دەوترێت بازارڤان (trading).

بۆ نموونە: گریمان پارەباز لە (١٠)ی نیسان یۆرۆی گۆڕیوەتەوە بە دۆلار بەنرخی (١,٤١٠٥) بەڵام لە (١١)ی نیساندا یۆرۆی بە دۆلار فرۆشتۆتەوە بەنرخی (١,٤١٥٠).

سیتەمی دارایی ئەوروپایی

سیستەمی دراوی ئەوروپی بە سێ قۆناغی سەرەکیدا تێپەڕیوە کە ئەمانەن:

١- قۆناغی ئامادەکردن:- سەرەتای ساڵی (١٩٤٧) تاوەکو ساڵی (١٩٨٧).

٢- قۆناغی پێکهێنان:- سەرەتای ساڵی (١٩٨٧) تاوەکو ساڵی (١٩٩٩)، ئەم قۆناغە لەسەر بنچینەی قەرزی دارایی دامەزرێنرا (European Currency Unit-EUC). بە رەچاوکردنی کەریدۆری گۆڕینەوەی دراوە ئەوروپییەکان.

٣- قۆناغی ئەمێستا:- سەرەتای ساڵی (١٩٩٩) واتە قۆناغی بەکارهێنانی یۆرۆ (EURO)، وەکو دراوی یەکگرتووی ئەوروپا.

بۆ یەکەم جار بیرۆکەی دامەزراندنی یەکێتی ئەوروپا لە جڤینی (ڕیم)دا گەڵاڵە بوو، لەو جڤینەدا بڕیاری دامەزراندنی ئابووریەکی هاوبەش لە ئەوروپا بەرجەستەکرا. کە لە دواییدا بە (بازاڕی هاوبەش) ناوبرا. بەشێوەیەکی فەرمی بە (یەکێتی ئابووری ئەوروپا) ناسرا. ئەوەی شایانی ئاماژە پێدانە لەو کاتەدا هێشتا بیرۆکەی یەکبوونی دراو لە ئارادا نەبوو. ئامانجی یەکێتی ئابووری ئەوروپا بریتی بوو لە گەشەکردنی باری ئابووری و بەرزکردنەوەی ئاستی ژیانی دانیشتوانی ئەوروپا. سەرەتا ئەندامانی یەکێتی ئابووری ئەوروپا بریتی بوون لە شەش وڵات: (فەرەنسا، ئەڵمانیا، ئیتالیا، بەلجیکا، هۆڵەندا، لۆکسمبورگ). دواتر لەساڵی (١٩٧٣)دا چەند وڵاتێکی تر بوون بە ئەندام لەو یەکیەتیەدا وەك (بەریتانیا، دانیمارك، ئیرلەندا)، وە لەساڵی (١٩٨١)دا (یۆنان) دواتر لەساڵی (١٩٨٦)دا، ئیسپانیا و پورتوگاڵ.

لەسەرەتای ساڵی (١٩٩٠)دا ئەو یەکێتیە ئامانجەکانی پێکا، هەر لەوماوەیەدا یەکێتی ئەوروپا بۆ بەرهەمی خەڵوز و کانزا دامەزرێنرا دواتر یەکێتی ئەوروپا بۆ کاروباری (وزەی ئەتۆمی)، دوای ئامادەکردنی زەمینەیەکی پتەوی ئابووری لەماوەی ئەو چەند ساڵەدا بیرۆکەی دامەزراندنی یەکێتی ئەوروپا هاتە کایەوە. پەیمانی یەکێتی ئەوروپا لە شوباتی ساڵی (١٩٩٢)دا لە هۆڵەندا لەلایەن وەزیرانی دەرەوە و دارایی دوانزە وڵات پەسەندکرا. کە بریتی بوون لەم وڵاتانە (بەلجیکا، بەریتانیا، ئەڵمانیا، یۆنان، دانیمارك، ئیرلەندا، ئیسپانیا، ئیتالیا، لۆکسمبورگ، هۆڵەندا، پورتوگال، فەرەنسا)، لەساڵی (١٩٩٤)دا یەکێتی ئەوروپا فراوانتر بوو

به ئەندامبوونی (نەمسا، فینلەندا، سوید). ئەندامانی ئەو یەکێتییە دەبوایە پابەندبوونایە بە یەکبوونیان لەداڕشتنی سیاسەتی ئابووری و سیاسەتی دەرەوە و مەسەلەی ئاسایش و پارێزگاری ژینگەو...هتد. بێگومان دامەزراندنی یەکێتی ئەوروپا هەنگاوێکی گرنگ بوو بۆ پەیدابوونی دراوی هاوبەشی ئەوروپا. بۆ ئەوەی بەشێوەیەکی کردەیی دراوی هاوبەشی ئەوروپا دروست بکرێت. لە ئایاری ساڵی (١٩٩٥)دا، بانکی ناوەندی ئەوروپا دامەزرا. بانکی ناوەندی کەوتە کارکردن بۆ ئامادەکردنی دراوی هاوبەشی ئەوروپا (یۆرۆ). بۆ ئەمەش ئەو وڵاتانەی کە دەیانویست بچنە ناوچەی یۆرۆوە دەبوایە ڕەچاوی چوار مەرجی بنچینەیی بکەن:

١- سەقامگیرکردنی نرخ، بەمەرجێك ئاستی بەرزبوونەوەی نرخ لەماوەی دوانزە مانگدا دەبوایە لە ڕێژەی (١,٥٪)، زیاتر نەبوایە، ئەم مەرجە زیاتر بۆ وڵاتە زۆر پێشکەوتووەکان دانرابوو.

٢- پێویست بوو ڕێژەی سوودی قەرزی درێژخایەن لە (٢٪) زیاتر نەبوایە لەماوەی دوانزە مانگدا.

٣- دەبوایە قەرزە گشتییەکانی حکومەت لە (٦٠٪) زیاتر نەبوایە، وە کورتهێنانی باڵانسی بودجە لە (٣٪)ی ئاستی گەشەی ئابووری ساڵانە زیاتر نەبوایە.

٤- دەبوایە نرخی گۆڕینەوەی دراو، لەماوەی دوو ساڵدا لەو سنوورە دەرنەچێت کە دیاری کراوە، وە دەبوایە بەشێوەیەکی چالاك بەشداری میکانیزمی کڕین و فرۆشتنی دراوەکانیان بکردایە لە بۆرسە داراییەکاندا.

دراوی هاوبەشی ئەوروپا لە کاتژمێری (٠:٠٠) بەکاتی ئەوروپا لە یەکی کانوونی دووەمی ساڵی (١٩٩٩)دا بەشێوەیەکی فەرمی بوو بە دراوی ئەوروپا لە سەرەتاوە یانزە وڵاتی ئەندام کەوتنە مامەڵەکردن بە یۆرۆ، ئەو وڵاتانەش بریتی بوون لە (نەمسا، ئەڵمانیا، فەرەنسا، بەلجیکا، هۆڵەندا، ئیرلەندا، ئیسپانیا، ئیتالیا، لۆکسمبورگ، فینلەند، پورتوگال). دواتر لەساڵی (٢٠٠١)دا یۆنانیش چووە ناوچەی یۆرۆوە، بەم شێوەیە ناوچەی یۆرۆ بوون بە دوانزە وڵاتی ئەندام. دەبوایە وڵاتە ئەندامەکانی ناوچەی یۆرۆ لەماوەیەکی دیاریکراودا دراوی نیشتمانی نەهێڵن، بۆ ئەمەش نرخی دراوی نیشتمانیان بەرامبەر یۆرۆ دەستنیشان کرد. لەخشتەی ژمارە (٢٢-١)دا نرخی گۆڕینەوەی دراوەکان بەرامبەر یۆرۆ نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (٢٢-١) نرخی گۆڕینەوەی دراوی نیشتمانی وڵاتانی ناوچەی یۆرۆ بەرامبەر (EURO).

پارەی نیشتمانی وڵاتانی ناوچەی یۆرۆ	نرخی گۆڕینەوەی دراوی نیشتمانی بەرامبەر یۆرۆ
ماركی ئەڵمانی	١,٩٥٥٨٣
فرەنكی فەرەنسی	١,٥٥٩٥٧
لیرەی ئیتالی	١٩٣٦,٢١
پێسێتی ئیسپانی	١٦٦,٣٨٦
ئیسکودەی پورتوگالی	٢٠٠,٤٨٢
ماركی فینلەندی	٥,٩٤٥٧٣
جونەیهی ئیرلەندی	٠,٧٨٧٥٦٤
فرەنكی بەلجیكی و لۆكسمبورگ	٤٠,٣٣٩٩
گولدنی هۆڵەندی	٢,٢٠٣٧١
شیلینگی نەمساوی	١٣,٧٦٠٣
دراخمای یۆنانی	٣٤٠,٧٥٠

وڵاتەکانی یەکێتی ئەوروپا سەربەستن لە بڕیاردانی چوونە ناوچەی یۆرۆوە، ئەوەتا تاکو ئەمێستاش زۆربەی وڵاتانی ئەندام دراوی نیشتمانی بەکاردەهێنن وەك (بەریتانیا، سوید، دانیمارك). ئەوەی ئاشکرایە یەکێتی ئەوروپا بەرە بەرە فراوانتر دەبێت لەساڵی (٢٠٠٢)دا دە وڵاتی تریش بوون بەئەندامی یەکێتی ئەوروپا ئەو وڵاتانەش بریتین لە (هەنگاریا، قوبروس، لاتوانیا، لیتوانیا، ئیستۆنیا، مالتا، پۆلۆنیا، سلۆڤاکیا، سلۆڤێنیا، چیك). وە دواتر لەساڵی (٢٠٠٧)دا وڵاتانی (ڕۆمانیا و بۆلگاریا) بوون بە ئەندام، ئەم پرۆسەیە بەردەوام دەبێت تاکو گشت وڵاتانی ئەوروپا دەبن بە ئەندام. ئەوەی شایانی باسە بۆ یەکەم جار لە مێژووی دراوی جیهانی دا، ئەزموونی بەکارهێنانی یەك دراو بۆ کۆمەڵێك وڵات دراوێکی نوێ دروستکراوە بە بێ ئەوەی دراوی یەکێك لەو وڵاتانە بکەن بە بنچینە، بە پێچەوانەی ناوچەی دۆلارەوە.

بێگومان یۆرۆ هەروا بەئاسانی نە هاتۆتەوە کایەوە بەڵکو لەئەنجامی کێ بەرکێیەکی توندوتیژ، گفتۆگەیەکی درێژخایەن و هەوڵێکی زۆری نێوان ئەندامان پەیدا بووە. گۆێزانەوەی ئابووری بۆ یەك دراوی هاوبەش پرۆسەی پێکەوە بەستن (integration) و کۆنفیدراڵی لەنێوان

ولاّتانی ناوچەی یۆرۆ خێراتر دەکات. بێگومـان ئـەم پرۆسـەیە هـەروا ئاسـان نییـە پێویـستی بەکاتێکی زۆرو هەوڵ و کۆششێکی بێ ووچانی ئەندامانی یەکێتی ئەوروپا هەیە، چونکە ئاست و رادەی پێشکەوتنی باری ئابووری ولاّتانی ئەندام جیاوازن، بەلاّم وەك دەبینین پرۆسەی پێکەوە بەستن بەردەوامە.

دەتوانین ئامانجە سەرەکییەکانی پێکهێنانی دراوی هاوبەشی ئـەوروپا (یـۆرۆ) لـەو چـەند خاڵەی خوارەوەدا دیاری بکەین.

١- دامەزراندنی بەهێزترین چەق و سەنتەری ئابووری و دارایـی جیهـانی بـەهۆی یـۆرۆوە، تاکو ئەوروپا بەتەواوەتی پێکەوە دەبەسترێت و دەبێت بە بەهێزترین سەنتەری ئابووری و دارایی جیهانی.

٢- ئاسانکردنی پرۆسەی گۆڕینەوەی دراوی ئـەوروپی بەرامبـەر دراوەکـانی تـر، هـەروەها نەمانی بەربەست لە بەردەم هاتوچۆ و گۆڕینەوەی دراو لەنێوان ولاّتانی ناوچەی یۆرۆ.

٣- بە یەکگرتنی سیاسەتی ئابووری.

٤- کەم کردنەوەی کاریگەری ئەمریکا و بە دۆلار بوونی جیهان.

٥- زیادکردنی چالاکیەکان لە کاریگەرکردن لە رووداوە نێودەوڵەتییەکاندا وە پارێزگاری لە بەرژەوەندییەکانی یەکێتی ئەوروپا لە هەموو جیهاندا.

ئەوەی جێگەی ئامـاژە پێدانـە پرۆسـەی پێکـەوە بەسـتنی ئـەوروپا ئەسـتەنگی زۆری لـە بەردەمدایە، چونکە ولاّتە گەورەکانی تریش وەك روسیا و چین و هندسـتان و...هتـد. هـەوڵی دامەزراندنی سەنتەری ئابووری دەدەن، جگە لەمەش کێشە ناوخۆییەکانی ئەوروپا کەمتر نین بە تایبەتی چەند ولاّتێکی وەك فەرەنسا و ئەڵمانیا دەیانـەوێت رۆڵـی سـەروەری لـەناو یـەکێتی ئەوروپادا بگێڕن.

هەرە ئۆرگانە گرنگەکانی بەڕێوەبردن لە ئەوروپا بریتین لە:

- **کۆمیسیۆنی ئەوروپا** (European commission).

کۆمیسیۆنی ئەوروپا بریتییە لەئۆرگانی جێبەجێ کردن، کە ژمارەیـان ئەوەنـدەی ژمـارەی ولاّتانی ئەندامە بۆ ماوەی پێـنج سـاڵ هەڵدەبـژێرێن بەڕەزامەنـدی پەرلـەمانی ئـەوروپا، ئـەم کۆمێسارانە لە کارەکانیاندا سەربەستن، هەر ئەندامێك بەرپرسیارە بەرامبـەر کارەکـانی خـۆی واتە رۆڵی بەڕێوەبەری گشتی دەبینن.

- **پەرلەمانی ئەوروپا** (Ευροπεαν Παρλιαμεντ).

پەرلەمانی ئەوروپا ئۆرگانی یاسادانانە کە لە (٦٢٦) پەرلەمانکار پێکهاتووە بەشێوەیەکی راستەوخۆ لەلایەن دانیشتوانی یەکێتی ئەوروپاوە هەڵدەبژێرێن بـۆ مـاوەی پێـنج سـاڵ، ئەرکـە سەرەکییەکانی پەرلەمان بریتییە لە دانانی یاسا، رەزامەندی دان لەسـەر بودجـە، وە هـەروەها چاودێریکردنی دەزگاکـانی جێبـەجێکردن. پەرلـەمان کـاران لـە ستراسـبورگ (فەرەنـسا)، وە برۆکسیل لە (بەلجیکا) کۆدەبنەوە.

ناوچەکانی بازاڕی دراوی جیهانی

بـازاڕی دراوی جیهـانی بەشـێوەیەکی راسـتەوخۆ بەسـتراوە بـە بـازاڕی دارایـی و کـالاّ و خزمەتگوزارییەکانی جیهانییەوە، چونکە پارە تەنها پێوەرە کە دەتوانرێـت بەهۆیـەوە هـەموو پرۆسەیەکی کڕین و فرۆشتنی پێ جێبەجێ بکرێت. بەشێوەیەکی گشتی پـارە هۆیەکـە لەلایـەن مرۆڤەوە بەکاردێت بۆ رێکخستن و ئاسانکردنی سەوداگەریی و ئاڵوگۆڕکاریی. لەبەر ئەم هۆیانە پارە ئەو کالاّیەیە کە خزمەتی بازاڕەکـان دەکـات. لەبەرئـەوە هەرچـی گۆڕانکاریـەك کـە لـە بازاڕەکاندا روودەدات کار دەکاتە سەر نرخی گۆڕینەوەی دراوەکان، بۆیە بازاڕی دراوی جیهـانی (FOREX) بە بەشێکی گرنگی ناوچەی (کـەرتی) بـازاڕی گـەورەی جیهـانی دەژمێردرێـت. ئابووریناسان ناوچەکانی بازاڕی دارایی جیهان دەکەن بە سێ بەشەوە:

١- بازاڕی دارایی نیشتمانی (نەتەوەیی).

٢- بازاڕی دارایی نێونەتەوەیی (ناوچەیی).

٣- بازاڕی قەرز و دارایی ئەوروپی.

بازاڕی دارایی نیشتمانی خزمەتی کەرتی قەرز و دارایی ناوخۆ دەکات واتـە چـالاکییەکانی لە چوارچێوەی ولاّتێکی دیاریکراودایە. لـەم بـازاڕەدا سـەودا و مامەڵـەکردن و بەگەڕخـستنی سەرمایە تەنها بە دراوی نیشتیمانی دەکرێت بۆیە لە رێگەی ئەم بازاڕەوە هەموو دراوەکانی تر دەگۆڕدرێنەوە بە دراوی نیشتمانی. بۆ نموونە بانکی ناوەندی کوردستان قەرز دەدات بـە بانکـە بازرگانییەکان ئەو قەرزە بە دراوی نیشتمانی وەردەگیرێت، دواتـر هـەر قـەرزێکی تـر لـەنێوان بانکە بازرگانییـەکان و سـەوداکاران و کۆمپانیاکانـدا تـەنها بـە دراوی نیـشتمانی جێبـەجێ دەکرێت، چونکە گشت سەودا و مامەڵەیەك لەناوخۆدا بـەدراوی نیـشتمانی دەکرێـت. کاتێـك

سەوداکەر پێویستی بە دراوی بیانی دەبێت بۆ هاوردە. دەبێت دراوی نیشتمانی بگۆڕێتەوە بەو دراوە بیانییەی کە پێویستیەتی، پرۆسەی گۆڕینەوە لە بازاڕی دراوی نێونەتەوەیی (ناوچەیی) جێبەجێ دەکرێت. هەردوو بازاڕی دراوی نیشتمانی و نێونەتەوەیی تەواوکەری یەکترن وە بەشێکن لە بازاڕی دراوی جیهانی.

بازاڕی قەرز و دارایی ئەوروپا داهێنانێکی نوێیە کە لەئەنجامی بەجیهان بوونی دارایی جیهانییەوە هاتۆتە کایەوە. بەشێوەیەکی کردەیی بریتییە لەو پارەیەی کە سنووری نیشتمانی بە سەربەستی دەبڕێت. سەرەتاکانی دەگەڕێتەوە بۆ پەنجاکانی سەدەی پێشوو، کە لە ساڵەکانی شەست و هەفتاکانی سەدەی رابردوودا زیاتر گەشەی کرد. لەڕاستیدا بازاڕی قەرز و دارایی ئەوروپا لەئەنجامی بڕیارەکانی سەرکردایەتی ئەو کاتەی یەکێتی سۆڤێتەوە پەیدابوو، بە بۆچوونی ئەو کاتەی سەرکردایەتی سۆڤیەت لەپێناوی لاوازکردنی ئابووری ئەمریکا بڕیاریان دا بە دۆلاری ئەمریکی سپاردەکانیان لە بانکە ئەوروپییەکان زیاد بکەن کە بڕەکەی گەلێك زۆر بوو بەتایبەتی لە بانکی (EURO BANK) فەرەنسی. هەر ئەوکاتە زاراوەی (دۆلاری ئەوروپی) پەیدابوو چونکە یەکێتی سۆڤیەت دۆلارێکی زۆری لەو بانکانە گەنجینە کردبوو. ئەمڕۆکە بازاڕی قەرز و دارایی ئەوروپا بریتییە لە بازارێکی گەورە و چالاك و کاریگەر کە مامەڵەی دراوە زیندووەکانی جیهانی تێدا دەکرێت وەك (یۆرۆ دۆلار، یۆرۆ جونەیهی ستەرلینی، یۆرۆ فرەنك، یۆرۆ یەن، یۆرۆ یۆرۆ).

پۆلێن کردنی دراوەکان و مێژووی دراوەکان

لەپێشەوە باسمان لە سیستەمە داراییەکانی جیهان کرد، ئێستاکە باس لە جۆری دراوەکان دەکەین، بەشێوەیەکی گشتی دراوە جیهانییەکان بەم شێوەیەی خوارەوە پۆلێن دەکرێن:

١- دراوە سەرەکییەکان (major currencies)

ئەم جۆرە دراوانە بەشێوەیەکی سەربەست و بێ هیچ قەید و بەندێك لەهەموو جیهاندا و لەسەرجەم بازارە داراییەکانی جیهانیدا مامەڵەی پێدەکرێت و ئاڵوویری پێدەکرێت. هەندێ جار ئەم دراوانە بە دراوی زیندوو یان قورس ناو دەبرێن. لە فەرهەنگی داراییدا بە پێنج دراوە گەورەکان ناو دەبرێن (five major)، کە بریتین لە (GBP. EUR. JPY. CHF. USD).

٢- دراوە پلە دووەکان (minor currencies)

ئەم جۆرە دراوانە تاڕادەیەك بە سەربەستی مامەڵەی پێدەکرێت و دەگۆڕدرێنەوە، بەڵام جێگەی متمانەی خەڵکی و بازاڕەکانی ئاڵوویری دراوەکان نین، جگە لەمەش هەندێ جار سنوور دادەنرێت بۆ بڕی گۆڕینەوەیان بە دراوەکانی دیکە.

٣- دراوە عەنتیکەکان (exotic currencies)

ئەم جۆرە دراوانە هەمیشە دەتوانرێت بگۆڕدرێنەوە بە دراوەکانی تر، بەڵام بڕی ئەم جۆرە دراوانە زۆر سنووردارە لەبەر کەمی و دەگمەنی. هەندێ جاریش بەپێی یاسا قەدەغەی ئاڵوگۆڕکردنیان دەکرێت.

پارەبازان لە بازاڕی دراوی جیهانیدا زیاتر مامەڵە لەگەڵ دراوە سەرەکییەکاندا دەکەن وەك لە دراوە پلە دووەکان چونکە رادەی سەرکەشی (risk) لە کڕین و فرۆشتنی ئەو دراوانەدا کەمترە. ئەوەی شایانی ئاماژە پێدانە نزیکەی پەنجا ساڵە دۆلاری ئەمریکی وەك پارەی جیهانی مامەڵەی پێدەکرێت وە تاکو ئەمێستاش وەك دراوێکی سەرەکی لەجیهاندا مامەڵەی پێدەکرێت و زیاتر متمانەی هەیە. لەخشتەی ژمارە (٢٢-٢) خوارەوەدا رێژەی بەکارهێنانی دراوە جیهانییەکان نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (٢٢-٢) رێژەی دراوە جیهانییەکان لە سەودا و مامەڵەکردندا لەساڵی (٢٠٠٢).

دراوەکان	رێژەی بەکارهێنان
دۆلاری ئەمریکی	90.4
یۆرۆ	٣٧,٦
یەنی ژاپۆنی	٢٢,٧
جونەیهی ستەرلینی	١٣,٢
فرەنکی سویسری	٦,١
دراوەکانی تر	٣٠,٠
هەمووی	٢٠٠,٠

لەبۆرسەکانی دراوی جیهانیدا چەند ستانداردێك لەشێوەی سێ پیتی لاتینیدا وەکو هێما بۆ ناسینەوەی دراوە جیهانییەکان دانراون بە رەزامەندی رێکخراوی جیهانی بۆ ستاندارد (ISO-421). لە خشتەی ژمارە (٢٢-٣)دا دراوی وڵاتانی جیهان و هێما لاتینییەکانیان نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (٢٢-٣) دراوی وڵاتانی جیهان و هێماکانیان.

وڵاتەکان	کۆدی دراو	هێمای دراو	ناوی دراو
ئوستراليا	٠٣٦	AUD	دۆلاری ئوسترالی
نەمسا	٠٤٠	ATS	شیلینگ
ئازەربایجان	٩٣٢	AZM	مەنات
ئەلبانیا	٠٠٨	ALL	لێکی ئەلبانی
جەزائیر	٠١٢	DZD	دیناری جەزائیری
ئەرجەنتین	٠٣٢	ARS	پێسۆ
ئەرمەنستان	٩٣١	AMD	درام
ئەفغانستان	٠٠٤	AFA	ئەفغان
بیلاروس	٩٠٦	BYB	رۆبڵی بێلەروسی
بەلجیکا	٠٥٦	BEF	فرەنك
بولگاریا	١٠٠	BGL	لیڤە
بەرازیل	٩٨٧	BRR	ریاڵی بەرازیلی
بەریتانیا	٨٢٦	GBP	جونەیهی ستەرلینی
هەنگاریا	٣٤٨	HUF	فۆرین
ڤێتنام	٧٠٤	VND	دۆنگ
ئەڵمانیا	٢٨٠	DEM	مارك
یۆنان	٣٠٠	GRD	دراخما
جۆرجیا	٢٦٨	GEK	لار
دانیمارك	٢٠٨	DKK	کرۆن
یەکێتی ئەورووپا	٩٨٧	EUR	یۆرۆ
میسر	٨١٨	EGP	جونەیهی میسری
ئیسرائیل	٣٧٦	ILS	شیکل
هیندستان	٣٥٦	INR	روپێ
ئەندەنوزیا	٣٦٠	IDR	روپێ
ئوردون	٤٠٠	GOD	دینار
عێراق	٣٨٦	IQD	دینار
ئێران	٣٦٤	IRR	تومەن
ئیرلەندە	٣٧٢	IEP	پاوەن
ئیسلاند	٣٥٢	ISK	کرۆن
ئیسپانیا	٧٢٤	ESP	پێسێت
ئیتالیا	٣٨٠	ETL	لیرە
کازاخستان	٣٩٨	KZT	تینگە
کەنەدا	١٢٤	CAD	دۆلاری کەنەدی
کینیا	٤٠٤	KES	شیلینگ
قوبرس	١٩٦	CYP	پاوەن(جونەیە)
قرگستان	٤١٧	KGS	سۆم
چین	١٥٦	CNY	یوان
کۆلۆمبیا	١٧٠	COP	پێسۆ
کوبا	١٩٢	CUP	پێسۆ
کوێت	٤١٤	KWP	دینار
لاووس	٤١٨	LAK	کیپ
لاتوانیا	٤٢٨	LVL	لات
لوبنان	٤٢٢	LBP	لیرە
لیبیا	٤٣٤	LYD	دینار
لیتوانیا	٤٤٠	LTL	لیت
لوکسمبورگ	٤٤٢	LUF	فرەنك
مەغریب	٥٠٤	MAD	درهەم
سندوقی دراوی نێودەوڵەتی	٩٦٠	SDR	یەکەی (SDR)

مەکسیک	٤٨٤	MXN	پێسۆ
مەلداڤیا	٤٩٨	MDL	لیی
مەنگۆلیا	٤٩٦	MNT	توگریك
نیپاڵ	٥٢٤	NPR	روپیّ
نێجیریا	٥٦٦	NGN	نایره
هۆڵەندا	٥٢٨	NLG	گولدن
نویز لاند	٥٥٤	NZD	دۆلاری نیوزلاندی
نەرویج	٥٧٨	NOK	کرۆن
ئیمارات	٧٨٤	AED	درهەم
پاکستان	٣٨٦	PKR	روپیّ
پیرۆ	٦٠٤	PEN	سۆل
پۆلۆنیا	٦١٦	PLZ	زلۆتی
پورتوگال	٦٢٠	PTE	ئیسکۆده
روسیا	٨١٠	RUR	رۆبل
رۆمانیا	٦٤٢	ROL	لیی
عەرەبستانی سعودی	٦٨٢	SAR	ریال
سینگاپور	٧٠٢	SGD	دۆلاری سینگاپوری
سوریا	٧٦٠	SNP	لیره
سلۆڤاکیا	٧٠٣	SKK	کرۆن
سلۆڤینیا	٧٠٥	SIT	تۆلار
سودان	٧٣٦	SDD	دینار
ئەمریکا	٨٤٠	USD	دۆلار
تاجکستان	٩١٤	TMM	سۆمۆن
تایوان	٩٠١	TWD	دۆلاری تایوانی
تایلاند	٧٦٤	THB	بات

تونس	٧٨٨	TND	دینار
تورکمێنستان	٧٩٥	TMM	مەنات
تورکیا	٧٩٢	TRL	لیره
وزبێکستان	٩٢٨	UZS	سۆم
ئۆکرانیا	٩٨٠	UAH	گریڤن
ئۆرۆگوای	٨٥٨	UYP	پێسۆ
فیلیپین	٦٠٨	PHP	پێسۆ
فینلەندا	٢٤٦	FIM	مارك
فەرەنسا	٢٥٠	FRF	فرەنك
چیك	٢٠٣	CZK	کرۆن
چیللی	١٥٢	CLP	پێسۆ
سویسرا	٧٥٦	CHF	فرەنك
سوید	٧٥٢	SEK	کرۆن
شیریلانکا	١٤٤	LKR	روپیّ
ئیستۆنیا	٢٣٣	EEK	کرۆن
ئەسیوپیا	٢٣٠	ETB	بیر
ئەفریقای باشوور	٧١٠	ZAR	راند
یۆگۆسلاڤیا	٨٩٠	YUN	دینار
کۆریای باشوور	٤١٠	KRW	ڤۆن
ژاپۆن	٣٩٢	JPY	یەن

مێژووی پەیدابوونی دۆلاری ئەمریکی

(dolly - dollar - buck - $- USD) یان (پشت سەوز)
(US currency unit - greenback):

نازناوی پشت سەوز لە بەکارهێنانی ئەو سەنەدانەوە هاتووە کە خاوەنەکەی لە کاتی گۆڕینەوەیدا هیچ سوودێکی (قازانج) دەست نەدەکەوت، ئەم سەنەدانە دیوی پشتەوەی

ڕەنگەکەی سەوز بووە، لەساڵی (١٨٦١)دا لە کاتی شەڕی ناوخۆدا لە ئەمریکا مامەڵەی پێدەکرا. ناوی دۆلار لە وشەی یان لە (زاراوە)ی (تالێر)ەوە هاتووە کە لە سەدەکانی ناوەڕاستدا لە ئەڵمانیا لەشێوەی دراوی کانزاییدا بەکارهاتووە. پێشتریش تالێر لە شاری یاخیمەی چیك بەکارهاتووە، لەو کاتەدا هەرچی دراوە ئەوروپییەکانی تری ئەو سەردەمە بەهۆی تالێرەوە پێوەر دەکران. هەر وڵاتەی ناوی دۆلاریان بەشێوەی جیاواز دەردەبڕی وەك (thaler- daler- dalar-daaler- talero). لە کۆلۆنییەکانی بەریتانیا و ئیسپانیا لە بری وشەی (پێسۆ)ی ئیسپانی خەڵکی زیاتر وشەی دۆلاریان بەکاردەهێنا. لەساڵی (١٧٨٥)دا ئەمریکا بەشێوەیەکی فەرمی تەبەنی دراوی نوێی کرد بە ناوی دۆلارەوە. هێمای دۆلار ($) لە یەکی نیسانی ساڵی (١٧٧٨)دا لەلایەن بیزنسمانێکی ئیرلەندییەوە (ئۆلیڤێر پەلۆك) داهێنراوە، سەرچاوەی ئەم بیرۆکەیە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هێمایەی کە پێشتر لەسەر دراوی ئیسپانی (پێسۆ)دا نەخشەکێشرابوو. هێمای($) بەپێی میفەلۆگیا کۆنەکان تەعبیر بووە لە (کۆتایی زەوی) کە لە دەروازەی (جەبەل تاریق) چووە، لەسەر هێمای (S) نوسرابوو (nec plus ultra). لەساڵی (١٧٩٢)ەوە پێکهاتەی دۆلار بریتی بووە لە (١،٦٠٣٣) گرام زێڕی پاك، یان (٢٤،٠٥٧) گرام زیوی پاك. لەساڵی (١٨٧٣)ەوە دۆلاری ئاڵتون بوو بە دراوی فەرمی، لەساڵی (١٩٠٠)دا کێشی دۆلار بە زێڕ بریتی بووە لە (١،٥٠٤٦٣) گرام.

دوای جەنگی دووەمی جیهانی ئەمریکا بوو بە تاکە وڵاتی زلهێزی دونیا. چونکە لەو سەردەمەدا ئەمریکا تاقە وڵاتی سەرمایەداری بوو جەنگ تووشی داڕمانی ئابووری نەکردبێ. بەپێی (پرۆژەی مارشاڵ) ئەمریکا پێشنیاری کرد وڵاتانی ئەوروپا کەڵك لەسەرمایەی ئەمریکایی وەربگرن وە ژێرخانی ئابووریان پێ بنیات بنێنەوە. چونکە دوای جەنگ ئەوروپا و ژاپۆن بۆ سەرلەنوێ بنیاتکردنەوەی ژێرخانی ئابوورییان ناچاربوون کەڵك لە سەرمایەی ئەمریکا وەربگرن. لە هەلومەرجێکی ئاوەهادا، هەر ئەمریکا دەیتوانی دراوی خۆی بە ئاڵتون بگۆڕێتەوە و بیکاتە دراوێکی نێودەوڵەتی بە جۆرێك لەساڵی (١٩٤٥)دا ئەمریکا خاوەنی (٣/١)ی گەنجینەی ئاڵتونی تێکڕای جیهان بوو. لە ناوەڕاستی ساڵی شەستەکانی سەدەی رابردوو دۆلار بەرەو لاوازی دەچوو. چونکە ئەو وڵاتانە بەهۆی پەرەسەندنی ئابوورییانەوە لەو ماوەیەدا توانیان دراوی خۆیان راستەوخۆ بە ئاڵتون بگۆڕنەوە. جگە لەمەش ئەمریکا تووشی هەڵاوسان و کورتهێنانی بودجە و باڵانسی بازرگانی بوو. هەموو ئەم هۆیانە وایان کرد کە دۆلار لاوازبێت لە کۆتایی ساڵی (١٩٧١)دا بەرامبەر یەك ئۆنس ئاڵتون ($٨٣) بووە. بەم

جۆرە گۆڕینەوەی ئاڵتون بە دۆلار کۆتایی پێ هات. لەساڵی (١٩٧٤)دا نرخی یەك ئۆنس ئاڵتون بوو بە ($١٥٠). لەساڵی هەشتاکانی سەدەی رابردوو گەیشتە ($٤٠٠)، ئێستاکە نرخی یەك ئۆنس ئاڵتون گەیشتۆتە سەرو ($٩٠٠). لە وێنەکەی خوارەوەدا بەرزبوونەوەی نرخی ئاڵتوون بەرامبەر دۆلار نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢٢-١) نرخی ئاڵتون بەرامبەر دۆلار:

ئەوەی شایانی باسە دۆلار گرنگێتی خۆی وەك دراوێکی بەهێزی جیهانی لەدەست نەداوە. نزیکەی (٦٠٪) گەنجینەی بانکەکان تاکو ئێستاکەش بەدۆلاری ئەمریکین. کە بەنزیکەی یەك ترلیۆن مەزەندە دەکرێت. جگە لە ئەمریکا (٢٦) وڵاتی تر دراوەکانیان هەر ناوی دۆلارە سەیری خشتەی ژمارە (٢٢-٣) بکە.

بەپێی ئامارەکانی بانکی ئیحتیاتی ئەمریکا تاکو ئەمێستا بڕی (٦٥٠) ملیارد دۆلاری کاش هەیە. سێ بەشی ئەو بڕە لە دەرەوەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەسوورێتەوە.

خاڵێکی گرنگ کە دەمەوێت ئاماژەی پێبدەم جگە لە دۆلاری چاپکراو بە شێوەیەکی فەرمی ئەمڕۆکە بڕێکی زۆر دۆلاری تەزویر لەجیهاندا دەسووڕێتەوە بۆیە حکومەتی ئەمریکی هەمیشە هەوڵی گۆڕینی دیزاینی دۆلار دەدات تاکو بیپارێزێت لە تەزویرکردن.

یۆرۆ (EUR- - EURO)

هێمای فەرمی (€) یۆرۆ وەکو هێمای ئیپسلۆنە لە بیرکاریدا. ئەم ڕەمزە تەعبیر لە ئەوروپای یەکگرتوو دەکات واتە یەکێتی ئەوروپا، هێمای یۆرۆ (€) لەسەدەی حەوتەمدا لەسەر دراوی بێزەنتیەیکان نەخشەکێشرابوو کە پێی دەوترا (پێنتانوم). کە ئەوکاتە تەعبیرکردن بووە لە ئیمپراتۆریەتی گەورەی بێزەنتی. ناوی یۆرۆ لە کانوونی یەکەمی ساڵی (١٩٩٥)دا لە مەدرید لەلایەن ئەنجوومەنی باڵای یەکێتی ئەورووپاوە بڕیاری لەسەردرا. لە یەکی کانوونی دووەمی ساڵی (١٩٩٩)دا بەشێوەیەکی فەرمی کەوتە کارکردن لەبازاڕەکانی دوانزە وڵاتی ئەندامانی یەکێتی ئەوروپا کە بریتی بوون لە (نەمسا، بەلجیکا، ئەڵمانیا، فەرەنسا، ئیرلەندا، ئیسپانیا، ئیتالیا، لۆکسمبورگ، هۆڵەندا، پورتوگال، فینلەندا، یۆنان). هەرچەندە تەمەنی یۆرۆ لەچاو دراوە جیهانییەکانی تردا ساوایە بەڵام ئەوەتا خەریکە دەبێتە دراوێکی جیهانی و هێدی هێدی شوێنی دۆلاری ئەمریکی دەلەقێنێ. ڕووی یەکەمی یۆرۆ لە گشت ئەو وڵاتانەی کە بەناوچەی یۆرۆ ناسراون لە یەك دەچێت، بەڵام دیوەکەی تری نەخشە و ڕەمزی گشت وڵاتەکانی ناوچەی یۆرۆیە وەك تەعبیر کردنێك لە مێژوو و کولتووری وڵاتانی ئەو ناوچانە.

یەن (JPY- - YEN)

دوای جەنگی دووەمی جیهانی بە بڕیاری بەڕێوەبەری ئەمریکی لە ژاپۆن (ئەوکاتە ژاپۆن لەلایەن ئەمریکاوە داگیرکرابوو) نرخی گۆڕینەوەی یەن بەرامبەر یەك دۆلاری ئەمریکی بریتی بوو لە (٣٦٠). واتە (١$ = ٣٦٠YEN)، بەڵام بەهۆی گەشەکردنی باری ئابووری ژاپۆنەوە هێدی هێدی نرخی دراوی ژاپۆنی بەرامبەر دۆلار بەرزبۆوە، لە وێنەی ژمارە (٢٢-٢)دا دینامیکی نرخی گۆڕینەوەی یەن بەرامبەر دۆلار نیشان دەدەین. سیاسەتی دارایی حکومەتی ژاپۆنی لاوازکردنی نرخی گۆڕینەوەی یەنە بەرامبەر دراوە جیهانییەکان چونکە ژاپۆن وڵاتێکە ئابوورییەکەی زیاتر ڕاوەستاوە لەسەر ناردنە دەرەوەی بەرهەمەکانیان بۆ دەرەوەی وڵات، بۆیە بەهێزی دراوی نیشتمانی لەبەرژەوەندی ژاپۆندا نییە، هەر بۆیە بڕی ڕێژەی سوود لە ژاپۆن لە نزمترین ئاستدایە بەڕادەیەك کە یەکسانە بە سفر. حکومەتی ژاپۆنی و کۆمپانیا ژاپۆنییەکان زیاتر قەواڵە و سەنەدە ئەمریکی و ئەورووپییەکان دەکڕن لەبەرئەوەی ڕێژەی سوود و قازانجیان زیاتر و بەرزترە. ئەمڕۆکە (٢٣٪)ی مامەڵەی جیهانی بە یەنی ژاپۆنی دەکرێت.

وێنەی ژمارە (٢٢-٢) نرخی گۆڕینەوەی یەن بەرامبەر دۆلار.

جونەیهی ستەرلینی (GBP-J-STG-POUND-CABLE- CBL)

نازناوی (cable) کێیبڵ لەو کاتەوە پەیدا بووە کە بەهۆی ڕاکێشانی کێبڵەوە بە ژێر ئاودا لەنێوان ئەمریکا و بەریتانیادا ڕاکێشرابوو بۆ مەبەستی گەیاندن لەشێوەی تێلێگرافدا لەنێوان هەردوو وڵاتدا. پاوەنی ئینگلیزی کۆنترین دراوە لەنێو دراوە جیهانییەکاندا، لە سەرەتای سەدەی یانزەهەمەوە تاکو جەنگی دووەمی جیهانی تاکە دراوی جیهانی بوو لە مامەڵەکردن و گەنجینەکردندا. بەڵام بەهۆی خەرجییە زۆرەکانی جەنگ و ئاکامە نێگەتیڤەکانی تر لەئەنجامی جەنگدا پاوەندی ستەرلینی جەبروتی خۆی لەدەستدا و دۆلار شوێنگەی گرتەوە. ئەمڕۆکە بەڕێژەی (١٣،٥٪) مامەڵەی جیهانی بە جونەیهی ستەرلینی دەکرێت. لە وێنەکەی خوارەوەدا نرخی گۆڕینەوەی پاوەند بەرامبەر دۆلار نیشان دەدەین لە ساڵی (١٩٧٥ تاوەکو ٢٠٠٧).

وێنەی ژمارە (٢٢-٣) دینامیکی نرخی گۆڕینەوەی پاوەند بەرامبەر دۆلاری ئەمریکی.

فرەنکی سویسری (CHF- Confederation Helvetica Franc- SFR- Swissy- Swiss)

فرەنکی سویسری تەنها بەرێژەی (٦٪) مامەڵەی پێدەکرێت لەئاڵوگۆڕی جیهانیدا. بەتایبەتی دوای پەیدابوونی یۆرۆ وەك دراوێکی جیهانی. پسپۆڕانی دارایی فرەنکی سویسری بە ئاوێنەی یۆرۆ دەژمێرن. ئەمەش بەهۆی سیاسەتی دارایی بانکی نیشتمانی سویسرییەوە (Swiss National Bank- SBN) کە زیاتر ئاڕاستەکەی بەرەو یۆرۆیە. فرەنکی سویسری بەدرێژایی مێژوو وەك دراوێکی متمانەپێکراو جێگیر ناسراوە. بەهۆی سەربەخۆیی تەواوی بانکی نیشتمانی سویسرییەوە جگە لەمەش سیاسەتی بە نهێنی کردنی زانیاری دەربارەی پارە سپاردەکان بە بانکەکانی سویسرا. لە بازاڕی دراوی جیهانیدا بەشێوەیەکی هەمیشەیی و

ڕێکوپێك مامەڵەی پێدەکرێت. لە وێنەی ژمارە (٢٢-٤)دا نرخی گۆڕینەوەی فرەنك بەرامبەر دۆلاری ئەمریکی لە ساڵەکانی (١٩٣٠ تاکو ٢٠٠٧) نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢٢-٤) نرخی فرەنکی سویسری بەرامبەر دۆلاری ئەمریکی.

نرخی ئاڵوویری دراوەکان و توانای کڕین

بەهۆی جیاوازی و جۆراوجۆری دراوەکانەوە پێویستە نرخی ئاڵوویری دراو ئەنجام بدرێت. بۆ ئەمەش دەبێت نرخی دراوەکان بە یەکتری دیاری بکرێت واتە دیاریکردنی نرخی گۆڕینەوەی دراوی وڵاتێك بە نرخی ئاڵوگۆڕی دراوی وڵاتێکی دیکە. ئەم پرۆسەیەش واتە ئاڵوگۆڕی دراوەکان بە یەکتری لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە پێویستن.

یەکەم: ئاڵوویری دراوەکان بۆ جێبەجێ کردنی پرۆسەی بازرگانی ناوخۆ و دەرەکی. ئەو کۆمپانیایانەی کە خەریکی ناردنە دەرەوەی شمەك و خزمەتگوزاریەکانن دەسکەوتەکانیان بە

دراوی بیانییە ، ناچار دەبن دراوی بیانی بگۆڕنەوە بە دراوی نیشتمانی چونكە لە ناوخۆدا تەنها بەهۆی دراوی نیشتمانییەوە دەتوانرێت گشت سەودا و مامەڵەیەك بكرێت. بەڵام ئەو كۆمپانیانەی كە خەریكی هاوردەن بە پێچەوانەوە پێویستییان بە دراوی بیانییە بۆ كڕینی كاڵا و خزمەتگوزارییەكان بۆیە ناچار دەبن دراوی نیشتمانی بگۆڕنەوە بە دراوی بیانی.

دووەم: ئاڵوگۆڕی دراوەكان دەبنە هۆی هاوسەنگی نرخەكان چ لە بازاڕە جیهانییەكاندا و چ لە بازاڕە نیشتمانییەكاندا. وە هەروەها بەشێوەیەكی سانا دەتوانرێت پێڕستی نرخەكان مەزەندە بكرێت.

سێهەم: بەهۆی ئاڵوگۆڕی دراوەكانەوە (واتە گۆڕینەوەی دراوی نیشتمانی بە دراوی بیانی و بەپێچەوانەشەوە). یارمەتی حكومەتەكان دەدات ئاگاداری گۆڕانكارییەكانی باڵانسی بازرگانی بن.

لەم سەردەمەدا دیاریكردنی نرخی دراو بەجێ هێڵراوە بۆ بازاڕ واتە بەهاكەی بەندە بەگۆڕانی خواست و خستنەڕوو، هەركاتێك رادەی خواست لەسەر ئەو دراوە زیاتر بێت لە بڕی خستنە بازاڕی ئەوا بەهاكەی زیاد دەكات و بەپێچەوانەشەوە راستە. شارەزایانی بازاڕی دارایی بەهای ئاڵوێری دراوەكان بەم شێوەیە پۆلێن دەكەن.

١- ئاڵوێری راستەقینە:- لەم حاڵەتەدا دەتوانرێت نرخی كاڵا و خزمەتگوزارییەكانی دوو وڵات بەراورد بكرێت لەسەر بنچینەی بەهای ئاڵوێری دراوی هەردوو وڵات. جگە لە بەراوردكردنی نرخەكان بەهۆی ئاڵوێری راستەقینەوە دەتوانرێت بەراوردی بەهای هێزی كار لە هەردوو وڵات بكرێت.

٢- ئاڵوێری رووكەش (بەناو):- لەم حاڵەتەدا نرخی ئاڵوگۆڕ لەكاتی ئاڵوێری دراوەكان دیاری دەكرێت.

٣- ئاڵوێر لەسەر بنچینەی توانای كڕین:- لەم حاڵەتەدا نرخی ئاڵوێری رووكەش بە ئەندازەی نرخی ئاڵوێری راستەقینەی بە نەگۆڕی بەراورد دەكرێت.

هەروەك لەپێشەوە ئاماژەمان پێدا نرخی ئاڵوێری دراوەكان بەپێی یاسای داوا و خستنەڕوو دیاری دەكرێت. هەرچۆن نرخی شمەك و خزمەتگوزارییەكان بەپێی قەوارەی تێچوونیان دیاری دەكرێن، ئەوا نرخی ئاڵوێری دراوەكان بەپێی هێزی توانای كڕینیانەوە دیاری دەكرێن. توانای كڕینیش چەند حاڵەتێكی هەیە.

- توانای كڕین:- بریتییە لە بەراوردكردنی ئاستی ئابووری نێوان دوو وڵات لەكاتێكدا كە نرخی كاڵا و خزمەتگوزارییەكان لە هەریەك لەو وڵاتانە یەكسان بن. ئەم حاڵەتە لە پراكتیكدا

جێبەجێ ناكرێت چونكە بۆ یەكسانی نرخەكانی دوو وڵات دەبێت بەلایەنی كەمەوە داهاتی دانیشتوان یەكسان بن، وە هەروەها دەبێت نرخی كەرەسەی خاو وەك یەك بن، ...هتد.

- حاڵەتی رەهایی هێزی كڕین:- ئەو حاڵەتەیە كاتێك نرخی كاڵا و خزمەتگوزارییەكانی هەردوو وڵات یەكسان دەبن بەرامبەر نرخی گۆڕینەوەی دراو. بەواتایەكی تر كاتێك نرخی ئاڵوێری دراوەكان وەك یەك و یەكسان دەبن بۆ ئەمەش پێویستە بەهای كرێی كار وەك یەك بن.

- حاڵەتی رێژەیی هێزی كڕین:- ئەو حاڵەتەیە كاتێك نرخی رەهایی كاڵا و خزمەتگوزارییەكان جیاواز دەبن، بەڵام دینامیكی گۆڕانی نرخەكان لەماوەیەكی دیاری كراودا تارادەیەك نزیك دەبنەوە لەیەكتری.

لەم چەند ساڵەی دواییدا، پسپۆڕانی بواری دارایی بۆ بەراوردكردنی توانای هێزی كڕینی دراوەكان رێبەری (Index)، بیگ ماك (Big Mac)، بەكاردەهێنن.

رێبەری بیگ ماك (Index Big Mac)

رێبەری (بیگ ماك) لەسەر بنچینەی نرخی یەك هەمبەرگری (Big Mac)، دارێژراوە كە لە (١١٩) وڵاتانی جیهانیدا دروست دەكرێت و دەفرۆشرێت. شێوەی بەرهەمهێنانیان لە گشت وڵاتەكاندا وەك یەكە. بەهۆی ئەم رێبەرەوە توانا و هێزی گۆڕینەوەی دراوەكان بەرامبەر دۆلار دیاری دەكەن. واتە بەهای راستەقینەی دراوە جیهانییەكان بەرامبەر دۆلاری ئەمریكی دیاری دەكرێت. بۆ نموونە نرخی یەك (بیگ ماك) لە ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا بریتییە لە (٢،٥٩$). بەڵام لە روسیا نرخەكەی بریتییە لە (٤٢) رۆبڵ. كاتێك نرخی گۆڕینەوەی رۆبڵ بەرامبەر دۆلار بەهۆی رێبەری (بیگ ماك)ەوە دیاری دەكرێت ئەوا بڕی (٢٢،١٦) رۆبڵ بەرامبەر یەك دۆلار دەبێت. بەڵام لەڕاستیدا نرخی ئاڵوێری رۆبڵ بەرامبەر یەك دۆلار بریتییە لە (٢٩) رۆبڵ. واتە نرخی رۆبڵ بەڕێژەی (٤٤٪) كەمتر لە نرخی راستەقینەی خۆی ئەندازە كراوە.

فەرهەنگی ئابووری

هێزی كڕین (Purchasing Power)

توانای گۆڕینەوەی دانە پارەیەك بە دانەیەك یان چەند دانە شمەكێك لەو شمەكانەی كە بۆ ئاڵوگۆڕ دانراوە.

خولی بازرگانی بازاڕی دراو

جیاوازی خولی بازرگانی بازاڕی دراو لەچاو خولی بازرگانی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان لەوەدایە کە تەنانەت بۆ ساتێکیش لە کارناکەوێت. ئەمەش بەهۆی جیاوازی کاتەوە لە شوێنە جیاجیاکانی جیهاندا. بۆ نموونە کاتێك بازاڕی دراوی ئەمریکا دادەخرێت لە کیشوەری ئاسیا دەکرێتەوە دوابە دوا لە ئەوروپا دوابەدوا لە کیشوەری ئەمریکا،...هتد. کاتی کردنەوەی خولی ئاڵوویری دراوەکان بە کاتی سفر دەست پێدەکات، بەپێی کاتی گرینڤیچ (Greenwich Meridian Time- GMT)، ئێستاکە بەهۆی خشتەی ژمارە (٢٢-٤)ەوە جیاوازی کاتەکان لە شوێنە جیاوازەکانی جیهان نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (٢٢-٤) جیاوازی کات (کاتژمێر) بەپێی کاتی (GMT) لە سەنتەرە داراییەکانی جیهاندا.

سەنتەری دارایی	جیاوازی کات (زستان)	جیاوازی کات (هاوین)
ڤیلینتۆن	+١١	+١٢
سیدنی	+٩	+١٠
تۆکیۆ	+٩	+٩
هۆن کۆنگ	+٨	+٨
سینگاپوور	+٧	+٨
مۆسکۆ	+٣	+٤
فرانکفۆرت	+١	+٢
زوریخ	+١	+٢
لەندەن	٠	+١
نیۆرك	-٥	-٤
لۆس ئەنجلس	-٨	-٧

بەپێی هەڵکەوتی جوگرافی ناوەندی (ناوەڕاست)ی روسیا بۆ بازرگانی لەبازاڕی دراوی جیهانیدا زۆر گونجاو و لەبارە. چونکە دەتوانێت بەشداری و مامەڵە لەگشت بازاڕەکانی دراودا بکات. بەهۆی خشتەکەی خوارەوە کاتەکانی مامەڵەکردنی روسیا بەراورد بە سەنتەرە داراییە جیهانییەکان نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (٢٢-٥) کاتی کارکردنی بازاڕی دارایی (بەکاتی مۆسکۆ لە زستاندا).

ناوچەکان	سەنتەری دارایی	ڕێژەی سوڕانەوە لە بازاڕی داراییدا	کاتی کردنەوەی خولی بازرگانی	کاتی داخستنی خولی بازرگانی
ئۆقیانوسی هادی	ئۆستراليا (سيدنی)	٣,٢	٠١:٠٠	٠٩:٠٠-١٠:٠٠
ئاسیا	ژاپۆن (تۆکیۆ)، هۆنکۆنگ، سینگاپور	٩,١	٠٣:٠٠	١١:٠٠-١٢:٠٠
		٦,٢	٠٤:٠٠	١٢:٠٠-١٣٠٠
		٤,١	٠٤:٠٠	١٢:٠٠-١٣:٠٠
ئەوروپا	ئەڵمانیا (فرانکفۆرت)، سویسرا (زوریخ)، بەریتانیا (لەندەن)	٥,٤	٠٩:٠٠	١٧:٠٠-١٨:٠٠
		٤,٤	٠٩:٠٠	١٧:٠٠-١٨:٠٠
		٣١,١	١٠:٠٠	١٨:٠٠-٢٠:٠٠
ئەمریکا	ئەمریکا (نیۆرك)	١٥,٧	١٦:٠٠	٢٣:٠٠-٠١:٠٠

خولی ئاسیایی

لەم خولەدا واتە بازاڕی دارایی ئاسیایی، زیاتر مامەڵەی (یەن بەرامبەر دۆلار)، وە (یەن بەرامبەر یۆرۆ) تیادا بەڕێوە دەچێت. ئەم بازارە زۆر ئەکتیڤە بەهۆی سیاسەتی بانکی ناوەندی ژاپۆنەوە. چونکە بانکی ناوەندی ژاپۆن بەشێوەیەکی راستەوخۆ بەشداری دەکات لە مامەڵەکردندا. جگە لەوەش بانکی ناوەندی ژاپۆن لە کاتژمێری (٠:٠٠) بەپێی کاتی (GMT)، نرخی ئاڵوویری یەن بەرامبەر دراوەکانی تر دیاری دەکات، تەنها بۆ ماوەی یەك کاتژمێر، تاوەکو بانکە بازرگانییەکان و سەنتەرە داراییەکان لە و ماوەیەدا بتوانن باڵانسی خۆیان بەراورد بکەن و رێکوپێکی بکەن، دوای ئەو ماوەیە واتە دوای یەك کاتژمێر، مامەڵەکردن دەکەوێتە ژێر کاریگەری بازاڕەوە، واتە دەکەوێتەوە ژێر کاریگەری یاسای داوا و خستنەڕووە.

خولی ئەورووپی

لەم خولەدا واتە بازاڕی دارایی ئەورووپی، زیاتر مامەڵەی (جونەیهی ستەرلینی بەرامبەر دراوە ئەورووپییەکانی دیکە) دەکرێت. ئەم بازاڕە زۆر فراوان و ئەکتیڤە، نرخی ئاڵوویری دراوەکان لەم بازاڕەدا یاساکانی داوا و خستنەڕوو دیاری دەکەن.

خولی ئەمریکی

لەم خولەدا واتە بازاڕی دارایی ئەمریکی، مامەڵەی (دۆلاری ئەمریکی بە دراوەکانی دیکە دەکرێت)، جیاوازی ئەم بازاڕە لەچاو بازاڕەکانی دیکـەدا لەوەدایـە نرخـی دراوەکـان بەرامبـەر دۆلار یان بەرامبەر بە یەکتری رەنگە بە ئەندازەو رێژەیەکی بەرچاو گۆڕانیان بەسەردا بێت.

لە خشتەکەی خوارەوەدا کاتەکانی کارنـەکردنی(رۆژانـی پـشودان) ی گـرنگترین سـەنتەرە داراییەکانی جیهانی نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (٢٢-٦) رۆژانی پشووی سەنتەرە داراییەکانی جیهانی.

مانگەکان	لەندەن	فرانکفۆرت	تۆکیۆ	نیۆرک	زوریخ
کانوونی یەکەم	١	١	١، ٢، ٣ ، ١٥	١ ی مانگ سێیەم دووشەممە	١
شوبات	-	-	١١	سێیەم دووشەممە	-
ئازار	جەژنی ئایینی	جەژنی ئایینی	٢١	جەژنی ئایینی	جەژنی ئایینی
نیسان	جەژنی ئایینی	جەژنی ئایینی	٢٩	جەژنی ئایینی	جەژنی ئایینی
ئایار	٤ مانگ و دوا دووشەممە	١	٣، ٤، ٥	دوا دووشەممە	٨
حوزەیران	-	-	-	-	جەژنی ئایینی
تەمووز	-	-	٢٠	٤	-
ئاب	دوا دووشەممە	-	-	-	١
ئەیلوول	-	٣	١٥، ٢٣	یەکەم دووشەممە	-
تشرینی یەکەم	-	-	١٠	دووەم دووشەممە	-
تشرینی دووەم	-	-	٣، ٢٣	١١ ی مانگ، چوارەم پێنج شەممە	-
کانوونی یەکەم	٢٥، ٢٦	٢٤، ٢٥ ، ٢٦	٢٣، ٣١	٢٥	٢٥

فەسڵی بیست و سێ

سیاسەت، تەنگەژی، رووداوە سروشتییەکان

زۆربەی رووداوە چاوەڕوان نەکراوەکان کار دەکەنە سەر بارودۆخی ئابووری بەشێوەیەکی گشتی، بەلاّم بەشێوەیەکی تایبەت و راستەوخۆ کاردەکەنە سەر بازاڕی دارایی، وەك دەست لێکێشانەوە و لابردنی حکوومەتەکان، جەنگ و کۆدێتاو پێکدادان، تەنگەژی سیاسی بەتایبەتی لەکاتی هەڵبژاردنەکاندا، رووداوە سروشتییەکان،...هتد. ئێستاکە لەخوارەوە باس لە کاریگەری هەریەك لەو فاکتەرانە دەکەین لەسەر بازاڕی دارایی جیهانی.

سیاسەتی دارایی حکوومەتی وڵاتە پێشکەوتووەکان

هەر کارمەندێکی میری لە سەرۆك کۆمارەوە تاوەکو بچووکترین کارمەند. هەمیشە هەوڵی لەدەست نەدانی دەسەلاّت دەدەن. بۆ ئەمەش دەبێت گرووپێکی دیاریکراو یان دانیشتوان رازی بکەن. ئەم رواڵەتە زیاتر لەکاتی هەڵبژاردنەکاندا دەردەکەوێت. بێگومان رەچاوکردنی بەرژەوەندی گرووپە جیاجیاکانی کۆمەڵگا هەروا کارێکی ئاسان نییە، چونکە بەرژەوەندییەکان هەمیشە ناکۆکن، هەر گرووپە و کۆمەڵێك لەپێناوی پاراستنی بەرژەوەندییەکانیاندا و بۆ گەشتنە ئامانج چالاکی دەنوێنن، هەر ئەم ململانێیەشە دەبێتە هۆی گەشەکردن و پێشکەوتنی ئابووری. بۆ نموونە ئەو گرووپانەی خەریکی ناردنە دەرەوەی بەرهەمەکانیانن نزمبوونەوەی بەهای دراوی نیشتمانی لەبەرژەوەندییاندایە، بەلاّم ئەو گرووپانەی خەریکی هاوردەن بەپێچەوانەوە بەرزبوونەوەی نرخی دراوی نیشتمانی لەبەرژەوەندیاندایە، بانکەکان بەدیاردەی هەلاّوسان زیاتر سوودمەند دەبن، بەلاّم بەکاربەر زەرەرمەند دەبێت، بەرزبوونەوەی نرخی موڵك و زەوی لەبەرژەوەندی خاوەن موڵکەکانە، بەلاّم لەبەرژەوەندی زۆربەی خەڵکانی ترەوە نییە کە دەیانەوێت موڵك و زەوی بکڕن بۆ دروستکردنی خانووبەرە،...هتد. کەواتە ئەرکی سەرەکی دەسەلاّت دۆزینەوەی هەمە ئاهەنگی و هاوسەنگی بەرژەوەندییە جیاجیاکانی کۆمەڵگایە بەلاّم بەکردەیی چەند ماوەی مانەوەی دەسەلاّت درێژتر بێت، دەبێتە پاراستنی بەرژەوەندی

گرووپەیەکی دیاریکراو. هەر ئەم هۆیەشە دەبێتە هۆی پێکدادانی بەرژەوەندییەکان، ئەنجامەکەشی شۆڕش و کۆدەتای لێدەکەوێتەوە، بەلاّم لەم سەردەمەدا بەهۆی گۆڕانکارییەکانی جیهانییەوە زۆربەی کێشەکان بەشێوەی گفتوگۆ یان لە رێگەی هەڵبژاردنەکانەوە چارەسەردەکرێن. هەموو ئەم فاکتەرانە بەشێوەیەکی راستەوخۆ کاردەکەنە سەر ئابووری هەمەکیی (Macro Economics). لەبەرئەوە سیاسەتی ئابووری و دارایی حکوومەتەکان دەبێت بەشێوەیەك دابڕێژرێت کە بتوانێت رەچاوی گشت بەرژەوەندیەکان بکرێت. ئێستاکە کاتی ئەوە هاتووە بەهۆی چەند نموونەیەکی راستەکییەوە باسەکەی سەرەوە رونتر بکەینەوە.

تەنگەژی سیاسی

تەنگەژی سیاسی و ناسەقامگیری سیاسی و پێکدادان کاریگەری راستەوخۆیان هەیە لەسەر بازاڕی دارایی.

- **جەنگی کەنداو**

لەساڵی (١٩٨٩)دا دەسەلاّتی بەغدا تاقیکردنەوەی لەبواری ئەتۆمیدا دەست پێکرد.

لە (١٩)ی تەمووزی ساڵی (١٩٩٠)دا نزیکەی (٥٠٠) هەزار سەربازی عێراقی سنوری کوێتیان بەزاند و دەوڵەتی کوێتیان داگیرکرد.

لە (١٧)ی کانوونی دووەمی ساڵی(١٩٩١)دا، پرۆسەی جەنگی بیابان (Desert Storm)، دەستی پێکرد.

لە (٢٧)ی شوباتی ساڵی (١٩٩١)دا سوپای عێراقی بەتەواوەتی تێکشکێنراو دەوڵەتی کوێت ئازاد کرا.

بەهۆی وێنەی ژمارە (٢٣-١) کاریگەری رووداوەکانی جەنگی کەنداو لەسەر بازاڕی دراوی جیهانیدا نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢٣-١) نرخی گۆڕینەوەی فرەنکی سویسری بەرامبەر دۆلاری ئەمریکی.

داگیرکردنی عێراق

(٢١)ی ئازاری ساڵی (٢٠٠٣)

لەسەرەتای هێرشکردنی هێزی سەربازی ئەمریکی و هاوپەیمانان بۆ سەر عێراق، چالاکی بازاڕی دراوی جیهانی (FOREX) سست بوو، نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بە دراوەکانی تر لە بەرزبوونەوەدا بوو، چونکە سەرکەوتنی ئەمریکا لەجەنگدا پێشبین دەکرا، جگە لەوەش رێژەی هەڵاوسان لەو کاتەدا لە ئەمریکا لە نزمترین ئاستا بوو.

(٢٤)ی ئازاری ساڵی (٢٠٠٣)

لەبازاڕەکانی گۆڕینەوەی دراودا نرخی ئالوویری دۆلار بەرامبەر دراوە جیهانیەکان بەرەو نزم بوونەوە دەچوو، چونکە هەواڵەکانی جەنگ لەبەرژەوەندی ئەمریکا نەبوو لەپرۆسەی جەنگدا چەند سەربازێکی ئەمریکی کوژران و چەندان ماشینی سەربازی تانك و زرێ پۆش،... تێك شكێنران، ئەمەش بووە هۆی تۆقاندنی سەرمایەگوزاران، لێکۆڵەرەوان پێشبینی درێژە کێشانی جەنگیان دەکرد.

(٢٧)ی ئازاری ساڵی (٢٠٠٣)

نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بەردەوام لە نزم بوونەوەدا بوو، جگە لەوەش هەواڵەکانی جەنگ لەبەرژەوەندی ئەمریکا و هاوپەیمانان نەبوو، سوپای ئەمریکی بەرەنگاری بەرهەڵستییەکی توندوتیژ بوون لە خواروی عێراقدا. جەنگ زیاتر درێژەی کیشا وەك لەوەی چاوەڕوان دەکرا.

(٣١)ی ئازاری ساڵی (٢٠٠٣)

بەهۆی هەواڵە خراپەکانی گۆڕەپانی جەنگەوە، جگە لە دابەزینی نرخی دۆلار بەڵکو نرخی بۆند و پشك لە بازار و بۆرسەکانی تری جیهانیدا بەرەو نزم بوونەوە دەچوون، مەترسی درێژەکێشانی ماوەی جەنگ هۆی سەرەکی دابەزینی چالاکی گشت بۆرسەکانی جیهان بوون.

(٠٣)ی نیسانی ساڵی (٢٠٠٣)

وتەبێژی فەرمی سوپای ئەمریکا رای گەیاند، سەربازەکانی ئەمریکا چەند کیلۆمەترێك لە بەغداوە دوورن، ئەم هەواڵە بوو بە سیگناڵێکی پۆزەتیف بۆ بازاڕەکانی ئالوویری دراوەکان، بۆرسەکانی تریش چالاك تر بوون ئەمەش بووە هۆی بەرزبوونەوەی نرخی گۆڕینەوەی دۆلار.

لە وێنەکەی خوارەوەدا نرخی گۆڕینەوەی دۆلار لەماوەی جەنگدا لە عێراق نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢٣-٢) نرخی گۆڕینەوەی دۆلار لەکاتی جەنگی عێراقدا لەماوەی مانگی (ئازار و نیسانی) ساڵی (٢٠٠٣).

- کۆدەتای پوتچییەکان لە روسیا ساڵی (١٩٩١)

رووداوەکانی ئەو کاتەی روسیا بوو بەهۆی دابەزینی نرخی گۆڕینەوەی مارکی ئەڵمانی بەئەندازەی (١٠) پنت لە بازاڕی دراو گۆڕینەوەدا. چونکە ئەو کاتە قەرزە دەرەکییەکانی یەکێتی سۆڤیەت پابەند بوو بە مارکی ئەڵمانیەوە، بەڵام دوای ئەوەی روسیا دانەوەی قەرزە دەرەکییەکانی یەکێتی سۆڤیەتی خستە ئەستۆی خۆی، نرخی گۆڕینەوەی مارك بەرامبەر دراوە جیهانییەکانی دیکە چووەوە دۆخی جارانی خۆی و بەرەو بەرزبوونەوە دەچوو. لە وێنەکەی خوارەوەدا ئەو گۆڕانکارییانە نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢٣-٣) نرخی ئاڵوێری مارکی ئەڵمانی بەرامبەر دۆلاری ئەمریکی.

جەنگی کۆسەڤە

(٣٠)ی تشرینی یەکەم ساڵی (١٩٩٨)

فڕۆکەکانی بلۆکی ناتۆ چەند جارێك بە ئاسمانی کۆسۆڤەدا سوڕانەوە.

(١٣)ی تشرینی دووەم ساڵی (١٩٩٨)

بلۆکی ناتۆ نزیکەی (١٧٠٠) سەرباز لە مەکیدۆنیا دادەبەزێنێت، بە مەبەستی ئامادەکاری هێرش کردن.

(٢٤)ی ئازاری ساڵی (١٩٩٩)

بلۆکی ناتۆ کەوتە جێبەجێکردنی قۆناغی یەکەمی هێرشەکەی، ئەوەبوو کەوتە بۆردومان کردنی سێربیاو چیَرنۆگۆریا. بەلگراد پەیوەندی دیبلۆماسی لەگەڵ (ئەمریکا، بەریتانیا، فەرەنسا، ئەڵمانیا) راگرت.

(٩)ی حوزەیران ساڵی (١٩٩٩)

پەیمانی وەستاندنی شەڕ لەنێوان بلۆکی ناتۆو سێربیا راگەیاندرا.

(١٠)ی حوزەیران ساڵی (١٩٩٩)

سێربیا دەستی بەکێشانەوەی سەربازەکانی کرد لە کۆسۆڤە، هێزی نەتەوە یەکگرتووەکان چوونە ناو کۆسۆڤەوە. هەموو ئەم رووداوانە بەشێوەیەکی راستەوخۆ کاریان کردە سەر چالاکیەکانی بازاڕی دراوی جیهانی کە بەهۆی وێنەی (٢٣-٤)ەوە نیشانی دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢٣-٤) نرخی گۆڕینەوەی یۆرۆ.

- کلینتۆن و مۆنیکا لیڤیسکی

هەوڵەکانی پەیوەندی سێکسی سەرۆك کۆماری ئەمریکا بیل کلینتۆن و مۆنیکا لیڤیسکی بوو بەهۆی دابەزینی نرخی گۆڕینەوەی دۆلار لەبازاڕەکاندا، چونکە کۆنگرێسی ئەمریکی دەستیان کرد بە پرۆسەی لابردنی سەرۆك کۆمار لە پۆستەکەی بەهۆی پێشێلکردنی دەستوور لەلایەن سەرۆك کۆمارەوە. لە وێنەی (٢٣-٥)دا دابەزینی نرخی دۆلار بەرامبەر فرەنکی سویسری بەهۆی ئەو رووداوەوە نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢٣-٥) نرخی گۆڕینەوەی دۆلاری ئەمریکی بەرامبەر فرەنکی سویسری.

- هێرشی تیرۆریستی بۆ سەر ئەمریکا (١١)ی ئەیلولی (٢٠٠١)

ئەو رووداوە کتوپڕو چاوەڕوان نەکراوە بووە هۆی دابەزینی نرخی ئالوگۆڕی دۆلار بەشێوەیەکی کتوپڕ، جگە لەوەش گەڕەلاوژێ کەوتە بازاڕەکانی دراوی جیهانییەوە تەنانەت

بۆرسەکان داخران و هەموو مامەڵەیەك وەستێنرا. لە وێنەی (٢٣-٦)دا نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بەرامبەر یۆرۆ لەو رۆژەدا نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢٣-٦) نرخی گۆڕینەوەی دۆلاری ئەمریکی بەرامبەر یۆرۆ لە (١١)ی سێپتەمبەری ساڵی (٢٠٠١).

- کوژانەوەی کارەبا لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا

بەهۆی لە کارکەوتنی ویستگەی کارەبا لە ئەمریکا و کەنەدا، زۆربەی ویلایەتەکانی ئەمریکا کارەبایان بڕا، لەسەرەتاوە گومانی هێرشی تیرۆریستی دەکرا، بەڵام دوایی هەواڵەکان رایان گەیاند کوژانەوەی کارەبا هیچ پەیوەندییەکی بە تیرۆرەوە نییە، بەڵکو تەنها رووداوێکی تەکنیکییە. ئەم رووداو و هەواڵە جیاوازانە بوونە هۆی دابەزینی نرخی دۆلار بەرامبەر یۆرۆ.

- **دەستگیرکردنی سەدام حوسێن**

لە بەرواری (١٥\١٢\٢٠٠٣)دا کاتێك میدیاکان هەواڵی دەستگیرکردنی سەرۆکی کۆنی عێراق (سەدام حوسێن)یان راگەیاند، نرخی دۆلار بەرامبەر دراوەکانی تر بەشێوەیەکی بەرچاو بەرزبۆوە. سەیری وێنەکەی خوارەوە بکە.

وێنەی ژمارە (٢٣-٧) نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بەرامبەر یۆرۆ، دەستگیرکردنی سەدام حوسێن.

تایبەتمەندێتی بازاڕی دراوی جیهانی

جگە لە رووداوە چاوەڕوان نەکراوەکانی کە لەپێشەوە ئاماژەمان پێدان، چەند فاکتەرێکی دیکە کە چاوەڕوان دەکرێت وە دەتوانرێت پێشبین بکرێت بەهەمان شێوە کاردەکەنە سەر نرخی گۆڕینەوەی دراوەکان لە بازاڕی دارایی جیهانیدا. ئەو فاکتەرانەش بریتین لە:

یەکەم:- کۆتایی ساڵی دارایی، ئەم فاکتەرە بەشێوەیەکی راستەوخۆ کار دەکاتە سەر نرخی گۆڕینەوەی دراوەکان، چونکە کۆمپانیاکان دەبێت بە دراوی نیشتمانی بالانسی بازرگانی و مامەڵەکردنیان پێشکەش بە دەزگای باج و دەزگا حکوومییەکانی پەیوەندیدار بکەن. ئەمەش دەبێتە هۆی زیاد بوونی داوا لەسەر دراوی نیشتمانی، واتە نرخی گۆڕینەوەی دراوی نیشتمانی لەو ماوەیەدا بەرزدەبێتەوە. بۆ نموونە لە ژاپۆن لەساڵێکدا دوو جار کۆتایی ساڵی دارایی هەیە (کۆتایی مانگی ئازار و مانگی ئەیلول). لەو ماوەیەدا گشت کۆمپانیاکانی ژاپۆن دەبێت ئاماری ژمێرکاری (بالانسی بازرگانی) بە یەن پێشکەش بکەن ئەمەش دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی نرخی یەن. بۆ نموونە پێش بەرواری (٣١\٠٣\٢٠٠٥)، نرخی یەن بەرامبەر دۆلار بریتی بوو لە (١٢٠,٠٢ =١$)، بەڵام لە بەرواری (٣١\٠٣\٢٠٠٥) نرخی یەن بەرامبەر دۆلار بریتی بوو لە (١١٧,٨٠ =١$). سەیری وێنەی (٢٣-٨) بکە.

وێنەی ژمارە (٢٣-٨) نرخی یەن بەرامبەر دۆلاری ئەمریکی (٣١\٠٣\٢٠٠٥).

دووەم:- هەڵبــژاردنی ســەرۆك كۆمــار یــان پەرلــەمان. پرۆســەی هەڵبــژاردن كاریگــەری ڕاستەوخۆی هەیە لەسەر نرخی ئاڵوویری دراوەكان لە بازاڕی دراوی جیهانیدا (FOREX)، بـۆ نموونە ئەگەر سەرۆك كۆماری ولاتێك بۆ جاری دووەم هەڵبژێردرێتەوە ئـەوا بازاڕەكـانی دارایــی سەقامگیر دەبن و گۆڕانێكی ئەوتۆ بەسەر نرخی گۆڕینەوەی دراوەكاندا نایەت، چونكە مانەوەی هەمان سەرۆك كۆمار واتە نەگۆڕانی ئاڕاستەو بەرنامەی ئابووری، هەڵبژاردنی سەرۆك كۆماری ئـەمریكا بەشـێوەیەكی بەرچـاو كاردەكاتــە ســەر چـالاكیەكانی بـازاڕی دارایــی، هــەروەها هەڵبژاردنەكانی پەرلەمانیش بەهەمان شـێوە كاردەكەنــە ســەر نرخـی گۆڕینــەوە، چـونكە لــە زۆربەی ولاتە ئەوروپییەكاندا زۆرینەی پەرلەمان حكومەت دروست دەكەن، پارت و ڕێكخـراوە سیاسییەكان بەرنامەی ئابووری و دارایی خۆیان هەیە بەپێی ئـەو ئایدۆلۆژییــەی كـە پـەیڕەوی دەكەن. بۆیە ئەنجامی هەڵبژاردنەكان بەشێوەیەكی ڕاستەوخۆ كاردەكەنە سەر نرخی گۆڕینــەوەی دراوەكان لە (FOREX).

سێهەم:- جەژنە نەتەوایەتییەكان و ئاینییەكان لەكاتی جەژنەكاندا وەك سەری ساڵ، لەدایك بوونی عیسا،...هتد. بازاڕی دارایــی و بۆرســەكان كارناكـەن بۆیــە گۆڕانكاریــەكی ئــەوتۆ لــە گۆڕینەوەی نرخی دراوەكان بەدی ناكرێت، سەیری خشتەی ژمارە (٢٢-٦) بكە.

چوارەم:- گەشتوگوزار و پشوودانی درێژخایەن. لە وەرزی هاویندا زۆربەی زۆری كارمەنـدان و جامبازەكانی بازاڕی دارایــی و بۆرســەكان بــەهۆی پــشووی ســالانەوە گەشــتوگوزار دەكــەن، ئەمەش دەبێتە هۆی كەم بوونەوەی چالاكی لە بازاڕی دارایـدا، بــەلام پــارە بــازان ئــەم كاتانــە بەكاردەهێنن بۆ دەستكەوتی قازانجی زۆرتر.

پێنجــەم:- كۆبوونــەوەی حــەوت ولاتــە گەورەكــەی جیهــان (G7). كۆبوونــەوەی ولاتــە گەورەكانی جیهان كاریگەری ڕاستەوخۆیان هەیە لەســەر بـازاڕی دارایــی جیهــان، چــونكە لــە كۆبوونەوەكاندا جگە لە بڕیارە سیاسییەكان، بڕیاری ئابووری و دارایش دەدرێت. بۆ نموونــە لــە كۆبوونەوەی ولاتە گەورەكان لە بەرواری (٢٢\٠٩\٢٠٠٣)دا، نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بەخێرایی دابەزی و نزم بۆوە بەرامبەر دراوەكانی تر، بەتایبــەتی بەرامبــەر یــەنی ژاپــۆنی. چــونكە لــەو كۆبونەوەیەدا بڕیاردرا كە بانكە ناوەندییەكان دەخالەت لە مامەڵەكردنی گۆڕینــەوەی دراوەكـان نەكەن، بەتایبەتی ژاپۆن و چین، بەڵكو ئەم كارە بەجێ بهێڵن بۆ بازاڕ خۆی. دوای ئــەو هەواڵــە نرخی دۆلار بەرامبەر یەن بە بڕی (٢٠٠) پنت نزم بۆوە.

فەسڵی بیست و چوار

سیاسەتی دارایی و دەزگا داراییەکان

لەم فەسڵەدا هەوڵ دەدەین بەشێوەیەکی چڕوپڕ باس لە ئینستیتوت و دەزگا و ئۆرگانە داراییەکانی حکوومەت بکەین، وە هەروەها باس لەپێکهاتەی ئەو دەزگایانە و شێوەی کارکردن و ئەرك و ئامانجەکانیان دەکەین. وە باس لە کاریگەرییان لەسەر بازاڕی دارایی جیهانی دەکەین، بەشێوەیەکی گشتی باس لە دام و دەزگا داراییەکانی ولاتانی (ئەمریکا، بەریتانیا، ژاپۆن، سویسرا، یەکێتی ئەوروپا، کەنەدا، ئوسترالیا) دەکەین، چونکە ئەم ولاتانە بەشدارگەی چالاکی بازاڕی دراوی جیهانین وە دراوەکانیان بە دراوە زیندووەکانی جیهانی دەژمێردرێت. هەروەها باس لە یاسای داوا و خستنەڕوو کاریگەرییان لەسەر نرخی ئاڵوێری دراوەکان دەکەین.

بانکی ناوەندی و وەزارەتی دارایی وەك گرنگترین دەزگای دارایی

ئەرکە سەرەکییەکانی وەزارەتی دارایی بریتییە لە داڕشتنی بودجەی گشتی، وە هەروەها کۆنترۆڵکردنی جێبەجێ کردنی بودجە. واتە چاودێرکردنی خەرجییەکانی بودجە. بەڵام ئەرکە سەرەکییەکانی بانکی ناوەندی بریتییە لە داڕشتنی سیاسەتی نەختینەیی و دیاریکردنی ڕێژەی سوودی قەرز و چاپکردنی پارە و دانەوەی قەرزە دەرەکییەکانی حکوومەت. بانکە ناوەندییەکان بەشێوەیەکی گشتی حکوومین، بەڵام لە هەندێ ولات حکوومەت خاوەنی بانکی ناوەندی نییە، بەڵکو پریڤاتن (تایبەتین) وەك لە (ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، ئیتالیا، سویسرا)، یان حکوومەت خاوەنی بەشێکێتی وەك لە بەلجیکا پشکی حکوومەت بریتییە لە (٥٠٪)، لە ژاپۆن پشکی حکوومەت بریتییە لە (٥٥٪). لە هەموو حاڵەتێکدا بانکی ناوەندی ئەرکەکانی حکوومەت بەڕێوە دەبات وە حکوومەت کۆنترۆڵی دەکات بەپێی یاسا. وەزارەتی دارایی و بانکی ناوەندی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ دەتوانن کار بکەنە سەر بازاڕی دارایی، جگە لەوەش دەتوانن بەشێوەیەکی چالاك کاربکەنە سەر ئابووری هەمەکیی. سەقامگیری دراوی نیشتیمانی ڕاستەوخۆ لە ئەستۆی بانکی ناوەندیدایە.

دەزگای دارایی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا

سیستەمی گەنجینەیی فیدراڵی(FEDERAL RESERVE SYSTEM- Fed. FRS)

دەستەی بەڕێوەبەرایەتی ئەم دەزگایە لە حەوت کارمەند پێکهاتووە. سیستەمی گەنجینەیی فیدراڵی لە ساڵی (١٩١٣)دا دامەزراوە. لەسەرەتاوە دوانزە سیستەمی گەنجینەیی دامەزرێنرا بەجۆرێك گشت ویلایەتەکانی پێکەوە دەبەستەوە ئەو ویلایەتانەی سیستەمی گەنجینەیی تیادا دامەزرێنرا بریتی بوون لە ویلایەتەکانی (Boston- NY- Philadelphia- Cleveland- Richmond- Atlanta- Chicago- St. Louis- Minneapolis-KansasCity- Dallas- St.Francisco). ئەمڕۆکە بەشدارگەکانی هەموو کەس و کەرتی تایبەتن هیچ پشکێکی حکوومەتی تێدا نییە. ئامانجی سەرەکی ئەم دەزگایە بریتییە لە چاودێرکردن و ڕێکوپێك کردنی جموجۆڵی دارایی لە ناوخۆ و دەرەوەی ئەمریکا.

دەستەی بەڕێوەبردن لەلایەن سەرۆك کۆمارەوە دادەنرێت بەڕەزامەندی پەرلەمان ئەم کارمەندانە بۆ ماوەی (١٤) ساڵ هەڵدەبژێرێن. سیستەمی گەنجینەیی فیدراڵی لە سێ بەشی سەرەکی پێکهاتووە:

١- کۆمێتەی باڵای بەڕێوەبردن.

٢- کۆمیتەی ڕاوێژکاری فیدراڵی.

٣- کۆمیتەی فیدراڵی بۆ بەڕێوەبردنی بازاڕ (Federal Open Market Committee- FOMS)

کۆمیتەی فیدراڵی بۆ کاروباری بازاڕی دارایی بەشێوەیەکی گشتی سیاسەتی نەختینەیی و ڕێژەی سوودی قەرز دادەڕێژێت هەشت جار لەساڵێکدا. لەخشتەکەی خوارەوەدا گۆڕانکاری لە ڕێژەی سوودی قەرز لەساڵی (١٩٩٠) نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (٢٤-١) دینامیکی گۆڕانکاری ڕێژەی سوودی قەرز لەویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ساڵی (١٩٩٠-٢٠٠٣).

Change (basis points)			
Date بەروار	Increase بەرزبوونەوە	Decrease نزمبوونەوە	Level (percent) ئاستی ڕێژەی سەدی
٢٠٠٣			
٠٦\٢٥	-	٢٥	١,٠٠
٢٠٠٢			
١١\٠٦	-	٥٠	١,٢٥
٢٠٠١			
١٢\١١	-	٢٥	١,٧٥
١١\٠٦	-	٥٠	٢,٠٠
١٠\٠٢	-	٥٠	٢,٥٠
٠٩\١٧	-	٥٠	٣,٠٠
٠٨\٢١	-	٢٥	٣,٥٠
٠٦\٢٧	-	٢٥	٣,٧٥
٠٥\١٥	-	٥٠	٤,٠٠
٠٤\١٨	-	٥٠	٤,٥٠
٠٣\٢٠	-	٥٠	٥,٠٠
٠١\٣١	-	٥٠	٥,٥٠
٠٣\٠٣	-	٥٠	٦,٠٠
٢٠٠٠			

٠٥\١٦	٥٠	-	٦,٥٠
٠٣\٢١	٢٥	-	٦,٠٠
٠٢\٠٢	٢٥	-	٥,٧٥
١٩٩٩			
١١\١٦	٢٥	-	٥,٥٠
٠٨\٢٤	٢٥	-	٥,٢٥
٠٦\٣٠	٢٥	-	٥,٠٠
١٩٩٨			
١١\١٧	-	٢٥	٤,٧٥
١٠\١٥	-	٢٥	٥,٠٠
٠٩\٢٩	-	٢٥	٥,٢٥
١٩٩٧			
٠٣\٢٥	٢٥	-	٥,٥٠
١٩٩٦			
٠١\٣١	-	٢٥	٥,٢٥
١٩٩٥			
١٢\١٩	-	٢٥	٥,٥٠
٠٧\٠٦	-	٢٥	٥,٧٥
٠٢\٠١	٥٠	-	٦,٠٠
١٩٩٤			
١١\١٥	٧٥	-	٥,٥٠
٠٨\١٦	٥٠	-	٤,٧٥
٠٥\١٧	٥٠	-	٤,٢٥
٠٤\١٨	٢٥	-	٣,٧٥
٠٣\٢٢	٢٥	-	٣,٥٠
٠٢\٠٤	٢٥	-	٣,٢٥

			١٩٩٢
٣,٠٠	٢٥	-	٠٩\٠٤
٣,٢٥	٥٠	-	٠٧\٠٢
٣,٧٥	٢٥	-	٠٤\٠٩
			١٩٩١
٤,٠٠	٥٠	-	١٢\٢٠
٤,٥٠	٢٥	-	١٢\٠٦
٤,٧٥	٢٥	-	١١\٠٦
٥,٠٠	٢٥	-	١٠\٣١
٥,٢٥	٢٥	-	٠٩\١٣
٥,٥٠	٢٥	-	٠٨\٠٦
٥,٧٥	٢٥	-	٠٤\٣٠
٦,٠٠	٢٥	-	٠٣\٠٨
٦,٢٥	٥٠	-	٠٢\٠١
٦,٧٥	٢٥	-	٠١\٠٩
			١٩٩٠
٧,٠٠	٢٥	-	١٢\١٨
٧,٢٥	٢٥	-	١٢\٠٧
٧,٥٠	٢٥	-	١١\١٣
٧,٧٥	٢٥	-	١٠\٢٩
٨,٠٠	٢٥	-	٠٧\١٣

A basis is 1\100 percentage point

سەرچاوە: http://www.federalreserve.gov/foms/fundsrate.htm

دەزگای کۆکردنەوەی ئامارەکان (Beige Book)

دەزگای کۆکردنەوەی ئامارەکان یەکێکە لە ئۆرگانە گرنگەکانی کەرتی ئابووری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا. ئەم دەزگایە هەرچ ئامارێك پەیوەندی بە کەرتە ئابووری و

داراییەکانەوە هەیە کۆی دەکاتەوە، دوای گەلاڵەکردن و پۆلێن کردنیان و شرۆڤەکردنیان بلاّودەکرێتەوە. هەر دوانزە سیستەمی گەنجینەیی و کۆمێتەکانیان بەشداری دەکەن لە کۆکردنەوەی ئامارەکان. ئەوەی شایانی باسە ئەو ئامارانە هەشت جار لەساڵێکدا بلاّودەکرێنەوە لەخشتەکەی خوارەوەدا.

ساڵی ٢٠٠٤					
January 27/28		March 16		May 4	June 29/30
	August 10	September 21	October 10		December 14

سەرچاوە: http://www.federalreserve.gov/fomc/#calendars

بۆرسەکانی ئەمریکا و بۆرسە جیهانییەکانی دیکەش زۆر بەوردی چاودێری ئامارە بلاّوکراوەکان دەکەن، چونکە ئەم ئامارانە بەشێوەیەکی راستەوخۆ کاردەکەنە سەر نرخی ئالوویری دراوەکان و نرخی پشك و شەیری سەند و قەواڵەکانیش. خاڵێکی گرنگ کە دەمەوێت ئاماژەی پێبدەم، ئەویش ئەوەیە بەپێی یاسا سەرۆکی سیستەمی گەنجینەی فیدراڵی دووجار لەساڵێکدا دەبێت لە بەردەم کۆنگرێسدا پلان و بەرنامەی سیاسەتی دارایی پێشکەش بکات. لە وەرزی هاوین و زستاندا. ئاخافتەکانی کۆنگرێس دەربارەی بارودۆخی دارایی کاریگەری راستەوخۆ دەکەنە سەر بازاڕی دراوی جیهانی.

بۆ نموونە گۆتاری سەرۆکی سیستەمی گەنجینەی فیدراڵی (Alan Greenspan). لە بەرواری (٢٠٠٣\٠٧\١٥)دا لەبەردەم کۆنگرێسی ئەمریکادا (The Senate House). بووە هۆی بەرزبوونەوەی نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بەرامبەر دراوە جیهانییەکان بەتایبەتی بەرامبەر یۆرۆ و جونەیهی ستەرلینی. لە وێنەکەی خوارەوەدا نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بەرامبەر یۆرۆ دوای ئاخافتنەکەی سەرۆکی سیستەمی گەنجینەی فیدراڵی نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢٤-١) نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بەرامبەر یۆرۆ دوای ئاخافتنی سەرۆکی سیستەمی گەنجینەی فیدراڵی.

- دەزگای دارایی بەریتانیا

بانکی ئینگلتەرا (BANK OF ENGLAND- BOG)

بانکی ئینگلتەرا یەکێکە لە دەزگا داراییە گرنگەکانی بەریتانیا. دەستەی بەڕێوەبردنی ئەم ئۆرگانە بریتییە لە (٩) کارمەند. کە بۆ ماوەی پێنج ساڵ هەڵدەبژێرێن. هەرە کۆمیتەی گرنگی ئەم دەزگایە کۆمیتەی بەڕێوەبردنی سیاسەتی داراییە (Monetary Policy committee-MPC). کۆمیتەی بەڕێوەبردنی سیاسەتی دارایی کۆمیتەیەکی سەربەخۆیە و ئازادە لە بڕیارەکانیدا سەرۆکی ئەم کۆمیتەیە (Mervyn Ahhister King). یەکێکە لە باشترین پسپۆڕی دارایی جیهانی.

بانکی ئینگلتەرا یەکێکە لە هەرە بانکە دێرینەکانی جیهان لە کۆتایی سەدەی هەڤدەهەم دامەزراوە، لە ئەنجامی گرێ بەستێك لەنێوان حکومەتی بەریتانی و چەند سەنتەرێکی دارایی. چونکە ئەو کاتە حکومەت بە تەواوەتی ناپوت بوو. هەر لە ساڵی (١٦٩٠)ەوە سیستەمی بانکی بەریتانی تەنها هەڵدەستا بە دانی قەرز وە وەرگرتن و گەنجینەکردنی سپاردە بە زێڕ، تەنها لە ساڵی (١٨٤٤)دا ئەو بانکە متمانەی چاپکردنی پارەی پێ سپێردرا. بانکی ئینگلتەرا رۆڵی بانکی ناوەندی بەریتانیا دەبینێت. لە ساڵی (١٩٤٦)دا خۆماڵی کرا. بانکی ئینگلتەرا لە کاروبار و بڕیارەکانیدا سەربەخۆیە. هەرچی جموجۆڵی دارایی و نەختینەییە لەلایەن ئەم بانکەوە کۆنترۆڵ دەکرێت.

دەزگای دارایی ژاپۆن

بانکی ژاپۆن (BANK OF JAPAN- BOJ)

بانکی ژاپۆن یەکێکە لە دەزگا گرنگەکانی کاروباری دارایی، ئەم بانکە لەلایەن کۆمێتەیەکەوە بەڕێوەدەبرێت کە پێکهاتووە لە (٩) ئەندام بۆ ماوەی پێنج ساڵ هەڵدەبژێرێن. بانکی ژاپۆن تەنها لەساڵی (١٩٩٨)دا سەربەخۆیی لە بەڕێوەبردنی کاروبارەکانیدا وەرگرت، پێشتر لە سیستەمی وەزارەتی داراییدا بوو. بانکی ژاپۆن رۆڵی بانکی ناوەندی دەبینێت ئەرکە سەرەکییەکانی کۆنترۆڵ کردن و داڕشتنی سیاسەتی نەختینەییە کە بەشێوەیەکی زۆر چالاك بەشداری و تەداخول دەکات لەبازاڕی گۆڕینەوەی دراودا بۆ پشتگیری لە نرخی گۆڕینەوەی یەن. ئەم ئۆرگانە هەر سێ مانگ جارێك راپۆرتی خۆی بڵاو دەکاتەوە کە ناسراوە بە (TAN KAN). لەم راپۆرتەدا بەشێوەیەکی چڕوپڕ ئاماری بارودۆخی ئابووری گشت کەرتە ئابوورییەکان بڵاودەکرێتەوە.

دەزگای دارایی سویسرا

بانکی نیشتیمانی سویسرا (SWISS NATIONAL BANK)

بانکی نیشتیمانی سویسری (SNB) یەکێکە لە بانکە ناوەندییە بەهێز و چالاکەکانی جیهان، بە جۆرێك کە بەشێوەیەکی راستەوخۆ بەشداری لە مامەڵەکردنی گۆڕینەوەی دراوەکان لە بازاڕی دراوی جیهانیدا ناکات. ئەم بانکە لەلایەن لیژنەیەکەوە بەڕێوە دەچێت کە پێکهاتووە

لە (٣) ئەندام. سەرۆکی ئەو لیژنەیە (Jean-Pierre Roth)، یەکێکە لە باشترین پسپۆڕی دارایی جیهانی بۆیە لەهەمان کاتدا سەرپەرشتی سندوقی دراوی نێودەوڵەتی لە سویسرا دەکات. بانکی نیشتمانی سویسرا بەشێوەیەکی ورد و درشت چاودێری لە نرخی ئاڵوێری فرەنکی سویسری و یۆرۆ (EUR/CHF) دەکات.

جگە لەوەش هەڵدەستێت بە داڕشتنی سیاسەتی دارایی و نەختینەیی هەروەها بانکی نیشتیمانی سویسری بەشێوەیەکی سیستێماتیکی لەشێوەی راپۆرتی ئابووریدا ڕێژە و بڕی هەلاوسانی نرخی دراوە جیهانییەکان بلاودەکاتەوە ئەو راپۆرتە بەناوی (LIBOR-London Interbank Offered Rats) ناسراوە کە هەر سێ مانگ جارێك بلاودەکرێتەوە.

دەزگای دارایی یەکێتی ئەوروپا

بانکی ناوەندی ئەوروپا (EROPEAN CENTRAL BANK)

دەستەی بالای بەڕێوەبردنی بانکی ناوەندی ئەوروپا بۆ ماوەی هەشت ساڵ لەلایەن سەرۆکی وەزیرانی یەکێتی ئەوروپاوە هەڵدەبژێرێن کە بریتین لە شەش ئەندام. لە بەرواری (١\١١\٢٠٠٣) سەرۆکی دەستەی بەڕێوەبەرایەتی بانکی ناوەندی ئەوروپا (Jean Claude Trichet) کە یەکێکە لە پسپۆڕە شارەزاکانی دارایی جیهانی. جگە لەو دەستەیە کۆمیتەی بالای بانکی ناوەندی لە دوانزە ئەندامی تر پێکهاتوون کە بریتین لە سەرۆکی بانکە ناوەندییەکانی ناوچەی یۆرۆ، ئەو دوانزە ئەندامەش بریتین لە:

- (Guy Quaden) سەرۆکی بانکی نیشتیمانی بەلجیکا.
- (Ernst Welteke) سەرۆکی بانکی ناوەندی ئەڵمانیا.
- (Nicholas C. Garganasn) سەرۆکی بانکی ناوەندی یۆنان.
- (Jaime Caruana) سەرۆکی بانکی ناوەندی ئیسپانیا.
- (Christian Noyer) سەرۆکی بانکی ناوەندی فەرەنسا.
- (John Hurley) سەرۆکی بانکی ناوەندی ئیرلەندا.
- (Antonio fazio) سەرۆکی بانکی ناوەندی ئیتاليا.
- (Yves Mersch) سەرۆکی بانکی ناوەندی لۆکسمبورگ.
- (Nout Wellink) سەرۆکی بانکی ناوەندی هۆڵەندا.
- (Klaus Liebscher) سەرۆکی بانکی نیشتیمانی نەمسا.

- (Vitor Manuel Ribeiro) سەرۆکی بانکی ناوەندی پورتوگال.
- (Matti Vanhala) سەرۆکی بانکی فینلەندا.

جگەلە ئەندامانی ناوچەی یۆرۆ، ئەندامەکانی تری یەکێتی ئەوروپا بەشداری لە کۆبونەوەکانی بانکی ناوەندی ئەوروپا دەکەن. ئەرکە سەرەکییەکانی ئەم بانکە بریتییە لە داڕشتنی سیاسەتی دارایی ناوچەی یۆرۆ بە هەمە ئاهەنگی لەگەڵ وەزارەتەکانی دارایی، هەروەها دیاریکردنی ڕێژەی سوودی قەرز و چاپکردنی پارە. بڕیارەکانی بانکی ناوەندی ئەوروپا لەلایەن بانکە ناوەندیەکانی ناوچەی یۆرۆوە دەبێت جێبەجێ بکرێت. ئەم ئۆرگانە تا رادەیەك دەزگایەکی سەربەخۆیە وە بەشێوەیەکی راستەوخۆ بەشداری ناکات لە بازاڕی دراوی جیهانیدا. بێگومان پێکهاتە و کارەکانی بانکی ناوەندی ئەوروپا یەکەم ئەزموونە لە سیستەمی دارایی جیهاندا. تاکو ئێستا لە جێبەجێ کردنی کارەکانیدا سەرکەوتووە. ئەوەتا ڕۆژ بەڕۆژ (یۆرۆ) نرخەکەی لەچاو دراوەکانی دیکەدا بەرز دەبێتەوە.

دەزگای دارایی کەنەدا

بانکی کەنەدا (BANK OF CANADA)

دەستەی بالای بەڕێوەبردنی بانکی کەنەدا بۆ ماوەی (٧) ساڵ هەڵدەبژێرێن، کە پێکهاتوون لە شەش ئەندام. ئەم دەزگایە سەربەخۆیی تەواوی هەیە لە داڕشتن و دیاریکردنی سیاسەتی دارایی و بڕی ڕێژەی قەرز. تایبەتێتی بانکی کەنەدا لەوەدایە کە بەشێوەیەکی توندوتۆڵ بەستراوە بەسیستەمی گەنجینەیی ئەمریکاوە. بانکی کەنەدا هەندێ جار بۆ پشتگیری کردن لە دۆلاری کەنەدی بەشداری راستەوخۆ دەکات لە بازاڕی ئاڵوێری دراوەکاندا.

دەزگای دارایی ئوستراليا

بانکی گەنجینەیی ئوستراليا

(RESERVE BANK OF AUSTRALIA- RBA)

دەستەی بالای بەڕێوەبردنی بانکی گەنجینەیی ئوستراليا لە (٥) ئەندام پێکهاتووە. کە بۆ ماوەی حەوت ساڵ هەڵدەبژێرێن. ئەم دەزگایە بە هەمە ئاهەنگی لەگەڵ وەزارەتی دارایی سیاسەتی دارایی و ڕێژەی سوودی قەرز دادەڕێژن، جگە لەوەش چاودێری هەلاوسانی نرخ دەکەن و بەشێوەیەکی راستەوخۆ بەشداری ناکات لە بازاڕی دراوی جیهانیدا.

ڕێکخراوە داراییە جیهانی و ناوچەییەکان

سندوقی دراوی نێودەوڵەتی (International Monetary Fund)

ناودارترین ڕێکخراوی ئابووری نێودەوڵەتییە لەئەنجامی کۆنگرەی (بریتون_وودز)، دامەزرا بۆ کاروباری پەیوەندی نەختی نێودەوڵەتان. بارەگای سەرەکی ئەم ڕێکخراوە لە واشنتۆنە ئێستاکە (١٨٥) وڵات ئەندامن لەم ڕێکخراوەدا، پشکی گەورەی ئەم ڕێکخراوە ئەمریکا پێکی دەهێنێت. بڕی پشك لەم ڕێکخراوەدا زۆر گرنگە، چونکە دەنگدانی ئەندامەکان و بەڕێوەبردنی سندوقەکە بەپێی بڕی پشکەکانیان بەڕێوە دەچێت. بێجگە لەوەی قەرز وەرگرتن لەم سندوقە بەپێی بڕی پشکەکان دیاری دەکرێت. هەندێ لە ئابووریناسان چالاکی ئەم سندوقە بە ئامرازێکی یارمەتیدەر دادەنێن بۆ بوژانەوەی ئابووری وڵاتە تازە پێشکەوتووەکان. بەڵام هەندێکی تر بەپێچەوانەوە چالاکی سندوقی دراوی نێودەوڵەتی بە دەست تێوەردان دادەنێن لە کاروباری ئابووری وڵاتە تازە گەشەکردووەکان بەجۆرێك ئەو وڵاتانە دەخەنە ژێر قەرز و قوڵەوە بەڕێژەیەکی بەرزی سوودی قەرزدانەوە (نووسەریش هەمان بۆچوونی هەیە).

ئامانجە سەرەکیەکانی سندوقی دراوی نێودەوڵەتی بریتییە لە:

١- دامەزراندنی دەزگایەکی نێودەوڵەتی بۆ چارەسەرکردنی گرفتی نەختینەیی نێودەوڵەتان.

٢- هەوڵ دەدات نرخی گۆڕینەوەی دراو بە دراو لەنێوان دەوڵەتەکاندا لەنگەر بگرێ، دەوڵەتان سیاسەتی نرخی داشکاندنی دراو نەخەنە کار.

٣- بەشداری کردن لە پەرەپێدانی بازرگانی نێودەوڵەتیدا.

٤- ئاسانکردنی ئاڵوێری دراو لەنێوان ئەندامەکانیدا.

٥- دانی قەرز بە وڵاتانی ئەندام بۆ چارەسەرکردنی کورتهێنانی بودجە.

بانکی ئاوەدانکردنەوە و پەرەپێدانی دەوڵەتان

(The International Bank for Reconstruction and Development)

بانکی ئاوەدانکردنەوە و پەرەپێدانی دەوڵەتان دووەم ڕێکخراوی ئابوورییە کە لەناو سیستەمی بانکی جیهانیدا لەساڵی (١٩٤٥) دامەزراوە. ئەندامەکانی بریتین لە (١٨٤) وڵات. تاکو ئێستاکە ئەم بانکە بڕی (٣٧١) ملیارد دۆلاری ئەمریکی بەقەرز داوە بە وڵاتەکانی ئەندام.

بانکی ئاوەدانکردنەوەو پەرەپێدانی دەوڵەتان وەکو دەزگایەکی دارایی بەوێنەی بانکێکی ئاسایی لەنێوان دەوڵەتاندا ئیشی خۆی دەکات و قەرزو متمانە بە وڵاتە ئەندامەکانی دەبەخشێت هەریەکە بەپێی پشکی خۆی لەسەرمایەی بانکەکە قەرز و متمانەی بەردەکەوێت.

ئامانجە سەرەکییەکانی بانکی ئاوەدانکردنەوە و پەرەپێدانی دەوڵەتان بریتین لە:

١- فەراهەم کردنی سەرمایەی وەبەرهێنەکی بۆ کاروباری ڕەنیوهێنەکی و بوژاندنەوەی ئابووری لەو دەوڵەتانەدا کە جەنگ وێرانی کردوون.

٢- هاندانی سەرمایەگوزاری بیانی دەدات کە قەرزەکان دەسەبەر دەکات یان بەشداری تێ دەکات.

٣- بەشداری کردن لە پارەدان بۆ ئەو پرۆژانەی دەبنە هۆی بووژانەوەی ژێرخانی ئابووری.

٤- لە بەئەنجامدانی بووژانەوەی ئابووری لە دەوڵەتە تازە پێگەشتووەکاندا بەشداری دەکات بۆ ئەوەی ڕادەی دەستهاتی میللیان بەرز بکاتەوە بۆ ئەمەش کۆمەکی هونەری و داراییان پێشکەش دەکات.

بانکی ئاوەدانکردنەوە و پەرەپێدانی دەوڵەتان چەند مەرجێکی گرنگی داناوە بۆ قەرز وەرگرتن لەوانە:

١- دەوڵەتە قەرزکەرەکە توانای قەرزدانەوەی هەبێت.

٢- ئەو پرۆژەیەی کە قەرزەکەی بۆ دەکرێت لە ڕووی ئابوورییەوە بە سوود و گرنگ بێت.

٣- ئەو پرۆژەو کەرتەی قەرزی بۆ دەکرێت لە برگە گرنگەکانی پێشەوەی نەخشەی بووژانەوەی ئەو وڵاتەدا بێت.

- یانەی پاریس

یانەی پاریس بریتییە لە ڕێکخراوێکی نافەرمی وڵاتە پیشەسازییە پێشکەوتووەکانە دەربارەی قەرزەکانی وڵاتە قەرزدارەکان دەکۆڵێتەوە کە ناتوانن لەکاتی خۆیدا قەرزەکانیان بدەنەوە. ئەم یانەیە لە کۆتایی ساڵی (١٩٥٦)دا دامەزراوە. لەو ساڵەدا وڵاتی ئەرجەنتین نەیدەتوانی لەکاتی خۆیدا قەرزەکانی بداتەوە بانگیان کرد بۆ پاریس بۆ گفتوگۆکردن دەربارەی درێژ کردنەوەی ماوەی قەرزدانەوەکەی دوای ئەم ڕووداوە ناوی (یانەی پاریس) پەیدابوو. لەبەر نەگەڕانەوەی قەرز لەکاتی خۆیدا لەلایەن هەندێ وڵاتەوە لەکاتی کۆبوونەوەی ئەم یانەیەدا نوێنەرانی بانکی جیهانی و سندوقی دراوی نێودەوڵەتی بەشداری دەکەن.

- یانەی لەندەن

ئەرکی سەرەکی یانەی لەندەن لێکۆڵینەوە و بەدواداچوونی قەرزە دەرەکییەکانی وڵاتە قەرزدارەکانە. وە هەروەها چاودێری سیاسەتی قەرز و دارایی و رێژەی سوودی قەرزی وڵاتە قەرزدارەکان دەکات. هەندێ جار لەبەر رۆشنایی و پێشنیاری ئەم یانەیە، هەشت وڵاتە گەورەکەی جیهان بڕێ لە قەرزی دەرەکی هەندێ وڵات دەسڕنەوە بۆ نموونە دوای رمانی رژێمی سەدام لە عێراق زۆربەی وڵاتەکانی جیهان بەتایبەتی هەشت وڵاتە گەورەکە بڕی (٨٠٪)ی قەرزەکانی حکوومەتی عێراقیان سڕییەوە.

رێکخراوی بازرگانی جیهانی (World Trade Organization)

رێکخراوی بازرگانی جیهانی (WTO). لە بەرواری (١\٠١\١٩٩٥)دا دامەزرا. ئەمڕۆکە ئەندامەکانی بریتین لە (١٤٨) وڵات. بودجەی ئەم رێکخراوە بریتییە لە (١٣٤) ملیۆن فرەنکی سویسری. بەڕێوەبەری گشتی هەڵبژێردراوی ئەم رێکخراوە بەڕێز (Supachai Panitchpakdi).

رێکخراوی بازرگانی جیهانی شوێنگەی رێکەوتنامەی گشتی بازرگانی و تاریفەی گومرگی (گات-GATT).

رێکخراوی بازرگانی جیهانی رێکخراوێکی نێودەوڵەتییە بایەخ بە رێکخستنی بازرگانی دەدات لەنێوان وڵاتانی ئەندام و خۆی لە خۆیدا بووە بە مونتەدایەك بۆ دانوستان و گفتوگۆی هەمەلایەنانە، بەشێوەیەکی بنەڕەتیش ئەرکی پیادەکردنی رێکەوتنامەی (ئۆرۆگوای) پێ سپێدراوە. ئەم رێکخراوە لەم لیژنەو بەشانەی خوارەوە پێکهاتووە:

١- کۆنگرەی وەزاری: ئەو کۆنگرەیە وەزیرانی بازرگانی وڵاتانی ئەندام دەگرێتە خۆی وە بە لوتکەی دەسەڵات دادەنرێت لە رێکخراوەکەدا. ئەم کۆنگرەیە دوو ساڵ جارێك کۆدەبێتەوە.

٢- ئەمینداریتی گشتی: لە بەڕێوەبەری گشتی رێکخراوی بازرگانی نێودەوڵەتی و ژمارەیەك فەرمانبەر پێکدێت کە بە تەواوەتی سەربەخۆن لە راپەڕاندنی کارەکانیاندا.

٣- ئەنجوومەنی گشتی: نوێنەرانی وڵاتانی ئەندام دەگرێتە خۆی بەلای کەمەوە لەماوەی مانگێکدا کۆبوونەوەیەك دەبەستێ.

٤- ئەنجوومەنە سەرەکییەکان:

- ئەنجوومەنی بازرگانی کردن بە کەل و پەل کە چەند لیژنەیەك دەگرێتە خۆی، لەوانە لیژنەی کشتوکاڵ، خۆپاراستن و چاودێرکردن، لیژنەی مومارەسە کردن دژی دابەزینی رێژەی گومرگ.

- ئەنجوومەنی بازرگانی خزمەتگوزارییەکان: ئەم ئەنجوومەنە سەرپەرشتی چەند گرووپێك دەکات. لەوانە، گرووپەی دانوستان دەربارەی پەیوەندییەکان و لیژنەی بازرگانی خزمەتگوزارییە بانکییەکان.

- ئەنجوومەنی مافەکانی موڵکداری فیکری: کە بایەخ بەکێشەی لایەنە پەیوەندیدارەکان بەمافەکانی موڵکداری فیکری دەدات ئەوانەی پەیوەندییان بە بازرگانییەوە هەیە.

٥- لیژنە فەرعیەکان (لابەلاکان) کە لە چوار لیژنە پێك دێت:

- لیژنەی بازرگانی ژینگە: کە بایەخ بە لێکۆڵینەوەی کاریگەری بازرگانی دەدات بۆ سەر ژینگە.

- لیژنەی بازرگانی و گەشەکردن: بایەخ بە جیهانی سێ و ئەو وڵاتانە دەدات کە کەمتر لە گەشەسەندندان.

- لیژنەی بەربەستە سەپێنراوەکان بۆ چەند مەبەستێك کە پەیوەندییان بە تەرازووی پێدانەوە هەیە.

- لیژنەی بودجەی دارایی و بەڕێوەبردن کە سەرپەرشتی مەسەلە نێوخۆییەکانی رێکخراوەکە دەکات.

ئامانجە سەرەکیەکانی رێکخراوی بازرگانی جیهانی هەوڵی دۆزینەوەی یانەیەك دەدات بۆ گفتوگۆ لەنێوان وڵاتانی ئەندام دەربارەی ئەو کێشانەی کە رووبەڕووی بازرگانی جیهانی دەبنەوە و دۆزینەوەی چەند ئالیەتێك بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشانەی کە لەنێوانیاندا سەر هەڵدەدەن، پێشکەشکردنی هەندێك یارمەتی هونەری و دارایی بۆ وڵاتانی ئەندام. ئەمەی خوارەوەش پوختەی ئەو ئامانجانەن:

- دۆزینەوەی یانەیەك بۆ گفتوگۆی بازرگانی.
- جێبەجێ کردنی بڕگەکانی رێکەوتنامەی ئۆرۆگوای.
- بەدیهێنانی گەشەسەندنی بازرگانی.
- دۆزینەوەی شێوازێکی بەردەوامی گفتوگۆ لەنێوان ئەندامان.

بەشێوەیەکی گشتی بوون بە ئەندام لەم رێکخراوەدا گەلێك ئاکامی پۆزەتیڤانەی دەبێت لەسەر باری ئابووری بەگشتی و بازرگانی بەتایبەتی.

مەرجە سەرەکییەکانی بوون بە ئەندام لە رێکخراوی بازرگانی جیهانی بریتین لە:

- دامەزراندنی سیستەمێکی دیموکراتی.

- پاراستنی مافەکانی مرۆڤ.
- پاراستنی موڵکدارێتی فیکری.
- کارنەکردن بە منداڵ.
- ئەنجامدانی چاکسازی بەجۆرێك کە گونجاوبن لەگەڵ پەیماننامە و ڕێکەوتنە نێودەوڵەتییەکان.

لە خشتەکەی خوارەوەدا وڵاتانی ئەندام لە ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (٢٤-٢) وڵاتانی ئەندام لە ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی.

وڵاتانی ئەندام	بەرواری بوون بە ئەندام
ئەلبانیا	٢٠٠٠-٠٩-٠٨
ئەنگۆلا	١٩٩٦-١١-٢٣
ئەنتیگوا	١٩٩٥-٠١-٠١
ئەرجەنتین	١٩٩٥-٠١-٠١
ئەرمەنستان	٢٠٠٣-٠٢-٠٥
ئوستralیا	١٩٩٥-٠١-٠١
بەحرەین	١٩٩٥-٠١-٠١
بەنگلادیش	١٩٩٥-٠١-٠١
بەربادۆس	١٩٩٥-٠١-٠١
بەلجیکا	١٩٩٥-٠١-٠١
بێلیزیا	١٩٩٥-٠١-٠١
بێنین	١٩٩٦-٠٢-٢٢
بۆلیڤیا	١٩٩٥-٠٩-١٢
بۆتسوانە	١٩٩٥-٠٥-٣١
بەرازیل	١٩٩٥-٠١-٠١
برونیا	١٩٩٦-٠٢-٢٢
بولگاریا	١٩٩٦-١٢-٠١

بورکینیا فاسۆ	١٩٩٥-٠٦-٠٣
بورۆندا	١٩٩٥-٠٧-٢٣
کامیرۆن	١٩٩٥-١٢-١٣
کەنەدا	١٩٩٥-٠١-٠١
کۆمارەکانی ناوەڕاستی ئەفریقا	١٩٩٥-٠٥-٣١
چاد	١٩٩٦-١٠-١٩
چیللی	١٩٩٥-٠١-٠١
چین	٢٠٠١-١٢-١١
کۆلۆمبیا	١٩٩٥-٠٤-٣٠
کۆنگۆ	١٩٩٧-٠٣-٢٧
کۆستەریکە	١٩٩٥-٠١-٠١
کۆتەدیڤێر	١٩٩٥-٠١-٠١
کەرواتیا	٢٠٠٠-١١-٣٠
کوبا	١٩٩٥-٠٤-٢٠
قوبرس	١٩٩٥-٠٧-٣٠
کۆماری سیزێچ	١٩٩٥-٠١-٠١
کۆماری دیمۆکراتی کۆنگۆ	١٩٩٧-٠١-٠١
دانیمارك	١٩٩٥-٠١-٠١
جیبۆتی	١٩٩٥-٠٥-٣١
دۆمێنیکا	١٩٩٥-٠١-٠١
کۆماری دۆمێنیکا	١٩٩٥-٠٣-٠٩
ئیکوادۆر	١٩٩٦-٠١-٢١
میسر	١٩٩٥-٠٥-٣٠
سیلڤادۆر	١٩٩٥-٠٥-٠٧
ئیستۆنیا	١٩٩٩-١١-١٣
یەکێتی ئەورووپا	١٩٩٥-٠١-٠١
فیجی	١٩٩٦-٠١-١٤

فینلەند	١٩٩٥-٠١-٠١
فەرەنسا	١٩٩٥-٠١-٠١
گابۆن	١٩٩٥-٠١-٠١
گامبیا	١٩٩٦-١٠-٢٠
جۆرجیا	٢٠٠٠-٠٦-١٤
ئەڵمانیا	١٩٩٥-٠١-٠١
گانا	١٩٩٥-٠١-٠١
یۆنان	١٩٩٥-٠١-٠١
گرینادا	١٩٩٦-٠٢-٢٢
گواتیمالا	١٩٩٦-٠٧-٢١
گینیا بیساو	١٩٩٥-٠٥-٣١
گینیا	١٩٩٥-١٠-٢٥
گوانا	١٩٩٥-٠١-٠١
هایتی	١٩٩٦-٠١-٣٠
هۆندۆراس	١٩٩٥-٠١-٠١
هۆنگ کۆنگ	١٩٩٥-٠١-٠١
هەنگاریا	١٩٩٥-٠١-٠١
ئیسلاند	١٩٩٥-٠١-٠١
هندستان	١٩٩٥-٠١-٠١
ئیندۆنیسیا	١٩٩٥-٠١-٠١
ئیرلەندا	١٩٩٥-٠١-٠١
ئیسرائیل	١٩٩٥-٠٤-٢١
ئیتالیا	١٩٩٥-٠١-٠١
جامایکا	١٩٩٥-٠٣-٠٩
ژاپۆن	١٩٩٥-٠١-٠١
ئوردون	٢٠٠٠-٠٤-١١
کینیا	١٩٩٥-٠١-٠١

کۆریایی باشوور	١٩٩٥-٠١-٠١
کوێت	١٩٩٥-٠١-٠١
کرگستان	١٩٩٨-١٢-٢٠
لاتڤیا	١٩٩٩-٠٢-١٠
لیساهۆ	١٩٩٥-٠٥-٣١
لیشتنستێن	١٩٩٥-٠٩-٠١
لیتوانیا	٢٠٠١-٠٥-٣١
لۆکسمبورگ	١٩٩٥-٠١-٠١
مەکاوا (چین)	١٩٩٥-٠١-٠١
ماسیدۆنیا	٢٠٠٣-٠٤-٠٤
مەدەغەشقەر	١٩٩٥-١١-١٧
مالاوی	١٩٩٥-٠٥-٣١
مالیزیا	١٩٩٥-٠١-٠١
مەلدیڤیز	١٩٩٥-٠٥-٣١
مالی	١٩٩٥-٠٥-٣١
ماڵتا	١٩٩٥-٠١-٠١
مۆریتانیا	١٩٩٥-٠٥-٣١
ماوریتیس	١٩٩٥-٠١-٠١
مەکسیك	١٩٩٥-٠١-٠١
مەلداڤیا	٢٠٠١-٠٧-٢٧
مەنگولیا	١٩٩٧-٠١-٢٩
مەغریب	١٩٩٥-٠١-٠١
مۆزەنبیق	١٩٩٥-٠٨-٢٦
موانامار	١٩٩٥-٠١-٠١
نامیبیا	١٩٩٥-٠١-٠١
ئیرلەندا	١٩٩٥-٠١-٠١
نویزلاند	١٩٩٥-٠١-٠١

نیکاراگوا	١٩٩٥-٠٩-٠٣
نێجر	١٩٩٦-١٢-١٣
نێجیریا	١٩٩٥-٠١-٠١
نەرویج	١٩٩٥-٠١-٠١
عومان	٢٠٠٠-١١-٠٩
پاکستان	١٩٩٥-٠١-٠١
پەنەما	١٩٩٧-٠٩-٠٦
پاپوا نیو گێنیا	١٩٩٦-٠٦-٠٩
پاراگوای	١٩٩٥-٠١-٠١
پیرۆ	١٩٩٥-٠١-٠١
فیلیپین	١٩٩٥-٠١-٠١
پۆلۆنیا	١٩٩٥-٠٧-٠١
پورتوگال	١٩٩٥-٠١-٠١
قەتەر	١٩٩٦-٠١-١٣
رۆمانیا	١٩٩٥-٠١-٠١
رواندا	١٩٩٦-٠٥-٢٢
ساینت کیتس	١٩٩٦-٠٢-٢١
ساینت لویس	١٩٩٥-٠١-٠١
ساینت ڤینسێت	١٩٩٥-٠١-٠١
سینیگاڵ	١٩٩٥-٠١-٠١
تایوان	٢٠٠٢-٠١-٠١
سیرالیۆن	١٩٩٥-٠٧-٢٣
سینگاپور	١٩٩٥-٠١-٠١
سلۆڤاکیا	١٩٩٥-٠١-٠١
سلۆڤێنیا	١٩٩٥-٠٧-٠٣
سەلەمۆن ئیسلاند	١٩٩٦-٠٧-٢٦
ئەفریقای باشوور	١٩٩٥-٠١-٠١

ئیسپانیا	١٩٩٥-٠١-٠١
سریلانکا	١٩٩٥-٠١-٠١
سورینامیا	١٩٩٥-٠١-٠١
سویسرا	١٩٩٥-٠١-٠١
سوید	١٩٩٥-٠١-٠١
	١٩٩٥-٠٧-٠١
تەنزانیا	١٩٩٥-٠١-٠١
تایلاند	١٩٩٥-٠١-٠١
تۆگۆ	١٩٩٥-٠٥-٣١
ترینداد و تۆباگۆ	١٩٩٥-٠٣-٠١
تونیس	١٩٩٥-٠٣-٢٦
تورکیا	١٩٩٥-٠١-٠١
ئۆگەندا	١٩٩٥-٠١-٠١
ئیمارات	١٩٩٦-٠٤-١٠
بەریتانیا	١٩٩٥-٠١-٠١
ئەمریکا	١٩٩٥-٠١-٠١
ئۆرۆگوای	١٩٩٥-٠١-٠١
ڤێنزوێلا	١٩٩٥-٠١-٠١
زامبیا	١٩٩٥-٠١-٠١
زیمبابوا	١٩٩٥-٠٣-٠٥
ئۆکرانیا	٢٠٠٨-٠٥-١٦

سەرچاوە: www.WTO.ru

- بانکی ئاوەدانکردنەوە و پەرەپێدانی ئەوروپایی

(The European Bank for Reconstruction and Development)

بانکی ئاوەدانکردنەوە و پەرەپێدانی ئەوروپایی بەشێوەیەکی فەرمی لە نیسانی ساڵی (١٩٩١) دامەزرێنرا، ژمارەی ئەندامەکانی بریتین لە (٣٩) دەوڵەت. سەرمایەی ئەم بانکە لە

ساڵی (١٩٩٣)دا بریتی بووە لە (٥،١٢) ملیارد دۆلاری ئەمریکی. پشکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە سەرمایەی ئەم بانکە بریتییە لە (١٥٪)، پشکی وڵاتە گەورەکانی ئەورووپا وەك (بەریتانیا، ئەڵمانیا، فەرەنسا) بریتییە لە (٥،٨٪). هەرچی ئەندامەکانی ترە ڕێژەی بەشداریان لە سەرمایەی ئەم بانکەدا بریتییە لە (٢،٠٪ تاکو ٤،٣٪). بانکی ئاوەدانکردنەوە و پەرەپێدانی ئەورووپایی بە پرینسیپی پریڤات کار دەکات واتە هیچ یارمەتییەکی بێ بەرامبەر پێشکەش بە ئەندامەکانی ناکات، قەرز لەسەر بنچینەی بەرژەوەندییەکانی بانك بەپێی بڕی ئەو پشکەی هەیانە دەدات بە ئەندامەکانی. ئەم بانکە سەرمایەگوزاری ڕاستەوخۆ دەکات لە پرۆژە سەرکەوتوو و بە کەڵکەکان لەبارەی قازانجەوە لەپێناوی بەدەستهێنانی زیاتر دەسکەوت بۆ ئەندامەکانی. جگە لەوەش بانکی ئاوەدانکردنەوە و پەرەپێدانی ئەورووپایی بەشێوەیەکی سیستەماتیکی مەشق دەکات بە کارمەندەکان و نوێنەرانی ئەندامەکانی بۆ زیاتر شارەزابوون لەبواری دارایی و بانکی. ئەم بانکە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بەشداری ناکات لە مامەڵەکردن لە بازاڕی دراوی جیهانی (FOREX).

- بانکی وەبەرهێنانی ئەورووپایی (European Investment Bank)

بانکی وەبەرهێنانی ئەورووپایی لەساڵی (١٩٥٨) دامەزراوە. بۆ ئەوەی پەرە بە وەبەرهێنان بدات لەو ناوچانەی کە لەچاو خۆیاندا دواکەوتوون. ئەندامەکانی بریتین لە (١٢) وڵاتە سەرەکییەکانی یەکێتی ئەورووپا. ئەرکی سەرەکی ئەم بانکە وەبەرهێنانی ڕاستەوخۆیە لە پرۆژە درێژخایەن و ستراتیژییەکاندا، یان لەشێوەی قەرزداندا بۆ ماوەی (٧-١٢) ساڵ وە هەندێ جار بۆ پرۆژە زۆر ستراتیژییەکان قەرز بۆ ماوەی (٢٠-٤٠) ساڵ دەدات. مافی قەرز وەرگرتن تەنها بۆ ئەندامەکانێتی. سەرمایەی ئەم بانکە ئەمڕۆکە بریتییە لە (٣٤) ملیارد دۆلاری ئەمریکی.

جگە لەو ڕێکخراوە جیهانی و ناوچەیانەی کە لەپێشەوە باسمان لێکرد، چەند ڕێکخراوێکی تری دارایی جیهانی و ناوچەیی تر هەن لەوانە:

- ڕێکخراوی هەرەوەزی ئابووری و پەرەپێدان
(Organization for Economic Cooperative and development)

ئەم ڕێکخراوە لەساڵی (١٩٦١) دامەزراوە پاشبەندی ڕێکخراوی هەرەوەزی ئابووری ئەورووپاییە.
مەبەستی ئەم ڕێکخراوە:

١- هاندانی گەشەکردنی ئابووریی و بەرزکردنەوەی ئاستی کارپێدان و هێنانەدی جێگیرییەکی داراییە بۆ وڵاتە ئەندامەکان.

٢- بەشداری کردن لە پەرەپێدانی وڵاتە ئەندامەکان و نائەندامەکان.
٣- فراوان کردنی ئاستی بازرگانی فرەلایەن.

- دەزگای پارەدان بە دەوڵەتان (International Finace Corporation)

دامەزراوێکە سەر بە بانکی دەوڵەتانە، لەساڵی (١٩٥٦) دامەزراوە بەمەبەستی هاندانی وەبەرهێنانی تایبەت بە دروستکردنی پرۆژەی بەرهەمداریی لە وڵاتە تازە پێگەشتووەکاندا.

- دەزگای پەرەپێدانی دەوڵەتان (International Development Association)

دامەزراوێکە سەر بە بانکی نێودەوڵەتی، لەساڵی (١٩٦٠) دامەزراوە، بەمەبەستی بەخشینی قەرزی ماوە درێژ بە وڵاتە تازە گەشەکردووەکان، بە سوودێکی زۆر کەم یان بەبێ سوود.

جۆرەکانی تێکڕای ڕێژەی سوود

بەشێوەیەکی گشتی دوو ڕێگە هەیە بۆ ژمێرکردنی ڕێژەی سوودی قەرز:

یەکەم: تێکڕای ڕێژەیی سوود (Interest Rates)

بریتییە لەو بڕە پارە زیادەیەی کە قەرز وەرگر ئەیدات، بەرامبەر وەرگرتنی ئەو بڕە پارەیەی بە قەرز وەری گرتووە بۆ ماوەیەکی دیاریکراو. بڕی سوود بەشێوەی ڕێژەی سەدی ئەو قەرزە هەژمێر دەکرێت.

بۆ نموونە: گریمان کۆمپانیای (X) لە بانك بڕی (١٠٠٠٠٠$) بە ڕێژەی (٥٪) سوودی ساڵانە قەرز وەردەگرێت. ئەوا دوای ساڵێك دەبێت بڕی (١٠٥٠٠٠$) بگەڕێنێتەوە بۆ ئەو بانکەی قەرزەکەی لێکردووە. کە پێکهاتووە لە:

١٠٠٠٠٠ دۆلار بڕی قەرزی بنچینەیی.
٥٠٠٠ دۆلار ڕێژەی سوودی قەرز لەماوەی ساڵێکدا.

دووەم: تێکڕای داشکاندنی سوود (Discount Rate)

ئەم جۆرە قەرزکردنە جیاوازیەکەی وەك لەوەی پێشەوە لەوەدایە، کە قەرزکەر لەکاتی وەرگرتنی قەرزەکەدا دەبێت یەکسەر بڕی ڕێژەی سوودی قەرزەکە لە قەرزە سەرەکییەکە داشکێنێت.

بۆ نموونە: گریمان کۆمپانیای (X) لە بانك بڕی (١٠٠٠٠٠$) بە ڕێژەی داشکاندنی (١٠٪) ساڵانە قەرز دەکات. قەرز وەرگر تەنها بڕی (٩٠٠٠٠$) لە بانك وەردەگرێت، بەڵام لەکۆتایی ساڵدا دەبێت بڕی (١٠٠٠٠٠$) بگەڕێنێتەوە بۆ بانك واتە:

٩٠٠٠٠ دۆلار بڕی قەرزی بنچینەیی.

١٠٠٠٠ دۆلار بڕی داشکاندن (ڕێژەی ١٠٪ ساڵانە).

- تێکڕای ڕێژەی سوودی قەرز لەنێوان بانکی ناوەندی و بانکە بازرگانییەکان

بانکە ناوەندییەکان سوودی قەرز بە ڕێژەیەکی کەمتر لەچاو ڕێژەی سوودی قەرز لە بازاڕدا دەدات بە بانکە بازرگانی و دەزگا داراییەکانی تر. ئەم پرۆسەیە لە مامەڵەی سیستەمی قەرزی دارایی جیهانیدا پێی دەوترێت تێکڕای داشکاندنی سوودی فەرمی (Official Discount Rate-ODR).

ئەمەش چەند جۆرێکی هەیە:

١- تێکڕای ڕێپ (Repo Rate)

پەیماننامەی فرۆشتن و کڕینەوە(Sale and Repurchase Agreement).

ئەم پەیماننامەیە بریتییە لە فرۆشتنی (قەواڵەی) حکومی لەلایەن بانکی ناوەندییەوە بە بانك و دەزگا داراییەکانی ناوخۆ و دەرەوە، بەمەرجی کڕینەوەی لەماوەیەکی دیاریکراودا بەڕێژەیەکی سوودی دیاریکراو. ئەمەش دەکرێت تاکو حکومەت خەرجییەکانی خۆی جێبەجێ بکات لەکاتی کورتهێنانی بودجەدا. وە هەروەها بانکی ناوەندی بەهۆی ئەم میکانیزمەوە دەتوانێت بازاڕی ڕێژەی سوودی قەرز کۆنترۆڵ بکات.

٢- تێکڕای بارمتە (ڕەهن) (Lambard Rate)

بانکی ناوەندی بەرامبەر ئەو بڕە قەرزەی کە دەیدات بە بانك و دەزگا داراییەکان بارمتەییان لێوەردەگرێت. بەشێوەیەکی گشتی ڕێژەی بڕی قەرز لە (٨٠٪)ی قەوارەی بڕی قەرزەکە دەبێت.

٣- تێکڕای سوودی سندوقی فیدراڵی (Federal Funds Rate)

جۆری تێکڕای سوودی سندوقی فیدراڵی تەنها لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا مامەڵەی پێدەکرێت. بەجۆرێك سندوقی گەنجینەی فیدراڵی بۆ ماوەی یەك ڕۆژ قەرز دەدات بە بانکە بازرگانییەکان بۆ ئەوەی باڵانسی دارایی خۆیان هاوسەنگ بکەن، هەندێ جار ئەم جۆرە قەرزە لەنێوان بانکە بازرگانییەکانیشدا کردەی پێدەکرێت.

- تێکڕای ڕێژەی سوودی قەرز لەنێوان بانکە بازرگانییەکان

شێوەی مامەڵەی قەرزدان و قەرز وەرگرتن لەنێوان بانکەکان خۆیاندا چەند جۆرێکی هەیە لەهەرە گرنگەکانیان:

١- تێکڕای جوڵە و گوێزانەوەی پارە (نەخت) لەنێوان بانکەکاندا (Interbank Offered Rate)

بانکە بازرگانییەکان بەپێی چەند مەرجێکی دیاریکراو پارەی بەکارنەهێنراو ڕەوانەی ئەکتیڤی یەکتر دەکەن، بەمەبەستی هاوسەنگ کردنی باڵانسی بازرگانی پارە، وە هەندێ جاریش بەمەبەستی کەمکردنەوە لە بڕی باجی گشتی.

٢- تێکڕای ڕاکێشانی پارە (نەخت) لەنێوان بانکەکاندا (Interbank Bid Rate)

هەر بانکە هەوڵی ڕاکێشانی ژمارەیەکی زۆرتر بەکاربەر واتە سەوداکار بۆ بانکەکانیان دەدەن. ئەمەش دەبێتە هۆی پەیدابوونی هاڤڕکێ لەنێوان بانکەکان، بەڵام ئاستی هاڤڕکێیەکە لەنێوان بانکەکاندا سنوری بۆ دادەنرێت تاکو بڕی ڕێژەی سوودی قەرز نزم نەبێتەوە.

بەشێوەیەکی گشتی وە لەپراکتیکدا چەند سەنتەرێکی دارایی جیهانی هەڵدەستن بە لێکۆڵینەوە و بڵاوکردنەوە دەربارەی بارودۆخی دارایی و ئاست و بڕی ڕێژەی سوودی قەرزی بانکە جیاجیاکانی جیهان، بەتایبەتی (١٦) بانکە گەورە و مەزنەکانی جیهان. گرنگترین سەنتەر بریتییە لە:

(London Interbank offered Rate- LIBOR) ئەم سەنتەرە لەساڵی (١٩٨٥) دامەزراوە و دەست بەکارە، ڕۆژانە سەنتەری (LIBOR) لەکاتژمێری (١١:٠٠) بەکاتی (GMT)، ڕاپۆرتی خۆی دەربارەی بڕی ڕێژەی سوودی قەرز بڵاودەکاتەوە. جگە لەمەش چەند سەنتەرێکی دیکەی جیهانیش هەمان کار جێبەجێ دەکەن وەك سەنتەری:

- (London Interbank Bid Rate- LIBID).
- (Moscow Interbank Actual Credit Rate- MIACR).

- تێکڕای سوودی قەرز لەنێوان بانك و بەکاربەراندا (دانیشتوان)

بانکە بازرگانییەکان و تایبەتەکان بە دوو شێوازی سەرەکی مامەڵە لەگەڵ بەکاربەراندا دەکەن:

١- تێکڕای ڕێژەی سوودی سپاردە (Deposit Rate)

تێکڕای ڕێژەی سوودی سپاردە بریتییە لە بڕی سوودی (قازانجی) ئەو بڕە پارەیەی کە خەڵکی دەیسپێرن بە بانکەکان بۆ ماوەیەکی دیاریکراو. واتە بانکەکان بەرامبەر بڕێ قازانج پارەی سپێردراو دەگەڕێنێتەوە بۆ ئەو کەسانەی پارەیان سپاردووە بە بانك.

٢- تێكڕای ڕێژەی سوودی قەرزدان (Lending Rate)

تێكڕای ڕێژەی سوودی قەرزدان بریتییە لەبڕی سوودی (قازانجی) ئەو بڕە پارەیەی کە خەڵکی بەشێوەی قەرز لە بانکەکان بۆ ماوەیەکی دیاریکراو وەری دەگرن. واتە قەرز وەرگر بەرامبەر بڕێ قازانج لە پارەی قەرز وەرگیراو دەگەڕێنێتەوە بۆ ئەو بانکەی کە قەرزی لێ وەرگرتووە.

دەمەوێت یادی خوێنەری بەڕێز بهێنمەوە لە فەسڵی پانزەهەمدا بەشێوەیەکی چڕوپڕ باسمان لە میکانیزمی (قەرزو سپاردە) کردووە.

بەکارهێنانی ڕێژەی سوودی قەرز لەلایەن بانکە ناوەندییەکانەوە وەك ئامڕازێك بۆ کۆنترۆڵ کردنی بازاڕی دارایی

هەروەك لەپێشەوە ئاماژەمان پێدا، گۆڕانی ڕێژەی سوودی قەرز وەك ئامڕازێکی دارایی لەلایەن بانکی ناوەندییەوە بەکاردەهێنرێت لە داڕشتنی سیاسەتی قەرزو دارایدا بۆئەوەی بازاڕی دارایی کۆنترۆڵ بکات. کەم کردنەوە یان زیادکردنی ڕێژەی سوودی قەرز کاریگەری دەکاتە سەر ئاڵوویری نرخی دراو لە بازاڕی دارایی جیهانیدا، ئەم ئامرازە نەك تەنها بۆ پشتگیری لە نرخی گۆڕینەوەی دراوی نیشتمانییە، بەڵکو کاردەکاتە سەر سەوداکاری جامبازەکانی بازاڕی دارایش*

کاتێك ڕێژەی سوودی قەرز بەرز دەبێتەوە ، ئەوا نرخی گۆڕینەوەی دراوی نیشتمانی بەهێز دەبێت. ئەم پرۆسەیە بەهۆی هێڵکاریەکەی ژمارە (٢٤-١) نیشان دەدەین.

---

* لە ئەنجامی شەڕی بەناو دژە تیرۆر ئەمڕۆکە ئابووری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا تووشی تەنگەژی ئابووری بووە، کە کاریگەری ڕاستەوخۆی هەیە لەسەر ئابووری جیهانی چونکە ئابووری جیهانی و سیستەمی دارایی بازرگانی نێودەوڵەتان بەشێوەیەکی توندوتۆڵ بەستراوە بە دۆلاری ئەمریکییەوە. دابەزینی بەردەوامی نرخی دۆلار لە بازاڕە داراییە جیهانییەکاندا پێویستی بە چارەسەرکردن هەیە. بۆیە حکوومەتی ئەمریکی خەریکی دۆزینەوەی چارەسەرکردنی دابەزینی نرخی دۆلارە. بۆ ئەم مەبەستەش سیستەمی گەنجینەی فیدراڵی، بۆ یەکەم جار لە ساڵی (١٩٣٠). بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ تەداخولی مامەڵەکردنی گۆڕینەوەی دراو لە بۆرسە داراییەکاندا دەکات. بە جۆرێك لە بەرواری (١٦-٠٣-٢٠٠٧) بڕی ڕێژەی سوودی قەرزی نزم کردەوە بۆ (٢٪) کە نزمترین ئاستە لەدوای ساڵی (١٩٣٠). جگە لەمەش گەنجینەی فیدراڵی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ یارمەتی بانکی (JP-M0rgan Chase& Co)، دەدات لە کڕینی ئەکتیڤی بانکەکانی دیکە، چونکە ئەم بانکە چالاکترین و گەورەترین بانکە لە مامەڵەکردنی ئاڵوویری دراودا لە بازاڕی دراوی جیهانیدا.

هێڵکاری ژمارە (٢٤-١) بەرزبوونەوەی سوودی قەرز، بەهێزبوونی نرخی دراوی نیشتیمانی.

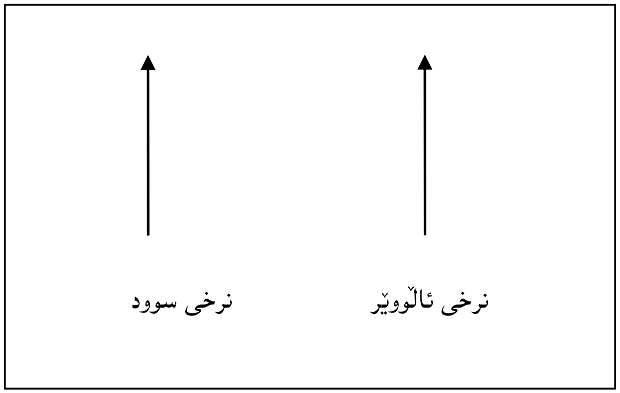

بەهۆی بەرزبوونەوەی نرخی سوود، دراوی نیشتیمانی پتەودەبێت، ئەمەش سیگناڵێکی باشە بۆ سەرمایەگوزار. چونکە بەهۆی بەرزبوونەوەی نرخی سوود ئەوکاتە سپێردراو (Deposit) بە بانکەکان زیاد دەکات، بۆیە:

یەکەم:- لەم حاڵەتەدا سەرمایەگوزاری بیانی زیاتر سوودمەند دەبێت. چونکە سەرمایە و پارەی سەرمایەگوزاری بیانی ڕۆڵێکی بەرچاودەبینن لە دیاریکردنی نرخی ئاڵوویری دراودا. کاتێك دراوی نیشتمانی بەرزدەبێتەوە ئەوا سەرمایەگوزارە بیانییەکان دەست دەکەن بەکڕینی دراوی نیشتمانی بۆ ئەوەی لەڕێگەی سپاردن بە بانکە بازرگانییەکانەوە قازانجێکی زۆرتریان دەستبکەوێت، ئەمەش دەبێتە هۆی بوژاندنەوەی بارودۆخی ئابووری بەگشتی.

دووەم:- لەم حاڵەتەدا دانیشتوان و کۆمپانیا ناوخۆییەکانیش متمانەیان بە دراوی نیشتمانی زیاتر دەبێت، بۆیە ئەوانیش هەوڵی پاشەکەوتکردن بە دراوی نیشتمانی دەدەن وە بەهەمان شێوە دەیسپێرن بە بانکە بازرگانییەکان. ئەمەش دەبێتە هۆی سست بوونی چالاکیە ئابوورییەکان، بەلاّم لەهەمان کاتدا دەبێتە هۆی نزمبوونەوەی هەلاّوسان. بەهۆی زیادبوونی داوا لەسەر دراوی نیشتمانی.

پارە سیفەتێکی تایبەتی هەیە ئەو سیفەتەش بریتییە لە سووڕانەوە و ئاڵوێرکردنی واتە دەستاودەستکردنی، ئابووریناسان دەڵێن پارە دەتوانێت (٥٠) جار بسووڕێتەوە. کاتێك نرخی سوودی قەرز بەرزدەبێتەوە ئەوا داوا لەسەر پارە کەم دەبێتەوە ئەمەش دەبێتە هۆی

کەمکردنەوەی بڕی پارە لەمامەڵەکردندا واتە سوڕانەوەی پارە کەمتر دەبێتەوە، واتە داوا لەسەر دراوی نەتەوەیی کەمتر دەبێتەوە.

هەروەك لەپێشەوە ئاماژەمان پێدا، بانکی ناوەندی بەهۆی بەرزکردنەوەی نرخی سوود هەوڵی کەمکردنەوەی هەڵاوسان دەدات. چونکە نرخی سوود و هەڵاوسان بەتوندی پێکەوە بەستراون. نرخی سوود کاتێك دەبێتە هۆی پتەوکردنی دراوی نیشتمانی ئەگەر هەڵاوسان لەباری ئاسایدا بێت.

دەمەوێت ئاماژە بەخاڵێکی گرنگ بدەم. ئەویش ئەوەیە یاریکردن بە ئامرازی ڕێژەی نرخی سوودی قەرز بەبێ بەرنامەیەکی زانستانە و لێکۆڵینەوەیەکی هەمەلایەنی دەبێتە هۆی ترساندنی سەرمایەگوزاران و ئاکامە داراییەکانی دیکەش. بۆنموونە بانکی گەنجینەی فیدراڵی ئەمریکا لە ساڵی (١٩٩٩) بەهۆی باشکردنی قەیرانی ئابووری (٣) جار ڕێژەی سوودی قەرزی بەرزکردەوە ئەمەش بووە هۆی تەراکردنی سەرمایەگوزاران وە کەوتنە کێشانەوەی سەرمایەکانیان بۆ وڵاتانی تر. بەڵام بەهۆی ڕووداوەکانی (١١)ی سێپتەمبەری (٢٠٠١)، گەنجینەی فیدراڵی ئەمریکی لەماوەیەکی کەمدا چەند جارێك ڕێژەی سوودی قەرزی نزم کردەوە، ئەمەش جارێکی تر بووە هۆی ناسەقامگیری و تەنگەژی دارایی لە ئەمریکا کە تاکو ئێستاکەش بەردەوامە.

کەواتە دابەزینی نرخی سوود دەبێتە هۆی لاوازی دراوی نیشتمانی. لە هێڵکارییەکەی خوارەوەدا نیشانی دەدەین.

هێڵکاری ژمارە (٢٤-٢) دابەزینی نرخی سوود، لاوازی دراوی نیشتمانی.

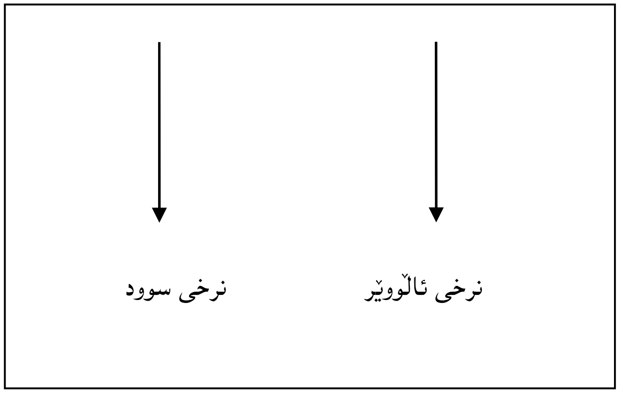

- کەم بوونەوەی داوا لەسەر دراوی نیشتمانی، بەهۆی دابەزینی نرخی سوودەوە، دەبێتە هۆی کەمبوونەوە پرۆسەی سەرمایەگوزاری، چونکە بڕی پارەی سپاردراو بە بانکەکان کەمتر دەبێتەوە.
- کاتێك نرخی دراو هەرزان دەبێت، ئەوا بارودۆخی ئابووری بەشێوەیەکی گشتی بەرەو گەشەکردن دەڕوات. بەهۆی کارتێکردنە سەر پێڕستەکانی (ماکرۆ ئابووری). بەڵام ئەم گۆڕانکارییە درێژخایەن نابێت، چونکە بەپێی یاساکانی بازاڕ (داوا و خستنەڕوو) جارێکی تر خستنەڕووی دراوی نیشتمانی زیاد دەکات. ئەم پرۆسەیەش هەمیشە بەردەوام دەبێت.

کاریگەری زانیارییەکان لەسەر نرخی سوود

بڵاوبوونەوەی زانیاری دەربارەی بەرزبوونەوە یان نزمبوونەوەی ڕێژەی نرخی سوود، خۆی لەخۆیدا هیچ بایەخێکی ئەوتۆی نییە. چونکە پارەبازان جگە لەوەش فاکتەرەکانی دیکەش لەبەرچاو دەگرن. ئەو هەواڵ و زانیاریانە هەرچەندە کاریگەری کاتییان هەیە لەسەر بازاڕی دارایی، بەڵام کاتێك زانیارییەکان دەربارەی بەرزبوونەوەی نرخی سوود بڵاودەبنەوە ئەوا جامبازەکان بەخێرایی دەکەونە کڕینی ئەو دراوەی کە نرخی سوودەکەی بەرزدەبێتەوە تاکو هەواڵەکە لەپراکتیکدا بەرجەستە دەبێت. ئەوا ئەو کاتە دەکەونەوە فرۆشتنەوەی ئەو دراوە لەنێوان یەکتردا، ئەمەش دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەو نزمبوونەوەی کتوپڕ و خێرای نرخی دراوەکان.

بۆ نموونە گریمان نرخی سوود بریتییە لە (٤٪)، کاتێك هەواڵ بڵاودەبێتەوە گوایە بانکی ناوەندی لە کۆبوونەوەی داهاتوویدا دەیەوێت، ڕێژەی نرخی سوود زیاد بکات بۆ (٢٥،٤٪)، هەر کە ئەم هەواڵە بڵاودەبێتەوە، ئەوا جامبازەکانی بازاڕی دارایی دەکەونە چالاکی لەکڕین و فرۆشتنەوەی دراوەکان کە ئەنجامەکەشی دەبێتە هۆی بەرزبوونەوە و نزمبوونەوەی نرخی ئاڵوویر بەشێوەیەکی کتوپڕی و خێرایی. ئەم پرۆسەیە بەردەوام دەبێت تاکو جڤینێکی تری بانکی ناوەندی بۆ ئەو مەبەستە دەکرێت. دەتوانین بارودۆخی بازاڕی گۆڕینەوەی دراوەکان لەماوەی نێوان بڵاوبوونەوەی هەواڵەکان و بڕیارە دروستەکانی بانکی ناوەندی لەم سێ گریمانەدا کۆبکەینەوە:

١- گریمان ڕێژەی نرخی سوود بەرز دەبێتەوە وەك چاوەڕوان دەکرا بە بڕی (٢٥,٠٪)، ئەو کاتە بازاڕ بەهۆی ئەو سیگناڵەوە ئاسایی دەبێتەوە و هیچ بەهانە و هۆیەك نامێنێت بۆ بەرزبوونەوەی نرخی دراو.

٢- گریمان ڕێژەی نرخی سوود وەك چاوەڕوان دەکرا بەرز نابێتە و، ئەو کاتە بازاڕ لەحاڵەتی نائاساییەوە دەگەڕێتەوە دۆخەکەی جارانی.

٣- گریمان ڕێژەی نرخی سوود لەبڕی چاوەڕوان کراو زیاتر بەرز دەکرێتەوە لەلایەن بانکی ناوەندییەوە، ئەوا بەهۆی ئەو هەواڵە چاوەڕوان نەکراوەوە نرخی ئالوویری دراوەکان بەرزدەبنەوە بە ئەندازەیەکی چاوەڕوان نەکراو. (ئەوەی شایانی ئاماژە پێدانە بانکە ناوەندییەکان زۆربەی کات زانیاری دەربارەی بڕی زیاد کردن یان کەمکردنەوەی ڕێژەی نرخی سوود لەوپەڕی نهێنیدا دەپارێزن تاکو کاتی بانگهێشتکردنی بەشێوەیەکی فەرمی). بەهۆی هێڵکارییەکەی خوارەوە گریمانەکانی سەرەوە نیشان دەدەین.

هێڵکاری ژمارە (٢٤-٣) گریمانەکانی گۆڕانی ڕێژەی نرخی سوود.

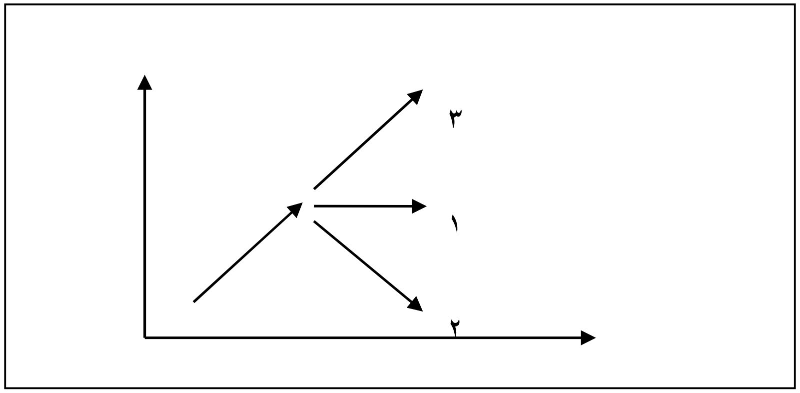

ئەوەی جێگەی ئاماژە پێدانە بڕیارەکانی بانکە ناوەندییەکان بۆ گۆڕینی ڕێژەی نرخی سوود جگە لەوەی کە بەمەبەستی کاریگەر کردنە بۆ سەر بازاڕی ئالوویری دراوەکان، بەڵکو پرۆسەیەکی ئابووری گرنگیشی لەپشتەوەیە. بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتر چەند نموونەیەك دەهێنینەوە بە پشت بەستن بە ئامارە ڕاستەقینەکانی بۆرسەکانی دراوی جیهانی.

هەروەك ئاماژەمان پێدا گۆڕانی ڕێژەی نرخی سوود دەبێتە هۆی گۆڕانی هەموو نرخەکانی دیکەش بۆ زیاتر تێگەیشتن سەیری خشتەکەی خوارەوە بکە.

خشتەی ژمارە (٢٤-٣) گۆڕانکارییەکانی ڕێژەی نرخی سوود لە بەرواری (٠١\٠٢\٢٠٠٤)، کاریگەرییان لەسەر بازاری دراوی جیهانی.

ولاتەکان	هێمای نرخاندن	ڕێژەی نرخی سوود ئۆکتۆبەری ٢٠٠٣	دواترین بەرواری گۆڕانی ڕێژەی نرخی سوود	ڕێژەی گۆڕانی نرخی سوود
ئەمریکا	Federal Funds	١,٠٠	٢٥,٠٦,٠٣	-٠,٢٥
	Primary Discount Rate	٢,٠	٢٥,٠٦,٠٣	-٠,٢٥
بەریتانیا	Repo Rate	٣,٧٥	٠٦,١١,٠٣	+٠,٢٥
یەکێتی ئەوروپا (١٢)	Main Refinancing tender	٢,٠٠	٠٥,٠٦,٠٣	-٠,٥٠
	Deposit Rate	١,٠٠	٠٥,٠٦,٠٣	-٠,٥٠
	Marginal lending Rate	٣,٠٠	٠٥,٠٦,٠٣	-٠,٥٠
ژاپۆن	Discount Rate	٠,١٠	١٨,٠٩,٠١	-٠,١٥
	Overnight Call Rate target	٠,١٥	٢٨,٠٢,٠١	-٠,١٠
سویسرا	3 month LIBOR target	٠,٢٥	٠٦,٠٣,٠٣	-٠,٥٠
کەنەدا	Bank Rate	٣,٠٠	١٥,٠٧,٠٣	-٠,٢٥
	Overnight Rate target	٢,٥٠	٢٠,٠١,٠٤	-٠,٢٥
ئوستالیا	Cash Rate	٤,٧٥	٠٤,٠٦,٠٢	+٠,٢٥
نیوزلاند	Official Cash Rate	٥,٢٥	٢٩,٠١,٠٤	+٠,٢٥

سەرچاوە: www.nyse.com

ئێستاکە بەهۆی چەند نموونەیەکەوە کاریگەری ڕێژەی سوودی قەرز لەسەر ئاڵوویری نرخی دراوەکان ڕوون دەکەینەوە.

نموونەی یەکەم:

لەبەرواری (٢٠٠٣\٠٢\٠٦)، هەواڵێك بلاَوبۆیەوە گوایە بانکی ناوەندی ئینگلترا دەیەوێت ڕێژەی سوودی قەرز نزم دەکاتەوە لە (٤٪ بۆ ٣،٧٥٪). ئەو کاتە بازاڕی گۆڕینەوەی دراو لە چاوەڕوان کردندا بوو، ئایا ئەو نزمبوونەوەیە چ کاتێك ڕوودەدات؟ ئەوەبوو بڕیارەکەی بانکی ناوەندی ڕاست دەرچوو ڕێژەی سوودی قەرزی بە بڕی (٢٥٪) نزم کردەوە چونکە خێرایی گەشەی ئابووری بەرەو تەنگەژی دەچوو، جگە لەوەش توانای کڕین بەرەو نزم بوونەوە دەچوو بۆیە بانکی ناوەندی ئەو هەنگاوەی گرتەبەر شایانی باسە لەماوەی (٤٨) ساڵدا بانکی ناوەندی بۆ یەکەم جارە بەو بڕە ڕێژەی سوودی قەرز کەم بکاتەوە. ئەم گۆڕانکارییە کاریگەری ڕاستەوخۆی کردە سەر نرخی گۆڕینەوەی دراوەکان لە بازاڕی دراوی جیهانیدا لە وێنەکەی (٢٤-٢)دا ئەو گۆڕانکارییە نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢٤-٢) کاردانەوەی بازاڕی گۆڕینەوەی دراو بەهۆی دابەزینی ڕێژەی سوودی قەرزەوە. (جونەیهی ستەرلینی بەرامبەر دۆلاری ئەمریکی)

نموونەی دووەم:

لەبەرواری (٢٠٠٣\٠٦\٠٥) لەکاتژمێری (١٢:٠٠) هەواڵە ئابوورییەکان جەختیان لەسەر نەگۆڕانی ڕێژەی سوودی قەرز کردەوە لەئاستی خۆیدا واتە (٣,٧٥٪). چونکە لەو بەروارەدا چاوەڕوانی دابەزینی ڕێژەی سوودی قەرز دەکرا بۆ (٥٠,٣٪). کاریگەری ئەم هەواڵانە لەسەر گۆڕینەوەی نرخی دراوەکان لە وێنەکەی خوارەوەدا نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢٤-٣) جێگیربوونی ڕێژەی سوودی قەرز لەئاستی (٣،٧٥٪) کاردانەوەی لەسەر بازاڕی ئاڵوویری دراوەکان. (جونەیهی ستەرلینی بەرامبەر دۆلاری ئەمریکی).

نموونەی سێیەم:

بەهۆی لاوازبوونی نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بەرامبەر دراوە جیهانیەکانی دیکە. لەبەرواری (٢٠٠٤\٠٦\٣٠) سیستەمی گەنجینەی فیدراڵی ئەمریکی بڕیاری بەرزکردنەوەی ڕێژەی سوودی قەرزی دا بە بڕی (٢٥٪) ، واتە لە (١٪ بۆ ١,٢٥٪). پێش ئەم بڕیارە بازاڕەکانی گۆڕینەوەی

دراو لە چاوەڕوان کردندا بوون تا رادەیەك نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بەرامبەر دراوەکانی دیکە بەرز بۆوە. بەڵام دوابەدوا نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بەرامبەر دراوە جیهانییەکانی دیکە بەرەو دابەزین چوو، چونکە فاکتەرەکانی دیکە کاریگەرییان زیاتر بوو. وەك زیادبوونی ژمارەی بێکاران، هەڵاوسان،...هتد.

رەنگە ئەو چەند نموونەیەی سەرەوە بەس بێت بۆ تێگەیشتن و روونکردنەوەی کاردانەوەی بازاڕی گۆڕینەوەی دراو بەرامبەر کەم کردنەوە و زیادکردنی بڕی نرخی سوود. ئێستاکە هەوڵ دەدەین بەشێوەیەکی فراوانتر و چڕوپڕتر جیاوازی لەنێوان نرخی سوود بۆ دراوە جیاجیاکان روون بکەینەوە.

جیاوازی نرخی سوود یان سۆپ (swap) چییە؟

پارەبازانی بازاڕی دارایی نەك تەنها سەیری گۆڕانی نرخی سوود دەکەن، بەڵکو سەیری جیاوازی نێوان نرخی سوودی دراوە جیاجیاکانیش دەکەن. بۆ نموونە گریمان هەر پێنج وڵاتە گەورەکەی جیهان (ئەمریکا USD، بەریتانیاGBP ، سویسرا CHF، ژاپۆن JPY، یەکێتی ئەوروپا EUR) لەیەك کاتدا بڕیاری نزمکردنەوەی رێژەی نرخی سوود بە بڕی (٥،٠٪) دەدەن. ئەوکاتە کاریگەرییەکی ئەوتۆی نابێت لەسەر بازاڕی دراو. چونکە رێژەی ناوەندی نرخی سوود بە نەگۆڕی ماونەتەوە. بەڵام لەپراکتیکدا هەر وڵاتە بەپێی بارودۆخی ئابوورییەکەی رێژەی نرخی سوود دیاری دەکات، ئەمەش دەبێتە هۆی پەیدابوونی جیاوازی نرخی ئاڵوویری دراوەکان. ئەو کاتە پارەبازانی بازاڕی ئاڵوویری دراو لەو جیاوازییە قازانج دەکەن. خاڵێکی گرنگ کە جێگەی ئاماژە پێدانە بازاڕی دراوی جیهانی (FOREX)، کاتی کردنەوە و کاتی داخستنی مامەڵەکردنی هەیە، بەواتایەکی دیکە کاتی دەستپێکردنی مامەڵەکردن نرخی گۆڕینەوەی دراوەکان بەرامبەر یەکتری جێگیرە، بەڵام هەر کە مامەڵەکردن دەست پێدەکات تاکو داخستنی گۆڕانکاری و جیاوازی گۆڕینەوەی نرخی دراوەکان دەست پێدەکات واتە جامبازەکان لەماوەی دەست بە مامەڵەکردن و وەستاندنی مامەڵەکردن دەتوانن چەند جارێك پرۆسەی کڕین و فرۆشتن جێبەجێ بکەن. ئەم پرۆسەیەش بە زمانی ئابووریناسان پێی دەوترێت (کاتی کڕینی پارەValue date) ئەو پرۆسەیە بەهۆی نموونەکەی خوارەوە نیشان دەدەین.

گریمان یەکێك لە جامبازەکان بڕی (١٠٠٠٠٠$) دەگۆڕێتەوە بە یەنی ژاپۆنی بە نرخی (١٠٧،٤٢) کاتی کڕین (١٢\٠٨\٢٠٠٣).

بۆ ئاگاداری ئەم پرۆسەیە لەسەر شاشەی بۆرسەکان بەم شێوەیەی خوارەوە دەنوسرێت.

(BUY 0,1 USD/ JPY at 107,42 (long position

USD ٠٠٠ ١٠٠+

-JPY ٠٠٠ ٧٤٢ ١٠

ئەگەر مامەڵەی کڕین و فرۆشتنەکە واتە ئاڵوویری دۆلار بەرامبەر یەن بەو نرخە لەماوەی کارکردنی بۆرسەدا (کاتی کردنەوە داخستن) بەو شێوەیە بمێنێتەوە ئەوا جموجۆڵی دراوەکان بەو شێوەیەی خوارەوەی لێدێت:

لە حسابی بانکەوە بۆ حسابی جامباز (کڕیار) - USD ١٠٠٠٠٠

لە حسابی جامبازەوە (کڕیار) بۆ حسابی بانك -١٠٧ ٤٢ ٠٠٠ JPY

هەروەك لەپێشەوە ئاماژەمان پێدا، مەبەستی سەرەکی جامبازەکان دەستکەوتی قازانجە نەك تەنها گۆڕینەوەی دراو بە دراو. لەپراکتیکدا پارەبازان هەندێ جار مامەڵەی کڕین و فرۆشتنی دراوەکان بە کراوەیی دەهێڵنەوە بۆ رۆژی دواتر، پرۆسەی گوێزانەوەی مامەڵە لە رۆژێکەوە بۆ رۆژێکی دیکە پێی دەوترێت سۆپ (SWAP TOM/ NEXT). ئەو کاتە لەکۆتایی کاتی مامەڵەکردندا واتە کاتی وەستاندنی مامەڵەکردن کاتژمێری (GMT 12:00 (ئەگەر جامباز مامەڵەکە دانەخات ئەوا بەشێوەیەکی ئۆتۆماتیك دوو پرۆسەی پێچەوانە روودەدات پرۆسەی داخستن و پرۆسەی کردنەوەی هەمان مامەڵە لەڕۆژی دواتردا بەبێ ئەوەی گۆڕان بەسەر نرخی گۆڕینەوەی دراوەکاندا بێت، لەم حاڵەتەدا جامباز رەنگە تەنها (کۆمیسیۆن) وەربگرێت کە بریتییە لەجیاوازی نرخی سوودی دراوەکان. ئەگەر جامباز دراوێك بکڕێ کە نرخی سوودەکەی بەرز بێت ئەوا (SWAP) پۆزەتیڤ دەبێت، بەپێچەوانەشەوە ئەگەر جامباز دراوێك بکڕێ کە نرخی سوودەکەی نزم بێت ئەوا (SWAP) نێگەتیڤ دەبێت. لە نموونەکەی پێشوودا (سۆپ) پۆزەتیڤ دەبێت، چونکە نرخی سوودی دۆلار بریتییە لە (١٪)، بەڵام نرخی سوودی یەن بریتییە لە (١،٠٪). ئەم جیاوازیانە واتە جیاوازی نرخی سوود و کاریگەرییان لەسەر گۆڕینەوەی نرخی دراوەکان لەخشتەکەی خوارەوەدا نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (٢٤-٤) جیاوازی (SWAP)، نرخی سوود.

دراوەکان	بەرزترین پنت (SWAP)	نزمترین پنت (SWAP)
USD/CHF	٠,٢	-٠,٤
EUR/USD	٠,٣	-٠,٥
GBP/USD	١,٣	-١,٥
USD/JPY	٠,٢	-٠,٤
EUR/CHF	٠,٧	-٠,٩
EUR/GBP	-٠,٤	٠,٢
EUR/JPY	٠,٦	-٠,٨
USD/CAD	-٠,٧	٠,٥
GBP/JPY	١,٩	-٢,١
AUD/USD	٠,٨	-١,٠

ئێستاکە بەهۆی نموونەکەی پێشووەوە هەوڵ دەدەین مانای زاراوەی سۆپ (SWAP) زیاتر روون بکەینەوە. لەکاتی داخستنی مامەڵەکردندا واتە کاتژمێری (GMT 21:00) نرخی گۆڕینەوەی یەن بەرامبەر دۆلار بریتی بوو لە (١٠٧،٦٤). وە ژمێرکردنی ئەو پرۆسەیە لەلایەن جامبازەکانەوە لە خشتەی ژمارە (٢٤-٥)دا جێبەجێ دەکرێت.

خشتەی ژمارە (٢٤-٥) راپۆرتی (بەیانی) پشکنین لەلایەن پارەبازانەوە.

Internet Dealing System

حسابی ٣٥٢١٨

حسابی ماوە لە (٢٠٠٣/١٢/٠٨) کاتژمێر ٠١:٠٠ - ٥٠٠٠,٠٠

کات	ئامراز	لۆت	نرخ	مامەڵە	قازانج	پاداشت	ماوە	سەرنج
٢٠٠٣/١٢/٠٨ ١١:١٣	یەن	١٠٠٠٠٠	١٠٧,٤٢	کاتی کردنەوە	٠	٠	٥٠٠٠	
٢٠٠٣/١٢/٠٨ ٢١:٠٤	یەن	-١٠٠٠٠٠	١٠٧,٦٤	کاتی داخستن	٢٠٤,٣٩	٠	٥٢٠٤,٣٩	Swap t/n
٢٠٠٣/١٢/٠٨ ٢١:٠٤	یەن	١٠٠٠٠٠	١٠٧,٦٣	کاتی کردنەوە	٠	٠	٥٢٠٤,٣٩	Swap Open at Rate 107,637
کۆی گشتی					٢٠٤,٣٩	٠	٥٢٠٤,٣٩	

کاتی کردنەوە ٢٠٠٣/١٢/٠٨ ٢١:٤٣

دراو	لۆت	نرخ
یەن	١٠٠٠٠	١٠٧,٦٣٧

سەرنج: کاتێك مامەڵەکردن دەگوێزرێتەوە بۆ ڕۆژی دواتر بەتایبەتی ڕۆژی چوارشەمە لەسەر پێنج شەمە، ئەوا سۆپ بە بڕی سێ جار بەرزدەبێتەوە. لەبەرئەوەی حساباتی جاری لە بازاڕی دراوی جیهانیدا بەپێی مەرجەکانی (سپۆتSpot) کاردەکات. واتە گواستنەوەی پشکنین بۆ ڕۆژی دووەم دوای مۆرکردنی گرێ بەستەکە.

بۆ نموونە گریمان ڕۆژی دووشەممە بەرواری (٢٠٠٣\٠٣\٠٢) بانکی (A

گرێ بەستێکی لەگەڵ بانکی B مۆرکردووە بۆ گۆڕینەوەی یەك ملیۆن دۆلاری ئەمریکی بە یەنی ژاپۆنی بە نرخی (١ USD=108.00 JPY) ئەوکاتە بەپێی مەرجەکانی سپۆت لە بەرواری (٢٠٠٣\٠٣\٠٤) بانکی A بڕی (١٠٨) ملیۆن یەن حەواڵەی بانکیB دەکات. وە هەمان ڕۆژ بانکی B یەك ملیۆن دۆلار حەواڵەی بانکی A دەکات.

فەرهەنگی ئابووری

سۆپ SWAP – زاراوەیەکی دارایی ئابوورییە لەبۆرسەکاندا بەکاردەهێنرێت کە بریتییە لە:

١- کڕین بۆ ماوەیەکی دیاریکراو بەمەبەستی فرۆشتنەوەی.
٢- کڕین و فرۆشتنەوەی کاغەزی بەنرخ لەهەمان کاتدا. بەمەبەستی درێژکردنەوەی ماوەی فرۆشتنەوەی.
٣- گۆڕینەوەی دراوی نیشتمانی بە دراوی بیانی بەمەرجێك دواتر، دراوە بیانیەکە بگۆڕدرێتەوە بە دراوی نیشتمانی، ئەم پرۆسەیە بەشێوەیەکی گشتی لەنێوان بانکە ناوەندییەکاندا ڕوودەدات.
٤- فرۆشتنی پارەی کاش بەمەبەستی کڕینەوەی لەماوەیەکی دیاریکراودا و بەپێچەوانەشەوە.
٥- جیاوازی نرخی سوودی دوو دراوی جیاواز بۆ ماوەیەکی دیاریکراو.

فەرهەنگی ئابووری

سپۆت Spot - زاراوەیەکی دارایی ئابوورییە لە بازاڕی دارایی جیهانیدا بەکاردەهێنرێت. واتە جێبەجێ کردنی مەرجەکانی گرێبەستی نێوان جامبازەکانی بازاڕی دارایی لەماوەی بیست و چوار کاتژمێردا. ئەو ماوەیەش بۆ ئامادەکردنی پشکنین و ژمێرکردن و ڕۆتینیاتی بانك پێویستە. بەمەرجێك نرخی ئاڵوێر جێگیر دەکرێت لەکاتی مۆرکردنی گرێ بەستەکەدا. نەك لەکاتی حەواڵەکردندا.

داوا و خستنەڕوو

لەفەسڵی چوارەمدا بەشێوەیەکی چڕوپڕ باسمان لە داوا و خستنەڕوو کردووە ئەوەی لەم فەسڵەدا مەبەستمانە باسکردنە لە کاریگەری یاسای داوا و خستنەڕوو لەسەر بازاڕی دراوی جیهانی واتە کاریگەری داوا و خستنەڕوو لەسەر نرخی ئاڵوویری دراوەکان لە بۆرسە داراییە جیهانییەکاندا.

داوا و خستنەڕوو بریتین لە پەیوەندی نێوان کڕیار و فرۆشیار. فرۆشیار هەوڵی فرۆشتن بە نرخێکی زیاتردەدات بە مەبەستی دەستکەوتنی قازانجێکی زۆرتر، بەڵام کڕیار هەوڵی کڕین دەدات بە نرخێکی کەمتر بە مەبەستی دەستکەوتنی زۆرتر پێویستی بە نرخێکی هەرزانتر. هۆی سەرەکی دابەزین و بەرزبوونەوەی نرخی دراوەکانیش لەکاتی ئاڵوویردا بەستراوە بە یاسا و ڕێسای (داوا و خستنەڕووە). هەروەك چۆن کڕیار و فرۆشیار دەیانەوێت پێداویستییەکانیان جێبەجێ بکەن ئەوا دەبێت بەیەکتری بگەن ئەو شوێنەش کە کڕیارو فرۆشیار تێدا بە یەکتری دەگەن پێی دەوترێت بازاڕ. ئەمڕۆکە لە زۆربەی زۆری وڵاتانی جیهاندا بۆرسەکان جێگەی بازاڕیان گرتۆتەوە، تەنانەت شاشەی کۆمپیوتەرەکانیش بوون بە بازاڕ. واتە بازاڕ ئەو ڕووبەرەیە کە مامەڵەی کڕین و فرۆشتنی تێدا جێبەجێ دەکرێت.

داوا یان خواست چییە؟ بریتییە لە توانای کڕین - واتە بڕی ئەو پارەیەی کە کڕیار دەتوانێت خەرجی بکات بۆ جێبەجێ کردنی پێداویستییەکانی. هەندێ جار خواست بەهەڵە لەگەڵ پێداویستییەکان تێکەڵ دەکرێت. بەڵام لەڕاستیدا سەرجەمی پێداویستیەکان هەمیشە زۆرتر و فراوانترن لە خواستەکان. چونکە بەهۆی سنورداریێتی توانای کڕینەوە بەکاربەر ناتوانێت هەموو پێداویستییەکانی جێبەجێ بکات. بە واتایەکی دیکە داوا لەسەر کاڵا و خزمەتگوزارییەکان یەکسانە بەو بڕە پارەیەی کاربەر دەتوانێت خەرجی بکات. هەروەك ئاماژەمان پێدا کڕیار هەوڵ دەدات زیاترین پێداویستییەکانی بەدەستبهێنێت، بەڵام توانای کڕینی سنوردارە. ئەمەش دەبێتە هۆی پەیدابوونی داوای تاك (تایبەت) کەواتە سەرجەمی خواستەکان بریتی دەبێت لە کۆی داوای تاکەکان.

قەوارەی داواکان چییە؟ بریتییە لە بڕی ئەو کاڵا و خزمەتگوزارییانەی کە کڕیار دەتوانێت بیکڕێت بە نرخێکی دیاریکراو لەماوەیەکی دیاریکراودا ڕۆژێك، هەفتەیەك ...هتد. قەوارەی داوا بریتییە لە دیوی پشتەوەی نرخ، واتە داوا بەستراوە بە نرخەوە. چەند نرخ بەرزبێت داوا کەمتر دەبێتەوە، بەپێچەوانەشەوە چەند نرخ نزم بێت داوا زیاتر دەبێت. ئەم پەیوەندییەش پێی دەوترێت (یاسای داواکان). ئەو کاتە هاوکێشەی داوا بەم شێوەیەی خوارەوە بنوسینەوە.

$$Q=D(P)$$

کاتێك:

Q – بڕ (قەوارە).

P – نرخ.

D – داوا.

دەتوانین هەر هەمان هاوکێشەکەی سەرەوە بەهۆی وێنەی (٢٤-٤)ەوە دەربڕین.

وێنەی ژمارە (٢٤-٤) چەماوەی داواکان

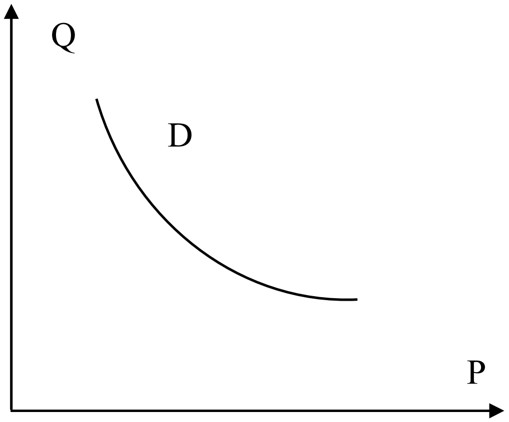

خستنەڕوو- بریتییە لە بڕی ئەو شمەك و خزمەتگوزارییانەی کە دەتوانرێت لە بازاڕەکاندا پێشنیار بکرێن لەلایەن بەرهەمهێنەرەکانەوە بەمەبەستی فرۆشتن .بڕی بەرهەمەکان کاریگەریان هەیە لەسەر خستنەڕوو کە پێی دەوترێت (قەوارەی خستنەڕوو) کە بریتییە لە بڕی ئەو کاڵا و خزمەتگوزارییانەی لە بازاڕەکاندا بەمەبەستی فرۆشتن پێشنیار دەکرێت بەنرخێکی دیاریکراو لەماوەیەکی دیاریکراودا.

یاسای خستنەڕوو – واتە چەند نرخ بەرزبێت ئەوا خستنەڕوو زیاد دەبێت، بەپێچەوانەشەوە چەند نرخ نزم بێت ئەوا خستنەڕوو کەم دەبێتەوە. چونکە فرۆشیار هەوڵ دەدات زیاتر قازانجی دەست بکەوێت. دەتوانین ئەم پەیوەندییە بەهۆی وێنەی (٢٤-٥)ەوە نیشان بدەین.

وێنەی ژمارە (٢٤-٥) چەماوەی خستنەڕوو.

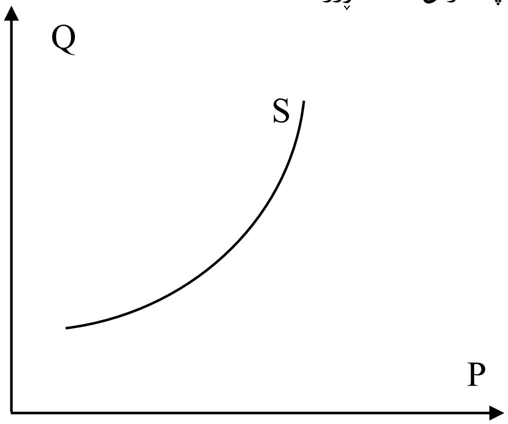

بەم شێوەیە دەتوانین ئەم دەرئەنجامە بکەین: تەنها نرخ دەتوانێت هاوسەنگی نێوان داوا و خستنەڕوو جێبەجێ بکات. کەواتە دەستی شاراوە (داوا و خستنەڕوو) بەهۆی نرخەوە دەبێتە هۆی ڕێك و پێك کردنی سەودا و مامەڵە لەبازاڕەکاندا. مەبەست لە هاوسەنگیش لەنێوان داوا و خستنەڕوودا ئەو کاتە ڕوودەدات کاتێك قەوارەی داوا یەکسانە بە قەوارەی خستنەڕوو، بێگومان هاوسەنگی لەبازاڕەکاندا پێویستی بە کاتە. چونکە قەوارەی داوا و خستنەڕوو هەمیشە لە گۆڕاندان هەر ئەم گۆڕانکارییانەیە دەبنە هۆی پەیدابوونی جیاوازی لە نرخەکان. بەهۆی وێنەی (٢٤-٦)ەوە هاوسەنگی نێوان داوا و خستنەڕوو نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢٤-٦) هاوسەنگی نێوان داوا و خستنەڕوو.

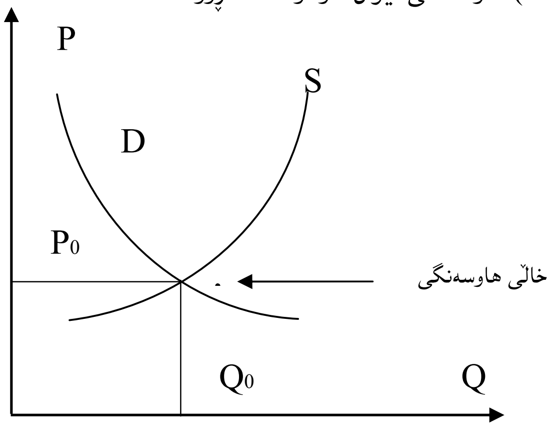

ئەوەی جێگەی ئاماژەپێدانە کێبەرکێ لە بازاڕەکاندا دەبنە هۆی پێکهێنانی نرخی داواکان و نرخی خستنەڕوو. بە جۆرێك کە نرخی داواکان بریتی دەبێت لە بەرزترین نرخ کە کڕیار دەتوانێت خەرجی بکات، بەڵام نرخی خستنەڕوو بریتی دەبێت لە نزمترین نرخ کە بەرهەمهێنەر دەتوانێت بەرهەمەکەی بفرۆشێت.

بازاڕی دراوی جیهانیش بەهەمان شێوە دەکەوێتە ژێر کاریگەری یاسای داوا و خستنەڕووەوە، چونکە دراویش یان پارە بریتییە لە (کالا). کاتێك بڕی خستنەڕووی دراوێك زیاتر دەبێت لە بڕی داوا لەسەر ئەو دراوە، ئەوا نرخی گۆڕینەوەی نزم دەبێتەوە. بەپێچەوانەشەوە کاتێك بڕی خستنەڕووی دراوێك کەمتر بێت لە بڕی داوا لەسەر ئەو دراوە، ئەوا نرخی گۆڕینەوەی بەرز دەبێتەوە.

زۆربەی کات حکومەت لەڕێگەی بانکی ناوەندییەوە دەخالەت لە کڕین و فرۆشتنی دراو دەکات بەمەبەستی پارێزگاری کردن لە نرخی گۆڕینەوەی دراوی نیشتمانی، واتە حکومەت بەهۆی دەست تێوەردانەوە (intervetion). هەوڵی هاوسەنگی و بالانسی گۆڕینەوەی نرخی دراوی نیشتمانی بەرامبەر دراوە بیانییەکان دەدات.

دەست تێوەردان (intervetion) چییە؟

بریتییە لە کاریگەرترین و گرنگترین ئامرازی دارایی بەدەست حکومەتەوە کە بەهۆیەوە دەتوانێت نرخی کڕین و فرۆشتنی دراوی نیشتمانی بەرامبەر دراوە بیانییەکان ڕێکوپێك بکات. بەواتایەکی تر بەهۆی دەست تێوەردانەوە پاڵپشتی نرخی گۆڕینەوەی دراوی نیشتمانی دەکات بەرامبەر دراوە بیانیەکان ئامانجی سەرەکی لەدەست تێوەردانی حکومەت لەڕێگەی بانکی ناوەندییەوە لە مامەڵەکردنی گۆڕینەوەی دراوەکان لە بازاڕی ئاڵوویری دراوەکاندا هاوسەنگ کردنی بالانسی داراییە. بۆ ئەم مەبەستەش بانکی ناوەندی دەبێت گەنجینەیەکی تایبەتی تەرخان بکات بۆ ئەوەی لەکاتی پێویستدا بتوانێت دەخالەت بکات لە دیاریکردن و ڕاگرتنی بالانسی گۆڕینەوەی دراوی نیشتمانی بەرامبەر دراوە بیانییەکان. جگە لەوەش متمانەکردن لەلایەن بەشدارانی بازاڕی گۆڕینەوە بە سیاسەتی درێژخایەنی بانکی ناوەندی.

دەست تێوەردان لەلایەن بانکی ناوەندییەوە چەند جۆر و شێوازێکی هەیە لەهەرە گرنگەکانی:

١- دەست تێوەردانی پڕوپاگەندەیی (ناڕاستەقینە) verbal intervention

ئەم جۆرە دەست تێوەردانە هەندێ جار لەلایەن بانکی ناوەندییەوە بەکاردەهێنرێت بە مەبەستی ڕێگرتن لە بەرزکردنەوەو نزمکردنەوەی نرخی دراوەکان لەلایەن جامبازەکانەوە بەبێ

هیچ بنەمایەك. بۆ ئەم مەبەستەش بانکی ناوەندی لەڕێگەی میدیاکانەوە گوتەگوت بلاودەکاتەوە گوایە بانکی ناوەندی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ دەخالەت لە کڕین و فرۆشتنی دراوەکان دەکات. ئەم جۆرە پڕوپاگاندانە تاڕادەیەك کاریگەری دەکەنە سەر بازاڕی گۆڕینەوەی دراوەکان بۆ ماوەیەکی کاتی، چونکە ئەگەر ئەم جۆرە پڕوپاگاندانە هەنگاوی کردەیی و ڕاستەقینەی بەدواوە نەبێت ئەوا بازاڕ دەچێتەوە دۆخی جارانی و دەکەوێتە ژێر کاریگەری یاسای داوا و خستنەڕوو.

٢- دەست تێوەردانی ڕاستەقینەreal intervention

بانکی ناوەندی بەشێوەیەکی فەرمی بڕیاری دەست تێوەردان دەدات لە کڕین و فرۆشتنی دراوەکان، وە زۆربەی جار بڕی ئەو پارەیەی کە ئامادەیە بیخاتە بازاڕەوە دیاری دەکات. دەست تێوەردانی ڕاستەقینەش دوو شێوازی هەیە:

یەکەم - دەست تێوەردانی ڕاستەوخۆ direct intervention

لەم حاڵەتەدا بانکی ناوەندی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بەشداری دەکات لە کڕین و فرۆشتنی دراو لە بۆرسەکاندا، هەندێ جاریش بانکە ناوەندییەکانی دوو وڵات بڕیار دەدەن پێکەوە بەشداری ڕاستەوخۆ بکەن لە مامەڵەکردندا تاکو نرخی گۆڕینەوەی دراوی هەردوو وڵات توشی بەرزبوونەوە و دابەزینی کتوپڕ نەبێت.

دووم - دەست تێوەردانی ناڕاستەوخۆ covered intervention

لەم حاڵەتەدا بانکی ناوەندی لە ڕێگەی بانکە بازرگانییەکانەوە دەخالەت دەکات لە کڕین و فرۆشتنی دراوادا، هەندێ جاریش ئەم دەست تێوەردانە بەشێوەیەکی نهێنی بەڕێوەدەچێت.

ئەوەی جێگەی ئاماژە پێدانە دەست تێوەردان لەلایەن بانکی ناوەندییەوە تەنها چارەسەرێکی کاتییە. چونکە زوو یان درەنگ یاسای داوا و خستنەڕوو جارێکی دیکە کاردەکەنە سەر نرخی کڕین و فرۆشتنی دراوەکان. ئابووریناسان دەست تێوەردان بەپێی ئاراستەکانی بەم شێوەیەی خوارەوە پۆلێن دەکەن.

- دەست تێوەردان لەبەرژەوەندی بازاڕی گۆڕینەوە:

لەم حاڵەتەدا دەست تێوەردان ئاراستە دەکرێت بۆ خێرایی کردنی گۆڕینی نرخی دراو کە پێشتر نەخشەی بۆکێشراوە، بەم جۆرە بەشێوەیەکی هێدی ئاراستەی داوا و خستنەڕوو هاوسەنگ دەکرێت بۆ پاڵپشتکردنی نرخی گۆڕینەوەی دراوی نیشتمانی.

- دەست تێوەردان بەپێچەوانەی بازاڕی گۆڕینەوە:

لەم حاڵەتەدا دەست تێوەردان ئاڕاستە دەکرێت بۆ گەڕاندنەوەی نرخی گۆڕینەوە بۆ دۆخی پێشوتری، هەندێ جاریش ئاکامەکەی نێگەتیڤ دەبێت.

لەبەرئەوەی بانکی ناوەندی ژاپۆن بەشێوەیەکی چالاك دەخالەت لە مامەڵەکردنی گۆڕینەوەی دراوەکان لە بازاڕی دراوی جیهانی دەکات. بۆیە بەپێویستمان زانی لەسەر نموونەی ژاپۆن کاریگەری دەست تێوەردان زیاتر روون بکەینەوە.

دەست تێوەردان لەلایەن بانکی ژاپۆنەوە

ڕۆژی ٢٢-٠٩-٢٠٠٣ دووشەممە نرخی دۆلار بەرامبەر یەن بەڕێژەیەکی زۆر دابەزی بە بڕی (٢٠٠ پنت)، هۆکەش دەگەڕێتەوە بۆ بلاوکردنەوەی بەیانی کۆتایی کۆبوونەوەی حەوت وڵاتە گەورەکەی جیهان کە هەوڵی ئەوە دەدەن نرخی گۆڕینەوەی دراو بەتەواوەتی ئازاد بکەن، واتە بەشێوەیەکی راستەوخۆ دەخالەت لە بازاڕی گۆڕینەوەی دراو نەکەن. ئەم هەواڵە لەبەرژەوەندی ژاپۆن و چین نەبوو چونکە ئەو دوو وڵاتە لەپێناوی بەرگری کردن لە نرخی گۆڕینەوەی دراوی نیشتمانی بە بەردەوامی دەخالەتی راستەوخۆ دەکەن لە بازارەکانی گۆڕینەوەی دراودا. ئەم بڕیارە زیاتر ئەمریکا پشتگیری دەکرد بۆ ئەوەی باڵانسی بازرگانی هاوسەنگ بکات. بەهۆی وێنەی ژمارە (٢٤-٧) ئاکامی ئەو هەواڵە نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢٤-٧) نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بەرامبەر یەن ٢٢-٠٩-٢٠٠٣

ئابووریناسان ئاگاداری حکومەتەکان دەکەنەوە کە هەموو دەست تێوەردانێك رەنگە ئاکامی پۆزەتیڤانەی نەبێت بەڵکو بەپێچەوانەوە هەندێ جار رەنگە ئاکامەکەی نێگەتیڤانە بێت. زۆربەی خەڵکانی ناپسپۆر لەبواری داراییدا وادەزانن بەهێزی دراوی نیشتمانی شتێکی باشە. بەڵام ئەمە وانییە ئەگەر ئابووری وڵات زیاتر ئاڕاستەی هەناردنە دەرەوەی هەبێت ئەوا بەهێزی دراوی نیشتمانی زیان دەگەیەنێت بەو کۆمپانیانەی کە خەریکی ناردنەدەرەوەی بەرهەمەکانیانن بۆ زیاتر تێگەیشتن سەیری ئەم نموونەیە بکەن.

گریمان کۆمپانیای TOYOTA بۆ دروستکردنی ئۆتۆمبیلێك پێویستی بە بڕی (١٢٠٠٠٠٠,٠٠) یەن هەیە. ئەگەر نرخی گۆڕینەوەی یەن بەرامبەر دۆلار بریتی بێت لە (١٢٠ یەن بەرامبەر ١ دۆلار)، ئەوا بڕی پێویست بۆ دروستکردنی یەك ئۆتۆمۆبیل بریتی دەبێت لە (١٠٠٠٠ دۆلار). ئەگەر ڕێژەی سوودی قەرز بریتی بێت لە (١٠٪) ساڵانە ئەوا خەرجی بۆ بەرهەمهێنانی یەك ئۆتۆمۆبیل بریتی دەبێت لە (١١٠٠٠ دۆلار)، گریمان لەکاتی

فرۆشتندا واتە ناردنە دەرەوەی ئۆتۆمۆبیل بەمەبەستی فرۆشتن نرخی گۆڕینەوەی یەن بەرامبەر دۆلار بەرزدەبێتەوە واتە یەن بەرامبەر دۆلار بەهێزدەبێت بەبڕی (١٠٠ یەن بەرامبەر ١ دۆلار). ئەو کاتە داهاتی کۆمپانیاکە بەم شێوەیەی خوارەوەی لێ دێت﴿١١٠٠٠٠٠,٠٠ یەن = ١١٠٠٠ دۆلار×١٠٠ دۆلار/یەن﴾

ئەوا لەم حاڵەتەدا کۆمپانیای TOYOTA نەك قازانج ناکات بەڵکو زەرەرمەندیش دەبێت.

- ١٠٠٠٠٠،٠٠ یەن = ١١٠٠٠٠٠،٠٠ یەن - ١٢٠٠٠٠٠،٠٠ یەن

هەروەك لەپێشەوە ئاماژەمان پێدا هەموو دەست تێوەردانێك ئەنجامی پۆزەتیڤانە نادات بەدەستەوە بەڵکو بەپێچەوانەوە رەنگە ئەنجامی نێگەتیڤی هەبێت، لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوە، ئایا چ فاکتەرێکی دیکەی ئابووری کاردەکاتە سەر نرخی گۆڕینەوەی دراو؟ ئەو فاکتەرە بریتییە لە بڕ و بارستایی پارە. چەند بڕی پارە زیاتر بێت ئەوا نرخەکەی کەم دەبێتەوە وە بەپێچەوانەشەوە چەند بڕ و بارستایی پارە کەمتربێت ئەوا نرخەکەی زیاد دەکات. لە فەسڵی چواردەهەمدا بەشێوەیەکی چڕوپڕ باسمان لە بارستایی پارەو خواست لەسەر پارە و یاسای سوڕانەوەی پارە کردووە، وە هەروەها بەدوور و درێژی باسمان لە چەندێتی هاوکێشەی ئاڵوگۆڕکردنەوە کردووە. بۆیە بەپێویستی نازانین جارێکی دیکە دووبارەی بکەینەوە.

فەرهەنگی ئابووری

تیۆری پارەگێڕی Management of Money

ئەم تیۆرە ئابووریناسی ئینگلیزی (کینز) دایناوە بەمەبەستی چارەسەرکردنی سیستەمی نەختیی دەوڵەتان لەسەر بنچینەیەکی نوێ، واتە پەیڕەوی کردنی سیاسەتێکی نەختینەیی بەهێز بۆ جێگیریی نرخەکان لەرێگەی دەست تێوەردانی بانکە ناوەندییەکان لە بازاڕی دراو.

ئەمەش بە دوو رێباز جێبەجێ دەکرێت:

١- بەکارهێنانی نرخی داشکاندن بەمەبەستی کارکردنە سەر بڕی پارەی ئاڵوویرکراو، واتە بەرزکردنەوزەی نرخی داشکاندن لەلایەن بانکەکان کاتی بوونی ئارەزووی بەرزکردنەوەی ئاستی نرخەکان.

٢- دەست تێوەردان لە کردەکانی بازاڕی کراوە بە مەبەستی کارکردنە سەر هۆیەکانی پێدان، واتە کڕین و فرۆشتنی کاغەزی دارایی لەلایەن بانکە ناوەندییەکانەوە.

فەسڵی بیست و پێنج

بازاڕی کاغەزی دارایی

بازاڕی کاغەزی دارایی:- بریتییە لە میکانیزمی پەیوەندی نێوان کڕیار و فرۆشیار. بەواتایەکی دیکە بریتییە لە میکانیزمی پەیوەندی (داوا و خستنەڕوو). کالآی بازاڕی دارایی بریتییە لە کاغەزی بەنرخ و پشك و قەواڵەی کۆمپانیەکان. توانای دارایی و ئابووری کۆمپانیاکان بە بڕ و نرخی قەواڵەکانیان دیاری دەکرێت. بازاڕی دارایی هەروەك بازاڕەکانی سەرمایە و، دراو هاوبەشن چونکە لەگشت حاڵەتەکاندا بریتییە لە جولآنەوەی (دراو). دەتوانین بەشێوەیەکی گشتی بەهۆی ئەم هاوکێشەیەی خوارەوە پێناسەی بازاڕی دارایی بکەین:

بازاڕی دارایی = بازاڕی دراو + بازاڕی سەرمایە.

لە وێنەکەی خوارەوەدا پێکهاتەی بازاڕی دارایی نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢٥-١) پێکهاتەی بازاڕی دارایی.

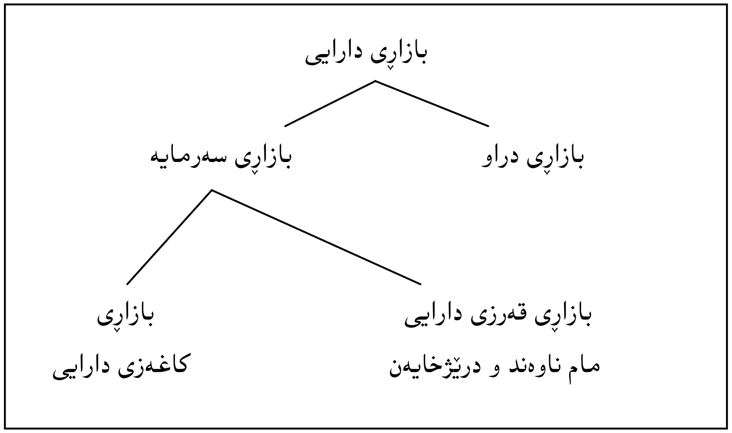

لە بازاڕی دراودا - پاشەکەوتکردن بۆ ماوەیەکی کورت (تا یەك ساڵ) دەکرێت، بەڵام لە بازاڕی سەرمایەدا - پاشەکەوتکردن بۆ ماوەیەکی مام ناوەندی یان درێژ خایەن (ساڵێك زیاتر) دەکرێت .

بازاڕی دارایی — پێکهاتووە لە هەردوو بازاڕی دراو بازاڕی سەرمایە. یان بەواتایەکی تر هەردوو بازاڕی دراو سەرمایە دەگرێتە خۆی.

لە سیستەمی ئابووری ئازادا بازاڕی کاغەزی دارایی باشترین ئامرازە بۆ دابەش کردن و دابەشکردنەوەی پارەی پاشەکەوتکراو لە ڕێگەی پێدانی قەرزەوە، جگە لەوەش بازاڕی کاغەزی دارایی میکانیزمی بازاڕ زیاتر سەربەست دەکات لە بەگەڕخستنی سەرمایەی دارایی لە کەرتە جیاجیاکانی ئابووریدا.

بازاڕی کاغەزی دارایی حکومەت و چالاکی بانکی ناوەندی لەبازاڕدا

حکومەت لەڕێگەی بانکی ناوەندییەوە، بەتایبەتی لەڕێگەی خەزێنەی دەوڵەتەوە بۆ جێبەجێ کردنی پرۆژەکانی و ئاراستەکردن و دابەشکردنەوەی بودجە و چارەسەرکردنی کورتهێنانی بودجە، کاغەزی دارایی لەشێوەی (سەنەد) دەردەکات و دەیفرۆشێتەوە بە بانکە بازرگانەکان و کۆمپانیاکان بەرامبەر قازانجێکی دیاری کراو. جگە لەو ئەرکانەی سەرەوە حکومەت بەهۆی سەنەد فرۆشتنەوە دەتوانێت کۆنترۆڵی بارستایی پارە و چەندایەتی بڕی پارە بکات، لە بازاڕی ناوخۆدا. دەرکردنی کاغەزی دارایی (بۆند- سەنەد) ئەرکی ڕاستەوخۆی بانکی ناوەندی یە، چونکە تەنها بانکی ناوەندی ئاگاداری جولآنەوە و جموجۆڵی پارەیە. سەنەدی حکومەت سەرچاوەیەکی گرنگە بۆ کۆکردنەوەی سەرمایەی پێویست تاکو بتوانێت پرۆژە ستراتیژییەکانی جێبەجێ بکات. بەپێی یاسا لەزۆربەی ولآتەکاندا بانکی ناوەندی ڕێگە دەدات بەدەسەلآتی ناوچەیی (پارێزگا، شارەوانی) بەدەرکردنی سەنەد و فرۆشتنەوەی بۆ پڕکردنەوەی کورتهێنانی بودجەکانیان.

سیفەتی بۆندی حکوومی لەوەدایە کە کڕیاری ئەو بۆندانە سەربەستن لە فرۆشتنەوەی. چونکە کاتێك هەڵگری بۆند پێویستی بە پارە بێت ئەوا تەنها ڕێگە بۆ دەستکەوتنەوەی بڕی پارەی پێویست فرۆشتنەوەی ئەو سەنەدانەیە بێگومان بە قازانجێکی زۆرتر، ئەو زیادە قازانجەش لەئەنجامی سنورداریێتی کڕیارانی بۆندە لە بانکی ناوەندی، ئەمەش دەبێتە هۆی پەیدابوونی بازاڕی کڕین و فرۆشتنەوەی بۆند بەجۆرێك نرخەکانیان بەپێی میکانیزمی بازار (داوا و خستنەڕوو) دیاری دەکرێت.

کاغەزی دارایی حکومەت دوو جۆر بەهای هەیە:

یەکەم - بەهای سەرەتایی (ڕاستەقینە) لەم حاڵەتەدا حکوومەت ڕێژەی سوودی سەنەدەکە جێگر دەکات کە پێی دەوترێت (yield).

دووەم - بەهای بازاڕی لەم حاڵەتەدا بەشدارانی بازاڕ بەپێی یاسای (داوا و خستنەڕوو) ڕێژەی سوودی فرۆشتنەوە دیاری دەکەن.

بۆ ئەوەی ئەم پرۆسەیە زیاتر روون بێت سەیری ئەم نموونەیەی خوارەوە دەکەین.

گریمان بانکی (A) بەنرخی سەرەتایی (١٠٠) یەکە سەنەد لە حکوومەت دەکرێت بەرامبەر ڕێژەی قازانجی (٣٪) ساڵانە. ئەو کاتە حکوومەت لەماوەی ساڵێکدا (١٠٠) یەکە لەگەڵ قازانجی (٣٪) دەگەڕێنێتەوە بۆ بانکی (A). گریمان بانکی (A) ئەو سەنەدانە بە نرخی (٩٥) یەکە دەفرۆشێتەوە بەبانکی (B)، ئەو کاتە بانکی (B) لەماوەی ساڵێکدا نرخی سەرەتایی سەنەدەکە لەگەڵ ڕێژەی قازانجدا دەگەڕێنێتەوە بۆ بانکی (A). ئەو کاتە قازانجی بانکی (A) بریتی دەبێت لە (٨) یەکە.

(١٠٠- ٩٥) + ٣ = ٨

بەشێوەیەکی گشتی مامەڵەکردن بەسەنەدی حکوومی تەنها بەدراوی نیشتمانی دەکرێت، ئەمەش دەبێتە هۆی زیادبوونی داوا لەسەر دراوی نیشتمانی، جگە لەوەش چەند ڕێژەی قازانجی ئەو سەنەدانە بەرزتر بێت ئەوا دەبێتە هۆی زیاتر ڕاکێشانی سەرمایەگوزاری، چونکە سەرمایەدار لەو شوێنەدا سەرمایەکەی بەگەڕ دەخات کە قازانجەکەی زیاتر بێت. وەك لەوێنەکەی خوارەوەدا نیشانی دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢٥-٢) کاریگەری داهاتی کاغەزی دارایی لەسەر نرخی ئالوویری دراو.

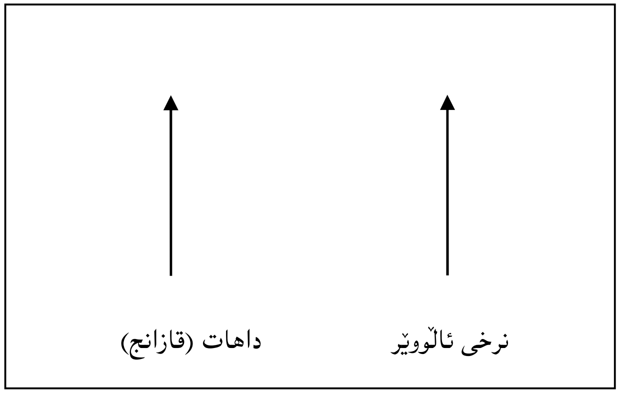

ئەرکی بانکی ناوەندی لە بازاڕی دارایی دا

یەکێك لەئامرازە گرنگەکان کە دەتوانێت بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ کاربکاتە سەر سوڕانەوەی (گوێزانەوەی) پارە لە بازاڕەکاندا بریتییە لە ئەرکی بانکی ناوەندی لە ڕێکوپێك کردنی کڕین و فرۆشتنی کاغەزی داراییدا بە بانکە بازرگانییەکان. کاتێك بانکی ناوەندی هەڵدەستێت بە کڕینەوەی کاغەزی دارایی ئەوا بەرامبەر ئەو بڕە پارە دەخاتە سەر حسابی بانکە بازرگانییەکە، بەمەش پارەی پاشەکەوت لەسەر حسابی یەدەکی بازرگانی زیاد دەکات. بەڵام کاتێك بانکی ناوەندی هەڵدەستێت بە فرۆشتنی کاغەزی دارایی ئەوا ئەو بڕە پارەیەی کە لەسەر حسابی پاشەکەوتکردنی بانکی بازارگانییە رادەکێشرێتەوە (چونکە حسابی پاشەکەوتکراوی یەدەکی لەژێر چاودێری بانکی ناوەندیدایە) بەمەش بانکی ناوەندی دەتوانێت کۆنترۆڵی سوڕانەوەی پارە و بارستەی چەندایەتی پارە بکات.

ئەمڕۆکە لەسەردەمی جیهانگیریدا ئەمە تاکە ئامرازە بۆ ڕێکوپێك کردنی بڕی پارە و سوڕانەوەی پارە، هەر بەهۆی ئەم ئامرازەشەوە دەتوانێت جوڵانەوە و ئاڕاستەی (داوا و خستنەڕوو) تاڕادەیەك کۆنترۆڵ یان ڕێکوپێك بکات.

بانکی ناوەندی بە دوو شێوە دەتوانێت بازاڕی قەرزی دارایی سەقامگیر بکات:

یەکەم- سیاسەتی زەمینە خۆش کردن بۆ زیادبوون و فراوانکردنی خستنەڕووی پارە.

سیاسەتی فراوانکردنی خستنەڕووی دراو

(Expansionary Policy,Easy Mony Pohicy)

ئەم سیاسەتە لەکاتێکدا بەکاردەهێنرێت ئەگەر هاتوو باری ئابووری بەرەو تەنگەژی بچێت. میکانیزمی ئەم سیاسەتە لەوەدایە کە بانکی ناوەندی بانکە بازرگانییەکان پارەدار دەکات بۆ ئەوەی ئەو بانکانە بتوانن قەرزی هەرزان پێشکەش بە دانیشتوان و کۆمپانیا سەرمایەگوزارییەکان بکەن. کە دەبێتە هۆی فراوانکردن و زیادبوونی توانای کڕین و سەرمایەگوزاری، بۆ جێبەجێ کردنی ئەم ئەرکەش بانکی ناوەندی دەکەوێتە کڕینەوەی بۆندەکانی لەو بانکانە، لەئەنجامدا بڕی پارە زیاددەکات کە دەبێتە هۆی دابەزینی ڕێژەی قەرز و بوژانەوەی باری ئابووری.

دووەم- چوونەوەیەکی (گرژبوونی) سیاسەتی دارایی

(Contractionary Policy, Tigt Mony Policy)

ئەم سیاسەتە لەکاتێکدا بەکاردەهێنرێت ئەگەر هاتوو بووژانەوەی ئابووری بگاتە ئاستێکی زۆر بەرز. چونکە لەو حاڵەتەدا بەرهەم زیاد دەبێت بەمەش بڕ و بارستایی پارە زۆرتر دەبێت کە

دەبێتە هۆی پەیدابوونی هەڵاوسان، لەئەنجامدا دەبێتە هۆی گرژی باری ئابووری و قەیرانی ئابووری. بۆ دەربازبوون لەم حاڵەتە بانکی ناوەندی بەشێوەیەکی لەسەرخۆ هەنگاو بەهەنگاو دەبێت هەوڵی دابەزینی سوڕی ئابووری بدات، واتە دەبێت بەشێوەیەکی خشۆکی گەشەی ئابووری رابوەستێنێت (بۆ نموونە ئابووری وڵاتی چین ئەمڕۆکە لەو حاڵەتەدایە)، بۆ جێبەجێ کردنی ئەم کارەش بانکی ناوەندی دەکەوێتە فرۆشتنی بۆندەکانی بە قازانجێکی گونجاو بەمەش ئەکتیڤی دراوی بانگە بازرگانییەکان کەم دەبێتەوە، لەئەنجامدا دەبێتە هۆی زیادبوونی بێکاری و سستی چالاکی ئابووری و کەم بوونەوەی سەرمایەگوزاری و دابەزینی توانای کڕین تاکو باری ئابووری ئاسایی دەبێتەوە و هەڵاوسان کەم دەبێتەوە.

- جۆرەکانی کاغەزی دارایی (سەنەد – بۆند) حکومی

بەشێوەیەکی گشتی و لەپراکتیدا و بەپێی سیفەتەکانی جۆرەکانی کاغەزی دارایی (سەنەد) لەجیهاندا بریتین لە:

– سەنەدی گەنجینەیی:- بریتییە لە پابەندی حکومەت بە فرۆشتن و کڕینەوەی سەنەدەکانی لەماوەی ساڵێکدا وە جێگیرکردنی بڕی ڕێژەی سوودی ساڵانە، لە نرخی سەرەتاییەوە، ئەم جۆرە سەنەدانە لە ئەمریکا زیاتر مامەڵەی پێ دەکرێت کە ناسراوە بە (Treasury Bill, T-Bill).

– سەنەدی گەنجینەیی بۆ ماوەیەکی درێژ خایەن:- بریتییە لە پابەندی حکومەت بە فرۆشتن و کڕینەوەی سەنەدەکانی لەماوەی ساڵێکدا تاکو پێنج ساڵ، لەم حاڵەتەشدا ڕێژەی بڕی سوود جێگر دەکرێت.

– سەنەدی گەنجینەیی (١٠) ساڵی:- ئەم جۆرە سەنەدانە لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا مامەڵەی پێ دەکرێت کە ناسراوە بە
١٠–year Treasury Note

– Gilts:- ئەم جۆرە سەنەدانە لە بەریتانیا بەکاردەهێنرێت، کە بریتییە لە پابەندبوونی حکومەت بە کڕینەوەی ئەو سەنەدانەی کە فرۆشتویەتی بەنرخێکی زیاتر وەك لەوەی کە فرۆشتویەتی، ئەم کاغەزانە هێڵێکی ئاڵتوونی تێدا وێنە کراوە.

– سەنەدی حکومەتی ژاپۆنی Japanse Government Bonds- JGB ئەم جۆرە سەنەدانە لە ژاپۆن مامەڵەی پێ دەکرێت، بانکی ناوەندی ژاپۆن هەموو مانگێك ئەو سەنەدانە دەکڕێتەوە بۆ ماوەی ١٠ تاکو ٢٠ ساڵ بۆ ئەوەی سیستەمی قەرزی دارایی سەقامگیر بکات.

- سەنەدی ئەوروپایی:- ئەم جۆرە سەنەدە زیاتر لە ئەڵمانیا مامەڵەی پێ دەکرێت کە ماوەکەی (١٠) ساڵە.

- یۆرۆ بۆند Euro Bond:- ئەم جۆرە سەنەدانە وڵاتانی ناوچەی یۆرۆ بۆ دەرەوەی ئەوروپا دەری دەکەن، ئەم جۆرە سەنەدانە مەرج نییە لە ئەوروپا مامەڵەی پێ بکرێت، هەرچەندە بازاڕی سەرەکی دەکەوێتە لەندەنەوە، بەڵام زیاتر وڵاتانی تر ئەم جۆرە سەنەدانە دەکڕن و دەفرۆشنەوە. ئەم جۆرە سەنەدانە زیاتر بەستراون بە دراوی وڵاتانی ترەوە (جگە لە یۆرۆ)، بەتایبەتی دراوی ئەو وڵاتانەی کە مۆڵەتی کارکردنیان هەیە لە بازاڕی دراوی جیهانیدا.

ئەوەی جێگەی ئاماژە پێدانە، بازاڕی دراوی جیهانی (FOREX) بەشێوەیەکی گشتی مامەڵە بەو جۆرە بۆندانە دەکەن کە ماوەکەی لە ١٠ ساڵ کەمتر نەبێت.

دیاریکردنی پلەو پایەی توانای دارایی

چەند کۆمپانیایەك لەجیهاندا پسپۆڕ و شارەزان بە دیاریکردنی پلەو پایەی توانای دارایی کۆمپانیاو حکومەتەکان. ئەم کۆمپانیانە بەهۆی چاودێری و شیکردنەوە و مێتۆدی تایبەتی ئاستی ئەو توانایانە دیاری دەکەن. ئەو کۆمپانیا جیهانیانەش بریتین لە:

– Moodys (http://www.moodys.com)
– Standard & Poors (http://www.sand.ru)
– Fitch Ibca. (http://www.fitchibca.com)

ئەم کۆمپانیانە بەهۆی چەند هێماو پیتێکی ئینگیزییەوە دەستنیشانی ئاست و پلەو پایەی دارایی کۆمپانیاو حکومەتەکان دەکەن. بۆ نموونە بەرزترین پلە کە متمانەی تەواوی هەیە بۆ وەرگرتن و دانەوەی قەرز بە سێ پیتی (AAA) دەستنیشانکراوە، بەڵام نزمترین پلە بۆ وەرگرتن و دانەوەی قەرز بە پیتی (D) دەستنیشانکراوە.

هەوڵ دەدەین بەهۆی خشتەی ژمارە (٢٥-١)ەوە گشت هێماو پیتەکانی دیاریکردنی پلەو پایەی توانای دارایی و متمانە نیشان بدەین.

خشتەی ژمارە (٢٥-١) هێما و پیتەکانی دیاریکردنی پلە و ئاستی دارایی کۆمپانیا و دەزگا دارایی و بانکەکان و حکوومەتەکان.

زنجیرە	Moody’s	S&P	Fitch lbca	ڕوونکردنەوە
١	Aaa	AAA	AAA	بەرزترین پلەی توانای دارایی کە دەتوانێت پابەند بێت بەجێبەجێ کردنی گشت داوا داراییەکان.
٢	Aa	AA	AA	پلەی توانای دارایی بەرزە بە جۆرێك کە دەتوانێت قەرزەکانی لەکاتی خۆیدا بداتەوە.
٣	A	A	A	پلەی توانای دارایی تا رادەیەك بەرزە بەلاّم لەکاتی قەیرانی داراییدا ناتوانێت بەتەواوەتی پابەند بێت بە دانەوەی قەرزەکانی.
٤	Baa	BBB	BBB	توانای دارایی زۆر بەرز نییە، پابەندبوونی بەدانەوەی قەرزەکانی بەشێوەیەکی پتەو بەستراوە بە بارودۆخی دارایی و ئابوورییەوە.
٥	Ba	BB	BB	لەکاتی قەیرانی ئابووریدا تا رادەیەك دەتوانێت پابەند بێت بە گەڕانەوەی قەرزەکانی بەلاّم چەند قەیرانەکان توندو تیژتر بێت ئەوا توانای دارایی کەم دەبێتەوە.
٦	B	B	B	لەکاتی ئاساییدا دەتوانێت پابەند بێت بەگەڕانەوەی قەرزەکانی بەلاّم بەپەیدابوونی قەیرانی ئابووری ناتوانێت ئەو ئەرکە جێبەجێ بکات.
٧	Caa	CCC	CCC	توانای دارایی بەشێوەیەکی توندو تۆڵ بەستراوە بەبارودۆخی ئابوورییەوە، بەپەیدابوونی قەیرانی دارایی ناتوانێت لەکاتی خۆیدا ئەرکە داراییەکانی جێبەجێ بکات.
٨	Ca	CC	CC	توانای دارایی نزمە ئەگەری جێبەجێ نەکردنی ئەرکە داراییەکانی لەهەموو کاتێکدا لێ دەکرێت.
٩	C	C	C	زۆربەی جار قەرزدەر بۆ وەرگرتنەوەی قەرزەکانی پەنا دەباتە بەر دادگا.
١٠		SD		نزمی دانەوەی قەرزەکان زۆربەی جار تەنانەت دوای بڕیاری دادگاش ناتوانێت قەرزەکانی بداتەوە.
١١	D	D	D	نزمترین ئاستی توانای دارایی.

سەرنج:- پسپۆڕانی ئابووری بەهۆی ئاستی پلەو پایەی ئێستەکیەوە دەتوانن پێشبینی بەرزبوونەوە یان نزم بوونەوەی توانای دارایی بۆ ماوەی دوو تا سێ ساڵ بکەن.

- ئەگەر پلەکەی پۆزەتیڤ بێت ئەوا ئەگەری زیاتر بەرزبوونەوەی لێ دەکرێت.
- ئەگەر پلەکەی نێگەتیڤ بێت ئەوا گریمانی زیاتر نزمبوونەوەی لێ دەکرێت.
- ئەگەر پلەکەی نەگۆڕ (جێگیر) بێت ئەوا گریمانی جێگیری و نەگۆڕی لێ دەکرێت.
- ئەگەر پلەکەی خشۆکی بێت ئەوا ئەگەری بەرزبوونەوە و، نزمبوونەوەی لێ دەکرێت.

بەشێوەیەکی گشتی بەرزترین پلەو پایە کە متمانەی تەواوی هەیە لەوەرگرتن و دانەوەی قەرزە بە سێ پیتی (AAA)، دیاری دەکرێت، بەلاّم نزمترین پلەوپایە کە متمانەی تەواوی نییە بۆ وەرگرتن و دانەوەی قەرز بە پیتی (D) دیاری دەکرێت.

ئامراز و ڕێبەرەکانی (پێوەرەکان)ی بازاڕی دارایی

- فیوچەر FUTURES:

وشەی (فیوچەر) واتە داهاتوو (ئایندە)، ئەم زاراوەیە لەساڵەکانی شەستی سەدەی نۆزدەهەمدا لەبواری بازرگانیدا بۆ یەکەم جار بەکارهاتووە. لە نێوان بازرگانە ئەمریکییەکان و بەرهەمهێنەرانی بەروبومی کشتوکاڵی. بەتایبەتی بەروبوومی (گەنم)، گرێ بەست لەشێوەی فیوچەردا واتە پابەندبوونی بازرگان لە کڕینی بەروبوومی ساڵانە. ئەم گرێ بەستە لەڕێگەی بۆرسەی خۆراکی (چیکاگۆ)ەوە دەبەسترا لەنێوان کڕیار و فرۆشیاری بەروبوومە کشتوکاڵیەکانەوە، بۆرسەی چیکاگۆ لەساڵی ١٨٤٨ دامەزراوە، بە بەشداری (٨٢) کۆمپانیا.

گرێ بەستی فیوچەر:- بریتییە لە گرێ بەستن لەنێوان کڕیار لەلایەکەوە وە فرۆشیار لەلایەکی ترەوە بۆ کڕینی بەرهەمێکی دیاریکراو کە لەپێشەوە نرخەکەی دیاری کراوبێت.

مەرجە سەرەکیەکانی گرێ بەستنی فیوچەر بریتین لە:

- دیاریکردنی بەرهەمەکە وەك (دراو، زێڕ، نەوت، کەرەسەی خاو، گەنم،...هتد).
- دیاریکردنی بڕی بەرهەمەکە (کۆی دراوەکان، کێشی زێڕ، ژمارەی بەرمیلە نەوتەکان، بڕی تەنی گەنم،...هتد).
- دیاریکردنی کاتی جێبەجێ کردن.

نرخی بەرهەمەکان لەبۆرسەدا بەپێی ڕێسای (داوا و خستنەڕوو) لە گرێ بەستندا دەست نیشان دەکرێت. کڕیار دەبێت سپاردەی بانکی پێشکەش بکات، دوای سپاردەی بانکی دەتوانێت بەشداری لە مامەڵەکردنی ناو بۆرسەکەدا بکات.

هەوڵ دەدەین بەیارمەتی خشتەکانی (٢٥-٢) زیاتر گرێ بەستی فیوچەر روون بکەینەوە.

خشتەکانی ژمارە (٢٥-٢) تایبەتمەندێتی گرێ بەستنی (فیوچەر).

ناوی مانگەکان	Jan	Feb	Mar	Apr	May	Jun	Jul	Aug	Sep	Oct	Nov	Dec
کۆدەکان	F	G	H	J	K	M	N	Q	U	V	X	Z

جۆری دراو

جۆری دراو	قەوارەی گرێ بەستەکە	مانگەکانی جێبەجێ کردن	هێماکان	تیک (tick)	نرخی هەر یەکەیەک
دۆلاری ئوسترالی	100 000	H,M,U,Z	AD	0.0001(10$)	1 pt=$10
جونەیهی ستەرلینی	62 500	H,M,U,Z	BP	0.0002($21,50)	1 pt=$ 6,25
دۆلاری کەنەدی	100 000	H,M,U,Z	CD	0.0001($10)	1 pt=$10
یۆرۆ	125 000	H,M,U,Z	EC	0.0001($12,50)	1 pt=$12,50
یەنی ژاپۆنی	1 250 000	H,M,U,Z	JY	0.000001($12,50)	1pt=$12,50
فرانکی سویسری	125000	H,M,U,Z	SF	0.0001($12,50)	1pt=$12,50

ڕێبەرەکان (index)

جۆری بەرهەم	قەوارەی گرێ بەستەکە	ماوەی (مانگەکانی) جێبەجێ کردن	هێماکان	تیک (خاڵی نیشانەکردن)	نرخی هەر یەکەیەک
E-Mini S&p	$50xIndex val	H,M,U,Z	ES	0,25pt($12,50)	1pt=$50
E-Mini NASDAQ 100	$20xIndex val	H,M,U,Z	EN	0.50pt($10,00)	1pt=$20
NASDAQ 100	$100x Index val	H,M,U,Z	ND	0.50 pt($50)	1pt=$100
NIKKEI 225	$5x Index val	H,M,U,Z	NK	5 pt ($25)	1pt=$5
S & P 500	$250xIndex val	H,M,U,Z	SP	0.10 pt($25)	1pt=$250

لایەنی کڕیار لە گرێ بەستی (فیوچەر)دا دەبێت گشت پارەکە لەپێشەوە بدات بە فرۆشیار لەشێوەی سپاردەی بانکیدا کە پێی دەوترێت مارژی سەرەتایی (initial margin)، کە بڕەکەی بەپێی مامەڵەکردنی ناو بۆرسەکە گریانی گۆڕانی نرخی سەرەتایی لە چوارچێوەیەکی دیاریکراودا لێ دەکرێت لەپراکتیکدا و بەشێوەیەکی گشتی ئەو گۆڕانکارییە لەنێوان (٢٪ تاکو ١٠٪) دەبێت لەکۆی بڕی گرێ بەستەکە. مارژ (margin) زیاتر ئەرکی متمانەی دارایی بۆ حاڵەتی کتوپڕ جێبەجێ دەکات بەواتایەکی دیکە بریتییە لە یەدەك (پارە و کات) لەحاڵەتی کتوپڕدا. واتە لەکاتی شێواندنی دینامیکی بازاڕدا.

بۆرسەکان بەشێوەیەکی گشتی ماوەی چوار مانگ دیاری دەکەن بۆ کڕین و فرۆشتنی بەرهەمەکان (چ عەینی و چ دارایی). بۆ نموونە بۆ کڕین و فرۆشتنی یەنی ژاپۆنی مانگەکانی (مارت، حوزەیران، ئەیلول، کانوونی یەکەم -(H,M,U,Z) دیاری کراوە. "سەیری خشتەکانی ژمارە ٢٥-٢ بکە".

وە بەهۆی چەند نموونەیەکەوە میکانیزمی چۆنیەتی گرێ بەست بۆ ئایندە (فیوچەر) نیشان دەدەین.

ئەو کۆمپانیانەی کە خەریکی بەرهەمهێنانی شیرەمەنی و شیرینین بەتایبەتی شکۆلات و نەستەلە و...هتد، پێش سێ مانگ گرێ دەبەستن بۆ کڕینی کاکاو،...هتد. چونکە بەبێ کاکاو ناتوانن شیرەمەنی بەرهەم بێنن ئەمە لەلایەکەوە، لەلایەکی ترەوە بەرهەمی کاکاو بەستراوە بەڕەوشی سروشتییەوە وەك گۆڕانکاری لە کەش و هەوادا، بێ بارانی،...هتد. ئەمەش رەنگە ببێتە هۆی بەرزبوونەوەی نرخەکەی. بۆیە کڕیار پێش سێ مانگ ناچار دەبێت بەنرخێکی دیاریکراو گرێ بەستەکە ئیمزا بکات. دوابەدوا بەشێوازی زیادکردنی ئاشکرا (auction) لەڕووبەرێکی دیاریکراودا کە پێی دەوترێت (pit) مامەڵەکردن دەست پێ دەکات، زۆربەی چەرچیەکان لەکاتی مامەڵەکردن بە گرێ بەستی فیوچەری زیاتر ئەو کڕیارانە هەڵدەبژێرن کە توانای زیادکردنی ئاشکرایان هەیە وەك (نەوت، گەنم، قاوە، زێڕ، مس، شەکر، گاز،...هتد).

گرێ بەستنی فیوچەری (ئاییندەیی) چەند شێوازێکی هەیە، لەهەرە گرنگەکانیان:

– گرێ بەستی فیوچەر بۆ رێژەی سوودی سەنەد (بۆند) ئەو رێژەیە لەکاتی گرێ بەستەکەدا دەردەکەوێت و پێی دەوترێت (Fed Funds rate) بەهای سەنەدەکە بەپێی گۆڕانکاری لەرێژەی سوودی داهاتوودا دیاری دەکرێت. وەکو رێبەرێك بانکە ناوەندییەکان بەکاری دەهێنن بۆ دیاریکردنی بەهای سەنەدەکانیان.

– گرێ بەستی فیوچەر بۆ ماوەی سێ مانگ (یۆرۆ- دۆلار) - هەروەك گرێ بەستەکەی پێشوو نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بەرامبەر یۆرۆ لەداهاتوودا بۆ ماوەی سێ مانگ دیاری دەکرێت لە کەریدۆرێکی (چوارچێوەیەکی) دیاریکراودا، جگە لەوەش ئەم رێبەرە بۆ نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بەرامبەر یەنی ژاپۆنیش بەکاردێت.

– گرێ بەستی فیوچەری سێ مانگی (Euribor) بەهۆی ئەم گرێ بەستەوە چاوەڕوانی سپاردەی بانکی بۆ ماوەی سێ مانگ دیاری دەکرێت بۆ یۆرۆ — یۆرۆ (Euro-Euro)، تاکو بڕی پێویستی یۆرۆ لە بانکدا هەڵبپسێرێت بەرامبەر ئەو بڕە دۆلارەی مامەڵەی پێ دەکرێت.

– گرێ بەستی فیوچەری سێ مانگی دۆلار بەرامبەر فرەنکی سویسری، لەم گرێ بەستەدا رەچاوی گۆڕانی نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بەرامبەر فرەنکی سویسری دەکرێت بۆ ماوەی سێ مانگ. (USD/CHF).

– گرێ بەستی فیوچەری سێ مانگی دۆلار بەرامبەر جونەیهی ستەرلینی، لەم گرێ بەستەدا رەچاوی گۆڕانی نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بەرامبەر جونەیهی ستەرلینی دەکرێت بۆ ماوەی سێ مانگ (GBP/USD).

سەربەستی هەڵبژاردن (Option)

سەربەستی هەڵبژاردن (ئۆپشن):- بریتییە لە گرێ بەست کە لەنێوان کڕیارو فرۆشیاردا دەبەسترێت. بەجۆرێك کڕیار مافی هەڵبژاردنی جێبەجێ کردن یان جێبەجێ نەکردنی ئەو گرێ بەستەی دەدرێتێ. کڕیار لەکاتی جێبەجێ نەکردنی ناوەڕۆکی گرێ بەستەکە دەتوانێت ئارەزوومەندانە پاداشت (premium) بدات بە فرۆشیار وە هەروەها بەپێی ئارەزووی خۆی دەتوانێت بڕی ئەو پاداشتە دیاری بکات. ئەم جۆرە گرێ بەستانە ئەولەویەت دەدات بە هەردوو لایەن کە گرێ بەستەکەیان مۆر کردووە (کڕیار و فرۆشیار) لە کڕین و فرۆشتنی بەرهەمەکانیان بەیەکتری.

گرێ بەستی سەربەستی هەڵبژاردن دوو جۆری هەیە:-

یەکەم:- هەڵبژاردنی کۆڵ (call option):- بریتییە لە گرێ بەست کە مافی تەواوەتی دەدات بە کڕیار بەنرخێکی دیاریکراو لەماوەیەکی دیاریکراودا بەرهەم لە فرۆشیارەکە بکڕێتەوە بەرامبەر خەڵاتێکی دیاریکراو بەفرۆشیار. جگە لەوەش فرۆشیار هیچ مافێکی نییە بەوەی کە کڕیار دەتوانێت جارێکی تر ئەو بەرهەمە بفرۆشێتەوە، بەواتایەکی دیکە کڕیار مافی کڕینەوەی گرێ بەستەکەی هەیە بەرامبەر خەڵاتێکی دیاریکراو.

دووەم:- هەڵبژاردنی پوت (put option):- بەهەمان شێوەی پێشوو کڕیار مافی کڕینی تەواوی هەیە، بەڵام لەم حاڵەتەدا کڕیار دەتوانێت چاوەڕێی بەرزبوونەوەی نرخ بکات، ئەوساکە بەرهەمەکە بفرۆشێتەوە.

جیاوازی لەنێوان گرێ بەستی هەڵبژاردنی سەربەست و گرێ بەستەکانی تر لەوەدایە، مافی کڕینەوە دەدات بە کڕیار بەبێ ئەوەی پابەند بێت بە جێبەجێ کردنی بەندەکانی گرێ بەستەکەوە.

مامەڵەکردن بە گرێ بەستی سەربەستی هەڵبژاردن زیاتر لە ساڵی (١٩٧٣)دا بڵاوبۆتەوە، لەو کاتەوە زۆربەی بۆرسەکان بەم جۆرە گرێ بەستە دەستیان بەکار کرد، بەڵام تاکو ساڵی (١٩٨٤) تەنها لەبواری مامەڵە کردن بە بەرهەمی (عەینی) بەکار دەهات، دوابەدوا ئەم جۆرە گرێ بەستە لەبواری داراییدا بەکارهێنرا بەتایبەتی لە کڕین و فرۆشتنی کاغەزی بەنرخ

و شەیری کۆمپانیا و دەزگا داراییەکان. جگە لەوەش زۆربەی کۆمپانیاکان لە دەرەوەی بۆرسەکان سەودا لەگەڵ یەکتری بەهۆی ئەم جۆرە گرێ بەستانەوە دەکەن چونکە ئاستی ریسك (مەترسی) کەمتر دەکاتەوە .

- **پێشەنگ (ئارەزوومەندی) فۆرۆرد** (For ward)

گرێ بەستی ئارەزوومەندانە (For ward contract- deal):- بریتییە لە گرێ بەستن لەنێوان دوو لایەندا کە باس لەکڕین و فرۆشتنی بەرهەمێکی دیاریکراو دەکرێت، جیاوازی ئەم جۆرە گرێ بەستە لەگەڵ ئەوانەی پێشووتردا لەوەدایە کە کڕیار و فرۆشیار بەشێوەیەکی راستەخۆ واتە بەبێ هیچ ناوەندێك بەشداری (جامبازەکان) دەیبەستن، ئەوەی جێگەی ئاماژە پێدانە ئەم جۆرە گرێ بەستانە لەناو بۆرسەکاندا نابەسترێت.

ئێستاکە کاتی ئەوە هاتووە باس لە بۆرسە و شێوەی کارکردنیان و جۆرەکانیان بکەین. بەهۆی چەند فاکتەرێکی ئابووری و مێژووییەوە زۆربەی بۆرسەکان کەوتوونەتە ئەمریکاوە هەر لەرێگەی ئەو بۆرسانەوە بەرهەمە ستراتیژیەکان دەکڕدرێن و دەفرۆشرێنەوە کە پێی دەوترێت بۆرسەی فیوچەری بەرهەمەکان، کە لەهەرە بەناوبانگ و گرنگەکانی بریتین لە:-

-(CBOT)- Chicago Board of Trade)

(http://www.cbot.com)

لەم بۆرسەیەدا مامەڵە بەم بەرهەمانە دەکرێت (گەنم، گەنمەشامی، برنج، فاسۆلیا، ئارد، زەیت، پاقلە، زیو، سەنەدی گەنجینەی فیدراڵی، سەنەدە حکومیەکانی تر، رێبەری (index) داوجۆنس).

-(CME- Chicago Mercantile Exchange)

(http://www.cme.com)

لەم بۆرسەیەدا جگە لەچەند بەرهەمێکی ستراتیژی، گۆڕینەوەی دراوە سەرەکییە جیهانیەکانیش مامەڵە دەکرێت وەك دۆلاری ئەمریکی، جونەیهی ستەرلینی، یۆرۆ، یەنی ژاپۆنی، فرەنکی سویسری، دۆلاری کەنەدی، پێسۆی مەکسیکی. جگە لەوەش لەم بۆرسەیەدا بەشێوەیەکی فراوان مامەڵە بە رێبەر و شەیری زۆربەی بۆرسە تایبەتەکانی تر دەکرێت، لەسەر شاشەی سەرەکی ئەم بۆرسەیەدا (OSB-Oriented Strand Board) ئیندێکسی ئەم بۆرسانە بەدی دەکەین وەك ((S&P 500)، (Mini S&P)، (FT-SE 100)، (NASDAQ 100)، (NiKKei 225)، (Russell 2000)، (S&P Mid Cap 400)، (Euro Yen)، (Fed Funds Rate)، (LIBOR -1 month)).

-(NYMEX-Division of New York Mercantile Exchange)-

(http://www.nymex.com)

لەم بۆرسەیەدا زیاتر مامەڵە بەسەرچاوەکانی وزە دەکرێت وەك (نەوت، بەنزین، گازی سروشتی،...هتد)

-(COMEX- Division of New York Mercantile Exchange)

(http:// www.comex.com)

لەم بۆرسەیەدا زیاتر مامەڵە بە میتاڵە گرانەکان دەکرێت وەك (زێڕ، زیو، مس، پلاتین،...هتد)

-(CSCE-Coffee,Sugar, Cocoa Exchange,lnc)

(http://www.csce.com)

لەم بۆرسەیەدا زیاتر مامەڵە دەکرێت بەم بەرهەمانەوە وەك (قاوە، کاکاو، زەیت، پەنیر، شیری وشك، شەکر بە هەموو جۆرەکانییەوە).

-(KCBT- Knasas City Board of Trade)

(http://www.kcbt. com)

ئەم بۆرسەیە تایبەتە بە مامەڵەکردن بە (گەنم).

-(CTN- New York Cotton Exchange)

(http://www.nyce.com)

ئەم بۆرسەیە تایبەتە بە مامەڵەکردنی لۆکە و سەنەدی گەنجینەی فیدراڵی ئەمریکی.

جگە لەو بۆرسە تایبەتانەی سەرەوە لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا چەند بۆرسەیەکی تری جیهانیش بەهەمان ئاراستە کاردەکەن و مامەڵە بەو بەرهەمانەوە دەکەن کە پێشتر باسمان لێ کردووە. هەرە گرنگەکانی بریتین لە:

-(LIFFE- London International Financial Futures Exchange))

-(EOE- European Options Exchange)

-(DTB- Deutsche Terminboerse)

-(SIMEX- Singapore International Monetary Exchange).

ئیندێکس (index) چییە؟

سەرنج:- لەزمانی کوردی دا بەرامبەر وشەی (ئیندێکس) ئەم زاراوانە بەکاردەهێنرێت (توان، ڕێبەر، هاوکۆلکە، دەلیل). ئێمە وشەی ڕێبەر یان ئیندێکس بەکاردەهێنین.

ئیندێکس دینامیکی بازاڕ بەتایبەتی بازاڕی دارایی لەبۆرسەکاندا نیشان دەدات. پلەو ئاستی ئیندێکس بەستراوە بە نرخی سەنەد و قەواڵە و پشکی کۆمپانیاکان لەبۆرسەکاندا. بەشێوەیەکی گشتی بەهۆی دینامیکی ئیندێکسەوە دەتوانین ئاستی دارایی و توانای دارایی و بارودۆخی ئابووری کۆمپانیاکان یان ولاّتان دیاری بکەین. جگە لەوەش بەهۆی زانین و تێگەشتن لە دینامیکی ئیندێکس دەتوانین دەرئەنجامی ئەوە بکەین ئایا چ کەرتێکی ئابووری لە گەشەکردندایە، یان چ کەرتێك لە گرژیدایە، وە هەروەها دەتوانین ئاڕاستەی گەشەکردن یان گرژبوونی کەرتە ئابوورییەکان دیاری بکەین. بەواتایەکی دیکە ئیندێکس وەك ئاوێنەیەك وایە کە هەموو چالاکییە ئابوورییەکانی تیا بەدی دەکرێت. چونکە بەهۆی نرخی کالاّ و پشك و شەیرەکانەوە لە بازاڕی جیهانیدا (بۆرسەکان) دەتوانین ئاستی بەرهەمهێنان و بازرگانی و دارایی دیاری بکەین.

بەشێوەیەکی گشتی بە دوو شێوە یان بە دوو ئاڕاستە بەهۆی ئیندێکسەوە دەتوانین تۆژینەوە یان شرۆڤەی بازاڕی دارایی بکەین:

یەکەم:- بە بەراوردکردنی ئاستی دوو ئیندێکسی جیاواز لە دوو ولاّتی جیاوازدا یان لە دوو بۆرسەی جیاوازدا، بەهۆی جیاوازی لە نرخی گۆڕینەوەی دراوەکانیان بۆ نموونە دۆلار بەرامبەر جونەیهی ستەرلینی (GBP/USD) یان بۆرسەکانی (FISE 100/DJIA). هەندێ جاریش بەراوردەکە لەنێوان سێ ئیندێکسدا یان سێ بۆرسە لە سێ ولاّتی جیاجیادا دەکرێت.

دووەم:- بۆئەوەی باشتر پێشبینی ئاڕاستەی بەرزبوونەوەو نزم بوونەوەی ئیندێکسی بازاڕی دارایی بکرێت مێتۆدی شیکردنەوەی تەکنیکی بەکاردەهێنرێت. لە وێنەکەی خوارەوەدا پەیوەندی جولاّنەوەی ئاستی ئیندێکس لەگەڵ نرخی ئاڵوێری دراوەکان نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢٥-٣) پەیوەندی جولاّنەوەی ئاستی ئیندێکس بە نرخی ئاڵوێری دراو.

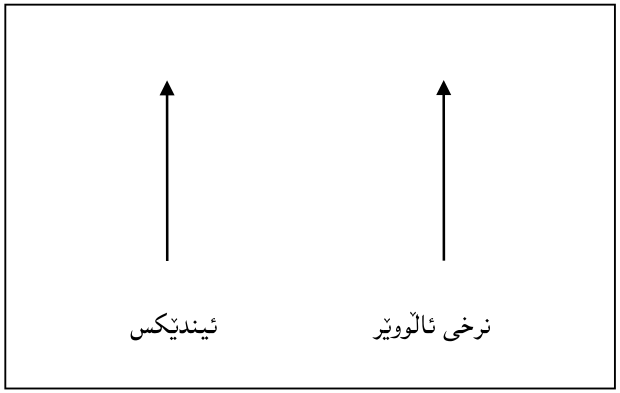

لە جیهاندا چەند بۆرسەیەکی بەناوبانگ و گەورە هەن کە ڕۆژانە لە هەواڵە ئابوورییەکاندا نیشان دەدرێن و ئاماژەی پێ دەدرێن.

ئێستاش باس لە هەریەك لەو بۆرسانە دەکەین.

ئیندێکسی بۆرسەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا

یەکەم: ئیندێکسی داوجۆنس (The Dow Jones Index). کە پێکهاتووە لە چوار ئیندێکس:

١- ئیندێکسی داوجۆنسی پیشەسازی
(The Dow Jones Industrial Average,-DJIA).

٢- ئیندێکسی داوجۆنسی گواستنەوە و هاتووچۆ
(The Dow Jones Transportation Average-DJTA).

٣- ئیندێکسی داوجۆنسی کۆمۆنیکەیشن (خزمەتگوزاری)
(The Dow Jones Utility Average-DJUA).

٤- ئیندێکسی داوجۆنسی پێکهاتە (ئاوێتە)
(The Dow Jones Composite Average-DJCA) ئەم ئیندێکسە لەسەر بنچینەی هەرسێك ئیندێکسەکانی پێشوو ئاوێتە کراوە.

ئیندێکسەکانی داوجۆنس بەشێوەیەکی گشتی لەلایەن گۆڤاری وۆڵ ستریتەوە سەرپەرشتی دەکرێت (The Wall Street Journal). ئەوەی جێگەی ئاماژە پێدانە لەم بۆرسەیەدا تەنها پشکی ئەو کۆمپانیانە مامەڵەی پێ دەکرێت کە پلەو پایەیان بەرزە و ناوی جیهانیان هەیە.

ئێستاکە هەوڵ دەدەین بەشێوەیەکی سادە و ئاسان ژمێرکردنی ئیندێکسی داوجۆنس روون بکەینەوە.

– **چۆن و بە چ شێوەیەك ئیندێکسی داوجۆنس ژمێردەکرێت؟**

هەر لەسەرەتا و کاتی دامەزراندنییەوە ئیندێکسی داوجۆنس بەشێوەی کۆکردنەوەی ژمارەی بەشداران و دابەشکردنیان بەسەر ئەو ژمارەیەدا ژمێر دەکرد. بەڵام دواتر تەنها بەهۆی دابەشکردنەوە (divisor) ژمێر دەکرا بۆئەوەی بەشێوەیەکی روونتر و دروست تر پێکەوەلکان و یەکگرتنی کۆمپانیاکان دەربکەوێت. ئیندێکس بەهۆی پنتەوە دیاری دەکرێت.

لە بەرواری (٢٠٠٢\١٢\٣١) بڕی دیاریکراو (پنت)ی دابەشکردن بریتین لە:

- (DJIA - 0,142 799 2)
- (DJTA - 0,232 835 26)
- (DJUA - 1,714 926 23)

ئێستاکە بەهۆی ئەم نموونەیەوە ژمێرکردنی ئیندێکسی داوجۆنس روون دەکەینەوە.

گریمان ئیندیکس پێکهاتووە لە پشکی چوار کۆمپانیا.

A = 26

B = 20

C = 45

D = 17

ئەوکاتە نرخی ناوەند لەکۆتایی مامەڵەکردندا بریتی دەبێت لە (٢٧) یەکە.

گریمان کۆمپانیای (C) لەگەڵ کۆمپانیایەکی تردا یەك دەگرێت وە پشکی (E) بەنرخی (٣٧) یەکە دەردەکەن. ئەگەر بەشێوەیەکی ساکار بڕی پشکەکان کۆبکەینەوە و دابەشی ژمارەی کۆمپانیاکانی بکەین ئەوا نرخی ناوەندی (٢٥) یەکەمان دەست دەکەوێت. ئەمەش جیاوازیەکی بەرچاوی هەیە لەگەڵ نرخی ناوەندی سەرەتایی کە بریتی بوو لە (٢٧) یەکە. بۆ ئەوەی ئەم هەڵەیە روونەدات، کۆی نرخی پشکەکان دابەش ناکەین بەسەر ژمارەکانیاندا بەڵکو پێویستە دابەشی ژێرگری (X) بکەین ئەوساکە دەبینین:

$(A+B+D+E)/X = 27$

ئەوکاتە

$X=(26+20+37+17)/27=3,704$

- ئیندێکسی داوجۆنسی پیشەسازی

(The Dow Jones Industrial Average, DJIA).

ئیندێکسی داوجۆنسی پیشەسازی: بریتییە لە (٣٠) پشکی مەزنترین کۆمپانیای پیشەسازی، لە خشتەکەی خوارەوەدا گشت ئەو کۆمپانیانە نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (٢٥-٣) پێڕستی کۆمپانیا پیشەسازییەکانی داوجۆنس.

Company	Ticker/Sedol	Primany Group
3M Co.	MMM	Industrial Diversified
Alcoa Inc.	AA	Aluminum
Altria Group Inc.	MO	Tobacco
American Express Co.	AXP	Diversified Financial
AT & T Corp.	T	Fixed-Line Communications
Boeing Co.	BA	Aerospace
Caterpillar Co.	CAT	Heavy Machinery
Citigroup Inc.	C	Diversified Financial
Coca-Cola Co.	KO	Soft Drinks
E. I. DuPont de Nemours & Co.	DD	Chemicals Commodity
Eastman Kodak Co.	EK	Recreational Products &Services
Exxon Mobil Corp.	XOM	Oil Companies Major
General Electric Co.	GE	Industrial Diversified

General Motors Corp.	GM	Automobile Manufactuters
Hewlett- Packard Co.	HPQ	Computers
Home Depot Inc.	HD	Retailers Specialty
Honeywell International Inc.	HON	Industrial Diversified
Intel Corp.	INTC	Semiconductors
International Bussiness Machines Corp.	IBM	Computers
International Paper Co.	IP	Paper Products
J. P. Morgan Chase & Co.	JPM	Banks Ex- S & L
Johnson & Johnson	JNJ	Pharmaceuticals
McDonalds Grop.	MCD	Restaurants
Merck & Co. Inc.	MRK	Pharmaceuticahs
Microsoft Corp.	MSFT	Software
Procter & Gamble Co.	PG	Household Products Nondurabe
SBC Communication Inc.	SBC	Fixed-Line Communications
United Technologies Corp.	UTX	Aerospace
Wal-Mart Stores Inc.	WMT	Retailers Broadine
Walt Disney Co.	DIS	Broadcasting

له (٢٦)ی ئایاری ساڵی (١٨٩٦)دا بۆ یەكەم جار (چارلز داو) تێبینی و ئاماژەی بە ئیندێكسی پیشەسازی داوجۆنس كرد. ئەوكاتە پیشەسازكاران و سەرمایەگوزاران بەشێوەیەكی ڕاستەوخۆ پشكی كۆمپانیا پیشەسازییەكانیان دەكڕی بەرامبەر سوودێكی دیاریكراو و جێگیر. ئەوەی جێگەی ئاماژە پێدانە ئەوكاتە پشكی ئەو كۆمپانیانە دەكڕدرا كە بەشێوەیەكی ڕاستەقینە بەرهەمی پیشەسازییان بەرهەم دەهێنا. بەڵام ئەمڕۆكە لە گۆڕەپانی بۆرسەكاندا كڕین و فرۆشتنی پشكەكان بوونەتە شتێكی ڕەمزی، فرۆشیار مەرج نییە خاوەنی كارگەیەكی بەرهەمهێنەر بێت، یان خۆی بەشێوەیەكی ڕاستەوخۆ بەرهەمهێنەر بێت، هەرچ خاوەن

سەرمایەیەك یان پارەدارێك دەتوانێت پشكی هەرچ كارگەیەكی بەرهەمهێنەر بكڕێت و ببێت بەخاوەنی بەشێك لەو كارگەیە...

لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوە ئەویش ئەوەیە ئایا ئیندێكس بۆچی پێویستە؟

ئیندێكسی داوجۆنسی پیشەسازی زیاتر لە سەد ساڵە دامەزراوە، ئەوكاتە تەنانەت پسپۆڕەكانی باری دارایش لە توانایاندا نەبوو بەشێوەیەكی ڕوون و ڕێكو پێك بتوانن مامەڵە و شرۆڤەی ئەو هەموو زانیارییە بكەن لەگۆڕەپانی بۆرسەكاندا.

بۆیە (چارلز داو) بە داهێنەری ئیندێكسی بازاڕ (بۆرسە) دادەنرێت چونكە ئەو بۆ یەكەم جار بۆئەوەی گووژمی ئەو زانیارییانە ڕێكوپێك بكات. پێشنیاری كرد كە پشكەكان لە (١١) پشكدا كۆبكاتەوە بەجۆرێك (٩)ی ئەو پشكانە بریتی بوون لە پشكی كۆمپانیاكانی هێڵی ئاسنین كە ئەو كاتە مەزنترین كۆمپانیای نیشتمانی بوو. بۆیە نرخی پشكی كۆمپانیای هێڵی ئاسنین بوو بە خاڵی سەرەتایی كە دەتوانرا نرخی كڕین و فرۆشتنی پشكی كۆمپانیاكانی تری پێ بەراورد بكرێت.

ئەوەی جێگەی ئاماژە پێدانە هەر لە بەرواری (٧)ی ئۆكتۆبەری ساڵی (١٨٩٦) گۆڤاری وۆڵ ستریت ڕۆژانە ئەنجامی مامەڵەكردنی پشكەكانی بۆرسەی داو جۆنس بڵاودەكاتەوە. لە ساڵی (١٩١٦)دا ژمارەی پشكەكانی پیشەسازی لە داو جۆنس گەیشتە (٢٠) پشك، لە ساڵی (١٩٢٨)دا ژمارەی پشكەكان گەیشتە (٣٠) پشك، واتە ژمارەی كۆمپانیا پیشەسازییەكان كە مافی بەشداربوونیان لە بۆرسەی داو جۆنسدا هەبوو گەیشتە سی كۆمپانیای مەزن. بەپێی ئامارەكانی دەزگای(DJ U.S. Total Market Index). ئەمڕۆكە ئیندێكسی داوجۆنسی پیشەسازی لە (٢٨٪) بازاڕی سەرمایە و دارایی ئەمریكا پێك دەهێنێت كە بریتییە لە (٨,٩) ترلیۆن دۆلاری ئەمریكی. ڕۆژانە گۆڤار و ڕۆژنامە و ئاژانسەكانی هەواڵ و ئینتەرنێت، هەواڵی ئیندێكسی داو جۆنسی پیشەسازی بڵاودەكەنەوە، چونكە ئەو هەواڵانە گرنگترین ئاماژەن دەربارەی بارودۆخی ئابووری ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا و جیهانی.

ئەوەی شایانی باسە ئیندێكسی داو جۆنسی پیشەسازی لە ساڵی (١٩٩٩)دا لە بەرزترین پلەدا بوو بەجۆرێك ژمارەی مامەڵەكردن لەو ساڵەدا گەیشتە (١١٩٩٣) پنت كە پێی دەوترێت (Life High). بەڵام نزمترین پلەی مامەڵەكردن لەساڵی (١٩٣٢)دا بوو كە گەیشتە (٤١,٢) پنت پێی دەوترێت (Life Low).

- ئیندێکسی داو جۆنسی گواستنەوە و هاتوچۆ (The Dow Jones Transportation Average, DJTA)

ئیندێکسی داوجۆنسی گواستنەوە و هاتوچۆ پێکهاتووە لە (٢٠) پشکی بیست کۆمپانیایی مەزنی گواستنەوە و هاتوچۆ لەوانە (کۆمپانیای هێڵی ئاسمانی، کۆمپانیای گواستنەوەی هێڵی ئاسنین، کۆمپانیای گواستنەوەی هاتووچۆی سەرزەمینی). لە خشتەکەی (٢٥-٤)دا پێڕستی گشت ئەو کۆمپانیانە نیشان دەدەین.

خشتەی ژمارە (٢٥-٤) پێڕستی کۆمپانیاکانی گواستنەوە و هاتوچۆی داو جۆنس.

Company	Ticker/ Sedol	Primary Group
Alexander & Baldwin Inc.	ALEX	Maine Transport
AMR Corp.	AMR	Airlines
Burlington Northern Santa Fe Corp.	BNI	Railroads
C.H. Robinson Worldwide Inc.	CHRW	Trucking
CNF Inc.	CNF	Trucking
Continental Airlines Inc. CI B	CAL	Airlines
CSX Corp.	CSX	Railroads
Delta Air Lines Inc.	DAL	Airlines
Expeditors International of Washington Inc.	EXPD	Air Freight
FedEx Corp.	FDX	Air Freight
GATX Corp.	GMT	Industrial Services
J.B. Hunt Transport Services Inc.	GBHT	Trucking
Norfolk Southern corp.	NSC	Railroads
Northwest Airlines Corp.	NWAC	Airlines
Ryder System Inc.	R	Transportaion Services
Southwest Airlines Co.	LUV	Airlines
Union Pacific Corp.	UNP	Railroads
United Parcel Service Inc. CI B	UPS	Air Freight
USF Corp.	USFC	Trucking
Yellow Roadway Corp.	YELL	Trucking

هەرچەندە ئیندێکسی پیشەسازی گرنگترین ئیندێکسی داو جۆنس پێك دەهێنێت، بەلاّم ئیندێکسی گواستنەوە و هاتووچۆ کۆنترین ئیندێکسە، هەروەك لەپێشەوە ئاماژەمان پێدا، دامەزرێنەری ئیندێکسی داو جۆنس وە لەهەمان کاتدا دامەزرێنەری گۆڤاری وۆڵ ستریت (Wall Street Journal) ، (چارلز داو) بۆ یەکەم جار لەساڵی (١٨٨٤)دا پشکی (٩) کۆمپانیای گواستنەوەو هاتووچۆی لەکۆی هەموو پشکەکان کە بریتی بوون لە (١١) پشك خستە مامەڵەکردنەوە لە بۆرسەی داو جۆنس. چونکە ئەوکاتە کۆمپانیاکانی هێڵی ئاسنین گەورەترین و مەزنترین کۆمپانیای ئەمریکا بوون وەك کۆمپانیاکانی:

(New York Central, Union Pacific, Pacific Mail Steamship, Western Union).

ئەوەی جێگەی ئاماژە پێدانە هەردوو ئیندێکسی پیشەسازی و گواستنەوە و هاتووچۆ بەشێوەیەکی راستەوخۆ و دینامیکێکی پێکەوە بەستراون، چەند پلەی پنتەکانی مامەڵەکردنی ئیندێکسی پیشەسازی بەرز بێت ئەوا بەهەمان شێوەش ئیندێکسی گواستنەوە و هاتووچۆ بەرز دەبێتەوە.

- ئیندێکسی داو جۆنس بۆ خزمەتگوزاری
(The Dow Jones Utility Average, DJUA)

ئیندێکسی داو جۆنس بۆ خزمەتگوزاری (کۆمۆنیکەیشن) بریتییە لە پشکی (١٥) کۆمپانیای مەزن، لەبواری گەیاندنی وزەی کارەبا و گازدا. لەخشتەکەی (٢٥-٥)دا پێڕستی ئەو کۆمپانیانە دەخەینەڕوو.

خشتەی ژمارە (٢٥-٥) پێرستی کۆمپانیاکانی داو جۆنس بۆ خزمەتگوزاری.

Company	Ticker / sedol	Primary Group
Alexander& Baldwin Inc.	ALEX	Marine Transport
AMR Corp.	AMR	Airlines
Burlington Northern Santa Fe corp.	BNI	Railroads
C.H. Robinson Worldwide Inc.	CHRW	Trucking
CNF Inc.	CNF	Trucking
Continental Airlines Inc.CI B	CAL	Airlines
CSX corp	CSX	Railroads
Delta Air Lines Inc.	DAL	Airlines
Expeditors International of Washington Inc.	EXPD	Air Freight
FedEx Corp.	FDX	Air Freight
GATX Corp.	GMT	Industrial Services
J.B. Hunt Transport Services Inc.	JBHT	Trucking
Norfolk Southern Corp.	NSC	Railroads
Northwest Airlines Co.	NWAC	Airlines
Ryder System Inc.	R	Transportation Services
Aouthwest Airlines Co.	LUV	Airlines
Union Pacific Corp.	UNP	Railorads
United Parcel Service Inc.CI B	UPS	Air Freight
USF Corp.	USFC	Trucking
Yellow Roadway Corp.	YELL	Trucking

ئیندێکسی داو جۆنس بۆ خزمەتگوزاری نوێترین ئیندێکسە لەچاو ئەوانەی پێشوودا. لە ساڵی (١٩٢٩)دا دامەزراوە. بەپێی لێکۆڵینەوەی پسپۆڕانی بۆرسە، کاتێك نرخی پشکی ئەو کۆمپانیانە بەرز دەبێتەوە ئەوا چاوەڕوانی نزم بوونەوەی ڕێژەی سوودی قەرز دەکرێت. چونکە زۆربەی ئەو کۆمپانیانە ڕۆڵی ناوەند دەبینن و سەرچاوەی داراییان قەرزی بانك و دەزگا داراییەکانە چەند ڕێژەی سوودی قەرز نزم بێت ئەوا قازانجیان زیاد دەکات پێچەوانەش بەپێچەوانەوە. زۆربەی شارەزایانی بازاڕی دارایی گۆڕانکاری (بەرزبوونەوە و نزم بوونەوە)ی نرخی پشکەکانی بازاڕی دارایی دەبستنەوە بەنرخی پشکەکانی کۆمپانیا خزمەتگوزارییەکانی داو جۆنسەوە. ئەگەر ئیندێکسی پیشەسازی لەماوەی سەد ساڵی رابردوودا سەدان جار گۆڕانکاری بەسەردا هاتبێت، ئەوا ئیندێکسی خزمەتگوزاری گۆڕانێکی ئەوتۆی بەسەردا نەهاتووە هەر وەك خۆی ماوەتەوە، تەنانەت ژمارەی کۆمپانیا بەشدارەکان کەمتر بوونەتەوە. ڕەنگە بەهۆی ئاوێتە بوونی چەند کۆمپانیایەکی خزمەتگوزاری لەگەڵ یەکتردا ڕووی دابێت.

- ناسداك (NASDAQ- National Association of Securities Dealers Automated Quotations)

ناسداك (NASDAQ):- بریتییە لە ڕێکخراوێکی نابازرگانی پسپۆڕان و کارمەندانی بانك و جامبازەکان بۆ ڕێکوپێك کردن و پاراستنی بەرژەوەندیان لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا. ناسداك مامەڵەی بازرگانی لە دەرەوەی بۆرسەکان ڕێك دەخات وە چوارچێوەی کارکردن بۆ ئەندامەکانی دیاری دەکات جگە لەوەش خولی ڕاهێنان بۆ ئەندامەکانی دەکاتەوە.

لەساڵی (١٩٣٩)دا لە کۆنفرانسی بانکە سەرمایەگوزارییەکان و لیژنەی چاودێری کاغەزی بەنرخ، بۆ ڕێکوپێك کردنی بازاڕەکانی دەرەوەی بۆرسە ڕێکخراوی (ناسداك)یان دامەزراند. دەستەی بەڕێوەبردنی ناسداك پێکهاتووە لە (٢٧) ئەندام، وە زیاتر لە (١٣) لقی لێ بڵاوبۆتەوە لە ویلایەتەکانی ئەمریکا. دەستەی بەڕێوەبردن چاودێری و کۆنترۆڵی باری دارایی لقەکانی دەکات و پێشنیار و ڕێنمایی ئەندامەکانی دەکات.

سیستەمی بازرگانی ناسداك بریتییە لە تۆڕەکانی ئینتەرنێت، ئەمڕۆکە بەشداران بریتین لە (٥٠٠٠) کۆمپانیا. سیفەتی تایبەتی ئەم بازاڕە ئەلەکترۆنییە لەوەدایە کە بەشدارەکان تەنها کۆمپانیا هەرە مەزنەکان نین بەڵکو چەندان کۆمپانیای ناوەندی و بچوکیشن لە سەرانسەری جیهاندا.

ناسداك نوێترین تەكنۆلۆژیای گەیاندن بەكاردەهێنێت لە مامەڵەكردن و بازرگانیدا بۆ ئەوەی بەشدارانی بازاڕی كڕین و فرۆشتنی پشك و كاغەزی بەنرخ بەئاسانی و خێرایی بتوانن پەیوەندی بە یەكدیەوە بكەن. ئەمڕۆكە زیاد لە (٥٠٠) جامباز كاردەكەن بۆ بەرژەوەندی هەزاران كۆمپانیا و سەرمایەدار و خەڵكی ئاسایی بۆ نموونە لەساڵی (٢٠٠٠)دا ئەو جامبازانە نزیكەی (٦١٠٩٢) گرێ بەستی بازرگانییان جێبەجێ كردووە. هەندێ جاریش ئەو جامبازانە سەرمایەی تایبەتی خۆیان بەكاردەهێنن لە كڕین و فرۆشتنی شەیرەكاندا.

بەشێوەیەكی گشتی دەتوانین بەشدارانی ناسداك پۆلێن بكەین لە دوو گرووپەدا:

یەكەم:- جامبازانی بازاڕگەڕی - بریتین لە ژمارەیەكی زۆری جامباز (چەرچی) كە بەشێوەی تاك سەوداكاری دەكەن و كێبڕكێی یەكدی دەكەن لەجێبەجێ كردنی خواستەكانی سەرمایەگوزار لە كڕین و فرۆشتنی پشك و كاغەزی بەنرخی كۆمپانیا جیاجیاكان.

دووەم:- سیستەمی گەیاندنی ئەلكترۆنی (ECN- Electronic Communications Network) - ئەم سیستەمە كارئاسانی دەكات بۆ ئەو سەرمایەدار و پارەدارانەی كە دەیانەوێت پشك و كاغەزی بەنرخی كۆمپانیا جیهانییەكان بكڕن یان بفرۆشنەوە. ئەویش بەتۆماركردنی داواكەیان لە سیستەمی گەیاندنی ئەلەكترۆنی ناسداكدا.

- (NASDAQ Composite Index)

ئیندێكسی ناسداك (٨)ی شوباتی (١٩٧١) دامەزراوە. هەر لەو كاتەوە بڕی (١٠٠) پنتی بۆ مامەڵەكردن دیاری كردووە بەو بڕە ئاستی بەشداری كۆمپانیا ئەمریكی و بیانییەكان دەست نیشان دەكرێت. بەرزبوونەوە یان نزمبوونەوەی نرخی كاغەزی بەنرخ بەشێوەیەكی راستەوخۆ كاردەكاتە سەر ئاستی ئیندێكسی كۆمپانیاكان. بەهای ئیندێكسی ناسداك بەلێكدانی نرخی كۆتایی پشكەكە بە ژمارەی گشت پشكەكان ژمێردەكرێت.

خاڵێكی گرنگ كە دەمەوێت ئاماژەی پێبدەم، ئەویش ئەوەیە ئیندێكسی ناسداك وەك ئاوێنەی بازاڕ وایە. چونكە گشت گۆڕانكارییەكانی باری ئابووری لە كەرتە جیاجیاكانی بەرهەمهێنان و خزمەتگوزاریدا نیشان دەدات، ئیندێكسی ناسداك پێرستی (٤٨٦٢) كۆمپانیا دەگرێتە خۆ. بۆ نموونە ئەگەر ئیندێكسی ناسداك بەراورد بكەین بە ئیندێكسی داو جۆنسی پیشەسازییەوە تەنها (٣٠) كۆمپانیا بەشداری دەكەن.

ئەوەی شایانی باسە ئیندێكسی ناسداك (NASDAQ) لەساڵی (٢٠٠٠)دا لە بەرزترین پلەدا بوو، بەجۆرێك ژمارەی مامەڵەكردن لەو ساڵەدا گەیشتە (٤٨١٦,٣٥) پنت كە پێی

دەوترێت (Life High). بەلام لەساڵی (١٩٩٨)دا لەنزمترین پلەدا بوو، بەجۆرێك ژمارەی مامەڵەكردن لەو ساڵەدا گەیشتە (٩٩٣,١) پنت كە پێی دەوترێت (Life Low).

جگە لەوەش ناسداك چەند ئیندێكسێكی تری هەیە وەك:

- (NASDAQ-100 Index):- ئەم ئیندێكسە (١٠٠) كۆمپانیای نادارایی مەزن دەگرێتە خۆ، بەمەرجێك ئەزموونی كاركردنیان لە دوو ساڵ كەمتر نەبێت وە ژمارەی پشكەكانیان رۆژانە لە مامەڵەكردندا لە (١٠٠٠٠٠) پشك كەمتر نەبێت .

- (NASDAQ Financial-100 Index):- ئەم ئیندێكسە لە (٣١)ی كانونی دووەمی ساڵی (١٩٨٥)دا دامەزراوە. كە (١٠٠) كۆمپانیای مەزنی دارایی دەگرێتە خۆ.

- (NASDAQ National Market Composite Index):- ئەم ئیندێكسە لە (١٠)ی تەمووزی ساڵی (١٩٨٤)دا دامەزراوە. بەشێوەیەكی گشتی ئەم ئیندێكسە گشت ئەوانەی پێشوو دەگرێتە خۆی بەواتایەكی دیكە گشت ئیندێكسەكانی ناسداك جارێكی تر لەم ئیندێكسەدا دووبارە دەبێتەوە.

ئیندێكسی ستاندارت پۆرس (STANDART & POORS Index)

ئیندێكسی ستاندارت پۆرس پێكهاتووە لە:

- (Standard& Poors Composite 500 Index):

ئەم ئیندێكسە پێكهاتووە لە (٤٠٠) كۆمپانیای پیشەسازی، (٢٠) كۆمپانیای گواستنەوە و هاتووچۆ، (٤٠) كۆمپانیای خزمەتگوزاری و (٤٠) كۆمپانیای دارایی. مەرجی بەشداربوون لەم بۆرسەیەدا دەبێت سەرمایەی پشكەكانی كۆمپانیاكان لە (٧٣) ملیۆن دۆلاری ئەمریكی كەمتر نەبێت. ئەم ئیندێكسە لەساڵی (٢٠٠٠)دا لە بەرزترین پلەدا بووە بەجۆرێك ژمارەی مامەڵەكردن لەو ساڵەدا گەیشتە (١٥٥٣,١١) پنت. بەلام نزمترین پلەی مامەڵەكردن لەساڵی (١٩٥٧)دا بووە كە تەنها بریتی بووە لە (٣٨,٩٨) پنت.

- (Standard& poors 400 Index[S&P Midcap):

ئەم ئیندێكسە (٤٠٠) كۆمپانیای پیشەسازی دەگرێتە خۆی بەمەرجێك دەبێت بڕی ئالۆوێری پشكەكانی لە (٨٥) ملیۆن دۆلاری ئەمریكی كەمتر نەبێت.

ئیندێکسی فۆندی بۆرسەی نیۆرك (NYSE INDEX-New York Stok Exchange-Index)

ئیندێکسی فۆندی بۆرسەی نیۆرك نرخی گۆڕینەوە (کڕین و فرۆشتنی) گشت ئەو پشکانە نیشان دەدات کە تۆمار کراون لە بۆرسەکەدا. جگە لەوەش بەهای ناوەندی پشکەکان نیشان دەدات. ئەم بۆرسەیە یەکێکە لەبۆرسە گەورە و گرنگەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا. جگەلە کۆمپانیا ئەمریکییەکان کۆمپانیا جیهانییەکانی دیکەش دەتوانن بەشداری تێدا بکەن. جیاوازی ئەم بۆرسەیە لەگەڵ ئیندێکسی داوجۆنسدا لەوەدایە. پلەی پێنتەکان بە ژمارە و بڕی پشکەکان ژمێر ناکرێت بەڵکو ژمێرکردن بە بڕی دۆلار دەکرێت، هەر ئەم فاکتەرەشە بۆتە زیاتر بە جیهان کردنی دۆلاری ئەمریکی، چونکە کۆمپانیاکان لەم بۆرسەیەدا تەنها بە دۆلاری ئەمریکی دەتوانن مامەڵە بکەن، ژمارەی ئەو کۆمپانیانە هەندێ جار لە (٧٠٠٠) کۆمپانیا تێ دەپەڕێت.

ئیندێکسی فۆندی بۆرسەی ئەمریکی (AMEX)

ئیندێکسی فۆندی بۆرسەی ئەمریکی پێکهاتووە لە دوو بەش:

١- ئیندێکسی بنچینەیی (سەرەکی) (AMEX Major Market Index):

ئەم ئیندێکسە نرخی بنچینەیی پێرستی (٢٠) کۆمپانیای پیشەسازی گەورە نیشان دەدات. بەشێوەیەکی گشتی کۆمپانیا بەشدارەکانی ئەم بۆرسەیە هەمان بەشدارەکەی ئیندێکسی داوجۆنس و ئیندێکسی فۆندی بۆرسەی نیویۆرکن.

٢- ئیندێکسی نرخی بازاڕی (AMEX Market Value Index):

ئەم ئیندێکسە لە ئەیلولی ساڵی (١٩٧٣)دا دامەزراوە. جیاوازی سەرەکی لەگەڵ بۆرسەکانی تردا لەوەدایە ئیندێکسی (٨٠٠) کۆمپانیای مەزنی جیهانی بەنرخی بازاڕ واتە بەپێی یاسای (داوا و خستنەڕوو) مامەڵەی پێ دەکرێت. ئەمەش دەبێتە هۆی بەرزبوونەوە و نزمبوونەوەی بەهای پشکەکان لەماوەی مامەڵەکردندا واتە لەکاتی کردنەوە و داخستنی بۆرسە. ئەوەش دەبێتە هۆی بەرزبوونەوە و نزمبوونەوەی نرخی ئاڵوویری دراوەکان بەتایبەتی نرخی ئاڵوویری دۆلار.

بۆ نموونە: لە بەرواری (٢٢\١٠\٢٠٠٣)دا بەهۆی دابەزینی بەهای پشکەکانی کۆمپانیا بەشدارەکانی بۆرسەی ئەمریکی نرخی گۆڕینەوەی دۆلاریش بەرامبەر دراوەکانی دیکە دابەزی،

ئەمەش کاردانەوەیەکی نێگەتیڤانەی کردە سەر بەهای پشکەکان، بەجۆرێك ئیندێکسی داو جۆنس بە پلەی (١,٥٪) پنت نزم بۆوە، وە ئیندێکسی ناسداك بە بڕی (٢,٢٪) نزم بووەوە. نرخی گۆڕینەوەی دۆلاری ئەمریکیش بەرامبەر یۆرۆ دابەزی وەك لەوێنەکەی خوارەوەدا دیارە.

وێنەی ژمارە (٢٥-٤) کاردانەوەی دابەزینی ئیندێکسی بۆرسەکان لەسەر نرخی گۆڕینەوەی دۆلار بەرامبەر یۆرۆ.

ئیندێکسی وڵاتەکانی دیکە جگە لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا

بەریتانیا

- ئیندێکسی فوتسی (FT-SE)

ئەم ئیندێکسەش پێکهاتووە لەم ئیندێکسانەی خوارەوە:

١- (FT-SE 100):- ئەم ئیندێکسە بلاوترین و بەناوبانگترین بۆرسەیە لە بەریتانیا. زیاد لە (١٠٠) کۆمپانیای گەورەی بەریتانیا لە گشت بوارەکاندا بەشداری تێدا دەکەن کە بریتییە لە (٧٠٪) کۆی سەرمایەی کۆمپانیاکانی بەریتانیا. ئەوەی شایانی باسە ئیندێکسی (فوتسی - ١٠٠) لەساڵی (١٩٩٩)دا لە بەرزترین پلەدا بووە بەجۆرێك ژمارەی مامەڵەکردن لەو ساڵەدا گەیشتە (٩٨٦٩) پنت کە پێی دەوترێت (Life High). بەڵام نزمترین پلەی مامەڵەکردن لەساڵی (١٩٨٤)دا بووە کە گەیشتبووە (٦٩٥٠) پنت کە پێی دەوترێت (Life Low).

٢- (FT-SE 30, Share Index, Financial Times Industrial Ordinary Share Index):- ئەم ئیندێکسە لەساڵی (١٩٣٥)دا دامەزراوە. لەم بۆرسەیەدا (٣٠) کۆمپانیای گەورەی پیشەسازی و بازرگانی بەشداری دەکەن بە کڕین و فرۆشتنەوەی پشکەکانیان.

٣- (FT-SE Mid 250):- ئەم ئیندێکسە لەساڵی (١٩٨٥)ەوە دەست بەکارە. ئەم بۆرسەیە (٢٥٠) کۆمپانیای ناوەندی و گچکە دەگرێتە خۆی نزیکەی (٢٠٪)ی بازاڕی مامەڵەکردنی بەریتانیا دەگرێتەوە.

ژاپۆن

ئیندێکسە بەناوبانگەکانی ژاپۆن بریتین لە:

- ئیندێکسی فۆندی بنچینەیی ژاپۆن (Nikkei 225)

ئیندێکسی فۆندی بنچینەیی ژاپۆن بریتییە لە کۆی (٢٢٥) پشکی کۆمپانیا گەورەکانی ژاپۆن کە لەبۆرسەی تۆکیۆدا مامەڵەی پێ دەکرێت. ئەم ئیندێکسە لە ڕێگەی ڕۆژنامەی ڕۆژانەی ئابووری (Nihon Keizai Shimbun)ەوە چاودێری دەکرێت و ژمێردەکرێت. پشکەکانی لە بۆرسەکانی ژاپۆن و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا مامەڵەی پێ دەکرێت. ئەم ئیندێکسە لەساڵی (١٩٥٠) دامەزراوە.

- ئیندێکسی تۆپیکس (Topix)

ئیندێکسی تۆپیکس لەنێوان بۆرسەکانی دیکەی ژاپۆندا پلەی دووەمی هەیە لەم بۆرسەیە ساڵی (١٩٦٨) دامەزراوە.

- ئیندێکسی جێی پی ئێن (JPN)

ئیندێکسی جێی پی ئێن دینامیکی نرخی پشکی (٢١٠) کۆمپانیای ژاپۆنی نیشان دەدات کە مامەڵەی پێ دەکرێت لە گشت کەرتە ئابوورییەکاندا. جگە لەوەش مامەڵە بە پشکەکانی بۆرسەی تۆکیۆوە دەکات.

ئەورووپا

● **فەرەنسا**

- ئیندێکسی فۆندی بنچینەیی فەرەنسی (CAC-40)

ئیندێکسی فۆندی بنچینەیی فەرەنسی پێکهاتووە لە پشکی (٤٠) کۆمپانیای گەورەی فەرەنسی کە لەبۆرسەی پاریس دا مامەڵەی پێ دەکرێت. لەم بۆرسەیەدا گرێ بەستەکان زیاتر فیوچەرین (ئاییندەیی).

- کاك (CAC General)

ئیندێکسی کاك دوای ئیندێکسی فۆندی بنچینەیی فەرەنسی شوێنی دووەمی هەیە، لەم بۆرسەیەدا پشکی (٢٥٠) کۆمپانیای فەرەنسی مامەڵەی پێ دەکرێت.

● **ئەڵمانیا**

- ئیندێکسی داکس (DAX)

ئیندێکسی داکس (DAX30). پێکهاتووە لە پشکی (٣٠) کۆمپانیای مەزنی ئەڵمانیا. وە یەکێکە لە ئیندێکسە سەرەکیەکانی ئەڵمانیا کە لەبۆرسەی فرانکفۆرت مامەڵە دەکات. ئەنجامی مامەڵەکردنەکانی بەهۆی ئیندێکسی (Xetra DAX) ژمێر دەکات لە ڕژێمی ئەلەکترۆنیدا ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی کە بەشێوەیەکی بەردەوام مامەڵەکردن بەردەوام بێت. ئەوەی شایانی باسە ئیندێکسی داکس لەساڵی (٢٠٠٠)دا لە بەرزترین پلەدا بووە، بەجۆرێك ژمارەی مامەڵەکردن لەو ساڵەدا گەیشتە (٨١٣٦) پنت کە پێی دەوترێت (Life High). بەڵام نزمترین پلەی مامەڵەکردن لەساڵی (١٩٨٨) بووە گەیشتبووە (٩٣١) پنت.

● **سویسرا**

ئیندێکسی بۆرسەکانی سویسرا بەپێی گەورەیی و زۆری ژمارەی مامەڵەکردن بەم شێوەیەی خوارەوە دابەش دەکرێت.

- سیپی (Swiss Performance Index-SPI)
- سیمی (Swiss Market Index-SMI)
- سیبی (Swiss Bond Index- SBI)

ئەوەی جێگەی ئاماژە پێدانە ئیندێکسەکانی سەرەوە بەشێوەیەکی گشتی لەبۆرسەکانی (سوریخ، ژنێڤ، بازل) مامەڵەی پێ دەکرێت جگە لە کۆمپانیا سویسرییەکان کۆمپانیا بیانییەکانیش لەو بۆرسانەدا بەشداری دەکەن. ژمارەی بەشدارانی کۆمپانیا سویسرییەکان لە (٢١) کۆمپانیا تێ ناپەڕێت.

کەنەدا

گەورەترین و بەناوبانگترین ئیندێکسی کەنەدا بریتییە لەبۆرسەی تسێ (TSE-300). بەجۆرێك (١٤) کەرتی ئابووری بەشداری دەکەن لەم بۆرسەیەدا.

هۆنکۆنگ

بەناوبانگترین و گەورەترین بۆرسەی هۆنکۆنگ بریتییە لە ئیندێکسی فۆندی بنچینەیی هۆنکۆنگ (Hang Seng Index-HSI). لەم بۆرسەیەدا پشکی (٣٣) کۆمپانیای گەورە مامەڵەی پێ دەکرێت لەبوارەکانی (پیشەسازی، بازرگانی، خزمەتگوزاری، دارایی) ئەوەی شایانی باسە (٧٠٪) مامەڵەکان لەم بۆرسەیەدا دەکرێت. بەرزترین پلەی مامەڵەکردن لەساڵی (٢٠٠٠)دا بووە کە گەیشتە (١٨٣٩٧,٥٧) پنت، نزمترین پلەی مامەڵەکردن لەساڵی (١٩٦٧)دا بووە کە گەیشتە (٥٨,٦١) پنت.

ئێستاکە لەخشتەی (٢٥-٦)دا ئیندێکسە (بۆرسە) گرنگەکانی جیهان بەپێی گرنگێتیان پۆلێن دەکەین.

خشتەی ژمارە (٢٥-٦) پێرستی ئیندێکسی بۆرسە گرنگەکانی جیهان لەساڵی (٢٠٠٠)

بۆرسە	ئیندێکس	ژمارەی مامەڵە(پنت)	بەروار/ کات
New York	DJ Indus	9293,80	Jun 18
	NASDAQ	1677,14	Jun 18
	NYSE Comp	5706,06	Jun 18
	S&P 500	1010,09	Jun 18
	Russell 2000	457,51	Jun 18
	Wilshire 5000	9646,42	Jun 18
Toronto	TSX 300	7103,49	Jun 18
London	FTSE 100	4205,00	Intraday
	FTSE 250	5081,80	Intraday
Frankfurt	Xetra DAX	3310,63	Intraday
Paris	CAC 40	3212,64	Intraday
Tokyo	Nikkei 225	9110,51	Close
	Nikkei 300	172,62	Close
Hang Seng	Hang Seng	9993,39	Intraday
Sydney	AII Ords	3070,90	Close
DJ EURope	STOXX 600	210,66	Intraday
	STOXX 50	2503,04	Intraday
	EURoSTOXX 50	25	

فەسڵی بیست و شەش

زانستی ئابووری لە ژیانی ڕۆژانەدا

ئێستاکە دوای خوێندنەوەی فەسڵەکانی پێشووتر، هەریەك لە ئێوە بەوپەڕی شارەزاییەوە دەتوانێت دەربارەی دیاردە و ڕووداوە ئابوورییەکان وتووێژ بکات، ئێستاکە هەریەك لە ئێوە دەزانێت کە زانستی ئابووری دەربارەی چالاکیەکانی مرۆڤ دەدوێت کە دەبنە هۆی پەیدابوونی کەڵك و سوود یان زیادکردنیان بۆ تێرکردنی زۆرترین ژمارە لە پێویستییە جیاوازەکان لە چوارچێوەی ئەو توانایەی کە هەیە، ئەمەش لەپێناوی بەرزکردنەوەی ڕادەی ژیانی کەسان و کۆمەڵ وە کەم کردنەوەی جیاوازی لەئاستی داهات و چاکردنی گوزەرانی دانیشتوان بە بەردەوامی. هەروەها ئێستاکە هەریەك لە ئێوە دەزانێت کە ڕێسا ئابوورییەکان چییە کە بەهۆیانەوە دیاردە ئابوورییەکان بەڕێوە دەچن، دەزانین بازاڕی ئازاد چییە وە هەروەها دەزانین ئابووری سیاسی و نێودەوڵەتی چییە وە دەزانین کەرتی دارایی و بانکەکان چ کاریگەریەك دەکەنە سەر ڕەوشی ئابووری، وە هەروەها دەزانن کە سیاسەتی ئابووری حکومەت دەتوانێت چ ڕۆڵێك ببینێت لە باشکردنی گوزەرانی دانیشتوان.

بۆ نموونە کاتێك نرخی سەرچاوەی وزە (نەوت...) بەرزدەبێتەوە ئەوا ئێمە ئاکامەکانی دەزانین وە هەروەها ئێوە دەزانن هەڵاوسان چییە وە چۆن کاردەکاتە سەر گیرفانمان وە دەزانن چۆن چارەسەر دەکرێت، ئێوە دەزانن کورتهێنانی بودجەی حکومەت چ ئاکامێکی کۆمەڵایەتی لێ دەکەوێتەوە چونکە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی خەرجییەکانی حکومەت لەبواری پەروەردە و فێرکردندا، لەبواری تەندروستی و پرۆژە گشتیەکاندا،...هتد.

هەروەها بەئاگامان لەپرۆسە و گۆڕانکارییە ئابوورییەکان لەجیهاندا دەتوانین پلان و نەخشە ئابوورییەکانمان باشتر دابڕێژین وە خۆمان لە قەیرانە ئابوورییەکان بپارێزین. ئێستاکە دەزانین کە تیۆری و ڕێسا ئابوورییەکان نەگۆڕو جێگیرن لەهەموو کات و شوێنێکدا بۆ نموونە تیۆری (داوا و خستنەڕوو) چ لەناوچەیەکی دووری شاخاویدا یان لە بۆرسە گەورەکانی جیهاندا هەمان کاریگەریان هەیە.

بۆ نموونە تەکنەلۆژیای زانیاری لەکۆتایی ساڵی هەشتاکانی سەدەی ڕابردوودا، لە وڵاتە پێشکەوتووەکاندا بەشێوەیەکی زۆر فراوان گەشەی سەند، ئەمەش پێویستی بە سەرمایەیەکی گەورە هەیە چونکە داوایەکی زۆر لەسەر تەکنەلۆژیای زانیاری پەیدابوو، بەلاّم سەرمایە بێسنور نییە و وردەوردە بڕەکەی کەم دەبێتەوە کەواتە بڕگەی (I) سەرمایەگوزاری لەتێکڕای بەرهەمی نەتەوایەتیدا کەم دەبێتەوە، ئەمەش دەبێتە هۆی داکشانەوەی باری ئابووری بەشێوەیەکی گشتی. ئایا بۆچی ئەم دیاردەیە ڕوودەدات، ئێمە دەزانین ڕەوشی ئابووری هەمیشە لەگۆڕاندایە، با جارێکی تریش سوڕە ئابوورییەکان بێنینەوە یادی خۆمان.

ئاگاداربە هەموو بەرزبوونەوەیەك نزم بوونەوەی بەدواوەیە

هەموو گەشەکردنێك و داکشانەوەیەکی ئابووری سەرەتا و کۆتایی هەیە. چونکە پرۆسە ئابوورییەکان هەمیشە لە گۆڕاندایە، لە پێشەوە باسمان لە سوڕە ئابوورییەکان کرد بەلاّم لەبەر گرنگییەتی دەمەوێت جارێکی تر بیری خوێنەری بهێنمەوە.

گۆڕانی ئابووری: ئەو بارودۆخە جیاوازو ناچون یەکەیە کە لەماوەو کاتێکی یەك لەدوای یەکدا بزاوتی ئابووری وڵات پیا تێپەڕ دەبێت بۆ نموونە لەباری بە برەوی و بوژاندنەوە دەکەوێتە سەر باری بێ برەوی و بێ بازاڕی لەباری خەملێوی پەرەسەندنی قەوارەی بەرهەمهێنان و بەکارخستن و وەدەستهاتەوە دێتە سەر باری بەرەو خراپ گۆڕان و بەشێکیش لەبنەماکانی بەرهەمهێنان لەکار دەکەوێت.

لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوە، ئایا ئەو فاکتەرانە چین کە کاردەکەنە سەر سوڕە ئابوورییەکان، بێگومان ئەو فاکتەرانە گەلێك زۆرن بەلاّم لەهەرە گرنگەکان فاکتەری داوا و خستنەڕوو، پێشکەوتنی تەکنەلۆژی، بارستە و قەوارەی سەرمایەگوزاری، پاشەکەوتی دانیشتوان، زیادبوونی ژمارەی دانیشتوان، گۆڕانی نرخی وزە لەجیهاندا...هتد، گۆڕانکاری و سوڕە ئابوورییەکان لەهەموو ئابوورییەکدا (وڵاتێکدا) بوونی هەیە، بەلاّم ماوەی قۆناغی سوڕە ئابوورییەکان لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر یان لەناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکی تر دەگۆڕێت. بەهۆی وێنەکەی (٢٦-١) قۆناغەکانی سوڕی ئابووری نیشان دەدەین.

وێنەی ژمارە (٢٦-١) قۆناغەکانی سوڕی ئابووری.

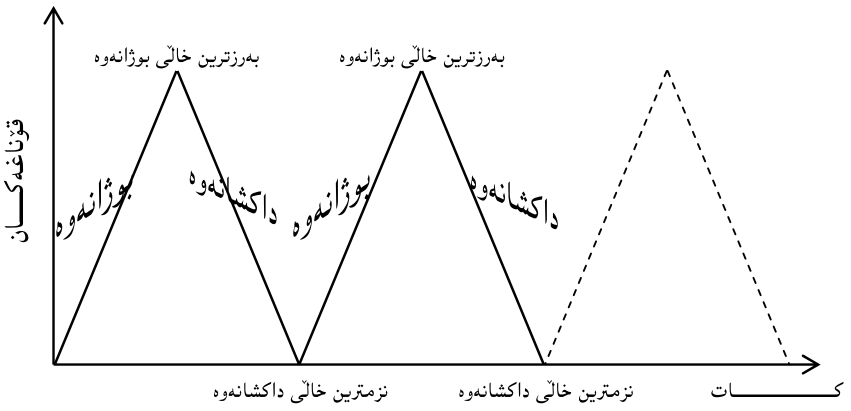

کەواتە دەتوانین بڵێین کەچەند قۆناغی گەشەکردن درێژخایەن بێت لە سوڕی ئابووریدا، واتە ولاّت بەگشتی لەحاڵەتی گەشەکردندایە. بۆ نموونە ئابووری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەماوەی سەد ساڵی رابردوودا تەنها دووجار تووشی قۆناغی بێ بازاڕی و قەیرانی قووڵ و تەنگەژی بووە. قۆناغی بێ بازاڕی لەساڵی (١٩٢٩) تاکو ساڵی (١٩٣٣) بەردەوام بوو. واتە (٤٣) مانگی خایاندووە، بەلاّم ئەمە مانای ئەوە نییە کە ئابووری ئەمریکا داکشانەوە و قەیرانی ئابووری تری بەخۆیەوە نەدیوە، بەپێی ئامارەکان لەساڵی (١٩٢٨) تاکو ساڵی (٢٠٠٢) ئابووری ئەمریکا (١٠) جار حاڵەتی داکشانەوەو تەنگەژی بەخۆوە دیوە. بەلاّم ماوەی داکشانەوەکان لەنێوان (٦) تا (١١) مانگدا بووە. واتە ئابووری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا زیاتر لەحاڵەتی بوژانەوە گەشەکردندا بووە بەدرێژایی ئەو ماوەیە ئابووری ئەمریکا بەرێژەی (٨٦٪) گەشەی کردووە.

ئایا قۆناغەکانی سوڕی ئابووری چ کاریگەرییەکیان هەیە لەسەر داهاتی تاکەکەس؟ قۆناغی داکشانەوە هەتا هەتایی نییە، بەڵکو دوای ئەم قۆناغە قۆناغی بوژانەوە دەست پێدەکات، بۆیە دەبێت بە وردی ئاگاداری زانیارییە ئابوورییەکان بین بۆ ئەوەی بزانین ئایا قۆناغی بوژانەوە کەی دەست پێدەکات تاکو چالاکییە ئابووری و بازرگانییەکانمان گەشە پێ بدەین و کاروبارە ئابوورییەکانمان رێکوپێك بکەین.

زانین و تێگەشتن لە بنچینە سەرەکیەکانی زانستی ئابووری یارمەتیمان دەدات کە باشتر و روون تر لە گۆڕانکارییە سیاسییەکان تێ بگەین وە وتاری سیاسەتمەداران شرۆڤە بکەین. بەتایبەتی لەکاتی هەڵبژاردنەکاندا، کاتێ سیاسییەکان (پارتەکان) گفت و پەیمان دەدەن دوای هەڵبژاردن ژیان و گوزەرانی دانیشتوان باشتر دەکەن، ژمارەی قوتابخانە و نەخۆشخانەکان زیاد دەکەن، مووچەی فەرمانبەران بەرز دەکەنەوە، شەقامەکان قیرتاو دەکەن، خزمەتگوزارییەکان باشتر دەکەن،...هتد. باوەڕ مەکەن چونکە ئێوە دەزانن یاسا ئابوورییەکان چۆن کاردەکەن، ئێوە دەزانن جێبەجێ کردنی ئەو پرۆژانە پێویستی بە سەرچاوەی دارایی هەیە، ئایا ئەو سیاسییانەی کە پەیمان دەدەن لە چ سەرچاوەیەکەوە پارە دەهێنن تاکو پرۆژەکان جێبەجێ بکەن، گریمان حکوومەتی هەڵبژێردراو لەماوەیەکی دیاریکراودا توانی بەرنامەی هەڵبژاردنەکەی جێبەجێ بکات بەرامبەر دانیشتوان. بەلاّم لەداهاتوودا کاریگەری نێگەتیڤانەی دەبێت چونکە یاسا ئابوورییەکان بەتایبەتی یاسای (داوا و خستنەڕوو) کاردانەوەی پێچەوانەی دەبێت لەکاتی زۆرکردنی خەرجییەکاندا. کەواتە تێگەشتن لەزانستی ئابووری یارمەتیمان دەدات بەشێوەیەکی راست و دروست دیاردە کۆمەلاّیەتی و سیاسییەکان لێکبدەینەوە، لێرەدا دەمەوێت کۆتایی بەم پەرتووکە بێنم بە وتەی یەکێك لە ئابووریناسان کە دەڵێت (هێزی ئابووری گەورەترین چەکی سیاسییە، تەنها هێزی ئابوورییە کە کۆمەڵگا و جیهان دەبەن بەڕێوە) ئێمەی کورد ئەمڕۆکە لەهەموو نەتەوەیەکی تر زیاتر پێویستمان بەو هێزەیە، با هەموو پێکەوە ئابووری کوردستان بەهێز بکەین و سەروەت و سامانی نەتەوایەتی زیاد بکەین....

سەرنج: ئەگەر هەندێ جار دێڕ و ناوەڕۆکی بابەتێکی باسکراو دووبارە کرابێتەوە، ئەوا مەبەست لە گرنگی و وەبیرهێنانەوەی بابەتەکەیە بەخوێنەران.

- خوێنەرانی بەڕێز، دەتوانن سەرنج و تێبینییەکانتان رەوانەی (e-mail)ی نووسەر بکەن.

nahro_a@yahoo.com

پـــــاشکۆ

دەزگا فەرمییەکانی ئامارکردن	
U.S.Department of the Treasury	http://www.ustreas
U.S.Bureau of Economic Analvisis	http:// www.bea.dqc.gov
U.S.Bureau of Labor Statistics	http://stats.bls.gov
U.S. Depatment of Labor	http://www.dol.gov
U.S. Department of Commerce	http://www.dqc.gov
U.S. Bureau of Census	http://www.scensus.gov
U.S. Department of Agriculture	htt://www.usda.gov
U.S. Burean of Transportation Statistics	http://www.bts.gov
STAT- USA Internet	http://www.stat-usa.gov
National Bureau of Economic Researh	http://www.nber.org/
FedStats	http://www.fedstats.gov
Investment Company Institute	http://www.ici.org
Joint Economic Committee	http://www.housc.gov
Statistics Canada	http://www.statcan.ca
U.K. Office of National Statistics	http://www.ons.gov.uk
Japan External Trade Organization	http://www.jetro.go.jp
Japan Economic Planning Agency	http://epa.go.jp
German Federal Statistical Office	http://www.statistik-bund.dc/e home.htm
German govermment	http://www.bundesregierung.de
German Finance Ministry	http://www.bundesfinanzmminsterium.de

German Federal Economics Office	http://www.statistikjbund.dc/e
German Labor Office	http://www.arbeitsamt.de
Eurostat	http://europa.eu.int/en/comm/eurostat/eurostat.htm
Federal Reserve U.S.	http://www.federalreserve.gov
پێوەرەکانی ماکرۆئیکۆنۆمیک	
Business Cycle Inicators	http://www.globalexposure.com/
Dismal Scientist-UK	http://www.dismal.com/
Economic Information Systems	http://www.econ-line.com
Mexico Consensus Economic Forecast-Mexico	http://www.cob.asu.edu/seid/eoc/eocmex.html
The Dismal Scientist	http://www.Dismal.com/
U.S.European. Japan macrocoonomic data	http://www.economagic.com
دەزگا فەرمییەکانی کۆنترۆڵکردن	
Commodity Futures Trading Commission(CFTC)	http://www.cftc.gov
C0ngress. Org	http://www.congress.org/
Futures Industry Association/ Futurres Industry Institute	http://www.fiafii.org
Emerging Markets Traders Association	http://www.emta.org
White Hous	http://www.whitehous.gov/WH/Welcome
IFC Emerging Markets Data Base	http://www.org/EMDB/EMDBHOME.HTM
International Swaps and Derivatives Association	http://www.isda.org

U.S. Securities and Exchange Commission	http://www.sec.gov
Managed Funds Association	http://www.mfairifo.org
National Futures Association(NFA)	http://nfa.flitures.org
Futures Industry Association(FIA)	http://fiafii.org
Securities Investor Protection	http://sipc.org
بانكە حكومییەكان	
Bank for International Settlements	http://www.bis.org
Bank of England	http://www.bankofengland.co.uk
Bank of Japan	http://www.boj.or.jp
Banque de France	http://www.banque-france.fr
Board of Governors of the Federal Reserve System	http://www.bog.frb.fed.us
Deutsche Bundesbank	http://www.bundesbank.de
European central Bank	http://www.ecb.int/
Swiss National Bank	http://www.snb.ch
De Nederlandsche Bank	http://www.dnb.nl
Banco Central do Brasil	http://www.bcb.gov.br
Bank of Canada	http://www.bankofcanada.ca
Federal Rsserve Bank of Atlanta	http://www.frbatlanta.org
Federalhttp:// Reserve Bank of Boston	http://www.bos.frb.org
Federal Reserve Bank of Chicago	http://www.frbchi.org
Federal Reserve Bank of Cleveland	http://www.clev.frb.org
Federal Reserve Bank of Dallas	http://www.dallasfed.org
Federal Reserve Bank of Kansas City	http://www.kc.frb.org
Federal Reserve Bank of Minneapolis	http://www.minneapolisfed.org
Federal Reserve Bank of New York	http://www.ny.frb.org

Federal Reserve Bank of Philadelphia	http://www.phil.frborg
Federal Reserve Bank of Richmond	http://www.rich.frb.org
Federal Reserve Bank of San Francisco	http://www.frbsf.org
Federal Reserve Bank of St. Louis	http://www.stls.frb.org/indexhtm/
South African Reserve Bank	http://www.resbank.co.za/
The Central Bank of the Russian Federation	http://www.cbr.ru
بانكە بازرگانییە گەورەكان	
Bank of New Yorks	http://www.bankofny.com
Credit Lyonnais S.A.	http://www.credityonnaisfr7E_default.htm
NationsBank Corp>	http://www.nationsbank.com
J.P. Morgan& Co.	http://www.jpmorgan.com/
TNG Euro Desk	http://euro.ing.nl/eng/inian.htm/
Norges Bank	http://www.norges-bank.no/english/
CS First Boston	http://www.csfb.com
Bank of Montreal	http://www.bmo.com/
1BJ International	http://www.ibjs.co.jp
Royal Bank of Scotland	http://www.rbs.co.uk
بۆرسەی (فیوچەر و ئۆپسیۆن)	
Chicago Board of Trade	http://www.cbot.com
Chicago Board Options Exchange	http://www.cboe.com
Chicago Mercantile Exchange	http://www.cme.com
Coffee.Sugar and Cocoa Exchange	http://www.csce.com
Hong Kong Futures Exchange	http://www.hkfe.com/
MidAmerica Commodity Exchange	http://www.midam.com/
Minneapolis Grain Exchange	http://www.mgex.com

Energy, Petrochemical and metals markets	http://www.piatts.com
Energy	http://www.wtrg.com
Energy	http://www.eai.doe.gov
Copper	http://www.copper.org
Phelps Dodge Corporation(#1copper)	http://www.phelpsdodge.com
Aluminium	http://www.world-alumminium.org
بۆرسەی کاغەزی دارایی	
Australina Stock Exchange	http://www.asx.com.ua
Boston Stock Exchange	http://www.bostonstok.com/
Chicago Stok Exchange	http://www.chicagostockex.com/
Nasdaq-Amcx	http://www.nasdaq-amex.com/
National Stock Exchange of India	http://www.nseindia.com/
Helsinki Stock Exchange	http://www.hse.fl/english.index.hlml
Italian Stock Exchange	http://www.borsaitalia.it/
Korea Stock Exchange	http://www.kse.or.kr/
Montreal Stock Exchange	http://www.me.org/
New York Stock Exchange	http://www.nyse.com/
New Zealand Stock Exchange	http;//www.nzse.co.nz
Philadelphia Stock Exchange	http://www.phix.com
Stock Exchange of Thailand	http://www.set.or.th/
Stock Exchange of Singapore	http://www.ses.com.sg/
Santiago Stock Exchange	http://www.bolsantiago.cl/ingles/index.htm
SBF-Paris Bourse (paris Stock Exchange)	http://www.bourse-de-paris,fr/
Vancouver Stock Exchange	http://www.vse.ca/
Tel-Aviv Stock Exchange	http://www.tase.co.il/

Kansas City Board of Trade	http://www.kcbt.com/
New York Cotton Exchange/NYBOT/	http://www.nyce.com
New York Mercantile Exchang/COMEX	http://www.nymex.com
Belgium Futures& Options Exchange	http://www.belfox.be
Italian Derivatives Market	http://www.borsaitalia.it
International Petroleum Exchange	http://www.ipe.uk.com
London International Financial Futures Exchange /London Commodities Exchange	http://www.liffe.com
London Metals Exchange	http://www.lme.co.uk
Marche A Terme International de France	http://www.Matif.fr
Mercado Espanol de Opciones y Futurs Financieros- Retra Fija	http://www.meff.fr
South African Futures Exchange	http://www.safex.co.za/
دەزگا زانیارییەکانی بۆرسەی فیوچەر و ئۆپسیۆن	
Futures Cm-line	http://www.futuresmag.com
Futures Net	http://futures.net/
NumaWeb	http://www.numa.com/
Options Analysis	http://optionsanalysis.com/
Options Industry Council	http://www.optionscentral.com/
بۆرسەی شتومەك	
Commodity Traders Consumer Report	http://ctcr.investors.net
Commodity Resource Corp.	http://www.commodity.com/idex.htm/
Gold Eagles	http://www.gold-eagic.com
Agriculture Network Information Center	http://www.agnic.org
Soybeans	http://www.nsr1.uius.edu

Tokyo Stock Exchange	http://www.tse.or.jp/index/htm/
Toronto Stock Exchange	http;//www.tse.coin/
Swiss Exchange	http://www.swx.ch
London Stock Exchange	http://www.londonstockex.co.uk
Pacific Exchange	http://www.pacificex.com
International Stock Exchange	http://www.efmoody.com
Gruppe Deutsche Borse	http://www.exchange.de
Eurex	http://www.eurexchange.com
Berlin Stock Exchange	http://money.berlinerbocrse.de
دەزگا گەورەکانی پارەبازان	
Mcnil Lynch	http://www.ml.com
Salomon Smith Barney	http://www.smithbarmey.com
Goldman Sachs Grcnfell	http://www.ge.com
Morgan Brothers	http://www.morgan-grenfell.com
Bear Stearns&Co.lnc	http://www.beaistearms,com
Morgan Stenley	http://www.ms.com
Aubrey G.Lanston&co.Inc	http://www.lanston.com
دەزگاکانی بازاڕی سەنەد	
Bond Market Association	http://www.bondmarkets.com
Bonds Online	http://www.bonds-online.com
دەزگاکانی پەخش و هەواڵ	
Bhoomberg Online	http://www.bloomberg.com
CBS MarketWatch	http://cbc.marketwatch.com/news/newsroom.htk
Dun& Bradstreet Corp.	http://www.dnb.com
Fitch IBCA Inc	http://www.fitchibca.com/home/fram

	e.html
Financial Times	http://www.ft.com
MSNBC Business	http://www.msnbc.com
Standard &poors Equtiy Investor Services	http://www.stockinfo.standardpoor.com
Washington Post	http://www.washingtonpost.com/wpsrv/business/front.com
Skate-Russia	http://www.skate.ru/
Market News	http://www.economeister.com/index.htm
Economic Times-India	http://www.economictimes.com/
Euromony Online	http://www.euromony.com/
Far Eastern Economic Revew	http://www.feer.com
INO Global Markets	http://www.ino.com
Dr Yardeni	http://www.yardeni.com
CNN	http://www.cnnfn.com
Dow Jones	http://www.dj.com
Reuters	http://www.reuters.com
Yahoo! Finance	http://quote.yahoo.com/
Forbes	http://www.forbes.com/
PC Trader	http://www.fixedincome.com
Pensions& Investments	http://www.pionhne.com
Smart Money	http://www.smartmony.com
South China Morning Post Markets Post	http://www.scmp.com/news/markets/topm.ark.idc
StreetNet	http://www.streetnet.com

InterQuote	http://www.interquote.com
Date Transmission Network(DTN)	http://www.dtn.com
Wall Street Jornal	http://www.wsj.com
Barrorfs	http://www.barrons.com
The New York Times	http://www.nytimes.com
The Washington Post	http://www.washingtonpost.com
Fcedstuffs	http://www.feedstuffs.com
ABCNews	http://abcnews.go.com
BBC	http://bbc.co.uk
FutureSource	http://www.futuresource.com
AFX News	http://www.afe-news.com
FOREX	
First Union Foreign Exchange	http://www.firstunion.com/fx
FX Week	http://www.fxweek.com
CMC	http://www.forex-cmc.co.uk
OANDA	http://www.oanda.com/
Thomas Cook Group Ltd	http://www.fx4business.com
دەزگاكانی دیاریكردنی پلەوپایەی دارایی	
Duff&Phelps Credit Raning co.	http://www.dcrco.com
Dun& Bradstreet	http://www.dnb.com
Fitch IBCA	http://www.fitchibca.com
Fortune	http://www.fortune.com
Barrens	http://www.barrons.com
Gomez Advisors	http://www.gomez.com
ThcStrcet. Com	http://www.thestreet

فەرهەنگۆکی ئابووری

بەشی یەکەم

Macro Economics	ئابووری هەمەکیی
Micro Economy	ئابووری هەندەکیی
Econometris	ئابووری پێوانەکیی
Market	بازاڕ، بازێر
(Bourse)Stock Exchange	بازاڕی کاغەزی دارایی
Sellers Market	بازاڕی فرۆشیار
Foreign Exchange Market	بازاڕی ئاڵوگۆڕی دەرەکیی
Free Market	بازاڕی ئازاد
Discount Market	بازاڕی داشکاندن
Over the Counter Market	بازاڕی نائاسایی
Gold Market	بازاڕی زێر
Capital Market	بازاڕی سەرمایە
Black Market	بازاڕی رەش
Exchange Market	بازاڕی ئاڵوویێر
Soft Market	بازاڕ کەساسیی
Labour Market	بازاڕی کارکەران
Ero-Currency Market	بازاڕی دراوی ئەوروپایی
Bear Market	بازاڕی ناکارا
Imperfect Competition	بازاڕی ناتەواو
Debt Market	بازاڕی قەرز

Financial Market	بازاڕی دارایی
Buyers Market	بازاڕی کڕیارەکان
Imperfect Market	بازاڕی هاڤڕکێی ناتەواو
Money Market	بازاڕی پارە
Brond Market	فرە بازاڕ
Brokers Market	بازاڕی چەرچیان
Capitalism	سەرمایەداری
Socialism	سۆشیالیزم
Mixed Economy	ئابووری تێکەڵاو
Investment	سەرمایەگوزاری (وەبەرهێنان)
Gross Investment	سەرجەمی سەرمایەگوزاری
Foreign Investment	سەرمایەگوزاری بیانی
Trade Investment	سەرمایەگوزاری بازرگانی
InternationalInvestment	سەرمایەگوزاری نێودەوڵەتی
Passive Investment	سەرمایەگوزاری داڕن
Corporate Investment	سەرمایەگوزاری بەشدارگەکان
Net Investment	سەرمایەگوزاری رووت
Real Investment	سەرمایەگوزاری راستەکیی
Indirect Investment	سەرمایەگوزاری ناڕاستەوخۆ
Individual Investment	سەرمایەگوزاری تاکەکیی
Direct Investment	سەرمایەگوزاری راستەوخۆ
Induced Investment	سەرمایەگوزاری دنەدەر
Domestic Investment	سەرمایەگوزاری ناوەکیی
Autonomous Investment	سەرمایەگوزاری سەربەخۆ
Replacement Investment	سەرمایەگوزاری جێگرەوە
Money Investment	سەرمایەگوزاری نەختینە
Saving	پاشەکەوتی

Compulsory Saving	پاشەکەوتی زۆرەکیی
Reserve Saving	پاشەکەوتی پاڵپشتە
Voluntary Saving	پاشەکەوتی خوازەکیی
Business Saving	پاشەکەوتی بازرگانی
Government Saving	پاشەکەوتی میریی
Dis Saving	پاشەکەوتی داڕن
Net Saving	پاشەکەوتی رووت
Fisical Saving	پاشەکەوتی ماڵینە
Individual Saving	پاشەکەوتی تاکەکیی
Business Saving	پاشەکەوتی پرۆژەکان
Creative Saving	پاشەکەوتی هەڵهێنەر
Money Saving	پاشەکەوتی نەختینە
Capital	سەرمایە
Statistics	ئامار
Income	داهات(دەسکەوت)
Gross Income	سەرجەمی داهات
Real Income	داهاتی راستەقینە
Annuitant	داهاتی ساڵانە
Net Income	داهاتی رووت
National Income	داهاتی نەتەوە
Total Income	داهاتی هەمەکیی
Earned Income	داهاتی دەردەست
Money Income	داهاتی نەخت
Law of demand and Supply	یاسای خستنەڕوو خواست
Supply	خستنەڕوو
Inelastic Supply	خستنەڕووی بێ جیر
Unit Elastic Supply	خستنەڕووی هاوجیڕ

Aggregate Supply	خستنەڕووی هەمەکیی
Composite Supply	خستنەڕووی ئاوێتە
Elastic Supply	خستنەڕووی بەجیر
Joint Supply	خستنەڕووی هاوبەش
Money Supply	خستنەڕووی پارە
Excess Supply	خستنەڕووی زێدە
Dema	خواست
Alternate Demand	خواستی جێگر
Market Demand	خواستی بازار
Clossed Demand	خواستی داخراو
Inelastic Demand	خواستی بێجیڕ
Excess Demand	خواستی زیادە
Effective Demand	خواستی کارا
Aggregate Demand	خواستی هەمەکیی
Unitary Elasticity Demand	خواستی هاوجیر
Complementary Demand	خواستی تەواوکەر
Comosite Demand	خواستی ئاوێتە
Elastic Demand	خواستی بەجیڕ
Consumers Demand	خواستی بەکاربەر
Joint Demand	خواستی هاوبەش
Derived Demand	خواستی وەرگیراو
Limitd Order	خواستی گیرۆ
Final Demand	خواستی دوایەکیی
Demand Curv	چەماوەی خواست
Spply Curve	چەماوەی خستنەڕوو
Elasticity	توانای چەماوەی داوا
Cost	تێچوون (خەرجی)

Social Cost	تێچوونی کۆمەڵایەتی
Performance Cost	تێچوونی کار راپەڕاندن
Absolute Cost	تێچوونی رەها
ComparativeCosts	تێچوونی رێژەیی
Prime Costs	تێچوونی سەرەتایی
Selling Costs	تێچوونی فرۆتەنی
Estimated	تێچوونی خەمڵکراو
Fixed Costs	تێچوونی نەگۆڕ
Marginal Cost	تێچوونی رادەدەر
Real Cost	تێچوونی راستەقینە
Semi- Variable Costs	تێچوونی نیمچە گۆڕاو
Implicit Costs	تێچوونی شاراوە
Explicit Costs	تێچوونی ئاشکرا
Factor Costs	تێچوونی بەرهەم
Total Costs	تێچوونی هەمەکیی
Direct Costs	تێچوونی راستەوخۆ
Variable Costs	تێچوونی گۆڕاو
Average Costs	تێکڕای تێچوون
Joint Costs	تێچوونی هاوبەش
Monetary Costs	تێچوونی نەختینە
Transfer Costs	تێچوونی گواستنەوە
WaN	کرێ
Social Wage	کرێی کۆمەڵایەتی
Nominal Wage	کرێی ناڤەکیی
Production Wage	کرێی بەرهەمهێنان
Piece Wage	کرێ بەپێی پارچە
Time Wage	کرێ بەپێی کات

Incentive Wage	کرێی دنەدەر(هاندەر)
Real Wage	کرێی راستەکیی
Personal Wage	کرێی کەسەکیی
Kind Wage	کرێی شمەکی
Indirect Wage	کرێی ناڕاستەوخۆ
Direct Wage	کرێی راستەوخۆ
Collective Wage	کرێی گەلەکیی
Project Wage	کرێی پرۆژە
Primes Wage	کرێی پاداشت
Mony Wage	کرێی نەختینە
Freight	کرێبار
Back Freight	کرێی سەربارە

بەشی دووەم

Utility	سودمەندێتی (کەڵك)
Marginal Utility	کەڵکی رادەدار
Tempral Utility	کەڵکی کاتەکیی
Formal Utility	کەڵکی شێوەکیی
Total Utility	کەڵکی هەمەکیی
Place Utility	کەڵکی شوێنەکیی
Management	رێکخستن (کارگێڕی)
Business	سەوداکاری
Profit	قازانج
Gross Profit	سەرجەمی قازانج
Excess Profit	قازانجی سەربارە
Normal Profit	قازانجی ئاسایی
Economic Profit	قازانجی ئابووریی

Simple profit	قازانجی ساده
Gross Trading Profit	سەرجەمی قازانجی بازرگانی
Operating Profit	قازانجی کارپێکردن
Marginal Profit	قازانجی ڕادەدار
Book Profit	قازانجی دەفتەریی
Capital Profit	قازانجی سەرمایەیی
Pure Profit	قازانجی ڕووت
Undistributed Profit	قازانجی دابەشنەکراو
Scrip Dividend	قازانجی نانەختینە
Planned Profit	قازانجی پلاندار
Year- end Divided	قازانجی کۆتایی ساڵ
Contribution Profit	قازانجی هاوبەشیی
Marketing	بازاڕکاری (بازاڕگەری)
Marketing Research	توێژینەوەی بازاڕکاری
Consumer Research	توێژینەوەی بەکاربردن
Distribution Research	توێژینەوەی دابەشین
Production Research	توێژینەوەی بەرهەمهێنان
Sale Research	توێژینەوەی فرۆتەنی
Monopoly	(مۆنۆپۆڵی) قۆرخکردن
Sellers Monopoly	قۆرخی فرۆشیار
Perfect Monopoly	قۆرخی تەواو
Duopoly	قۆرخی دووانە
Personal Monopoly	قۆرخی تایبەتیی
Persistent Monopoly	قۆرخی هەمیشەیی
Monopsony	قۆرخی کڕین
Predutory Monopoly	دڕە قۆرخ
Pure Monopoly	قۆرخی ڕووت

Natural Monopoly	قۆرخی سروشتەکیی
General Monopoly	قۆرخی گشتیی
Legal Monopoly	قۆرخی یاسایی
Oligopoly	قۆرخی کەمینە
Intermittent Monopoly	قۆرخی ناوبەناو
Joint Monopoly	قۆرخی هاوبەش
Buyers Monopoly	قۆرخی کڕیارەکان
Absoulte Monopoly	قۆرخی ڕها
Corne	قۆرخی کاتیی
Price	نرخ
Basing Price	نرخی بنچینە
Rediscount Price	نرخی داشکاندنەوە
Bank Rate	نرخی بانك
Buing and Selling Rate	نرخی کڕین و فرۆشتنی دراو
Transfer Prices	نرخی گۆڕیی
Cost Price	نرخی تێچوون
Aem-Iength Price	نرخی هاڤڕکێ
Equilibrium Price	نرخی هەمبەریی
Whole Sell Price	نرخی سەرجەم
Demand Price	نرخی خواست
Net Price	نرخی ڕووت
Exchange Rate	نرخی ئاڵوویر
Foreign Exchange Rate	نرخی ئاڵوویری بیانی
Fixed Exchange Rate	نرخی ئاڵوویری نەگۆڕ
Fluctuating Exchange Rate	نرخی ئاڵوویری گۆڕاو
Free Market Rate	نرخی ئاڵوویر لە بازاڕی ئازادا
Crawling Peg	نرخی ئاڵوویری بە پێز

Tax Price	نرخی باج
Over Valuation	نرخی بەرزبوونەوەی دراو
Under Valuation	نرخی نزمبوونەوەی دراو
Interest Rate	نرخی سوود
Long Rate	نرخی سوودی ماوە درێژ
Short Rate	نرخی سوودی ماوە کورت
Central Rate	نرخی ناوەندی
Farmgate Price	نرخی کێڵگەیی
Basic Rate	نرخی تێڕای بارمتە
Retial Price	نرخی وردە
Adjustable Peg	نرخی هاوسەنگی
Relative Price	نرخی پێوەند
Economic Fluctuation	سوڕی ئابووری
Economic Crisis	تەنگژەی ئابووری

بەشی سێیەم

Tax	باج
Profit Tax	باجی قازانجانە
Excess Profit Tax	باجی قازانجی دەراوێتە
Inheritance Tax	باجی پاشمانگانە
Land Tax	باجی زەوییانە
Production Tax	باجی بەرهەمانە
Expenditure Tax	باجی خەرجییانە
General Revenue Tax	باجی دەرامەتی گشتی
Progressive Tax	باجی هەڵکشاو
Degressive Tax	باجی داشکاو
Custom Duties	باجی گومرگی

Income Tax	باجی داهات
Capital Levy	باجی سەرمایە
Personal Tax	باجی کەسەکیی
Purchase Tax	باجی کڕین
Corporation Tax	باجی بەشدارگەکان
Property Tax	باجی موڵك (ئەملاك)
Imports Tax	باجی هاوردن
Exports Tax	باجی هەناردن
Value added Tax	باجی بەهای دراوەپاڵ
Selles Tax	باجی فرۆتەنی
Imptneel	باجی ماڵینە
Yalid Tax	باجی بەروبووم
Indirect Tax	باجی ناڕاستەوخۆ
Index Tax	پێوانە باج
Movable property Tax	باجی مایەی گوێزەوە
Advolorem Tax	باجی بەها (بەها باج)
Direct Tax	باجی ڕاستەوخۆ
Hidden Tax	باجی شاراوە
Proportional Tax	باجی پێوەند
Specific Tax	جۆرە باج
Budget	بودجە
Budget of Investment	بودجەی وەبەرهێنان
Family Budget	بودجەی خێزان
Ordinary Budget	بودجەی ئاسایی
Program Budget	بودجەی بەرنامەکان
Foreing Exchange Budget	بودجەی ئاڵوگۆڕی بیانی
Fixed Budget	بودجەی نەگۆڕ

Personal Budget	بودجەی کەسەکیی
Balance Sheet	بودجەی گشتگر
Selle Budget	بودجەی فرۆتەنیی
Balanced Budget	بودجەی هامبەر
Income and Expenditure Budget	بودجەی داهات و خەرجییەکان
Foreign Exchange Budget	بودجەی پارەی بیانی
Cash Budget	بودجەی نەختینە
Deficit	کورتهێنان

بەشی چوارەم

Money	پارە
Credit Money	پارەی بڕوایی
Common Money	پارەی ئاسایی
Fiat Money	پارەی سەپێنراو
Account Money	پارەی ژمێرەیی
Cash Money	پارەی ئامادە (نەخت)
Real Money	پارەی راستەکیی (راستەقینە)
Cheap Money	پارەی هەرزان (کەم نرخ)
Bad Money	پارەی قەڵب (هەرزان)
Hot Money	پارەی گەرم
Commodity Money	پارەی شمەکیی
Dear Money	پارەی بەهادار (گرانبەها)
Inactive Money	پارەی ناکارا
Legal Money	پارەی یاسایی
Money in Circulation	پارەی ئاڵوویرکراو
Neutral Money	پارەی بێ لایەن
Managed Currency	پارەی ئاڕاستەکراو

Subsidiary Coins	پارەی یاریدەدەر
Bank Money	پارەی بانکی
Metalic Money	پارەی کانزایی
Representative Money	پارەی جێگر
Deposit Money	پارەی سپاردە
Monetarists	پارەناسەکان
Bank	بانك
Central Bank	بانکی ناوەندی
Credit Bank	بانکی بڕواپێدان
Saving Bank	بانکی پاشەکەوتیی
Investment Bank	بانکی وەبەرهێنان
European Investment Bank	بانکی وەبەرهێنانی ئەورووپی
International Investment Bank	بانکی وەبەرهێنانی نێودەوڵەتی
Bank of Issue	بانکی دەرچواندن
Country Bank	بانکە دێهاتییەکان
Regional Bank	بانکە ناوچەییەکان
Commercial Bank	بانکی بازرگانی
Bank for Foreign Trade	بانکی بازرگانیی دەرەکیی
Export-Import Bank	بانکی هەناردن و هاوردن
Private Bank	بانکی تایبەتی
Discount Bank	بانکی داشکاندن
Industrial Bank	بانکی پیشەسازی
Mortgage Bank	بانکی خانووبەرە
Clearing Bank	بانکی پاکۆکاری
Deposit Bank	بانکی سپاردە
Bourse	بۆرسە
Broker	چەرچیی (دەلاڵ)
Interest	سوود

Simple Interest	سوودی ساده
Net Interest	سوودی رووت
Impilicit Interest	سوودی شاراوه (نادیار)
Accrued Interest	سوودی گردەوە بوو
Compound Interest	سوودی ئاوێتە
Debt, loan	قەرز
Invoiuntary Loan	قەرزی زۆرەکیی
Voluntary Loan	قەرزی خوازەکیی
Bridging Loan	قەرزی نێوینە
Foreign Loan	قەرزی دەرەکیی (بیانیی)
Domestic or Internal Debt	قەرزی ناوەکیی
Soft Loan	قەرزی هەرزان
Personal Loan	قەرزی کەسەکیی
Long Term Debt	قەرزی ماوەدرێژ
Public Debt	قەرزی گشتیی
Short Term Debt	قەرزی ماوەکورت
Middle Term Debt	قەرزی مام ناوەندی
Tide Loan	قەرزی مەرجدار
Bank Loan	قەرزی بانك
Work out Loan	قەرزی ئاڕاستەکراو

بەشی پێنجەم

Commerce	بازرگانیی
Bilateralism	بازرگانیی دووانە
Whole Sell Trade	بازرگانیی سەرجەم
Free Trade	بازرگانیی ئازاد
Foreign Trade	بازرگانیی دەرەکیی
Inland Trade	بازرگانیی ناوەکیی

International Trade	بازرگانیی جیهانی
Invisible Trade	بازرگانیی نەبینراو
Retail	بازرگانیی وردە
Conditional Trade	بازرگانیی گیرۆ
Visible Trade	بازرگانیی بینراو
Commercial	بازاڕیی
Balance	تەرازوو (باڵانس)
Balance of Economic	باڵانسی ئابووریی
Invisible Trade Balance	باڵانسی بازرگانیی نەبینراو
Commercial Balance	باڵانسی بازرگانیی
Balance of Current Account	باڵانسی هەژماری رەوەن
Balance of Account	باڵانسی لێکدانەوە
Services Balance	باڵانسی خزمەتگوزاریی
Adverse Balance	باڵانسی داڕن
Commodity Balance	باڵانسی شمەکیی
Balance of Payment	باڵانسی پێدان
Balance of Lending	باڵانسی قەرزاریی
Economic Globalization	جیهانگیری ئابووری

بەشی شەشەم

Gross NationalIncome	سەرجەمی داهاتی نەتەوەیی
National product	بەرهەمی نەتەوەیی
Unemployment	بێکاری
Frictional Unemployment	بێکاری هەڵسوکەوت
Cyclical Unemployment	بێکاری خولدار
Technology Unemployment	بێکاری تەکنۆلۆژی
Involuntary Unemployment	بێکاری تەوزیمی
Disguised Unemployment	بێکاری شاراوە

Seasonal Unemployment	کژە بێکاری
Staructural Unemployment	بێکاری قەوارەدار
Inflation	هەلاْوسان (هەلاْمسان)
Inflation of Credit	هەلاْوسانی بڕواپێدان
Banafida Inflation	هەلاْوسانی ڕەسەن
Galloping Inflation	هەلاْوسانی خێرا
Creeping Inflation	هەلاْوسانی خشۆك
Demand Inflation	هەلاْوسانی خواست
Laissez Faire Inflation	هەلاْوسانی بەرەڵلاْ
Foreing Relation Inflation	هەلاْوسانی پێوەندییە دەرەکییەکان
Repressed Inflation	هەلاْوسانی مات
Cost Inflation	هەلاْوسانی تێچوون
Hidden Inflation	هەلاْوسانی شاراوە
Import Inflation	هەلاْوسانی هاوردە
Hyper Inflation	هەلاْوسانی لە ئەندزە بەدەر
Conditional Inflation	هەلاْوسانی گیرۆ(بەند)
Monetary Inflation	هەلاْوسانی نەختینە
Structural Inflation	هەلاْوسانی قەوارەدار

بەشی حەوتەم

Financial Market	بازاڕی دارایی
Foreing Exchange Currency Market-FOREX	بازاڕی ئاڵوویری دراوی جیهانی
Speculator	پارەبازان (بازرگانی پارە)
Flexible Exchange Rates	نرخی ئاڵوویری دراو
Major Currencies	دراوە سەرەکییەکان
Minor Currencies	دراوە پلە دووەکان
Exotic Currencies	دراوە عەنتیکەکان

Index	ڕێبەر (پێوانە)
Purchasing Power	هێزی کڕین
Federal Reserve System	سیستەمی گەنجینەیی فیدراڵی
Eropean Central Bank	بانکی ناوەندی ئەوروپا
International Monetary Fund	سندوقی دراوی نێودەوڵەتی
The International Bank of Reconstruction and Development	بانکی ئاوەدانکردنەوە و پەرەپێدانی دەوڵەتان
World Trade Organization (WTO)	ڕێکخراوی بازرگانیی جیهانی
European Investment Bank	بانکی وەبەرهێنانی ئەوروپایی
Interest Rates	تێکڕای ڕێژەی سوود
Discount Rates	تێکڕای داشکاندنی سوود
Deposit Rate	تێکڕای ڕێژەی سوودی سپاردە
Lending Rate	تێکڕای ڕێژەی سوودی قەرزدان
Intervetion	دەست تێوەردان
Verbal Intervetion	دەستتێوەردانی ناڕاستەقینە
Real Intervetion	دەستتێوەردانی ڕاستەقینە
Direct Intervetion	دەستێوەردانی ڕاستەوخۆ
Covered Intervetion	دەستێوەردانی ناڕاستەوخۆ
Management Of Money	پارەگێڕی
Euro Bond	یۆرۆ بۆند
Futures	فیوچەر (ئایندە)
Option	سەربەستی هەڵبژاردن
Premium	پاداشت
Forward Contract	گرێ بەستی ئارەزوومەندانە
Divisor	دابەشکردنەوە
Capital Efficiency	توانستی سەرمایە
Economic Efficiency	توانستی ئابووری

له بەرهەمە چاپكراوەكانی نووسەر

پەرتووك بە زمانی رووسی

١- زنجیرەی-بەرنامەرێژی و بەڕێوەبردنی سەرمایەگوزاری.

بەرگی یەكەم(سەرمایەگوزاری لە ئۆكرانیا و دەزگا سەرمایەگوزارییەكان) لە بلاوكراوەكانی دەزگای (یوگ- ڤەستۆك)- ئۆكرانیا(١٩٩٦)

٢- زنجیرەی- بەرنامەرێژی و بەڕێوەبردنی سەرمایەگوزاری

بەرگی دووەم- كتێبی یەكەم- (پرۆژەی سەرمایەگوزاری- مێنێدژمێنت، ماركیتینگ) لە بلاوكراوەكانی دەزگای (یوگ- ڤەستۆك) ئۆكرانیا(١٩٩٦)

٣- زنجیرەی- بەرنامەرێژی و بەڕێوەبردنی سەرمایەگوزاری

بەرگی دووەم- كتێبی دووەم-(پرۆژەی سەرمایەگوزاری- نرخاندنی كاریگەری سەرمایەگوزاری لەسەر رەوشی ئابووری). لە بلاوكراوەكانی دەزگای (یوگ- ڤەستۆك) ئۆكرانیا (١٩٩٧).

٤- زنجیرەی- بەرنامەرێژی و بەڕێوەبردنی سەرمایەگوزاری.

بەرگی دووەم- كتێبی سێهەم-(پرۆژەی سەرمایەگوزاری- نەخشەكێشانی بودجەی سەرمایەگوزاری و شیتەڵكردنەوەی دارایی پرۆژەكان). لە بلاوكراوەكانی دەزگای(یوگ- ڤەستۆك) ئۆكرانیا(١٩٩٨)

٥- زنجیرەی-بەرنامەرێژی و بەڕێوەبردنی سەرمایەگوزاری.

بەرگی سێهەم-(پرۆژەی سەرمایەگوزاری- سەرمایەگوزاری لەو ولاتانەی كە بە قۆناغی گواستنەوەدا تێدەپەڕن) لە بلاوكراوەی دەزگای (یوگ- ڤەستۆك) ئۆكرانیا(١٩٩٩)

٦- پێكهاتەی (داوا و خستنەڕوو لە بازاڕگەریدا_ماركیتینگ) لە بلاوكردنەوەی دەزگای (یوگ- ڤەستۆك) ئۆكرانیا(١٩٩٦)

٧- عێراق، نەوت، پیشەسازی، ئابووری.

لە بلاوكراوەكانی دەزگای (یوگ- ڤەستۆك) ئۆكرانیا(٢٠٠٣)

٨- توانای ئابووری كوردستان

لە بلاوكراوەكانی دەزگای (یوگ- ڤەستۆك) ئۆكرانیا(٢٠٠٣)

وتار بە زمانی رووسی

١- خوێندكارە بێیانیەكان لە یەكێتی سۆڤیەت –(رۆژنامەی شەختیۆر) ژمارە ٢٤ - (٢١٢٥) ئۆكرانیا، دانێتسك (١٩٨٦ - ل. ٢)

٢- من خوێندكارێكی كوردم بۆ پلەی دكتۆرا.

رۆژنامەی هەواڵی زانكۆكان- ژمارە(٢٠ -٢١) ئۆكرانیا، دانێتسك(١٩٨٩ -ل.٣)

٣- پارەكانتان بسپێرن بە بانك

رۆژنامەی دارایی- ئێوارانی دانێتسك- ژمارە(١٨) ئۆكرانیا(١٩٩٢- ل.١٨)

٤- كێشەی نەتەوایەتی و دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆ

رۆژنامەی كوردستانی نوێ بە زمانی رووسی – ژمارە(٤٧-٤٨) مۆسكۆ(٢٠٠٣ ل.٩)

٥- كێشە داراییەكانی سەرمایەگوزاری و چارەسەركردنی

گۆڤاری دروژبای ئەكادیمی – ژمارە(٢) ئۆكرانیا-كییف (٢٠٠٦ -ل.٣٦-٤١-)

٦- كوردستانی ئۆكرانیا

رۆژنامەی ٢٤ - ژمارە(٦٩) ئۆكرانیا- كییف (٢٠٠٧ -ل.١٥)

وتار بە زمانی كوردی/

١- كورد و جەنگی چوارەمی جیهانی

رۆژنامەی كوردستانی نوێ- ژمارە(٤٤٨٠) كوردستان-سلێمانی (٢٠٠٨-ل.١٠)

٢- بۆچی سەرمایەگوزاری لە كوردستاندا سوودمەندە

٣- كورد و چەند سیناریۆیەك

٤- بیری نەتەوەیی- ئایا كێشەكانی پێكهێنانی بیری نەتەوەیی كورد چییە

سەرچاوەکان

- سەرچاوەی کوردی

١- أحسان علي جاف، فەرهەنگی گیرفانی (ئینگلیزی — کوردی)، سلێمانی ساڵی (٢٠٠١).

٢- ئابووری - گۆڤار، ژمارە (١١ ، ١٢) بەهاری (٢٠٠٢)، چاپخانەی ئۆفسێتی بابان.

٣- ئابووری - گۆڤار، ژمارە (١٤) زستانی (٢٠٠٣)، چاپخانەی ئۆفسێتی بابان.

٤- ئابووری سیاسی - گۆڤار، ژمارە (٣ ، ٤) ساڵی (٢٠٠٣)، هەولێر.

٥- ئابووری سیاسی - گۆڤار، ژمارە (٨) ساڵی (٢٠٠٥)، هەولێر.

٦- ئابووری بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی (ئەدەبی)، چاپخانەی ژمارە (٢)ی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ساڵی (١٩٨٥).

٧- ئابووری بۆ پۆلی شەشەمی ویژەیی، چاپخانەی (السعدون) لە بەغدا، ساڵی (١٩٩٨).

٨- جەبار رەئوف، دەروازەیەك.. بۆ ئابووری سیاسی، چاپخانە و ئۆفسێتی ژیار، ساڵی (٢٠٠١) سلێمانی.

٩- فەیسەڵ دەباغ، ئینسکلۆپیدیای ئابووری، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، ساڵی (٢٠٠١).

١٠- فوئاد مەجید میسری، جیهانگیری، چاپی یەکەم / کوردستان، ساڵی (٢٠٠٠).

١١- هەواڵ، رۆژنامە — ژمارە (١٤٩)، (١٧)ی ئەیلولی ساڵی (٢٠٠٥)، پاشکۆی ئابووری.

١٢- نەژاد عەبدولقادر شمقار، فەرهەنگی ئابووری، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی (٢٠٠٢).

١٣- پرشنگ حەمەئەمین ئەحمەد، فەرهەنگی یاد، چاپی دووەم، سلێمانی (٢٠٠٣).

١٤- عەبدوڵلا غەفور، جوگرافیای کوردستان٥٧، چاپخانەی ئاپێك، ستۆکهۆڵم، ساڵی(١٩٩٦).

- سەرچاوەی رووسی/

١- ئەلیکسێیڤە. ر.پ ، ئابووری نیشتمانی — مۆسکۆ (١٩٩٨).

٢- ئەڤدۆکوشین. ئی.ف ، پەیوەندی ئابووری جیهانی — مۆسکۆ (١٩٩٢).

٣- برۆك — د. ، ئابووری و حکوومەت لە سەردەمی جیهانگیریدا، گۆڤاری پۆلیتەکۆنۆم، ژمارە (٣-٤) ساڵی (١٩٩٧).

٤- بەڵەبانۆڤ. ئی.ت ، بنچینەی رێکخستنی دارایی وەك سەرمایە، مۆسکۆ (١٩٩٨).

٥- مەکسیم. ئینگ، فرێنسیس.لیس، لۆرێنس مادێر- وەرگێرانی لە ئینگلیزیەوە بۆ زمانی رووسی: مەکۆشین میخایڵ ڤیکتۆرەڤیچ...، دارایی جیهانی، مۆسکۆ (١٩٩٨)

٦- فرۆلۆڤ. یو.ڤ ، هۆشیاری لە سیستەمی بەڕێوەبردن و بڕیارداندا، مۆسکۆ (٢٠٠٠).

٧- کۆڵمیکۆڤە.ل.ئی، شیکردنەوەی بنچینەیی بازاڕی دارایی ، کییف(٢٠٠٧)٨- کارپەڤە. س.ڤ ، بازاڕگەی جیهانی، مۆسکۆ (٢٠٠٥).٧- لە ڤرۆشینە. ئۆ.ئی ، بانك، مۆسکۆ (١٩٩٢).

٩- نەهرۆ عەلی، پێکهێنانی داوا و خستنەڕوو لەبازاڕگەریدا، ئۆکرانیا -دانێتسك، (١٩٩٦).

١٠- نەهرۆ عەلی، سیمیۆنەف. ڤ.ی ، رێکخستن و نەخشەکێشانی سەرمایەگوزاری، ئۆکرانیا - دانێتسك، (١٩٩٧).

١١- رۆمانۆڤسکۆڤە. ئۆ.ڤ، ڤرۆبلێڤسکۆی. م.ف ، سیستەمی پێکهێنانی بودجە، مۆسکۆ، (١٩٩٩).

١٢- سلیپۆڤ. ڤ.ئە ، بازرگانی نێودەوڵەتی، ژمێرکردنی، مۆسکۆ (١٩٩٨).

١٣- تۆم گۆرمەن، ئابووری، وەرگێرانی لە ئینگلیزییەوە، سەتانۆڤسکۆی. پ ، مۆسکۆ (٢٠٠٥).

١٤- ڤلادیمێرۆڤە. ل.پ ، پێشبینکردن و پلاندانان لە ئابووری بازاڕدا، مۆسکۆ (٢٠٠١).

١٥- ڤیدیاپینە. ڤ.ی، ژورەڤلیۆڤە. گ.پ، تیۆری ئابووری (ئابووری سیاسی)، مۆسکۆ (١٩٩٥).

- سەرچاوەی ئینگلیزی/

1) U.S. Department of commerce, Bureau of Economic, Analysis "National Data Account" (2003).

2) World Development Indicators (Washington, DC: The world Bank, 2002)

3) Department of commerce, Bureau of Economic. Analysis "International Investment Data", Foreigh Direct Investment in the United State: Capital Flows at www.bea.gov\bea\dil.htm

کتێبە چاپکراوەکانی دەزگای موکریانی تا کۆتایی ٢٠٠٣

(کتێبە کوردییەکان)

١-جوگرفیای کوردستان (چاپی یەکەم)، د. عەبدوڵڵا غەفور

٢-نەژادی کورد: ڕەوتی مێژوویی دروستبوونی میللەتی کوردن، ئۆ. ل. ڤیلچێسکی، و: د. ڕەشاد میران

٣-باڵە سیاسیەکان لە ئێراندا، د. سەعید بەرزین، و: موسلّح ئیروانی

٤-کرۆنۆلۆژیای مەسەلەی مووسڵ (١٩١٨-١٩٢٦)، ن: پرۆفیسۆر د. میم کەمال ئۆڤە، و: سەلام ناوخۆش

٥-جیهانگیری (سەرەتایەک بۆتێگەیشتن لەبەجیهانی بوونی سەرمایەوپرۆسەی بەرهەمهێنان)، ن: فوئاد مەجید میسری

٦-تەقریرستان (تەنز)، ن: سەلام عەبدوڵڵا

٧-شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری (١٨٨٠) لە بەڵگەنامەی قاجاریدا، ن: محەمەد حەمەباقی

٨-ماکیاڤیللی و بیری ڕێنسانس، ن:رامین جەهانبەگلو، و: موسلّح ئیروانی

٩-فەرهەنگ و لێکحاڵی بوون، ن: سەرۆ قادر

١٠-فەرمانڕەوایانی قۆچی زێڕین (لە سەڵتان سلێمانی قانوونییەوە ئەتاتورک)، ن: نۆیل باریەر، و:ڕێبوار کەریم وەلی

١١-ئەودیوی مەرگ، و: حەمە کەریم عارف

١٢-فریدریک نیتشە، ن: عوسمان یاسین

١٣-چەند بابەتێکی زمان ڕێزمانی کوردی، ن: د. ڕەفیق شوانی

١٤-ژیانەوە وشوێنی لە ڕۆژنامەنووسی کوردیدا (١٩٢٤-١٩٢٦)، ن:عەبدوڵڵا زەنگەنە

١٥-ئینسکلۆپیدیای ئابووریی (عەرەبی- ئینگلیزی- کوردی)، ن: فەیسەڵ دەباغ

١٦-دێموکراسی چییە؟ (شارەزایی لەگەڵ دێموکراسی)، ن: دیڤید بیتهام و کیڤین بوێل، و: کەریمی حیسامی

١٧-ئەو پڵنگانەی لە تەک مندا غاریانداوە (کورتە چیرۆک)، ن: بیژەنی نەجدی، و: نەجیبە ئەحمەد

١٨-کوردستان و کێشەی سنووری عوسمانی- فارسی (١٦٣٩- ١٨٤٧)، ن: نەجاتی عەبدوڵڵا

١٩-لوڕ و لوڕستان، ن: عەلی سەیدۆ گەورانی، و: بلال غازی کاک ئەمین

٢٠-منالّییم ئاسکێک بوو بەسەر پەلکەزێڕینەکاندا باز بازێنی دەکرد، ن:کاروان عومەر کاکە سوور

٢١-پاریا، ن: ئاوگوست ستریندبێرگ، و: فەرهاد شاکەلی

٢٢-کوێری، ن: زوزا ساراماگۆ، و: سەلاحەدین ئاشتی

٢٣-بێدەنگی دەریا، ن: ڤێرکۆر، و: عەلی حەسەنیانی و سەلاحەدین ئاشتی

٢٤-کوردستان لە مێژوودا (بەرگی یەکەم)، ن: خەسرۆ گۆران، و: ئاسۆ کەریم

٢٥-سەرۆک کۆماری کوردستان لەبەردەم دادگای ئێراندا، ئا: بەدرەدین ساڵح- سامی ئەرگۆشی

٢٦-ڕێبازە هاوچەرخەکانی فەلسەفە، ن:سەماح رافع محەمەد، و: تاریق کارێزی

٢٧-وەهای گوت زەردەشت، ن: فریدریش نیچە، و: عەلی نانەوازادە

٢٨-شێخ عەبدولقادری گەیلانی (ژیان و بەرهەم)، ن: عەبدولڕەحمان بێلاف

٢٩-خەیامی هەژارانە، ن: سەلاحەدینی ئاشتی

٣٠-فەرهەنگوکا کلاسیکێن کورد، ن: مەسعود خالد گولی

٣١-سەرهەلدانا ساسونێ، ن: کونێ ڕەش، و: مسەدەق توڤی

٣٢-سینۆهە: پزیشکی تایبەتی فیرعەون، ن: میگاڤالتاری، و: سەیدا شێخ زرار

٣٣-دەرسیم لە مێژووی کوردستاندا، ن: د. نوری دەرسیمی، و:د.ئەحمەد دزەیی

٣٤-شێوازەکانی هەڤپەیڤینی ڕۆژنامەوانی، ن: سوزان دان، و:بەدرەدین ساڵح و فاتیمە حوسێن

٣٥-گوڵەکانی خاک، ن: زاهاریا ستانکۆ، و: سەرۆ قادر

٣٦-کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەند، ن: دارا ئەحمەد کەریم بەگ

٣٧–بیری رەخنەیی هاوچەرخ (کۆمەڵێ وتار)، و: نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
٣٨–ئەلفا بێیا کوردی بنگەهێن گرامەرا کوردمانجی، ن:جەلالەت ئالی بەدرخان، و: مەسعود خالد گولی
٣٩–رێزمانی پاشگری دووپاتیی ((ەوە))، ن: د. شێرکۆ بابان
٤٠–رەگەگان: گەڕانەوە بۆ بنەو بنەوان، ن: ئەلیکس هالی، و: کەریم دەشتی
٤١–زارا، ن: محەمەد قازی، و: گوشاد حەمە سەعید
٤٢–دایکم دوو جار گریا، ن: ئیبراهیم یونسی، و: غەریب پشدەری
٤٣–لەگەڵ شاکارە نەمرەکاندا، ن: محەمەد عارف
٤٤–کتێبی نالی، ن: رێبوار سیوەیلی
٤٥–کڵاوی بابردوو ن: میقداد شاسواری
٤٦–چیخۆف و: حەمەکەریم عارف
٤٧–چەند لاپەرەیەک لە مێژوویی گەلی کورد (بەرگی دووەم) ن:د.کەمال مەزهەر
٤٨–دەروازەیەک بەرەو جیهانی کۆمپیوتەر وەرگێڕان و ئامادەکردن: شەنگەر شنۆیی
٤٩–راگەیاندن لە پەراوێزی دەسەڵاتدابە سەرپەرشتی: حەمەکەریم عارف
٥٠–ئەنفال: رەهەند و ئاکامەکانی ن: یوسف مەعروف دزەیی
٥١–هەژدە چیڤانۆکێن جیهانی ل دور گورگان ن: جان موزی، و: محەمەد عەبدوڵلا
٥٢–پەوەندیێت عێراقێ و ئیرانێ ن: عەبدولعەزیز سلیمان، و: مەعسوم مائی
٥٣–میرنشینییەکانی کوردستانی رۆژهەلات، ن: نازاز محەمەد عەبدولقادر
٥٤–زاری کرمانجی، ئا: د. کوردستان موکریانی
٥٥–بیری پۆست مۆدرێرنیزم، ن: ئازاد حەمە
٥٦–دەروازەکانی کۆمەڵناسی، د. مەنوچێهر موحسینی، و: رێبوار سیوەیلی و ئەوانی تر
٥٧–هزری ناتوندوتیژی، ن: رامین جەهانبەگلو و: مراد حەکیم
٥٨–توندوتیژی، ن: سەرۆ قادر
٥٩–تەریقەتی نەقشبەندی (دوو بەرگ) ن:عەبدولڕەحمان بێلاف

٦٠–مۆدێرنیتە، دیمۆکراسی و رۆشنبیران، ن: رامین جەهانبەگلو، و: موسلح ئیروانی و مراد حەکیم
٦١–ستران و دیلان، ن: کامیران بەرباز هروری و شڤان شکری هروری
٦٢–بیرەوەرییەکانی ئیحسان نوری پاشا، و: وریا قانع
٦٣–کاریگەری کەلەپووری کوردی لە شانۆی کوردیدا، ن: ئیبراهیم ئەحمەد سمۆ
٦٤–سۆفیگەری ن: د. ئیبراهیم ئەحمەد شوان
٦٥–سەفەری تەمەن و ئاوێنەی ناخ، ن: ماریە ئەحمەد
٦٦–چیڤانۆکێت کوردی، ن: جەمیل محەمەد شێلازی
٦٧–حەیرانۆک، ن: اسماعیل بادی
٦٨–رۆژنامەگەری کوردی لە عێراقدا، ن: فاروق ئەحمەد عومەر، و: تاریق کارێزی و عەبدوڵلا زەنگەنە
٦٩–ئایین و عەلمانیەت و کۆمەڵگای مەدەنی، ن: محەمەد ئارکۆن، و: نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
٧٠–تێنس لە دیالێکتی ژووروی زمانی کوردیدا، ن: بائیز عومەر ئەحمەد
٧١–بیرەوەرییەکانم و تۆپخانەی شۆرشی ئەیلولی مەزن، ن: رائید خدر دەبباغ
٧٢–مینۆرسکی و کورد، ن: ڤلادیمێر مینۆرسکی، و: ئەنوەری سوڵتانی
٧٣–شڤانپەروەر- زایەڵەی ئازادی و ئەڤین و چیا، هەڤپەیڤینی: ئازاد عبدالواحد و محمود زامدار
٧٤–بزاڤا کۆمەڵایەتی یا ئافرەتان، ن: ئاندرێ میشێل و: ژیان تاهر ئەحمەد

(کتێبە عەرەبییەکان)

١- شرفنامة، الامير شرف خان البدليسي، م: محمد ملا جميل احمد الروژبياني
٢- اربيل ٨٨ هەولێر ٩٩ حتى لا تضيع كردستان،رجائى فائد
٣- الفدرالية وامكانية تطبيقها فى العراق، د. محمد عمر مولود
٤- جمعية خويبون: وقائع ثورة آرارات ١٩٣٠، كونى رەش
٥- اماره بادينان: دراسة سياسية اجتماعية ثقافية، كاره فريق شاوەلي
٦- اماره بوتان فى العهد الامير بدرخان (١٨٢١-١٨٤٧)، صلاح محمد سليم محمود

٧- امارة بابان فى النصف الاول من القرن الثامن عشر: دراسة في علاقاتها السياسية مع السلطان العثمانية، سعدي عثمان حسين

٨- حقوق الانسان والمجتمع المدني بين النظرية والتطبيق: دراسة تأصيلية وتحليلية سياسية،د. كامران الصالحى

٩- كوردستان فى القرن الثامن الهجري: دراسة فى تأريخها السياسي والاقتصادي، د. زرار صديق توفيق

١٠- الاسلام وحقوق الانسان، د. عبدالحسين شعبان

١١- الفدرالية والحكم الذاتي واللامركزية الادارية الاقليمية، د. محمد هماوند

١٢- كوردستان: من بداية الحرب العالمية الاولى الى نهاية مشكلة الموصل (١٩١٤-١٩٢٦)،سروه اسعد صابر

١٣- القضية الكردية فى المؤتمرات الدولية، د. فؤاد حمه خورشيد

١٤- وثائق عن الحركة القومية الكوردية التحررية، د. عبدالفتاح على يحيى البوتاني

١٥- مقالات متنوعة حول المياه، النفط والبيئة، د. بيوار خنسى

١٦- المستشرق فلاديمير مينورسكى،طارق محمد عبدالرحيم

١٧- الميزان، عصمت هاشم حسين نعمان

١٨- تأريخ الامارة البابانية. حسين ناظم بيگ،م: شكور مصطفى،ومحمد الملاعبدالكريم المدرس

١٩- الامارة الشدادية الكوردية فى بلاد آران: دراسة سياسية حضارية، اسماعيل شكر اسماعيل

٢٠- الديمقراطية والمجتمع المدني، د.كامران الصالحي

٢١- مبدأ عدم التدخل والتدخل فى القانون الدولي العام، عبدالفتاح عبدالرزاق

٢٢- الوضع القانونى لاقليم كوردستان العراق، عبدالرحمن سليمان زيبارى

٢٣- انتخابات اقليم كوردستان العراق، سرهنگ حميد البرزنجى

٢٤- الامارة الهذبانية الكردية، احمد عبدالعزيز محمود

٢٥- صفحات من التأريخ الكرد وكردستان، حازم هاجاني

٢٦- الثورة ١٤ تموز: مدارات الاخوة الاعداء، حامد مصطفى مقصود

کتێبە چاپکراوەکانی دەزگای موکریانی لەساڵی ٢٠٠٥

١- دادگای نێودەوڵەتی تاوانکاری، ن: د. مورشید احمد و احمد غازی، و: ئاسۆ کەریم

٢- کۆمەڵناسی گشتی، ن: مەنوچێهر موحسنی و: موسلح ئیروانی

٣- خۆ بە کۆیلە کردن ئاتین دولابوتی، و: ڕێبوار سیوەیلی — مراد حەکیم

٤- مێژووی هـزری سیاسی لـە ڕۆژئـاوا (بـەرگی دووەم)، ن: د. کمـال پـۆلادی، و: ئـازاد وەڵەدبەگی— سیروان زەندی

٥- مێژووی هـزری سیاسـی لـەڕۆژئاوا (بـەرگی سـێیەم)، ن: د. کمـال پـۆلادی، و: ئـازاد وەڵەدبەگی— سیروان زەندی

٦- گەشتە دوورەکەم لە پێناوی ئازادیدا، ن: ماندێلا، و: شێرزاد هەینی

٧- هونەر و ژیانی کۆمەڵایەتی بلیخانۆف، و: حەمە کەریم عارف

٨- ژن، ن: ڕێواس جاف

٩- ئەدەبی منداڵانی کورد، ن: ناهیدە احمد

١٠- بەڵێنەکانی لیبرالیزمی عەرەبی، ن: تارا کۆفمان، و: بێوار عەبدولرەحمان

١١- بارودۆخی سیاسی کوردسـتان (١٨٨٠-١٩٤٦)، ن: موجتـەبا بـورزوویی، و: نـازەنین مەلا محمد و ...

١٢- دیاردەی گەندەڵی، ن: د. ناسر عوبێد، و: سەلاح شاکەلی

١٣- دنیای ڕاستەقینەی دیموکراسی، ن: س.ب.مەکفێرسۆن، و: اسماعیل زادە

١٤- ڕۆژێك لە تەمەنی ئیڤان دنیسۆڤیچ، ن: سۆلژنیستین، و: سلێمان دڵسۆز

١٥- کاتژمێری شووم، ن: گارسیا مارکیز، و: ئەسکەندەر محمود

١٦- شۆڕش و بزووتنەوە کۆمەڵایەتییەکان، ن: ئەنتۆنی گیدنز، و: هیوا حاجی

١٧- کانت نموونەیەك لە ژیـان و کـارە فکرییـەکانی، ن: عیمـاد عەبدولسـەلام، و: پـەژارە عەبدولحەمید

١٨- رووپێوێکی جیۆپۆلەتیکی کوردستان، ن: یۆرگین لاسۆ- یسپەر ئایدم، و: ئاسۆس محمد مەلا قادر

١٩- ژن لە سەر تەختی دەسەڵات، ن: مەحموود تلووعی، و: ئەبوبەکر مەجیدی

٢٠- فەرهەنگی هەرمان (بەرگی یەکەم)، ن: عەلی نانەوازادە

٢١- فەرهەنگی هەرمان(بەرگی دووەم)، ن: عەلی نانەوازادە

٢٢- بنەماکانی فەلسەفەی شیکردنەوەی مەنتیقی، ن: د.حەمید عەزیز

٢٣- منداڵی ئاخر زەمان، ن: عزیز نەسین، و: غەریب پشدەری

٢٤- کوردەکانی ئەستەمبۆڵی کۆن، ن: ڕۆهات ئەلاکۆم،و: ئەحمەد تاقانە

٢٥- سنووری کوردستان، ن: عەبدوڵلا غەفوور

٢٦- تاگوور و ویژدانی مرۆیی، ن: رامین جەهانبەگلۆ، و: یادگار حەمە غەریب

٢٧- فەندەمێنتالیزمی ئیسلامی لە جیهانی عەرەبـدا، ن: ریـچارد هرایـەر دکمـەجیان، و: ئاسۆ کەریم

٢٨- مێژووی فەلسەفە، ن: هیگڵ، و: عرفان مستەفا

٢٩- ژیان کورتە(نامەیەك بۆ ئاگۆستینی قەدیس)، ن: یۆستین گۆردەر، و: ڕێبوار سیوەیلی

٣٠- لێکۆڵینەوەکانی پێش مێژوو لە کوردستانی عێراقدا، ن: رووبەرت جێـی بریـد وود، و: ئاسۆس محمد مەلا قادر

٣١- سەرەتایەك بۆ تێگەیشتنی هونەری شێوەکاری، ن: حسن سلێمان، و: نەژاد عزیز سورمێ

٣٢- ڕێگاوبان، ن: نیکۆلای خاتیۆف، و: نەژاد عزیز سۆرمێ

٣٣- جۆگرافیای کوردستان، ن: د. عەبدوڵلا غەفور

کتێبە چاپکراوەکانی دەزگای موکریانی لە ساڵی ٢٠٠٦

١- دەروازەکانی کۆمەڵناسی، ن: مەنوچێهر موحسنی، و: کۆمەڵێك وەرگێڕ
٢- مێژوویێتی هزری عەرەبیی ئیسلامی، ن: محەمەد ئارکۆن، و: نەریمان تالیب
٣- گوڵبژێرێك لە چیرۆکەکانی سادقی هیدایەت سادقی هیدایەت، و: عەلی نانەوازادە
٤- چەند وێستگەیەکی ئەدەبی و فیکری، و: ئازاد بەرزنجی
٥- خواوەند و پاڵەوانەکانی گریکلاند، ن: ئیریك ئێریکسۆن، و: تەها ئەمین هەڵەدنی
٦- حەکیمانە، ن: پاولۆ کۆیلیۆ، و: یوسف محەمەد/کارا فاتیح
٧- یەکەمین سەرچاوەکانی هونەری مۆدێرن، ن: هـ. و. جەنسن، و: سەیوان سەعیدیان
٨- چەند دۆکیۆمێنتێکی نێودەوڵەتی لەبارەی مافەکانی مرۆڤەوە، و: قادر وریا
٩- دیجلەی هزرم، ن: د. مارف خەزنەدار
١٠- ئایین و دەوڵەت و پیادەکردنی شەریعەت، ن: د. محەمەد عابد جابری، و: فوئاد سدیق
١١- فەلسەفەی ئەخلاقی و کۆمەڵایەتی ئوگوستین، ن: د. عەلی زەیعور، و: سنوور عەبدوڵلا
١٢- گۆرستانی غەریبان، ن: ئیبراهیمی یونسی، و: غەریب پشدەری
١٣- فیهی ما فیهی، ن: مەولەوی، و: عەلی نانەوازادە
١٤- گوڵستان، ن: سەعدی، و: عەلی نانەوازادە
١٥- ئایدیای قانوون، ن: دنیس لوید، و: ئاسۆ کەریم و...
١٦- مرۆڤ و ئایینەکان، ن: میشێل مالرێب، و: هیوا مەلا عەلی سوورەدێیی
١٧- پەروەردەو پێگەیاندنی منداڵ، ن: ئا. مکارنکۆ، و: مستەفا غەفور
١٨- القبائل الکوردیە، ن: ویلیام ایغلتون، و: د. احمد محمود خلیل
١٩- گەریان ل دیف بەتەوەریێ، ن: لورد ئاوویبۆری، و: جگەرسۆز پێندرۆیی
٢٠- تەنگژەکانی تیرۆریزم، ن: کۆمەڵێك نووسەر، و: هێمن غەنی و مەروان کاکل
٢١- دوا وەسوەسەی کریست، ن: کازانتزاکی، و: کەریم دەشتی
٢٢- گوتاری تیرۆریزم، ن: کۆمەڵێك نووسەر، و: کۆمەڵێك وەرگێڕ
٢٣- ژان، ن: مارگاریت دوراس، و: رەسوڵ سوڵتانی
٢٤- تیرۆریزم وەك تاوانێکی رێکخراو، ن: گاری پوتەر/ مایکڵ لیمەن، و: ئەبوبەکر مەجیدی

٢٥- چەند لایەنێکی واتاسازی، ن: کوروش سەفەوی، و: دلێر سادق کانەبی
٢٦- هەموو هەقیانە، ن: مەنۆچەهری کەریم، و: زادە غەریب پشدەری
٢٧- کاتێ نیچە گریا، ن: ئیرڤین دی یالوم، و: دڵشاد هیوا
٢٨- ژانی ژینگە، ن: سەدرەدین نورەدین
٢٩- عاشقانە، ن: پاولۆ کۆیلیۆ، و: کارا فاتیح / یوسف محمد
٣٠- کۆمەڵگای کراوە و دوژمنەکانی (بەرگی یەکەم)، ن: کارل پوپەر، و: ئیدریس شێخ شەرەفی
٣١- کۆمەڵگای کراوە و دوژمنەکانی (بەرگی دووەم)، ن: کارل پوپەر، و: ئیدریس شێخ شەرەفی
٣٢- میسیۆ برایم و گوڵەکانی ناو قورعانەکەی، ن: ئیریك ئیمانوئیل شمیت، و: سەلاح گادانی
٣٣- خطوة علي الطريق الي البيت الكوردي الكبير د. حسين بديوي
٣٤- آلية العلاقة بين المعارضة والسلطة في الاسلام د. كاوة محمود شاكر
٣٥- جماليات الطبيعة في كردستان العراق د. محمد عارف
٣٦- کورد و جینۆساید و ئیبادەکردن هەژار عزیز سورمێ
٣٧- پرۆدۆن جۆرج گۆرڤیچ ئارام ئەمین
٣٨- مینۆرسکی و کورد ئەنوەری سوڵتانی
٣٩- کورد و سەلجوقییەکان د. نیشتمان بەشیر ئیدریس عەبدوڵلا
٤٠- دە رۆمانی گەورەی جیهان
٤١- لەدەوڵەتی دەسەلاتەوە تا دەوڵەتی عەقڵ سیروان زەندی
٤٢- ئیبن خەلدون وکۆمەڵناسی مۆدێرن زیرەك رەحمان و...
٤٣- ئەوئایدیایانەی دەستیان بەسەرجیهاندا گرت گۆران سەباح
٤٤- کورد لەئەرشیفی روسیاو سۆڤیەتدا د. ئەفراسیاو هەورامی
٤٥- قوتابخانە ئەدبیەکان حەمەکەریم عارف
٤٦- عاریفانە پاولۆ کۆیلۆ گارا فاتح و ...
٤٧- زمان، هزرو کولتور چەند نووسەرێك رەحیم سورخی
٤٩- توێژینەوەی تیۆری ئەدەبی راجێر وێبستەر عەبدولخاق یەعقوبی
٥٠- ماکیاڤێللی بیری رێنسانس رامین جەهانبەگلو موسلح ئیروانی
٥١- راپەڕینی کوردان پ.م.ا.حەسرەتیان جەلال دەباغ
٥٢- جێگای بەتاڵی سلووچ مەحمود دەوڵەت ئابادی
٥٣- سەرکەوتنی بێ سنوور بە ٢٠ رۆژ ئانتونی رابینز هاموون
٥٤- واتاسازی کلۆد جێرمان و ... د. یوسف شەریف سەعید
٥٥- هەواڵنوسی مۆدێرن

کتێبە چاپکراوەکانی دەزگای موکریانی لە ساڵی ٢٠٠٧

١- - رێبازە ئەدەبییەکان، د. هیمدادی حوسێن

٢- زمان، وەرگێڕان، پێوەندییەکولتوورییەکان، حسین یعقوبی، و: اسماعیل زارعی

٣- رابەی رۆژنامەنووس لەجیهانی سێیەمدا، ئەلبێرت ل. هستر و وای لان ج. تو، و: حەسەن عەبولکەریم

٤- سیاسەت وحکومەت لەئەوروپا، احمد نقیب زادە، علی مێهر پەروەر

٥- سەرهەڵدان و بەردەوامی حزبەسیاسیەکان لەئەوروپا، حوجەتوللا ئەیوبی، و: ئازاد وەڵەد بەگی

٦- پێشەوای رابوون، هاشم سەلیمی، و: رەسووڵ سوڵتانی

٧- نهێنی سەرکەوتن لەبازارەکانی کاردا، و: و کیهان نیا،و: ئەدهەم ئەمین

٨- پێشەکیەك بۆکۆمەڵناسی سیاسی، د. احمد نقیب زادە، و: مەسعود رەواندووست

٩- شارەوانی و کارگێری و دیموکراسی، سەردار شەریف سندی

١٠- دەروازەکانی کۆمەڵناسی

١١- کۆمەڵناسی گشتی

١٢- پێکهاتەی نەتەوەیی